

PROHÁSZKA OTTOKÁR
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

GYŰJTEMÉNYES DISZKIADÁS

PROHÁSZKA OTTOKÁR
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

SCHÜTZ ANTAL

XXV. KÖTET.

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

PROHÁSZKA OTTOKÁR
SION HEGYÉN

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

Fenntartunk minden jogot, a fordítás jogát is.

Copyright by Stephaneum Budapest.

Nihil obstat. Nr. 2380. *Dr. Theophilus Klinda*, censorum praeses. Imprimatur.
Strigonii, die 6. Augusti 1929. *Dr. Stephanus Breyer* eppus, vic. gen. ad. int.

Kiadja a Szent István-Társulat.

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.

Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. sz. — Nyomdaigazgató : Kóhi Ferenc.

BEVEZETÉS.

Ennek a kötetnek az a rendeltetése, hogy foglalat és tornác legyen : foglalata annak a forrásnak, mely a magyar Sion hegyén fakadt nekünk Prohászkaiban, mely sűrített formában itt még egyszer föltárja összes értékeit ; és tornác, nyitja annak a szellemi forrásnak, mely Prohászka műveiből buzog, hogy szükség és igény szerint könnyebben lehessen meríteni belőle.

Ezért mindenekelőtt végigvezet *Prohászka pályáján*, hogy megfelelő keretbe állítsa a műveket. Prohászka írásainak kulcsa ugyanis az egyénisége és élete. Meg kellett tehát mutatni, mi az az ember-étosz, mely Prohászkaival megjelent köztünk ; de ki kellett nyomozni azt is, hogy ez az étosz, a prohászkaiban ember-eszme az embersors mily változatain át bontotta ki teljes tartalmát. Meg kellett tehát kísérelni egy életrajzot, sőt ennél többet : szellem-rajzot és szellemi fejlődés-rajzot ; bármennyire tisztában vagyok vele, hogy e feladat kielégítő megoldásának még nincs itt az ideje, mégis valamilyen kulcsot adni Prohászka műveihez, ill. élete művéhez jobbnak látszott, mint zárt ajtók elé állítani vagy álkulccsal való kísérletezésre bízni az olvasót. Forrásaim voltak a művek, elsősorban természetesen a naplók és személyes megélés. Hálás vagyok sok önzetlen segítségért ; különösen a gyermekkorra vonatkozó adatokért a megboldogult püspök húgának, özv. Nagy Alfonzné úrnőnek.

A kötet második része olyan dolgozatokat tartalmaz, melyeket ugyan szerkesztői kényszerűségek sodortak ide, melyeket azonban a merő külsőséges együttlétnél mélyebb egységbe kapcsol a tartalmi s a formai rokonság. Ezek a dolgozatok ugyanis azon a területen mozognak, hol az Isten-szeretet és hazaszeretet, a katolikum és magyarság fölséges, termékeny egységbe folynak, hol Isten országának egy tartománya a legeszményibb akarásban mutatkozik be : mint *Szent István népe*. Valamennyit jellemzi a témának sajátos,

prohászkaik kezelése : a szempontok és gondolatok eredetisége és mélysége, a lendület egyéni ereje, az új világokba emelő szemléletesség ; valóban alkalmasak arra, hogy Prohászkaikat megfelelően *reprezentálják*.

Végül a *betűrendes tartalom-mutató* arra van hivatva, hogy a gyakorlati használat számára közvetlenül hozzáférhetővé tegye azt a rengeteg gondolatkincset, mely a 25 kötetben föl van halmozva. Csak olyan vezérszók kerültek bele, melyek érdemlegesen vannak tárgyalva, legtöbbje egy-egy bekezdésben vagy lapokon keresztül ; ezért az olvasónak a mutatóban megjelölt lapon túl is kell néznie. Prohászka gondolatvilágának gazdagsága és eredetisége egyrészt, a vezérszavak megválasztásában elkerülhetetlen alanyiság másrészt, szolgáljon méltósággal, ha ez a tartalom-mutató sem lesz jobb, mint társai : ha az olvasó akárhány esetben megállapítja, hogy minden benne van, csak éppen az nem, amit keres. Aki azonban nem restell szinonim szavak alatt is keresni, aki helyel-közzel az egyes kötetek tartalom-jegyzékét is segítségül hívja s emellett kissé beletájékozódik Prohászka gondolatvilágába, annak mégis hasznára lehet, és legalább megszolgálja azt a szenttamási igazolást : *Melius est eos sic esse, quam omnino non esse.*

S ezzel forma szerint is rákerült a zárókő Prohászka összegyűjtött munkáinak kiadására. Ami ezután még kiadásra vár, az a leveleken kívül a kéziratokból, stenogrammból, elmaradt kisebb alkalmi cikkekből és ismertetésekből összegyűjthető gondolatok. Mind ezek, mind a levelek azonban kénytelenek megvárni a kedvezőbb időt.

Nem kevés munka és áldozat hozta létre ezt a kiadást. Mérheterlenül *több* van lefektetve magába a műbe : egy gazdag, jámbor, apostoli életnek szíve-vére és Istenért égő lelke. Adja a Szentlélek Úristen, hogy belőle minél több keljen életre azokban, akiknek szánva van, és az olvasók megkapjanak valamit abból a kegyelemből, mely a kiadónak hálás lelkére oly bőven áradt.

Budapest, 1929 júl. 31.

Schütz Antal.

TARTALOM.

<i>Bevezetés</i>	Oldal V
-------------------------	------------

Schütz Antal: Prohászka pályája.

I. Itt az írás	3
II. Tanuló évek	16
III. Sion hegyén	33
IV. Az ország apostola	50
V. Megpróbáltatások között	77
VI. Romok és építés	100
VII. Cursum consummavi... ..	114
VIII. «Prohászka»	130

Szent István népe.

Szent idők.

A szentj kerubja (1906)	155
«Övéi be nem fogadták» (1906)	157
A mélység ereje (1908)	159
A legnagyobb karácsonyi ajándék (1911)	161
Karácsonyi emberek, karácsonyi nemzetek (1914)	163
A karácsony pedagógiája (1915)	165
A jobb jövődőség békéje (1915)	167
«Békesség a földön» (1915)	169
A békevágy karácsonya (1917)	178
Betlehemi furulyaszó (1921)	180
A karácsonyi testvériség (1922)	182
Világfoglalás, testvérülés (1922)	185
Az igazi karácsony (1923)	187
A falu karácsonyfája (1924)	189
Dicsőség — békesség (1924)	191
A gazdasági fölszabadulás betlehemi csillaga (1925)... ..	193
A szövetezés karácsonyfája (1926)... ..	195
Ami boldog újévet hoz (1927)	197
In cruce salus (1916)	201
A föltámadás gyermekei (1905)	208
A hűsvét és a szövetezettek (1924)... ..	210
Pünkösdi gondolat (1898)	211
Pünkösdi tűz (1899)	213
Harc az életért (1902)	215
Világfejlesztő pünkösöd (1923)	218

VIII

TARTALOM

Mult és jelen.

	Oldal
Az Isten országa (1904)	223
Előre a liliosos zászlóval! (1904)	226
A magyar katholicizmus vértanúi (1905)	227
Pázmány (1905)	230
A keresztény öntudatról (1906)... ..	233
Márciusi ifjúság (1907)	236
Munka és becsület (1907)	238
Az imádás és szorgosság ötvenéves jubileuma (1910)	241
Mi és a modern irányzatok (1911)	244
Családaink a háborús időben (1914)	245
Hervadt tulipán — örök árvalányhaj (1917)... ..	248
Tündöklő, duzzadó vitorlákkal (1920)... ..	252
A gubernátor hivatása (1920)	255
Főlényes öntudatunk (1923)	260
A kereszténység s a reneszánsz májusa (1924)	263
A hercegprímás aranymiséjén (1924)	267
Mult és jelen... ..	269

Szent István.

Szent István király (1898)	273
Tiszteljed atyádat... (1902)... ..	275
Isten óriása (1905)	278
Magyarok apostola (1908)	283
Szent István király műve (1909)... ..	287
Szent István király és nemzete (1916)	291
Az ideális embertípus (1917)	294
<i>A kiadó jegyzetei</i>	298

Betűrendes tartalommutató.

301

PROHÁSZKA PÁLYÁJA

IRTA

SCHÜTZ ANTAL

I.

Itt az írás . . .

A következő nemzedékeknek elsősorban az Összegyűjtött Munkák mondják majd meg, ki volt Prohászka. Más, ami az unokáknak beszélni szokott letűnt nagyokról, itt néma vagy igen szűkszavú. Hatalmas intézmények nem őrzik nevét; egyéniségét és működését — a kortársak bámulatának és elragadtatásának tárgyát — lassan belepi az idők pora. S kérdés, támad-e majd életírás is, mely megküzd a feledés hatalmával. Írásainak azonban lesznek olvasói, míg a Duna-Tisza táján laknak, akik magyar nyelven keresik kifejezését az ember örök vívódásainak és vágyódásainak.

És ezek vajjon mit olvasnak majd ki Prohászka műveiből? Akik belenéznek hosszan, mélyen, látni vágyó szemmel abba a betű-árba, hol sorok és lapok és kötetek hullámokként torlódnak egymásra: azoknak végül is milyen kép jelenik meg a sorok között és mögött?

Gondolom, mindenekelőtt reájuk borul *a teljesítménynek nagysága*, mely szinte szédít arányaival és gazdagságával. Az a 25 kötet megannyi hosszmetset; úgyszólván mindegyik egy új vonását mutatja be Prohászka szellemének.

Aki kézhez veszi az első köteteket (1 2),* régifajta, bár finom veretű theológust sejt. A következő kötetekben (3 5) azonban már teljesen új hang üti meg fülét: itt a modern apologéta áll ki a természettudomány, bölcsélet és kultúrműveltség teljes fegyverzetében, aki ismeri a mai ember lelkének minden vergődését és útvesztőjét, s aki a régi szent kereszténységet úgy tudja bemutatni mint orvosságot és életutat. Aki aztán beleütközik tudományos folyóiratokban megjelent bölcséleti és hittudományos dolgozataiba, melyek egy majdnem ötvenéves irodalmi munkásság egész tartamát ölelik föl, abba a hiedelembe eshetik, hogy itt

* A zárójeles számok az Összegyűjtött Munkák megfelelő kötetekre utalnak; ami vessző után jön, lapszámot jelez.

egy éles elméjű, bő erű gondolkodóval van dolga, aki a metafizika és ismeretelmélet örök problémáit szövögeti magafeledő tárgyba-merüléssel (14), aki Isten-adta spekulatív tehetségének satekintetét nem fél a kinyilatkoztatott nagy titkoknak is napjába mereszteni (15): tudós, akiben szerencsés színhézisben egyesül a tudományos multnak termékeny tisztelete s a jelen kérdései iránti nyílt tekintet és szívós elemző, elmélyedő tehetség.

De csakhamar nagy ámulatára arra ébred, hogy itt voltaképen egy misztikai mélységű és tűzű imádkozóval van dolga, aki a lelkiélet régi nagyjainak, egy Szent Bernátnak, Assisi Szent Ferencnek, Szent Gertrudnak, Katalinnak, Teréznek bensőségével és gyöngédségével tud fölolvadni a hit nagy tényeiben és titkaiban; aki azonban egyúttal biztos kézzel tud keresőket és tapogatózókat is hitre, magába szállásra, krisztusi életre vezetni (6 7 19 24).

Ha erre beleringatná magát abba gondolatba, hogy itt egy a világtól elzárkózó modern remetére és aszkétára akadt, aki nyilván imádság és tudományos kontempláció közt osztja meg idejét, nyomban tudomásul kell vennie, hogy Prohászka mindenestül benne áll korában és környezetében. Nincs ennek a kornak egyházi, társadalmi, szociális, nemzeti, sőt politikai kérdése és eseménye, nincs kultúrproblémája és ténye, melynek jelentőségét ő meg ne látná, velejét föl ne tárná és felülről jövő megvilágítását meg ne adná. Korunk lelkét (10) a vátesnek biztonságával érezte ki és érezte meg; a kor akarásaiban, tétovaságában és tapogatózásaiban iránytű (22) a szava; az eminenter modern probléma, a mai szétszaggaott társadalom legégetőbb kérdése, a munkáskérdés nem hagyja pihenni (11 22). De nincsenek lánglelkétől távol a konkrét napikérdések sem, amint azokat egy nép élete folyton fölveti; beleáll itt is az igazság napszámbába (21); s a szárnyaló gondolkodó, a halk járású elmélkedő, az előkelő hangú esszéista könnyű fegyverzetű, mindig kész, mindig csattanós publicistává lesz.

De a napi igényekbe bekapcsolódó tevékenysége közegett is hű marad lelkivezetői tisztéhez: a nagy fordulók és események alkalmával mindig megtalálja azokat a gondolatokat és vonatkozásokat, melyek azokat igazi ünnepekké

avatják (12 25); az Úr házáért (20) védelemre, irányításra, építésre mindig készen állt; atyai lelke sürgeti, hogy híveinek fáradhatatlanul szegje az evangélium kenyerét (9). A ragyogó esszéista és magányos magaslatokon járó gondolkodó megmutatta, hogy tud a szó legnemesebb értelmében néptanító is lenni.

S mindezt a munkásságot még egyszer összefogja beszédeiben és előadásaiban (13 17 18 22 25). Gazdag lelkének összes melódiáit itt mintegy újra eljátssza, más fekvésben, az élő előadásnak húrjain. Amit a fáradhatatlan gondolkodó, a lángoló lelkű imádkozó és apostol a magányban megérlelt, az itt az étellel való közvetlen érintkezésben, az életszerűségnek és a fakadó mának üdeségével és erejével még egyszer elvonul előttünk csodálatos képsorozatban: Prohászka az esztergomi szeminárium kápolnájában kispapjai közt, a bazilikában a prímás és káptalanja előtt, a környék falusi templomaiban; azután az országnak úgyszólván minden nagyobb templomában, elsősorban a budapesti egyetemi templomban és majd minden városnak előadó termében, elsősorban megint a katolikus nagygyűlések izzó levegőjében — és ontja szakadatlanul, meg nem fogyatkozó bőségben és frissességben szellemének kincseit minden rendű és rangú hallgatóságnak.

De ha ennek alapján meggyökeresednék, még pedig joggal, az a fölfogás, hogy íme egy Isten kegyelméből való apostol, a katolikus életfölfogásnak és életalakításnak apostola, aki ritka szellemét és szónoki képességét teljesen ennek a hivatásnak szolgálatába állítja: ezt a képet megint ki kellene egészítenie új és nem várt vonásokkal, mikor kézhez veszi a Magasságok felé-t (8), vagy az Utak és állomások-at (16). Itt ugyanis megjelenik egy egészen sajátos költő és szemlélő, aki lelkét tágra kitarja az élet, a természet, a történelem, a hitvilág minden hatásának, mindent bevon fogyhatatlanul gazdag képzetének káprázatos, eredeti színeivel, át meg átszövi sokhúrú, tengermély, szenvedelmes és egyben szent érzelmi életének aranyszálaival; imádságos lélek, tele a természetfölötti világ ihletéseivel, azonban a teremtésnek is minden érintésére rezonál; s emellett tökéletes művész: elmélkedő, borongó, omló, olvadó, táguló, égbefeszülő lelke

minden rezzenésének tud szinte fogható, testszerű kifejezést adni. Persze ezt a sajátos alakító erőt és költőiséget nem lesz nehéz megtalálni az előző művekben sem, különösen gazdag erekből az Elmélkedésekben, a Föld és ég-ben, a Diadalmos világnézetben és a beszédekben.

És ez a Prohászka — keveset mondok, ha azt mondom : a költő Prohászka — megint koncentrált kiadásban jelen meg a naplóknak (23 24). És ide torkollanak az író Prohászka gazdagságának összes folyamai ; itt fakadnak, hullámszerűen, tornyosulnak összes problémái ; itt pattannak, rügyeznek, lombosodnak élményei és meglátásai ; itt tárul föl az apostol és vátes műhelye ; itt nyílik meg az aszkéta és misztikus benső kamarája.

S itt újra és élesebb vonásokban, mert kisebb területre szorítva élénk döbben, hogy ez a tartalmi gazdagság nem parttalan szétömlés ; annak van biztos medre és határozott sodra. Prohászka nem írt és nem szólt olyant, ami nem a szó legmélyebb és legegységesebb — katolikus — értelmében vett istenességet szolgálta. Isten, még pedig a kinyilatkoztatás Istene, aki a teremtés útján és mérhetetlenül fölségesebben a kinyilatkoztatásban, Jézus Krisztus, az egyház, a kegyelem útján a világosságra és életre szomjas embereket mind hívja a Szentháromság örök életközösségébe : ez az az *iránypont*, mely felé konvergál Prohászka minden problémája, minden gondolatcsövése, minden írása.

Ennek az extenzív gazdagságnak megfelel az *intenzív*. Akármely kötetet üljük föl, szinte elnyom a témák változatossága, az egyes témáknál a gondolatoknak és szemponatoknak bősége, és ami talán még meglepőbb, a tárgyalásnak teljes szakszerűsége. Ha az ember a Föld és ég-et forgatja, az a hiedelme támad, hogy itt egy theológus életének szabad óráit rászánta, hogy a geológiának annyira idegen területébe teljes biztonsággal beledolgozza magát, mint pl. tette a dogmatikus J. Pohle a csillagászatban. Ha, mondjuk, a Kultúra és terror-t veszi elő, meglepetve látja, hogy itt egy teljesen fölkészült szociológus beszél ; az Ünnepnepokban az irodalom, művészet, a kor és történelem nagy emberei és eseményei részesülnek épséggel nem dilettáns méltóságban. Így minden egyes kötet Prohászka szellemi orga-

nizmusának egy-egy hosszmetzete, mely egy egész embert mutat: teológust, filozófust, elmélkedőt, gyakorlati lelkipásztort, szociológust, nemzet-irányítót, kultúrfilozófust, felsőbbes esszéistát, vátest, költőt, misztikust, szellemes utazót és talpraesett publicistát s felsőbbes szónokot a szónokság egész területén: homiléta és egyházi ünnepi szónok, konferencia- és lelkigyakorlat-vezető, ünnepi kultúrszónok, szövetkezeti agitátor, politikai debatter, értekező előadó.

Hiányzanék egy lényeges vonás ebből a gazdagságból, ha a Prohászka életén vagy életének nagyobb szakaszain áthúzódó irodalmi hosszmetzetek mellett elfeledkeznénk a keresztmetzetekről, ha a kronológiai adatok során nem keresnők, miről írt és szólt pl. 1896-ban vagy 1906-ban vagy 1920-ban. E mellett nem kell figyelmen kívül hagyni, hogy Prohászka nem veszi igénybe az írónak azt a jogát, hogy kiírja önmagát. A nyilvánosságnak szánt kész írásaiban ezt úgyszólván nem teszi soha; az utólag kiadásra került előadásokban is föltűnően ritkán.

Az Összegyűjtött Munkák áttekintésében Prohászka szelme fejedelmi folyamnak tűnik föl, melynek fölszínén tükröződnek a nagy lét- és életproblémák hegyláncai, a lelki elmélyedések völgyei és szakadécai, a legtisztább költészet ligetei; medrében fakadnak az élet forrásai, beléje torkollanak a hit és egyház, az élet s természet nagy tanulságai és adottságai; árában mindez új szépségbe és erőbe öltözik és ellenállhatatlanul sodródik torkolata — Isten felé.

Ennek a folyamnak tükréből határozott vonásokban emelkedik ki Prohászka *írói képe*.

Ami ezen a képen már a kortársakat első tekintetre megragadta, és ami mindannyiszor belenyilallik majd a későbbi olvasóba is, valahányszor egy-egy jellegzetesebb írása kerül kezébe (pl. a Diadalmas világnézet, Magasságok felé, Elmélkedések, egy beszéd főként a 900-as évektől kezdve, egy napló-darab különösen 1911-től kezdve), mindig az a megállapítás: ilyen íróval még nem találkoztam; itt egy új szellem nyilatkozik meg: új, de nem vásári; eredeti, de nem eredetieskedő; más mint a többi, de nem csinált, hanem tősgyökeres, teljes és egyöntetű; ép ezért megfog és nem

ereszt többé; sebet üt mint Amfortason a szent lándzsa, mely meg nem gyógyul többé, hanem a szent Grál beteg-jévé tesz.

Mi az az új, ami Prohászka kortársaihoz az élő egyéniség nyelvén szólott, és ami írásaiból is halványabban bár, de plasztikus körvonalakban lép elénk?

Irodalmi bemutatkozása és kibontakozása idején, a századfordulókor mindenestre új volt szellemi világának az a végtelenre beállított perspektívája, mely mint bizonyos barokk menyezet-festések, minden konkrét mozzanattól a hitnek távoli és mégis oly közeli titokzatos világába vonzott. Új volt a katolikumnak mint egyetemes életelvnek az a következetes és diadalmas fölvonulása az egyéni és közösségi létnek egész vonalán, mely a jozefinizmusból még ki nem lábott és a liberalizmusban megrekedt magyarok lelkére mint az elfeledett szülőfalunak újra megszólaló harangszava hatott. Új volt a természetfölötti életnek az a közvetlensége, mely Prohászka minden szavából és gesztusából az átélt és el nem disputálható valóságnak erejével szólt. Prohászka úgy állt ott a kortársak előtt, mint aki más világból jön, alakjában és arcán a hosszú, kemény aszkézisnak félreismerhetetlen karakterével, szemében az elméledőnek misztikai csillogásával, hangjában a küldetésnek sajátos akcentusával, mely varázserővel tudta életre kelteni a lelkekben a rég elhalt mennyei honvágyat.

Mindez új volt — nálunk. Hanem ami szerencsésebb országokban is az igazán újnak, az érték-gazdagodásnak erejével hatott volna, ami tehát Prohászka újszerűségét az abszolút értékek szférájába emeli, az a látásnak és kifejezésnek eredeti és művészi tökéletességű módja.

Prohászka tágra nyílt, tiszta gyermekszemmel és egyben nem hunyorgó sastekintettel nézett a valóságok világába, — hogy testi szeme még 69 éves korában sem ismert szemüveget, itt szimbolum, — még pedig a teljes valóságba : abba is, mely a természetben, az életben és történelemben tárul föl színpompával és változatossággal mindenkinek ; de abba is, mely belül, a lélekben fakad és hullámszik, küzd s halódik és újra támad, és magasba tör és mélységekbe száll ; abba is, mely természetben és történelemben túl nyílik eszmék,

erők és elvek alakjában és az őselvbe torkollik: a metafizikai világba; és abba is, sőt elsősorban abba, melyet a hit világoSSága láttat meg, melyet a szentírás és az egyháznak immár közel kétezeréves élete mutat be s a megtestesült Ige fog össze mint nap és forrás és gyökér: a természetfölötti világba. És Prohászka meglátta e világok titkos rokonságait és összefüggéseit, meghallotta egybecsengésüket; és géniusza ezt a szédítő harmóniát meg is tudta szólaltatni. Meg tudta szólaltatni úgy, hogy e nagy harmóniáknak sejtelmét vagy legalább vágyát föl tudta ébreszteni másokban is.

Az ő szemében a természetnek minden jelensége, az életnek minden jelenete metafizikai és kegyelmi valóságoknak lett szimboluma — Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis —, sőt több: valamilyen megtestesülése, mely fogható, sokszor egészen hétköznapi valóságában, de ép ezért plasztikus szemléletességben, test-lelki természetünk minden hűrjával együttzengő hangon beszéli, leheli, illatozza, sugározza azokat a hitbeli és metafizikai valóságokat, melyek a legtöbb mai ember lelke előtt elmosódtak és ezért határtalan távolban ködlenek. Az ő alakításában a hitnek tanításai és tényei, a hitéletnek igazságai és eszményei és igényei, a másvilág tájai és lakói fogható közelségbe léptek, szinte testben járó személyes lényekké lettek, melyek a lélekre szinte ráborulnak és gyöngéd erőszakkal vonják a maguk világába. A legtöbb ember számára néma a hit világa; itt egyéni hangokon szólal meg; a légiesnek hitt és ezért könnyen ignorált vagy éppen letagadott vallási igazság itt el nem disputálható valóságnak, sőt az igazi, mélyebb, maradandó, gazdagabb valóságnak bizonyul: Das Unzulängliche, hier wird's Ereignis. Csak tessék elmerülni egy-egy nagybőjti elmélkedésben, az 1922 óta írt naplókban, A Pilis hegyén-ben!

Ezt a sajátos látást modern pszichológiai szóval úgy kell jellemeznünk, hogy *eidétikus* világ-nézés. A kép, εἶδος, itt nem hideg másolat, hanem a szellemi tartalomnak közvetlen, eleven, plasztikus megtestesítése: miként a finom struktúrájú test minden vonalával és vonatkozásával, minden alakulatával és mozdulatával a léleknek közvetlen kifejezése és sugárzata. A képek itt életet lehelnek és — minden élmény képekbe öltözik. Ez az eidetizmus, minden igazi

művészi tehetségnek és alkotásnak gyökere, jellemzi Prohász-kát az író t egészen kivételes arányokban. A pszichológiai és esztétikai kutatásnak itt nyílt tere van — hálás tér!

Az eidétikus látás azonban a művészi kiválóságnak szük-séges föltétele ugyan, de nem elég hozzá. Kell ide még meg-felelő kifejező akarat és erő; s Prohászka-ban ez is szokatlan mértékben volt meg.

A legegyszerűbb kifejező eszköz, mely az eidétikusnak úgy-szólván veleszületett öröksége: a metafora. Prohászka e tekintetben újító számba megy a magyar irodalomban; de itt is várja avatott felfedezőjét. Az ő kezében a szók és kapcsolatok úgy-szólván újjászületnek; fölolvadnak alakító hevénél tűzésben és új zománccal és új verettel kerülnek ki onnan. A legegyszerűbb népies szólások is egyszerű paraszt-ruhájukban beállítanak a metafizikai és hit-eszmék trón-termébe és ott meglepő biztossággal mozognak; nemcsak, hanem új színeket és új életet visznek be. Óriási átfogó és kombináló ereje folyton új kapcsolatokat teremt, sokszor a legtávolabbeső dolgok közt; közismert jelenségeknek és irodalmi utalásoknak is meglepő új jelentéseket ad; mindig üde és csattanós asszociációja bármikor nem várt fordulással a gondolat vagy hangulat világának egészen más tájára tud átsapni — ebben gyökerezik, amit Prohászka szellemessé-gének lehet mondani, ami nála sohasem keresettség vagy csillogni-akará. s.

Eidétikus szemlélete arra képesíti, hogy mindenütt, ténye-ken és témákon eredeti vonásokat lásson meg, nevezetesen olyanokat, melyeken tisztán tükröződnek egyetemes érté-kek; ezeknek kiemelésével aztán szinte szoborszerű plasztici-tást tud adni képeinek. Illusztrálásra szolgálhat pl. Mária-nosztra (8, 47), vagy a híres tulipán-beszéd eleje (13, 334). Két rövid idézetet nem tagadhatok meg magamtól: «A világ forog, hol gyorsan, hol lassan; néha meg oly gyors iramban perdül az idők kereke, mint az óráé, melynek fölhúzott sulyka rohamosan leszalad s egyszerre tizenkettőt mutat. Éjfél-t-e vagy de-lét? A szerint, amint nézzük. Némelyek éjfél-t, mások de-lét látnak a mi vilá-g-elváltozásunkban is» (22, 199). «A liberalizmus a hitetlen tudomány fattyúja, melynek fejébe nyomták a mult század forradalmaiban a

frigiai sipkát, s mikor a forradalmak elültek, frakkot és cilindert adtak rá, s megtették alkotmányos miniszternek» (21, 191). No de ilyeneket ezer szám lehetne idézni!

Teljes biztossággal kezeli a legkülönfélébb kifejező formákat; rendelkezésére áll a könnyed oktató előadás, melyben fesztelen gondolatszövéssel, a főgondolatoknak sohasem unalmas vissza-visszaidezésével szinte belénk lopja mondani-valóját (kitűnő példák a Föld és ég-ben, a szociológiai értekezésekben: 10 11 14 15 20 21 22) — csak a szinte matematikai merevséggel haladó szófukar értekező stílus nem áll géniuszához; de egyformán engedelmeskedik neki a dithirambusi lendület és szónoki áradás, a vízió, elbeszélés, kép, leírás, párbeszéd, önvallomás. Legsajátosabb írói jellege egészen eredeti, tőle alkotott irodalmi formában is jut kifejezésre, melynek számos példáját adja a Magasságok felé; legtisztább típusa A Pilis hegyén.

A *művészi egységet* megteremti nála egy jellegzetes és egészen eredeti ritmusosság, melynek ezek a fő elemei: a kifejezés alapelemeinek numerózus rövid egységekben való halmozása, többnyire bővítő vagy ellentételes menetekben; az eidétikus alapélménynek fakadás- és bokrosodásszerű szerkesztéses továbbvitele; a művészi önkorlátozás, mely a mondatok, sokszor a kifejezések között szándékkal réseket hágy, melyeken át az ember ellenállhatatlan vonzatással önmagába és a végtelenbe kényszerül tekinteni; a nagyobb részeknek klimaxszerű fölépítése és befejezése. Az egészet pedig átjárja az alapélményből mint gyökérből és forrásból folyton föl-föl-törő életlűktetés, melyet csak az egészséges fiatal szervezet palpitációjával tudok párhuzamba állítani; eleven vibráció rezeg és remeg az egészen, mely azonban nem kápráztat; haladó, törtető ütemesség ragad magával, mely sürget, de nem idegesít; szóval egy egészen egyéni életritmus. Ez különben jellemzi Prohászka egész lényét, nemcsak írásait, hanem kezeírását és járását és beszédjét; s annyira jellegzetes, hogy akibe egyszer belezsongott, már pusztán erről megismeri Prohászka hiteles írásait, sőt az esetleges idegen elemeket is nyomban ki tudja választani.

Ez a ritmusosság annyira kivágódik Prohászka legszebb írásaiban, hogy az ember kísértésbe jön versnek minősíteni.

S csakugyan lehet kérdezni: Miért nem próbálkozott *verssel* az a Prohászka, aki egy irodalmi formát sem utasított el magától, és aki értő lélekkel idézi a halálra készülő Sokrates vers-írását (23, 290).

A feleletet abban kell keresnünk, hogy Prohászka mint író is Krisztus követe, aki lelkeket akar nyerni. Orpheusnak tudta ő magát, aki a vergődő modern embert tapogatózásának és kínjainak alvilágából a kinyilatkoztatás éltető napfényére hivatgatja. Ő tehát nem olyan éneket énekel, mely neki magának gyönyörűség, hanem, amelynek hangjaira bűnös lelkek indulnak. Ez az akarása egész lényében, írásában is, mint hódításra kiinduló lendület, mint keltegető és hivatató elevenség, mint magával sodró báj és erő jelentkezik, mely körülzsongja, hullámozza, viharozza a lelket: valamely hullámába vagy örvénylésébe okvetlenül bele kell kerülnie. Ehhez a földathoz nem igen áll a kötött mértékek koturnusa és zubbonya. Aki lelkeket akar fogni a magasabb életre, az nem lehet ugyan el ama hódító varázs nélkül, melyet csak a műsák adhatnak, de nem engedheti magát láncba verni, ha az mindjárt rózsalánc volna is.

Különbben is kérdés, vajjon a mai életnek vágató árja meg tud-e, meg akar-e húzódni abban a szűk és sokszor meredek mederben, melybe belekényszerítik a kötött formák? A modern költészet nem azért vágyódik-e a szabadabb formákba, mert gazdagabb és gyorsabb ütemű tartalmának hajlékonyabb és tágabb keretet keres? S Prohászka itt is, mint annyi egyéb téren nem úttörője és elővételezője-e jövő fejlődéseknek?

Prohászka nagy író. Nyilván a legnagyobbak közül való, kiket magáénak vall a magyar irodalom, hol hivatva van egészen külön helyet foglalni és alighanem hosszú időig versenytárs nélkül betölteni; de világirodalmi relációban is a vallási irodalom legnagyobbjai közül való, kit egy Szent Ágostonnak, Pascalnak, Newmannek melléje, részben föléje kell helyezni. Mindazáltal az utókor egyoldalú képet rajzolna róla, ha őt csak mint írókat akarná méltatni; épen úgy, mint kortársai közül is sokan az eltorzításig egyoldalúan ítélték meg, mikor egyszerűen nagy szónoknak minősítették. Prohászka ugyanis nagy írói képessége és teljesítménye dacára sem tar-

tozik azok közé, kik egyéniségük egész tartalmát vagy akár csak a javát is mindenestül beleviszik írásaikba.

Tagadhatatlan, hogy megvolt benne *az trói pathosz*. Ambícióval, lelki szükségből, gyönyörűséggel írt. Legkeserveesebb óráit azzal jellemzi, hogy az írás nem megy és nem ízlék (23, 270 ; 24, 59). Az írás kísérte húszéves korától haláláig. Be volt állítva rendes napi munkának, kitöltötte legértékesebb óráit. Ha nem volt útban, a kora reggel két első órája után, melyet mindig elmélkedés és szentmise foglalt el, 2—4 óra hosszat írt. Erre az írásra készült : a délután szabad idejét, még a sétáját is olvasás és épen aktuális téma át-elmélése foglalta el ; azt hordozta, érlelte, szálaít szövögette magánbeszélgetéseiben is, abba beledolgozta megfigyeléseit, a hallott megjegyzéseket, az esetleges olvasmányokat. Egy-egy jelentősebb írására — ha mindjárt kisebb terjedelmű is volt, mint pl. A Pilis hegyén — példátlan szorgalommal készült ; nem sajnált ilyenkor ritka, nehezen hozzáférhető könyveket fölhajtani, szakembereket kikérdezni. A mondott délelőtti órákban aztán az előző napokban megérlelt anyagot leírta, hihetetlen gyorsasággal ; ami nyomtatásra volt szánva, azt átdolgozta, akárhányszor 2—4-szer is ; a kifejezéseken ugyan ritkán csiszolt, inkább újra fogalmazott némely részt, mást meg áthelyezett, ismét másutt betoldásokat tett ; aztán újra tisztába írta az egészet. Már a kilencvenes évek óta, de főként 1900 óta sokfelől kértek tőle dolgozatokat a legkülönbözőbb lapok és folyóiratok ; amennyiben nem voltak erkölcsi nehézségei, sohasem mondott nemet és sohasem késett meg. Ha nem volt ilyen vállalt föladata vagy nem dolgozott önálló művön, szorgalmasabban kereste föl naplóját. A legrésztetesebb napló-följegyzéseket ilyen irodalmi pauzáknak köszönhetjük.

Vegyük hozzá, hogy az alakítás lelkének mélyen meggyökerezett igénye és gyönyörűsége volt. A szépet tudta élvezni és becsülni, mint kevesen ; az irodalmi szépet is ösztönös célbiztonsággal kereste és találta meg. Fiatal korából vannak írott hagyatékában följegyzések, melyek jellegzetes kifejezéseket és fordulatokat gyűjtenek modern magyar regény- és novella-írókból ; naplóiban állandóan följegyez jellegzetes kifejezéseket, idézeteket, fordulatokat ; a benne

ősgazdagsággal és eredetiséggel fakadó gondolatok és eidé-
tikus élmények szemmel látható törekvéssel keresnek egyre
hatásosabb és tökéletesebb művészi formát naplóiban, beszé-
deiben, de még társalgásában is. Fiatalabbkori napló-föl-
jegyzéseiben ki-kitör a vágy rendelkezni a szó hatalmával ;
már 1883-ban akar sokat és nagyot, de érzi, hogy kifejezése
hiányos (23, 38) ; 1886-ban így ír : «Azért van bennem min-
dig az oly vágy, hogy a hit bennem és szavamban erős, velős
és zúzó hatalommal találjon kifejezésre . . . De eddig nagy
hiányt érzek úgy a gondolat metsző élet, mint a szó csattanós
és bő és eleven és folyékony egymásutánját illetőleg. Remény-
lem, hogy ez még megjön ; mert különben nem tudnám okát
érezkem ez irányban való tetemes kifejelettségének» (23, 87).
Írásra mindig volt ideje és kedve, legnagyobb elfoglaltságai
közepett épúgy, mint pihenőben és úton. Az esztergomi idő-
ben szenzáció volt a kispapok közt, ha egyszer valakit nem
tollal kezében, álló íróasztalánál (62 éves koráig csaknem min-
den munkáját ott írta !) fogadott.

Mindazáltal Prohászka sokkal hatalmasabb és gazda-
gabb egyéniség, semhogy teljes tartalma maradék nélkül
elfért volna az írói működésnek keretei közt. Ő maga sem
ily látta magát. Nincs kétség benne, hogy az írást ő esz-
köznek nézte a római idejében kialakult apostoli eszmény
szolgálatában, és írásainak tárgyát, terjedelmét, sokszor még
irodalmi formáját is külső hatalmak, illetőleg célgondolatok
szabták meg ; s a magyar irodalomnak külön szerencséje, hogy
ez egyszer a szándékoltság a pathosszal úgy egyesült, hogy
ez a frigy érdekházasságnak soha semmi nyomát nem mutatta.

Érdekes, hogy Prohászka maga nem tartott valami sokat
irodalmi tevékenységéről. Napló-följegyzéseiben tükröződik
az egész mindenség és egy gazdag léleknek sokszor fürgete-
ges, mindig tenger-mély élete ; s alig néhány utalás sejteti,
hogy e naplók írója filozófiailag, theológiailag, szociológiailag
érdekelte gondolkodó és író. Ha helyel-közzel szóba is kerül,
írkálásáról, írka-firkáiról beszél. Harmincéves írói jubileumát
az öt efféle dolgokban jellemző magától-értetődőséggel veszi ;
még csak az ép abban az időben nála oly gyakori vissza-
emlékezésre sem érez indítást. Irodalomról, sajtóról sokszor
nyilatkozik, azonban csaknem mindig a lelkipásztor és nép-

nevelő szerepében. Tulajdon írásait nem gyűjti; a legtöbb-ről nincs sem kézirat, sem nyomtatott példány a rendelkezésére. Ha mások elébe hoznak valamit régebbi dolgozataiból, akárhányszor őszinte csodálkozással nézi, hogy ő valaha ilyent is írt. Amilyen odaadással és lelkiismeretességgel készíti elő dolgozatait, annyira a sorsukra hagyja, ha megvannak: a korrekturezást átengedi másoknak, készséges, de sokszor nem épen képesített szolgáló szellemeknek; kész dolgait engedi dilettánsoktól gyűjteni, szabdaltatni — sőt «átsimítani». Műveinek kiadói jogával és sorsával szuverén módon nem törődik: alamizsnaként adja annak, aki épen kéri. Aki magát kizárólag vagy csak elsősorban is írónak tekinti, annak valóban «nem ily anyagból kén' szerkesztve lennie».

Prohászkaiban tehát az író csak egyik, mindenestre adekvát hajtása egy mélyebb és gazdagabb gyökerű életnek; és ép ezért benne az író is csak egy írón-kívüli álláspontból lehet igazában méltatni. Itt az *írónak kulcsa az egyéniség*, melyben ritka szinthezissel valósult egy zseniális fokon álló sokoldalú tehetségnek két pólus körül áramló élete: a misztikai távlatokba mélyülő bensőség és önalakítás szenvedelme egyfelől, és a kifelé törő, világot alakítani akarás páthosza másfelől; s mindkét irányban páratlan zseniális alakító erő érvényesül. Itt őseredeti életfakadással van dolgunk, melynek egyik árama az írói tevékenység. Prohászka egyénisége a legnemesebb és legtisztultabb természeti és természetfölötti életnek remeke, és ennek az életnek egyik sugárzása Prohászka, az író.

Az író Prohászka nyitja tehát Prohászka az ember; az ember, nem sztatikai szemléletben, mintegy megkövült állásban, hanem abban a fakadásban és fejlődésben, mely a teremtett életnek cgyetemes alakja és törvénye. Prohászkat az író is csak az emberen keresztül tudjuk megérteni, amint az az idő folyamában és a kortörténet árjában született és nőtt és teljesedett. Ez Prohászka pályája.

II.

Tanulmányok.

Prohászka életidejét a legújabb magyar történetnek két jelentős, és pedig gyászosan jelentős szakasza öleli körül; az ú. n. Bach-korszak látta születését, a Trianon-utáni megcsönkült Magyarország halálát. Talán azért választotta a Gondviselés ezt a sötét történeti háttérrel, hogy annál fényesebben emelkedjék ki Prohászka alakja és pályája!?

El lehet azon tünődni, hogy a nagy történelmi megrázkódások sokszor milyen végzetesen sugárzanak bele a kis életbe, a családok és egyesek sorsába. Az a földrengés, mely 1755-ben rombadöntötte Lissabont, ugyanaznap a Bécs melletti Badenben egy gazda telkén kítűnő meleg kénforrást fakasztott, mely neki kincse, sokaknak mindmáig áldása lett. A Bach-kor is rombadöntötte az önálló alkotmányos Magyarországot, s vele sok-sok magyar érték és remény mintha örökre elsüllyedt volna. S mégis — ez a történelemrengés fakasztotta az újraéledő és biztosabb ethikai alakulás felé tapogatózó Magyarországnak legbővebb áldás-forrását: Prohászka Ottokárt.

Atyja Prohászka Domonkos, cseh-német földműves szülőik gyermeke, 1817-ben született s mint vadásztiszt került Magyarországra. Pozsonyban egy bál alkalmával megismerkedett az 1838-ban született föltűnően szép, sudár termetű Filberger Annával, egy nyitrai pékmester lányával; megkérte kezét, és mert sem neki, sem menyasszonyának kaucióra nem telt, lemondott katonatiszti állásáról és pénzügyőri felügyelőséget vállalt; és így 1857-ben a 40 éves nyugalmazott cseh származású osztrák katonatiszt házasságot kötött a 18. évét alig betöltött nyitrai, valószínűleg svájci eredetű német polgárlánnyal.

Ebből a házasságból három gyermek született: 1858 október 10-én Ottokár, Nyitrán, az anya szülőházában; 1860-ban Rózsahegyén, ahová az atyát a kormányzat abban

az időben áthelyezte, Mária, aki 1890-ben Nagy Alfonz miniszteri tanácsoshoz ment férjhez, és özvegyen él Fehérvárt; 1862-ben Gusztáv, aki kereskedő lett, később a püspök uradalmában volt alkalmazva; a püspök halálakor már nagybeteg volt és néhány héttel később meghalt.

A család újabb áthelyezés következtében 1866-ban Losoncra, három év múlva Nyitrára költözött; innen csakhamar a vorarlbergi Feldkirchbe helyezték át a magyar nyelvben nem jártas tisztviselőt. A közszeretetlen álló, szellemes és temperamentumos Prohászka Domonkos itt 1879-ben tüdőizzadmány következtében meghalt — Ottokár akkor Rómában volt mint theológus; az özvegy anyja a lányával Nyitrára költözött rokonaihoz, és ott 1888-ban meghalt gégesorvadásban.

Ezek a külső családi viszontagságok írták elő Prohászka első iskoláztatásának is külső kereteit. Az elemi iskolát 1863 őszén Rózsahegyen kezdte (tanítójára, Moistra még öregkorában is hálával gondol); a negyedik elemi már Losoncon járta, és ugyanitt a négy osztályos kálvinista gimnáziumban a gimnázium két első osztályát is. Harmadik osztályra Nyitrára került a piaristákhoz, kik közül a buzgó és nagy tudományú Csósz Imre igazgató volt rá nagy hatással. Itt édesanyja legidősebb bátyjánál, Felekinél lakott, (tizen voltak testvérek, kiknek egyrésze Felekire, más részük Faludira magyarosította a Filberger nevet), aki tekintélyes kereskedő volt és később Császká kassai püspök jószágkormányzója lett Kelcsén, Zemplén megyében (lásd 8, 26). Itt együtt kellett tanulnia a vele egyidős és gyöngébben tanuló Géza unokaöccsével. Az ötödik osztályra 1871 őszén alapítványosként Kalocsára került a jezsuiták konviktusába. Itteni tanárai közül különös hálával volt az igazgató, P. Votka és magyar tanára P. Raile iránt. A hatodik osztály elvégzése után 1873 őszén félévetelt nyert az esztergomi küsszemináriumba, hol a szeminárium tanári állományába beosztott világi papok tanították a növendékeket (többek közt Maszlaghy Ferenc író és Heteyey a későbbi püspök), kik aztán a bencések gimnáziumában tettek magánvizsgát. Az 1875 nyarán fényes eredménnyel letett érettségi vizsgálat után főpáosztora Simor János hercegprímás filozófiai és theológiai tanulmányokra Rómába

küldte a jezsuiták vezetése alatt álló Collegium Germanico-Hungaricumba.

Ennek az aránylag változatos diáksorsnak első fázisában főként két mozzanat volt nagy hatással Prohászka későbbi alakulására.

Első tanulóévei a Felvidéken folytak le. Ennek a körülménynek kell tulajdonítanunk Prohászka *nyelvkézelésének* egy ugyancsak nem lényeges, de kortársaitól sokat emlegetett és sokszor hibásan értelmezett sajátosságát: ú. n. «tótos» kiejtését, mely sok hallgatóját eleinte zavarta. Alakuló félben levő történeti legendákkal szemben a valóság az, hogy Prohászka anyanyelve német. Anyja német eredetű; atyja német műveltségű ember, aki kifogástalan németséggel beszélt és írt; a szülői háznak és később is a testvérek egymásközi érintkezésének nyelve jobbára a német volt; Prohászka szülőivel németül levelezett életük végéig. Gyermekkorában tót dajkától és cselédektől megtanult valamennyire tótul; de ezt oly alaposan elfelejtette, hogy mikor férfikora delén túl kötelességének tartotta nemcsak a számú tót híveihez saját nyelvükön szólni, újra meg kellett tanulnia — természetesen nem teljes eredménnyel. Magyarul Losoncon tanult meg, és itt sajátította el a mély zárt *a*-nak azt a palócos kiejtését, melyet utóbb sokan «tótos»-nak minősítettek. Sajátos hanghordozása és hangsúlyozása, mely a kölesönszókat legtöbbször eredeti hangsúlyukkal, és a magyar szókat is sokszor nem az első szótag kiemelésével hangsúlyozta, a római évek hatása, s részben Prohászka sajátos beszéd-dinamikájának folyománya. Azt persze nem lehet tagadni, hogy nyelvének és stílusának magyarossága szempontjából döntő szerepe volt annak a ténynek, hogy legfogékonyabb tanulóévei a Felvidéken folytak le, Kalocsán folytatódtak, hol — a Bach-korszak közvetlen közelében — némely tanára nem tudott kifogástalanul magyarul (pl. maga P. Votka, az igazgató sem), s Esztergomban fejeződtek be, a magyar és felsővidéki nyelvterület határán; azután a legtermékenyebb ifjúkor hét évét olasz földön töltötte, latinnyelvű iskolában. Mindez eléggé különös útja a készülő magyar nyelv- és stílusművészeknek.

S hogy Prohászka *nyelvtudásának* kérdésével végezzünk:

hibátlanul és zamatosan kezelte írásban és szóval a németet; ugyancsak tökéletesen elsajátította Rómában az olaszt és latint. Franciául elég jól beszélt és még jobban írt. Franciául sokat és szívesen olvasott; ilyenkor jegyzetei is sokszor franciák; sőt élete utolsó éveiben avatott vezetés mellett nekiállt francia tudását kifinomítani. 1904-es amerikai útja előtt angollal is foglalkozott; de az elemeknél többre itt nem vágyott. Meghitt társaságban szívesen évődött idegen nyelven, többnyire egyéni vagy nemzeti sajátosságok mesterei utánzásával; különösen szerette utánozni az olaszok latin beszédjét.

A másik hatás *tanulmányaiban* mutatkozott.

Első középiskolai évei a hatvanas évek derekára esnek, mikor a Bach-korszak tagadhatatlan iskolaszínvonal-emelő hatásai már mutatkoznak; de csak azokban az iskolákban, melyek közvetlenül a kormányzat irányítása alatt állnak. Az autonóm iskolák jobban tudtak védekezni a kormányzatnak németesítő hatása ellen, de egyben elzárkóztak pedagógiai és didaktikai áldásai elől is. Érthető tehát, ha a losonci kálvinista gimnázium, «rettenetes egy elmaradt intézet» (23, 227), két tantermével és 3—4 tanerőjével komoly megalapozást nem tudott adni. Nyitrán egy régi tanítószervezetnek pedagógiai hagyományai elevenen éltek, és modern pedagógiai reformok nélkül is jelentős eredményekkel dolgozhattak. Itt a gyengén megalapozott és komoly tanuláshoz nem szoktatott fiúra eleinte kellemetlen meglepetések vártak; elégtelen dolgozatok és feleletek keserítették. Azonban már akkor megnyiladozó világos elméje, példátlan lelkiismeretessége és szorgalma csakhamar kiköszörülte a losonci csorbákat; egy-kettőre legjobb tanulója lett osztályának, és később is mindig hálával emlegette, hogy latinra és általában komoly tanulásra a nyitrai piaristák tanították.

Jeles tanulóságát Kalocsán és Esztergomban megtartotta. Már Kalocsán föltűnést keltettek magyar dolgozatai, Esztergomban pedig a finom érzékű és író-ember Maszlaghy nyilvánosan fölolvastatta dolgozatait. Jellemző, hogy Esztergomban a köteles mértéken fölül sokat foglalkozott mennyiségattal és fizikával; de bizonyos, hogy alapos latin és görög tudását is már akkor szerezte meg.

Bistosra kell venni, hogy első tanuló éveinek színhelye a már akkor magába-mélyedésre hajló fogékony fiúnak öntudatlanul is megtermékenyítette lelkét és megvetette alapját annak a meleg természetszeretetnek, mely később szinte misztikai intenzitást öltött. «A rózsahegy templomban voltam először az Oltáriszentség előtt, az első szentmisén; s ott tovább vágtat neki a Zsebrádnak a Vág . . . Hát lelkem a hegyen találkozott a misztériummal; nézte azt naív gyermekszemmel s nem értette, hogy mennyire veszi bele magát a szeretet, mely hegyekről jön és a hegyeket nem felejt; sőt megérezni rajta a legunalmasabb laposságban is a hegyek tempóját. Azért megyek bátran és bizvást, mint aki a hegyről jövök lendülettel s a hegyek energiáját érzem» (24, 142). Ezeket a gyermekkori félig még az öntudat alatt kötő és feslő élményeket kiegészítették a feldkirchi, tiroli és svájci utazások, melyeket diákvakációiban ott rendesen rokonok társágában tett.

Vegyük hozzá, hogy tanárai a legkülönbélebb szabású emberek voltak: losonci kálvinisták, nyitrai piaristák a hetvenes évekből, jezsuiták, kik akkor álltak a magyar világba való begyökézésük küszöbén, esztergomi paptanárok, egy ma már letűnt típusnak képviselői, kik szellemet, tudást, forgolódottságot egy sajátos liberalizmustól átszőtt egyháziassággal szűrtek egybe — elég változatos hatás a fogékony és plasztikus lelkű fiatal Prohászka számára.

Az a magábavonuló, szerény és szegény fiú nem közönséges szellemi és jellembeli képességet hordozott lelkében. Ha igaz, hogy «beati bene nati», Prohászka kétszeres hálával tekinthetett szülőire. Egészséges testet és vért örökölt tőlük, a betegséget abban az időben nem ismerte, és szerencsésen egyesültek és fokozódtak benne mindkét szülőjének értékes tulajdonságai. Atyja temperamentumos, tüzes, tetterős ember volt; levelei nem közönséges kifejező tehetségre vallanak, szellemet, humort, eredetiséget árulnak el. Anyja szép természetű, szelíd lelkű, csöndes nő volt, maga a megtestesült anyai gondosság. Prohászka az ismert goethei szabállyal ellentétben atyjától örökölte a szellem élénkségét és a kifejezés csattanósságát s anyjától a termetet és szívjóságot, a szorosabb értelemben vett jellemtulajdonságokat --- természetesen

amennyiben az öröklés egyáltalán megmagyaráz valamit a zseniből. Amennyire vissza felé és oldalt el lehet menni a két családban — «útkaparó és péklegény-nemzetség» (24, 232) — derék polgár-embert sokat találni, de kiemelkedőt rajta kívül egyet sem.

Föltűnő azonban, hogy a családban aránylag sok a pap : Prohászka édesatyjának testvére tisztelt és dicsért plébános volt Csehországban; ugyanígy egyik unokaöccse; egyik nővére szentség hírében állt a környezetben; anyjának is két testvére és néhány unokaöccse pap volt. Sőt anyja révén Prohászka Császka és Samassa érsekekkel is magyar sógor-ságba került: a fent említett Felekinek felesége Császkának nővére és Samassának unokatestvére volt. Prohászka szülői komolyan hívő, gyakorló katolikusok voltak; nem nagyobb fokban persze, mint a múlt században a liberalizmus szökő-árjának idején általában azok a polgári családok, melyekben régi hagyományok még hatottak, de új indítások még nem jöttek.

Prohászka maga már kis korától kezdve igen határozott, intenzív *vallásosságot* mutat. Mint kis gyerek szeretett testvéreivel misét és szentségi áldást «játszani». Már nyolcéves korában meglepő intenzitással foglalkoztatta az ember más-világi sorsa és a tökéletesség útja (24, 22). Ennek a mélyről jövő lelkiéletnek fejlődésére nagy áldás volt, hogy a romlatlan, jámbor fiú mindenütt komolyan vallásos emberek közé jutott. Ilyen volt a család, ilyenek a nyitrai rokonok, a jámbor fölvidéki lakosság; a buzgó nyitrai gimnáziumi igazgató olvasó-imádságra, keresztútra sokszor gyűjtötte egybe épen a jobb tanulókat; s Prohászka ennek a gyakorlatnak hatásait nem felejtette el. Mindenütt egy a modern gyakorlati materializmustól ki nem kezdett, ha a kispolgári nívón átlag fölül nem is emelkedő vallásosság uralkodott a környezetben; ellenkező tények pedig a rendkívül kegyeletes lelkű, minden frivolságtól és kriticizmustól ment fiút nem tudták egy percig sem zavarni.

Ez a zavartalanul fejlődő gyöngéd vallásosság-tüzet fogott, mikor az amúgy is e szempontból fordulót jelentő korbá, a serdülés korába érkezett fiú Kalocsára került. Itt a jobbára szláv és német eredetű jezsuitákban gyöngítetlenül

lobogott Szent Ignác intranzigens katholicizmusa, mely évszázados tapasztalatok tanulságaival, szívós tervszerűséggel körülölelte és megfogta a tanulóknak minden külső tevékenységét és belső élet-mozdulását. A finom, kegyeletes lelkiismeretű Prohászka hozzá volt szokva, hogy a felülről jövő indításokat és útmutatásokat úgy vegye, amint kínálkoznak. Bensőséges lelke tovább szötte és komoly életelvvé változtatta, amit itt hallott a tanításban, gyónásban, magán-számadáson és lelkigyakorlatban, és megérlelődött benne az a gondolat, hogy neki is jezsuitának kell lennie. Valószínűleg szülői hatásra ettől elállt. Atyja ugyanis számot vetett korával és ingatag egészségével és tehetséges elsőszülöttében látta anyjának és hugának jövő támaszát. De mikor atyja tovább ment, és rá akarta venni, hogy csak érettségije után döntsön végleg pályájáról, ez az atyai tanács megtörött a tizenöt éves fiú határozottságán.

Prohászka 1873-ban július 20-án olvasta atyjának intelmét, és augusztus 4-én megjelent Esztergomban, hol Simor János hercegprímás fölvette az egyházmegye *kispapjai* közé. Esztergom megkapta hosszú századokra leghíresebb papját, és a család nem vesztette el támaszát és büszkeségét. Prohászka mindig a leggyöngédebb figyelemmel és szolgálatkészséggel volt övéi iránt, anélkül, hogy kísértésbe jutott volna értük hivatását vagy hivatási lelkiismeretét csak egy percre is kockáztatni. Hosszú római távolléte alatt sűrűn ír haza, s levelei gyöngédséget és komoly szeretetet lehelnek; szüneteiben első útja haza viszi. Különös, egyik szülőjének sem adatott meg, hogy utolsó nagy útja előtt tőle vehesse búcsúját, tőle, ki utóbb annyi téveteg vándornak lett révkalauza az örök hazába.

A középiskolai tanuló Prohászka jellemében az uralkodó vallási orientáció, lelkiismeretessége, szorgalma és szelíd alázatossága mellett föltűnik nagy magának-valósága. Kor- és tanulótársai egy szívvel-szájjal magasztalják szelídségét, vidámságát, figyelmességét, mely mindenkinek jót akart és senkinek kedvét nem rontotta. De mind kiemelik, hogy közvetlenebb vonatkozásokba nem bocsátkozott; a szórakozásokban általában részt nem vett, hanem inkább magának dolgozott, szíves magatartása dacára közlékeny nem volt,

magába-tekintéseket nem igen engedett, nem barátkozott a szó szokásos értelmében — olyan vonások, melyek ellenkező látszatok dacára a későbbi Prohászkt is jellemzik.

Érdekes ellentétben áll ezzel a szinte szégyellős magabavonulással, hogy mikor szerepelni kellett előadással, szónoklattal, verssel, akár a családban, akár az iskolában, a félénk fiú bátran kiáll, és a meggyőződés hevét sugárzó lendületes előadásával elviszi a pálmát nemcsak otthon, hanem a Kalocsán divó versengésben is (a Gracchusok anyjának beszéde fiaihoz); és mikor Esztergomban kispapnak jelentkezik, Aranyszájú Szent János egyik beszédének eredetiben való elmondásával ejti bámulatba a vizsgáztatókat. Ime, the child is father of the man!

Az esztergomi diákévek már teljesen megállapodott lelkületű ifjúnak mutatják Prohászkt, kinek szellemi felsőbb-ségét hallgatag tisztelettel elismerik társai, vallják szülői és meglátják előljárói. A hercegprímás nem győzi magasztalni a Collegium rektorának az odakészülő ifjút; atyja tisztelettel idézi a nyocadikos diáknak egyik leveléből «die so wahren schönén Worte : Die Dankbarkeit schaut in die Vergangenheit, die Liebe blickt in die Zukunft» (1875 jan. 24-i levelében).

Nem csoda, ha ez az ifjú, kibén a hitnek szent tüzei parázslanak, ki sértetlenül megőrizte lelkének tiszta virágát és az idealizmus lendületét, áhitattal tekint Róma felé, hol a híres *Collegium Germanicum*-ban hét évre várja őt a legintenzivebb papképzés, melyet egyházi intézmény abban az időben egyáltalán adhatott. «O Roma nobilis... te benedicimus; salve per saecula! Hányszor mondtam e verset magamban, midőn az esztergomi szeminárium folyosóján sétáltam föl-alá a hetedik és nyolcadik osztály klasszikusait forgatva... A Salve azután a képzelet lepkeszárnyain gyorsan átrepült tengeren és Appenineken, elandalgott Róma falai mellett, körülrepkedte tornyait, földbesüpedt kapuit, elcsatangolt utcáin és kérdezte: nem volna itt hely egy ifjú lélek számára, ki néha álmában is elsuttogja: Te benedicimus; salve per saecula!?» (16, 159).

Prohászka alakulásában és általában élete művében a Collegiumnak döntő szerep jutott. Életének semmiféle más eseménye vagy szakasza megközelítőleg sem markolt bele oly

mélyen, maradandóan a lelkébe, mint az a hét év, mely miként Jákobnak a Ráchelért való hét évi szolgálat, néhány napnak tünt föl előtte — «prae amoris magnitudine» (16, 251).

Ennek az eredménynek elérésében megtette a magát a hírneves ősi intézmény, meg maga Prohászka is. Az intézmény odakinálta neki pedagógiai kincseit, melyeket soha meg nem fogyatozott apostoli buzgóság és céltudatos tapasztalat évszázadokon keresztül gyűjtött; és az ifjú egy ritka fogékony léleknek és a föltétlen önátadásnak minden rostjával belégyökérezett ebbe az áldott talajba.

Az intézmény Szent Ignácnak nagyszabású elgondolása szerint arra volt szánva, hogy a XVI. századi vallásújítástól leginkább pusztított területnek, nagyjából a német-római császárság területének adjon olyan papokat, kik jellemben és szellemben mindenestül föl vannak szerelve arra a nagy föladatra, hogy az újításnak gátat vessenek, hol az ár még fenyeget, és energikusan visszaszorítsák, hol a katolikus restauráció már megindult. Evégből főként három eszközt látott célravezetőnek: az ifjú levitákat tudománnyal és dialektikai készséggel úgy fölfegyverezni, hogy az újítók támadásait diadalmasan vissza tudják verni és eredményesen vállalkozásának az ellentámadásra; olyan lelki képzést adni, mely a hitnek és erkölcsnek érintetlenségében meg tudja őrizni ezeket a hitharcosokat az élet kísértései közepett is, és ébren tudja tartani bennük a buzgóság és elszántság tüzét; s végül kiírthatatlanul beléjük gyökerezni az egyházhoz, Szent Péter utódjához és a pápaság testőr-csapatához, a Jézus-társasághoz való ragaszkodást.

Ezeknek a céloknak biztosítására egy minden részletében átgondolt és kipróbált pedagógiai rendszer az ifjakat kiemelte otthonukból és hazájukból, beleállította az örök városnak, Szent Péter székének légkörébe és egy évszázados tapasztalatokban kiérlelt lélekformálásnak állandó sugárzatába, melynek fő elemei: szigorú napirend, szilencium, barátkozások kikapcsolása, aszkétikai gyakorlatok, főként azonban a naponkinti tüzetes elmélkedés Szent Ignác módja szerint, és ugyancsak e módszer szerinti évenkénti nyolc napos lelki gyakorlat.

A kollégiumi életnek e kereteiről és az e keretekben lük-

tető életről, mondjuk szabatosan a Collegiumnak platoni értelemben vett ideájáról, úgy amint az a valóság hatása alatt egy érintetlen, képzékeny, nagyarányú, egy prohászkaik lélekben tükröződik, ő maga ír utólérhetetlen művészettel (16, 150). Aki Prohászka fejlődését meg akarja érteni, nem mehet el a Collegiumnak e legragyogóbb apológiája mellett, mellyel versenyre kelni az életíróknak hiábavaló vállalkozás volna.

Épen ez a leírás arról is bőséges bizonyóságot tesz, milyen lelket vitt oda Prohászka. Elsősorban azt, amin a kollégiumi nevelés sikere fordul: a föltétlen bizalmat az intézmény és előljárói iránt, a teljes odaadást a behatások iránt és az olt-hatatlan vágyat a kollégiumi eszmény hiánytalan megvalósítására. Ahol a determináló valóság és a befogadó alany ilyen harmóniában összecsendülnek, ott a nevelés sikere biztosítva van.

Prohászka mintanövendék volt, kinek kiválóságát előljárói, tanárai, társai és itthoni följobbvalói teljes mértékben értékelték, és kihez joggal fűztek nem közönséges reményeket. Magába Prohászkaiba pedig ez a nevelés kitörülhetetlenül belevésődött; beleszövődött lelki struktúrájába. Erős egyénisége idővel magára eszmélt és öntörvénye szerint nőtt tovább; de a germanikus hatások bordáit könnyű fölismerni a későbbi évtizedek szedimentumai alatt.

Ami mindenekelőtt a *tudományos kiképzést* illeti, Szent Ignác szándéka szerint a bölcséleti és a spekulatív theológiai iskolázás volt a tudományos képzés gerince, és a skolasztikai szillogisztika keretei közé szorított rendszeres vitatkozás volt az éltető ere. Prohászka nyílt elméje, szívós elmélyedése, kitűnő absztraháló tehetsége és fenomenális memóriája e területen csakhamar fényes diadalokat aratott, melyeknek csak külső megkoronázása volt az 1878 aug. 17-i fényes filozófiai doktorráavatás.

Ez a biztos spekulatív képzettség és készség jó útravaló volt a későbbi íróknak és tanárknak; a kényes korkérdésekben is biztos és könnyed eligazodást adott neki és megóvta a dogmatikai megcsúszásoktól. Mikor az index-eset után 1913 őszén Rómában járt és Rampolla kardinális célozgatott neki a német theológia megbízhatatlanságára, jogos önérzettel

felelhette a meglepődő kardinálisnak : Eminenciás uram, én római theologus vagyok ! S csakugyan az volt és maradt élete végéig, még pedig molinista theologus. A XVII. századi nagy jezsuita theologusokat jól ismerte, és a molinista theológia alapelveivel nyúlt a nagy spekulatív kérdésekhez. Ha élete utolsó szakában egyszer azt mondja : «Egyre inkább thomista leszek» (24, 80), ezt a benne egyre jobban elmélyülő misztikus mondatja vele, aki természetszerűen egyre inkább Istent tolja előtérbe a kegyelmi életben. Mikor a thomista elvek alkalmazásáról van szó, mint pl. a kérő imádság hatékonyságának nehéz kérdésében, nem tud mit csinálni a thomista elvvel (lásd 24, 108).

De nem kell félreértetni a szót. Prohászkat Isten-adta lelki alapstruktúrája a fényes elme dacára nem szoros értelemben vett bölcselőnek és elméleti theologusnak szánta. Már közvetlenül a Collegium elhagyása után a fiatal Prohászka céltudatos értést és rokonszenvet mutat a modern tudományos törekvések, problémák és módszerek iránt ; de hát ez végre is nem lep meg egy Palmieri, Secchi, Ballerini tanítványánál, egy oly intézetben, hol még elevenek Passaglia, Tongiorgi és Franzelin hagyományai. De már 1885-ben azt írja : «Néha semmi tudományos olvasmány nem ízlik ; nem találok benne zamatot és nedvet. Utóvégre minden termékenységnek talaja az élet, melybe gyökereznek a tudomány is és föl-hajtson egészen az égbe. Az Isten országa egy nagy terebélyes fa, gyökerében örök élet, minden íze és ága az életbe nyúlik s egészen él» (23, 69). S hovatovább egyre energikusabban nyomatékozza a hit ügyében az akaratnak és érzésnek szerepét, a dialektikai és metafizikai gondolatmenetek helyett egyre inkább előtérbe állítja az aszkétikai, misztikai, sőt esztétikai mozzanatokat. Nem szűnt ő meg skolasztikus lenni elméletben ; de az életben és nevezetesen a lelki vezetésben és apostolkodásban inkább Szent Ágoston és Pascal alapelveihez igazodott : a hit fő nehézségeit nem az ész, hanem inkább a rosszra hajló és bűnös szenvedélyektől fűtött szív szolgáltatja, s a hitnek, illetőleg hitéletnek gyakorlati fölendítéke nem a tételes ismeret, hanem az egész lélekkel átölelt és lelkeségtől átjárt, megélt igazság. A molinista voluntarizmust tehát igen komolyan és következetesen átvitte a gyakorlatba.

Ebben tovább ment mint mesterei, de hűtelen nem lett hozzájuk.

A Collegiumban Prohászka sokat és odaadással tanult. De még nagyobb odaadással szolgálta a kollégiumi nevelés másik célját, az *önmegszentelést*. Mint harmadéves filozófus kezdi naplójegyzeteit, kifejezetten lelki naplónak; és azok beszédes tanúságot tesznek arról a hősies elszántságról, következetességről, sőt kíméletlenségről, mellyel Prohászka nekilátott teljesen az elvek uralma alá törni a testet és az alsóbb embert az egész vonalon, és aztán lobogó lánggá szítani buzdóságát. Különösen lelkigyakorlatainak gyümölcseit rögzítő följegyzései szinte megrendítő bizonyságokkal szolgálnak e tekintetben. Ezek a följegyzések azt is tanúsítják, hogy gyorsan és alaposan elsajátította a szentignáci elmélkedésnek biztos és eredményes kezelését; és bár misztikai közvetlenségre hajló intuitív lelke később a szentignáci kereteknek némely fokát friss lendülettel átugrotta, élete végéig mindennap legkevesebb félórát szánt rendszeres, témás elmélkedésre; és hogy ezekben az áldott órákban mit hozott fölszínre lelke mélységeiből, arról eleget beszélnek az Elmélkedések, Élet kenyere, Élő vizek forrása és a Soliloquia.

Külön ki kell emelni, hogy az Oltáriszentség, Jézus legszentebb Szíve, Szűz Mária és a szentek iránti meleg, olvadó áhitata már abban az időben teljes jellegzetességgel kifejlődött és olyan kereteket öltött, melyeket soha többé el nem hagyott: mindennap elimádkozta az olvasót, mindennap legkevesebb egy órát töltött a Szentség előtt, csütörtök éjjel rendszeres szentségi órát tartott. S hogy ezekben az órákban mit kapott, csodás színekben tárják föl a Soliloquia 1921-től és a posztumus Élet kenyere. Tehát életének erről az áramáról is el kell mondani: áhitata a Collegiumban megszokott szentignáci keretekhez hű maradt élete végéig, ha egyre intenzívebb misztikai lelkiélete nem is fért meg mindenestül e keretek közt, amit különben meg kell állapítani a nagy jezsuita misztikusokról is, egy Rodriguez Alfonzról, Lallemandról stb.

Ugyanezzel az odaadással járta Prohászka az aszkézis útját. Az észszerű, de nem egészen könnyű napirend: a korai kelés, az étkezésben, társalgásban, szórakozásban való állandó

önellenőrzés és racionalás szinte második természetévé lett. Ebben hűségesen támogatta szívós, hajlékony és munkabíró szervezete is. Késő öregkoráig korán, többnyire ötkor vagy még előbb kezdte a napot, mely szigorú program szerint folyt le ; ezt még élkezésében, társalgásában, látogatásaiban is, a későbbi Prohászknál gyakran megbámult külső fesztelenség dacára a fogékony szemnek nem volt nehéz észrevennie. Mikor jóval az ötvenedik évén túl először volt kénytelen egészségi előírásokra ügyelni, nagyon nehezeze esett «az aszkétikából átmenni a higiénikába». Bizonyos, hogy testét és annak minden mozdulását teljesen hatalmában tartotta, és egész szervezeti életét a szellemnek, imádságnak és munkának föltétlenül engedelmes szolgájává tette. A teljes fegyelmettség annyira kiverődött járásán, arcjátékán, minden mozdulatán, beszédjén, hogy alig lehetett észre nem venni.

Hogy aztán ez a tudományos és aszkétikus fölkészültség teljes határozottsággal az *egyház* nagy ügyének szolgálatába állott, ilyen intenzív szentignáci nevelés mellett magától értetődik. 1895-ben ezt írja : «Nem fogom-e szeretni az egyházat? Nem fog-e könnybe lábadni szemem az egyház ellen induló ostromon? Nem fogom-e fölpanaszolni a mult és jövő nemzedékeinek, hogy volt valamikor korszak, a jelen siralmas epochája, mikor ezt a szent, apostoli, fönséges egyházat porba dönteni, rózsáit széttörni, oszlopaít szétrepesztetni akarták? S nem fog-e megszállni egy szent furor szelleme, hogy kiállok magam, ha nincs más, ez ostrom elé, s mondom : eszeveszettek, ide csak testemen át juthattok» (12, 265). Ez a hősi lelkület ott csirázott ki és gyökerezett meg «Szent Péter árnyékában». Aláfestette az örök Róma állandó hatása mellett főként három tényező :

A vatikáni zsinat ép akkoriban tette volt rá az egyházi szervezet alappilléreére, a pápaságra a dogmatikai zárókövet ; és amint a trienti zsinat hatása alatt, most is a katolikus országokban új élet indult meg ; a liberalizmus mákonyától és a szociáldemokrácia meg szabadkőművesség zsvajjától elbódult lelkek föleszméltek és a politikai és társadalmi életben kezdték nyomatékozni IX. Pius pápa Syllabusának tételit. XIII. Leo pápa pedig ép akkor ütötte meg nagy katolikus kultúr- és szociális programjának ouverture-hangjait ;

és a fiatal Prohászka, aki 1891-ben le is fordította a nagy pápa megnyilatkozásait, egyszersmindenkorra eljegyezte magát ezzel a hatalmas programmal, melynek átütő ereje az a sajátos paradoxon, illetőleg helyesebben polaritás, hogy egyik kezével a modern szellemi irányokat, nevezetesen a keresztény bölcséletben és theológiában, milyent akkor híres jezsuiták is képviseltek (Tongiorgi, Carbonelli, Secchi, Palmieri), energikusan Szent Tamáshoz utalta ; másik kezével pedig kitárta az egyház kapuit a legmodernabb szociális és kultúrfőladatoknak. Prohászka, aki lelki struktúrájának útmutatása szerint nem elméleti tudósnak indult, hanem életalakító apostolnak, ifjú lelkének egész hevével ölelte át a nagy pápának ezt az utóbbi irányát, és az előbbitől nem érezte magát érintve.

A Vaticanum-tól és a XIII. Leótól eredő indításoknak mintegy konkrét illusztrálása és koncentrálása volt a német kultúrharc és benne a német katolikusok hősie viselkedése. A hitvalló német püspökök többnyire megfordultak a Germanicum-ban, és tiszteletet parancsoló megjelenésük, példájuk, nem egyszer allokúciójuk a nyomasztó élettapasztalattól még ki nem kezdett ifjú levitákra olyan hatással voltak, mint az ősegyházban a vértanúk az ifjú nemzedékre. Kipirult arccal olvasták a centrum lapjait, lobogó lelkesedéssel vettek részt lélekben a katolikus nagygyűléseken, rejtett vággyal tekintettek föl a harcos német püspökökre és papokra.

Ezt a szent tüzet ébren tartották és élesztették az évenkénti nyolcnapos lelkigyakorlatok. Hogy Prohászka miképp végezte azokat, minden leírásnál jobban megmondják följegyzései. Ez a lelkieszköz is második természetévé lett : soha el nem hagyta évenkénti lelkigyakorlatait ; püspöksége előtt többnyire jezsuita kolostorokban végezte, azután otthoni magányában ; és amint módját ejthette, ilyeneket kezdett vezetni, először papoknak, azután lassan mindenfajta világiaknak is szerte az egész országban.

Igy viseli a későbbi, egyénisége egész varázsában ragyogó Prohászka is élete végéig eredetének jól fölismerhető anyajegyeit. Ehhez az anyához élete végéig hűséges gyermeki szeretettel és hálával vonzódott. Áhitattal és vágyakozással tekint reá vissza papsága első éveiben, nem gyöngülő vonzódással és hálával gondol reá későbbi korában ; boldog bor-

zongásban megrezdül lelke, valahányszor ez a húr érintve van; csüggettségében azzal embereli meg magát: *scimus qua simus origine nati; germanikus vagyok!*

Egy árny borongott ifjúságának e boldog egén. Azt írja 1885-ben: «Este a szacellumból jövén elővontam az én iskolatársaim fotografiáját, melyet a nyolcadik osztályban készítettünk. Szerettem volna fejemet lehajtani és sírni. Ime, Ottokár, ez voltál te tíz év előtt; és mért hagyott az Úristen annyi ballépést, annyi csalódást rád? Miért nem vezetett tiszta, derült, nagylelkű szívek útján, miért úgy fejlehajtvá, mintha egy kőszénbánya alacsony folyosóin haladnék?» (23, 66). És már 1882 augusztus 12-én közvetlen visszatekintésben: «Az első években nagy teher nehezedett lelkemre és elfojtá az ifjú kedvet» (23, 31).

Mi volt ez a teher? Semmiesetre sem hitbéli vagy erkölcsi nehézségek; a legintimebb följegyzések is teljesen kikezdetlen, tiszta, bensőséges, hitében soha meg nem rendült, szinte szentalajosi lelket mutatnak. Hanem igen, találni ott efféléket: «Gyakori az ingerült kedélyalapot, és akkor jön a kapkodás»; «néha oly féktelen hangulatot érzek magamban»; máskor lehangoltságról panaszkodik, ismét máskor kishitűségnek és némi skrupulozitásnak nyomai mutatkoznak. Mindennek közvetlen forrása nyilván egy rendkívül érzékeny lelkiismeret, mely még nem erősödött meg, és egy sok húrú finom érzelmi élet, mely még nem találta meg a helyét. Végelemzésben azonban ezek azok a kínok, melyek velejárának a bensőségesebb és erősebb egyéniség kibontakozásával; az ifjú ilyenkor önmagát nem érti, a világgal, az emberekkel, sokszor az elvekkel is nem tud igazában mit csinálni, igazi megértésre nem talál; és így kinjával magára marad: kiforratlan ítéleteire és még biztos mederbe nem jutott lelkiismeretére. Az igazi férfiú mindig kinnal születik meg az ifjúból, s a génusz születése ezeket a kínokat megsokszorosítja. Ezekről Prohászka sem maradt ment; s az ő számára ezek jelentették azt a lelkiéjtszakát, melyen a szentek életének tanúsága szerint minden mélyebb lelki embernek át kell mennie. Életének további folyamán útja egyenes és lépése biztos: töretlen vonalban halad fölfelé; szenvedések és megpróbáltatások itt-ott megfestik még könnyel és vérrel, de irányából többé ki nem zökkentik.

Maga Prohászka is így nézett vissza: «A szenvedés alatt nem satnyultam el, de tanultam tűrni és ismerni az emberi szívet». «Forró hála emelkedik szívemből és még forróbb csókot nyomnék azon atyai kézre, mely oly csodásan vezetett» (23, 31). Mindig a leggyöngédebb szeretettel és vággyal tekint vissza küzdelmei és diadalai első arénájára.

Ez több volt mint honvágy. Nyilván már Rómában föllángolt első kalocsai szerelme: *jezsuitává* lenni. És mikor az apostoli buzgóságtól égő, aszketikus gyakorlatokkal körülbástyázott, következetesen kegyelmi régiókban élő, az evangéliumi szegénységért hevülő ifjú pap megjelent Esztergomban, ott egy a jozefinizmustól és liberalizmustól leforrázott, ellaposodott világot talált, ímmel-ámmal dolgozó papokat, tétova levitákat. Csoda-e, ha «szerte nézett és nem lelé honját a hazában!» Csoda-e, ha egészen új varázssal jelent meg nagyra szomjas lelke előtt a Collegium kolostorszerű élete, melyet az ő illetlen szűzies lelke foltalan fényben látott; csoda-e, ha különösen néhány germanikus társának belépése után elemi erővel borult lelkére a vágy: követni őket; sőt, ha lassan elhatározássá lett? Fölvételért folyamodott, 1890 július 7-én ki is állotta Lainzban a szabályszerű vizsgálatot. Azonban valaha atyjának könyörgése, most püspök-atyjának, Simornak határozottsága tartotta vissza. Simor, aki nagyon tisztában volt Prohászka értékeivel, nem engedte el az egyházmegye kötelékéből, hanem módot adott neki a Collegiumban kialakult papnevelési eszményeinek korlátlan érvényesítésére. De még 1911 július 31-én, egy nehéz órában is így ír: «Szent Ignác napja! Mennyire szeretem, tisztetem az Istennek e legracionálisabb, legdialektikusabb munkálóját, ezt a self-made-man-szentet, ki a szentségbe a lovagias érzést, a férfias erőt, a gazdag természetet vitte bele, s azontúl a Szentlélek iskolájában önálló stílusban fejlődött. Első misémet is sírján végeztem; mindig tisztetem s szeretem. Fölséges oltárának vonalai lelkemben vannak meghúzva; óraszámra térdeltem előtte, s tudtam, hogy mily drágakövekből, mozaikokból, hegyi kristályokból áll. Akarok hú fia maradni! Úgy szeretem a Jézus-társaságot is; hálás vagyok a Kalocsán töltött két évért is. Mennyi kegyelmet kaptam ott és Rómában!» (23, 224).

Ez azonban az események elővételezése. Prohászkat még Rómában találjuk, hol zavartalan ütemben halad növendék-pályája. 1875 mindenszentek böjtljén kopogtat a Collegium kapuján, 1878 aug. 17-én bölcsletdoktor, 1881 okt. 30-án szentelik pappá a Trinità ai Monti templomban, 1882 júniusban megkapja a theologiai doktorkalapot, ugyanennek a hónap végén hagyja el az intézetet — egyelőre nem annyira a jövőbe néző vággyal, mint inkább visszatckintő epedéssel.

Pedig itthon várták. A hét évi távollét alatt nem felejtették el. Atyja nem sokkal halála előtt jezsuitákkal utazott; mikor meghallják nevét, mindjárt kérdik, ismer-e egy azonos nevű római növendéket és kezdik magasztalni. Mazella biboros, volt tanára, akiről oly kegyelettel emlékezik meg naplójában, azt mondta róla röviddel távozása után: Prohászka olyan nagy elme, hogy milliókra fog hatni. Ha eretnek lenne, milliókat zavarna meg; ha pedig mindig ilyen buzgó marad, rendkívüli szolgálatokat fog tenni az egyháznak. Sőt a Vatikánig eljutott a pirosreverendás magyar növendék híre. XIII. Leo pápa a nála tisztelgő Császkának jelezte: *Habes cognatum in Collegio Germanico*; s némi gondolkodás után: *Borasca vocatur*; ez az elvétel nem jelentés nélkül való (az olasz *burrasca* annyi mint vihar). És a kitűnő emberismerő Simor, mikor a Rómából épen hazatért fiatal papot asztalánál látta és utána egy ablakmélyedésben beszédbe elegyedett vele, azt mondta távozása után aulistáinak, kik között ott volt Csernoch János, a későbbi primás: *Meglátjátok, ebből a fiatal emberből nagy ember lesz.*

Ilyen előkészület után és ilyen auspiciumok mellett vonult be Prohászka működésének első színterére, Esztergomba. A magyar Sion ormára fölkerült a jel, melyet nem nagyon sokára «népeknek» kellett meglátni (cf. Izaj. 2).

III.

Sion hegyén.

Aki oly tágra nyitott, oly fogékony és szomjas lélekkel hét évig szívta a Collegium szellemét, az hiába lép ki az élet porondjára apostoli nagy elhatározásokkal és feszülő szent tettvágygal ; az intézet géniusza mindenüvé követi és folyton készteüi visszanezni az elhagyott otthonba. Prohászkat az intézet emlékei körülzsongták, mint egy megtapadó melódia, melytől lehetetlen szabadulni. Ha papokkal akad dolga, azokat akarva-nemakarva összehasonlítja kollégiumi előjáróival és társaival ; az ünnepélyes istentiszteletről a Collegium kápolnájának «angyal» asszisztenciájába kívánczik vissza ; és a világ, ha mindjárt jól vezetett plébánia is, nem Collegium, nem pattanós rúgókra járó intézet !

Prohászka idegennek érezte magát abban a világban, melybe beleszakadt ; idegennek az esztergom-belvárosi plébánián, hol gróf Csáky Károly, későbbi váci püspök alatt 1882 aug. 18-án kezdett káplánkodni ; idegennek a szemináriumban, hová nem egészen egy hónapra rá (szept. 10-én) mint a gimnázista kispapok latin-görög tanára került. Melankóliával nézett vissza az elhagyott fészekre, és mikor néhány volt társa, köztük az ismert Hilgers is, jezsuita lett, benne is megérlelődött ez a szándék, és esztergomi elhelyezkedését átmenetinek tekintette.

De nem engedte át magát meddő ábrándozásoknak. Csakhamar ráeszmélt, hogy «nem anyja ölen válik tökéletessé az ember ; hogyha a gyümölcs érik, leválik fájáról. Kezdetben ugyan úgy vagyunk hangolva, mint akik végig akarnának a Collegiumban lakni ; de később beigazolva látjuk önmagunkon, hogy tejjel a gyermeket táplálják, s a küzdőknek, qui in stadio currunt, erősebb táplálék szükséges» (Anháupl-Andorhoz írt levél 1892 ápr. 4-én). Hisz a Collegium egész nevelése arra irányult, hogy az egyház nagy föladataiért minden tetre és áldozatra kész apostolok és harcosok kerüljenek

ki falai közül — nem remeteségbe vagy kolostorba, hanem a világba. S Prohászka lelkébe lángjegyekkel be volt égetve ez az eszmény, melynek aztán tapasztalatok, elmélesek és tanulmányok, az intézet falai közül kikerülőnek erősebb érveréssel ébredő géniusza, személyes élmények konkrét határozott irányt és jelleget adtak.

1883 okt. 7-én azt írja naplójába : «A primás beszéde a kor rémületes nyomorának és bajainak öntudatára ébresztett. Rettenetes és vészthozó az ár, mely elnyomással fenyeget. Messze estünk az elmúlt korok vallásosságától, mindenféle a hitetlenség kísért ; az olvasó nem köríti a fővezér kardját, nem imádkozik olvasót a törvényhozó testület ; ő, de mennyire van csak a gondolatjától is. Messzire estünk az Istenfeledés és feledettség sötét, vigasztalan zűrzavarában.

Én a kor rettenetes állapotát fölfogni törekszem, s annak borzadalmas veszélyeit, melyekben máris milliók el-elsülyyednek, lelkem előtt tartom. Ime a te munkád, a te föladatod! Szívedben fölébredt a borzalom ; öntudatod elé idéztetett a rémületes helyzet. Segíts magadon, segíts társaidon, annyi millió lelken. Tudod, mennyire távoztatok Isten és a parancs útjától? Tanuld azt, nézd azt, ne felejtse, hogyan kellene lenni, és szólj úgy, ne gyáván, de ültess a meggyőződést homlokod- és ajkaidra. Imádkozzál és tőrj lelkedben. Ez a tűz a forró kívánság heve lelkemben ; száll belőle az ima ; de a tűz éget és emészt ! Ó, csak emésszen ; ily nagy célokért e pillanatban áldozom föl életemet. Mint a háborgó tengeren, a halál öntudatával állok a veszély elé ; látom mint süllyed millió lélek, s mennyi menthető. Egy örökkévalóságra szóló műhöz fogtam. Keresztülviszem az utolsó pontig, éltem végső lehetőségig, az utolsó csepp föláldozásáig. E célból fölajánlom a rózsafüzért. Fölajánlom a Bakács-kápolnában tisztelt Szűznek az imát, a szót, az írást, a szenvedést» (23, 49).

Tágas kapu nyílt meg Prohászka előtt, mint a Makedóniába lépő Apostol előtt : a hitetlenségből és hitközömböségből fölráznai és ismét termékeny és öntudatos hitéletre vezetni az intelligenciát, talpraállítani a népnek elhanyagolt vallási életét, mindkettőbe lendületet és következetesebb természetfölölttséget vinni ; aztán a gazdaságilag és társadalmilag elhanyagolt, politikailag elnyomott népet az evangélium

szellemében, XIII. Leo keresztény-szociális programja szerint az egész vonalon emelni, és az így újjászervezett sereggel erőteljes kísérletet tenni a nyilvános életnek is visszakeresztényesítésére s az egyház jogainak és igényeinek IX. Pius Syllabusában értelmében való érvényesítésére; s természetesen ennek a seregnek megfelelő vezéreket adni egy életszentségben tündöklő, evangéliumi szegénységet élő, buzgó és elszánt papság alakjában.

Nem egyéb ez, mint a XIX. századi katolikus restauráció programja, mely nálunk, mint minden nyugati szellemi mozgalom, félszázaddal késésben volt. Ez a mozgalom Franciaországban közvetlenül a forradalom után indult meg s a 40-es években már észrevehető sikereket ért el; Németországban olyan vezért kapott, mint Görres József és a kultúrharcban kiállotta a tűzpróbát; Ausztriában Hofbauer Kelemen és Rauscher bíboros álltak az élére, Angliában az Oxfordmozgalomba kapcsolódott belé, Olaszországban Rosmini, Manzoni s más jeles írók szították. Nálunk azonban Széchenyi korában a nemzeti erőfeszítések és gazdasági kérdések kötötték le a jobb lelkeket; a Bach-korszaknak e tekintetben is üdvös kezdései a nemzeti ellenállás miatt nem tudtak gyökeret verni; a kiegyezéssel pedig vágatva beözönlött az egész vonalon a liberalizmus, és Tisza Kálmán hosszú kormánya alatt minden töről metszett katolikus megmozdulást elfojtott s szinte kiölt minden egyháziasságot, amit a nemzeti fölbuzdulás és Bach-korszak alatt egyformán zavartalanul tovább ható jozefinizmus még meghagyot. Egyes emberek tevékenységének, mint Fogarassy, Ranolder püspökök, Nogáll János, Hoványi, és névtelenek buzgóságának ilyenformán nem lehetett átütő ereje.

De a katolikus restauráció útban volt; történeti szükségesség készítette útját, és nálunk a Gondviseléstől kiszemelt előmunkása volt az az aszkéta külsejű, tüzes, mély nézésű, idegen fiziognómiájú és akcentusú félénk fiatal pap, aki 1882 aug. 17-én mint káplán könnyű poggyással és nehéz szívvel bekopogtatott az esztergom-belvárosi plébánia kapuján. Senki le nem olvasta volna homlokáról azt a történeti küldetést, melyet a Gondviselés titkos jegye már akkor ráírt. Legkevésebbé ő maga. Hisz az az idegenség, melybe belekerült, az

első nehézségek, melyektől a kezdő nem marad megkímélve, főként azonban az az ür, mely minden ideális ifjú előtt föl-táru a növendékélet eszményei és a valóság közt — ür, melybe nem egy reményteljesen induló ifjú beleszédült, vagy legalább idealizmusát dobta belé: mindez természetesen önmagára terelte. A szemináriumban megállapodott, biztos föllépésű, elhelyezkedett emberek társaságába került, kiknek egész mentalitása idegen volt tőle; ezek az ő nekifeszülését meg nem értették, vagy mint fiatalos túlzottságot hamar elintézték, és felsőbbbbséges retorikával képviseltek olyan papi és egyházi eszményt, melyet ő nem tudott és nem akart magáévá tenni.

Ilyenformán sok vívódás és szenvedés várt rá. Természtől fogva érzékeny volt szeretetlenség, értetlenség, hátrátetés, kudarcok iránt. Ez az érzékenység Prohászkat élete végéig kísérte. Hatalmas önfegyelmezése természetesen lefojtotta nyilvánulásait és elrejtette a fölületes világ előtt, izzó Isten-szeretése mindannyiszor elég hamar magábaolvasztotta kitöréseit, de soha ki nem égette gyökerét. Hozzájárult, hogy utolsó volt egy népes, szellemes és hangos testületben, hol függősége, támasztalansága, nem egyszer tanácsstalansága és még végleg ki nem alakult modora is csüggesztette; megoldatlanul meredt eléje az a probléma, melyet minden ideális irányú kezdőnek magának kell megoldani: lelki világában, ítéletalkotásában, gondolkodásában, szeretésében és buzgóságában az életnek kemény, sokszor durva realitásait úgy elhelyezni, hogy az eszmények tisztasága és ereje kárt ne szenvedjen.

Hamar megtapasztalta, hogy «nehéz kórók közt pálmának lenni» (23, 158); de meg tudott mártózni abban a sárkányvérben, mely a léleknek megadja a sebezhetetlenséget és el nem veszi érzékenységét. Római nevelése megnyitotta számára azokat a kapukat, melyek menedéket adnak a legvészesebb ellenség, a tépelődő önkínzás és önmagán való kétségbeesés ellen. Ha környezete meg nem értette, megértette az Úr Krisztus, akinek örökmécsébe ott a szemináriumi kápolnában az 1875-ös év volt bevésve — germanikus születésének éve; és ez neki szimbolum és biztató jel volt (23, 72); ha tapasztalatok csüggesztették, föl villanyozták a természetfölötti világ szépségei, melyek mindennap új varázssal nyíltak előtte elmél-

kedéseiben ; és ha kudarcok és nehézségek, főként a népnek a kegyelemmel szemben való érzéketlensége, az intelligencia lapossága és a papság lagymatagsága fojtogatták buzgóságát és szent teltrekészését, fölszították azt a naponkénti lelkiismeretvizsgálatok, a havi «reformáció»-k, az évi lelkigyakorlatok.

S így a mostoha viszonyok Prohászka duzzadó fiatalságát arra szorították, hogy önmagára támaszkodjék, önmagából, illetőleg közvetlenül a lelkiélet ősforrásából merítsen ; és — lelke árama el nem apadt abban a pusztában, melybe került, sem homokba nem futott, hanem viruló oázist teremtett. «Nem akarok a világ előtt föltűnni, mert megvetem ; hanem Isten világoossága, Isten ereje legyen szívemen és lelkemen kifejezve» (23, 85). «Őnálló, határozott, emberi tekinteteknek oda nem néző leszek» (91). És ez a megduzzadt tetterő a meglátott nagy föladatokra összpontosul. «Megerszáll az erély és a működés vágya : menj ki a világba és lázíts ; áldozd föl magadat és mozgasd az embereket» (178). «Az óriási harcokra, melyek küszöbön nyugtatják már fegyverüket, nagy erőre és méltóságra lesz szükség» (91). «Ha a szó hatalmát birnám, lelkemet kikiáltanám ; halálom hadd legyen ordítás, dörgés, mely a világon végig lejt» (85).

Ez a nagyratörő szellem természetesen be nem éri részletmunkával ; föl akarja ölelni a katolikus restauráció egész programját. Prohászkat külső elhelyezkedése egyelőre a papságnak az ő eszménye szerinti formálására hívta, hisz kétévi gimnazista tanítás után 1884 őszén mint a lelkipásztorságtan és erkölcsstan tanára a theológusokhoz kerül. A sikeres papnevelés azonban sok külső tényezőtől is függ, melyekre a kezdőnek semmi irányító hatása nem lehetett ; sőt állása és kezdő volta egyelőre még ama közvetlen egyéni ráhatásoktól is jobbára elzárta, melyek különben erős és gazdag egyéniségeknek a legmostohább viszonyok közt is rendelkezésre állnak.

Egyelőre tehát maradt számára az önkéntes lelkipásztorkodás és — amire állása is szinte ráterelte : az írás. Mindkettőből bőven kivette részét.

Háromhetes káplánkodásának vége korántsem jelentette népies *lelkipásztorkodásának* végét. Szívesen gyóntatott és

prédikált, ha hívták. Sorra járta a szomszéd plébániákat, hol helyettesített húsvéti szünetekben és egyébkor. Sokat járt Ūrményben, Zebegényben, Táthon, Piskén stb.; de nincs Esztergom környékén plébánia, mely 1882—90 közt nem részesült volna buzgóságának áldásaiban. Nagy öröme és vigasztalása volt Márianosztra, hol 1882 karácsonyán fordult meg először; a pálos templom és kolostor, a szentéletű és önfömláldozó apácák, a vidék, a buzgó plébános (Böhm, utóbb clevelandi pap), a május 4-i húcsú a legédesebb hangulatokba ringatták lelkét, melyek egy emberöltő után is gyöngítetlenül éltek és zsongtak lelkében: «Elzarándokoltam (1922 máj. 2-án) Márianosztrára, gyalog Szobról, szép májusi délutánon. Mily ünnepem volt ez nekem, s mily kíséretben haladtam? ! Fényes génuszok, meleg, sugárzó emlékek ! Áhitattal s illattal volt tele a levegő. Nem lehet azt leírni. Nem országu-ton mentem, hanem hímes réten, s aranyos virágok égtek körülöttem s annyi bájjal s meleggel néztek rám. Kedves testvérek szíves arcát láttam belőlük felém fényleni, s a madárdal s a patak csobogásából felém csengett régi gyermeknevetés, édes kacagás. A hála, az imádás elfogódottságával rőttem lép-teimet, ki nem fejtett, valahogy túlságosan összepréselt lelkem régi évei élményeit, aggodalmait élttem át. A paradicsom — mondja a Kelet — a kardok árnyékában van; hát talán erre jó volt a sok kard s az árnyék, ez alatt húzta meg magát az ifjú pap tisztasága s paradicsomi öröme. Mert igazán azt élveztem akkor. Mily egyszerű s naív volt itt minden; Böhm apó s pipája, mely reggeltől estig lógott fogai közt, szívbeli jósága s inkább aggódni mint örülni tudó lelke, s Dominika főnöknő s Klotild nővér, ki 61 évig volt Nosztrán s Speciosa nővér s Sarolta nővér s azok a karácsonyi énekek ilyen stílben: «Kit szült nekünk a Szűz a szénán». Itt csupa naívság s tisztaság lakozott. Hát én bizony gyalog jöttem erre; de voltakép térden csúszva jött a lelkem, sok évtized imádása, hálája ! S a pacsirtákkal énekeltem s a hegyekkel emelkedtem s a patakka-l lassan folydogáltam, mert kár kimenni e völgyekből a hiúság vásárába, amit világnak hívnak» (24, 105; v. h. 23, 213).

Az e korból való szentbeszédei, melyeket gondosan átmeditált és leírt, már mutatják a későbbi Prohászka valóság-szerűségét, mely a hitgazságokat beleállítja a konkrét életbe,

a szellőzetlen szegénylakásokba, verejtékszagú emberek, meg-görbült hátú anyókák közé ; a meglepő fordulatok és gondola-tok, az eidétikus megcsendülések, főként azonban az átéltség melege és a meggyőződés heve — mindez mint ígéretes hajnal ott borong ezeken a sokszor még a régi sablonok közt mozgó beszédeken. Meg is tették többnyire a hatásukat, és a fiatal papot nem egyszer vigasztalták állásbeli munkájában, nevezetesen kárpótolták papnevelési sikertelenségeiért.

Azonban Prohászka élénken átérezte, hogy nemcsak a népnek lett adósa Krisztus evangéliumával, hanem a tanul-taknak is ; s erre a hivatására állandóan készült. «Tanulni nyakra-főre a korunkban elkelő tudományokat ! Hadd nyíljék most föl szívem, lelkem huszonnyolcadik évében» ! (23, 93). Ezek a tanulmányok nem a szorosán vett hittudományra irányultak. A jezsuitáktól vezetett tudományos képzés Szent Ignác elgondolása szerint elégséges teológiai fölkészültséget ad a későbbi lelkipásztori és apostoli működésre. A további tanulmányoknak csak az a hivatásuk, hogy a mindenkori aktuális igényekre szereljenek föl. Prohászka is így fogta föl tanulmányait ; annál inkább, mert a teológiai tanárság, melybe most került, olyan szakot juttatott neki, mely érdeklődésének és hajlamának kevéssé felelt meg ; a morális és pasztorális teológiának sokszor kazuista, sokszor jogász kezelése ellenére járt az ő egyre határozottabban biológiai, misztikai és esztétikai irányban előretörő szellemének. Annál inkább vonzották a korszerű kérdések és tudományok, amennyiben azok akár elméletileg, akár gyakorlatilag a hit-élettel függenek össze : a kultúrtörténet, mely akkoriban kez-dett világnézeti tudománnyá lenni ; a természettudományok, nevezetesen a fejlődéstan, melyeknek hitromboló világnézeti erőfeszítései túl voltak ugyan a delelőn, de nálunk a szellemi áramlatok megkésett fázisa miatt épen akkortájt nem kis mértékben járultak hozzá az értelmiség hitbéli elközyösítéséhez ; s végül a törtető fiatal szociológiai tudományok, melyeknek a marxista szociáldemokrácia félelmes térfoglalása végzetes korszerűséget adott.

Ezeknek a tanulmányoknak részben indítója, részben irányítója volt a *Magyar Sion* folyóirat, mely a derék és önzetlen Zádori Jánosnak, a szeminárium dogmatika-taná-

rának szerkesztésében havonként jelent meg, s az akkori Magyarországnak egyik leggazdagabb tartalmú és legélénkebb folyóirata volt, elsősorban egyháztörténeti, tehát az élettől távolabb álló dolgozatok számára. De mikor Prohászka 1882 őszén Assisi Szent Ferencről írt dolgozatával belépett munkatársai közé (1887 óta szerkesztő-kiadói közé), két évtizedre a magyar papságnak szellemi irányítója lett, az aktuális theológiai, apológiai, sőt a gyakorlati egyházéleti és népmozgalmi kérdésekben is.

Maga Prohászka beszéli, hogy Zádori Szent Ferenc jubileumára dolgozatot kért tőle, könyvet is adott tanulmányozásra ; a kész dolgozattal igen meg volt elégedve (cf. 12, 125), azonban az volt a nézete, hogy «Prohászka» névvel a «Magyar» Sionba írni nem lehet ; majd ő ad alkalmas írói nevet. Néhány nap mulva Prohászka nagy érdeklődéssel és megleléddel tudomásul vette, hogy Pethó lett a neve. Ez a név csakhamar fogalommá lett a Sion-olvasó papság előtt ; tíz év mulva fogalommá a kispapok előtt is, kik spirituálisukat csak ezen a néven emlegették egymás közt ; és sokan a Sion későbbi olvasói közül meglepetve vettek tudomást egy Pethó nevű elsőrendű íróról, akinek rendkívülisége nyomban föltűnt, aki maga azonban a Sionnal együtt letűnt. Nem nagy dolog, mégis sajátságos jelenség : A nagy királyok miért szeretnek álruhában belopózni alattvalóik szívébe?

Prohászka 22 éven keresztül a Sionnak nemcsak legjelentősebb munkatársa volt — jellemző, hogy régi példányokban az ő dolgozatai mindig gondos tanulmányozás nyomait viselik — ; hanem legszorgalmasabb is. Ügyszólván minden számban van tőle legalább egy ívnyi dolgozat és több könyvismertetés a legkülönbébb területekről (kb. 60 értekezés, 160 könyvismertetés 2000 lap terjedelemben). Első dolgozatai még jól fölismerhetően viselik az iskolának — nem épen porát, de mindenestre — szagát ; csakhamar azonban mind a tárgyak, mind a tárgyalás arról tesz tanúságot, hogy itt olyan ember szólal meg, akinek van új mondanivalója, és aki úgy szól, hogy föl kell rá figyelni (pl. Németországi útivázlatok, A Collegium-ban).

A harmincéves Prohászkat ezek az írások kiérett, önmagát megtalált embernek mutatják, aki lassan hozzájut

ahhoz a külső kerethez is, mely legcentrálisabb hajlamának és törekvésének megfelel : 1888 őszén megkapja a dogmatikát és ezzel a döntő teológiai szakot ; 1890 őszére Simor kinevezi spirituálisnak. Simor élénk figyelemmel és értéssel kísérte Prohászka papnevelési reformgondolatait, melyeknek programját először mesteri módon a Collegiumról írt nagyszerű dolgozatában göngyöltte ki. Egyben belement azokba a legszükségesebb külső változtatásokba is, melyek nélkül Prohászka az intenzív papképzést nem gondolhatta ; ezek jellemzők a szigorú aszkéta Prohászkaéra : jobb ellátás az egész vonalon, okosabb intézeti életrend, kápolna fűtése.

Igy Prohászka abba a helyzetbe jutott, hogy megvalósítsa azt a *papnevelési reformot*, melynek riadóját oly kitarással fújta a Sionban.

Ami mindenekelőtt a szellemi képzést illeti, mint a Collegium Romanum teológiai és filozófiai doktora meg volt győződve, hogy igazi teológiai képzettség nélkül nincs biztosítva a papnak minden vihar és megpróbáltatás közt helyt álló hitélete és apostolkodásának hódító ereje ; az alapos teológiai képzettségnek pedig gerince a szolid spekulatív dogmatikai tudás és föltétele a skolasztikus bölcséleti műveltség. A régi nagy szerzeteknek ez megszakítatlan hagyománya ; XIII. Leo és X. Pius ismét érvényt szereztek neki az egész egyházban, úgy hogy a mai nemzedék előtt ez magától értetődő követelménynek hangzik ; minálunk azonban akkor ismeretlen volt. A magyar teológiai oktatás még mindenestül a jozefinizmus vágányain járt : belső jelentőségük figyelembevétel nélkül gépiesen egymás mellé állított tárgyak közt a dogmatika a rendszer szerves egészéből kiszakítva, bölcséleti előkészítés nélkül gyökértelenül tengődött. Prohászkanak sikerült a magyar egyházi közvéleményt meggyőzni, hogy a dogmatikáé a vezérszerep, hogy arra az addigi egyévi heti kilenc óra nem elég, és mindenekelőtt, hogy rendszeres bölcséleti előképzés nélkül eredményesen nem tanulható (16, 192 ; 20, 240). Először az esztergomi és lassan a többi szeminárium e szerint formálta tanítási rendjét. De Prohászka ezzel be nem érte ; sürgette a teológiai tanításnak a modern tudományokkal, nevezetesen természet-tudományokkal való elevenebb kapcsolatát (15, 179) ; és

mert ezt intézményesen biztosítani nem lehet, példájával és könyveivel (Föld és ég, Isten és a világ, Diadalmas világnézet) és dolgozataival (15, 20) tört új utat.

Még jelentősebb, amit Prohászka a növendékpapok lelki életének emelése és nevelése terén művelt. Hitéből és hitében élő, igénytelen, önfeláldozó, a néppel érző, lendületes papság volt az ő ideálja. Tulajdon nevelése és későbbi tapasztalatok meggyőzték, hogy ennek főszköze az önálló rendszeres elmélkedés Szent Ignác előírásai szerint. Meggyőzte ő erről Simor primást is, aki azonban azzal intézte el a fiatal papot, hogy nincs előljáró, aki ezt meg tudja csinálni. Mikor azonban őt kinevezte spirituálisnak, az ügy megkapta a mesterét. Prohászka fáradságot nem kímélve, haladéktalanul neki látott nehéz föladatának. Minden este $\frac{1}{2}$ 9-kor adta azokat a «pontokat», meg gondolásokat, melyeket másnap reggel a növendékeknek a kápolnában csöndben, kinek-kinek a maga tehetősége és igénye szerint félórán keresztül elmélkedve át kellett dolgozni. Hogy mik voltak ezek a pontok, és milyen az «adásuk», arról elég azt mondani, hogy belőlük nőtt ki az «Elmélkedések az evangéliumról». Tevékenységével és példájával az elmélkedésnek mélységes tiszteletét és szándékát oltotta növendékeibe ; az ő szemében az volt egy pap egyéni értékének és pasztorációs eredményeinek fokmérője, hogy elmélkedik-e rendszeresen és adorál-e.

Emellett bőségesen fölhasználta a személyes irányítás eszközeit : rendszeresen végigbeszélte a növendékeket az ú. n. directio-ban ; lelkiügyben mindig nyitva volt az ajtaja és szíve. Érett, bensőséges és gazdag lelkiélete, tudása és gyarapodó tapasztalata bőségéből mindig meg tudta adni a megfelelő orvosságot. De — s ez világiaknak szóló későbbi lelki vezetésére is vonatkozik — Prohászka nem volt pedagógus abban az értelemben, hogy az elveket a mindenkori konkrét egyéni szükség szerint fölprózta és adagolta volna, és hosszas aprólékos munkával, mondjuk nevelői technikával iparkodott volna a konkrét egyéni nehézségeket lépésről-lépésre elhárítani. Ez a gyalogjáró, kissé mesteremberizű kezelés ellenkezett az ő erőteljes, zseniális lendületű egyéniségével. Ő határtalan tisztelettel volt mindenki iránt, teljes bizalommal elfogadta, amit gyónók vagy növendékek magukról mondtak,

fogyhatatlan jóakarattal és részvétellel hallgatta meg a legügyetlenebb előadást és a legidétlenebb problémát is, de mint mindenben, itt is önmagát adta: az eléje tárt esetre rövid, jól megfogalmazott, együttérzést és bensőséget lehelő feleletet adott, nagyon nehéz esetben az őszintén vergődőnek egy-egy percre megnyitotta a maga lelkének féltve őrzött szentélyét is; de aztán hirtelen fordulattal áttért olyan valamire, ami az ő szellemét ép akkor töltötte el; és így hatott a maga tüzeinek közlésével. Előtte áll egy márciuseleji estén egy idősebb növendék, ki a papnövendék legaggasztóbb nyomorúságában, önfertőzésben vergődik. Néhány rendkívül komoly, hivatásra, ítéletre appelláló szóval elintézi; aztán nyomban kimutat az ablakon átszűrődő fölséges napnyugtára, elragadtatással kezdi leírni; s aztán hirtelen odafordul az előtte álló fiatal-emberhez: «Ah, kegyed ezt nem látja; kegyed beteg».

Ebben persze egy felsőbb, nagyobbszabású, alkotó pedagógia van, melyet szellemi érték-nemző hatásra fölfokozott az ő egyénisége. Amit elmélkedésről, adorációról, szentmise méltóságáról tanított, annál sokkal többet, sokkal hatásosabban mondott őt elmélkedni, imádkozni, misézni látni. Próhászkat misézni látni lelkigyakorlat, mondotta még utolsó éveiben is egy kispapja; és így volt ez már akkor. Micsoda tanítás ér a nyomába annak a leckének, melyet akárhányszor kaptak olyanok, kik az intézeti rend ellenére éjjél is könyv mellett ültek, és mikor aludni tértek, ott látták a folyosó fülkéjében a feszület előtt vagy a Szűz Mária szobor előtt, vagy a kápolnában mozdulatlanul, teljes elmerültségben térdelni spirituálisukat — a leghidegebb télben is egy szál reverendában, s a legrosszabb térdelőn is egyenes, szabad és mégis mélységesen áhítatos tartásban!

És arról a spirituálisról tudták, hogy amiért egy ifjú levita szív hevülhet, amiről mint papi föladról és kiválóságról álmodhatik, azt ő mind hősi fokban, zseniális eredetiséggel, sokszor merészséggel megvalósítja: a Krisztus igazáért mozgósított szónak és tollnak már akkor versenyen kívül álló mestere, Esztergom szegényeinek és betegeinek alamizsnás Szent Jánosra emlékeztető segítőtje, az akkor már félenken előretapogatózó keresztény-szociális, egyesületi, szövetkezeti, politikai mozgalmaknak theorétikusa, útmutatója

és munkása, az igazságnak félelmet és emberi tekintetet nem ismerő harcosa kifelé és fölfelé is ; és emellett maga az igénytelenség. Ő elmondhatta magáról : «Mit kívánnék? Pénzt és javadalmat? Ah, mily boldog vagyok, hogy szívem őszinteségében azt mondhatom, hogy nem. Püspökséget, nagy szónoki nevet? Ah, mily boldog vagyok, hogy azt mondhatom : nem!» (23, 156) ; s neki elhitték. Ez valósággal szentferenci missió volt a kitüntetések, javadalmakat, karriért hajhászó akkori magyar egyházban.

Ily körülmények között nem csoda, hogy Prohászka, illetőleg Pethő neve csakhamar fogalomná lett az esztergomi fiatal papság körében ; a kispapok tűzbe mentek érte ; az ő szemükben a «fekete primás» volt. S akiben csak némi neme-sebb indulat moccant, vele álmodott és belőle akart valami lenni ; kezdtek utánozni, még külsőségeken is ; lassan híre ment, és onnan a magyar Sion halmáról a 90-es években egy legenda aurea rózsafelhője kelt szárnyra az esztergomi spirituálisról, mely egy addig nem ismert új tavasznak sejtelmivel és erőivel töltötte el az ifjú levitákat.

De a papnevelő falai közt végzett csöndes munkásság csak egy ága volt annak az egyetemesebb tevékenységnek, mely átölelte a magyar egyházat összes korszerű föladataival. Prohászka abban az időben már az érett papi lélek irgalmas szemével nézett végig az alélt lelkeken, és megszánta az életre éhes sereget. Tiszta lánggal lobogott benne a Szentlélek szerelme, mélységes fájdalommal látta Krisztus jegyesének megalázódását, a lélek-járás alacsony állását, és mindenképen segíteni akart. Szárnyaló szelleme dacára nem maradt előtte rejtve, hogy a hitélet föllendülésének megvannak a szociális és gazdasági föltételei. A magyar polgári társadalomban csaknem elsőnek fogta föl egész jelentőségében azt a szociális mozgalmat, mely Marx Károly zászlója alatt indult, elsősorban nem hódítani, hanem rombolni. Elsőnek tanulmányozta teljes alapossággal ezt a mozgalmat, fölismerte és föltárta gyöngéit (11) ; de egyben látta azt az igazságtalanságot és anomáliát is, melyből táplálkozott toborzó ereje ; szívből szánta a szegény népet, a kereszténységgel meg nem egyeztethetőnek ismerte föl a modern kapitalizmust ; elszánt és következetes szószólója lett a keresztény demokráciának,

az emberméltóság gyakorlati megbecsülésének, levonta annak konzekvenciáját a politikában és a társadalmi életben, lelkes és fáradhatatlan apostola lett a szövetkezeti eszmének.

Szent méltatlankodás szállta meg, mikor látta, hogy a liberális országkormányzat milyen szégyenletesen függő helyzetbe hozta az egyházat itt Magyarországon az állammal szemben, és még jóval előbb mintsem vészfelhővé sűrűsödött volna az egyházpolitikai törvények kérdése, IX. Pius Syllabusának szellemében kezdte sürgetni az egyháznak függetlenítését a liberális állammal szemben és mint annak egyik eszközt az autonómiát, s odaadta szeplőtelen egyéniségét, elméjét és tollát a *néppárt* szervezésének. Ma már kevesen tudják, hogy Zichy Nándorral és Molnár Jánossal annak ő volt az egyik alapítója, és talán még kevesebben, hogy miként a szociális téren, itt sem érte be írással, irányítással és buzdítással, hanem a cselekvés terére lépett. 1888-ban megalkotta az esztergomi katolikus legényegyesületet, mely abban a papi városban első szerve volt a nép és a papság társadalmi közéletének; 1892-ben támogatta Frey Ferenc néppárti képviselő-jelöltségét; 1896-ban a vágvecsei kerületben maga is föllépett, és csak ama hirhedt Bánffy-féle választás terrorja buktatta meg. Ugyancsak 1896-ban Csernoch Jánossal és Keményffy Dániellel megalapítja az *Esztergom* című politikai és társadalmi hetilapot, és amit csöndes tanulmányban és elmélésben addig kiérlelt a keresztényszociális föladatok és katolikus politikai program terén, azt itt a napi események és kérdések ütközőjében fölváltotta apró pénzre (21). Itt ragyog föl először nagy arányokban félelmes szellemi felsőbb-sége és dialektikája, fogyhatatlan szellemessége és tudása. Fővárosi lapok is sűrűn idézték abban az időben a vidéki hetilap vezércikkeit.

Igy áll előttünk a 90-es évek Prohászckája. Az a szellemi gazdagság, az az átfogó program és teljesítmény, melyet a későbbi Prohászckában bámultak kortársai, és amelyet tükröznek írásai, már teljes kibontakozásban van: az elmélkedő és imádkozó, a lelkievezető és spirituális, a megbámult tanár, a fogyhatatlan irgalmú szamaritánus, a mindig rendelkezésre álló titokzatos hatású gyóntató, a minden szöszékre és doboóra termett új erejű szónok, az egyesületi és szövetkezeti

vezető, szervező és agitátor, a sasszemű szociális megfigyelő és politikai irányító, az érthetetlenül termékeny esszéista és könyvíró (1892-ben jelent meg első önálló munkája: Isten és a világ; rá két évre mint a budapesti hittudományi kartól kitüntetett pályamunka: Keresztény bűnbánat és bűnbocsánat); mindig győzi gondolattal és tudással, szívvel és készséggel, de erővel is: betegséget, fáradtságot nem ismer, 11-kor és még később fekszik, 5-kor és még előbb kel, télen is alig fűt és könnyedén öltözik; hihetetlen munkateljesítménye mellett ráér minden betegágynál ülni, minden gyűlésen és ünnepségen ott lenni, csütörtökön egész napi gyalog kirándulásokat tenni a környékre. Nyaranta nagyobb utakat tesz, főként Németországba, a magyar hazának is minden tájára — nem pihenés végett, hanem lelki gazdagodásra és gazdagításra . . .

S ugyancsak teljes határozottsággal tör elő szellemi fiziognómiáján az eredetiségnek az a bélyege, mely a 80-as évek Prohászka-jában még félénk kezdekben kopogtat; írásában, gondolatmeneteiben, témáiban új hangok szólalnak meg, melyekre fölfigyelnek. Az emberek kezdik megsejteni, hogy a magyar Sion tornyán olyan ór áll, ki messzebbre és mélyebbre lát, mint bármely kortársa; először papnövendékek és a fiatalabb papok, lassan az idősebbek és világiak is megérik, hogy a magyar égen új csillag támadt, hogy itt valaki egyéni stílusban, zseniális eredetiséggel megoldotta azt a súlyos problémát, melyben akkor már nem egy tehetősebb ifjú pap vajúdott: az új időknek hangosan kopogtató, még teljesen föl sem ismert földadatai és nehézségei közepett kolostori elzártság nélkül, de teljesen a régi papi eszmény erejében élni nagystílú, hódító s imponáló papi életet.

Prohászka úgy jelent meg ezeknek az embereknek ítéletében, mint egy reveláció: a szokatlan értelmet sugárzó magas homlok, az élesen meglátott közeli valóságokon keresztül is más világba néző, titkos öröm tüzében égő tekintet, a virrasztások, önfegyelem, összeszedettség műhelyében acélmetszet-finomságra kidolgozott rendkívül szellemies, kifejező és aszkéta arc és alkat, a lelkiséget, erőt, finomságot és gazdagságot sugárzó mozdulatok, az erős, érces és mégis sajátosan lágy egyéni hang és szuggeráló előadás, az eredeti merész

képek és gondolatok, régi igazságoknak és eszményeknek egészen új megvilágításai, a meggyőződés, átéltség és bensőség heve — s ezek a vonások valami nem földi ragyogást kaptak attól az imaélettől, melynek a szemináriumtól híre ment, természetesen az ő tudta és akarata ellenére, attól az apostoli buzgóságtól, melynek megnyilvánulásait már volt alkalmunk megismerni, és attól a Fioretti-be illő irgalmasságtól, mely egészen az önkiüresítésig ment. Mint szentvince-egyesületi tag maga vitte a hóna alatt az összekoldult csizmákat és ócska ruhákat a szegényeknek, télvíz idején egy szegény mesterelegénynek odaadta új télikabátját és maga felöltöben és raktári ócska kabátban járt, a kispapok asztaláról maradt kenyereket összeszedte és galléros köpönyege alatt vitte a tamáshegyi szegények közé; a maszatos kisgyerekek szájából kivette a piszkos szopókát, nemsokára újjal, tisztával tért vissza és maga igazította el; szegényeknek kéretlenül adott nagyobb összegeket is, ha volt; és az az öreg tamáshegyi asszony, aki eljött temetésére, mert ő mentette meg annak idején a pusztulástól, mikor huzamosan betegen feküdt, az volt talán koporsóján a legszebb virág...

Ebbe a mérhetetlenül gyöngéd és bensőséges szellemi arculatba egy szinte döbbenetesen kemény vonást vésett bele hajthatatlan *elvessége*. «Hideg legyen a kéz minden baráti kézszorítás közt, rideg az arc minden csábító mosolyra, retenthetlen az ész ítélete a rosszra, a slendriánra, hallgatás a felelet minden könnyelmű, gyöngyöt és makkot összekeverő beszédre... Csak egy van, ami előtt meghajlom: ez az Isten és az Istenért dolgozó emberi lélek» (23, 55, 57); így ír 1889 júliusban. S egy Damiáni Szent Péter keménységével és egy Szent Bernát tűzével és bátorságával tárta föl a magyar egyház sebeit, nevezetesen a papság jó részének a természetiségben való megrekedését; egy arkangyal páthoszával vette védelmébe a celibátust, az aposztaziák fölött nem tudott napirendre térni. Kegyeletes lelkétől távol állt minden kritikaszterség vagy épenséggel izgágaság; azonban az Úr házáért égő buzgóság nem engedte, hogy a néma eb vádjá érhesse.

Amikor elvról volt szó, nem ismert félelmet és tekinetet. Mikor a fönt említett Frey Ferenc ellenében hivatalos

egyházi támogatással föllépett Timon Ákos, Prohászka egy percig sem tántorodott meg. Meg volt győződve, hogy a magyar egyház a politikai rabságból való szabadulását csak a néppárttól várhatja; fölülről jövő intelmek ellenére kitartott jelöltje mellett, felséges levélben megokolta a maga és elbarátai magatartását, és — tisztelet követte. Époly rettenthetetlenül szállt szembe az akkor óriási tekintélyű Samassa érsek híres egyházpolitikai beszédével (20, 154), és — az ő részén volt az egyházas álláspont és az igazság. Még nagyobb próbát állt, mikor 1898-ban Roszival István kanonok, szeminárium kormányzó a stomfai kerületben liberális programmal lépett föl a néppárti jelölttel szemben. Prohászka papoknak ilyen szereplését harakirinek és önbecstelenítésnek tartotta, és a már akkor befolyásos Esztergomban oly élesen támadta meg tulajdon rektorát, kivel egy asztalnál ült, hogy Vaszary primás őt el akarta mozdítani és falura küldeni plébánosnak. Az alsópapság azonban Prohászka mellé sorakozott, és végre is Roszivalnak kellett távoznia a szeminárium éléről.

Ez a szentéletű, elveiért mindenre kész férfiú egy épen séggel nem szent és nem elves történeti háttérből emelkedik ki. A Tisza Kálmán hosszú miniszterelnöksége alatt megerősödött liberalizmus és szabadkőművesség leghívebb szövetségeseivel, a kapitalista zsidósággal együtt elérkezettnek látta az időt döntő előtörésre, és készült az egyházpolitikai törvények erőszakolására; a jozefinizmustól kilúgozott, a liberalizmustól kikezdett papság jórészt még meg sem értette, mire megy a harc. A Bánffy-kormányzat önérzet- és szabadságtiprása nem egy férfiúnak arcába kergette a meggyalázottság szégyenpirját; de általában hiányzott a politikai gerincesség és az elvekért koplalni tudó elszántság. A társadalom, mely a kiegyezés után hirtelen, előkészület nélkül csöppent bele a nyugati anyagi kultúrájába, jobbára az anyagi boldogulás és társadalmi érvényesülés vizein evezett, és vele tartott a papság jó része; a lehanyaglott, elaggott irodalomtól és meddő művészettől erőteljesebb eszményi indításokat nem igen kapott, a közéleti elvi kérdések iránt még érzéket sem mutatott, az egyház mellett többnyire közömbösen ment el, támadásától csak nembánomságból tartózkodott, a szociáldemokrácia han-

gos toborzását és vészesen gyors sikereit nézte mint a kígyótól megbűvölt madár.

Épen ebbe az időbe esett az ezeréves Magyarország fönnállásának ünnepe. De a milléniumi ünnepek külső fénye a mélyebben látókat nem tudta aziránt megtéveszteni, hogy a sok belső baj vészfelhővé készül sűrűsödni, és aggódva keresték a nemzet ezeréves egén az új évezrednek biztató hajnalpirját. Prohászka a vátes szenzóriumával állapította meg a diagnózist és a próféta bátorságával állította föl a prognózist. Szívből ünnepelte a milleniumot, de egy újabb millénium zálogát nem abban látta, amit a hivatalos és félhivatalos Magyarország kikiáltott, hanem savonarolai tekintete néhány évvel előresiklott, a magyar kereszténység kilencszázéves fönnállására, és ott látta meg a magyar jövő hajnalsugarát.

Már közel két évtizedes munkás életre tekinthetett vissza. Följutott a magyar Sion ormára ; s alakját kezdték meglátni szűkebb hazáján túl is. Növendékei itt is, ott is gyújtottak nevének egy-egy szerény mécsesét ; és íme, ezekből lassan fényzőn lett.

Ő a fiatal papokat, kik kezéből kerültek ki, nem hagyta magukra ; fönttartotta velük az érintkezést, tanáccsal, segítséggel, biztatással tartotta őket, és ők a maguk részéről egyre többen keresték a kapcsolatot. 1894-ben néhányan közülük megkérték, hogy tartson nekik lelkigyakorlatot ; meg is tette július elején ; más megyékből is akadtak résztvevők, és kezdetüket vették a rendszeres papi lelkigyakorlatok, melyek ma általánosak és törvényesen vannak biztosítva. Az egyházpolitikai törvények főbeütötték az addig gyanútlan katolikuskokat, és ösztönszerűen kezdtek figyelni arra a férfiúra, aki évek óta oly merész és biztos hangon jelezte a vést és toborzott a védekezésre. Megalakult a néppárt, és ez a országos mozgalom egyszerre az egész ország színe elé állítja egyik alapítóját és szellemi vezérét. Föléled újra a katolikus autonómiai mozgalom, és ennek országos visszhangjai az ország határáig elviszik régi és súlyos fegyverzetű szószólójának nevét. A magyar katolicizmus, ez az «alvó pimasz», megkapta az üdvös «nyakonütést», ébredezett és rásejtett új földataira és kezdte érdeklél hallgatni azt a fiatal papot, aki

régóta teljes fölkészültséggel, apostoli buzgósággal és zseniális megvilágítással eléje tárta azokat a föladatokat.

Prohászka neve, tekintélye és befolyása észrevétlenül, de a történet logikájának erejével kinőtt Esztergomból és bele-
nőtt az országba. Megindult a katolikus restauráció, mely-
nek ő volt legtudatosabb és legerőteljesebb keltegetője, és
hovatovább alkalmassá vált arra, hogy befogadja vezérét.
Prohászka számára új tér nyílt, és ezzel élete új szakba lép.
Az esztergomi spirituálisból az ország apostola lett.

IV.

Az ország apostola.

Az új évszázad hajnala tehát Prohászka országos hatásának is hajnala volt. A Magyar Sion cikkeiből régóta ismerte a papságnak ép az a része, mely mélyebb szellemi igényeket táplált. A Katholikus Szemlébe írt dolgozataiból pedig megismerte a szélesebb katolikus közönségnek az a része, mely legalább valamelyes érintkezést tartott fenn a katolikus magyar élet szellemi központjával. Az akkori katolikus szépirodalmi folyóiratnak, a Magyar Szemlének olvasóközönsége pedig egy egészen más Prohászkaival ismerkedett meg, aki nem volt filozófus, nem volt régi szabású teológus vagy aszkétikus író, és nem volt kimondottan szépíró, de valamennyiből volt benne valami — nem elegeesen, hanem egyöntetű színhézisben: egy sajátosan szép új világ, mely az esztétikailag érdekelt katolikusoknak figyelmét terelte reája. Mikor pedig a gyöngye anyagi eszközökkel rendelkező, de elvhű Alkotmányban a katolikus érdekek számára az újabb újságírás igényeinek megfelelő napilap támadt, és az kivált Túri Béla avatott szerkesztésében egyre több olvasót talált az elvilágiasodott katolikusok között, ezekbe a rétegekbe is belehatolt neve és szellemi világa.

Szimbolum és egyben eredő volt tehát, hogy a századvégi hódolatra és a magyar kereszténység kilencszázéves jubileumára a Szent István-Társulat, a katolikus eszmének vígasztalan időkben is hű szolgálója, vele iratta meg az irányító és termékenyítő «Gondolatok»-at. Ebben a füzetben (12, 45), mely kis helyen ritka gazdag tartalmat sűrít, teljes érettségében mutatkozik be Prohászka nemzet-keresztelő programja, a régi katolikumnak zseniális új kezelése és eredeti írói egyénisége az ünneplő nemzet szélesebb rétegeinek; s az ébredés problémáiban vajúdó katolikusokban, papokban és világiakban, szinte egyszerre tör ki a kiáltás,

mely nemsokára viharként zúgott végig az előadó termeken : halljuk Prohászktát!

A 90-es évek óta (először 1892-ben Szent István napján a Mátyás templomban, 1893-ban a pesti Katolikus Körben : lásd 20, 135) Prohászka szellemet sugárzó alakja ismételtelen megjelent budapesti szószékeken és előadásasztaloknál ; de csak a század fordulóján szövődnek egyre nagyobb számmal azok a szálak, melyek működését végleg idekötik.

A századforduló idején a fennkölt lelkű Pálffy Geraldine grófnő fölkérésére rendszeresen kezd tartani szociális karitatív előadásokat a nővédő patronesszeknek. 1901-ben ezek az előadások nagyobb nyilvánosságot öltenek. A Szent István-Társulat nagytermébe zsúfolt hallgatóság ezeken az előadásokon eszmél rá először a modern társadalmi kérdés teljes komolyságára és a saját szociális kötelezettségeinek egész súlyára.

Ugyanebbe az időbe esik a Philippinum papi egyesület alapítása, melyből csakhamar, 1902-ben kinő a Regnum Marianum. A fővárosban működő fiatal esztergom-egyházmegyei papok, Prohászka vetése, már régebben megkérték volt spirituálisukat, hogy tartson nekik havonként konsziderációt ; most az ő szellemében testületbe tömörültek, főként az ifjúság intenzívebb vallási nevelésére és kérték szellemi irányítását. Ennek főszköze volt egy havi konferencia, s ezekre csakhamar egybegyűlt a fiatal pesti papság java a «Damjanich-utcai akácfa» árnyékában. Ennek az intézménynek közvetítésével érintkezésbe került az ország középiskolai ifjúságával ; hisz a Zászlónk-nak haláláig állandó ünnepi munkatársa volt. Ezek a rövid, de tökéletes írások, mint ünnepi harangszó lejtettek végig az országon, s az ifjúság zshiváján át is behatoltak ezekbe a még annyira nyitott ajtajú lelkekbe.

Közelebb állott Prohászka életprogrammjához a főiskolai ifjúság, melynek lelkesebbjeit egybegyűjtötte az ép akkor Glattfelder Gyula alatt újra éledő Szent Imre-kör. Az imréseknek Prohászka ebben az időben kezdett előadásokat tartani, melyeket szakadatlan sorban követtek más fórumok előtt más előadások, az aktuális apológétikai és hitéleti témákról : evolucionizmus és hit, a modern szubjektivizmus, rela-

tivizmus, utilitarizmus és a katolikus hit meg erköles álláspontja stb. Akkor hangzottak el először magyar előadó asztalnál az ősi keresztény fölfogással kapcsolatban Schopenhauer, Nietzsche, Ibsen, Chamberlain stb. neve, és a hallgatóság, mely ezeket az írókat autopsziából nem ismerte, de öntudatlanul azok bacillusaitól lankadozott, éledő és újjászületésre feszülő lélekkel eszmélt rá, mint emelkedik ki diadalmasan az addig lesajnált és halottnak hirdetett katolikus igazság ezekből a szellemi párviadalokból.

Még nagyobb jelentősége volt azonban két más, szinte rendszeresített szereplésének, melyek Prohászkat elváhatatlanul hozzákapcsolták Budapest ébredő katolikus intelligenciájához : az egyetemi-templomi férfi-konferenciák és a katolikus nagygyűlési beszédek.

1901 farsangjának vége felé nyomtatott meghívók mentek névre, világi férfiakhoz és papokhoz, akiket a katolikus ébredés néhány buzgó munkása, Kanter Károly, Mihályfi Ákos, Molnár János, lelkes hölgyek Pálffyné köréből, néhány buzgó néppárti képviselő, elsősorban az ifjú lelkű ősz pátriárka, Zichy Nándor alkalmasaknak tartottak : Prohászka Ottokár esztergomi teológiai tanár és spirituális a budai vártemplomban a virágvasárnap előtti héten esténként kizárólag férfiak számára *konferenciákat* tart. Ez új vállalkozás volt : csupa férfit templomba hívni konferenciákra! Meg is telt a templom mindjárt első este különféle rendű és rangú intelligens férfiakkal, köztük igen magasállásúakkal is ; s számuk napról-napra szemlátomást nőtt. A kezdetbeli kíváncsiságból csakhamar mélységes bámulat lett, majd áhitat és tette-pattanás. A mögül az előadói asztal mögül, melyet már abban a ciklusban fölváltott a szószék, új melódiákként hangzottak föl régi, elfelejtett vagy eltemetett motívumok : az egész életet átfogó, törtető és diadalmas hitvallásról és hit szerinti életről, a modern ember érzéseivel és igényeivel nem ellentétben, hanem ellenkezőleg, épen legnemesebb aspirációival csodálatos harmóniában, de viszont a modern lelki nyomorúság egyedüli orvosságaként. És az a hallgatóság nemcsak megbámult és megtapsolt lélekben minden meglepő új fordulatot, minden fényesen ívelő új gondolatmenetet, minden tündérvirágként eléje fészlő új képet, hanem komoly

számvetésre tért lelkiismeretével és Istenével. A hallgatóság túlnyomó része a konferenciák végén elvégezte — sokan évtizedek óta először — husvétii gyónását, amire azok a konferenciák voltaképpen céloztak, és utána közösen a husvétii szentáldozást.

Ez volt a magyar katolikus intelligencia új hitéletre-éledésének születési órája.

A férfi-, nemsokára rá női-konferenciák azóta az országban általánosakká váltak. Fiatalabb társak álltak be a munkába, de a messze kimagasló vezér Prohászka maradt. A következő évben már az egyetemi-templom volt ezeknek a konferenciáknak színhelye (ezekből lett a Dominus Jesus 13, 86), és csakhamar Budapest katolikus — sőt részben más-vallású — férfiainak húsvéti lelkigyakorlata. Áldásai egyre szélesebb hullámgyűrűket vetettek. Prohászka talán itt élte át apostoli, papi lelkének legtisztább örömeit. Mindig hálával tekint rájuk vissza, s mikor apostoli tevékenységének korlátozására kell gondolnia, ezt a teret kiveszi: «Megemlékezem még egyszer arról a nagy kegyelemről, melyet ez idén (1920) a feketevasárnap hetében az egyetemi-templomban vettem. Tartottam konferenciákat a szentségekről. Sokan jöttek gyónni . . . Quid retribuam Domino ! Valahányszor gondolok ezek áldozására, elfogódottság tölti el lelkemet. Mennyi fölséges érzelem telíti azt az egyetemi-templomot ! Mennyi lélek tapad e falakhoz ! Most már nem megyek szerte az országban, de ide függesztem trófeumaimat. Legszentebb emlékeim !» (24, 48) Megtette — hét évre rá ; hét szentséges év után . . .

Más természetű volt a másik kapcsolat, melyet a *nagygyűlések* szöttek Prohászka és a katolikus tábor között. Szónoki sikerei — ha szabad nála ezt a profán ízű szót használni — itt kulmináltak. Aki azt meg nem élte, annak bajos tiszta képet adni róla. Beszédeinek megjelent — teljesen hiteles — szövege (13, 158) nem ad teljes fogalmat még arról sem, amit mondott, nemhogy arról, miképen szól. Hisz nem kötötte magát az előre elkészített szöveghez, hanem ott a pillanat termékenyítő hevében alkotott, titáni géniuszának teljes latbavetésével, híven szónoki programjához : «Tanulom-e a beszédeket ? Kidolgozom a javát, be is tanulom,

de nem kötöm magam hozzá. A szónoki léleknek az aktusban kell produktívnek, termelőnek lennie, s szónokolni nem annyit tesz, mint szónoklatokat írni. A szónoklat a szó-akcióban van. De jó előkészület, jó anyag és jó anyagkezelő tudás kell hozzá; azután pedig a szónoki érzéket szabadjárára kell bocsátani: alakítson, teremtsen, szórjon tüzet és szórja magát» (24, 13).

Azt meg kellett élni: amint a zsúfolt teremnek és a vég-sőkig fűtött várakozásnak izzó légkörében — a rendezés őt utolsónak hagyta a szereplők közt — orkánszerűen fölzúduló tapsok közt megjelent csupa erő, finomság, lelkiség alakja, azzal a páratlan tartással, mely önérzetet és mély alázatot sugárzott egyszerre. Ott állt körülözönölve tapsoktól és várakozástól, minden izmán és idegén vibrált a nagy föladat, mely kidöbbsenni készült, lefogva a tökéletes önfegyelmzés hatalmától. Aztán megcsendült érces és mégis oly gyöngéd és gazdag hangja. Értekező előadásban kezdte körvonalmazni témáját; néma csönd kísérte ezt az ouverture-t. Nem telt bele három perc, megvillantak a fényoszorók, és a tájékozatlanok is kezdték sejteni a probléma mélységét és komolyságát. Fölvonultak éles körvonalakkal, szinte személyes plaszticitással az ellenfelek. Mikor aztán minden hallgató már bele volt vonva a szellemek csatájába és az arcokon feszült az együttélés: egyszerre megszólaltak a sűrített, de épen-séggel nem letompított ellenérvek, villóznani kezdett a látóhatár, villám villámot követett; egyik zseniális gondolat, kép, ellentét a másik után, közben egy-egy fejtegetés szélcsöndje, majd ismét finoman elcsattanó oldalvágások, felsőbbes szatira szikraesője, és közben termékenyítő és üdítő záporoként hullott a régi igazság áldása a lelkekre. Mintha a terem ama szellem-harcoknak vált volna színhelyévé, melyet a Jelenések könyve ír le Szent Mihály serege és az alvilág hatalmai közt. Itt Szent Mihály lovagjának vezérsége alatt a hallgatóság magamagát érezte győztesnek, mikor elhangzottak az utolsó fegyvercsattogások; és az a tapsvihár, mely végigdörgött a termen, csak halvány szimboluma volt annak a viharoknak, mely a lelkeket kavarta föl.

Valóban, az elragadtatásnak és eszmeszületésnek, a katolikus önérzet és magáraébredés fogantatásának, a

tettrefeszülésnek és talpraállításnak áldott órái voltak azok. «8—10 ilyen ember forradalmat tudna csinálni.» írta akkoriban egy liberális ujság. Hát azt a forradalmat megcsinálta ő egymaga, minden egyes alkalommal.

Előadói, konferenciái tevékenysége, növekvő szónoki hire mint bűgő harangszó hívta és vonta a templomba azokat a liberalizmus-szülte intelligens férfiakat, kik templomtól és harangszótól rég elszoktak. De akik hívására jöttek, azokat nem hagyta elalélni az úton. Gondoskodott számukra útravalóról és otthoni kenyérről. Kiteljesedett szellemének megérett irodalmi gyümölcseivel ajándékozta meg őket, és akiket templomba szoktatott, azokat most odaédesgette a theológiai olvasmányhoz — Pázmány kora óta első eset.

1902-ben jelent meg a *Föld és ég*, kutatások a theológia és geológia érintkező pontjai körül. Úgy járt el ebben a műben, mintha geológiát írna ; pedig azok a fejtegetések előtte csak oltárlépcső számba mentek, melyeken fölhaladva meggyujthatta a legfelsőbb ismeretnek és egy mindent összefoglaló világnézetnek szent lángját (3, 2 170). Hidat akart verni, a megértésnek a hidját az előretörtető ifjú természettudomány és természettudós számára, és hidat az Irásnak és dogmának hívő és egyben tudományos megvallása számára. Ezt azonban úgy tudta megírni, hogy tüzet fogott az olvasó : fölgördültek a geológia korszakaiban egy, a tudomány színeibe öltöző Divina Commedia jelenetei, és azoktól áradt az olvasóra a Teremtő nagyságának és szeretetének eleven megsejtése. Prohászka már 1892-ben Isten és a világ c. munkájában vette védelmébe az agresszív evolucionista természettudománnyal szemben a keresztény tudománynak álláspontját. De micsoda különbség a tíz évnyi közzel elválasztott két munka közt ! Ott az iskola előírásos fegyverzetében, szabályszerű harcban győz meg, de nem visz magával a keresztény természetből-cselő. Itt a maga igazáról biztos felsőbbes szellem bátran megnyitja a hit kapuit az új tudományok számára ; nem is annyira cáfolja — bár tételeit kérlelhetetlenül ráteszi a százados keresztény bölcsesség mérlegére —, hanem miként Szent Kolumbán, kinek hittérítő útjaiban teherhordó szamarát széttépte egy medve, már most erre rakta málháját és tette szolgájává : úgy ő is rákényszerítette a modern természet-

tudományt, hogy ezután ő hordozza, nagyobb lendülettel mint a régi tudomány a hívő meggyőződésnek poggyászát. Nagy segítségére volt ebben a zseniket jellemző biztos szak-tudományos eligazodás mellett hatalmas konstruktív képzelete, átlelkesítő és megjelenítő leíró tehetsége, életet lüktető előadása, mély természetszeretete és hatalmas lírai vénája.

Ez a könyv föl-villanyozta a régóta stagnáló theológiát, és megmozgatta a laikus világot; természettudósaink sorába megtörtént az első betörés az előző emberöltő alatt szinte hivatalossá vált hitetlenkedésbe. Hatásának külső mértéke könyvészeti sikere: még megjelenése évében került a sor második kiadásra, három évre rá harmadikra — ilyen terjedelmes theológiai műnél példátlan eset az utolsó két században.

Alig ült el az e könyvön kelt első izgalom, egy év múlva megjelent a *Diadalmas világnézet*. A hang, a tendencia, a szellem ugyanaz; de a programm tágabb: a modern ember egész problémaköre be van állítva a régi szent kereszténységnek új átélésébe. És a régi igazságnak felsőbbbségét új módon segíti diadalra: nem sokat érvel és nem sokat cáfol; metafizikai és dialektikai gondolatmenetektől lehetőleg megkíméli olvasóját, kiről tudja, hogy nincs ilyenekre sem tehetsége, sem türelme; hanem amint az ő zseniális, érett lelkében él az a régi kereszténység a modern ember legnemesebb igényeivel és legkomolyabb problémáival felsőbbbséges harmóniába olvadva, úgy tárja azt tetőfokára jutott írói tehetségnek összes színeivel és hangjaival olvasója elé. Az élmények mélységével, a gondolatok eredetiségével, meggyőződés sugallta nemes retorikával, káprázatos költői színekkel, kimeríthetetlen alakító erővel olyan művet alkotott, minőt a magyar irodalom addig nem ismert. A *Diadalmas világnézet* egyúttal *Prohászkanak* ebben az életszakában legegységibb műve. Maga mondja, hogy nem akar magáénak vallani mást, mint az igazi monachos-nak, az egymagában járónak lantját. Valóban a *Diadalmas világnézet*be behárfázta a maga kimélyült, egészséges, kegyelemmel átitatott, zseniális *diadalmas* nagy egyéniségét — és ezt a lelket belemuzsikálja olvasóiba is. Sajátságos egy apológia, mely páratlanul áll a világ-irodalomban.

A Föld és ég és *Diadalmas világnézet* által fölszántott

lelkekbe aztán bőven belevetette a gyakorlati katolikus lelki élet termékenyítő magvát az *Elmélkedések* az evangéliumról, mely 1908-ben látott napvilágot. Prohászka írói kiválóságai itt, ha lehet erről egyáltalán szó, tetőfokra hágnak. De páratlan jelentősége másban van. Egy francia aszketikai történetíró (P. Pourrat: *La spiritualité chrétienne*) fölpanaszolja, hogy mindezeig nincs igazi klasszikus aszketikai munkánk világiak számára. Prohászka ezt megadja. Aki elmélyed az *Elmélkedésekben*, arra a mélységes meggyőződésre jut, hogy Krisztus tökéletes követése végett nem kell kibujdosnia a világból, nem kell otthagynia életpályáját; főként pedig: nem kell megtagadnia a természetnek és kultúrának amaz értékeléseit, melyeket az európai emberiség negyedszázados keserves vajúadásban helytállóknak talált. Prohászka az *Elmélkedésekben* nem töri össze a természetnek, az életnek, a művészetnek nemesebb értékeit, hogy azok romjain építsen természetfölötti életet, hanem a teljesen megszentült lélek szuverén biztonságával mindezeket az értékeket megkereszteli és rákényszeríti, hogy a Krisztus-követésnek váljanak engedelmes szolgálóivá. Mindamellett a hit világosságával teljesen átjárt lélek realizmusával a bűn sötét hátterében nézi az embert; ismeri a szívnek minden gyöngéjét, a szenvedély valamennyi útvesztőjét, a vágyak összes szirtjeit, a modern életnek minden laposságát és hazugságát, és döbbenetes határozottsággal és elutasíthatatlan konkrétsággal vezet rá, hogy «hoc genus non eicitur nisi in oratione et ieiunio». Így aztán hódító szinthezisést adja a soha idejét nem múltó, régi, keményveretű, önmegtagadó aszketikának és a való értékeket igenlő, e világban Isten országát diadalmas optimizmussal építő világfőlényességnek, mely eligazít minden nehézségben, belevilágít a szívnek minden zugába, és az örök csillagok alá állítja a modern élet minden megmozdulását.

Ezt a három munkát, melyek hat éven belül jelentek meg, a belső alakító elv és a külső célkitűzés azonossága foglalja irodalmi egységbe. Bennük ennek a korszaknak Prohászskája adekvát irodalmi kifejezésre talál. Azáltal is külön csoporttá áll össze ez a három mű, hogy Prohászka ilyen arányú nagyobb mű megírásához többé nem jut. Hisz az ő irodalmi tevékeny-

sége egyetemes élettevékenységének szerves része és annak sorsában osztozik. Egyre szélesedő tevékenységi köre egyre kevesebb időt enged neki arra, hogy egy témánál huzamosabban időzhessen. Később önállóan megjelent művei vagy kisebb alkalmi alkotások (Modern katolicizmus, a külön kiadásos Elmélkedésekben a kiegészítésnek szánt Pünkösdi Lélek, A túlvilág tornácában, A szépszeretet anyja — ilyenek volt szánva az Élővizek forrása is), vagy pedig kisebb dolgozatoknak legtöbbször nem is tőle eredő összegyűjtése (Világosság a sötétségben, Magasságok felé, Kultúra és terror, Iránytű, Elbeszélések és útirajzok).

Nem változtatott ezen az ő életkörülményeinek az az új fordulata sem, mely a dolog természete szerint leginkább látszik alkalmasnak tudományos elvonulásra és elmélyedésre: *egyetemi tanársága*.

Bizonyos, hogy erre Prohászka maga soha nem vágyott. «Inkább maradok Esztergomban spirituálisnak s azután megvonulok, mint egyetemi tanárnak Pesten» írja 1901 szept. 1-én (23, 205). Tisztult aszketizmusától amúgy is távol állt minden külső érvényesülés-keresés. Különbösen is az a Prohászka, kinek a karriér- és distinkció-hajhászása ama korában páratlan distinkciója épen fekete reverendája volt, országos híre és egyre növekvő érdemei mellett, akármilyen karriérral és distinkcióval a fiatal papság és a laikus többség szemében csak vesztethetett.

Ami papnevelő programmja még volt, annak megvalósítására sokkal megfelelőbb tér nyílt az esztergomi szemináriumban mint a pesti egyetem hittudományi karán. Hisz átlagos 160 növendékével már extensive is nagyobb aratást ígért, mint a sokkal kevésbé népes teológiai kar. Azonkívül pedig a magyar katolikus egyház elliberálisodásának egyik végzetes velejárójaként a pesti hittudományi kar akkortájt egyáltalán nem állott hivatása magaslatán — épen Prohászka és egyidőben Karácsonyi kinevezésével kezdődött meg az az újjászületése, melynek maga Prohászka is ismételten kifejezi hódolatát naplóiban. A század fordulója táján az egy Székely Istvánt kivéve a kar tagjai még a merő anyagközlő, nem-hogy egyetemi színvonalú tanítás terén is oly szánalmas színvonalra süllyesztették és az egész teológiai közvélemény

előtt annyira hitelvesztetté tették a kart, hogy a theologiai tanítás szempontjából is sokkal kívánatosabb milliónek mutatkozott a jó erőkkel rendelkező, élettől duzzadó és azt a Magyar Sion hasábjain az egész országra árasztó esztergomi szeminárium, melynek Prohászka már akkor régen elismert szellemi feje volt.

Az akkori pesti huittudományi kar mentalitására jellemző, hogy mikor a tehetséges, de nem dolgozó Kisfaludy halálával megüresedett a dogmatika tanszéke, Prohászka a karban nem kapott többséget a legmegtisztelőbb aggregálásra, a meghívásra, mely oly érthetetlenül könnyen jutott ki utódjának, a nem is dogmatikus Dudeknek. Hogy Prohászka a kiírt pályázatra beadta folyamodványát, ily körülmények közt közelebb álló pesti hívei unszolásának volt tulajdonítható. Azok t. i. szerették volna külsőleg is Pesthez kötni azt a Prohászkt, aki már akkor az ország szívében oly ígéretesen megindult katolikus lelki restaurációnak feje és szíve volt. S hogy egyéni hajlamai ellenére engedett az unszolásnak, annak főmagyarázata az a mélységes lelki alázatosság, mellyel Prohászka az ő működésére vonatkozó véleményeket, kívánalmakat, ha jóakarátú emberektől jöttek, Isten ujjmutatásaiként fogadta és tanulékony lélekkel földolgozta — élete végéig. Hozzájárulhatott az a sejtés is, mely tárgyilag még egy Prohászknál is megokolt volt, hogy az immár 14 éve vitt spirituálisságot majd nem győzi hovatovább az eredeti lendülettel és nivóval. (l. 23, 238.)

A kar egyhangú jelölése alapján I. Ferenc József 1904 telén Prohászkt kinevezte a pesti egyetemre a dogmatika nyilvános rendes tanárának és szinte a főváros egész katolikus intelligenciájának és fiatal papságának sorfalai közt foglalta el 1904 márc. 4-én azt a katedrát, melyet másfél év múlva a püspöki székkal cserélt föl. Előadásai a kiéhezett hallgatóság számára esemény voltak; auditóriumának kisebb részét alkották kötelező hallgatói; más évfolyamok hallgatói tanáraik bosszúságára elszöktek — Prohászkt hallgatni, és ami emberemlékezet óta nem történt meg: más karok hallgatói, világiak is, sűrű sorokban lepték el a legnagyobb theologiai előadóterem padjait. Prohászka előadása az akkori magyar theologiai tanításban bevett szokás szerint tankönyvre

támaszkodott, de annak talajáról csakhamar föllendült a maga világába. A szorosán vett theológiai anyagot választékos, folyékony és egyéni színezésű, Szent Bernátra emlékeztető latinsággal adta elő, tömören, világosan, a játszi könnyedséggel kezelt skolasztikus formaságokban nem tagadva meg a Gregoriana volt híres növendékét. Csakhamar azonban magyarrá fordította szót, és egyszerre föltárult a hittitkok misztikai mélysége, étellel teltek meg a skolasztikus keretek, bevonultak a legmodernebb szellem-járások és problémák; a hit szentélye megnyílt, s szellem és élet ősforrásának mutatkozott be az ámuló hallgatóság előtt. Ezek új hangok és revelációk voltak; a hallgatóságban sejtelem kelt arról, hogy itt egészen más valamivel van dolga, mint tantárggyal, melyet a «vizsga» után minél hamarabb el kell felejtetni; megérezte, hogy élete és hivatása forrásánál áll, melytől többet nem szabad elszakadnia; s így Prohászka maradandó nagy eredményel tanított, jóllehet előkelő, szívből jóakarató szellemétől teljesen idegen volt a «diák-nyúzás»; vizsgálatokon beérte a szükséges minimummal, s könnyen adta a jó «jegyeket». A lelkiismeretlenséggel szemben azonban nem ismert elnézést.

Kartársai tisztelettel fogadták és bámulatukkal övezték; némelyik legjobban szeretett volna hallgatójává lenni, ha ez a Németországban mindmáig nem is oly ritka gyakorlat nálunk nem lett volna annyira lehetetlen valami. Prohászka maga voltaképen nem melegedett föl a karban. Tagjainak nagyobb része tudás és akarás tekintetében mélyen alatta maradt hivatásának, és Prohászka életszomjas szellemének semmit sem tudott nyújtani. Apostolságra beállított lelkétől idegen volt az a sok külsőség, ami a magyar egyetemi tanári étellel jár. Nem belső készítés hozta, nem is kötötte le belső igény. Kiforrott szellemi alkatot és programot hozott; természetes, hogy ennek a szellemében dolgozott tovább. Ezt várták tőle azok is, kiknek tapsai között tartotta bevonulását.

Tanári kötelezettségének mindenben a leglelkiismeretesebben megfelelt, de virágjában levő ereje számos más téren keresett és talált érvényesülést.

Tanársága révén közvetlenebb kapcsolatba került a világi egyetemi hallgatósággal, melynek kedvéért theológiai tanárok közt elsőnek tartott ú. n. publicumot, egyetlen teljes

egyetemi tanári évének második felében 1905 tavaszán, Istenről és a lélekről heti egy esti órában, az akkori egyetem legnagyobb előadó termében, a kb. 600 hallgatót befogadó «kupola-teremben», melyet az összes karokról és a kívülről jött hallgatók színültig megtöltöttek. Hogy ezek közül aztán az egyetemi templomi konferenciákra is egyre többen jártak, és sokan közvetlen lelkihatása alá kerültek, magától értetődik. Emellett folytatta működését a Katholikus Nővédegyesületben, lelke volt az akkor nekilendülő keresztény szociális szervezkedésnek, kezdett előadások és ünnepi beszédek tartására járni szerte az országban, lelkivezető tevékenysége egyre több körre és emberre terjedt ki. Közvetlen személyes kapcsolatba lépett a Regnum Marianum-mal, mely amúgy is legközelebb állott lelkéhez ; 1904 őszén állandó ottlakásra oda költözött házukba, hogy szellemi fejük és atyjuk legyen. Ennek a lelkes ifjú csapatnak vállalkozó szelleme vitte őt arra is, hogy két tagjával 1904 nyarán Amerikába menjen, az ottani magyaroknak missiókat tartani. Ennek az amerikai útnak értékes élményei és tapasztalatai ki-kicsengenek írásaiból, sőt külön kifejezésre is jutottak (16, 272 ; 10, 103 ; 20, 75.)

Ily körülmények között természetesen szó sem lehetett könyveket érlelő tudós magábavonulásról. De Prohászka erre nem is érzett hivatást és kedvet. Már kezdő csztergomi idejében a tudományt csak szükséges eszköznek nézte és becsülte ; később is perhorreskálta a szaktudományossággal, különösen a részletkutatással okvetlenül velejáró beszorítkozást és attól tartott, hogy kivált a «delketlen részletkutatás és számítás » a termelő lelket eltompítja, sőt megöli (24, 244). Épen egyetemi tanársága idején és jóval utána is nagyobb könyvet nem ír, sőt nagyobb tanulmányt sem. Mindamellett mikor 1909 májusában a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választotta, az ajánló Concha Győző kifejezetten azzal a megokolással ajánlotta levelező és nem a püspöki állással fölkínálkozó tiszteleti tagságra, hogy a zseniális vallásbölcseletnek akarja a legfőbb magyar tudományos fórum koszorúját nyújtani.

Dehát *tudós* volt-e igazában Prohászka? Mikor a pesti egyetem és az Akadémia úgy gondolta, hogy tudós homlokára

fűzi babérvját, nem engedett-e meg magának a köznélemény nyomása alatt egy elvcsúsztatást, és nem az ünnepezt szónokot és írótkoszkorúzta-e meg, mint 1912-ben a Petófi-Társaság?

Charakterológiai meggondolás a tudósknak két fajtáját állapítja meg. Az egyikbe tartoznak azok, kik lemondanak arról, hogy eleven érintkezésben maradjanak az eleven valósággal, kik az élet hullámozó nagy óceánjáról visszahúzódnak magányos műhelyükbe és ott rendületlenül róják a fogalmi és rendszeri ismerésnek, a módszeres kutatásnak archimedesi köreit.

Prohászka nem ebből a fajtából való. Ő a valóság egészével való eleven kontaktusról sohasem mondott le ; az ő átfogó és fogékony lelkében ott hullámozott és duzzadt az életnek egész árja : nagyvilág és lelkiség, eszme és akarás, gondolat és alakítás, föld és ég, természet és kegyelem, mult és jövő ; s életével és művével, tetteivel és tanításával, szavával és írásaival oly művet hozott létre, «al quale ha posto mano e cielo e terra». Ebbe a típusba tartoznak a látók és alakítók ; látói új termékeny eszméknek és megsejtői új világoknak és új távlatoknak, szerencsés szövői azoknak a titkos arany-szálaknak, melyek eleven egységbe kapcsolják a részt az egészszel, az eszmét a valósággal, a természetet a kegyelemmel ; alakítók, kik a megtestesülés titkának visszhangját és mintegy folytatását állítják bele a világba, kik a legmélyebb látásoknak a legsúlyosabb eszméknek fogható alakot tudnak adni, kik a gondolatot megtöltik erővel és étellel, akik a részekben meg tudják szólaltatni az egészet. S ha a tudósnak kritériuma, hogy új látással, új eszmékkel gazdagítsa az igazságkutató emberi szellemet : itt kell keresnünk azt az újat, amit Prohászka hozott. Ő a látónak váteszi biztonságával és az alakítónak hódító heroizmusával megmutatta, mi az örök evangélium követelése itt és most, a magyar történelemnek ezen a válságnapján ; tanítással és tettel tudta értelmezni az isteni igazságot ennek a kornak és ennek a népnek jelen fázisában ; tudott utat mutatni és utat törni, mely a multnak szakadó partjairól átvezet a jövőnek virágos mezőire. Ez az az új, amit ő hozott : az örök igazságnak időszerű értelmezése. És így az Akadémia jó nyomon járt, mikor Prohászkaiban megkoszorúzta a vallásbölcselet.

No, de ez a probléma ugyancsak nem foglalkoztatta azt

az egyre erősödő katolikus közvéleményt, mely Prohászka tüneményes alakját és működését fölkapta, és egyre dagadó árja föltartóztathatlan erővel ragadta, nem a tudósok tervelte útakon, nem is magának Prohászkanak alázata és világmegvetése által előirányzott ösvényeken. Ez az ár sodorta el Prohászkát a Sion hegyéről az egyetemi katedrának magasabb, de hűvösebb régióiba ; ez az ár még egyszer fölkapta, s most még magasabb — magának Prohászkanak érzéke szerint még hűvösebb és magányosabb — helyen tette le : a püspöki méltóságban.

Mikor 1905 folyamán három püspöki szék állt üresen, akkor egyszerre, nem mint annak idején Milanóban Szent Ambrus megválasztásakor egy gyerek, hanem az ezer torkú katolikus közvélemény kiáltotta el : *Ottocarum episcopum*. És ebbe a kiáltásba beleállt ez egyszer az épen nem katolikusbarát napisajtó is. Hisz megérezte az is azt a kivételes értéket, mellyel végre is számolni kellett ; szenzáció-éhsége szívesen kötött ki a modern színezetű zseniális papnál, aki tünemény volt a magyar életnek akkor épen nem sok üstökös-járta egén ; máról-holnapra élő rövid lélekketével Prohászkanak jól-rosszul értett modernsége és nagylelkűsége mellett hamar elfelejtette az esztergomi intranzigens liberálisverőt. Az ugyancsak nem népszerű Fcjérváry-féle ú. n. darabont-kormány szintén nem idegenkedett attól, hogy népszerűtlenségén enyhítsen a népszerű Prohászka kinevezésével ; és így valószínűleg nagytekintélyű katolikus férfiak nyomásának is engedve, Zichy Gyulával és Balázs Lajossal együtt őt is kinevezette püspöknek — igaz csak Székesfehérvárra, az akkor legszegényebb püspökségre. Maga X. Pius pápa szentelte 1905 dec. 24-én kedves volt kamarásával Zichy Gyulával együtt a Sixtina-ban püspökké.

A katolikus táboron lázas öröm vett erőt. Közvetlen tisztelői tódultak Rómába, hogy jelen lehessenek szentelésén. Püspök-elődje, a kalocsai érsekké kinevezett kiváló Városv Gyula nem átalotta őt a híveknek Keresztelő Szent János szavával bemutatni : olyan utódot hagy, kinek ő nem méltó saruja szíját megoldani. A fiatalabb papság és a lelkesebb világiak szinte csoda-váró áhitattal sulyogatták : mit fog tenni ez a tüneményes ember mint püspök.

Maga Prohászka pedig olyanformán érezte magát, mint Jehu, mikor Elizeus prófétája hirtelen előrántott szelencéjének olaját fejére öntötte: Téged most Izrael királyává kentelek és — futásnak eredt. Alázatos lelke nem kereste és nem kívánta a püspökséget, hanem rettegte: «Kimondhatatlanul méltatlannak tartom magam e díszes tisztre; protestálok Isten színe előtt: Domine, vim patior! S hogy protestációm mekkora és mily elszánt, legjobban jellemzi az, hogy a dísz s a dicsőség szétfoszlik, mint a millia-gyertya széle a láng körül, mint a vízcepp a befuttatott ablaktáblán a nagy és egyetlen feladattal: a szép lélek kialakításával szemben» (23, 207). S ami jelentősebb: sohasem tudta magát igazán beletalálni. «Tán tovább kellett volna ott (Esztergomban) maradnom? Tán végleg ott maradnom?» — ezt a kérdést visszahangozza lelke még 1913-ban is (23, 251). És 1919-ben: «No, én teljes valósággal látom, hogy én püspöknek való nem vagyok. Mennék is! Aztán az is gondolat: ki tudja, mily érdemes s alkalmas embernek állok útjában!» (24, 29). Mélyen meggyökerezett evangéliumi demokratizmusa idegennek érezte vállán a violapalástot. Nem mintha a tekintélynek, s kivált a hierarchiai tekintélynek őszinte és föltétlen híve nem lett volna. Hanem váteszi lelke már akkor mélységesen átérezte a szociális lelki bajokat, és korát messze megelőző apostoli szelleme meg volt győződve, hogy csak az evangéliumi áldozatosságnak és bensőségnek közvetlen sugárzása, mondjuk a spiritualizált tekintély és buzgóság tud gyökeresen hozzáférni ezekhez a bajokhoz. A püspökségnek sok külső szerepléssel járó méltósága tehát érthetően idegen maradt lelkétől; sőt a kormányzati tevékenységre egyszerűen nem tartotta magát kellően képesítettnek; bensősége húzódott az aktáktól és jog-forszírozástól, papi hivatottsága közvetlen érintkezést keresett a lelkekkel; a magyar püspök pedig közjogi állásával, vagyonával és annak gondjaival, megyéjének nagy kiterjedtsége mellett meglehetősen távol kerül híveitől.

Nem meglepő tehát, ha Prohászka nem adhatott mást, mint ami lényege; ha mint püspök is elsősorban lelkipásztor akart lenni. Soká fogják emlegetni első bevonulását új rezidenciájába: egy szál fekete talárisban, gyalog, breviáriummal a hóna alatt és esernyővel a kezében. Ez nála nem volt

keresettség vagy épenséggel póz — evangéliumi egyenességétől távol volt minden színeskedés —, hanem az apostoli szegénység lelkének mélységes igénye volt. Miként Borromeo Szent Károly, beleilleszkedett a magyar püspökség külső díszes kereteibe. Az ünnepi Isten-tiszteleteket, a fényes külsőségekkel járó bérmálásokat előírás szerint végezte, sőt finom formaérzékével és bensőségével emelte hatásosságukat. Egyszerű, de nem hivalkodóan leegyszerűsített asztalához sok vendéget látott; lakomáinak fő fűszere persze ő maga maradt. Az ünnepléseket az igazi nagyságnak természetes magátólértetődésével engedte elvonulni maga fölött; lelke azonban mindig távol maradt tőlük. Ἔχω, ἀλλ' οὐκ ἔχομαι, kezemben tartom, de rabjuk nem vagyok — ezt méltán elmondhatta a püspöki méltósággal járó minden fényes külsőségről. Gazdasága felé a földnek, az áldott magyar földnek valami szenvedelmes, személyes jellegű szeretetével fordult; de arra sem ideje, sem hivatottsága nem volt, hogy maga vezesse. Ezt iparkodott megfelelő emberekre bízni; és ilyeneket talált Nagy Alfonz sógorában és később a tehetséges nagygazda keresztfiában, Meller Rudolfban. De a kommunizmus alatti és utáni válságos időben minden nagygazdaság leromlott; a földbirtokreform, melyet ő a maga jószántából jövedelmi tekintetek félrevetésével keresztülvitt tési birtokán, aztán a vagyonváltság, Mellernek hirtelen halála, határt nem ismerő alamizsnálkodása, a «Magyar Jövő»-vel kapcsolatban teljesen hibáján kívül rászakadt teher és aztán hirtelen halála a püspöki birtokot olyan állapotban hagyta, mely kelthette azt a hiedelmet, hogy a nagy Prohászka nem volt «jó gazda».

Hogy mégis mennyire az volt, annak fényes bizonyossága az a tény, hogy a fehérvári püspökség szegénységén gyökeresen segített, egy egyszerű, de reális tettel: a szeminárium tartására kapott vallásalapi segélyről lemondott, s annak fejében a fehérvári püspökség számára a veszprémi püspökségtől megszerezte 1917-ben, a széküresedés alatt a tekintélyes ósüi birtokot. Evangéliumi lelkiismerete az egyházi vagyonnak mindenáron való megtartását és gyarapítását természetesen nem tartotta célnak, de itt is, miként általában egyházmegyéjének kormányzásában az őt jellemző lelkiismeretességgel megtartotta az egyházi és állami törvények rendelkezéseit. A rideg

paragrafusszerű elintézésért nem lelkesedett; mindenütt krisztusi életet sürgető apostoli lelke az irodás egyház gondolatától irtózott, s azért sok dolgot nem intézett el aktákkal; de egyházmegyéjének minden ügyéről, papságának ügyesbajos dolgairól pontosan tájékozva volt; egyháziassága, bölcsesége, emberszeretete és mélységes pap-tisztelete általában meg is mutatta neki a helyes elintézés módját. Hogy ő sem találta meg mindig a megfelelő embereket, s hogy meggyökerezett emberi gyarlóságokat ő sem tudott újjáteremtés jellegű hatalmi szóval kiküszöbölni, azt igazán nem lehet rovására írni.

Amit a rideg keretek és formulák emberei hiányoltak püspöki tevékenységében, azt bőségesen megpótolta azzal, ami voltaképeni énjéből fakadt. Ő elsősorban egyházmegyéje, összes hívei pásztorának érezte magát: episcopus animarum vestrarum. Mindenekelőtt pásztorleveleiben talált eszközt, mellyel közelebb férközhetett valamennyi hívének lelkéhez. Hosszú lelkigyakorlatában megtanulta, milyen lelki táplálék és milyen elkészítésben kell korunk embereinek. A pásztorlevelek (9 : Világosság a sötétségben) a klasszikus katechézisenek korunk viszonylataiban nem csekélyebb értékű történeti dokumentuma, mint a régi időből Jeruzsálemi Szent Ciril katechézisei vagy Szent Ágostonnak Enchiridion-ja. Továbbá amit már Esztergomban megkezdett és Budapesten oly eredményesen folytatott, azt átültette székvárosába is: sokat prédikált, gyóntatott, lelkigyakorlatokat tartott. De ezzel be nem érte; még személyesebb vonatkozásokat keresett: nagy számú udvariassági látogatásaiba tudott lelkipásztori stílt és hatást belevinni; számon tartotta a város szegényeit, betegeit és haldoklóit, sokat közülük személyesen gondozott. Papjaival és híveivel rendszeres személyes érintkezést tartott fenn: sablonok nélkül, nagy bensőséggel, de mindig egy Szent Ambrusnak előkelőségével. Papjai számára és lelki ügyben mindig nyitva volt ajtaja és szíve; egy-egy plébániára akárhányszor váratlanul beállított; először a templomba ment, s megtörtént, hogy adorációja után maga sajátkezüleg tette rendbe az elhanyagolt öröklámpát; egy-egy ilyen szótlan eligazítás és látogatás akárhányszor fölért egy vizitációval.

Emellett a Budapesten oly nagy lendülettel megkezdett

tevékenységét teljes mértékben, sőt nagyobb arányokban folytatta: az egyetemi konferenciákat, a női lelkigyakorlatokat, a katolikus nagygyűlési beszédeket, a sok egyesületi és egyéb ünnepi beszédet és előadást rendszeresen megtartotta; sőt a vidéki városokat még sűrűbben kereste föl, mint régebben. Csak 1909-ben tavaszán nyolc városban tartott tizenhárom lelkigyakorlatot, több mint száz előadással. Az egész vonalon nekilendült katolikus akció rendkívül élénk egyesületi életet teremtett; s Prohászkanak egyre növekvő népszerűsége és most már állásának dísze is lassan odaérte a helyzetet, hogy hovatovább alig esett Budapesten vagy nagyobb vidéki városokban egyházi egyesületi vagy kultúr-ünnep, mely őt ne kívánta volna ünnepi szónoknak. S ő elvből soha nem mondott nemet; úgy volt meggyőződve, hogy ezzel megannyi új útja nyílik apostolkodásának olyanokhoz is, kikhez konferenciás szava és írásai különben el nem jutnak. Ezért nem átalott sikraszállni szocialistákkal és «szociológusokkal» az 1907-es pécsi szabadtanítási kongresszuson, és viselte a kényeskedők helytelenítését, csakhogy bizonyosságot tegyen a Krisztus evangéliumának kegyelméről. Alig alakult ezekben az években katolikus szociális egyesület, mely elnökségre vagy vezérségre ne kérte volna és ne nyerte volna meg: a Katolikus Sajtóegyesület, a Katolikus Nőszövetség, Gyermekvédelmi Szövetség, Leánykereskedelem elleni Szövetség, Pázmány Egyesület, Aquinói Szent Tamás Társaság stb.

Emellett folytatja írói tevékenységét. Most már minden főnnálló és alakuló katolikus lap és folyóirat kér tőle dolgozatokat, sőt akárhányszor az épen nem katolikusok is. Ő itt is elvből nem mond nemet. Minden alkalmat megragad, hogy hirdesse annak erejét, ki minket sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott.

Szabad tehát azt mondani: a püspökség, bármily jól látható cezurat csinált is Prohászka külső élete folyásán, pályájában nem nyit új korszakot. Ő a századfordulóval az országnak lett apostola, s püspöki méltósága ennek a vonalnak irányát nem változtatta meg, csak erősebben meghúzta. Mindazáltal épen a püspökséggel kapcsolatban kitégült tevékenység és kimélyült tapasztalás Prohászka szellemi arculatán iassan-lassan előhív olyan vonásokat és előkészít olyan külső

eseményeket, melyek már egyénisége kialakulásának új szakába vezetnek át, és így pályáján is új állomást jelentenek.

Akik kívülről nézték és nézik Prohászka pályáját, megállapíthatónak vélték, hogy abban az időben, úgy 1906—1910 közt, az esztergomi spirituális savonarolai arcán a szigorú aszkéta vonalak ellágyulnak, hogy az intranzigens reformálóból és radikális ostorozóból megértő és elnéző békéltető lett, akire hovatovább — joggal-e vagy se —, hivatkozott minden *enyhébb*, sőt lazább irány és törekvés. — Mi igaz ebből? Mindenesetre annyi, hogy Prohászka folyton táguló lelkipásztori gyakorlatában egyre mélyebben látott bele az emberi szív gyarlóságaiba és örvényeibe, az életnek sokszor észbontó szövevényességébe és kelepcéibe, melyek akárhányszor megejtik a jobb törekvésű lelkeket is. Hisz növekvő híre és befolyása ép a legnehezebb eseteket sodorta gyóntatószéke elé és beszéd-óráira. S így lassan eljutott oda, hova minden lelkipásztor, akit a Jó Pásztor lelke visz: szűkebbre vonta a bűnnek és felelősségnek határait, s kitágította a szerencsétlenség körét. Sokan, lélek-kezelésben megélemedett emberek fogják aláírni a tudós és jámbor Gutberlet szavát: «Nicht mehr Unwille und Verurteilung, wie in jüngeren Jahren, sondern inniges Mitleid ist das Gefühl, das mich auch dem scheusslichsten Verbrechen gegenüber beherrscht» (Willensfreiheit 2. Aufl. 457. l.). Ez azonban Prohászkanál korántsem volt a tout comprendre c'est tout pardonner elve. A bűn lángoló utálata gyöngítetlenül lobogott szívében, mint akár 20 és 25 éves korában. De egyre jobban meggyőződött tapasztalatilag is a kegyelem vezérszerepéről (l. 24, 80.); lassan határtalan türelemre és részvételre hangolódott a szerencsétlen bűnösökkel szemben, s rendkívüli esetekben nagy lelkiemberek rendkívüli cszközzeitől sem húzódozott. De soha, sem szóban, sem írásban, sem tettben nem adott szabadságlevelet bármely erkölcsi vagy hitbeli szabadosságra. Istenfélő lelke nem ismert «zseni-morált, mely korlátokat nem ismer s nem ismeri az isteni mértékeket s nem méri le azokon a vágyak s ösztönök kitoréseit» (23, 294).

Az a hiedelem is visszhangra talált, hogy a valaha intranzigens «ultramontán» Prohászka «liberálisá» lett, vagy legalább liberálisabbá. Hogy ez mennyire félreismerése volt

Prohászka egész magatartásának, csattanósan igazolják azok, kik a kommunizmus utáni hungarizmusát kénytelenek voltak a régi «liberális» Prohászka frontváltásának minősíteni. Prohászka szelleme ebben a kérdésben nyílegyenes vonalon mozog. Már első esztergomi éveiben teljes határozottsággal a liberalizmust jelöli meg mint a magyar politikai, egyházi és társadalmi életnek rákfenéjét; ezt egyre növekvő energiával és részletezéssel hirdeti, és ettől a meggyőződéstől soha egy tapodtat nem tágit. Elég evégből végigfutni a 10, 12, 13, 18, 20, 21, 22. kötetek dolgozatainak kronológiáján. Mi kelthette tehát a liberalizmus látszatát? Gondolom elsősorban az az apostoli merészség, mellyel Prohászka a missziós korok téri-tőire emlékeztető leleményességgel és merészséggel sokszor az ellentábor kellő közepén tüzi le a misszionáriusnak kereszties botját és kis harangját: a Napnak is ír húsvéti cikket, az Otthon-ban is föl mer szólalni, tisztulatlan törekvésekhez is van biztató püspöki szava; ő hisz a Szentlélek világjárásában, és igazi krisztusi szájalom tölti el szívét a tévelygőkkel szemben; ő aláírja Szent Ágostonnak a manicheusokhoz intézett szavát: Az vessen rátok követ, aki nem tudja, milyen keserves dolog megtalálni az igazságot. Azonban a nem katolikus és a nem keresztény irányoknak ez az igazán püspöki kezelése sohasem vált a tévedés vagy a bűn helyeslésévé. Látókörének tágulása, felelőssége és tapasztalata mezejének növekvése meggyőzte arról, hogy társadalmi és politikai téren sokszor együtt kell működni más világnézetek és irányok képviselőivel; azt a bizonyos aranyhidat, melynek Pannonhalmát Debrecennel össze kell kötnie, már akkor építette; de a dogmatikai és liturgiai téren az együttműködést, a *communicatio in sacris*-telke legmélyebb meggyőződésével mint a katolikus hittel meg nem férő elvtelenséget elítélte, és a gyakorlatban kényesen kerülte, és tényleg el is kerülte, mint nem sokkal halála előtt is hálás alázattal említette.

Egy harmadik elváltozás, melyet Prohászkan észrevenni véltek, mélyebbre nyúlt, és ha igaznak bizonyul, aggasztóbbnak minősül: hogy világnézeti kérdésekben is elváltozott volna fölfogása, sőt hogy theológiai kérdésekben is vallott vagy helyeselt olyan nézeteket, melyek a dogma határát súrolják. Utóbb (V. fejj.) megmutatom, hogy mindebből semmi

sem igaz. Most csak azt kérdem : hogyan keletkezhetett ez a hiedelem? Genezise a következő :

Prohászka az apostolnak lángoló tüzével állott neki egyre világosabban fölismert nagy hivatásának : visszavezetni Krisztushoz az eltévelyedett intelligenciát. Hisz a nagy aposztázia, melyet a XVI. századi vallásújítás hozott és a XVIII. századi fölvilágosodás megérlelt, elsősorban az intelligenciát sodorta magával, és a nép lassan utána ment. Tehát a visszatérítést is itt kellett megkezdeni. Ennek a munkának Prohászka egyebek mellett két olyan akadályát látta, melyeket szerinte csak a katolikus táborban lábrakapott értelmetlenség állított föl. Az egyik az, hogy a theológia a hit és a világi tudományok érintkező felületén, nem különben a modern kultúrtörökvések és lelki igények terén több olyan pozíciót védett, melyekről az ő éles szeme meglátta, hogy egyrészt nem érintik a dogmát, másrészt nem tarthatók. Ezért a XIX. század nagy apologétáinak mintájára, a francia Duilhé de Saint-Projet és Bougaud, a német Schanz és Schell, az angol Newman nyomán az Úr igazáért folytatott harcaiban Gedeon módszerét választotta : Harminckétezren jelentkeztek harcra a filiszteusok ellen. Az Úr sokallotta : Sok a nép, több, semhogy kezére adhatnám Izrael ellenségeit. Erre elengedte azokat, kik *maguk* el akartak távozni. A megmaradt tízezerből elbocsátotta azokat, kik *neki* látszottak alkalmatlanoknak ; és a megmaradt háromszázzal bátran és győzelmesen megvívta az Úr harcát. Ezek az apologéták is a gyöngye régi érveket és a tarthatatlan szellemi pozíciókat föladták ; termékeny géniuszuk és a modern tudományban való jártasságuk szolgáltatott nekik új fegyvereket, melyekkel biztosabban értek célt. Hogy ezt az irányt elvben nem kell elítélni, egy XIII. Leó is ismételten megmutatta ; de hogy könnyen túllő a célon, az utolsó század theológiájának története bőségesen bizonyítja.

Prohászka az ő lélekmentő buzgalmában a mai embernek amúgy is merüldöző szellemi hajóját nem akarta szükség nélkül terhelni ; tehát amin a modern érzék különösen ütközött, és aminek szerinte dogmatikus jellege nem volt, azt bátran oldalt hagyta, gyermekded gyanútlanságában sokszor nem számolva a magyar közönség hihetetlen theológiai tájékozat-

lanságával és a napisajtó szenzáció-éhségével. Exegétikai kérdésekben (ember teremtése, evolúció) arra a szabadabb álláspontra helyezkedett, melyet akkor a német és francia kiváló exegéták túlnyomó része képviselt, amelyet azonban nálunk motívumaiban és dogmatikai jelentőségében még a teológusok is alig méltattak; történelmi kérdésekben bátran különböztetett az egyházban a változhatatlan isteni és a változékony emberi elem között, és a kritikának habozás nélkül koncessziókat tett ezen a területen megcsontosodások, formalizmus és visszaélések tekintetében.

Továbbá: amint lelkipásztori tapasztalatának növekedével nőtt benne a modern psziché konkrét ismerete, a mai hitetlenség és egyetemes aposztázia főokát kezdte az újabb szellemnek abban a tendenciájában látni, hogy mindenestül absztrakcióknak, ideológiáknak hódol meg, melyek a valóságok világától, az élettől elvonják és egy festett világba rögzítik, és így elzárják útját a gyakorlati hitvalló keresztény élettől, mely végre is nem ideológia, hanem élet. A modern léleknek olyan diagnózisa ez, melyet korunk lelkének nem kisebb ismerője, mint Foerster, tőle függetlenül ugyanabban az időben ugyanúgy állapított meg.

Prohászka ennek a döntő megállapításnak mindenekelőtt levonta gyakorlati következtetését. Kezdte hirdetni az életnek, a megélésnek elsőbbségét az ismeréssel szemben; egyre gyéribben vette elő a régi érveket, teljesen kiérett géniuszának megfelelően egyre inkább tolta előtérbe a nem érvelő, hanem a közvetlen tanuságtvő bizonyosságot, a tulajdon átéléseinek a hallgatóságba való belelehelését. Vegyük hozzá, hogy az ő hallgatóságát többnyire a teljes hitközömbösségből vagy éppen hitetlenségből kellett kiemelni; tehát a vallásos élet alapvető, egyetemes témáit kellett megpendítenie: a lélek Isten-vágya, másvilág, bűn, felelősség, bensőség, teljesebb élet stb. A speciális katolikus témák így időnként háttérbe kerültek. Ez mind együttvéve avatatlanokban vagy sanda szemű kritikuskokban kelthette azt a gyanút, hogy új igehirdető állott elő, annyiban is új, hogy amint a fölületes újságírók mondogatták, nem a régi dogmatikus hitet hirdeti.

Végezetül pedig egyénisége, korából messze kimagasló szelleme egyre határozottabban nyitott rá, nem reflektálva,

hanem a benne élő immanens törvény erejében a nagy *génusz-nak hivatására*: adni önmagát úgy mint Isten a teremtésben és kegyelem által őt megalkotta, követni a csillagát kicsinyes pedagógiai melléktétekintetek és alkalmazkodások nélkül. A génusznak e sajátos hivatása fölött azonban sajátos végzet felhője borong. Az egyéniségnek saját törvénye szerinti kifejtése és ön-adása még oly mélyen lelki, fegyelmes, alázatos és egyházas embernél is, mint Prohászka, vezethet ütközésekre és bonyodalmakra, ha nem talál adekvát hallgatóságra. S ez neki sem adatott meg, legalább nem az egész vonalon. Lelkes bámulóinak, őszinte tisztelőinek és követőinek tábora folyton nőtt; de nőtt azoknak a kiskaliberűeknek és élősdieknek is a száma, akik szívesen sűtkéreztek, ragyogtak a napon, és árnyékában kerestek a maguk gyarlóságai, idétlenségei és kiforratlanságai számára menedéket. Ezek a kicsinyes emberek akárhányszor a maguk torz lelkének homorú-domború tükrén torzra vetítették a prohászkaik gondolatokat és akarásokat. Az ilyen hivatlan hívek a legalkalmasabbak arra, hogy hitelt rontsanak; kivált ha akadnak, kik ezt szívesen látják és segítik.

És Prohászkanak is akadtak ellenfelei, sőt *ellenségei*. Hogy-hogy? Hisz bizonyos, hogy ő a keresztény felebaráti szeretetnek még finomabb követeléseit ellen sem vétett; őszintén tisztelte az embereket, jót akart, és ha lehetett, jót tett, fegyelmeztségét és lelkiségét belevitte az emberekkel való érintkezésébe is, alázatosan, fegyelmesen vette alkalmazkodásaikat is, és egész ambícióját abba helyezte, hogy Isten országa terjedjen és a lelkek Krisztushoz térjenek; hirt, elismerést, érvényesülést nem keresett, mások efféle törekvéseinek útjában nem állt. Honnan tehát az ellenség?

Hogy a legszentebbnek is akadnak gáncsvetői, sőt hóhérai, annyira egyetemes történeti jelenség, hogy szinte a Gondviselés titkos törvényének, a *mysterium iniquitatis* egy elemének kell tartanunk. Többek közt nyilván az a hivatása, amit Szent Pál úgy fejez ki: *Ne superextollar super id quod sum, datus est mihi stimulus carnis, angelus satanae* (2 Cor. 12, 7). Meglepő lenne, ha Prohászka a sátánnak ez a küldötte, aki végre is Isten eszköze, elkerülte volna.

Egyébként ellenlábasai különféle táborokból kerültek ki.

A legéretlenebb és legnépesebb csoport a kiábrándultakból toborzódott. A csodaváró és kurta lélegzetű magyar psziché hamar lángba borul ; de mikor aztán már megszokta a nagyságot, melyért előbb kész volt vért és életet adni, ha új csodát már nem lát, napirendre tér, sőt adja a kiábrándultat, hogy ezzel is igazolja a régi ember kerékvágásába való visszazökkenését. Prohászkanál is régi bámulók, kiknek azonban «gyökerük nem volt», kezdték kifogásolni ; miért hagyta ott a spirituálisságot, miért lett püspök, miért nem a régi aszkéta és ellenzéki harcos, miért megy a vámosok közé, s miért nem tartja távol magától a nőket.

Ebben az utóbbi kérdésben Prohászka magatartása kristálytiszta az emberismerő előtt. Prohászka a nőket mint Szűz Mária nemének képviselőit és mint Isten teremő titkának hordozóit érintetlen szűzies lelkének egész finom lovagiaságával és géniuszának mélységével tisztelte, és évtizedes kemény aszkézisben meggyökerezett fegyelmezettséggel állt azokkal szemben, kik akár kínjukban, akár gazdagságukban fölkeresték, már a századforduló óta ; finom és beleérző szeretete az ő különleges nehézségeiket másoknál jobban megérezte, s érzelmes, gyöngéd áhítatossága a buzgóknak lelki-életét másoknál jobban megbecsülte. De csak az önmagát megjellemző alantasság meríthette mindebből azt a szomorú bátorságot, hogy Prohászka nevét kapcsolatba hozza oly inszINUÁCIÓKKAL, melyektől ugyan aligha marad óva a nagyobb nyilvánosság előtt élő pap, miként azt egy Boldog Seuse Henrik példája is mutatja, melyek azonban akárhányszor kinosan élénk visszhangra találnak ott is, hol a «castis omnia casta» elve értelmében mást lehetne várni. Akiben csak némi mélyebb konkrét emberismeret van, és aki a maga kudarcainak objektíválásával a női és papi erénybe vetett hitében hajótörést nem szenvedett, az pl. a naplók áttanulmányozása után nem maradhat kétségben, hogy Prohászka e téren a legszigorúbb katolikus eszmény magaslatán járt. Legintimebb jegyzetei, néhány fönnmaradt gyónási följegyzése pozitív bizonyosságát adja annak, ami előttem merőben karakterológiai meggondolás alapján sem volt soha kétséges : Prohászka a hatodik parancs terén nemcsak külsőleg, hanem belsőleg sem követett el élete folyamán halálos bűnt.

Akik ezt nem érezték meg valami okból, hanem Prohászka-nak a lelkek üdvéért és a Krisztus egyházának jövő diadaláért való véres verejtékezését és titáni harcát épen csak arra tartották jónak, hogy fölületes társas életüknek napi témáját vegyék róla, azok a Heródesek frivolságával és a páholyban ülő cirkuszi közönség lorgneltező szívtelenségével szóttékfonták a pletykákat, a dilettánsok veszedelmes felületességével bírálgatták módszereit, szedték ízekre meg nem értett gondolatait, és kritizálták összefüggéseikből kitépett és eltorzított mondásait. Ezek a pletyka-theológusok és egyházi kávénénik nem kis mértékben járultak hozzá annak a csomónak összebogozásához, mely nemsokára Prohászka lelkét oly fájdalmasan összeszorította.

De a legsúlyosabban számbaveendők mégis azok voltak, kik Prohászkaiban egyenest veszedelmes embert láttak. Ezen a ponton találkoztak jóhiszemű fanatikusai minden réginek és elvi ellenzői minden újnak, kiknek nem fáj a korok és lelkek vergődése, mert ők már rég a sátánnak adták át ezt a világot, és nem érzik a kötelezettséget, hogy ennek a kornak és ezeknek az embereknek is hirdetni kell az üdvösség evangéliumát, és ami velejár : olyan nyelven, melyet azok megértenek ; emberek, kik elmulasztották nehéz, sűrűvérű temperamentumukat teljesen kegyelembe oldani, és most buzgóságra magyarázzák, mikor bennük szenvedély dolgozik (Kempis II. könyv 5, 1). Hozzájuk csatlakoztak aztán akárhányan a beati possidentes táborából, akiket a prófétának sokszor érdes szava és az apostolnak törtető buzgalma megzavar részint lelki nyugalomukban, részint pedig abban a biztonságban, mellyel társadalmi és vagyoni helyzetük gyönyöreit élvezik. Aki oly energikusan hirdeti a szociális felelősséget, különösen a vagyoni, állásbeli és született előkelőség szociális felelősségét, az alsó osztályok emberi jogait s a kapitalizmus erkölcsstelenségeit mint Prohászka, az természetesen nem mindenütt szívesen hallott próféta ; s nemcsak Ferenc József neheztelt meg a «Tulpenbischof»-ra. S végül akadtak azok közt, kiknek első-sorban volt okuk hálásnak lenni Prohászka áldozatos restaurációs munkájáért, akik nem jó szemmel nézték egyre növekvő befolyását, tekintélyét és népszerűségét, melyet ő nem keresett, mely azonban követte mint napot az árnyéka. Hiszen

«invidia etiam sanctos adussit», mondja Szent Ambrus. Mindezeknek malmára látszott hajtani az a mozgalom, mely X. Pius pápaságának derekán az egyházban kezdett *határozott irányt* venni, melyet integralizmusnak neveztek el. XIII. Leo pápa nagyvonalú kultúrprogramjában a kor tévedései meg vannak ugyan világosan jelölve és bélyegezve, azonban a problémák és föladatok többnyire teljes méltánylásban részesülnek. X. Pius pápa visszatér nagy névelődjenek IX. Pius föladatköréhez és azt tágitja. A pozitív egyházi munka teréül energikusan a belső vallási életnek ápolását jelöli meg, kifelé pedig a specifikusan katolikus érdekek és szempontok kompromisszum nélküli érvényesítését, az ellenkező áramlatokat és tévedéseket pedig keményen megbélyegzi. XIII. Leo programjának ez a szükséges kiegészítése joggal egyik főfeladatának ismerte föl annak az iránynak a leküzdését, mely az egyházba is be akarta csempészni a modern bölcseleti szellem legsúlyosabb tévedéseit, az agnoszticizmust, relativizmust, pszichológizmust és historizmust. Ezeket a tévedéseket tételesen elítélte 1907-ben a Lamentabili dekrétum modernizmus néven. Tudva van, hogy ez az elnevezés theológiailag tájékozatlan embereket, többek közt a fönt jellemzett hivatlan magántheológusokat is arra csábította, hogy ami modernnek látszott, arra mindre ráhúzzák a modernizmus sablonját és ráolvassák verdiktjét. 1910 körül aztán részben a modernizmus ellen fogatosított gyakorlati rendszabályok nem szándékolt folyományaként, részben pszichológiai motívumokból megszületett az az irány, mely magát integrális, vagyis egész, igazi katholicizmusnak nevezte, mely meggyanúsított mindent, amit az integrálizmus képviselői nem tudtak elhelyezni sablonjaikban, mely a pápai tekintély rosszul értelmezett védelmében lefitymált minden egyéb egyházi tekintélyt. Ez aztán biztatást adott felelőtlen elemeknek is arra, hogy ítéletet üljenek a legérdemesebb egyházi emberek és törekvések fölött, ha nem találkoztak tetszésükkel.

Igy állott elő az a történeti helyzet, melyben Prohászka életének következő szaka egy súlyos *egyéni* megpróbáltatással kezdődött. A világtörténet fordulása, a háború hozta aztán magával, hogy életének ez az egész szaka megpróbáltatások jegyében folyt le.

V.

Megpróbáltatások között.

1911-ben júniusban Prohászka ezt írja naplójában: «Kerserves hónap! 11-én kézhez vettem egy kis nyomtatványt; nem tudom, ki küldte; alighanem a nuncius. Kinyitom, hát mintha tiszta kék égből a villám csapott volna belém: olvasom, hogy indexre kerültem . . .» (23, 215). Tehát váratlanul érte Prohászkat, miként híveinek már akkor óriás táborát, hogy az index-kongregáció 1911 június 6-i határozata a tiltott könyvek jegyzékére helyezte három művét: Az intellektualizmus túlhajtásai 1910 (76 lap; 1910 április 10-én föl-olvasott akadémiai székfoglaló); Modern katolicizmus 1907 (71 kis oktáv lap; Hitvédelmi füzet a Szent István-Társulat kiadásában); Több békességet (Egyházi Közlöny 1910 karácsonyán megjelent ünnepi cikk; lásd Acta Apostolicae Sedis III 278).

Biztos, hogy ő maga ilyen lehetőségre sohasem gondolt. Mikor mint fiatal püspök 1906-ban Samassa egri érseknél tisztelgett, ez azt mondta neki: én önt indexre tétetem; s erre ő önérettel azt felelte: ezt szeretném én látni! Hisz annyira az egyházban és az egyházból élt! A régi erővel és ifjú gyöngédséggel égett lelkében az egyháznak az a lobogó szeretete, melyet a római hét év alatt magába szívott; biztos volt teológiájában, melyet Szent Péter védőszárnyai alatt tanult, abban az intézetben, melyet fönt és lent az orthodoxia fellegrárának tartottak; szívének minden dobbanása az egyháznak szólt, s az egyházból, annak életforrásaiból táplálkozott: hittitkaiból, szentségeiből, eucharisziás áldozatából, áhitatából. Az is kétségtelen, hogy Prohászka egyházeleti törekvései, amelyeknek írott bizonyosságai a Siou-ban és Esztergomban megjelent dolgozatai (20 21) meglepő összhangban vannak X. Pius egyházeleti programmjával.

Hogy ebben a kérdésben olyan álláspontra tudjunk he-

lyezkedni, mely Prohászkaival szemben is az igazságot és köteles méltányosságot, az egyház iránt is a gyermeki kegyeletet s tiszteletet sértellenül óvja, mindenekelőtt eszünkbe kell vennünk, hogy úgy amint a Tridentinum megalkotta a tiltott könyvek jegyzékének fegyelmét, és amint százados gyakorlat azt kifejlesztette, indexre kerülhet egy írás vagy azért, mert tévedések vannak benne; vagy azért, mert nem tartalmaz ugyan kifejezett tévedéseket, de még le nem zárt vitás kérdésekben olyan álláspontot képvisel, melyet az egyház nem tart veszélytelennek a lelkek üdvének szempontjából, amennyiben fölös nyugtalanságot és zavart okoz, avagy a helyes theologiai megoldás megértését késlelteti; vagy végül az írás nem tartalmaz sem tévedést, sem vitás kérdésekben kevésbé bölcs állásfoglalást, hanem magában véve helyes vagy igaz dolgokat olyan hangon vagy módon, vagy időben és környezetben mond el, melyek súlyos félreértésekre vagy lelki károokra adnak alkalmat.

Minthogy állandó gyakorlat értelmében az index-kongregáció nem szokta közölni határozatainak okait, nevezetesen a kifogásokat, szabad a szerzőnek és másoknak is, ha csak nem szólnak komoly okok ellene, adott esetben a kedvezőbb eshetőséget föltenni, vagyis a fönti második vagy ébenséggel harmadik eshetőséget. Ebben az értelemben a tanító egyház iránti föltétlen odaadással és engedelmességgel Prohászka jegyzékbe-vételének közvetlen okát a következőkben kell keresnünk.

Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy nemcsak a dogmákban, vagyis az előterjesztett hitigazságokban, hanem mindabban, ami a Vaticanum szerint a tévedhetetlenség körébe tartozik, és amit a theologusok egyetértése annak vall, Prohászka fönntartás, elmagyarázás nélkül és hiánytalanul vallotta a katolikus álláspontot. Összegyűjtött munkáinak kiadója épen ebből a szempontból tüzetes vizsgálat alá vette egész hagyatékát, és nem talált egyetlenegy olyan tételt vagy tanítást, melyre az általában felsorolni szokott tizenegy egyházi cenzura első ötjének bármelyikét rásüthetné. De találkozott nem egy kevésbé szabatos vagy kevésbé óvatos fogalmazással, melyeket a theologiai járatlanság félreérthetett; amint az az említett kiadás jegyzeteiből kitűnik. Továbbá

szállongó hiedelmekkel szemben azt is a leghatározottabban kell nyomatékoznia, hogy Prohászkanak nincs semmi néven nevezendő ezoterikus, vagyis magánkörre szorítókozó és a nyilvánosan képviselt hivatalos teológiával ellenkező magán-teológiája, mintha mást vallott volna az ember, és mást a pap és püspök. Legintimebb följegyzései pozitív bizonyosságot szolgáltatnak, ami különben már karakterológiailag is bizonyos: Prohászkanak minden legtitkosabb gondolata és lélekmozdulása is katolikus; minden ízében katolikus az áhítata is. Joggal mondhatta: «In Ecclesia catholica loquebatur et ideo catholice intellegebatur». Szent Ágoston Aranyszájú szent Jánosról való szava szerint félni nem tudtam, hogy itt baj lehet; de hát lett» (23, 219). «Én a magam részéről tudom, hogy az egyházi tant soha sehol nem tagadtam» (23, 245).

S mégis, ő is hibás volt a fájdalmas eseményben, amint nagy alázattal megvallja: «Elismerem, hogy van abban a füzetben (Az intellektualizmus túlhajtásai) sok egyoldalú megjegyzés; több mondat, melyet kár volt oly élesen kifejezni, s kellett is volna félreértések elkerülése végett másképp fogalmazni» (23, 219). Jóllehet az Officium aktái hozzá nem férhetők, mégis általános teológiai megfontolás alapján úgy gondolom, főként három dolog volt, ami kifogás alá esett:

Először és legfőképp valószínűleg Prohászkanak olyan kijelentései, melyek a Genézis első fejezeteire, az embernek, főként a nőnek közvetlen isteni teremtésére, a profán tudomány és a teológia viszonyára vonatkoztak. Efféléket ő már a Föld és ég-ben hangoztatott, amiért különösen P. Tomcsányi támadta is (lásd 4, 75). Röviden és programmszerűen összefoglalta mégegyszer a Modern katholicizmus-ban (43. kk.). Tudni kell ugyanis, hogy abban az időben vívta az egyház súlyos harcát ama sarkalatos tanításáért, hogy a szentírás mindenben az igazságnak abszolút tanítója; s ebben a harcban dogmatikusok és exegeták egyaránt vértettek, s még olyan emberek is, mint Hummelauer S. J. és Lagrange O. P. majdnem elvéreztek. A tanító egyház központi szervei aggódó gonddal kísérték ennek a harcnak minden fázisát; már XIII. Leo pápa jónak látta külön biblikus bizottságot szervezni, hogy ezekben a kényes kérdésekben irányítást adjon. Nyíltan meg kell mondani, hogy Prohászka abban az

időben már annyira lázas apostoli tevékenységben volt, hogy a theológiai helyzetnek ez újabb alakulatát már nem kísérte tüzetesebb figyelemmel. Az ő nyugodtabb tanulmányozási lehetőségeinek idejében a szabadabb állásfoglalás theológiai-
lag még kiofgás alá nem esett. A harcok folyamán azonban egyre világosabban kitűnt, hogy ezek a szabadabb fölfogások, főként az ember eredetét illetőleg nem jól egyeztethetők össze a szentírás igazmondásáról vallott katolikus dogmatikai alaptanítással. S Prohászka, aki a szorosan dogmatikai kérdésekben, még a vajúdokban is, csodálatos biztonsággal igazodott el, pl. Krisztus emberi tudásának nehéz kérdésében (lásd 15, 293), itt nem ismerte föl világosan a theológiai álláspont fejlődését és nem gondoskodott eléggé ennek érvényesítéséről. Ma már nem lehet teljes biztonsággal fönn tartani azt a nézetet, hogy az embernek és külön a nőnek teremtéséről szóló szentírási részeket nem kell szó szerint venni (lásd 4, 257—258). Hogy ez a titáni szellem is megfizette az emberi korlátoltság adóját, azon legföljebb az ütközik meg, aki nem eszmélt rá, hogy a legnagyobb ember is ember, és hogy ezért kellett az Úr Krisztusnak az ő evangéliumát az egyházra bízni. Nincs ember, a legzseniálisabbat sem véve ki, és nincs iskola és szerzet, mely egymagában biztosítani tudná a katolikus igazság teljes és sérthetetlen fönnmaradását.

A jegyzékbevételnél a kortársak nagyobb jelentőséget tulajdonítottak annak, amit Prohászka az intellektualizmus túlhajtásairól mondott. Nincs kizárva, hogy a hivatalos tárgyalásnak is ez állott homlokterében, amennyiben a modernista agnószticizmusnak látszott a malmára hajtani. Ma közel két évtized távlatából ezt a kérdést már sokkal nyugodtabban ítéljük meg. Prohászka különösen akadémiai székfoglalójában erőteljes kifejezésekkel marasztalja el az intellektualizmust és kicsinyléssel szól a fogalmi megismerés értékéről; mégis bizonyos, hogy amely tétélekkal az egyház a merőben természeti elmének metafizikai teljesítő képességét hangsúlyozta (Denzinger : *Enchiridion definitionum* n. 1801 2072 1650), azokat Prohászka mind fönn tartás nélkül aláírta volna. Hiszen Isten létét külön könyvben bizonyítja a bölcselő elméből (1), a halhatatlanság metafizikai bizonyításával még a

Diadalmas világnézetben is találkozunk, az akarat szabadságát ésszel nemcsak megismerhetőnek ítéli, hanem tüzetesen magyarázza is (14, 147).

Amit ő erről pozitív értelemben akart mondani, az nem volt más, mint amit a misztikusok minden korban tanítottak, amit Kempis úgy fejez ki: «Mi haszna a Szentháromságról nagyelmésen vitatkoznom, ha azután a Szentháromságnak nem kellek», és amit a lelkek vezetői különösen fáradt, dekadens korokban, minő a mienk is, lépten nyomon kénytelenek tapasztalni: *La raison sans cesse raisonne et jamais n'a guéri personne.* Ezt ismételtlen is világosan kifejezésre juttatja: «Kifelé az absztrakciókból! Érintkezni, élni az egész vonalon a valóság életét, való célok felé törni; a valóságokon, «an der Wirklichkeiten», a realitáson, annak jó megfogásán, kezelésén erősíteni a lelket» (23, 219). «Ah, szent Communio!... Nem érti, aki nem éli. Csak az tudja, aki érzi. Nem is tudja, — mit fogalmak matricái! — ha nem éli; ő az, az az élő ő. Ah, Jesu mi... Jesu quem diligo, in quo vivo» (266). «Valamit kimélyíteni csak az tud, aki megéli, akinek új meg tapasztalásai vannak pl. Istenről, lélekről. Nem hogy új tételket nem találhat föl, azt teheti; de nem teremt új meglátásokat» (287). S jóval később még határozottabban: «Csofálatos preokkupációm: a nagy valóságok meglátása és megérzése. Azt szeretném, hogy nagyságukban, újságukban, imponáló fölségükben omoljanak rám. Ahogy megérzik némelyek a földben a vizet, a szenet, az ércet, azok sugárzatát, úgy érezze meg a lélek a nagy realitásokat: Istent, lelket, túlvilágot» (24, 158).

Ami ellen óvást emelt, nem volt más, mint az a ma szeltében elterjedt és még pedagógiánkat is vészesen befolyásoló hiedelem, hogy az elméleti ismeret kimeríti a valóságot, és az efféle ismeret elsajátítása már megoldja az élet nagy kérdéseit. Ostorozta azt, aminek ijesztő példáit látta a szociáldemokrácia ideológiájában és a modern filozófiákban, illetőleg a hitetlenné vált tudomány pöffszkedésében, amint azt ő maga is világosan kifejti (23, 217). Tagadhatatlan, hogy a fogalmi megismerésnek — nem ismerő, hanem élet-értékét alábecsülte; nem gyakorlatban, hisz semmivel sem tudott és tanított kevesebbet, mint az «intellektualisták»;

sőt! . . . hanem elméletben ; ismeretelméletének itt egy érzékeny gyöngéje mutatkozik. De nem egy félreértést elkerülhetett volna, ha határozottan hangsúlyozza, — amint 1911 után csaknem minden egyes alkalommal teszi — hogy nem az értelemnek a metafizikai alapigazságok megismerésére való képessége ellen harcol ő, hanem a vértelen és önkényes modern ideológiák ellen ; s nyilván jobb lett volna nem az intellektualizmus túlhajtásáról beszélni, hanem ideológizmusról vagy doktrinérizmusról. Mivel azonban akadémiai székfoglalójában ezeket a körülbástyázásokat és főntartásokat elmulasztotta, fölfogása könnyen agnoszticizmusra és pszichológizmusra volt magyarázható ; s mivel pozitív tana, melyet ő az absztrakt doktrinériséggel szembe állít, még akkor nem öltötte azt a határozott és átdolgozott formát, melyet utolsó Élet-cikkeiben (lásd 8 19 25), az Élet kenyereiben és a kommunizmus utáni naplóiban mutat, az élményszerűségnek, megélésnek egyoldalú hangoztatása azt a gyanút kelthette, hogy a Lamentabili dekrétumban elítélt pszichológizmusban leledzik. Összes ide vonatkozó gondolatainak és szempontjainak genetikus föltárása hálás föladat és értékes adalék a bölcslelettörténet számára. Itt még csak azt a történeti tényt kell konstatálni, hogy mikor akadémiai székfoglalóját tartotta, Bergsont még nem ismerte. Tanításának egyetlen forrása akkor még lelkipásztori tapasztalata volt, melyre kifejezetten utal is (14, 182, 23: 215).

Talán inkább az index-kongregációtól követett pedagógiai irányelvek szerepeltek a «Több békességet» című kis cikknek és a Modern katholicizmus ama kitételeinek kifogásolásánál, melyek az izzó temperamentumú apostolnak türelmetlenségével szólnak bizonyos egyházi körök nehézkességéről ; hogy nem akarják megérteni a kor követeléseit, nevezetesen a szociális problémák vajúadását, hogy bizonyos történeti, de korántsem isteni alakulatokhoz való merev ragaszkodással útját állják az egyház intenzívebb térfoglalásának. Prohászkat ezeknek a követeléseknek hangoztatásában az egyház szeretete hevítette, forró, kényes, nagyarányú szeretet, melyről bajosan alkot fogalmat a kispolgári mértékesség. Az ilyen szeretet igazságtalanná vagy legalább kíméletlenné tud válni ; és így érthető, ha a harcokon kívül álló, messzező, elveket védő egyházi ellenőrzés óvást emel.

Már nem érthető ily könnyen, hanem későbbi történeti vizsgálatnak főladata megállapítani, miért esett Prohászka oly szigorú eljárás alá, mikor XIV. Benedeknek akkor még teljes érvényben levő előírása szerint az író, aki buzgó, egyházas, sőt szentéletű ember hírében állt és püspök volt, előzetesen figyelmeztetni kellett volna és a veszedelmeknek ítélt könyveket esetleg csöndesen visszavonadni. Történeti kutatásra vár a közvetett indítékok földerítése is. Hisz tudva van, hogy az index-kongregáció nem magától jár el, hanem följelentésre. Valószínűnek kell tartani, hogy a Pascendi enciklika értelmében föllállított esztergomi vigilantia-bizottság hivatalból is eljár.

A jegyzékbevételek magában véve egyáltalán nem az a nagy dolog, amivé korunk szenzációhajhász fölületes illuzionizmusa fölfújta. Története, melyet Hilgers, Prohászkanak volt germanikus társa írt meg, sok neves egyházi férfiúról, biborosokról is tud, kiknek művei legalább egy időre rajta voltak; és ez nem volt akadály arra, hogy az egyház továbbra is nagy bizalmával, sőt kitüntetésekkel meg ne tisztelje. Az utóbbi évtizedekben azonban, különösen Fogazzaro Santojának esete óta a folyton szenzációkra leső sajtó és dologtalan fölületes olvasóközönsége rávetik magukat egy-egy ilyen esetre; nem törődnek vele, hogy itt szívek vérzenek az emberi végelességgel velejáráó tragikumok ütközőjében; a nyilvánosság elé rántják, ami az egyháznak és az érdekeltnek belső ügye; liberálisok fölöltik a szabadság- és zseni-kultusz tógáját, és keverik a katolikus közvéleményt, sőt fölveszik a kísértőnek maszkját, és kellemetlenkednek az érdekeltnek.

A magyar katolikusokra nagy dicséret, hogy rendkívül tapintatosan viselkedtek. Legtöbbje rajongással, vagy legalább mélységes tisztelettel övezte alakját; még a kevésbbé érdekelték is fájdalmasan latolgatták, hogy emberemlékezet óta épen Prohászka az első magyar író indexen. Mindamellett egy pillanatig sem estek kísértésbe a szentszék iránt tartozó katolikus kegyeletnek és engedelmességnek ellenére tenni. Mintha föléledtek volna régi nemes magyar hagyományok Nagy Lajos nápolyi hadjáratának idejéből, amikor még kényesebb helyzetben pillanatra sem tévesztette szem előtt a katolikus magyarság, mivel tartozik Szent Péter utódjának.

Ezt a magatartást nagyon megkönnyítette maga a dekrétummal sujtott püspök, aki habozás nélkül őszintén alávetette magát; az Acta Apostolicae Sedis (IV 57. l.) 1911 jún. 13-i kelettel közölte, hogy «laudabiliter se subiecit». A püspöknek fegyelmezett, alázatos és bölcs magatartása lassan elnémította azt a sápitozást és huhogást is, mely tisztulatlan emberek táborából most előővakodott. A szenzáció várakozásait nem elégtette ki, interju-vadászok elől kitért, a katolikus nyilvánosság előtti enunciaciója is abban a felsőbbeséges fináléban csendült ki: «Az ember megteszi a kötelességét, és aztán elviseli, ami hegyébe jön a kötelességnek». Ilymódon híveinek nem volt nehéz teljesen összhangba hozni az egyház feje iránti őszinte hódolatot a szellemi vezérük iránti rajongó tisztelettel és szeretettel. Ennek országos méretű kifejezést adtak 30 éves írói jubileuma alkalmával; ezt azok az irodalmi társaságok rendezték, melyeknek vagy elnöke, vagy lelke volt; tették ezt olyan katolikus kegyelettel és tapintattal, hogy az ünneplés minden volt, csak az nem, aminek egy megkésett álneves irat (Felix Tátrai: Mehr Klarheit, Graz, 1913) minősíteni akarta: tüntetés a szentszék dekrétuma ellen. Maga X. Pius pápa másképp ítél. Gróf Majláth Gusztáv erdélyi püspök, Prohászkanak az esztergomi időből odaadó híve, ezekben a nehéz időkben is nobiles jellemességgel mellette állt, és egyengette számára egy római audienca útját. Prohászka 1913 szeptemberében megjelent a szentatyá előtt, kifejezte sajnálkozását és fiúi hódolatát. A pápa igen kegyesen fogadta; már előbb sajátkezü ajánlással arcképét küldte meg neki bizalma és jóindulata jeléül. Persze nem mindenki járt a szentatyának atyai nyomdokain; nemcsak a főntemlített álneves író nem; Samassa egri érsek külön pásztorlevélben óvta híveit Prohászkanak nemcsak tiltott, hanem összes írásaitól; az épen akkor megüresedett kalocsai érseki szék betöltése körül megindult hivatlan akciók és aktorok az ő komolyan szóbajött jelölése ellen bőven és kíméletlenül kiaknázták az esetet.

Maga Prohászka hú maradt ahhoz az elhatározáshoz, melyet első fájdalmában tett: «Én mindenütt csak csitítottam a lelkeket és hivatkoztam más megindexelt exemplárisokra is; és egyáltalában föltettem magamban, hogy

épen úgy dolgozom, konferenciázom, lelkigyakorlatozom ezentúl is» (23, 219). Megtartotta egyetemi-templomi konferenciáit; dicsőséggel képviselte a magyar katolikusokat 1912 nyarán a bécsi eucharisztikus vilá kongresszuson; nagy energiával folytatta fehérvári híveinek gondozását, sűrűn járt Budapestre, hol a központi szeminárium kis vendégszobájában egymásnak adták a kilincset a legkülönbébb vágású emberek, akiket az ő beszédjei vagy írásai vagy híre fölébresztett, és kik teljesebb kereszténységet áhítottak; továbbá az élet és a lélek tragikus szövevényeibe beleakadt emberek, akik csak tőle vártak és többnyire kaptak szabadulást és életet.

Ebben az időben alakul ki végleg a *gyóntató és lelki orvos* Prohászka. Fölkeresik az ország minden tájáról, sőt külső országokból is hajótöröttek, megroppant lelkek, kikben még nem aludt ki a krisztusi élet tisztább vágyának utolsó szikrája, de akik rég lemondtak arról, hogy fölébe kerekedjenek körülményeik vagy önelkük terhének. Ő a legtöbbje számára újra megnyitotta a kegyelem kapuit. Hánytól lehetett hallani már akkor: Prohászka-ból élek; neki köszönhetem a hitemet. S evégből akárhánynak elég volt egyszer egyéniségének közvetlen varázskörébe kerülni. Sokan jártak úgy, mint az az egyetemi orvosnövendék, aki azt mondta: sokszor nem értem beszédét, de mikor látom és hallom, megérezem, hogy igaza van; és ez nekem elég. Ismertem olyant is, akit a modern élet és fiatal vére válságba hozott; hogy ismét helyrezerökkenjen, ahhoz elég volt neki jelen lenni Prohászka egy miséjén. Hányat óvott meg a kétségbeeséstől és annak ma szokásos végső jelenetétől! Hány konok, megrozsdásodott lelket mentett meg a halálos ágyon az örök életnek! A fehérvári papok tudták, hogy ha makacs beteggel nem boldogulnak, a püspöknek kell szólni; ő különben is számon tartotta főként azokat az intellektueleket, akiknek lelkét az utolsó emberöltő liberalizmusa kiszáritotta. S alig volt rá eset, hogy akiket ő megkeresett, szentségek nélkül haltak volna meg.

Mi volt a titka? Mindenekelőtt az a krisztusi irgalom és részvét, mely az elvi határozottság megóvása mellett teljes megértéssel volt a konkrét helyzet és lélek iránt; határtalan gyöngédséggel és bensőséggel tudott megérteni, együttléni,

és aztán alig sejtett lelki mélységekből belesuttogta és lehelte a szenvedőkbe a vigasztalást, biztatást, megtanította őket könnyes, de megbékült szemmel nézni a múltba és bizalommal nekifeszülni a jövőnek. Ilyenkor, és csakis ilyenkor meg-megnyitotta egy pillanatra még a maga lelki szentélyének féltve őrzött ajtaját is, csakhogy az egyéni közvetlenség melegével is élessze az elgémberedett lelkeket. Szinte lehetetlen volt nem éledni ennek a krisztusi szamaritánusnak érintésére. S az volna a kép, mely Prohászkat ábrázolná, úgy amint köréje sereglenek mind, akiknek visszaadta a hitét és reményét, akikben elvetette a kegyelem magvait, akikben meggyújtotta az evangélium világosságát! És hátha még hozzá csatlakoznának azok is mind, kik egyéb irgalmasságát tapasztalták!

Ebben az időben érlelődött meg Prohászka külső tevékenységének egy nagyobb jövőre hivatott intézmény-jellegű gyümölcse: a Szociális Missziótársulat, melyet az ő sugalmazásával és irányításával Farkas Edit, Pálffy Geraldine-nek a patronázs-munkában első és odaadó munkatársa alapított. Farkas Edit épen a nőekkel való szociális együttműködésben látta meg, hogy azok a szociális föladatok, melyek ma a nőre hárulnak, nevezetesen a patronázs-munka, nők gazdasági elhelyezkedése, növédelem, a nőkérdések egész komplexumának a feminizmussal szemben katolikus értelemben való megoldása, mind hivatásos munkásokat kíván, és nem lehet dilettáns mellékfoglalkozás. Prohászka elgondolása szerint ezeknek a hivatásos szociális munkásnőknek az evangéliumi tanácsok védelme alatt, a társadalom bajai iránti nyílt érzéssel, klauzurától, apácaruhától, stb. nem feszélyezett szabad mozgással kellett beleállni a szociális munkába és más egyesületekkel és a papsággal együttműködve példát adni arra, mikép lehet nőnek a szerzetesi fegyelmet a lelkében hordani és egy szenvedő világ valamennyi gondját a munkakörébe felvenni. A Missziótársulat ezen az alapon kialakult 1912—15 közt, és az első tavasznak plaszticitástól, termékenységtől duzzadó életerejével kezdte éreztetni áldásait a katolikus restauráció művében. Prohászka az ígéretes ifjú alakulatnak rendelkezésére bocsátotta tollát, szavát, szívét, tekintélyét; hozzásegítette az első anyagi

eszközökhöz, élete végéig atyai szeretettel és bölcseséggel gondozta érdekeit és segítette át a minden testületnél elmaradhatlan első válságokon.

Prohászka életének külső keretei ilyenformán nem mutattak elváltozást az 1911 előtti időkkel szemben. De nem lehet mégsem azt mondani, hogy ezek az élmények mélyebb nyomok nélkül mentek el lelke fölött. Hisz minél finomabb szálakból van szövve a lélek, minél intenzívebb a befelé való élete, annál élénkebb és mélyebb minden reakciója. Fegyelmes lélek, aminő Prohászka volt, néhány perc alatt ráveszi az akaratot arra, amit a kötelesség parancsol, miként Loyolai Szent Ignác is csak negyedórát kért annak az eshetőségnek lelki földolgozására, hogy szerzetét eltörlik. Azonban az érzések és még inkább a léleknek az idegekkel érintkező titokzatos világa fölött az akaratnak, mint Szalézi Szent Ferenc szellemesen mondja, nincs abszolút, hanem csak alkotmányos hatalma. Ha az elvi állásfoglalás meg is történt teljes szívből és fönntartás nélkül, a finomabb és gazdagabb lélekben soká utánarezeg és hullámszik még az érzések árja, és időbe telik, míg a pszichofizikum hozzátörlik vagy éppen hozzásimul az aszkétikumhoz.

Nem csoda, ha az ehhez szükséges nagy lelki energiafogyasztást megérezte Prohászkanak hatalmas szervezete is. 1911 nyarán panaszkodik először életében álmatlanságról. Addig rendkívül mély, amint ő mondja, «erős» álma volt: amint este letette fejét, elaludt, és öt óra előtt föl nem ébredt. A most beköszöntő és időnként nagy arányú álmatlanság heroikus arányokban mutatja az öregedő Prohászkanak aszkétaságát; óriási önfegyelem és áldozatosság kellett ahhoz, hogy álmatlan éjtszakák után is helyt tudott állni és készenlétbe tenni azt a szellemi üdeséget és energiát, melyhez évtizedeken keresztül hozzászoktatta volt önmagát és a világot. És megtette. Ő maga az álmatlanságát egy meghülésre vitte vissza (23, 221); azonban további alakulása és lefolyása kétségtelenné teszi, hogy súlyosabb gyomoridegességről volt szó, melynek gyógyulását nem orvosságok, nem Karlsbad (23, 290) hozta meg, hanem az a teljes kiegyensúlyozottság, melyet életének utolsó szaka érlelt meg.

Azonban nem ez az, ami új állomást jelent Prohászka

belső életében. Eddigi pályája az ujjongó óriásnak útja volt, kiről oly fölséges plaszticitással szól a 18. zsolttár; meg nem akasztott lendülettel ment előre géniusza, csillaga után, kifejléről kifejletre, sikerről sikerre. Most először hangzott el egy szuverén «megállj», és a futó óriásnak gyökeret vert a lába. Élete és tevékenysége eddig csendes öböl volt: fölséges, tágas, gazdag, de a vihar tragikumát nem ismerte. Most megjött a vihar, mely fölkavarta annak az öbölnek mélységeit és — új kincset vetett fölszínre; megjelent az első megpróbáltatás, az a tűz- és vérkeresztség, mely nélkül Isten országában nincs igazi nagyság.

Prohászka most először kapott energikus indítást, hogy magára eszméljen — nem a lelkiember rendes lelkiismeretvizsgálásával; annak ő régen remekes mestere volt! — hanem a viharok cikázó villámainak fényénél le kellett szállnia lelke öblének addig elfödött mélységeibe és szemébe kellett néznie annak a külvilágnak, mely elébedobbantotta a «megállj»-t. Egy új belső orientáció elé volt állítva, nem eddigi elveivel és apostoli föladataival szemben — hiszen hite, hivatása soha nem volt neki komoly probléma; az egyháznak, a hitnek és lelkiéletnek problémáit mélyebben átélte ugyan mint kortársai, de nem saját lelke-véréen átszűrve, hanem a zseniális ember beleélésével —, hanem most tulajdon megélése izzó parázsfényénél meg kellett magától kérdeznie: hogyan jöhetett, ami jött? Talán nem járt mindenestül jó úton, ha biztos is volt arról, hogy jót akart?

Igy reá volt utalva, hogy mindenekelőtt vissza nézzen és végig tekintsen eddigi működésén és pályáján. Most először jelent meg lelke előtt az emlékezés szelíd, békéltető világában az esztergomi «hőskor», virrasztásaival, imádságaival, áldozataival, az elhelyezkedés küzdelmeivel, a vidék drága élményeivel (23, 238; v. h. 24, 144); azután a budapesti meggyökézés, a konferenciák, nagygyűlések, egyesületek és ünnepek; azután az országot végigszántó missziós utak... Reflektáló lelke előtt kibontakoztak a katolikus reneszánsz körvonalai; alázatos lelkétől távol állott, hogy éledegjen ama sokat emlegetett szavakon, melyeket Mihályfi Ákos mondott harmincéves írói jubileumán: Prohászka a magyar katolikus restauráció ügyében többet tett, mint egész

szerzetesrendek. De látnia kellett, hogy a katolikus élet megmozdult, hogy ifjabb leviták és öntudatra ébredt világi emberek munkában állnak, s hogy minden katolikus megmozduláson eltörülhetetlenül rajta volt az ő apajegye; és megvigasztalódott; gyermekét, a magyar katolikus talpraállást utóbb is védelmébe vette értelmetlen anyósokkal szemben (23, 343).

Azután ráelmélt jegyzékbe-vételének közvetlen okára, mely az ő ítélete szerint az akadémiai székfoglaló volt. Kezdte számonvenni önmagától, hogy pontosabban mi is az az intellektualizmus, mely ellen ő síkra szállt. Lépésről-lépésre körülbástyázta a maga álláspontját theologiai inkorrekttség ellen, és szötte ki a maga elgondolását, főként az «Élet»-ben, melynek 1909 óta főmunkatársa volt, még pedig szorgalmas és ambiciós munkatársa. Az Életbe szánt dolgozatait szemmel látható gonddal dolgozta ki; éveken keresztül főként ezekben kell keresni azt, amit az ő filozófiájának lehet mondani. Lassanként világossá lett előtte, hogy bár hiányos és félreérthető volt nem egyszer a beállítása, ő voltaképpen nem akart mást, mint az Úr Krisztus határozott akarata szerint életbe váltani az elveket és tanításokat — amit minden kornak lelki emberei és főként a misztikusok sokszor nálánál merészebb formában és hangon is sürgettek. És ezen a ponton is megtalálta magát önmagát.

Azután körültekintett: szemébe nézett az embereknek. S talán itt fordult vele legnagyobbat a világ. Naivsággal határos közvetlensége eltűnt, és eleinte bizonyos keserűségnek adott helyet, amelytől a lelkek komoly munkása amúgy sem marad megkimélve. Az 1911. és 1912. év tapasztalatai kemény lecke voltak. «Tudom, hogy az emberek szeretetére átlag semmit sem adhatok» (23, 234); s megsóhajtotta az esztergomi éveket, azt a «meleg, érintetlen eszményiséget, melynek még nem volt sárguló levele, nem elvirágozott virága» (23, 236). Az emberek más világításban, más perspektívában jelentek meg előtte. Ezt a nevezetes fordulatot ő maga jelzi és jellemzi: «Elfogulatlan, megértő, szívből jóságos akarok lenni az emberek iránt, de nem akarom ezzel a biztos ítéletet elhomályosítani s az egyéni jellemességet gyöngíteni. Ezen temperamentumon át kell nézni mindig mindent, s ez a lelkület

az egyedüli interprese minden nyilatkozatomnak másról is, más egyénekről, kikről itt-ott megemlékezem. Lehetne mindent magunkba fojtani; igen, s talán ezt is mint finom, gyöngéd szeretetgyakorlatot végezni; igen, ezt lehetne; de az élet így elvesztené színeit, s az emberek sémák, nevek, fogalmak, de nem innervált temperamentum-keverékek, sokféleképen köszörült, többé-kevésbé átlátszó üveg-, azaz lélek-hasábok; akkor nem lelkek, erők, ösztönök, érdekek szövődékei. Pedig ők ilyenek s ilyeneknek kell őket látnunk; szívből kell őket szeretnünk, de jól kell jellemző körvonalait észrevennünk s azokról helyes képet alkotnunk. Én ezelőtt átlag nem alkottam az emberekről magamnak képet; tiszteltem s szerettem őket, s ha tetszett vagy nem tetszett valami, azt előnyükre iparkodtam magyarázni, vagy az utóbbit semmiesetre sem hátrányukra. De visszatekintve azután az én vélekedéseimre, sokszor láttam, hogy nincs igazam, s hogy ha szerettem s tiszteltem is, de az igazság megismerése, a jellemek meglátása, az illetők helyes értékelése csak gazdagította volna lelkemet s nem húzott volna le eoipso a felületes ítélkezés vagy épen a vakmerő ítélet tév-útjaira» (23, 225).

Hogy megértsük Prohászka lelki világának ezt a jelentős fejezetét, az *emberekhez való személyes vonatkozását*, alapvetőnek föl kell ismernünk azt a tényt, hogy természeténél fogva magának-való volt. Volt diáktársainak csaknem mindnek tisztán emlékezetében maradt, hogy kedvsége ellenére sem volt barátkozó; hanem magának való, visszavonult. A Collegiumban is bizonyos félénkség, járatlanság, érzékenység jellemzi társaihoz való viszonyát. Kegyelemmel teljesen átitatott lelke őszinte evangéliumi szeretettel és tisztelettel közeledett mindenkihez, társaságban szíves volt, előzetkeny és alkalmazkodó; nála figyelmesebb meghallgató, önzetlenebb útitárs nem volt. A maga bajával soha senkit nem terhelt; elve volt soha senkit zavarba nem hozni és zavarban nem hagyni, és zseniális leleményessége ezt az elvet a legkényesebb helyzetben is sokszor remekül diadalra segítette. Kezére járt soha ki nem fogyó humora és jovialissága.

Akiket különösebben becsült, akikkel szívesebben vagy külső okoknál fogva többet volt együtt, azoknak nagyobb

közvetlenséggel mutatkozott be, azonban nem szőtte azokat az intimebb szálakat, melyekből a szó szoros értelmében vett barátság szövődik. A maga legbelsejét elzárta, és ide irányuló ráhatások elöl elzárkózott. A szó szoros értelmében vett barátja sohase volt. Pedig gyöngéd lelke vágyódott utána: «Ó, ha volna barátom, aki támaszom lenne!» (23, 39). S csakugyan egy kongeniális barát sok szenvedéstől megóvta volna, minőket különösen embereknek és konkrét helyzeteknek nem egészen reális megítélése hozott reá, s sok értékét természetesebb érvényesülésre segíthette volna.

Mi volt ennek a sajátos jelenségnek oka? A fölszínesebb ok valószínűleg neveltetése volt. A jezsuita nevelésnek egyik főelve, melyet a Germanicum kemény következetességgel vitt keresztül, az ú. n. külön-barátság, az amicitia particularis gyökeres leküzdése. Ennek ugyanis kétségtelen érzéki veszélyei és a tudatos programszerű életalakítást hátráltató lehetőségei vezetik a jezsuita pedagógiát, mikor gyakorlati elvként fölállítja az ismeretes követelményt: Nunquam duo, raro unus, semper tres! — Mélyebb okát azonban a nagy lelkeknek egy sajátos végzetében kell látnunk. Az igazi nagyság ugyanis nem találja, nem találhatja meg azt a hozzá hasonlót, aki adekvát visszhanggal felelne minden lelki megrezdülésére; enélkül pedig nincs igazi barátság: amicitia pares aut invenit, aut facit. Ez fokozott mértékben áll olyanokra, kikben mint Prohászkanál épen az érzelmi élet ritka gazdagságban és finomságban fejlődött ki. Talán innen van, hogy Prohászka legbenső lelkivilágát finom és gazdag lelkű nők általában jobban megértették és tudták gazdagítani és lendíteni, mint férfiak. Prohászka is, minél jobban megtalálta önmagát, minél magasabbra lendült génusza, annál elhagyottabb tájakon járt, annál inkább csak a nagy magányosok útjai maradtak nyitva számára. Ezek az utak közvetlenül az örökkévalóságba torkollanak. Az 1921 óta tett napló-följegyzések eleget mondanak annak, aki tud olvasni.

Eddigi vonatkozásaiban tehát Prohászka az embereket általában egy szigorú aszkézissel megnevelt gyermekdedség fátyolán keresztül nézte és látta. Csak most kezdtek neki igazi valóságukban bemutatkozni, és ő ámulattal nézte ezt az új világot: «Igényem, hogy korrekturát gyakoroljak

képeimen. Annyi sok nem igaz, általam költött, általam interpretált vonást látok rajtuk, s most úgy vagyok, hogy nem bírom el ezt a pózt, ezt a csinált, mesterséges alakítást, ez üres optimizmust. Látom, hogy kulisszafal-világ van fejemen. Tehát csalódtam s kijózanodok? Dehogyan csalódtam; rendkívül sok jót, barátságot, szívességet élveztem, amit meg sem érdemeltem; de az igazságérzet kiált bennem, s a szemem megnyílt; hát látok s jó kedvvel látok. Jólesik így körülnézniem s látnom a színpadokat, s észrevenni, hogy az színpad, s hogy ott szereplők vannak, s hogy a színdarabot én csináltam, én komponáltam (ez volt az, amint én képzeltem el a dolgokat); most pedig egyszerre észreveszem a csinálmányt, s látom a színész mögött az embert, az én alakításom mögött őt és öket és a történetét. Néha mintha felhőkből esném le, mikor rövidlátásomat a realitás tiszta meglátása váltja fel, s kezdem észrevenni azt a sok mást és mindenfélét, amit akkor nem láttam» (23, 352—3).

Ezzel közelebb jutott Prohászka az emberek valószerű megítéléséhez; mondjuk, konkrétan emberismeretre tett szert. Finom lelke, szokatlanul fejlett esztétikai érzéke itt már régtől fogva sok finomságot láttatott vagy éreztetett meg vele; s ami soha cserben nem hagyta: pontosan és biztosan ítélte meg az embereknek a kegyelemhez, illetve az Isten országához való viszonyát. Régebbi éles kritikáit, naplóiban is, az Esztergom hasábjain is, ebből a szempontból kell elbírálni. Hasonlíthatók Dantének a Divina Commediába beledolgozott ítéleteihez. A konkrét jellemeket is általában igen jól és nagy finomsággal ítélte meg — ha már bizonyos távlatba kerültek. De akikkel szemtül-szemben volt, azokat mélységes ember-tisztelete, papi lelke, együttműködésre kész optimizmusa igen sokszor olyan színben látta, amilyenben ők föltüntették magukat; ez nem egy halfogásnak volt oka intézkedéseiben és szereplésében, és nem egyszer súlyos szenvedést hozott rá. Más lapra tartozik, hogy akárhányszor nem rázta le a magáról elég energikusan az élősdieket és más férgeket, melyeket meglepő biztonsággal ilyeneknek ismert föl; a nagy szentek nyomában járt; inkább túrt száz élősdit, semhogy egy igazi életcsirát eltáposson.

Minél világosabban látta meg így Prohászka a megélés

közvetlenségével és erejével a világ hívságát, annál nagyobb készséggel vonult el saját énjének világába. Megismerte a közvetlen megélés megrázó biztonságával a látszatok világát, és most elemi erővel föltört lelke mélységeiből a vágy: szembekerülni a meztelen valósággal, leszállni az anyák országába, minden valóság és élet titkos forrásához. S amilyen elszántsággal látott neki Rómában és Esztergomban kitörülhetetlenül beleégetni lelkébe az aszkétikus eszményt és elvet, oly heroizmussal készült most megtenni a nagyok beérkezésének utolsó, legnehezebb lépését: leválasztani lelkéről minden kérgességet, az évek minden üledékét, és ezt az anyaszűzmeztelen lelket fönttartás nélkül mindenestül belevetni minden élet ősforgatába. 1913 aug. 30-án írja: «Ah, ha egy igazi darabra akadnék magamban magamból; arra, ami én vagyok s voltam s volnék! Ah, ha úgy sikerülne levetkőznöm a sok ruhát, burkot; ha sikerülne kibújnom a burokból, a gubóból, mit rám szöttek fonalak! Ha a lelkem meztelen valóját látnám, valódi, szűzies meztelenségében, megpillanthatnám magamat, azt az ismeretlent!» (23, 249). És 1914 január 28-án: «Nem mondhatom, hogy mi minden feszeng s feszül bennem, s hogy mily életigények jelentkeznek öntudatomban. Néha úgy szeretnék új életmódot stilizálni magamnak» (23, 258). S mi ez az új «életstíl»? Megmondja 1914 ápr. 8-án, az arcképét készíteni akaró zaklatókkal szemben: «Nekem azonban nagyon kínos s valóságos szenvedés, hogy a világban megörökítsenek. Az nekem nem dukál. Az Úr Jézus leplezze le az égben rajtam az ő vonásait; a Szentlélek az én művészem. Ah, Uram, én szegény bűnös, alázattal imádlak s kérlek, töröld le lelkem foltjait, mosd le rólam a hulla-vért, a hulla-szagot! Tisztíts meg... te, te alakíts, s ne márványból, hanem lelkiségből, dicsőséged tükrözéséből! Én csak Te akarok lenni, Te, ki vagy tőkéim, forrásom, napsugaram, pálmám, Üdvözítőm, kinek vérét iszom, kinek áldozata, annak tüze, ritmusa bennem vibrál. Én örök Alkotóm!» (23, 262).

Prohászka tehát eljutott teljesevére kapujához; egészen közel volt hozzá, hogy életének már ebben a szakában elérjen oda, hol 1924 óta találjuk — mikor egyszerre új és egészen más jellegű megpróbáltatás szakadt reá; nemcsak őreá,

hanem a nemzetre és az egész nyugati emberségre. Kitört a világháború. Ennek a világháborúnak érzékeny lelke megrendítő hatása volt. Divinatórius szelleme mindjárt kezdetben ijesztő világossággal meglátta a kultúrák, a keresztény értékek hegyomlásait, látta az elpogányosodásnak pusztító, szennyes áráját végighömpölyögni azokon a területeken, melyeken ő vérével és verejtékével plántálta és öntözte az evangélium ültetvényeit. Szerető, ölelő, együttrezgő lelke megszenvedte jobban mint az érdekeltek, szinte a Fájdalmas Anya compassiójával a sok egészséges fiatal élet pusztulását, az otthonmaradtak tragédiáit. Hatalmas elméje ágaskodott és szinte kifordult azon a meglátáson, hogy annyi szenvedés és pusztulás nem más, mint a kapitalizmus hideg démoni sakkhúzása és a diplomácia tehetetlen kapkodása. Teljes súlyával reáborult a háborúban fölvonuló irracionále iszonyata.

Ez a nyomás azonban őt nem bénította meg. Érzékeny szenzóriuma mindenkinél intenzívebben szenvedte meg a háború minden borzalmát; de titáni akarateréje és felsőbb-séges szelleme megbirkózott vele; azzal is, ami irracionále, azzal is, ami pusztító volt benne.

Élő hitének és tisztult Isten-eszméjének nem volt nehéz a háborút mint katasztrófát beállítani Isten egyetemes világtervébe, és a világfejlődés drámájában neki azt a szerepet tulajdonítani, melyben korábbi tanulmányai tanították meglátni a nagy geológiai katasztrófákat. Aki oly következetesen és energikusan megszokott mindent sub specie aeterni tekinteni mint Prohászka, annak nem volt nehéz meglátni, hogy a világháború egyben nagy világítélet a modern európai kultúra nagy aposztáziája fölött, és nevezetesen a magyar tragédia történelmi büntetés az alapvető magyar bűnökért: a kereszténységgel szemben való nembánomságot és a káromkodásért.

Élő hitből táplálkozó optimizmusa az első megrendülés után a világháború káoszából egy értékesebb jövő kozmoszának körvonalait sejtette ki, és papi szeretetének tüze nem engedte tétlenül belemeredni a nyomorúság és szenvedés árájába, mely körülözönlötte. Rendkívül gazdag és sok irányú irodalmi, előadói és szónoki tevékenységben, kimeríthetetlen

eszme- és hangulatgazdagsággal kezdte sugározni a maga tisztult, minden irreális háborús és nacionalista entuziazmustól ment keresztény meglátásait, és lett a félelemtől dermedező kortársak számára a nagy jelnek, a világháborúnak vátesszerű értelmezője. Nem sajnált fáradságot, hogy egyeseknek és közösségeknek levélben és személyes érintkezésben vigasztalója és segítője legyen. Mint a világosság-*nak*, a biztatásnak és a jövő reményének angyala járt végig a porba lesújtott lelkek seregein, s ezek lassan megtanulták a háborút az ő lelkén keresztül nézni és viselni.

Mikor 1915-ben fölhívás jelent meg, mely az ő nevére hadiárvaházat akart létesíteni és adakozásra felszólította az országot, rövid idő alatt 300.000 K-nál többet gyűjtött össze az iránta való kegyelet, és azóta ott áll az ő Pilis-hegyének tövében, az ő egyházmegyéjének területén, a Szociális Missziótársulat vezetése alatt az Ottokár-hadiárvaház. Dehát hány elárvult *léleknek* lett ő igazában menedékháza és árvagyámja !?

Amint a háborús évek gyűltek s az elnyujtott szenvedés és erőszak megérlelte természetszerű gyümölcsét, az erkölcsi elvadulást, melyet ő minden háborús illuzionizmustól ment lélekkel mindjárt kezdetben jelzett, fáradhatatlan útmutatással és példával nem szűnt meg enyhíteni a terjedő nyomort; egészséges gyakorlati érzékének még arra is volt gondja, hogy a sebesült katonák ne hagyják el a harctéren puskájukat; az is 75 K, egy családnak havi élelme és sok szegény ember adója.

Kifinomult és érett szociális érzéke világosan megmondotta neki, hogy azt az óriási népmozgalmat és gazdasági földuzzasztást, mit a háború hozott, katasztrófális zökkenők nélkül csak úgy lesz majd lehetséges visszaterelni rendes medrébe, hogy komoly keresztényszociális igazságot szolgáltatunk azoknak, kik vérüket és életüket áldozták; módot kell adni a harcolóknak, a népnek, hogy közvetlenül megtapasztalja: volt miért harcolnia, volt miért kockáztatnia életét és véré. Így érlelődött meg benne a földbirtokreform gondolata, melyben a magyar földnek és népének őserős keresztény szeretete, a társadalmi felelőségeknek és kötelezettségeknek vonakodás nélküli vállalása és a legmélyebb

keresztény emberbecsülés volt sugalmazója. Sokan megtapsolták, sokan megbámulták bátor kezdeményezését a Gazdaszövetség közgyűlésén 1916 ápr. 13-án (22, 164). Özönével kapta az elismerő, hálálkodó, érdeklődő, biztató és tanácsadó leveleket, idegen országokból is, a tengerentúlról is. Csak a közvetlenül érdekelték vonogatták a vállukat; ők nem értették meg az idők követelését; a gyakorlati reálpolitika ürügye megőrlője lett az eszmének. Prohászkat magát nem törte most sem a vátesek Kassandra-sorsa; egészséges optimizmusában meg nem tántorodott, el nem kedvetlenedett, hanem tovább érvelt, tanított, lelkesített és — tett. Nem törődve gyakorlati nehézségekkel, a maga birtokán, Ósiben, utóbb Tésen megkezdte az örökbérletek megalakítását.

Ugyancsak a háború vége felé felsőbbrendű szenzórimuma és folyton a mélységeket kutató szeme egy más készülő veszedelmet is biztosan jelzett, és haladéktalanul készítette orvoságát: a zsidó veszedelmet. Ezért aztán utóbb sokan Prohászka *antiszemita* fordulásáról beszéltek. Helytelenül. Prohászkanak a zsidó kérdésben az álláspontja mindig kifogástalanul és nagylelkűen a keresztény ethika álláspontja volt. A zsidó mentalitásnak keresztény-ellenes vonásait világosan meglátta és megláttatta, keményen megbélyegezte azt a kegyetlen népnyzó és népbolondító munkát, mellyel kis zsidó kapitalisták tönkretették a népet és a nagyok az egész nemzetet; észrevette, hogy mit jelent a keresztény magyar nemzeti jövő szempontjából a liberalizmus védőszárnyai alatt a zsidó szellemnek uralomra jutása. Erre neki nem kellett a háború; már a 90-es években mindezt tisztán látta és bátran hirdette (21; 22, 1). De ha az iránnyal szemben kérlelhetetlen volt is, a személyekkel szemben a legteljesebb keresztény megértést és türelmet tanusította. Állítólagos antiszemizmusa delelőjén kimondhatta az egész ország színe előtt: «Én nem vagyok antiszemita. Elmondhatom, hogy jó barátaim közt sok zsidó van. Fehérvárott zsidó doktorokat tisztelvek. Egyike legjobb lelkifiaiimnak és barátaimnak egy kikeresztelkedett zsidó. Minden derék zsidót szívből tisztelvek és szeretek. De vigyáznunk kell nekünk, nehogy az antiszemizmus vádjától félve, behúnyjuk szemünket nemzeti vesze-

delmek elől» (13, 316; főrendiházi beszéd 1918 nyarán). S ebben élete végéig hű maradt önmagához, amit egy fennmaradt töredékes kézírata (22, 339) az 1920-as időkből kézzelfoghatóan mutatja.

Az ő ú. n. antiszemitzmusának ez a genezise: Amint a háború elhúzódásával kezdtek magukra eszmélni azok, kikre leginkább ránehezedett a vér és vagyon adója, gyűltek, mint a tűzhányó kitörése a föld alatt, a vészes leszámolni-akarás szenvedélyei azokkal szemben, kik a háború terheiből aránylag nagy számmal kivonták magukat, sőt még hasznot is húztak belőle. Prohászkat szíven találta népének kínja; fölismerte a veszedelmet, és abban fáradt, hogy a baj komoly orvoslást kapjon és végzetes társadalmi konvulziókban ki ne robbanjon. Meghúzta a vészharangot és joggal várt támogatást a zsidóság belátó elemeitől is. Az ő tette nem zsidó-ellenes akciónak indult, hanem a tulajdon véreinek védelme és segítése akart lenni; de immanenes logikával általános magyar problémába torkollott, amint könnyű meggyőződni az idevonatkozó dokumentumokból (22, 184 kk.).

Mind a gazdasági, mind a zsidó kérdéssel összeszövődött a magyar munkások ügye. Ezeket jobbára zsidó vezéreiknek évtizedes szocialista agitációja régóta szembeállította a keresztény magyarság zömének érzelmeivel és törekvéseivel, s a háború elhúzódásával az első ijedtségből fölcsozdott agitáció társadalom-bomlasztó hatása új végzetességgel kezdett jelentkezni. A munkáskérdés, már a 25 éves Prohászkanak gondja és világosan meglátott problémája, nem szűnt meg a nemzet apostolának központi kérdése maradni; és miként Szent Ágoston nem szűnt meg élete végéig viaskodni ifjúkora bálványával, a manicheizmussal és még öregkorában is folyton új meg új oldalról iparkodott igazolni vele szemben az evangélium felsőbbségét, ugyanúgy Prohászka is fáradhatatlan volt, mikor meg kellett mutatni, hogy a marxizmus a közjó ellensége, s csillogó ígéreteivel és programjaival szemben a keresztény szocializmus a munkásságnak egyetlen igaz barátja. A háború második felében az Életben egymás után jelentek meg fényes dolgozatai, melyeket aztán 60 éves jubileumának ünnepi asztalán Kultúra és terror címmel tett le a hálás szerkesztőség.

Mikor Prohászka mégegyszer csomóba kötve a nemzet elé tárta a munkásokkal szemben tartozó szociális kötelességeket és a szociáldemokrácia igazi arculatát: az eszményi értékeket kalapáccsal és ököllel letaglózó terrort, másfelől pedig energikusan fölhívta a magyarságot a zsidó kérdésnek becsületese keresztény hungarizmus alakjában való megoldásra — szinte divinatórius világlátással mutatott rá arra a két tényezőre, melyektől csakhamar oly nagy gyász és szégyen szakadt a hazára. Ezt azonban a kortársak nem sejtették, és maga Prohászka természetesen nem az elővételező történetírónak száraz formulázásával mondta ki. Pedig a hivatalos harcéri jelentésekben rosszul leplezett óriási hadikudarok, bizonytalan hírek menetszázadok engedetlenségéről és frontcsapatok kikezdettségéről, a teljes gazdasági kimerültség és pszicho-ethikai fásultság, a magyar politikai életben a tehetetlen Wekerle Sándor lemondásával beállott bénultság, majd kapkodás, megkésett és meddő titkos tanácskozások (melyekbe Prohászkat is iparkodtak belevonni) — mindez eléggé jelezte a háborúnak közeledő végét, és ama reményeknek is végét, melyekkel a háborús entuziaszták belekezdtek. S a fásultság és dermedtség tikkadt atmoszférájába bizonytalan félelemmel nyilallott bele a baljóslatú kérdés: Mi lesz azután? és a levegőben lógott végzetként a felelet: a háborúnak vége lesz, és a régi magyar világnak is gyökeresen vége lesz.

Prohászka érzékeny időjelzője már régen megmozdult. Már 1916 jan. 1-én azt írja: «Nem védekezem a rémséges gondolat ellen s rám nehezedő borzalmas érzéstől, hogy a magyar nem győzhet. Ez a káromkodó nép okvetlenül megadja az árát, akármít csinálunk» (23, 297). Csakhogy az ő hívő lelke megszokta az eseményeket az örökkévalóság szemzögéből tekinteni; lelki békéje és alkotó optimizmusa percere sem rokkant meg. S az a lelkes sereg, mely 1918 okt. 10-én a nemzet minden rétegéből az Ottokár-árvaházba gyűlt ünnepelni atyját, püspökét, vezérét és csillagát, gondtalanul átengedte magát a makulátlan nagyság ünneplésén költ amúgy is oly ritka örömének, és az erője és géniusza teljében ragyogó jubilánsnak színe előtt, nem tudom, hányan sejtették, hogy annak az ünneplésnek aranyos fényébe már bele-

szövődnek a nemzet-égés vörös tűzsugarai. Legalább e sorok írója nem gondolta, hogy három hétre rá, ugyanott egy teljes csendben megkezdett lelki gyakorlat elején meghozzák a vészhírt: Pesten kiütött a forradalom. És aznap este Prohászka a forradalmi lázban égő Budapestről mélyen megrendült lélekkel, kelletlenül engedve jóakarói unszolásának, álruhában tért fehérvári palotájába.

VI.

Romok és építés.

Prohászktát a nagy fölfordulás igen jó szellemi kondícióban érte: a háborúval rászakadt nagy problémát lelkileg és kifelé megoldotta, a 1911-es eseményeket teljesen földolgozta kegyelmi életének felsőbbbbséges erejében, apostoli lelke duzzadt a tettvágytól és bizástól; hisz épen a háború kézzelfoghatóan megmutatta, hogy csakis az ősi kereszténység talaján épülhet föl tartós kultúra s nemzeti és emberiségi jólét. A háború viharja széthányta a százados kultúrhazugságok, a fölvilágosodás, liberalizmus, humanizmus bozótját, és láthatóvá lett a világot tartó ósgránit-bordázat: a meg nem alkuvó katolikus kereszténység és a meg nem alkuvó férfijellem. Prohászkaival szemben az 1910-es évek idétlen kritikája elhallgatott, imponáló háborús apostolkodásában a tisztelet új tápot nyert, és zavaró mellékhang nélkül, egyetemesen nyilvánult meg jubileumán; s a hatvanéves Prohászkan semmi sem mutatott öregedésre; a meg nem szűnt időszaki álmatlansághoz a szervezet és a psziché lassan hozzátörődött.

Érthető tehát, ha Prohászktát a forradalom, a Károlyi-uralom és a háború szomorú likvidálása hírül sem sujtotta le annyira, mint a háború. Sőt résztvevő szíve megkönnyebbült, hogy az ember-mészárlás véget ért; buzgósa és segíteni kész lelke, mely fölkészült a leszerelésnek erre az idejére, habozás nélkül nekiállt eltakarítani a romokat s újraépíteni és szántani-vetni.

Azt is szívesen látta, hogy a nemzet kiszabadult a monarchia kötelékéből; és a Habsburg-dinasztia távozását romantikus elégiásság nélkül, sőt a búsmagyarnak reménykedésével nézte. Nem volna mélyebb érdek és tanulság nélkül nyomról-nyomra kísérni, amit Prohászka *magyar érzése* fejlődésének lehet mondani. A valóságnak mindenesetre igazságtalan eltorzítása volna, ha valaki a kétségtelenül megállapítható fejlődés kiinduló fázisát egyszerűen kozmopolitizmusnak,

vagy akárcsak nemzetietlen, a haza sorsa és föladatai iránt érzéketlen, bizonytalan képű «nemzetfölöttiségnek» minősíténé. Bizonyos, hogy a Rómából hazakerült Prohászka a katolicizmusnak világölelő távlataiba állította a nemzetet és hazát is, Isten országának szempontjából ítélte a nemzeti megnyilvánulásokról, és nem tudott egy gyékényen árulni a liberalizmus hazafi-vallásával. És mivel itthon a hivatalos nemzetet ez a kereszténytelen, ethikai szoliditás nélküli irány képviselte, mely hadat üzent mindennek, ami szent volt a nemzet katolikus multjában és jelenében, természetes, hogy *ezt* a hazát nem nagy lelkesedéssel ölelhette keblére. De hát nem lehet nemzetietlenségnek vagy akárcsak jellegtelen nemzetfölöttiségnek bélyegezni azt a következetesen keresztény álláspontot, mely első helyre azt teszi, ami odavaló: Istent és az ő országát, és utána bizvást reméli, hogy a többi, ember és haza, szintén nem szenved majd rövidséget; kivált mikor az igazi nemzetmentő és föntartó áldozatos és szolid munkát a liberálisoknál sokkal intenzívebben és megbízhatóbban vállalja és viszi.

Prohászka az igazi hazát, főként annak alaprétegét, a népet kezdettől fogva őszintén és tettekkel szerette; ennek már római növendék korában megható bizonyosságát adta (l. 23, 17). Szociális tevékenysége a népmentés csillaga alatt indul, a nép igaza mellett minden alkalommal rettenthetetlenül sikraszáll; az Esztergom cikkei a magyar népnek olyan gyöngéd szeretetét lehelik, mely Petőfiével állítható egy sorba. S hazafiságának mindig ez a gyakorlati, komoly keresztény népszerűtet maradt a vezérhangja, akár a főrendiház szónokát nézzük, akár az inkognitóban a nép között járó-keelő püspököt, aki mindenkinek előre köszön, az ütött-kopott uhornyai tótokkal is szívesen beszédbe elegyedik azzal a megokolással: a népnek és a nemzetiségeknek a hivatalos haza, a hatóságok részéről legtöbbször zaklatás és karta elutasítás a sorsa; nekünk kell magunkon keresztül megszeretnünk velük a hazát.

Hogy kíméletlenül ostorozta a magyar hibákat, hogy az apostolnak és Krisztus tüzes jegyesének lelkével fájlalta a legsúlyosabb magyar hibát, a káromkodást, hogy sok gondot okozott neki a népnek szellemi tunyasága és csekély természet-

fölötti fogékonysága, nem ellene szól, hanem ellenkezőleg : ami egy Széchenyi igazi, töről fakadt hazafiságának perdöntő bizonyossága, azt egy Prohászknál sem lehet másképp elbirálni.

Kiáltó igazságtalanság volna megkérdőjelezni annak a Prohászknak a hazafiságát, aki a 90-es években a magyar nép ügyének úgyszólván egyetlen félelem és gáncs nélküli lovagja volt, aki a századvégi Gondolatokat és a Szent István országá cikkeit írta (25). Csak egyben van igaza a kritikának. Amint Prohászknak a tevékenysége az országba tágult bele, amint Fehérvárnak a legszentebb magyar mult emlékeitől átítatott talajába gyökerezett a lelke, ott, Szent István és Szent Imre sirjának, Szent István Boldogasszony-székesegyházának árnyékában, magyarság-szeretete és becsülése is egyre több szint és vért kapott. Miként élettapasztalatának gyarapodtával más területeken is egyre több méltányosságot és megértést tanult és a fiatalkori kombattáns az atyai segítőnek engedte át helyét : a magyart is megtanulta atyailag szeretni bajaival és hibáival együtt, és minél jobban ráeszmélt, hogy vértanú nemzet vagyunk, annál inkább érlelődött meg hivatása : fölvenni és tovább szólni azokat a szálakat, melyeket régi magyar katolikus áhitat dolgozott belé székvárosának talajába és környékébe, a Pilis szent hegyébe és a Duna-Tisza tájaiba. Ebben az időben eszmélt rá, hogy az Ausztriával való együttesség, a dinasztíának Ausztria-kedvelése és magyar-elhanyagolása a magyar elmaradottságnak egyik döntő oka. Szívébe nyilallott, hogy az áhitatos magyar multból a jelenbe hidat alkotni hivatott fehérvári Boldogasszony-székesegyházat, melyet lehetett volna még a XVIII. század közepén is restaurálni : egyszerűen lebontotta, amit ő gondolta, a rideg osztrák katonai bizalmatlankodás. Melléktekintetet nem ismerő apostoli parréziája nem egyszer nagyon is plasztikusan kimondatta vele, amit igazságnak fölismert ; ezért is nem volt kegyben Ferenc József előtt, és föltűnően későn, 1917-ben kapta meg IV. Károlytól a püspöknek szinte kijáró valóságos belső titkos tanácsosságot.

Nem lehet ezek után megütközni azon, hogy a nemzet függetlenedésének nem kevésbé örült, mint a háború befejezésének, és ha nem a közelmultat siratni, hanem a magyar jövőt építeni nőtt óriás kedve.

Ugyancsak nem siratta meg azokat a rendi kiváltságokat, melyeket az új irány radikális demokratizmusa elsöpörni készült. Az evangélium szellemétől teljesen átjárt lelkének egész őszinteségével és következetességével demokratikusan érzett és cselekedett kora ifjúságától kezdve, s ha most az új irány e szellem érvényesülésének főakadályait erővel is elhárítani látszott, csak örülni tudott a demokrácia meggyökerezésének és égő buzgósággal munkatársa kívánt lenni.

De nem áltatta magát. Aki csak az imént tette le azt a tollat, mely a Kultúra és terror-t írta, tisztában volt vele, milyen demokráciát lehetett várni a marxisták köréből. Annál égőbb volt a vágya a keresztény demokráciának útját egyengetni. Egyelőre iparkodott fölhasználni azt a hitelt, melyet régi és sokszor bátran vallott demokratizmusa még a Károlyi-uralom emberei előtt is szerzett neki, s cikkekben, pástorlevelekben, előadásokban és magánlevelekben erőteljesen és nyomatékosan kifejtette, hogy komoly keresztény szellem nélkül mennyire nem remélhet áldásos és tartós sikert a «forradalom». Fölhasználta azt a tekintélyt, mellyel a változott helyzetben egyszerre a püspöki kar élére került, és megbizva az egyház- vagyoni tárgyalásokkal, örökbérlés-rendszérének szellemében haladéktalanul megtette a kezdő lépéseket. Az új kormányzat az egyház és állam szétválasztásának álláspontján állt. Ő annyira megszenvedte a liberális állami gyámkodásnak átkait és szégyenét (lásd pl. 20, 28), fiatal kora óta annyiszor tört lándzsát az autonómia mellett, hogy teljes meggyőződéssel megragadta a kínálkozó alkalmat: energikusan fölhívta hitfeleit, hogy álljanak a maguk lábára, bizzanak a katolikum belső erejében, szervezzenek autonóm hitközségeket és haladéktalanul készítsék elő az országos autonómiát.

Becsületes lelke és a konkrét problémákat is szívesen megoldozó szelleme itt is hamar meglátta a nehézségeket. Hogy Prohászka mennyire hű maradt önmagához egész életén keresztül, annak csattanós bizonyossága, hogy most, húszéves országos tevékenység után a nem gyakorló katolikusokat ki akarná rekeszteni az autonóm szervezetekből. De persze azt is látta, hogy a hitélet mai színvonalán ez csaknem keresztülvihetetlen, és így az őskeresztény apostolság

és a modern szervezés ütközésének minden kínját átszenvedte.

De nem volt sok ideje efféléken tépelődni. Amire nézve az első perctől kezdve nem áltatta magát, hamar bekövetkezett: a vörös terror egyre jobban előtérbe nyomult, és egyre jobban hanyatlott, aminek Prohászka 1918 november elején még örülhetett: a háborús sebek gyógyítása, a demokratikus nemzeti szellem érvényesülése, az egyház fölszabadulása. Hatalmaskodás, jogfosztás, szabadságtiprás, mohó és szemérmetlen önzés lett úrrá a megcsonkult országban. Ő most már csak azért dolgozik, ír, agitál, hogy az egyre pipogyábbaknak bizonyuló katolikusok ne hagyják iskoláikat, a válásoktatást, az egyházközségek szabad szervezését és a demokratikus politikai alapjognak, a szabad választásnak gyakorlását.

De már erre sem igen volt ideje. A magyar végzet gyorsan teljesedett. 1918 okt. 31-et követte 1919 márc. 21. A *komunizmust* Prohászka érzékeny lelke hatványozottan megszenvedte. De nem azt, ami a polgárságnak elsősorban fáj, hogy szokott életkeretei szétmállottak, és hogy egyéni szenvedések, zaklatások, sőt kínzás és halál leselkedett a háttérben. Mikor jóakarói menekülésre biztatták azzal a megokolással, hogy a terroristák bármikor a falhoz állíthatják, megrebbenés nélkül, a legtermészetesebb dolog hangján felelte: kész vagyok. Mikor kezdték zaklatni palotájában, hogy «ezután meg kell elégednie két szobával», nyomban megkapták a feleletet: nekem egy is elég. A várost, híveit otthagyni eszeágában sem volt; lovagias, hű lelke mindenestül tiltakozott minden ilyen inszINUÁCIÓ ellen; palotájából is csak azért költözött Streitt kanonok házába, mert egyre fokozódó undorral telt el a házába telepedett vörösök garázdasága ellen, amint azt utólérhetetlen realitással örök emlékezetül leírta püspöki kinevező okmányának védő hártyalapjaira (23, 306). Szinte hihetetlen személyes igénytelensége a testi nélkülözéseket föl sem vette. Ugyancsak könnyedén vette a kapitalizmusnak azt a radikális összeomlását, mely a kommunizmussal vele járt volna, hiszen kezdet óta teljes meggyőződéssel harcolt ellene. Százados mértékeléshez szokott szelleme a jövőre szegezte tekintetét, a fejlődés világánál

nézte a jelent, s a történesekben Isten útjait nyomozta; a kommunizmus homlokán meglátta ugyan a kain-bélyeget, de tudta, hogy Isten már nem egyszer használt föl ilyen «mocskos fickókat», hogy ítéletet tartson korhadt kultúrák fölött, és hogy helyet csináljon a fejlődés új fokának.

Erre a világtörténeti magaslatra állott Prohászka most is, és miként a 90-es években a liberális füleket sértő bátorsággal és felsőbbes tudománnyal bebizonyította, hogy a pénz nem produktív, és hogy a modern kapitalizmus hamiság és átok, ugyanígy most a vacogó polgárságnak fülébe kiáltotta, hogy az evangélium és diadala nincs hozzákötve azokhoz a merőben emberi és történeti formákhoz és alakulatokhoz, melyekbe belecsontosodtunk, s legkevésbé a kapitalizmushoz, mellyel voltaképen szeges ellentétben áll.

Égette lelkét a szégyen a nemzet ellenláztatásáért, merhetetlen fájdalmat szerzett lovagias lelkének az intelligencia átlagos gyávasága és megalkuvása, s megrendülve állapította meg, hogy néhány hét alatt összeomlott minden, amit ő közel négy évtized óta szíve vérével táplált és erősített. A külső tehetetlenség, melyre a körülmények kényszerítették, módot és időt engedett neki olvasni, elmélkedni jelenről és jövőről, és a magábanzésnek és önelemzésnek azt a munkáját, melyet a háború abbahagyatott vele, ismét fölvette. De hangulatát akármilyen másnak lehetett volna minősíteni, mint a hívságos világ utálatával eszményibb régiókba menekülő rezignációnak. Ellenkezőleg, bámulatos tettvágy feszítette keblét; «legnagyobb kínom így vesztgelni és nézni az általános züllést» — írja 1919 júl. 19-én (23, 324). Körülötte rom meg rom; nemzet, kultúra, katolikus restauráció, minden amihez lelke hozzátapadt, szétmállóban, a közel jövő kilátástalan — sokkal jobban ismerte a marxizmus lelkét, semhogy áltatta volna magát — s mindamellert egy új világ születésének sejtései szántottak végig lelkén. Lehetetlen megrendülés nélkül olvasni azokat a prófétai erejű elmélődéseket, melyeket a történelem új fordulójáról, régi történeti értékek és alakulatok végleges letűnéséről s egy új világnak kiemelkedéséről és benne az egyháznak elhelyezkedéséről ír (23, 309 kk.).

A kommunizmusnak gyors letörése és a világnak mostani polgári folyása azt a hiedelmet kelthetnék, hogy Prohászka

itt áldozatul esett érzékeny művész-lelkek ama magatartásának, melyet jobb szó híján henopathizmusnak lehetne nevezni: nagymérvű fogékonyságuk és ennél fogva a külső hatásoktól való hihetetlen befolyásolhatóságuk egészen lefogja őket egy élménynek, háttérbe szorítja az ellensúlyozó és egyensúlyozó szempontokat, éles körvonalozással és túlzásokkal dolgozó képzeletük az amúgy is már egyeduralkodókká lett benyomást a földolgozásban és közlésben még megnagyítja, az asszociatív tevékenység dominánsává teszi és mindent annak színeibe márt. Tagadhatatlan, Prohászka említett följegyzései keltenek ilyen gondolatokat is. Azonban aki végigjártatja tekintetét egész életén és türelmesen összeveti valamennyi divinatórius megsejtését a bekövetkezett tényekkel, csak nem tud elzárkózni ama gondolat elől, hogy Prohászka megállapításai itt is elővételezik a történetet, és talán csak a harmadik nemzedék jár majd ehhez a forráshoz biztatásért és útmutatásért.

Bármint van, Prohászka új idők tavaszának lehetét érezte és tágra nyílt mellel szívta annak levegőjét. És apostoli nagy lelkének minden izma, géniuszának minden feszülése részt követelt annak az új világnak alakításában: egy a történeti keretekben megrekedt világ romjain Isten országának új fázisát készíteni, mely évezredes meggyarapodásai dacára is sokban hasonlít az ősegyházhoz, és pedig magyar földön. Hátha ez a jövő magyar történeti hivatás: itt kezdőnek és úttörőnek lenni...?!

Egyelőre híveivel keresett érintkezést. A szószéken félelem nélkül hirdette meggyőződését, a templomi funkciókat rendesen elvégezte, nevezetesen megtartotta a híressé lett úrnapi körmenetet. Hívei, kiknek a szégyenkezés és szenvedés jobban megnyitotta lelkét Isten országa számára, áhítattal néztek föl püspökükre, kinek apostoli nagyságát soha ily foghatóan nem látták. Elhalmozták volna élelemmel és gondoskodással; titkos őrséget szerveztek biztonságának védelmére. Távolabbi híveivel írásban keresett érintkezést; pásztorlevelet is fogalmazott, melyet azonban a cenzura megakasztott megjelenésében (20, 229 és 318).

Igy tehát őserővel fakadó építésvágya megtorlódott lelkében; de csak azért, hogy a sejtettnél hamarabb nyíl-

Janak föl zsilipjei, és zúgjon végig árja még egyszer — utóljára a magyar földön.

A kommunizmus bukása után, az entente-bizottságok nyomasztó atmoszférájában, ösztönszerűen feléje fordult minden szem; politikusok és nép benne látták a titkos tájékozási középpontot. Nem mintha tőle vártak volna gyakorlati vezérséget; hanem már a háború folyamán hozzászórtak a hazának komolyabb fiai, még a nem katolikusok is, hogy benne lássák a nemzet legmélyebb fájdalmainak és igényeinek hiteshelyét, legnemesebb akarásainak expónensét; ami az embereket mozgatta és feszítette, az benne meggyülve, megtisztulva, formára hozva és szárnyra kelve vált igazán hatékony közeszmévé.

Az első hazafias kormánykísérletek őt mindjárt belevonták tanácskozásaikba és tőle várták mintegy az erkölcsi jóváhagyást. A Friedrich-kormány súlyos helyzetben benne találta legbiztosabb erkölcsi támaszát; a Szociális Missziótársulat döntő eredményű agilitásának ő volt hátvédje és ünnepi harangja; ami magát keresztény nemzeti szervekedésnek nevezte, hallgatagon őt vallotta szellemi atyjának és vezérének. És a 62 éves férfiú a 28 éves Prohászka emlékeztető lendülettel, testtel-lélelkel állt bele ebbe a szerepbe.

Hogyis ne! Mikor minden jel arra mutatott, hogy most végre külső kereteiben is megvalósul, amin ő négy évtized óta dolgozott, és aminek akarásai az utóbbi hónapok önkénytelen veszteglése alatt újra hatalmasan földuzzadtak benne: belevinni a keresztény gondolatot következetesen, fönntartás nélkül a társadalmi, gazdasági, politikai életbe is; megszabadítani az erkölcsi, kulturai, gazdasági ellenállásban gyöngé népet a liberális zsidó prepotenciától és a marxista szocialista terrortól, a meddő modern ideológiáktól és destruktív sajtótól; a keresztény népet eleven kapcsolatba hozni földével, a munkást munkaadójával, megteremteni szociális földbirtokpolitikával a haza reális szeretetének első föltételét és így egy új, keresztény Magyarország felé haladni! . . . Keresztény Magyarország — erre fölcsillant a háború és a kommunizmus szenvedéseiben megörlődött intelligencia szeme, fölébredt az elnyomott nép értelmesebbjeinek jobb vágya és reménye; sőt fölfigyelt a háború utáni nyomorúság és társadalmi

bizonytalanság konvulzióiban vergődő külső népek őrszelme is, és sokan más országokból is úgy néztek akkor a Duna-Tisza tájára, mintha innen indulhatna ki annak a vénhedt Európának megújhedása, mely nagyon is hajlandó volt hitelt adni Spengler prognózisának: der Untergang des Abendlandes.

Hogyne követte volna ezt a százhangú hívást Prohászka, aki ifjúkora álmát, férfikora küzdelmeinek eszményét látta közel a megvalósuláshoz? S lehet-e csodálni, ha nem érte be vele, hogy gyakorlati karitatív szelleméhez híven mindenekelőtt a kommunizmus utáni nyomor enyhítésén dolgozott? «Aranyért kenyeret», kiáltotta országgá, és kevesen tudják, hogy íróasztala titkos fiókjában őrzött néhány drágaság, egyetlen «kincese», melyhez személyes élmények és emlékek tapadtak, akkor maradék nélkül kenyérré vált.

Mindjárt a kommunizmus bukása után birtokreform-programja értelmében javaslatot tett Csernoch hercegprímásnak az egyházi javadalmak örökbérlésbe adására; a maga javadalmán a tési parcellázást keresztülvitte, és teljes erővel nekilátott a kommunizmus alatt az egyházmegyei életben esett károkat jóvátenni. Nagy buzgalommal megszervezi az egyházközségeket, példájával, papjainak személyes biztatásával, pásztorleveleivel igyekszik új hitéletre kelteni a végigtarolt községeket.

Ezzel azonban be nem érte. Szócsöve és megfogalmazója lett a keresztény magyar ébredés aspirációinak; hihetetlen termékenységgel írt dolgozatai (Nemzeti Ujság, Uj Nemzedék, Fejérmegyei Napló, Élet, Cél, Zászlónk, Magyar Nő, stb.) iparkodnak ismét megnyitni és hozzáférhetőkké tenni a katolikus megemberelésnek forrásait. Egészséges életérzéke meglátta, hogy a nemzeti hadsereg talpraállítása a keresztény föltámadásnak nélkülözhetetlen biztosítéka; s bár a világháború kínjaiban megtisztult lélekkel imádkozott és dolgozott a világbékén, az ernyesztő és öncsonkító pacifizmus-sal energikusan szembeszállt, ha még oly tiszteletreméltó emberek képviselték is. Ugyanez a biztos és felsőbbbbséges életérzék képesítette arra, hogy teljes mértékben meglássa a judaizmus veszedelmét és megértse, méltányolja és segítse a magyar nemzeti lelket ama vajúdásaiban, melyekkel ezt

az öldöső élődijét iparkodott lerázni. Az egyoldalúságot, erőszakot, a pogányságba hajló turánkodást azonban sohasem helyeselte, és ahol módja kínálkozott, tapintatosan, de határozottan elítélte.

Ilyen körülmények között érthető, hogy mikor sok baj után végre megalakulhatott 1920 elején a nemzetgyűlés, a közvélemény őt is ott akarta látni: reményei csillagának és zálogának. Attól a nemzetgyűléstől várt az elcsigázott keresztény magyarság nemcsak az új helyzetnek megfelelő alkotmányt, hanem még inkább azt a törvényhozást, mely igazságos és szolid jogalapot volt hivatva adni elevenbe vágó szociális igényeinek.

Prohászka az ő alázatos, evangéliumi szolgálatra hangolt lelkével egyszerűen — engedelmeskedett. A szíve ugyancsak nem vonzotta a gyakorlati politika porondjára, és ismételten hálával gondolt vissza vágvecsei bukására. De úgy volt vele, mint Szent Márton, tours-i püspök, aki halálra váltan megsajnálta könyörgő híveit, elállt attól, hogy az örök béke hazájába siessen: ha itt még szükség van rám, jól van, non recuso laborem. Prohászka elfogadta Székesfehérvár képviselőjelöltségét, 1920 jan. 11-én megtartotta programbeszédét és 25-én egyhangú lelkesedéssel megválasztották. A *nemzetgyűlésben* osztatlan bizalom és szinte határtalan tisztelet fogadta. Mikor Horthy Miklós személyében kormányzót választottak, a bizottság élén őt küldték el, hogy ezt a választást tudomásul adja és őt a gyűlésbe elhívja. Mikor az első elvi jelentőségű törvényeket kellett megalkotni, és kitűnt, hogy bent a gyűlésben és kint az országban sokan nem értik meg az új idők lelkét, az ő szava szerezte meg ezeknek az ügyeknek az igazi győzelmet; így nevezetesen a numerus clausus híres kérdésében (22, 245). S mikor az új nemzetgyűlésben is hamar felütötték fejüket a régi parlament kicsinyes huzakodásai, intrikái, és a régi magyar politikai fegyelmetlenség készült szétmállasztani a keresztény egyesülés pártját, az ő föltétlen tekintélye mégegyszer összefogta: 1920 nyarán országos elnöke lett a pártnak; ezt is engedelmesen elfogadta (24, 58) s csak akkor hökkent meg és tiltakozott teljes lélekkel, mikor a miniszterelnökség veszedelme fenyegette (1920 júl.; lásd 24, 57).

Csakhamar azonban új gondja támadt a politikus Prohászknak — súlyosabb és reménytelenebb. Az új nemzetgyűléssel kezdtek elégedetlenkedni azok, kik annyi reményüket küldték oda képviselőik megbízásával együtt. S erre volt is bőségesen okuk : a kapitalizmus és a terrorista szocializmus törvényes visszazorítása késett, a keresztény népvédő szeltemben építő szociális törvényalkotás nem haladt előre. Megvoltak ennek az okai és részben mentségei : az új honatyák nagy részének politikai, szociális és gazdasági iskolázatlansága, keresztény politikai cégér alatt besurrant vén rókák gáncsvetési, a trianoni béke, IV. Károlynak 1920. húsvéti megjelenése és ezzel a királykérdés Éris-almája, a kilátástalan külpolitikai helyzet, a gazdasági nyomás, a belső konvulziók, melyekben törvényen kívül is megkönnyebbülést keresett a beteg nemzeti szervezet, és ezzel szemben a jogrend-védők akadékoskodásai benn és künn . . . Az amúgy se hosszú lélekzetű magyar türelem fogyott ; a szokásos «kiábrándulás», elidegenedés, elégedetlenkedés résein befurakodott a lesben álló liberalizmus és szociáldemokrácia ; s mindez még inkább nehezítette a nemzetgyűlés munkáját.

Ebben a helyzetben Prohászka az Esztergom éveire emlékeztető lendülettel, munkabírással, készséggel és fordulatos-sággal, de egyben kiérett szellemének szuverénségével állott ki a frontra ; fényes cikkekben (22, 225—273) védelmébe vette a keresztény magyar politikai programot és a nemzetgyűlés hivatását saját táborában a kishitűekkel szemben s még inkább azokkal szemben, kik előkelő tartózkodásban és a jogrend időszerűtlen hangoztatásában nemzetgyilkos érzékeltenséggel állottak a beteg nemzet vonaglásai előtt. Őt a konkrét gyatraságok, kudarcok, nehézségek és machinációk meg nem tévesztették az eszme igazsága iránt ; a tökéletlenségek-ből és erőszakos rángatózásokból is biztosan kiérezte a nemzet mély élni-akarásának motívumait, azokat beállította az ő székuláris távlataiba és rendületlenül iparkodott a gáton tartani a nemesebb lelkeket.

Igy újra a nemzet lelkiismerete és magára-eszmélése lett. De nem nagyon sokára meg kellett győződnie, hogy bármennyire volt életrevaló a keresztény nemzeti politika programja, bármily reményekre jogosított a «keresztény kur-

zus» első irama, bármennyire elnézést és megértést követeltek az első kilengések : a gyökeres megvalósítás ideje még távolról sem érkezett el. Amint eljártak a hónapok a nemzetgyűlés fölött, tagjai nagy részének elégtelensége egyre inkább súlyosodott rá Prohászka becsületes, nagy tekintetű, elvekhez szokott, fegyelmes és érzékeny lelkére. «Ez az egész irreális világ, ez az egész kritikátlan összetévesztése az absztrakt gondolatoknak a konkrét valósággal, s maszk mögött járó hitványságával, melyet a tömeg végre is felfedez, megrendíti a bizalmat az igazság s az erkölcsi rend iránt» (24, 61). S teljes ridegséggel meredt eléje a kérdés : Lehet-e keresztény kurzust csinálni keresztények nélkül? De érett bölcsesége most is megtalálta a maga útját : «Egy-két év alatt népmentő műveket végbevinni nem lehet ; de kötelességet teljesíteni mindig, minden nap lehet» (21, 276). Ő tehát helyt állt, még 1920 nyarának teljesen meddő és ernyesztő tárgyalásain is. A keresztény nemzeti programból ki nem ábrándult, hisz azt nem konjunktúra és kurzus diktálta neki ; sem el nem kedvetlenedett, hanem fölismerte a helyzetet : «Vannak reakciók, melyek a bomlást meg akarnák állítani ; s ilyen reakció indult meg nálunk is, s azt keresztény kurzusnak nevezték el. Hasonlítsák össze ezt a mi reakciónkat az ősi kereszténység kiindulásával. Az őskereszténység magát a világfölnyes lelkiséget, a legmélyebb s legbensőségesebb vallásosságot állította a világba, míg ellenben a kurzus programokat adott s gyönyörű beszédek, tehát theóriát ; az őskereszténység az élő valóságot, a homo christianus-t állította a frontba, míg ellenben a mi reakciónk keresztelt embereket hívott zászlói alá, kikben kevés volt a kereszténység ; az őskereszténység tisztaságot s tisztességet lehelt a bűzös, miazmás világba, míg ellenben a mi keresztény erkölcsünk inkább kíváncsi és követelmény, tehát megint csak fogalom és theória volt s hozzá oly gyöngének bizonyult, hogy még a falragaszok közt sem, — nemhogy az elégedetlenkedő emberek közt — teremtett rendet. Szóval az kereszténység volt, ez pedig theória és program volt a kereszténységről».

S amint ezt világosan meglátta, levonta a gyakorlati következtetést : «Értsük meg e vállalkozásnak képtelenségét s csináljuk újra — csináljuk meg jobban ! Fogjuk meg a dolgot

szavak, theóriák s beszédek helyett a valóságon, a keresztény kultúra lelkén, tehát önmagunkon. A keresztény kultúra bennünk van ; ha ott nincs, sehol sincs, mert kívül nem lehet. A keresztény kultúra a mi hitünk, a mi tudatunk. A keresztény kultúra Krisztus világossága, melyben látunk célt, utat, eredményt, lelket s kötelességet ; a keresztény kultúra az az értékelés, mellyel a pogány világot, a pogány gondolatot s érzést átértékelünk ; a keresztény kultúra a mi személyes, bensőséges viszonyunk az Úrral s Üdvözítővel, kit imádunk és szívből szeretünk, kivel az élet útjain együtt járunk s kinek vére lelkünkön ég. Az ilyen kultúra szellem és élet, erő és lélek ; az tud embert talpraállítani s világot megreformálni» (20, 309).

Működésének súlypontját tehát megint áttette az apostolkodás és lélekalakítás terére, melyet különben közben sem hanyagolt el : megtartotta az előzőknél még nagyobb eredménnyel az egyetemi-templomi konferenciákat, a női lelkigyakorlatokat, sokat gyóntatott, sok lelki látogatást tett. Közben a merő szellemi területet sem hanyagolta el : 1921 május elején megtartotta Dantéről rendes akadémiai tagsági székfoglalóját (12, 309) ; a katolikus nagygyűléseknek, a Szent Tamás Társaság, Pázmány-Egyesület stb. közgyűléseinek ezután is vezérszónoka volt, szerte az országban a régi arányokban vállalt lelkigyakorlatokat és ünnepi előadásokat ; 1921 húsvétja után nagy bérmaútra indult. Ebben az időben neve és híre túllépte az ország határait. A német nyelvterület amúgy is már régen ismerte ; szokatlan arányban használta az Elmékedéseket, olvasta dolgozatait a Hochlandban és a Das neue Reich-ben. Prohászka föl is használta nevének ezt a növekvő tiszteletét az akkor életérdeket jelentő külföldi fölvilágosító munkára ; nevezetesen mikor Magyarország zsidóüldöző hírbe jutott, egy németül, franciául és angolul megjelent kis füzetben fölvilágosította a külföldet a tényállásról ; mikor pedig 1921 szeptemberében meghívták Frankfurtba a német katolikus nagygyűlés ünnepi szónokának, megint az ő melléktekintetet nem ismerő egyenességével az ünnepi programm ellenére is megértette a németekkel a magyar kereszténységnek sajátos nehézségeit és vívódásait.

1922 februárban föloszlott a nemzetgyűlés. Prohászka föllélekzett. Fölszabadult a nyomás alól, mellyel már régóta réanehezedett finom lelkére a parlament levegője, fölszabadult a felelősség alól is, melyet a maga számára is érzett a nemzetgyűlésnek kétségtelen mulasztásai miatt; de főként: mindenestül vissza volt adva tulajdonképeni hivatásának, az apostolkodásnak és lelkek gondozásának.

Prohászka gyakorlati politikai szereplése tehát voltaképen sikertelen és céltalan vargabetűnek látszott. Némelyek nem is mulasztották el sajnálkozásukat kifejezni amiatt, hogy Prohászka leszállott magas piedesztáljáról a napi politika porondjára. Mások impresszionizmusról és állhatatlanságról vagy épen öregkori fáradságról rcbesgettek. Ezek azonban nem ismerték föl igazában Prohászkanak a *politikához való viszonyát*. Ő sokkal közvetlenebb kapcsolatban állt az élet realitásaival, semhogy kezdet óta ne látta volna meg egész jelentőségében a politikának döntő szerepét; ezért szívós energiával sürgette a katolikusoknak politikai szervezkedését és térfoglalását; a néppártnak ő volt egyik megteremtője, s nem sajnálta tőle ragyogó tollát, szellemét, sőt még képviselőjelöltséget is vállalt, és nem átallott a napi politika esélyeibe is fáradhatatlanul belevilágítani szuverén tudásával és látásával; nem szűnt meg sürgetni, biztatni, irányítani, ingadozókat az elvekhez visszaterelni, a homályosodni kezdő elveket újra meg újra eszményi tisztaságukban bemutatni és igazolni; szóval spirituális lett a katolikus magyar politikának, és az is maradt élete végéig. Ennek: a keresztény kurzus spirituálisának indult ő 1919 végén is. Miért szállt le ennek az eszményi tevékenységnek magaslatairól a napi tülekedések lapályaira, mikor ehhez nemcsak kedve nem volt, hanem igazi hivatottsága és tehetsége sem? Először is azért, mert teljes életében komolyba vette a szeretet evangéliumi parancsát, mely praktikus segítséget sürget akkor és ott, amikor és ahol baj van; ilyenkor nincs helye okoskodásnak, fontoskodásnak, tekinteteskedésnek, hanem neki kell állni a segítségnek. Hozzájárult, hogy mélyen kegyeletes lelke a közszükséglet és egyetemes kívánság megnyilvánulásában megszokta Isten akaratát látni, melynek természetesen engedelmeskedett.

Itt a segítségnek egy magasabb, hősi fokával állunk szemben, melyet csak a legnagyobbaknál látunk, egy Páli Szent Vincénél, Néri Szent Fülöpnél, nálunk egy Széchenyinél. És ez a hősi lélek kincse marad a közönségnek akkor is, ha fogható eredményeket nem ér el. Prohászka a «keresztény kurzus»-sal szemben megtette a kötelességét, meghozta az áldozatát; áldása nem maradhatott el.

VII.

Cursum consummavi.

Mikor Prohászka világosan fölismerte, hogy az ő politikai programja megvalósításának még nem érkezett el az ideje, miként a mély értelmű német monda szerint Barbarossa a Kieftäuserbe, visszavonult fehérvári kápolnájába és dolgozószobájába ; nem a kiábrándultnak rezignációjával, nem a félretoltnak duzzogásával, nem az elfáradtnak tehetetlenségével, hanem a bölcsnek világos látásával és az apostolnak töretlen optimizmusával és buzgóságával.

Amint a nemzetgyűlés gondjaitól és lekötöttségétől megszabadult, osztatlan erejét szánhatta annak a munkának, melyet mindig voltaképeni hivatásának ismert és melynek a kommunizmus és háború rommezőin oly beláthatatlan területe támadt.

Ebben az időben rendes püspöki, papi, egyetemes lelkipásztori és írói meg előadói munkán kívül főként az egyházmegyei *papnevelés* ügye adott neki gondot. Amúgy is sokat foglalkoztatta a papi toborzáskérdése általánban ; sokat vívódott és elmélődött azon, ki való inkább papnak : a gazdagabb lelkű, de billenekényebb, vagy pedig az állhatatosabb, de gyámoltalanabb típus, és sokat szenvedett az oltár szolgálóinak gyarlóságaitól és formátlanságától ; ha pedig fölütötte fejét a pusztulás utálatossága a szenthelyen, a Krisztus tiszta, érzékeny jegyesének valamennyi fájdalma vonaglott végig lelkén. Az egykori theologiai tanárnak és spirituálisnak állandó gondja volt emelni, mélyíteni, krisztusibbá tenni papjait ; e téren sokkal többet tett, mint amennyit aktaszerűen ki lehet mutatni ; hatott példájával, bensőségével, komoly paptiszteletével és egyéniségének varázsával. De nagy gondba jutott, mikor anyagi kényszerűségből a háború után egy időre a papnevelőt be kellett zárnia. Kispapjait részben Esztergomban, részint a központi papnevelőben helyezte el. Szemét és gondját ezekről sem vette le. Meg-meglátogatta és magához hívta őket,

lelkigyakorlatokat tartott nekik, és ott világított előttük példája és az a tudat, hogy ők Prohászka kispapjai. De a toborzásban nem volt mindig szerencsés. Irgalmas lelke, nem sablonokkal mérő apostoli tekintete akárhányszor megnyitotta az egyházmegyei szolgálatot olyanoknak is, kiket a mérlegelő okosság elutasított volna. Ő hitt az embereknek, nem engedte magát a konkrét kritikai ember-ismerettől zavartatni; bizott a kegyelem erejében és külön útjaiban; itt sem akart egy életcsirát sem elfojtani; inkább vállalt alkalmatlanságokat és áldozatokat. A pap-toborzásnak és -képzésnek ezt a módját azonban csak átmenetnek lehetett tekinteni; 1925-ben áldozatok árán is újra megnyitotta szemináriumát és ezzel a papi pótlást és nevelést ismét rendes és általában termékenyebb útra terelte.

Másik jelentős egyházkormányzati ténye volt az egyházmegyei zsinat, melyet X. Pius előírása értelmében megtartott 1924 nyarán. Bölcs mérsékletet és mély gyakorlatiasságot lehelő határozatai más egyházmegyék számára is például szolgáltak és új bizonyosságot nyújtottak, hogy Prohászkát az ideálok világában szárnyaló szelleme és a kereteken túlradó bensősége nem gátolta abban, hogy lelkiismeretesen eleget ne tegyen a törvényes rendelkezéseknek és hogy a földön ne maradjon akkor, mikor az Isten országának és a lelkeknek konkrét érdekéről van szó.

Országos apostoli munkájában némi szünet állott be, mikor 1925 telén a jobb lábán vérkeringési zavarok mutatkoztak, melyek hónapokon keresztül a szobához kötötték és még sokáig akadályozták a huzamos állásban és járásban. Soha nem pihenő és nem lankadó szorgalma ezt az önkénytelen szünetet sem hagyta használatlanul. Sok kisebb-nagyobb dolgozat mellett ebben az időben született meg az Élővizek forrása, mégpedig mint egészen új munka, miután a kb. 15 évvel előbb elkészített kézirat eltűnt (l. 7, 356); ebben az időben bontakozott ki alapvonalaiban és főmotívumaiban legeredetibb és legjellegzetesebb műve, a posztumus Élet kenyere. (24, Bevez.) Az Élet kenyere, Élővizek forrása és az 1921—25-i naplók sajátos trilógiát alkotnak, pendantját a Föld és ég, Diadalmas világnézet, Elmélkedések trilógiájának. Ugyanazok a tájak, és mégis mennyire más hangulatok! Itt a szellem má-

jusa, ott szeptembere; de azok a szeptemberi színek nem kevésbé szikrázók és ragyogók, mint a májusiak; sőt tüzei mélyebbek, és a még zöld lombokból mindenütt zamatos, érett gyümölcsök csillanak elő.

Aki csak beletekint ezekbe a művekbe, döbbenettel kérdezi, mikép kelhetett szárnyra az a hír, hogy Prohászka megrokkant; hogy a fehérvári sas szárnyaszegetten mereng fészékében, elégedetlen és elkeseredett papság közepett, szellemi erőinek fogytán. Mindennek épen az ellenkezője igaz; Prohászka szelleme soha oly mélységeket nem járt, soha oly kincseket nem hozott föl; erről megföllebbezhetetlenül beszél utolsó trilógiája. A hirt némi látszattal egyetlen egy kis adalék támogatta: az 1925-ös jubileumi búcsút ajánló körlevél, amely csakugyan kuszaságnak kínos nyomait viseli; de ennek merőben technikai okai voltak: egy diktátum rossz följegyzésének pongyola áttétele került a nyomdába, onnan pedig megfelelő korrektúra nélkül a nyilvánosságba. A hírnek igazi forrása nem volt más, mint a tehetetlen talmudi gyűlölet, mely 1920 őszén gyáván meglapult, de 1922 vége óta, az észrevehetően liberális csillagzat felé eltolódott politikai konstellációban elővokodott és a már haldoklónak kívánt és gondolt oroszlánon nemtelen elégtételt akart venni. Hívei közül is akárhányan nem tudták mire vélni visszavonulását; ő egész életén keresztül követett gyakorlatához híven személyére vonatkozó ügyeket nem közölt a nyilvánossággal és téves híreket nem cáfolt meg.

Az egész ügy, mely végre is az újságírásnak szégyene marad, őt egyáltalán nem érintette. Akkor ugyanis már elért pályájának utolsó fordulójához, oda, ahová oly biztos léptekkel közeledett a háború kitörésekor. Amint az aktív politika forgatagából kikerülve kápolnája csöndjében ismét kedvére átadhatta magát a szentségi Krisztus titkainak, és külső tevékenységtől (ha mindjárt kénytelenségből is) fölmentve magára eszmélhetett: rohamosan s nem sejtett gazdagságban és intenzitással bontakozott ki misztikai élete. E világ vásári sürgölődéséből mindenestül Istenbe tért, maradék nélkül átadta magát Jézus szent Szívének, amint annak mélységei az Oltáriszentségben tárulnak föl. A természetfölötti valóságok, melyekben élt egész életén keresztül, most fogható

közelbe kerültek lelkéhez ; évtizedes intenzív imádságos élete, Isten-szeretése és élő hite útját készítette annak a kegyelemnek, hogy most már nemcsak alázatos elméje, nemcsak Isten szaván igazodó hite fogta meg a hitnek titkait és tényeit, hanem a Szentlélek alakító ereje kiformalta benne azt a «belső érzéket, a misztikumot» (24, 80), mely közvetlenül megéli és megtapasztalja a legmélyebb valóságokat, a hitnek titkait, és ennek megfelelően új bensőséggel, tűzzel, gyöngédséggel öleli át azokat.

Ebben az időben Prohászka egész lényén eddig soha nem tapasztalt intenzitással és állandósággal valami lobogó bensőség ömlött el, mely a boldogító nagy kincs biztos birtokában belülről, legmélyebbről folyton ujjong és áradoz : csöndesen, befelé. Lehetetlen volt annak a tekintetnek titkon boldog csillogásából, annak a hangnak vizsontszeretésről biztos csendességéből, az egész lénynek új életet lüktető ritmusából — még írása duktusáról is ez árad — ki nem érezni, hogy ott belül a legszentebb tüzek égnek immár olthatatlanul és elveszítetetlenül, s azok ontják fényét, melegét annak a valóságnak, melynek jelenléte nekünk csak sejtés és elhívés, neki megélés és élet. «Nyúlok, kitérülök, lágyulok, s veszem s fogadom s reprodukálni igyekszem magamban a körülöttem elomló csodákat — ami nem én, hanem ő, Ő.» (23, 354.) Így ír még 1919-ben; és 1923 elején: «Tele van az ajkam csókkal, tele van a szájam ízzel, tele van a szívem vérrel, tele meg a lelkem tűzzel. Miséről jövök. Ah, hegyvidékem és gyümölcsösöm, májusi és júniusi és júliusi kertem!» (24, 137.) S azután szakadatlan sorban jönnek ditirambjai az Oltáriszentség iránti szeretetnek, valóságai megélésének, minőket hiába keresünk a misztikai irodalomban.

Ezzel a föltétlen és hiánytalan Istenbe-téréssel egyáltalán nem járt együtt a világ vagy az emberek utálatá vagy megunása. Misztikai elmerültségének és öröm-életének szentélyéből értő és szerető szemmel tekintett ki a világba és az emberekre ; és amint a napba néző szem mindenütt napot lát, ő is most mindenütt és mindenben meglátta azt a magát mérhetetlen szeretetben odaadó szent, szerető, gazdag Istent. Nem hiába idézte abban az időben annyit a konvertita misztikai költőnek, Angelus Silesiusnak versét :

Du sollst die Sonne sein, du sollst mit deinen Strahlen das farbenlose Meer der ganzen Gottheit malen. A magát adó és kinyilatkoztató Isten neki mindenestül megjelenik az Oltáriszentségben, és minden az Oltáriszentséget szimbolizálja, sőt eidétikusan megképezi: a lovasberényi hárs, a bodajki forrás, az abaujmegyei gejzir, a lánchíd melletti Duna, a nádast fölgyújtó szikra, hegyek, virágok, csipkerózsa — mind az Oltáriszentségről és a belénknövő mérhetetlen Isten szeretetéről beszélnek neki.

Utolsó írásaiban és előadásaiban (Hűlő világ, A Pilis hegyén, utolsó katolikus nagygyűlési beszédje) nem fakultak el, sőt különös új fényben fölragyognak Prohászka képzeletének és látásának összes színei — sicut in diebus iuventutis, sőt gazdagabban, teltebben, tüzesebben; szaván végigzsong és zúg érintetlen, gyermekded lelkének egész érzelmi skálája és egyben az érett férfikor alkotó szellemi energiája. S mindezzel valami csodás egységbe olvad a beérkeztség békéje, a kiérettség tartalmassága. «Sohasem hallottam ilyen fiatalon ilyen öregül szólni», mondotta valaki a tizenötéves Bourdalouec-ról; sohasem hallottunk ilyen öreget ilyen fiatalosan szólni, mondogattuk álmélkodva mi. A 66 éves Prohászka megjelenésben, szellemi teljesítményben, tetterőben és tettvágyban, optimizmusban és bizásban fiatalabb volt mint valaha. Az a valahonnan máshonnan, messziről és mélyről jövő derű, öröm, bensőség és gondos jóakarát, melyet egész lényé, szeme, hangja, beszédje, kezefogása sugárzott, emlékeztetett arra, amit már esztergomi idejében lényé legsajátosabb vonásaként emeltek ki.

Aki mélyebbre nézett és összevetett multat és jelent, azelőtt földerengett az a sejtés, hogy a fényes pálya az utolsó állomásához jutott. Nemcsak, mert a halál sejtelmei őt is megkörnyékezték. Végignéz a megakadt katolikus restauráción, és elmereng: «A Deus absconditus csendes vértanúi vagyunk... de hányan leszünk és hányan maradunk!» (24, 112); s érezte, hogy az ő tanuságtétele befejezéséhez közeledik. Hanem, mert neki megadatott, amit a Gondviselés kegye csak ritka nagyoknak juttat: *megadatott neki befejezni a maga körét*; élete alkonyán visszatért oda, ahonnan kiindult, nem hajótörötten, nem kifosztva és kiábrándulva, hanem a kezdetnek

érintetlenségével, jövőbe néző sejtéseivel, gondtalan örömeivel, reményeivel és hitével.

Nagy Albert, a középkornak legtudósabb embere, késő öregkort ért; a híres tudós elfelejtette minden tudományát és egészen elgyerekesedett. A bensőséges és elmélő középkor közhite azt mondta: Albert gyermekkorától fogva Szűz Máriának különös tisztelője volt; az ő segítsége szerzett neki tudományt és hírt, és most megadta neki azt az utolsó és legnagyobb kegyet, hogy mint gyermek térhessen be anyjához az örökkévalóságba. A legendának megvan a mély értelme és pszichológiai igazolása: Isten teremtő gondolatában mint anyaméhben öröktől fogva pihen minden ember összes tehetségeivel, hivatottságával, fejlődésével, sorsával és végső kifejeletével; és mikor az öröklét méhéből kihelyeződik a teremtés párkányára, a gyermekben ott szunnyad mindez az ajándék és hivatottság, és kezd fesleni az örök isteni terv szerint, titkos célbiztonsággal — innen az egészséges gyermek bája: mintha ebbe a bukott világba belenyílna az elveszett paradicsomnak egy megmentett virága. Aztán leperog az élet sora; beleszól sok sorsfordulás és amit kíméletlen «élet»-nek szokás nevezni; és belemarkol, amit Hartmann és Klages az öntudatosság mállasztó munkájának mondanak, ami voltaképpen arra van hivatva, hogy közelítsen az élet ősforrásához, de sok bájít és közvetlenséget és üdeséget kiöl, sok teremtő erőt megakaszt, sok finom ételszövet szétmar a kétely és reflexió lúgjával... Ha aztán valakinek megadatott az életút száz kanyargója után, az élettapasztalat sok nyűvő és nyúzós benyúlása után, sok becsület és kínos küzdelem után visszatérni gyermekkorához, annak eszményeihez és legmélyebb sejtéseihez, közvetlenségéhez és üde életégységéhez: akkor az az életpálya a befejezettségnek koszorújával a homlokán lép a bámuló elé; megkapta az Isten titkos záró pecsétjét, és ezzel bizonyosságot tesz, hogy kivételes értékeket őriz mélyében.

Prohászka pályája ezt a titkos kört megfutotta. 1921-ben és 24-ben még alávetette magát egészségi obszervanciáknak, bár kellenlenül; ő az aszketikából jött, sehogyan sem akart belezökkenni a higienikába. Jó egy évvel a halála előtt azokat az obszervanciákat elhagyta, az orvosokat következetesen

kerülte; elve lett, hogy nem kell az embernek törődni az alkalmatlanságokkal, hanem keményen kell fognia magát; visszatalált a római és esztergomi idő aszketizmusába formailag is — még lélek- és emberkezelésében is: tartózkodóbb lett és nagyobb önmegtagadásokat kívánt. De a köráramlásnak mélyebb hullámai is visszatértek az eredethez: a Collegiumból kikerült Prohászkanak világfölényessége, szigorú természetfölöttisége minden téren újra éles vonalakban vágódott ki; a világ esélyei többé nem háborgatták, az emberek idétlensége nem bántotta; «én mindig örülök», mondotta valakinek, aki szomorúságról panaszkodott. És ami legjelentősebb: gyermek- és ifjúkorának érintetlen, kikezdetlen, tapadó, nem okoskodó, fölolvadó áhitatával jelent meg Isten és a mennyei udvar színe előtt. És ez az áhitat 1921 óta egyre szorosabb körökben az Oltáriszentséget ölelte, mely már kispap-lelkének centruma volt; úgy ad hálát szentáldozás után, «sicut in diebus iuventutis»; úgy térdel a Szentszűz előtt, mint gyermekkorában: «Ah, Szent Szűzem, téged alakítlak, talán sok rajzhibával; de az áhitatom tiszta s gyermekded. Hiszen te tudsz mindent... s tegnap láttam ablakaidat az esztergomi szeminárium kupoláján...» (24, 79).

Még külsőségekben is befejezte a körét: a volt kalocsai diák és kollégiumi növendék pesti tartózkodásai alatt visszatért a Horánszky-utcába, az elmékedések legmagasabb magaslatain járó mester De Ponte-t vette ismét elő, és az Esztergomtól elszokott hegyjáró visszakerült — a Pilis tövébe. A Pilis Csobánka és Esztergom dombvidékének választó vonalán áll; csúcsáról egyszerre tekinthette át ifjú és öregkora legkedvesebb helyeit, hol minden hegyvonalt és levegőáram, minden felhő és színárnyalat lelke nagy zoltárának egy-egy hangja lett. És az a másik Pilis, mely az ő alkotó, elmélő, misztikai lelkében emelkedik lassankint a ténylegesnek helyébe, lett elválasztója és kapcsa gyermekkora legszűziesebb ábrándjainak és férfikora legkeményebb harcainak, a Szent István és Nagy Lajos Magyarországnak; és lett egyben vízválasztója Prohászka két nagy életének: A Pilis lett a Nebo hegye, honnan visszánézett diadalmas csatáinak színterére és előreérezett örök hazájába.

Utolsó éveit többször szelték nagy kortársak jubileumai, és a jubileumi ünnepeknek többnyire ő volt harangszava. Csernoch és Apponyi jubileuma után ő reá került a sor. 1925 decemberében, püspöksége húsz éves fordulóján megegyszer körülözönlötte egy nemzet hálás tisztelete és szeretete — utoljára. A kör, melyet Isten eléjeírt, be volt zárva; aki megcsinálta, annak immár ki kellett lépnie belőle abba a pályavonalba, mely már nem tér vissza, hanem a végtelenbe tör.

Prohászka úgyszólván mindenben, amit a természet adományainak mondanak, az élet kegyence volt: egészségében is. Amit a hatodik osztályt végzett gimnázistáról megállapított az öreg esztergomi szemináriumi orvos a fölvételénél: «*constitutionis sanae penes celebrem corporis evolutionem*», azt nagy arányokban igazolta további élete. Utolsó római évében, 1881 bőjtjén — amint utóbb jellegzetesen ő maga mondta — vérköpésre adta a fejét; ez azonban nyomot nem hagyott. Azt is láttuk, hogy 1911 után huzamos és néha súlyosabb álmatlanságban szenvedett. 1921-ben kislábujján kötőszövet-gyulladásra volt. De komolyan beteg sohasem volt. Fejedelmi termete, acélos izmai, hatalmas melle, hihetetlen munkabírása, a legnehezebb elmélésekre mindig kész és képes agya elpusztíthatatlan szervezet benyomását tette. Mikor azonban 1925 telén súlyosabb orrvérzése jelentkezett, az orvosi vizsgálat haladottabb érlelmeszedést állapított meg — egy ilyen szervezetnél némileg idő előtt. Az orvosi javaslat volt a nyilvános szerepléstől való tartózkodás és szénsavas fürdők használata. Az utóbbira sok rábeszélésre rászánta magát; 1925 nyarán elment Balatonfüredre s jellegzetesen csak azzal vigasztalódott, hogy a pénz legalább az országban maradt; 1919 óta ezért mondott le nyári hegyi utairól; kevesen gondolják, hogy a hegyek és fenyvesek szerelmesének ez minő áldozat volt!

De arra már nem volt rávehető, hogy eddigi tevékenységétől visszavonuljon. Hogyan is? Ő, aki ha valaha, most látta világosan, most érezte az életérzés teljességével, hogy van mit adnia a lelki laposság és elanyagiasodás mocsaraiban megrekedt kortársaknak; ő, aki mint Szent Pál nem tartotta életét becsesebbnek magánál, csakhogy elvégezze az Igének szolgálatát, melyet az Úr Jézustól vett, hogy bizonysgot

tegyen az Isten kegyelmének evangéliumáról (Act 20, 24). A halál régi jóbarátja volt, és jöttét ugyancsak nem rettegte. 1925-ben azzal kezdi végrendelet-fogalmazványát: «Örömmel halok meg, mert így remélem, hogy Krisztushoz megyek és dicsőséges arcába nézhetek»; és naplójában: «Ó, örökkévalóság s örökélet s boldogság, mit nem adnék érted, s mit nem szenvednék el érted!» (24, 45); és már jóval előbb, 1915-ben születése napján: «Nem akarom, hogy az Úristen azt mondja nekem: Ej, ez a jó szolgálom hogyan húzódik el tőlem; nem is akar az örök boldogság felé menni! Nem, nem úgy van! Készen vagyok, Uram!» (23, 293).

Egytől borzongott: az aggkor dekrepitségétől és marazmusától; bensőséges lelke ezt is alázattal vette volna az Úr kezéből, de tűz-lelke arra már nem vállalkozott, hogy elébe dolgozzon. Sőt valami szent lázasság vett erőt rajta; sietett még dolgozni, míg nappal van; érezte közeledtét annak az éjszakának, mikor senki sem dolgozhatik. Az orvosoknak annyira-amennyire megtartott tanácsait most hivalkodás nélkül, de határozottan félretolta; teste-lelke kiegyenesedett mint javakorában, és miután szokása szerint megtartotta 1926 karácsonya előtt lelkigyakorlatát, elindult — utolsó apostoli útjára. Lelkigyakorlatokat tartott Veszprémben, Pápán, aztán Pécsen egyetemi hallgatóknak és tanároknak, s nagy vigasztalódással számolt be a kegyelemnek ottani nagy aratásáról. Mindjárt utána ünnepi beszédet mondott a pesti Múzeum-kertben, Vasvári Pál emléktáblájának leleplezésén (18, 287) és minden pauza nélkül megkezdte az egyetemi-templomi férfikonferenciákat; tervbe volt még véve egy-egy lelkigyakorlat a Szociális Missziótársulat nőszervezetei (25-öd ízben) és a tisztek számára. Azután rövid időre meg akart pihenni. Most először életében hallotta tőle közvetlen környezetéből, hogy fáradt. S csoda-e? Minden héten más városban, a lelki energiákat óriás arányokban fogyasztó lelkigyakorlatokkal, az egyes előadások előtt fogadni vég nélkül a nem mindig kíméletes látogatókat és ügyes-bajos embereket, megtenni a hivatalos és félhivatalos tisztelgéseket (ezt Prohászka soha sehol el nem mulasztotta), elintézni a pártfogásokat, az előadások után pedig megint órákon keresztül gyóntatni, többnyire fárasztó, nehéz esetekkel; e mellett készülni a kö-

vetkező turnusra, intézni folyó ügyeket és mesés arányú levelezést, s mindezt egy szédítő arányú, hosszú élettevékenységben elhasznált közel 70 éves szervezettel — nem csoda, ha fáradt volt, ha először életében pihenni vágyott. De hogy oly hamar hívja nyugalmába hű szolgáját az aratás Ura, ki gondolta volna !

1927 márc. 27-én közvetlenül a pécsi lelkigyakorlat után szeles, hideg márciusi időben, szabadban még pattogó szellemmel és harsány hangon beszélt Vasvári Pál emléktáblájának leleplezésén ; teljes lendülettel kezdte meg másnap, hétfőn, óriási hallgatóság előtt a pesti egyetemi férfikonferenciákat, és egyre növekvő hallgatóság előtt és egyre mélyülő hatással zavartalanul folytatta egészen péntekig, ápr. 1-ig. Aznap reggel korán kelt, előző éjjel fáradtsága és kora dacára megtartotta éjjeli imaóráját, megmisézett a Missziótársulat kápolnájában, hol szentbeszédet mondott ; szokásos elmélkedési és hálaadási órája után rendkívül fárasztó audiencia vette kezdetét, mely délig tartot ; utána gyalog fölment a várba egy protekciót személyesen elintézni ; ebéd után még egy irgalmassági látogatást tett. Ilyen előzmények után lépett föl hat órakor a szószékre ; a sekrestyében mellesleg említette, hogy nem egészen jól érzi magát ; de 1925 óta állandóan érzett láb-fájásának tulajdonította és bízott benne, hogy fegyelmességével úrrá lesz rajta. S csakugyan, kissé bágyadt kezdet után belelendült témájába és vitte magával hallgatóságát aⁿ bűntudat és bűnbánat mélységeibe. Vagy húsz perc után azonban ez a lendület hirtelen megakadt ; abbanmaradtak a gesztusok, balkarja lehanyatlott, jobbkeze görcsösen fogta a szószék peremét ; tekintete rámeredt a főoltárra, az Oltáriszentség helyére, és hangja, az az élettől és bensőségtől vibráló hang, mintha idegen mélységekből jönne, tompán és rekedten hörgött el néhány szaggatott mondatot bűnbocsánatról, gyónásról. Borzongás futott végig a hallgatóságon ; a nagy számmal jelenlevő orvosok nyomban fölismerték a helyzetet : a püspököt baloldali agyvérzés érte. De az ő fegyelmezett teste hozzá volt szokva, hogy engedelmeskedjék a léleknek, és az a lélek heroikus harcot kezdett a már más törvény alá került test ellen. Mintha nem tudott volna megválni attól a szószéktől, honnan általa annyi kegyelem áradt, hová hét évvel előbb

készült fölaggatni trófeumait. Mikor már többen fölsiettek a szószékre és sürgették, ép kezével még egyszer áldást adott hű hallgatóira : «Benedicat vos omnipotens Deus»; — a körülötte fáradozóknak még elrebegte az ő jellegzetes Gratias-át; és azután elhallgattak e világ számára azok az ajkak, melyeknél szobben és áldásosabban magyar ajk még nem szólt.

Pillanatok alatt terjedt el a hír, hogy Prohászka súlyosan betegen fekszik a központi szeminárium vendégszobájában. Percek alatt óriási tömegek lepték el a szeminárium és az egyetemi templom környékét, s benn és kinn az a szomorúság ülte meg a lelkeket, mely a milétusi hívőket szállta meg, mikor Szent Páltól búcsúztak. Kemény férfilelkek megrendülései, férfikönnyek, papi misererek voltak a nagybeteg püspök kísérete. És hű szolgájának megadta az Úr azt a kegyelmet, melyet kérni aligha mert, csak titkon kívánt : megkímélte a lassú sorvadás és elaggulás gyarlóságaitól. Vágyott az ő karácsonya, a másvilágban való születése után; tudta, hogy «kemény és szenvedés» lesz; de azt is, hogy «jó lesz; jöjj, Úr Jézus» (24, 67). Mikor lefektették, csakhamar teljesen elvesztette eszméletét, többet nem tért magához. Az a néhány percnyi emberfölötti küzdelem ott a szószéken úgy látszik az anticipált haláltusa volt; az agyvérzés gyorsan terjedt; éjfélkor Saly László szemináriumi előljáró föladta neki az utolsókenetet; Herzog Ferenc tanár és orvosai határtalan áldozattal és tudással gondozták, de a végzetet meg nem állíthatták. Rövid haláltusa után másnap, 1927 április 2-án, a virágvasárnap előtti szombaton déli 1 óra 45 perckor Teremtőjének visszaadta nagy lelkét.

Csodálatos stílszerűsége Isten kegyelmének! Legjellegzetesebb tevékenysége közepett, miközben hatalmas génusza lángoló lélekkel tett tanúbizonyságot Krisztusról, mintegy Illés tüzes szekeren ragadta őt magához az Úr. Megkímélte őt a lassú rommá-válástól, melytől borzongott tüzes fiatalossága; ragyogón, erője teljében, az öregedő szellem barázdái és ráncai nélkül, lángvonásokkal égett bele a kortársakba alakja, és így fog immár fényleni a történelem emlékezetében mindvégig... Távol püspöki palotájától, melyet otthonának nem tarthatott... szemináriumban, papnövényedékek illetődött áhitata közepett: ott, ahonnan kiindult nagy

apostoli útjára ; férfiatól körülkönyezve, kik szívének legbensőbb gondja és buzgalmának koronája voltak . . . Isten ezzel is megmutatta, hogy teljessé akarta tenni életkorét az ő alázatos, áldozatos, hű szolgájának . . .

Meghalt Prohászka — mikor ennek híre ment, valóságos búcsújárás indult meg a halottaságyhoz. Kevesen voltak a boldogok, kik bejuthattak ; de legalább ott akartak lenni azon a tájon, ott állni ama ház előtt, mely tanúja volt annak az utolsó nagy órának. Az emberáradat özönné nőtt, mikor vasárnap reggel fölraotalozták abban a templomban, melynek szószeke fölött már most örökre ott lebeg vértanú géniusza. És mikor ápr. 4-én délelőtt beszentelték, hogy szék-városába kísérik testét, kitűnt, hogy Magyarország hosszú időkre legnagyobb fiát temeti. Olyan temetést Budapest még nem látott. Mintha a félnemzet lett volna talpon, hogy megadja utolsó kíséretét annak, aki utolsó leheletét és utolsó csöpp vérének neki adta. Virágözön borította koporsóját és az ország legelőkelőbbjei kísérték. De milyen virágözön szállt rá ama láthatatlan kertekből, melyeket a kegyelem magvaival ő ültetett tele ! Soha ilyen látvány és ekkora tömeg ! És mégis soha a látványosság külsősége oly gyökeresen nem volt kizárva, soha oly őszinte és egyetemes megilletődöttség, soha annyi őszinte könny ! S milyen út volt az, az egyetemi templomtól a délivasútig azon az útvonalon, melyet ő annyiszor tett meg az ő fejedelmi járásával és fejedelmi szerénységével, gyalogosan, szentelt apostoli gondoknak kíséretében ! Mintha ezek az apostoli gondok most testet öltöttek volna ; mintha megjelent volna minden kegyelem, melyet valaha szívbe ültetett, minden életadó szó, mely valaha elszállt ajkáról, minden biztató tekintet, mely valaha elővillant világokat tükröző szeméből, minden irgalmas részvét, mellyel valaha segítségére volt a száz alakú nyomorúságnak ! Mintha mind föltámadt volna, hogy megadja utolsó kíséretét atyjának !

Mikor aztán megindult a gyászvonaton Székesfehérvár felé, azokon a tájakon, melyekbe az ő ihlete és áhitata szötte bele eltörölhetetlenül nagy lelkének meleg éltető meglátásait : azok genius loci-vá magasztosulva megjelentek . . . községtől-községre, állomásról-állomásra együtt volt a nép és papjai

és értelmisége, hogy még egyszer térdrehullva vegye lélekben áldását és kezére lehelje utolsó hálacsókáját. S mikor végre hazaért, hétfő estétől szerda reggelig, a temetés órájáig a templom zsúfolva volt a búcsút járó hívekkel, kik a legmeszesebb községekből is eljöttek imádkozni, búcsúzni, és valami rendkívülit várni . . .

Teste ott nyugszik a Szentháromság-temető szerény sírkápolnijában. Székesfehérvár szentelt földjében, mely Szent István, Szent Imre tetemét takarta és búcsújáró helye volt századokon keresztül a magyarnak, újra megfakadt a régi szent gyökér. Azóta nincs nap, a legkeményebb tél idején sem, hogy a sírnál, melyet mindig élő virág borít, a napnak minden órájában meg ne fordulnának kegyelet-leróvok, imádkozók, hálátadók a városhól, a környékből, az ország minden tájáról, püspökök és leviták, mágnásnök és egyszerű asszonyok, litterátusok és szegény munkás emberek. Valamennyit a hála és élő kegyelet mellett az a meggyőződés hozza, hogy egy szent embernek teteméhez zarándokolnak.

E sorok írója VIII. Orbán «Caelestis Hierusalem» konstitúciójának és a CSC 1277. §-ának előírásai iránti fiúi engedelmességgel csak a történeti igazság mellett akar tanúságot tenni, mikor megállapítja, hogy Prohászka halálakor szinte plebiscitum egyetemességével és spontaneitásával tört ki az a meggyőződés, hogy meghalt a nemzetnek hosszú idő óta legnagyobb fia, sőt — meghalt egy szent. Az a búcsújárás-szerű halottlátogatás, azok a virrasztások az egyetemi templomban és a fehérvári székesegyházban, azok a tetem- és koporsó-érintések olvasókkal, szentképekkel, érmekkel, az a sok könyörgés, mely mindjárt nemcsak érte, hanem hozzá szállt, a szentnek szólt, és azzal a naív, de erős meggyőződéssel és várással párosult, hogy itt csodának is kell történnie.

Csoda nem történt. Az Úristen kímélte fáradt szolgálójának békéjét, aki alázatos magától-értetődéssel vette a földön az ünnepléseket, de ép olyan őszinte alázattal szenvedett meg minden, személyének szóló demonstrációt; még külsejének megörökítése is fájdalmat szerzett neki (I. 23, 262).

Hogy azóta mi történik, ájtatos és inséges emberek magányában, azt hűséges kezek jegyzik; de tárgyalása már nem tartozik ide. Itt csak annak a megállapításnak van helye,

hogy nem volt az *deus ex machina*, ha a nép Prohászka halálakor és azóta is csodát várt, és ha meg volt győződve, hogy egy szentje halt meg. Nagyon is nyilvánvaló volt, milyen heroikus Isten- és emberszeretés, milyen mélységes és élő hit lángol benne. Hisz ez lesugárzott szaváról, hangjáról, tekintetéről. Hány ember kapta vissza hitét és kegyelmét azáltal, hogy Prohászkan keresztül, mint a gót templom festett üvegablakán az áhitattá vált napsugárt, látta beleragyogni ebbe a profanizált és kihűlt világba a természetfölötti valóságot. S nem voltak-e sokan közvetlen tanúi, sokan áldottjai annak az emberfölötti arányú irgalmasságnak, mely soha semmiféle testi-lelki inség mellett nem ment el részvétlenül és komoly segítség nélkül. Tudva volt, hogy a püspök a maga személyére nézve legendás arányokban igénytelen és takarékos. Halhatatlan műveit a hozzá intézett hivatalos és magánírások hátlapjára írta, s még a levélborítékokat is kifordította; a Pestre szóló leveleket elhozta vagy elküldte, hogy csekélyebb költséggel menjenek; megjelenése, ruhája mindig tiszta, föltűnés nélkül előkelő volt; egyéniségének felsőbbes finomsága és ízlése ide is kisugárzott. De a sejtő és fürkésző szem már ezen meglátta a szegénységet; és csak a beavatottak tudták, milyen leleményességgel és gonddal biztosította minimális ruhaállományának hosszú használhatóságát. Az sem volt titok, hogy mindig pénz szűkében volt; de az sem, hogy csakis azért, mert semmiféle kérő nem ment el tőle üres kézzel. De ő nem várta meg, míg az inség őt megtalálja, hanem azt rendszeresen fölkereste a maga tanyáján. Apró tételekben megolvasatlan ezrek és százezrek mentek el azoknak a mindennapi nyomorúságoknak enyhítésére, melyekből az élet mindennapos tragédiái szövődnek.

A nagy koncepciók embere kérdezheti: nem lett volna-e üdvösebb, ha Prohászka nagy alkotásokra gyűjt s nem aprózza így el jövedelmeit; az inség tengerében mi az a néhány csöpp, mely tőle került? De a szeretet nem kalkulál, és a szent lelkület nem reklámra dolgozik. Prohászka magányos erdei sétáin szeretett kerti ollóval és kötőszerrel járni; egy-egy lelógó ágat helyre-kötözött, egy-egy fát megszabadított az élősdiaktól, egy-egy kavicsot eltávolított az útból — mert azon valaki elcsúszhat; egy-egy kátyút föltöltött, egy-egy

pocsolyát levezetett. Nem kalkulálta, hogy úgy sem tud minden erdőt megtisztítani, minden utat rendbe tenni. Az evangéliumi segítség nem az eredményért dolgozik, hanem az útjába akadt nyomorúságon segít, magáért a szeretetért: L'amour pour l'amour; s ez nem a l'art pour l'art végzetes egyoldalúsága, hanem a legmagasabb ember-eszmény gyakorlati megvalósítása.

Ezt az életet megpecsételte halála: így hálnak meg a hű lovagok a csatatéren, így a polgári élet nagyjai a kötelesség mezején. Annál nagyobb szeretete senkinek sincs, mint ha valaki életét adja barátaiért. S hogy Prohászka adta a maga gazdag életét, hogy fölséges egészségét és szervezetét apró tételekben fölörölte Istenért és az ő országáért és az ő háza népeért, azt még a távolállók is megéreztek, és tétovázás nélkül megadták neki a legnagyobb emberi nagyságnak kijáró hódolatot.

S ha valakinek lelkében mint novemberi reggel a köd fölmerészkednék a kérdés: mégis nem lett volna-e jobb, ha kíméli magát és ritka értékeit tovább megtartja ennek az amúgy is szegény világnak, élete és halála határozott nemmel felel. Ő teljesítette azt a törvényt, melyet Teremtője eleje szabott, mikor őt ilyen ritka természetes és kegyelmi adományokkal halmozta el; és nekünk nincs jogunk keseregni azon, hogy ő életét nem becsülte többre Istennek róla való elgondolásánál...

Titokzatos törvénye az a szellemi világnak, hogy a nagy emberek értékei csak akkor ragyognak föl teljes tisztultságukban és áldásukban, mikor életük napja lealkonyul. És a bánkódó kortársaknak és a bámuló utódoknak kötelességük ezeket az értékeket fölismerni és fölhasználni. Prohászka meghalt; de amit ő belőle a kortársak bámulata ebbe szóba foglalt: «Prohászka», — az él.

VIII.

«Prohászka».

Az igazi emberi értékek és nagyságok mélységeiből, miként általában a kinyilatkoztatásnak és a teremtésnek kozmoszából, folyton, örök ifjúságban lépnek elénk a kérdőjelek. Alig volt az utolsó emberöltőben Magyarországon gondolkodó ember, aki legalább egyszer életében magának vagy másnak számot ne iparkodott volna adni arról, mit lát ő Prohászkaiban; mi az az új, az a rendkívüli és varázsszerű, aminek ígézetét megérezte, aki vele vonatkozásba került. Csattanósan megnyilvánult ez megint halálakor, mikor a kegyeletes megemlékezések akarva-nemakarva a «Prohászka-probléma» oldozgatásában csendültek ki.

Még nincs itt az ideje maradék nélkül megfelelni mindazokra a kérdésekre, melyek Prohászka egyéniségének mélységéből, mint forrásból a buborékok, fogyhatatlan gazdagságban gyöngyöznek elénk. Hisz a nagy emberekkel általában így vagyunk: mindig földadat marad, ki és mi is volt egy Szent Ágoston, egy Platon, egy Shakespeare, egy Szent Teréz. Tehát a karakterografiának sokáig sok úttörő teendője marad Prohászka körül. Azonban már ma legalább a benyomások és nyilvánvaló tények áttekintésével meg lehet kísérelni egy fenomenológiai feleletet arra a kérdésre: ki volt Prohászka?

Ez a karakterológiai fenomenológia arra tanít, hogy mikor egy ember szellemrajzáról van szó, azt az embert először tartalmilag kell nézni, aztán formailag. *Tartalmilag* Prohászka-nak alapvető velejárója példátlan gazdagsága. Amit az irodalmi hagyaték áttekintése mutat a teljesítmény szempontjából, azt itt a teljesítménynek alapul szolgáló tehetségek oldaláról kell néznünk. S e tekintetben összefoglalóan azt mondhatjuk: Prohászkaiban ritka teljességgel voltak kifejlődve úgyszólván az összes emberi tehetségek, olyanok is, melyek legritkábban egyesülnek egy emberben, még pedig azon a

fokon, mely a legnagyobb emberi nagyságnak kritériuma. Egy szóval : Prohászka zseni, ritka sokoldalúságban.

Az *elme* oldaláról megvolt benne mindaz, ami egészen kivételes elméleti teljesítményekre képesít : a legbonyolultabb gondolatszövevényeken bizton eligazodó, a lényegét mindig biztosan kiemelő világos látás, amelynek tág és szívós memória szinte korlátlan receptivitást biztosít. Enélkül képtelen lett volna megszerezni azt a sokoldalú és alapos tájékozottságot, mely úgyszólván minden köteténél bámulatba ejt. Emlékező tehetségét jellemzi, hogy mérhetetlen összeköttetései dacára évek mulva is biztosan emlékezett a legigénytelenebb mesteremberre és diákra : mikor és miben volt vele dolga ; ugyanígy emlékezésből intézte egyházmegyéje kormányzásának ügyeit, szédítő arányú levelezését. Történelmi, természettudományos adatokat, irodalmi utalásokat époly könnyedén tartott meg és idézett vissza mint elvont gondolatokat. Hány beszédre és előadásra kellett készülnie ! és az előre elkészített és épen nem mindig könnyű eszmefonalát soha el nem veszítette. Világos elméje nagy dialketikai készséggel és kapcsoló képességgel párosult.

A nagy befogadó képességnek megfelel alkotóereje. Mindenekelőtt megvolt benne a finom probléma-érzék. Hisz akárhányszor csak őrajta keresztül támadt az embereknek sejtelve, hogy a gondolkodásnak és nézésnek egy-egy megszokott útja voltaképpen híd, mely szédítő mélységek fölött vezet el. Megvolt benne az a gondolat-energia, mely az egyszer támadt problémát nem ejti el, hanem hordozza, érleli, minden oldalról megforgatja, folyton új meg új fogantyúkat talál rajta az oldozgató elme számára. Egyenest azt kell mondani, hogy dús bölcselő vénával rendelkezett. Ennek csattanós bizonyossága nagy absztraháló ereje is. Bármennyit harcolt évtizedeken keresztül az absztrakciók ellen, ő maga nemcsak ritka méreteken tudott legáltalánosabb szempontok alá foglalni részletjelenségeket, hanem ami talán még meglepőbb : a fejtegetéseiben is tudott igen absztrakt lenni (iskolapéllda : 20, 298 kk.). Jórészt innen van, hogy akárhány olvasója vagy hallgatója nagyon nehéznek találta és kevéssé értette dolgait. Volt kedve és ereje bogozni a legnehezebb és legelvontabb bölcselő kérdéseket, az ismeretelmélet kérdé-

seit, melyek az ő bölcselő érdeklődésének homlokterében állnak.

Persze ezt az absztraktív bölcselő elmét sajátosan árnyékolta egy kiapadhatatlan színes eredeli fantázia; és ezt a képzeletet folyton új anyaggal látta el fáradhatatlan, rendkívül finom és egyetemes megfigyelő páthosza és képessége. Aki valaha beszélt vele, nem győzött álmélnokdni, hogy a szónak és szellemnek ez a szuverén mestere hogyan tud hallgatni, kérdezni és meghallgatni. De hogyan tudott egészen gyermekded önátadással rajta feledkezni az életnek vagy a természetnek akármilyen csekély jelenségén!

Hogy ebben a gazdagságban veszély lappang, kézzelfogható. Nem is annyira a befogadó és alkotó elmének harcára kell gondolni; hanem az egyetemesítő és absztraháló értelem egyfelől, a konkrétizáló, egyediségre éhes képzelet és szemlélet másfelől könnyen szembekerülhet egymással, különösen ha azt a hatalmas szemlélő tehetséget oly olthatatlan életszomj hajtja, mint Prohászkanál. S nem lehet mondani, hogy Prohászka ezt a veszedelmet teljesen elkerülte. Hogy előadása nem egyszer híjával volt a kívánatos, körültekintő szabatosságnak, hogy fényes elméje dacára sem lett belőle tudós a szónak közönséges értelmében, annak mélyebb okát itt kell keresnünk.

Az *akarat*i élet terén Prohászkanál már gyermekkorában föltűnik mind a pozitív, mind a negatív akarásnak nagy energiafoka: fáradhatatlan szorgalom és kitartás egyfelől, fegyelem és engedelmisség másfelől: ez az, ami már diák-társainak föltűnt a középiskolában; és élete további folyamán céltudatos, rendszeres, önmagát nem kímélő aszkézis és döbbenetesen kemény elszántság által a pozitív akarás fáradtságot és tétovázást nem ismerő, hősi áldozatra is mindig kész buzgósággá és apostoli tűzzé fokozódott, fegyelme teljesen önuralma alá gyűrte egyéni életének minden területét; 30 éves korában jezsuita akar lenni, vagy olasz kamalduli kolostorba vonulni; 40 éves korában kész az afrikai missziókba menni, ötvenes éveiben habozás nélkül aláveti magát a legnehezebb próbának, 60 éves korában kész akármikor szemébe nézni az erőszakos halálnak is; és ha kolostorba nem vonult is, az evangéliumi szegénységet, a kemény

fegyelmet és igénytelenséget mindenüvé magával vitte. Csakis ez a fegyelmezett és egyben lángoló akarat tudta létrehozni a munkateljesítésnek és szolgáló felebaráti szeretetnek csodáit, amiket élénk tár élete. Hogyan győzte azt az írói, lelkipásztori karitatív, szónoki, egyházkormányzati, társadalmi tevékenységet, a sok protekciót, melyeknek mindegyike egymagában is elnyomással fenyeget egy normális munkabírással és dolgozni-akarással rendelkező embert! Pusztán levelezése legalább 15.000 levelet jelent! Hogyan győzte emellett aztán a konkrét helyzetekben koncentrálttsággal, elmebeli, érzelmi üdeséggel, aminek következtében mindenki, akivel épen együtt volt, azt hihette, hogy ő van figyelmenél, érdeklődésnél, szívénél, gondoskodásának főhelyén! Honnan került aztán ideje és ereje arra a hihetetlenül intenzív belső életre, melynek némi ízelítőit adják a naplók? Bajos itt magyarázatot találni; ez egy páratlanul életerős és üde fizikumtól támogatott, ritka fokban intenzív és extenzív akaraterőnek ténye — pszichofizikai csoda!

Még nagyobb értékskálát mutat Prohászka *érzelmi élete*. Jézus szentséges Szívénél ez a hárfása mintha elsősorban a szívnek embere lett volna, még pedig megint az érzelmi életnek mindkét irányában: az érinthetőségnek, hangolhatóságának centripetális és a belülről áradó megindultságnak, megilletődöttségnek centrifugális irányában. A legfinomabb illetekre is a legteltesebb hangzatokkal rezonált, akárhonnán jöttek: a hajnali harmatcsepp, a fenyőerdő gótikus áhitata, a havasok zordsága épügy ezer hanggal zengett bele a lelkébe, mint egy gyermeknek könnye vagy egy anyókanak sóhajtása; s mindebben híre sem volt szentimentalitásnak. Különösen finom volt a szenzóriuma a szellemi világ időjárásai iránt és még inkább a természetfölötti világ illetei iránt. Hogyan is tudott volna másképp az a minden bajjal együttérző, minden nehézséget megértő segítő lenni, hogyan tudott volna korának vátese, a vergődő lelkek vigasztalója lenni! Minde nekfölött hogy tudott volna az a másokat fölrazó és megértő lelki ébresztő lenni, hogyan tudott volna folyton új meg új hangokat adni a minket körülözönlő természeti és természetfölötti valóságoknak, ha maga a leglágyabb érintésre ezekkel a valóságokkal erőteljesen együtt nem zengett volna?

Prohászkanak ez az intenzív illethetősége nem volt futólagos hangolhatóság. Fogékonyságát egy állandó benső, önerejében égő tűz táplálta; a bensejében meggyűlt, elmélyült és megtisztult érzelmeknek állandó kisugárzása ott rezgett hangjában, tekintetében és belesugárzott és zsongott az elfáradt, kiszáradt lelkekbe. Ez az ő lélekhódításának és hitvédelmének új útja: «élni akarni, nemhogy valakit valamiről meggyőzzön, hanem aki látja, az előtt tanuságot tenni a lélekről» (19, 136). Ezt a lelket suttogta bele szavába, ezt lehelte bele nézésébe, kézszorításába, ezt csókolta rá az érmekre és szentképekre, melyeket megszentelt, ezt illatozta adoráló lelke szent tömjénként mindennap az Oltárszentség előtt.

De ha lehet itt egyáltalán szuperlativusoknak helye, azokat a kifejező tehetségére, illetőleg a szó tágabb és szabatosabb értelmében, az *alakító tehetségére* kell alkalmazni. Ez természetesen elsősorban a nyelvén és stílusán ütözik ki; de tévedés volna erre korlátozni. Az igazi alkotó tehetséget épen az jellemzi, hogy átöleli az élet minden nyilvánulását. És Prohászkanál ezt találjuk. Ő a magyar nyelvből új színeket és hangokat csalt ki, két kézzel szórta az élettől, szemléletességtől duzzadó kifejezéseket, fordulatokat és kapcsolatokat, a jellegzetes mondásokat és jellemzéseket, melyek egy hallásra megtapadtak és jelszavakká lettek; evégből elég végigmenni pl. az Esztergom-cikkek címein. Ugyanez a teljesség és plaszticitás jellemzi a beszédjét; nemcsak a szószéken és előadó asztalnál, hanem mindenütt: étkezésnél és úton, abban az egy-két szóban, amit odavet a futólagos találkozásnál és amit leír egy rövid levélben; akkor is, amikor a humornak vagy szatírának szikraesőjét szórja, akkor is, mikor súlyos helyzetben biztatni, vigasztalni kell. Az ő muzsája sohasem musa pedestris.

S ez az alakító erő mindenestül átfogja őt magát is. Soha olyan test- és fejtartás, olyan taglejtések, olyan járás! Hogy milyen művészi tökéletességek és eredetiségck nyilatkoztak itt meg, leginkább akkor tűnik ki, ha többé-kevésbé tudatos utánzóinak hátterébe állítjuk. Hogy aztán arckifejezése és kezeirása, és alapvetőbben egész fiziológiai és morfológiai strukturája mily tökéletesen fejezte ki azt a gazdag és szép

szellemiséget, azt majd külön tanulmány lesz hivatva megmutatni.

A karakterológiának tétele, hogy az alakító erő első-sorban fokmérője annak, amit «tehetség»-nek mondunk. Tehát a tehetség tetőfoka, a *zsenialitás* is első-sorban itt fog érvényesülni.

Mi alkotja a zsenit? Mindenesetre az érték-termelő eredetiség és gazdagság. A gazdagságot ne csak egyetemes keresztmetszetekben vegyük; Prohászknál láttuk, ez nála a tehetségek sokoldalúságában adva van. De meg kell annak lennie legalább némely tehetségeknek külön keresztmetszetében is. Hisz a zsenialitásnak nem teljesen megfelelő kifejezése az eredetiség, vagyis új gondolatok, avagy új formák termelése, hanem ennek az eredeti értéktermelésnek fogyhatatlan gazdagsága, folytonos új fakadása és bugyogása. Prohászka azt mondja: «Ez az, ami megkap a forrásnál, a hegyipatak-nál, a tavaszi fakadásnál: az örök, ami mindig új, a ki nem merült élet. Boldog, kinek lelke forrás, kedélye friss hegyi patak, szíve tavaszi fakadás» (24, 31). Ezzel megrajzolta a maga szellemének képét. Azonban teljessé ez a kép csak akkor válik, ha hozzátesszük, hogy Prohászka eredetisége nem szorítkozik a gondolat-termelésnek és a formaadásnak területére — ami már maga is többnyire két külön embertípuson, a tudóson és művészen jelenik meg —, hanem ő az akarat és szív életének is zsenije, és főként ezáltal teremtett új életstílt. Nemcsak egy fényes beszédje hordja magán a zsenialitás lángjegyét, vagy pl. a Magasságok felé sok dolgozata, az Elmélkedések, Soliloquia akárhány része, hanem ezt a zsenialitást sugározza minden tette, minden helyzet-megoldása: mikor mint esztergomi spirituális a megkésétt és még útközben is öltözködő papnövendéknek csak annyit mond: «Ez hivatás! ?»; mikor megtartja legendás bevonulását szék-városába; mikor egy egyesület tisztelgése alkalmával a bemutatott pénztárost azzal üdvözli: «ah, a pénztáros, akinek a zsebe tele van reménnyel»; amikor virágot küld a súlyosan beteg asszonynak és a tudakozódó kapustól csak azt üzeni: egy fehérvári pap küldi; mikor nyári útjában odaáll minisztrálni az öreg papnak és mosolyogva hallja latin tudásának dicséretét; mikor az öreg sekrestyésnek figyelmeztetésére a

püspöki módon fölvelt stólát «da semplice prete» igazítja . . . Micsoda Fioretti lenne az a gyűjtemény, mely csokorba foglalná minden jellegzetes szavát és tettét, miket oly pazarul szórt, amerre járt !

Ez a kimeríthetetlen fakadás állandó ifjúság varázsába öltöztette Prohászka alakját és művét, és állandó érdeklődést biztosított szavának és írásainak. Ahányszor hallotta valaki, akár ugyanarról a témáról is, mindig újnak érezte őt és szavát, mindig vonzónak, érdekesnek, mélynek. Úgy voltak vele kortársai, mint vagyunk az örökértékű műalkotásokkal, vagy a természet legszebb bemutatkozásával: sohasem lehet megenni, mindig újnak és vonzónak kell találni.

A tehetségek azonban egy lélek szövevényének csak lánc-szárait adják. Az ontok benne azok a célirányok és érdekcsoportok, melyekre a tehetségek irányulnak, és melyek adott esetben megjelölik a tevékenység irányát és jellegét. S ha erről az oldalról nézzük Prohászkat, megint azon kell kezdenünk: az ő tevékenységi irányait, az ő érdek-szféráját valami példátlan gazdagság jellemzi. Igazán megjellemozte önmagát, mikor 1905-ben az egyetemi ifjúság díszlakomáján Tisza István idézetén: *Homo sum et nil humani a me alienum puto*, a maga zseniális csattanósságával fordított egyet: *Theologus sum et nil divini et humani a me alienum puto*. Betű szerint: törekvése, érdeklődése, munkája köréből nem volt kizárva semmi, ami nemesen emberi, semmi, ami isteni. Élete műve úgy bontakozik ki előttünk mint egy *Divina commedia*, melyet szerzője úgy jellemez, hogy szent költemény az, melyen ég és föld dolgozott (Parad. 25, 2).

Ha ebbe az irány-gazdagságba némi rendet akarunk belevinni, és közeledünk hozzája, mondjuk egy E. Sprangernek ismert típusaival, talán az egy *Machtmensch*, az uralkodói, a *cézári típus* az, melynek legkevesebb tere van lelki alkatában. Nem volt meg benne az uralomra termett embernek az a hajthatatlansága, mely konkrét helyzetben biztos fogással megmarkolja a fejlemények gyeplőit és aztán nem enged többé. Őt részvevő szíve, objektivitást sürgető lelkiismeretessége, nagy ember- bizalma és hangolhatósága a konkrét helyzetekkel szemben nem egyszer ingadozóvá tette. De rendkívül jellemző, hogy ezt ő élete utolsó szakában hiánynak

kezdi érezni, és mélyen járó elmélésekben keresi okát és orvoságát (23, 332 kk. 352). Ámde a fejedelmi ember típusa, az igazi szellem-erkölcsi felsőbbtség uralkodni-akarása és tényleges hódítása tiszta formában kiverődik titáni egyéniségén. A zseni felsőbbtsége ez, mely cézári póz nélkül kényszerít térdre ; az apostol hatalma, mely erőszak nélkül alapít országokat. Prohászkanak nem lett volna igazi küldetése, ha ebben az értelemben hódítani és uralkodni nem akart volna. Tüzet hozott ; akarhatta-e, hogy ne égjen ? Itt kell keresni a gyökerét annak a magától-értetődésnek is, mellyel az ünneplést vette.

Spranger *homo oeconomicus*-ára már sokkal könnyebb ráismerni Prohászkaiban : az elérhető valóságokkal számoló, a javakat megbecsülő és termelő, a lehetőségek reális határain belül céljait kitűző és megfelelő eszközöket mozgósító lelkiület — ki ne ismerne rá itt Prohászkaára, hivatási életének minden szakában és minden területén ! Csak földi gazdagodásra és a föld javainak élvezetére nem volt beállítva. Megvolt ő benne az érzék a föld javainak megbecsülésére és gazdaságos kezelésére ; hiszen láttuk, hogy tudott takarékoskodni — ennek kedves és beszédes szimbóluma az a szokása, hogy amint megmisézett, maga oltotta el a gyertyákat : ne égjenek fölöslegesen. Ez a hősiesség, mely azonban távol állt a fukarságtól, annyiban is a szó szoros értelmében a *homo oeconomicus* vonásaként mutatkozik be, hogy határozottan egy célt szolgált : menteni a közös értékeket, ellene dolgozni az egyetemes szegényedésnek, és takarékoskodni a család : a szegények számára. Erre a lapra tartozik az a gyakorlatiaság is, mellyel gondjába vett kertben, erdőben sérült fát, javított utat, szakadó partot, sokszor nehéz kövek és fadarabok fáradságos összehordásával is. Látni kellett, hogyan adott egészen gyakorlati, részletes figyelmeztetést kocsisnak, tehenesnek az állatok gondozására és kímélésére ; hogyan tanított gyerekeket vigyázni ruhájukra, ésszerűen ülni, étkezni. Különben csak egy tekintetet kell vetni bármilyen kézirat-lapjára, még a nem-grafológus is nyomban kiérzi a fölségesen gazdaságos és egyben utólérhetetlenül művészi tér-kihasználást.

Spranger az uralkodói és gazdasági típus mellett még

négyet sorol föl : az elméleti, a szociális, az esztétikai (találób, ha azt mondjuk : művészi) és a vallási típust. Ha már most Prohászka fölületes ismerőjének meg kellene állapítania, hogy ő melyikbe tartozik, illetve melyik uralkodik benne, nyilván meg volna akadva.

Hallottuk, hogy Prohászka *«vallási zseni»*. Ez a megállapítás azonban keveset mondó mind tartalmilag, mind formailag. Bizonyos ugyan, hogy Prohászka minden törekvésében, érzésében, lelkének legmélyebb érdekelttségével vallásilag van beállítva ; egész élete ezt mutatja, folytonos elmélyülésben, gazdagodásban, egyenes vonalú fejlődésben. Naplói alig egyebek, mint vallásos lelkének megannyi gyöngyözése ; csakugyan : Soliloquia cum et coram Deo . . . Bizonyos, hogy az életet és természetet a vallás színeiben látja ; bármire néz, onnan Isten néz vissza reá. Bizonyos, hogy következetesen a természetfölötti világban él ; belőle veszi indítékait, neki szólnak megfeszülései és áldozatai ; a kegyelem választott edényének érezték kortársai és ünnepelte nemzete.

De époly bizonyos, hogy Prohászka teljes mértékben magán hordja a *szociális* típus jellegét is. Láttuk ugyan, hogy az emberekkel nem lép abba a közvetlen személyes vonatkozásba, mely pl. a barátságot jellemzi. Az is tagadhatatlan, hogy idő haladtával, amint megismeri az életnek sötét oldalát, egészséges lelke erőteljes undorral fordul el ettől a piszoktól és nyomorékságtól. Megdöbentően erős szavak kerülnek tolla alá, mikor megremeg lelkének ez a húrja.

De megint bizonyos, hogy páratlan együttérzéssel, gyöngédséggel tudja átölelni az embereket, és egész magatartásában a másokra való tekintet szinte ösztönszerű biztonsággal működik. Finom lelke megkínlódta az emberi útálatosságokat, sőt még a kisebb tapintatlanságokat is ; s mindamellettt élte fogytáig kimeríthetetlen türelemmel engedte magához a farizeusokat és szaduceusokat, sőt még hiszterikusokat is — nem ember- s lélektanulmány céljára, hanem igazi emberszeretéből, részvétből és segíteni-akarásból. Semmiféle elfoglaltság és munkahalmaz nem tartotta vissza, hogy sujtottakat, betegeteket, sokszor huzamos időre is, meg ne látogasson, és legintenzívebb egyéb munkája után is szellemének kincseit teljes üdeséggel ne ontsa. Ha előadói, bérma- stb. útjai olyan

társaságba sodorták, melytől egyébként egy világ választotta el, a nem-tetszésnek minden jele nélkül a legteljesebb közvetlenséggel helyezkedett el benne. És amint a hozzá érkezett irások üres lapjaira rögzítette szárnyaló gondolatait, s nem zavarta, hogy a másik lapon az élet prózája nyüzsg, ugyanúgy a legkülönbélebb emberek társaságába is tétováság nélkül, teljes közvetlenséggel szötte bele a maga felsőbbes küldetésének szárait. Tehát Prohászka finomsága és lelki arisztokratsága dacára lelke legmélyén szociális, nemcsak elvből, hanem hajlamból demokratikus lélek — a szó nemes értelmében; neki voltaképen gyönyörűsége volt az emberek fiai közt lenni; főként azért, hogy ama gyönyörűség ősképe, a Bölcseségnek (Prov. 8, 31) áldásait vigye közénk.

Emellett mélyeséges evangéliumi segíteni-vágyás és akarás feszíti szívé. Üres kézzel nem ment el tőle sem kérő, sem panaszkodó. Ráért minden szomorúnak személyesen írni, mindenkit személyesen meglátogatni, sőt még társas meghívásokat is elfogadni. Ha még oly sok emberrel volt is dolga, ha még oly népes társaságba került is, mindenkire volt egyéni szava vagy legalább meleg tekintete vagy kézzelnyújtása. Nem várta meg, hogy a nyomor őt keresse; maga járt utána. Esztergomi korában csakúgy, mint püspök korában a legnagyobb nyomorúság tanyái voltak az ő üdülőhelyei. Vasárnap délután kereste föl a súlyos fekvő beteget, mikor mindenkinek van kimenője, csak a szegény ágyban fekvőnek nem; s a hihetetlenül elfoglalt püspök, aki az előkelők szalonszékeiről percnyi pontossággal, kérlelhetetlenül tudott föl-pattanni, órákig ült el egy-egy szegény beteg munkás vagy cseléd betegágyánál.

Bizonyos, hogy ez a fáradhatatlan, egyetemes ember-szeretés Prohászkanál csak úgy, mint a felebaráti szeretet más nagy hőseinél, pl. egy Páli Szent Vincénél, a vallásosságból, közvetlenül az evangélium élő szelleméből táplálkozik. De nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy akárhány kiváló szentet is az égő Isten-szeretés a magányba terelt és csak óriási önmegtágadásnak, úgyszólván saját lényé megtagadásának árán irányult az emberekre. Prohászkanál azonban nem nehéz megállapítani, hogy szociális érzéke és elhelyezkedése egyéniségének közvetlen, természetszerű fakadása, melyet val-

lásossága csak mélyített, megtermékenyített és állandósított, de nem teremtett meg. Tehát azt kell mondani, hogy Prohászka nem egyszerűen vallási zseni, hanem egyben szociális zseni. S ez a megállapítás új színben mutatja be szociológiai tanulmányait, gyakorlati, politikai és nemzetgazdasági és publicista tevékenységét.

Hogy pedig az esztétikai, illetőleg *művészi komponens* Prohászka egyéniségének önálló, sőt alapszála, már első tekintetre világos. Írásainak minden lapja és életének minden megnyilvánulása megannyi tanú rá, hogy mennyire hangolja őt a természetnek és életnek minden jelensége és vonása, a kinyilatkoztatásnak és történelemnek minden ténye, még pedig nemcsak vallási hódolatra és elmélyedésre, nemcsak szociális segítségre és építésre, hanem ami a művészi magatartás sajátos jellemzője: szemléletes és harmonikus megformulázásra és az így megalakított élménynek plasztikus kifejezésére. A naplók tanulságos bizonyosságot szolgáltatnak, milyen szenvedélyes és mélyen meggyökerezett benne a szépnak szeretete, mely azonban nem szentimentalizmus és nem esztetizmus.

Végül: *a theoretikus ember*. Akinek a lelkében még visszhangzanak az «intellektualizmus túlhajtásai» ellen, az absztrakciók, a merő fogalmi élet ellen folytatott harcainak kardcsengései, hajlandó azt mondani: igen, Prohászka fényes elme, azonban a homo theoreticus karakterológiai komponense mégis hiányzik belőle. De ne felejtjük, hogy áttekintésünkben azokról a szellemi irányokról van szó, melyeket célkitűzések, illetőleg érdekek és indítékok jelölnek ki; itt azt kérdezzük: mi szabja meg egy tevékenység irányát, érdek-terét. S ha ezt szem előtt tartjuk, nem lehet kétséges, hogy Prohászka szellemi struktúrájának egy alapvető késztetésével igenis be volt igazítva a probléma-látásra és oldozásra. Igaz, problémái és feleletei nem a sablonos tudós keretekben mozognak, hanem az ő génuszának anyajegyét viselik; de ez nem változtat magán a tényen; s így azt kell mondanunk, hogy Prohászkaiban megvolt az elméleti ember típusának komponense is.

Épen ezért, mikor az ő szellemi arculatának *formái mozzanatait* kell meghatározni, vagyis mikor meg kell álla-

pítani: a tehetségeknek és törekvéseknek e sok-sok drága szálából milyen minta szövődött, első megállapításunk az, hogy Prohászka pszichikai jellemtípusa többdimenziós; nem lehet azt mondani, hogy benne egy tehetség vagy egy irány uralkodó, mely köré mint nap köré a többi bolygóként csoportosul. Azt azonban kell mondani, hogy tehetségei közt valamennyinek szokatlan kiválósága mellett is kimagaslik alakító és kifejező ereje, életirányai közt pedig a vallási és a művészi komponens szinte egyenrangú összeszővődésben kimagaslik a szociális, és még inkább a theoretikus fölött. S így Prohászka szellemi jellegét formailag is nagy gazdagság, a poláris elemeknek és tényezőknél valami csodálatos harmonikus és szabad erőjátéka adja. Ő egyforma intenzitással és jellegzetességgel bensőséges, magába-forduló, önmagán dolgozó, és ugyanakkor kifelé irányuló: imádkozó és apostol, szemlélő és segítő; de ugyanígy eszmélő és céltudatosan jóakaró; bölcselő és egyben mélyenérző; evangéliumilag egyszerű és ugyanakkor a legmagasabb művészettel alakító; az erény-élet oldaláról nézve: szelíd és energikus, önérzetes és alázatos, izléses és keresetlen, epés és humoros; az érdekek területén: eszmei régiókban szárnyaló, és gyakorlati eszményekben rendületlenül hívő és a világot hiánytalan realizmussal látó, a másvilágba tájékozódó és a jelenvilágban teljes odaadással dolgozó; mindent Istenben értékelő és mégis a földi értékekért teljes energiáját latbavető; a formális oldalról temperamentumos és higgadt, gyermekded és eszmélő, közvetlen és tartózkodó.

Mindamellet ez a lelki világ mélyen egységes. Igaz, az emberi keretek végességén az ő gazdagsága sem tehetett túl magát. Lelki életének szokatlan gazdag tartalmú polaritása és óriási életenergiája hozza magával, hogy az antagonista jellemtényezők a polaritásból nem egyszer az ellentétességbe akarnak átcsapni; s ezzel adva vannak Prohászka lelkiéletének korlátai, sőt hiányai. Volt alkalmunk rájuk mutatni: elméleti téren a képzeleti és intuitív elemnek, gyakorlati téren a hangolhatóságnak (henopathizmus) és passzív erényességnek időnkénti egyoldalú érvényesülése. Amit a sablonnal mérő figyelő Prohászknál következtetlenségnek minősít, mindig ebben a finom és sokszor túlsúlyra

gravitáló hangolhatóságban gyökerezik. De ez lelki élete egységének nem lerontása, hanem csak magátólértetődő korlátja. Entelechiája önmagához hű. Ha életének bármely szakában bárhol keresztmetszetet csinálunk, és összenézzük valamennyi tevékenységét, teljesítményét, tendenciáját, idegen hangot, hamis színt nem találunk. Minden leírt mondata, minden kimondott szava, minden politikai vagy társadalmi tette, minden állásbeli vagy magánérintkezése mindig ő, mindig «prohászka». S ugyanígy ha lelki organizmusának bármely szövetén teszünk hosszmetsetet, sehol nem találunk átrétegezéseket vagy töréseket, de még elkanyarodásokat vagy elágazásokat sem. Egész élete egy egységes alap gondolatnak zavartalan harmonikus kifejtőzése: in eodem genere et eodem dogmate. Maga Prohászka életének utolsó tizedében olykor úgy érzi, mintha le kellene magáról választania, amit reáarakott élete és fejlődése. De láttuk (93. l.), itt a legmagasabbra hivatott géniusz a teljesedés kapujának küszöbén csak azt az utolsó fájdalmas önmagától-szabadulást végzi, mely az Istenbe való teljes átfomálódásnak útjában áll.

S mi ez az egységes alap gondolat, Prohászka *valójának magva* és csirája? Talán nem nyúl melléje a szinte szédítő sokszerű valóságnak ez a megállapítás: Egy átfogó méretű, domináló erejű, a lélek legmélyén természetszerű spontáneitással fakadó vallásosság, melynek fejedelmi folyamát táplálja a tehetségeknek és életirányoknak fönt vázlatozott ritka magas fokú fejlettsége és sokasága, és minden csöppjében, minden hullámában és sodrában, mindabban az életben, melyet hordoz és öntöz, át meg átjárja egy egészen sajátos jellegű zseniális fokú alakító tehetség: ez Prohászka.

Prohászka mindent sub specie aeterni tekint; lelke minden rostjával a kegyelmi világban, a katolikum konkrét formájában eléje lépő kereszténységben él; ennek szempontjai irányítják gyakorlati magatartását; ez szolgáltatja elmélésének témáit, szociális érdekeltségének jellegét, mely karitatív, papi és apostoli egyszerű; ez szabja meg elméleti állásfoglalásait problémákkal szemben, ez adja alakító páthoszá-
nak állandó terét és anyagát. Minden egyéb szempontot és indítékot ennek rendel alá, és minden tehetségét és tendenciáját fönttartás nélkül ennek állítja szolgálatába: a hű

szolga, aki mind a tíz talentumát gazdag kamataival együtt visszaadja gazdájának . . .

Ami aztán ennek a mi külsőséges világunkba szakadt válaszos géniusznak sajátosságát adja, ami «Prohászka»-vá teszi és páratlan hódító erejét biztosítja, az nagystílusú művészi tehetsége és érdekeltsége. Hogy ez mennyire lelke legmélyéről fakad és következésképpen mennyire lényéhez tartozó komponenes, csattanósan mutatja az a tény, hogy egyszerre csak tudatéletébe is beletör, és nem engedi többé nyugodni :

«Nem tudom, minek tulajdonítsam, de az én lelkemben a legnagyobb hatalom a szépség, melynek teljesen hódolok. Nem értem az igazságtól s jóságtól absztraháló szépséget, hiszen ilyent nem is fogadnék el ; de az igazság- s jóságnak előttem a szépségbe kell öltözködniök ; mert míg ezt meg nem teszik, azt érzem, hogy szegények s nincs ruhájuk» (1913 dec. 15 : 23, 256). Jézusom, «te tudod, hogy nekem a szépség szeretetét adtad, de csak morális tündöklésben, áttetsző lelkiségben» (1922 jún. 25 : 24, 111). Sőt világossá lesz előtte a jellegzetes művészi hivatás :

«Megfog a gondolat, hogy a lelkemmel járjam át világot, s mindent, ami körülöttem van : helyet, várost, kertet, falukat, réteket, ligeteket, a moóri s a bodajki vizereket, a Gaját, Csókakőt, ezt a piszkos, nádas velencei tavat s a gránit «hegyeket» Sukoró körül. Meg kell látnom őket, megismer-nem . . . a lelkem kinyilatkoztatásaivá váljanak s elém döbbenjenek. Eddig objektumok ; de szubjektív alakításaimmá kell válniok. Le kell őket lepleznem, igazi, reális szépségükben meglátnom. Akkor lesznek enyéme s akkor szeretem őket» (1922 okt. 14 : 24, 122).

Ez az annyira prononszirozott művészi komponens adja vallási életének is sajátos színeit és strukturáját. Az alkotó zsenit, a művészi embertípust három dolog jellemzi : a megilletődés, a kifejezés pathosza és a formaadás ereje. Ez a három határozza meg Prohászka vallási életének is a géniuszt. Az ő vallási életének uralkodó jellemvonása az *élményszerűség*. Egészen közel lép hozzá az Úr Krisztus, Szűz Mária, a Szentlélek, a szentek, az Egyház ; nemcsak testet öltenek, hanem közvetlenül érintkeznek vele, a lelki érintkezés minden melegségével és bensőségével. Hogy miről van itt szó,

fejtegetésnél világosabban megmondja egy példa : Leírja Fra Filippo Lippi ismert imádó Madonnáját. Aztán folytatja :

«Hát szent oltárok, katolikus templomok, s ami fölöt-
tetek van, nyílt menyországok ! Fessetek nekem mindig úgy,
mint Fra Filippo Lippi erdőszéle, virágos gyepek, kíváncsi pin-
tyőkés s imádkozó Madonnás erdőszélei. Ez lebegjen a miséző
papnak s ez minden Oltáriszentséget imádó léleknek szeme
előtt ! Hogyan nézzük akkor Pákozod, Sukoró, Dinnyés,
Velence, Napad, Pázmánd fel-feltünedező tornyait ! A katho-
likus templomok fénytölcéserek, a csúcuk az oltárok, s föléle
tágnak s befogják az egész eget ! Mily nagyszerű geológia
az ott a hegyekben, de mily fénytölcéses s mennyeket nyito-
gató theológia az ott, az oltárokon kezdődő s égbenyúló s
egeket hasogató csúcsok, kráterek világa ! Szem kell hozzá . . .
Ah, Uram, tele van a szemem fénnel s a lelkem ábránddal
s pinyökedallal s a patakcsörgéssel s piniák karcsúságával s
gyepek selymével s a Madonna szerelmével ! Hívek, áldozá-
rok, anyaszentegyház, új világok, új geológiák, uranológiák
meglátói ; csak a karotokat emeljétek fel, ott kezdődik a
nyílt az ég, arany felhőzet, a templom boltját már nem látom,
arrafelé már az Atyaisten, s a Szentlélek kifeszített szárnyai
fogják meg a szívet» (23, 278).

Vallásosságának és általában tájékozódásának ez az
élmény-jellege magyarázza meg, miért harcol annyit a merő
fogalmi valóság-megfogás ellen : nem mintha nem tudná,
hogy a fogalmak is adnak valamit a valóságból, hanem, amit
azok adnak, az neki szegény a közvetlen valóság színeiben
éző világhoz képest ; olyanok, mint az árnyak a testekhez, a
képek az eredetihez viszonyítva ; ezért idézi oly szívesen New-
man síriratát : *ex umbris et imaginibus ad veritatem*. S ezért
vallási életében szükségképen a misztikai irány felé orientálódik
és előbb-utóbb odajut. Hiába mondja magáról : «Nem vagyok
«médiumos» konstitúció ; igaz, hogy az megint egészség is,
természetesség nálam» (24, 23). Ami a tágabb értelemben
vett misztikai vallási életnek alapvonása : a «*Deum pati*», a
természetfölötti valóságok megtapasztalása és megélése, szem-
ben a következtetésekben haladó vagy merőben fogalmak-
kal dolgozó hitismerettel, az ő vallási életében már igen korán
jelentkezik a háború közvetlenül előtti időben megerősödik,

és 1921 után teljessé válik. A Soliloquiában ez a fejlődés nyomról-nyomra kísérhető, és az Élet kenyere legérettebb írott bizonyossága.

Karóltve jár ezzel Prohászknál a megélt valóságok kifejezésének őserős igénye. Ezért bármiről és bármikor kész és képes írni, s ezért született szónok, aki gazdag nyelvéhez teljesen hozzásimuló csodálatosan hajlékony hangjával, hang- és taglejtésével, mimikájával a szó legsajátosabb értelmében meg is játssza beszédjét. A kifejező igény intenzitásával lépést tart nála a formaadás igénye és tehetsége. Amit ő kifejez, akár írásban, akár szónoklatban vagy közönséges beszédben, akár magatartásával, az kihordott és megérett élményeknek megtestesítése, és ezért művészileg hat. Látni Prohászkat, amint liturgikusfunkciót végez, lelkigyakorlat volt; de úgyszólván minden életnyilvánulása liturgiai aktus. Minden szavában és minden gesztusában, egész megjelenésében egy átélt és kiformált élmény áll elénk, úgy azonban, hogy megérezni rajta: ez kinőtt egy gazdag lelkiélet legmélyebb gyökereiből és belemutat a végtelenbe; ezért tele van kenettel csepegőség nélkül, művészi hatással esztétizmus nélkül: épülés a szó legteljesebb és ritkán teljesülő értelmében.

Prohászknak ez a tökéletes életművészete mélyebb forrásra utal. Hisz nála ez nem egy élettevékenységnek sajátossága, hanem kiterjed minden életnyilvánulásra, valamennyit átjárja az eredetiségnek, a folytonos újságnak és fakadásnak varázsával; ha mindjárt ugyanazt a témát tárgyalja is, sohasem az az embernek benyomása, hogy ismét, hanem mindig újszerű, s ezért mindig érdekes és elragadó; mindig önmagát adja, ezt megérzi az ember, de sohasem unalmas és sohasem tolakodó.

Ez mélyebb forrásra utal. S ez a mélyebb forrás abban keresendő, hogy Prohászknál minden lelki tartalom élmény, és minden élmény képpé válik, nem előkészület és fejlődés nélkül, de töről fakadó ős élet-készlettel; nem úgy, hogy a megszületett élmény keres képet, melyen kiformalódhatik, hanem az már képnek születik; s megint nem halvány, vértelen rajznak, hanem élettől duzzadó, az élményt személyesítő és ép ezért valóságot, életet sugárzó képpé: milyen képe az atyának a jól sikerült fia, milyen képe a szép léleknek

a finoman megalkotott test. Ez az, amit *Prohászka eidetizmusának* mondottunk. Ő ama ritkák közül való, akiknél kép és valóság, gondolat és kép őseleven, meg nem tépett egységben van, miként azt a primitívek lelki életéről állítja Bachhofen és Dacqué; miként a hat év körüli gazdagabb lelkű gyermekekről és a legtermékenyebb és leghatásosabb művészekről állítja meg E. Jaensch, az eidetizmus theorétikusa; aminek vesztét siratja Klages, mikor megállapíthatónak véli, hogy a kultúra haladtával a szellem, a reflektáló és absztraháló szellem elszakadt a lélektől, vagyis az átlekesített valóság egységétől. Ha Klages ismerné Prohászkat, érdekes, de hibás elméletét meg kellene korigálnia. Prohászknál megtalálná azt az életteljességet, mely eleven egységbe fűzi a gyermekded közvetlenséget és művészi képes-látást a legtisztább szellemisséggel, a ráelmélő és megfogalmazott világnézetnek és a célirányos akarással átjárt megfegyelmzett lelkületnek teljességével. Prohászka ezáltal ritka példáját adja annak az életteljességnek, mely emberben egyáltalán megvalósulhat.

S itt kell kopogtatnunk, ha mindenáron *formulára* akarjuk hozni, ami Prohászkában köztünk megjelent. Az életnek ritka kegyeltje ő; annak az életnek, mely az élet ősforrásában, a Szentháromságban fakad és hullámszik végig az örökkévalóságon a tartalom és forma hiánytalan tökéletességében, s aztán a teremtésnek és kegyelemnek kettős kataraktájában árad és zuhog bele az időbe. Prohászka ez életáram egy hullámának tudja magát; hivatását abban éli meg — ha ezt eleinte nem is látja világosan —, hogy benne forrás fakad, honnan tisztán, egészségesen, folyton új buzogásban tör elő a teremtés és a kegyelem medrében áramló szentháromsági élet; ami a teremtésben és kegyelemben, természetben és kinyilatkoztatásban, történelemben és egyházban, lélekben és Szentlélekjárásban, emberben és Krisztusban mint élettartalom és gondolat, mint életcél és érték és motívum, mint öröm és remény és tetterő föl tud ragyogni és tudatos bensőséggé születni emberi szellemben: mindazt Prohászka ritka sokoldalúsággal és intenzitással a Szentháromságban előképezett életnek harmóniájában egyesíti, megéli és életet árasztó művészi kifejezésre hozza.

Ez Prohászka, és ez az ő páratlan jelentősége; és ez

halálával meg nem szűnt, hanem a megfelelő keretek közé kívánczozik.

Nincs kétség benne, hogy hanyatló kornak vagyunk gyermekei. Kultúrbölcselek, historikusok, szociológusok a legkülönfélébb oldalról megállapítják, hogy az egyesben és közösségben az életnek ősegysege folyton bomlik és mállik, az élet-nemző alakulatok széthullanak. Klages ezt a szellem és lélek antagonizmusának nevezi, Tönnies a Gemeinschaft és Gesellschaft harcának. Ebben a mi kultúrkörünkben az élet-akarát, sőt még az emberiség fönntartására irányuló akarát is szemmel láthatóan gyöngül. Gyöngül a természetfölötti hitnek is életformákat építő, hatalmas tömegeket mozgató és emelő ereje.

Maga Prohászka ezt világosan látja és siratja: «Folyton siratom a kereszténység rémséges aposztaziáját. Szakad minden . . . part és kötelék, s a lelkek széthullanak» (24, 180). «Szentegyház, tudod, mi vagy szememben? Szép matróna egyikét elkésett, lassan le-leiparkodó könnyel arcodon. Elkésett könnyek; a nagy emóciók fáradt gőzének lecsapódása . . . Szent Egyház, legyenek gyöngyeid, legyenek könnyeid! Értj rá, küzdelmeid közt sirni, szent örömtől, elmélyedéstől. Értj rá szeretni, érezni, élni, virágot ültetni és gondozni. Értj rá örülni, énekelni . . .» (24, 190). Tagadhatatlan, hogy a katolikum minden ízében át van itatva azokkal a közvetlen fakadású indítékokkal, melyekből kiindulhat egy életmegújulás; és nem volna nehéz megmutatni, hogy a fönt jelzett eidétikum és a katolikum benső rokonságban vannak — új szempont a katolikum közeljövő kultúrhivatásának méltatására, és új szempont Prohászka katholicitásának megértésére és méltatására. Most elég megállapítanunk, hogy egyre fogy azoknak az egyéniségeknek a száma, akiktől erőteljes életlökések indulnak; mert hiányzik még az értékesebbekben is az életnek vagy gazdagsága, vagy ereje, vagy egysége. Pedig csak egyéniségekben feslik az egységes, koncentrált, szerves, közvetlen élet, az igazán élő élet. Tehát csak onnan indulhat a regenerálás. Ezeket az életadó egyéniségeket azonban csak az élet ősforrásának, a Szentháromságnak árnyékában lehet találni. S itt válik meg Prohászkanak egészen sajátos hivatása.

Ha végignézek ott, hol az örökélet igéi letétben vannak, — másutt igazán kár is volna járnunk, — ha végignézek az egy-

házon, és nagy emberei közt keresem Prohászka társaságát, kevés az, kiken megakad tekintetem, alig néhány, kiknél megállok.

Korunkhoz korunknak gyermekei állnak legközelebb, és ezek közt csak *Newman* az, akit Prohászkaival össze lehet mérni. Benne megvan miként Prohászkaiban a lélek lényéből fakadt mélységes vallásosság mint domináns, a misztikai közvetlenség, a fogalmi megismerés jelentőségével szemben való rezerváltság, a szellemnek probléma-forgató ereje, az egyéniség varázsa; de nyomába sem ér Prohászka sokoldalúságának, egyetemes plasztikai tehetségének, örök ifjúságának; jellemző, hogy *Newman* már 50 éves korában aggastyánnak érezte magát, jöllehet 92 éves korában halt meg. Majdnem teljesen hiányzik belőle Prohászkaéknak fáradhatatlan és letörhetetlen apostoli páthosza.

Bossuet és *Pázmány* azért kínálkoznak összehasonlításra, mert szónok-fejedelmek, és az utóbbi magyar egyházfő. De első tekintetre nyilvánvaló, hogy ezekből az erőteljes reneszánsz- és restauráció-vezérekből hiányzik Prohászka finom művészi lélek-struktúrája, váteszi szelleme; amint viszont ő benne hiányzik amazoknak uralkodó és kormányzó tehetsége. A szónak mestere mind a három, de más értelemben; egy *Pázmány* és Prohászka szónoksága közt körülbelül az a különbség, ami a durvább és finomabb anatómia között van.

Írói tehetség tekintetében *Pascal* vehetné föl a versenyt Prohászkaival, akivel mélységes, az egész lelki jelleget meghatározó komoly vallásosság és misztikai közvetlenség állítja egy sorba. De egyébként *Pascal* egész lelki struktúrájával inkább *Newman*, mint Prohászka.

Ha a távolabb multban keresünk párhuzamot, meg kell állnunk *Assisi Szent Ferencnél*; nem véletlen, hogy Prohászka első s szinte utolsó írásában fölséges emléket állít *Umbria Isten-dalósának* (12, 125 154). Az evangéliumi szegénységet majdnem ugyanazzal a szenvedelemmel szerette, vallásossága nem kevésbé tüzes, átfogó, bensőséges és gyöngéd, jöllehet a theológusnak és a XX. század gyermekének vallásossága, és nem a középkori umbriai kereskedőfiúé. Ami leginkább egymás mellé állítja a kettőt, az az plasztikai adomány, az a szent művészi tehetség, mely egészen új életfílt tud teremteni,

és ezzel igazán gazdagítja magát az életet. Ezt az életstílt mindkettőnél jellemzi, hogy a következetes természetfölötti orientáció és világygöző aszkézis mellett valami őserős, tüzes életigenlés és életöröm lüktet bennük, mely a világot, a természetet csak úgy mint az életet és az embereket nem massa damnata-nak tekinti (pokoltölteléknak mondja Prohászka), nem megátkozott várnak, melyet kerülni kell, hanem Isten kertjének; s aki Isten gyermekének lelkével jár benne, annak Istent és az ő szépségét és kegyelmét dongja, zümmögi, illatozza minden bokor és virág. Isten- és emberszeretésben egy színen állnak; de Szent Ferencben hiányzik az az egyetemeség és elméleti páthosz, mely ennek a problémákban gyötrődő nemzedéknek fárosza lehetne; viszont Prohászkaiban hiányzanak a misztikai életnek ama rendkívüli útjai és adományai, melyek az assisi stigmatizáltak alakját örök glóriával övezik.

Ha visszamegyek az egyház ókorába, megállapodom *Szent Ágostonnál*; és nála tovább kell időznöm. Hiszen a nagy hippói püspök a maga hatalmas és mozgékony szellemében szintén egyesítette egy kornak, egy hanyatló kornak vajúdásait és fáradhatatlanul kereste a megoldásokat. Tüzes temperamentuma, apostoli buzgalma, fogyhatatlan kifejező kedve és tehetsége, irodalmilag is megfelelő módon lecsapódó szellemi élete: Prohászkaiban mind párhuzamra talál; sőt még a külső életkörülményekben is föltűnően egyeznek a szerény hippói és a szerény fehérvári egyházmegye író, tudós, szellemes püspöke. A legföltűnőbb eltolódás köztük talán abban van, hogy Ágoston életstílje hírvil sem annyira eredeti és új, mint irodalmi stílje; s Prohászkanál ép az a nagyszerű, hogy a kettő tökéletesen egybevágh. Továbbá Ágoston mégis inkább homo theoreticus, bár egy eidétikus betétet nála is meg lehetne találni; összteljesítményének zavartalan eredetiségéből és tökéletességéből levon, hogy egy kifacsart, előre-gedett műveltségnek, egy külsőséges retorikába foszlott latin irodalmi hagyatéknak örököse, és annak porát nem tudta mindenben elég gyökeresen lerázni, míg Prohászkat kegyes végzete a magyar nyelvnek, irodalomnak, kultúrának úgyszólván szüzi talajába állította bele, mely az alkotó zsenit semmiben sem kötötte meg. Viszont Szent Ágostonnak ez a történeti helyzet és tanító-páthosza olyan helyet biztosí-

tott neki az egyházban, milyent Prohászka már nem foglalhat el.

Elutasíthatatlanul fölkinálkozik a párhuzam Szent Pállal, a nagy «lélekgyujtogató»-val (24, 128), melyet csak azért nem merek keresztülvinni, mert Szent Pál a rendkívüli kegyelmi fölkészültség régióiba van beleállítva, és ezeknek a mozzanatoknak a rendes kegyelmi élet útjaitól való gondos elválasztása, az összehasonlítás szükséges előfeltétele, külön vizsgálatot igényelne. Csak jelezni akarom, hogy psziché, irodalmi jelleg és kiválóság szerint Prohászka legközelebb áll a 40 év körüli Platonhoz, a Phaidros és Symposion Platonjához.

Ha Prohászka itt a legnagyobbakkal van párhuzamba állítva, azon nem kell megütközni. Mert közülük és közéjük való. Ez a rövid tanulmány ezt minden lehető ellenvetéssel szemben tüzetesen bizonyítani nincsen hivatva; de talán sejteti azokkal, kik meg akarják látni. Mert hát nem kell felejtetni, hogy a közelmúlt nagyság kellő arányozásához kell mindencetre megfelelő távlat, melyet azonban nem okvetlenül hoz meg az idő; de kell azonkívül bizonyos fogékonyság; s ezt az utóbbit fejtegetésekkel és bizonyításokkal segíteni lehet, de megteremteni nem.

Nekünk magyaroknak nagy érdekünk erre ráeszmélni. Hiszen az imént vázolt párhuzamokból önként kínálkozik a következtetés, hogy Prohászkaéhoz hasonló érték még nem jelent meg a magyar szellemi égen.

Áhitattal állunk a Gondviselés útjainak kifürkészhetetlen fordulójánál. Prohászka atyja 1871-ben Feldkirchbe költözött, és majdnem magával vitte tizenkétéves fiát is; és így kicsinybe mult, hogy az atyja révén osztrák és az anyja révén német eredetű Prohászka hatalmas életfolyama bele nem torkollott a német kultúra tengerébe. Prohászka maga, mikor időnként nagyon a lelkére borul nehéz küldetése egy érzéketlen és pogány hajlamú néphez, tűnődni kezd: miért épen ide, ehhez a néphez küldetett (23, 297). Nem egyszer hallottuk, hogy Prohászka génuszának egyedül megfelelő keret egy nyugati nagy kultúrnép és annak nemzetközi irodalma és nyelve lett volna. Hisz tagadhatatlanul probléma is az: Prohászkanak egyetemes nagysága és kétségtelenül

gondviselésszerű egyetemes hivatása hogyan nő majd ki a magyar kultúra és nyelv keretébe szorult elszigeteltségből?

De azt meg lehet állapítani, hogy a gondviselésnek különös kegye volt, hogy Prohászkat *magyarnak* tette meg. Nemcsak azért, mert a magyar oly szegény prohászkaik értékekben; hanem azért is, mert mindent összevéve: ennek a ritka és ép ezért kényes virágnak — bár különösnek hangzik — a magyar talaj felelt meg arra, hogy teljesen öntörvénye szerint kifejlődjék és Isten-alkotta entelechiájának egész tartalmát kiteljesedésre hozza. Egész szellemi temperamentuma, és nevezetesen eidetizmusa föltűnően rokon a magyar lélekkel és a legmélyebb magyar irodalmi élni-akarásokkal; és így homogén pszichikai temperatúrában fejlődhetett génusz. Jelentősebb azonban, hogy a még meg nem csontosodott magyar kultúra és a még meg nem merevedett magyar irodalmi nyelv szabad utat engedett új világot alkotó génuszának. Itt még lehet nagy arányokban alkotni irodalmi, sőt életstílt: a nagy nyugateurópai kultúrákban hovatovább már a kicsiszolt és kifinomodott nyelv beszél az ember helyett, és a részletezett és rögzített életformák tologatják az embert és oldják meg helyette a helyzeteket, melyek különben hivatva vannak alkotásra kihívni a szellemet. Továbbá a mi differenciátlanabb nemzetközi kultúrviszonyaink ilyen őseredeti génuszunk inkább engednek szabad alakulást saját törvénye szerint; míg a nagyobb nemzetközi nyilvánosság hamar hajlandó sablonjaival befogni, megbosszantani, sőt föltartóztatni.

Prohászka legfőbb hivatása lesz hosszú időre causa exemplarisnak és magister vitaenek lenni abban, hogy a mai ember, a mai kultúrértékek és életigenlés igényével keblében mikép élheti a teljes katholicizmust. Nos, ma a magyar katholicizmus ennek a katolikus problémának a megoldása szempontjából előkép-jellegű. Megvolt és megvan itt a katolikus életáram, de kissé erőtlen; hiányzik belőle az a törtetés, elszigetelődésre is kész elszántság, mely pl. a francia katholicizmust jellemzi; hiányzik az a félelmes szervezethez, mellyel a német katholicizmus dolgozik. A szellemi negációk, melyek kikezdték az európai szellemet, ide is beszürenek, tehát megoldást sürgetnek és arra módot adnak; de a lelke-

ket tönkre nem tették. Gyökerében egészséges, alkotásokra hivatott katolicizmus ez a magyar katolicizmus, nem annyira polemikus éllel, hanem inkább a katolikus ősertékek pozitív érvényesíteni-akarásával. De kell még bele magáraszmelő öntudatosság, mélység és lendület. Prohászka *ezt* hozott.

S az örök Isten, kinek gondja és irgalma épen a legsujtattabbakat karolja föl, két évezred mesgyéjén, egészen új, minden eddiginél súlyosabb megpróbáltatások küszöbén talán azért adta a magyarságnak Prohászkat, hogy tőle vegye, aminek eddig leginkább híjával volt, és amit eddig egy nagyja sem adott meg neki : Hogyan lehet a katolikus bensőséget és misztikai lelkiséget egy elkülsőségedett korban is érintetlenül és hősi fokban megőrizni, hogyan kell hitetlenek közt hitben és hitből élni, úgy hogy annak a régi hitnek új világmegváltó ereje nyilvánvaló legyen; hogyan kell és lehet következetesen vallani a magánéletben és a nyilvánosság előtt a teljes katolikumot, úgy hogy a világ fiai is térdre kényszerüljenek; hogyan lehet egy vásári korban, technikai versenylázak közt éltető összefüggésben maradni az élet és természet ősközvetlenségével; hogyan lehet ráeszméléssel önmagát szétszedő meddő időkben gyermekded közvetlenségben élni Istennel, természettel és másvilággal.

Prohászka egyénisége, élete és műve immár eltörülhetetlenül beleszövődött a magyarság szellemi életébe és történetébe. A következő nemzedékek lassan megtanulnak az ő szemével látni magyar tájakat és látni a katolikus multnak géniusz-járását, melyet ő támasztott föl nemcsak a Pilis-hegyén, hanem mindenütt, hol magyar szó hangzik és magyar sóhaj száll égnek; megtanulják az ő szíven és lelkén keresztül nézni a magyar történelem utainak és kanyargóinak értelmét, a magyar közélet jelenségeit és földadatait. Prohászka magyar nemzet-megújító munkája útban van.

Mikor és mikép válik hatékonyá egyetemes hivatása? Talán mikor a magyar nemzet ismét egyetemes történeti hivatáshoz jut a keresztény népek családjában? Vagy talán ő van hivatva utat nyitni ennek a jövő magyar hivatásnak...?

SZENT ISTVÁN NÉPE.

Szent idők.

A szentéj kerubja.

(1906)

Ó szent éj, csendes vagy ; csillagos az eged, de virágtalan a földed, s nemcsak virágtalan, de hideg és álmos. Nem öltözködött föl menyasszonyi ruhájába, szépségbe s tavaszba, hogy a jegyest fogadja ; fején nincs koszorú, kezében nincs citera ; álma nem a próféták víziója, hanem a toloncház vigasztalan, hangulattalan pihegése. Rémséges ez az éjféli, ez az ijesztő csend, ez a hideg közöny a teremtésben ; félelmetesek ezek a sötét, kihalt betlehemi utcák, ez a kietlen, dermegetett vidék, hol kialudt minden gyertyafény, minden tűzhely s minden . . . szív !

S mégis fölségesebben nem eshetett meg a világon az Istennek, a Megváltónak fogadtatása. Mert a csillagos, magányos éjben egy fölséges kerub tárja s feszíti ki szárnyait ; gyönyörű alakját, exsztatikus arcát az isteni szépség mintázta ; arcára mosolyt öntött, mely a gyermek Jézus napsugara, s keblébe mézes tejet rejtett, mely a gyermeknek első élvezete legyen, s énekre tanította, mely a gyermek lelkének tavaszi éneke legyen.

Ez a kerub az ő anyja, a szent karácsony kerubinja ; s ezt a kerubot állította oda a világ, emberiség, cézárok, patriciusok, hadvezérek, föld, csillagok s mennyország helyett. Ez a kerub fogadja az Istent.

Páratlan, isteni gondolat volt az, hogy az Isten bevonulása a földre születés, hogy köszöntése édesanyjai csók, s hogy napsugara édesanyjának érintetlen, szeplőtelen szépsége legyen. Isteni gondolata s isteni remeklése volt annak a teremtő eszthétikának, mely minden mezei virágban új meglepetéssel szolgál, de a legszebbet mégis a megváltás történetében s annak a történetnek kikezdésében, Betlehemben adta.

Bátran mondhatom, a legszebbet.

A karácsonyi szent éj s az ő kerubinja az Isten egyik

legérdekesebb s legszebb műve. Édes, mert leánynak s egyben anyának gondolta; legszebb, mert mindenható szeretettel s exsztatikus örömmel fogott művéhez, hogy azt szerencsésen kialakítsa. Az Isten így akarta; így akarta s így remekelt, s miután műve ugyancsak sikerült, beállította azt napsugárnak s liliomnak a sötét, éjféli télbe. A világ kerekre nyílt, áhitatos szemmel nézi e kerubot. Kedves, szép, sugárzó alakja a leányos kerubinnak a sötét éjféli keretében áll, hogy annál verőfényesebben ragyogjon; arcán, szemeiben túlvilági lelkeség tükrözik, abban merül el, mint finom, ihletett médium, ki nem a maga életét, hanem a másét, a gyermekéét éli. Ez a gyermek az ő Istene. Ez közli vele gondolatait s érzéseit; átvonulnak lelkén, mintha csak fölkelő napok volnának, fényes, sugárzó menetben. E sugárzatban azután kifeszül a lelke, kifeszülnek érzelmeinek szárnyai, kitarja karjait s átfogja lélekben az Urat, kincsét, üdvét s örömet.

Ajkáról ellebben az anyának vágya, lelkét megérinti az anyaság órájának sejtelme, s ez érintéstől megrezzen — s ah, legszebb Isten-szemlélet — látja feküdni maga előtt a gyermek Jézust, mint szeretetének foglyát. Földön feküdt, de mennyországra talált. Mert földön fekvve, anyjának szeplőtelen szépségére vetette föl tekintetét; ez volt lelkének első pihenője; az anya meg lehajolt hozzája imádó szeretettel, megcsókolta, s telt keblének édes tejével saját lelke édes-ségét, az első karácsony mézét öntötte beléje.

Ez Betlehem, a szép, kerubimos Betlehem, az isteni, teremtő géniuszának reméklése! Gondolatok s érzések árja jár e műben, mint az isteni élet tengerének dagálya. Egyszerű színekkel dolgozik; szalma, széna, jászol, éj, barlang a motívumai; vonásai egymásba folynak, mintha dalok volnának; de mily eszmék, s mily kivitel! Ez a fölséges művészet a mezei virágot megteremtő művészetnek a rokona, mindkettőben a keresetlen, győzelmes szépség inspirációira ismerünk. A világ ez értelemben is az Isten mezeje, s Betlehem, Názáret, Genezáret, Bethánia, Golgota, Tábor s ismét a Szent Szűz, Magdolna, János, Péter e mezőnek virágai, telve isteni poézissal s teremtő erővel. E virágok el nem hervadnak, színük nem fakul, rajzuk el nem törlődik. Csak szem s lélek legyen hozzá, mely látni s élvezni tudja; lélek, mely a látástól kigyullad, megittasul és? . . . és elváltozik szépségükbe.

«Övéi be nem fogadták.»

(1906)

Krisztus eljött, de övéi be nem fogadták ; s nem fogadták be, mert elmaradt, fejes, szülklátóköri emberek voltak, telve elfogultsággal és előítéllettel. Ha néhány száz év mulva föltámadtak volna, ugyancsak kinézik szemüket a nagy változásokon, melyek az erő s élet dialektikájával rácáfoltak maradiságukra.

Az oktalanság és gonoszság ez ördögi komédiája játszódik végig a történelmen ; a szereplők típusa stereotip : a multban élnek, a jelenben félnek s a jövőt gyűlölik. Ezt a régi darabot adják ma is s adják úgy mint régen, s a darab címe is a régi : «övéi be nem fogadták őt».

Vagy hát befogadjuk-e az Urat? Értjük-e, hogy mit jelent itt és most az a krisztusi szó, hogy «szeressük egymást». Nem kérдем, hogy megtesszük-e, hanem csak, hogy értjük-e, hogy mit követel tőlünk ez az isteni szeretet? Értjük-e azt a fölséges világnézetet, hogy a világon minden, föld, tenger, köszén, erdő, bányák, érc, villám, gőz, növény, állat a lélekért, a szép, tiszta, isteni életért van? Értjük-e, hogy a testvériség az emberi élet virága és öröme, s hogy ki kell fejlesztenünk minden társadalmi s gazdasági intézményt, hogy azt a szebb, szervezesebb, egységesebb közélet szolgálatába hajthassuk? Vagy keresztet vetünk ezek hallatára, s a szókimondó prófétának házára a vörös szocializmus «fertőző beteg»-céduláját ragasztjuk-e ki?

Ime, a modern világnak is nagy baja : a multban él, a jelenben fél s a jövőt nem szereti. Multban él ; egyre a szeretet, az élet, a testvériség régi formáihoz tapad ; sőt haragszik a buzgólkodókra s magát az isteni kereszténységet félt azoktól, kik a társadalmi fejlődésben a szeretetnek s testvériségnek új formáit sürgetik, mert a régi formák arany papírral beragasztott repedt fazekakká lettek.

Tekintsünk végig a történelmen ; hányszor értette meg az emberiség a maga «jó szívének», a szeretetnek inspirációjából s nem duló, forradalmi kényszer döngetéséből a régi formák tarthatatlanságát? Tekintsünk végig a társadalmi, gazdasági, politikai állapotokon, az életnek e fazekas- és falusi kovácművészetre valló formáin ; mily kalodák, bilincsek ; mennyi ócska cserép és ócska vas ! A «klasszikus» nemzetgazdaságnak «szeretete» és «testvérisége» már nekünk is csengő érc és pengő cimbalom, s a liberális gazdasági világ

«humanizmusát» mi is lelkiismereti furdalás nélkül barbariz-mussal magyarázhatjuk.

No és ma? Hogy állunk ma a «szeretettel», «testvériség-gel», a legfőbb kincseknek, az életnek, a léleknek nagyra-becsülésével? Hogyan táplálkoznak, hogyan ruházkodnak, hogyan laknak a mi «édes testvéreink?» Hogyan utálják meg pokoli hőségben, bűdös párával telt levegőben, miazmás laká-saikban nemcsak életüket, hanem összes intézményeinket : a családot, a társadalmat, az államot, a vallást?!

Igaz, hogy tinta, epe folyik bőven; az a tollból, ez a nyelvből; theóriákat verdesünk egymás fejéhez; meggya-nusítunk kit szocializmussal, kit materializmussal, kit más csodabogár-tendenciával. Testvérek, kár a szóért; fogadjá-tok be Krisztust, de fogadjátok őt be itt és most, és szeres-sétek az embert, ne a régi formák szerint, hanem az ember-ség mai követelményei szerint! Hagyjátok el a sok szót, hogy milyen lesz a társadalom jövődő alakja, hogy a kollektívítás mily mérveket ölt majd; hagyjátok el a vitát, hogy az értéktöbblet elméletén fordul-e meg a kapitalizmus, s a történelmi materializmuson épül-e föl a szocializmus; ez mind szóbeszéd, szóharc és szózaj, s a tettek emberét kevéssé érdekelheti. Mert a társadalom élete hullámzó tenger és rügyező őserdő! Hogyan tudhatja pedig a hullám, ha esze is volna, hogy az óceán hullámozása honnan, merre s mily lökésektől irányítottatik? S hogyan tudhatja a felrepülő sárga-rigó, ha esze is volna, a rügyező, pattogó, fakadó őserdő erő-készletének képletét? Az ember hullám is, mely le van fogva a történések mechanizmusába s az élet vidékszerűségébe, sárgarigó is, mely ha fel is száll s szembe is áll az őserdővel, de átnézete ez isteni művön nem lehet.

Tehát ne theóriákat! Ne ijesszük egymást ilyen-olyan szocializmussal, hanem építsük ki a szociális s a gazdasági fejlődés követelményei szerint összes intézményeinket. Nem theóriák döntik meg a főnnálló rendet s nem bujtogatók emelnek ki népeket sarkaikból, hanem a világos belátás, hogy ezentúl a dolgok nem mehetnek úgy, ahogy eddig men-tek; a fejlett társadalmi öntudat, hogy ezentúl az emberek-nem bánhatunk úgy, ahogy eddig bántunk; a közönség-nek fölébredt igazságérzete, hogy a munkának s munkásnak más a jussa: ezek a hatalmak döntenek élet-halál fölött. Ezek a tényezők mondják ki az ítéletet, hogy mi áll meg s mi dől meg. Ezek a bírák megvesztegethetlenek, mert nem emberi ész és szív szól belőlük, hanem a fejlődés logikája s

a tények dialektikája. Eszerint, míg a földbirtok mostani fölosztása helyesnek, észszerűnek, hasznosnak bizonyul, addig fönnáll; mihelyt pedig pazarlásnak, vesztegetésnek, képtelenségnek bizonyul, azontúl fönn nem tartható. Hasonlóképen míg a konkurrenciát fejlesztő elvnek ismerjük el, addig érvényesül; mihelyt képtelenségnek s oktalanságnak bizonyul sok szétszórt telepével, sok pénzbe kerülő ügynökeivel, reklámaival s a felek fogdosásával, akkor azután leszámol vele a fejlődés. A trösztök már is kifognak ez erőpazarláson, csak-hogy ezeknek nincs szociális célzatuk, mert mikor a fölösleges költséget kimélni akarván összeállnak, akkor is a fogyasztó közönség zsebére spekulálnak.

Ily magas szempontokra helyezkedve nagy lélekkel dolgozunk a szeretetnek, a testvériségnek, a jobb, nemesebb életnek formáin s áldozatkészségünk s nagylelkűségünk révén úgy tér be hozzánk Krisztus, hogy be is fogadjuk őt.

A mélység ereje.

(1908)

A zuzmarás, jégvirágos természetben az erdők fenyője hirdeti az életet, s mi az élet e szép szimbolumát beállítjuk karácsony estéjén szobáinkba, zöldes glóriát gyujtunk ágain s köréje állva ünneplünk életet a halálban s örök reményt a folytonos küzdelemben s hervadásban, ünnepeljük Isten irgalmát s ember megváltását, s szívünkben kitor az ének: Krisztus Jézus született, örvendezzünk!

Különös dolog pedig, hogy ez ünneplő érzelmeink, midőn a Megváltót keresik, barlangba, istállóba tévednek s jászol előtt állnak meg, s pólyákba takarva megtalálják azt, akit keresnek. Mélyebbre a legmagasabb égből le nem szállhatott, s az ember érzi, hogy igazán szegény és alázatos lett. Érzi, hogy koldus lett s rongyokkal takarózik.

Meglepetve belátjuk, hogy a nélkülözések ez útjain bizonyára az embert keresi, aki állat lett; azt keresi, aki nem lakik házakban, hanem lyukakban s üregekben; aki nem ruházkodik mással mint ronggyal; akinek nincs ágya, széke, asztala, hanem szalmán, földön hever, piszokban él s nyomorúságban hal meg. Bizonyára azt keresi, akinek nincsenek jogai, hanem csak terhei, s akinek az élet küzdelmeiből sok, örömeiből pedig édes-kevés jutott.

S mit gondoltok, miért keresi? azért-e, hogy vele, a degradált emberrel ott senyvedjen a szemétben s szegénység-

ben, vagy pedig azért-e, hogy kivezesse s fölemelje emberhez méltó életnek s boldogulásnak polcára?

Nem kell ezt kimondanom, megérzi mindenkinek lelke s természetes ösztöne, hogy igenis a Megváltó nem azért jött, hogy az ember lenn maradjon, hanem azért szállt a mélybe, hogy az embert fölemelje. E célra fektette bele a szegény küzködő emberbe a lelkét, e célra ébresztette nemes-ségének s méltóságának öntudatára a szenvedő testvért, e célra kavarta föl a közlelkiismeretet, hogy az igazi testvériség szent érzete s a társadalmi igazság és kötelességérzet alakitson a földön szebb, igazságosabb világot.

Nem tesznek helyesen tehát azok, akik a szegénységet csak türelemre és lemondásra intik, s tompa rezignációba bódítják bele az alsó rétegeknek törekvő energiáit; nem tesznek jól s nem értik meg Krisztust! Hiszen a magot nem azért vetik el a földbe, hogy elrothadjon, hanem hogy hajtson, a magasba, napsugárba és virágba. Így a népnek hatalmas rétegei is fejlődnek, gazdagodnak, művelődnek s ezáltal a jogokban s javakban gazdagabb élet magasabb régióiba emelkednek. Isten gondolta így, s a történelem bizonyítja! Ez akarat s e nagy bizonyosság ellen pedig senki sem győz!

De viszont nem tesznek helyesen azok sem, kik a szegénységet lázítják, kik szép szavakkal elbódítják s gyűlölséget szítanak lelkében minden ellen, ami van: társadalom, vallás, nemzet, történelem, haza, egyház, erkölcs, hagyományok ellen, s tele szájjal hirdetik, hogy ezek a történeti hatalmak a néphaladásnak békói, s megölői a nemzedékek boldogulásának.

Testvérek, ne higgyétek, nincs igazuk!

Haladás, fejlődés, emelkedés és küzdelem együtt járnak minden téren, de valamint a magba, hogy fakadjon, életerő kell, úgy azokba a haladó s emelkedő osztályokba a krisztusi lelki és erkölcsi erő kell, amely nemcsak nagy szavakban áll szabadságról s testvériségről, hanem belátásban, jóságban, tiszta erkölcsben, nemes érzésben, fegyelemben, kötelességtudásban, jellemben.

Ezekhez ragaszkodjunk, ezeket szeressük s gyarapítsuk, s nincs hatalom, mely az ilyen népnek társadalmi, gazdasági és politikai emelkedését megakadályozhatná! Tartson ki az amerikai magyarság a haladás és fejlődés ez igazi elveinél! Ragyogjon bele lelkébe-szívébe a betlehemi csillag, s futtassa be hitének s szeretetének örökzöldével azt a betlehemi barlangot, melyből a népeket emelő erő ősfolyama szakad ki.

Lehetséges, hogy az amerikai magyarságnak jobb dolga, keresete s életmódja van ott túl, mint volt itthon; legyen is, szívből kívánom. De a boldogulásnak ez útjaira is krisztusi világosság áradjon, különben sötétségbe vesznek; ahhoz a jobb kenyérhez is lélek kell, különben a kenyérből kő lesz. Lehetséges, hogy nagyobb dinamókkal s izzóbb kohókkal dolgoznak; de az élet terhének fölemeléséhez mindennél több kell; ahhoz szellem és lélek, hit és bizalom kell.

Mily erő e részben az a hit s az a szent öröm, mely szegényt s gazdagot bíztat s vigasztal a betlehemi jászol előtt! Mily erő az a hívő, ideális öntudat, mely a legszentebb testvériségnek közösségébe olvaszt Istent, embert Krisztusban, amely öntudat azután párosul a vérség, az összetartozás, a nemzeti hagyományok, szóval átélt századok érzéseivel s beleállítja a világba az erőteljes, egységes nemzeteket a hitnek s reménynek őserőivel s a haladásnak és jobbulásnak összes kilengéseivel s motívumaival. Legyen ilyen a magyar nemzet, akár Amerikában, akár Kamcsatkában vagy otthon éljenek is fiai!

A betlehemi hit és szeretet bevált, fönttartotta a nemzetet; tisztességre, becsületre tanította s vitte előbbre. Ezzel a hittel s szeretettel van befuttatva minden, ami nagy, szent s édes nekünk, emberélet, emlékeink, nemzeti történet, öröm és gyász, küzdelem és remény, mult és jelen.

Úgy elmerengünk mindezen, mint egy szent vízión, úgy érezzük az emlékek benyomását, mint egy nagy szent áldást! Ó hát csak rögzítsük e fényt s élvezzük az áldást!

Magyar testvéreim, értsétek meg e nagy igazságot; a szent karácsony napja rámutat lényetek s valótok erőire a tavaszodástoknak gyökereire. Esméljetelek, e gyökerektől el ne szakadjatok, Krisztushoz s a hazához hívek maradjatok, hogy e sziklaalapon s e termékeny talajon kifejlődhessék az idegenben is jobb s emberhez méltóbb, de Krisztusból s a nemzeti erőforrásokból táplálkozó éltetek.

A legnagyobb karácsonyi ajándék.

(1911)

Karácsonyt nem lehet csinálni eszmékkel, hanem ahhoz nagy, világraszóló s megtapasztalható valóság kellett, amilyen Krisztus volt; karácsonyt nem lehet elrendelni törvénnyel, hanem ahhoz azok az évezredes vágyak kellett az emberiségben, s azután valaki, aki e vágyaknak bízó irányt adott Isten felé; ahhoz epedő s kínlódó szeretet kellett, mely várt,

várt, míg végre eljött az, kit a nemzetek vártak, hogy Simonként keblükre öleljék s megnyugodjanak benne.

Hogy tehát karácsony legyen a világon, ahhoz emberiség kellett, melyet fölkorbácsolt bűn és aggodalom, s azután Megváltó kellett, aki ezt az aggódó emberiséget megnyugvásra, szent békére segítse.

Segítsen minket is! Ne nézzük gyermekemeg emléknek, ne nevelésünk kegyeletes maradványának a karácsony szent hangulatát, hanem lássuk benne lelkünk legmélyebb igényének kifejezését s ugyanakkor szívünk legforróbb vágyainak csitítását. Mert bárkik legyünk, s bármily hatalomra vagy műveltségre tegyünk is szert, szívünknek az lesz mindig a legégetőbb és legfontosabb igénye, hogy Isten atyánk legyen s hogy nekünk kapcsolatunk legyen vele.

Ezt a kapcsolatot Istennel meghozta nekünk Krisztus s ezért van karácsony a földön, karácsonyi béke s karácsonyi öröm a szívekben.

Ez a kapcsolat életet jelent.

Krisztus ugyanis nemcsak tanokat, hanem életet hozott; ez volt s ez most is az ő karácsonyi ajándéka. Törvényünk ezelőtt s azután is volt elég; de lélek kellett belénk, mely lelkesülni, szív kellett belénk, mely hevülni tudjon. Indításokra volt szükségünk, éltető befolyásokat nélkülöztünk, s csak szavakat adtak és ostort ráadásul. Végre eljött az Úr s életet adott. Adott életet s nemcsak tanított életre. Az életet első-sorban ugyanis adni s nem tanítani kell. A virág a tövön, a gyermek az édesanyján fakad; a tó is, meg az anya is életet ad. Nem betűket ad, hanem lélekzetet; nem kenyeret ad, hanem vért. Mit használ a betű, ha nem lélekzünk, s mire jó a kenyér, ha nincs vérünk?! Lélekzeni nem könyvből tanultunk; vérkeringésünk nem a tudósok receptjei szerint indult meg: hát a szellemi világba is lehelet kellett, vér s vérkeringés kellett, mely ne csak dobogjon, hanem nagy vágyak tűzhelye s nagy akarati erők forrása legyen; s íme, ezt hozta és adta s hozza s adja Krisztus nekünk.

Az ő lelke fényforrás s erőforrás; tőle vettünk lelkeséget, kedvet, bizalmat; ő nyugtatta meg lelkünket. A szellemi világban, lelkiéletünkben erre volt szükségünk. Nem annyira fogalmakra s nagy szavakra, hanem fogalmaknál s szavaknál nagyobb értékekre, magára az életre volt szükségünk, melyet tőle vettünk, az Irás szava szerint: malasztot malasztért.

Ha tehát vettük, ne adjunk túl rajta, hanem éljük át örömmel s lelkesen. Mikor pedig a szent estén lassan-lassan

kigyúlnak pusztán, falun s városokban a petróleum- vagy villanylámpák; mikor az asszony, a leány megteríti az asztalt s meghordja több-kevesebb jóval, amint a szegénységtől vagy jobbmódtól tellett; mikor aztán legalább egy kis borókaágon kigyullad az illatos kis gyertyaszál: akkor érezzük át mélyen, mélyen és melegen, hogy ma lelkünk nagy páratlan hitének van szent estéje, melytől dicsőség lesz Istennek a magasban s békesség lesz a földön a jóakarátú embernek.

Karácsonyi emberek, karácsonyi nemzetek.

(1914)

Karácsony van. A megtestesülés és megváltás angyala leng végig a világon, végig a harctereken is, s épen ezek felett hangzik el éneke: «Békesség a földön a jóakarátú embereknek». Ó mily fájós, mély érzés van ezidén a karácsonyi énekben s mily ezredéves vágyak erejével cseng-zeng végig a földön; ez énektől fölébred a harcos indulatoktól lefoglalt emberi érzés s minden emberi kebel rezonál a nagy vágytól, hogy «békesség a földön», — s azt feleli rá: ó igen, legyen hát békesség; igazi, mély béke a földön!

A béke ott lesz s azoknak lesz, kiknek jóakarátuk van. Akkor tehát a béke ugyancsak nem rajtunk múlik, mert nekünk igazán jóakarátunk van. A magyar nép nem támadt meg senkit, meg nem irigyelte senkiét, a háborút nem kívánta, a harcot nem kereste, hanem a háború reászakadt s a harc reá lett kényszerítve. Elég a magyarnak a maga szép hazája, az Istennek ez a kárpáti körfallal bekerített kertje. Nem kell hozzá több föld, de több áldás a már birtokolt földre, több boldogság és jólét rajta. Az kell neki! A magyar nem szolgánép, melyet kancsukával kergetnek a hadba; a magyar nem kalmárnép, melyet a több arany vágya úz ki tengerekre s más népek nyakára; a magyar nem Egyiptom, nem Kanada s az Indiák piócája; ha tehát harcol, harcol szabadságáért, melyet korlátozni, harcol hazájáért, melyet darabokra szeldelni akarnak.

Voltaképen pedig nemcsak ezért harcol a magyarság, hanem küzd és vérezik egy nagy, közös jóért, küzd egész Európa békéjéért.

Ez volt régtől fogva Magyarország eszményi hivatása, ez volt a nemzetnek Isten-adta küldetése! Isten erős bástyának, a nyugati műveltség védőfalának, az egész keresztény-

ség határőrének rendelte a magyart. S így állta meg helyét ezer év óta s így kell megállnia most, mikor a világháborúban épen azt a régi, nemzeti hivatást kell teljesítenie, melyet Isten bízott rá, hogy ércfala legyen a műveltségnek, s hogy áldozatos hősiességével hozza a világra s mindnyájunkra a béke áldásait.

Részünkről tehát az a harc a békéért folyik. Valamint Európa biztonságát s egyensúlyát Magyarország nemzeti léte s szabadsága biztosítja, úgy bizonyos az is, hogy hősieken kiontott véréből okvetlenül a békesség olajága fakad majd.

Bárcsak fakadna már! Bár volna már igazán karácsonyi béke, s karácsonyi szent szeretet s öröm a részünk. Reméljük, hogy a jóakarát meghozza azt is, még pedig elsősorban a kitartásnak, a kötelességteljesítésnek, a bátorságnak s áldozatkészségnek jóakarata. Ez is jóakarát, csupa jóakarát, még pedig az az erős, acélos jóakarát. Ez kezdet óta megvolt benned s megvan ma is benned, vértanú-nemzetem! Töröld le könnyeidet s ne zúgolódjál s ne pörölj a hivatásokat kiosztó s a szolgálatokat megkívánó Istennel. «Isten szüntet meg s alkot országokat» — mondja a próféta; Isten nevel s emel fel ideális hivatások magaslatára nemzeteket. Ime, te a Végtelent s terveit szolgálod, ez legyen tudatod s ez dicsőséged is.

S míg a nagy, édes béke nem lesz részünk, addig a nagy kötelességteljesítésnek tudata s az Isten szent akaratában való megnyugvásnak fölséges érzete legyen a mi belső szívbéli békességünk. Ezt a békét kell szívünkbe zárva hordoznunk csatatereken s lövészárkokban. Ez a béke a Krisztus békéje! Harc s háborúság a világban mindig van, s az igazi békét végre is az ember a szívében hordja! Veszteség s szomorúság, özvegység s árvaság a világban mindig lesz, de hát a Krisztus országa, mely az igazi békének országa, nem é világból való, s azért azt az igazi, legszentebb s legédesebb békét végre is csak a szellemi világban, a szív harmóniájában, a tiszta lélek énekes érzéseiben lehet föltalálni. Annak ott benn, ott az Isten-szerető lélekben van az országa!

Ezt a békét Krisztus most is hozza nekünk s nemcsak a programját adja a karácsonyi énekben, hanem az annak megteremtésére szükséges erőt is adja kegyelmében! Ez az erő a testvérünké lett Istennek, a köztünk élő s velünk életközösségben álló Megváltónak a szeretete. E szeretetet megérezzük, melegsünk rajta és örülünk neki. E szeretetbe beleállítjuk küzdelmes s áldozatos életünket s tudjuk, hogy

bármi ér is minket, Isten nem hagy el s a karácsonyi Istenközelséget meg nem vonja tőlünk. E közelség villanyozó s ugyanakkor megnyugtató erejében legyőzzük az erőszakot, le a gyűlöletet, s ha sebet is ejtünk és kárt is teszünk ellenségeinkben, akkor is kísér a tudat, hogy e harc kötelesség s hogy e harccal és háborúval magát a harcot és háborút szeretőnk, ha lehetne, örök időkre száműzni a földről.

Legyen a jóság, a hit, az erény a mi békességünk, hogy egyszer, valamikor — s lehetőleg minél előbb — az örök béke kösse egybe a földön Isten gyermekeit, Krisztus testvéreit. Akkor azután nemcsak karácsonyi emberek, hanem karácsonyi nemzetek lesznek a világon, s ezek által valósul meg majd több a Krisztus országából is mi körülöttünk. Addig is a karácsonyi angyalénekek, hogy «békesség a földön», az legyen itt visszhangja, hogy «jöjjön el a te országod», s azt ne csak várjuk, de teremtsük is meg.

A karácsony pedagógiája.

(1915)

Amilyen csodálatos az evangélium programja a világ-megújításra, oly gyakorlati s egyszerű a módszere. Sokat, nagyot akar; Isten dicsőségét, gondolatának, szándékainak megvalósítását akarja; a módszer pedig, mellyel ezt a nagyot megvalósítani kívánja, a legegyszerűbb, a legnaivabb: az új ember, s még annak is a kiindulása: az isteni gyermek. Ezt az isteni, új embert akarja a világba állítani s meg van győződve, hogy ezt az isteni típust abból az ösztönös s alacsony embertörmelékből, abból a zsidó és pogány, görög és barbár emberkháoszból kiemelnie sikerül. Telítve van az ember nagyságának s lelki értékeinek óriási hitével s azon iparkodik, hogy ez értékeket az emberben folyósítsa s mindenkinek eleven öntudatára hozza. Föl akarja öltöztetni az embert, bármily kultúra környezze, az erkölcsi tisztaság s a jellemegyenesség tiszteletreméltóságába; ugyanakkor pedig elégedetlenkedik mindazzal, amit már elért s akarja, hogy az az isteni ember egyre jobban istenüljön, s hogy minél magasabbra nő föl az égbe, annál hódítóbban vesse meg a lábát a földön, s vessen magának alája világot, gazdasági s társadalmi alakulást s csináljon világtörténelmet az Isten dicsőségének emberi békében s harmóniában való kiváltására.

Ennél nagyobb program nincs; de ami fő, úgy a programban, mint annak megvalósításában egy csodálatos

pedagógiai érzék nyilatkozik meg, amennyiben ebben az egész nagy akarásban s nagy történetben a hangsúly az eleven életre, az élő valóságra, az emberre van fektetve. Embert akar, ki Isten szerint való; embert akar, kiben az Isten megtestesült! Ez a karácsony titka, ez a világmegújulás reménye s a világmegújítás ereje!

Épen azért elsősorban nincs gondja tanokra s rendszerekre, hanem eleven gondolatokra; nem könyveket, hanem fejeket, sőt nem is fejeket, hanem fejes s szíves embereket akar kezelni. Nem bibelődik ideálokkal, hanem ideális valóságokkal, s nem emberi ideálokat, hanem ideális embereket nevel. Embereket, kik nemcsak ismerik, hanem akik élnek az ideálokat.

Az evangélium e realizmusa elragadóan fölséges és hódító. Mások a világot gondolatokkal s szisztémákkal fejelik meg, programokat állítanak fel, nagy követelményekkel lépnek fel intellektuális s gazdasági tekintetben s így remélnék adni nagyobb stílust az életnek. Tudománnyal s analízissel szolgálnak; szétszedik az ember s a társadalom elemeit, de lelket, bizalmat, bátorságot s életkedvet nem tudnak adni; nem bírják belevarázsolni az analizált részekbe a szinthezis élettartalmát és erejét. Sokat absztrahálnak s mindent kipontoznak s megvonaloznak, de az egész csak gondolat, de nem élet. Hát ha valaki, hát ezek ugyancsak nem járnak el evangéliumi pedagógusok módjára.

Az evangélium eljárása a legideálisabb pedagógia. Oly reális, mint az élet, s oly ideális, mint a legvérmesebb sikerek álma. S ezzel a pedagógiával kell a magyar népnevelőknek is dolgozniok.

Telítse az iskola a gyermeket s az ifjúságot eleven idealizmussal, nagy hittel s tiszta erkölcsiséggel, de melyet nemcsak ismernie, hanem gyakorolnia kell. Legyen a tanulás szemlélet s gyakorlat, a tanítás pedig szintén élet és gyakorlat. Így lesz majd a tanításból nevelés. A tanítás intellektuális kategória; ép azért az a léleknek csak egy oldalát nézi, nézi a tananyagot, a közlendő fogalomtömeget, az eszmék <nek> s kapcsolásaiknak személytelen rendszereit; ez mind mechanika, ez mind logikai technika, ez mind intellektuális leltári készlet; de ép azért ez mind nem érinti a lélek sajátos, intím egyéniségét, ez mind nem ingerli az élet plasztikáját, szóval ez mind nem segít a képből, a számból, az adatokból az élet meleg és szerető megtapasztalására s önmagunkban való nemesítésére s kialakítására.

Az evangélium azért is nem rokonszenvez tanítókkal, akik nem nevelők; azokat valamiképen abbamaradt, félszeg existenciáknak nézi, akikre nincs neki szüksége. Az élet evangéliumának nem tanítók kellene, kiknek «fogalmaik» vannak, hanem nevelők, kikben a fogalmak eleven erők. A tanítók beszélnek Istenről, a nevelők pedig átélik Istent s Isten-félő emberek. A tanítók erkölcsi rendszerekről beszélnek, s tanokat ismertetnek; a nevelők pedig az erkölcsi egyéniség közvetlenségével szemléltetik a tant. A tanítók vezetnek templomba; a nevelők pedig az Isten-tisztelet s imádás hevét öntik ki a gyermek lelkére. De hát csak ezek az utóbbiak a hivatottak s választottak egyaránt.

Ezek kezéből kerülhet ki egész ember. Az előbbieket szerencsétlen művészek, kik saját befejezetlenségük s éretlenségük folytán másokat egészekké s egyéniségekké nem alakíthatnak. S tényleg, mily darabos munkát végez az az iskola, s mily esetben s szögletes embereket produkál, mely az ifjakból mechanikusokat, kárpitásokat, orvosokat, fogtechnikusokat, paragrafus-tudósokat, ügyvédeket, kereskedőket, szenzálokat, szántóvetőket igen, de harmonikus embereket nem nevel. Ezek az ürességek tudnak valamit megcsinálni, de élniök nem érdemes; a legtöbbje Istent, hitet, eszményt, törvényt kellemetlen tehernek tekinti, melyen, mihelyt az iskolából kilép, tünetőleg túlad, s egyáltalában nincs azon a magaslaton, hogy a jóakarásban s annak közlésében s kisugárzásában lássa az élet értékét s az egyéniség legértékesebb s leg-tiszteletreméltóbb megnyilvánulását.

Ezt a magaslatot az iskola számára csak a tanító élet, csak az életet előélő s úgy közlő nevelés biztosíthatja. Ez a pedagógia a karácsony programja és gyakorlati irányzata. Teljünk el vele minél inkább, hogy karácsonyi nemzedéket nevelhessünk, mely saját lelki harmóniájával segítse megteremteni a jobb világot, s a jobb ember révén több békét biztosítson nemzeteknek s a haladás és fejlődés nagy munkájának.

A jobb jövődőség békéje.

(1915)

Nehéz a mostani világháború kalendáriumába beállítanunk a karácsony gyermekmosolygású s mézédés ünnepest, — amily nehéz hófergeteges s szélvészdúlta vidéken tulipános s szegfűvirágos kertekről álmodozunk! Nehéz a gyermek Jézus fászlolat ágyúcsövekre fektetni s a betlehemi

barlangot szalma helyett bombákkal s gránátokkal aljazni. Úgy érzem, hogy sohasem állt a karácsonyi béke oly éles ellentétben a kegyetlen valósággal s sohasem éreztük azt úgy, mint az idén, hogy a világbéke még csak szó — nagy szó bár —, de még nem tett, nem tény.

Igen, még nagyon messze tartunk a karácsonyi evangélium megvalósításától, de azért ez a világháború nem oltja ki a karácsonyi hitet; a háborús évben is kell karácsonyt ülnünk, s ágyúdörgésből is kihallatszik a szívek vágyának örök motívuma, az a nagy hit, nagy remény és vágy, hogy «békeség legyen a földön a jóakarátú embereknek».

S ugyan miért? Először azért, mert az egész evangélium s a rajta épülő keresztény kultúra az erőszak irracionálisának kiküszöbölését kívánja. Az erőszak nem jog, akár egyes ember, akár nemzet kövesse el, s az emberélet s emberértékek irtása nem lehet észszerű, akár zsványhordák, akár hadseregek végezzék azt; ha pedig az erőszak valahol még út, s a kultúra kiirtása valahol még törvényes eljárás, akkor azon az úton még alacsonyfokú kultúra jár, s azt az eljárást még fejletlen társadalom követi.

Ezidőszerint még ez úton járunk s még más utunk nincs a nemzetközi viszonyaink intézésében; még ezt az eljárást követjük s másra szert nem tehetünk. De azért azt érezzük, hogy ez úton csak kényszerülve járunk, — sőt, azt is, hogy sokáig ezt az eljárást el nem viselhetjük, s hogy a fejlődés okvetlenül siettetni fogja, hogy az evangéliumi békeszövből világdáldás s világbéke legyen.

Én e hitben élek s meg vagyok győződve, hogy a világ e nagy háború által is nagyot lépett előre az ideál megvalósításának útján! Meg vagyok győződve, hogy folyamatban van a lelki világban a háborúnak kiküszöbölése s készülöben van a háborúnak társadalmi, jogi s théológiai bűnné való proklamálása! Az emberi gondolkozás jelenleg oly folyamaton megy keresztül, melyben az a nemesebb fölfogás alakul ki, hogy a háború csak kényszerhelyzete egy alacsony kultúrfoknak, s hogy csak régi barbárságunk egyik tradíciója az, melyet magunkkal hordozunk, de amelyet oly biztosan le fogunk vetni, amely mértékben haladunk.

Ezt a fölséges célt akkor szolgáljuk, ha a pacifizmus problémáját meleg, vallásos lélekkel fölkaroljuk s ha benne a betlehem-i evangélium visszhangjára ismerünk. Csak a nagy hité a jövő! Azért higgyünk a béke evangéliumának egész terjedelmében, higgyünk abban is, hogy a békekongresszusok

s a hágai konferenciák is az Istenember nyomaiban járnak s hogy az Isten országa felé tartanak.

Ez a nagy hit azután arra fog törekedni, hogy az egyház s az iskola, a család s a társadalom kezét fogjanak a krisztusi nemzedéknek, a békeszerető emberiségnek a kinevelésére, hogy fejlesszék a jobb időknek reális feltételeit, a krisztusi érzést, az igazi szeretetet s ezek nyomában hozzák közelebb egymáshoz a társadalmi rétegeket s közelebb egymáshoz a nemzeteket!

A kultúra eddig mindenütt leküzdötte az anarchiát; miért ne higgyük, hogy leküzdö a nemzetek s az államok közti anarchiát is? A kultúra eddig mindenütt úgy fokozta az önérzetet, hogy ép önmagunk megbecsülése által képesített rá mások megbecsülésére. De ha ezt tette az emberrel, ember-társával szemben, miért ne tegye a nemzettel, nemzettársával szemben? Nem nemzetköziséget akarunk mi, nem a nemzeti egyediségek fitymálását vagy lekicsinylését, ellenkezőleg, erős, de egymást tisztelni tudó népeket akarunk, — akarunk nemzetköziséget erős nemzetekkel, anarchia helyett felsőbbrendű szövetkezéssel, — háború helyett a jog s biztonság egyensúlyával.

Ez a mi karácsonyi hitünk s nagy programunk, mely után buzgó imádság epedez százezrek ajakán! A háborút megállni nagy kötelességünk, de a háború után a béke uralmát megteremteni kötelességünk, vágyunk s örömünk is.

«Békesség a földön.»

(1915)

Karácsony éjjelén felénk cseng az erkölcsi pacifizmusnak, az evangéliumnak vigasztaló szózata: «Békesség a földön a jó-akarátú embereknek». E békességben tükrözik a «dicsőség», mint ahogy az ég fényes kéksége tükrözik a tenger sima tükreán; mikor pedig a háború fölborzasztja az élet tengerét s a fajok özzése s kegyetlensége piszkos, vértaréjos hullámokat gördít föl rajta, akkor a «dicsőség» is elborul s az igazság, jóság s szépség isteni arculata is torzképpé válik. Ez pedig ijeszt s nem vigasztal, s azért érthető, hogy oly ösztönszerűen tör ki a szívekből a vágy az igazi, a mély, az örök béke után s hogy főleg a karácsony ünnepén a betlehemi jászol környékén virraszt a remény s fakad az imádság a békesség uralmáért, s ugyanott rajzanak kultúrálmodok s világnézetek, melyeknek tárgya a jobb világ, a több béke, sőt az örök béke. Ezzel

álmodnak a pacifisták, ezt tervezik a szocialisták, s nincs az a konok, kemény militarista, aki ne engedne enyhébb s lágyabb érzéseknek helyet, mikor a betlehemi jászol erkölcsi, finom, meleg milliójéből szemléli a háború furiáit, melyek az angyali énektől visszhangzó hegyoldalt doberdói fensíkká változtatják s a nyolc boldogság hegyét lövészárkokkal túrják fel s drótsövényekkel szegélyezik. Onnan a Krisztusnak el kellene költözködnie!

Sohasem éreztük azt a kínos ellentétet, mely a karácsonyi békesség s a harcos világ közt, az evangélium s a hatalomért küzdő nemzetek közt fennforog, mint épen most, a világháború rettenetes esztendejében. Úgy látszik, mintha rég messze estünk volna el az emberiség erkölcsi ideáljaitól, sőt mintha talán el is szakadtunk volna azoktól. Ilyenkor megértjük azt a pesszimizmust is, mely az ideálokat szükséges illuzióknak s nélkülözhetetlen ingereknek nézi, melyeknek megvalósításában nem hisz. Aki ezt komolyan gondolná, annak természetesen le is kellene mondania az ideálokról s emancipálnia kellene magát az illuziók ingereitől, hogy azokat más, realisabb tényezőkkel helyettesítse. Képtelenség ugyanis az eszményekben mint igazságokban, vagyis mint felsőbbrendű realitásokban hinni s ugyanakkor nem igényelni, hogy azok folyton s egyre tökéletesebb mérvben testet ne öltsenek. Legkevésbbe lehet ezt az Isten megtestesülésének, a végtelen ideálitás realizálásának ünnepén, karácsonykor tennünk. Ha hiszünk az eszményekben, akkor szerintük kell alakítanunk a világot, akkor akarnunk kell azt is, hogy a történelem az isteni gondolatoknak s szándékoknak karácsonya felé, az eszményeknek megtestesülése felé tartson.

Vajjon ez eszmények közé tartozik-e az örök béke, a «békesség a földön», vajjon csak az erkölcsi világban, az ember lelkében lesz-e a béke országa, vagy pedig a társadalmi, gazdasági, állami életben is, vajjon csak az emberben vagy az emberiségben is fog az testet ölni, — íme, a mi időszerű karácsonyi kérdéseink! Mit tartsunk ideáljainkról, melyek magasabb, tisztább érzések erkölcsiségébe terelnek, hol az emberiség nem önző s harcias államiság, hanem megértő s jóakaró testvériség lesz majd, s mit realitásainkról, melyek emberéletek s kultúrértékek eszeveszett pusztításával kínoznak s szegényítenek? Van-e út, mely e khaoszból kivezet, s ha van, merre visz az, arra-e, hol az egyensúly, a harmónia, a béke ünnepel? S miután nem kételkedhetünk abban, hogy az ember mégis csak az emberesedés, s nem az elállatiasodás

útján halad, ugyan mely pontján tartunk most ez útnak, s mily messze van az az örök béke Isten-országától? Látni-e már onnan ez ország határára, vagy még mindig csak a vágyak végtelen távlatában állunk, melyekben prófétáink víziói délibábként játszanak?!

Mély meggyőződéselem, hogy e kínos kérdések körül tisztázódnak az eszmék, s hogy a biztató fejlődés folyamatában állnak s érlelődnek az érzések. A mai ember tényleg sokkal világosabban adhat magának számot az ideálnak s a reálnak, nevezetesen a mi esetünkben, a békének s a háborúnak egymáshoz való viszonyáról, nemkülönben a köztük fennálló rémséges ellentét elsimításának lehetőségéről. Ez idevágó nézetek tisztázásához szeretnék ez eszmefuttatással járulni.

A háborúnak kiküszöbölése bizonyára szükséges ideálja a történelmét nagyobb öntudatossággal s nagyobb hozzáértéssel kezelő emberiségnek, s ugyanakkor szükséges s elmaradhatlan követelménye az erkölcsi érzéseknek. Egész lényünk fölsír, hogy ily rettenetes tragikum az emberiség sorsa, hogy végzetszerűen földidezi azt, amit erkölcsi nézeteivel s érzéseivel tulajdonképpen elítél, mikor gyermekeit millió számra veti oda Moloch karjaiba . . . a Mammon szerelméért! Menekülni szeretnénk az ily világból, hol ellentmondás az élet, hol hazugság a sok szép szó, s hol egy nagy valóság van: a nyomorúság. Mintha valami észbontó éjszakába kanyarodott volna az emberiség útja, melyben csak lefelé lejtethünk, le a sötétségbe s ködbe, le a hiúságba s a keserű fájdalmak tengerébe!

Mily másképp hangzik ezzel szemben az, hogy «dicsőség ott fent» s «békesség ott lent», s mily szenvedélyes, viharszerű rezonanciát kelt az emberi érzés s méltóság öntudatára ébredő milliókban az a hír, hogy mindaz a háború és kín csak alacsony létfokok álomlédérce; hogy csak leküzdendő tévely és vérba; hogy csak bennünk rekedt állati infekció, mely őrjít időnként, de majd kilábolunk belőle, s hogy a barbársággal szemben az igazi emberiség az örök békét vallja programmul s nem nyugszik addig, míg azt nem meg valósítja. Valóban ez zene is, vigasz is, de egyszersmind az egyetlen értelmes gondolat s az egyetlen biztató kilátás is, melytől enyhül is s lelkesül az ember.

De a háborút nem lehet plebiszcittel száműzni, s az örök békét sem lehet törvényhozásilag behozni, hanem azt mint magas kultúrfokot, csak a gazdasági, állami, politikai s er-

kölcsi állapotok elváltozása által lehet előteremteni. Eddig a háborúnak is szükséges szerepe volt, eddig a háború is a világtörténet nagy tényezője volt; hogy tehát ezentúl háború ne legyen, az csak abban az esetben lehetséges, ha a háború világtörténeti szerepét más tényező vállalja el, s ha azokat a «szolgáltatokat», melyeket eddig a háború teljesített, ezentúl más valami végzi. Igaz, hogy a háború kemény, kegyetlen, véreskező szolga, igaz, hogy vérengző, alávaló gurka; de hát a világtörténelem Istenének fehér és fekete szolgálói vannak, s a haladás abban állna, hogy a legfeketébb szolgálának, a háborúnak «szolgáltatait» más valami hatalom végezze, s hogy a háború indításait s kulturális visszahatásait a népek élete számára máshonnan s ne ily rettenetes áron vegyük.

A háború bizonyára nagy tényező volt a multban a népek életében, s voltak nagy erkölcsi s gazdasági kihatásai. A világtörténelmet háborúk nélkül egyáltalában el sem képzelhetjük; belőlük valók azok a nagy geográfiai eltolódások, a néplelek megfeszülései, a gazdasági új kiindulások, a nemzeti fölpezsdülések, az új érzések, melyek új helyzeteket teremtettek s új indításokat adtak a népek életének. Minél inkább vagyunk pozitivisták s minél jobban tudjuk méltányolni több kérdésben a történeti materializmus állásfoglalását a termelés s a szellemi élet közti kapcsolatra nézve: annál inkább egyezünk meg majd abban is, hogy a háború ott lent, azokon az alacsony fejletlen életfokokon amellet a kevés belátás mellett a szociális élet törvényeibe, elkerülhetetlen volt. Ebből azonban nem következik mindjárt az, hogy most pedig, mikor már sokkal magasabban állunk s mikor a fejlődés törvényeibe is van bepillantásunk, már csak nem szorulunk a háború erőszakára, erre a világinéző ököljogra; hanem azt kell előbb konstatálnunk, hogy tartjuk-e már annyira kézben a fejlődés erőit s tudunk-e a világ s az élet fölött úrrá lenni . . . irracionális hatalmak igénybevétele nélkül? ! Vagyunk-e már annyira, hogy a háború bűn legyen a szemünkben s nem kötelesség? !

Erre nem elég azt mondani, hogy iktassuk ezt törvénybe, neveljük az emberiséget erre az ideális hitre s magatartásra s akkor lefűjjük egyszersmindenkorra a háborút. Az ideálokat ugyanis reális alapokon kell szolgálnunk s az emberi élet nemesebb formáit csak a fejlődés útján, a történelmi egymásután vonalán érhetjük csak el. Az ideál ugyan akkor sem hamis és helytelen, amikor még meg nem valósítható, de azt

kell mondanunk, hogy addig még éretlen. Az örök béke ideálja a mi állapotainkat véve bizonyára az. Gazdasági, állami, társadalmi, erkölcsi, vallási életünkben még nem tartunk ott, hol a nagy világharmónia megcsendülhet. Az ideál órája még nem ütött, s aki azt most akarná megvalósítani, az elszakadna az ideált hordozó realitástól s bizonytalanba indulna. Ki merne közülünk most igazán tolsztojista lenni, ha igazán lelkiismeretes ember? Ki várhatja azt el egyesektől és államoktól, hogy a gazdasági s társadalmi életnek jelen fokán, a nemzeti egyéniségek s érdekek mostani alakjában, a mai kultúrélet fogalmi s erkölcsi tartalma mellett a «ne álljatok ellent a gonosznak» passzív álláspontjára helyezkedjenek, vagyis, hogy ellent ne álljanak az erőszaknak, az önző kizsarálásnak s az elnyomásnak? ! De hát miért ne álljanak ők s miért ne álljunk mi is — vetheti ellen valaki — az ideálok s az evangélium álláspontjára, mikor ez az álláspont szent is, igaz is? S erre az a felelet : azért nem állhatunk oda, mert az az ideál ezidőszerint még elérhetetlen, mert megvalósulásának feltételei még nincsenek meg, mert módzatai még bizonytalanok, s így a lelkiismeret is bizonytalanságban leledzik ; bizonytalan lelkiismerettel cselekedni pedig nem szabad, sőtétbe ugrani oktalanság. Ki másképp cselekszik, az nem idealista, hanem kompromittálja az ideálokat. Az igazi idealista mindig a realitás alapján áll ; ugyanakkor azonban nem passzív viselkedésű, hanem mindenképen arra törekszik, hogy a realitást emelje s azt minél több igazsággal s jósággal s lélekkel teltse.

Ez a mi feladatunk is ; a háborút ezidőszerint még ki nem küszöbölhetjük, de azért nem szakítunk az örök béke ideáljával, sőt iparkodunk megteremteni ez ideál megvalósulásának gazdasági s állami feltételeit. Iparkodunk egy oly állapotba hozni az emberiséget, ahol a fajok s nemzetek érzelmi elfogultságából kiemelkedik, ahol az állami hatalom nem az egyes nemzetek minél nagyobb hatalmát, hanem az emberiség érdekeinek harmóniáját szolgálja. Míg a nemzeti s állami elkülönzést és ridegséget az igazi műveltség meg nem törli, addig az emberiség közösségre, testvériségre, tehát örök békére is éretlen. Míg a nagy nemzettestek s egyéniségek nem alkotnak testvéri közösséget, addig ott állnak harc s háború tekintetében, ahol a trogloditák álltak ; a különbség csak az, hogy ezek mogyorófaikat s asszonyaikat, azok pedig országaikat s pénzes zsákjaikat védik, de a védelmi s harci eljárás elve ugyanaz : az ököl. A közösség a nemzet s az

állam keretében ez eljárásnak s ez elvnek véget vetett a jogszolgáltatás által; de az államok s nemzetek közt még továbbra is ez az elv járja.

Mikor üt majd az államok közti értelmes organizációnak ez órája? Ez nem azt jelenti, hogy abban a világban majd csak az erkölcs lesz a mérvadó, a jog pedig mint szintén készítő s kényszerítő hatalom megszűnik; nem azt jelenti, hogy a háborúval együtt minden «erőszak», amilyen a jog is, száműzetik. Ez bizonyára helytelen nézet volna; miután a széthúzó akaratokat az élet s az érdekek tarkaságában csakis erkölccsel harmóniába hozni nem lehet, ép azért szükségünk volna mindig s mindenütt az erőnek, mondjuk, az erőszaknak arra a kategóriájára, melyet a szabadakaratok, az ötletek s nézetek, a vágyak s érdekek tarkaságával szemben a jog jelent. De mindenesetre ki kellene küszöbölnünk az «erőszaknak» azt a barbár kiadását, melyben az állami egyediségek önzései s szenvedélyei szabad pórázra, az irracionális erőszak eszeveszettségébe eresztetnek — magasabb organizáció hiányában. Itt tehát a jelszó a «magasabb organizáció», itt a jelszó egy emberségi életforma, mely nemzet- és állampölyényes!

Messze vagyunk-e még ettől? Bármennyire legyünk is, erkölcsi ösztöneink erre felé visznek; a nagy kultúrjavarok, a hit, erkölcs, tudomány, művészet e felsőbb régióban élnek; a gazdasági fejlődés, a termelés, a munka pedig szintén nemzetközi összefoglalásokra törekszik. A nemzetek s az államok azontúl is megmaradnának egyediségeknél, de oly egyediségek lennének, melyek egy felsőbb közösségben állva lemondanának az önérdekek barbár kierőszakolásától. Elgondolhatnók azt is, hogy az ily közösségben ily ütköző önérdekek a nemzetegyediségeknél már nem is lennének. Így a háborúnak, az erőszak s kényszer e barbár tényezőjének szerepe e felsőbb fokon élő emberközösségben elesnék; az irracionale helyett ott a jó értelemben vett internacionale uralkodnék.

Volt azonban a háborúnak a népek életében még más szerepe is, voltak gazdasági s erkölcsi kihatásai, kikényszerített az a népekből nagy erőmegfeszítéset, fölébresztett óriási lelki reakciókat, acélozott akaratokat, kiegyenesített derekakat, s ha tört s pusztított is életet, de világfejlesztő elem is volt, s nemcsak a régi filozófia, hanem a történelem s a természettudomány is azt tartja, hogy harc a világ fejlesztője, hogy a létért való küzdelem a jobb s életrevalóbb

formáknak alakítója, hogy az erkölcsi világban is a rossz szolgálja a jót s a szenvedés nyitja a boldogulás útjait. Mikip gondolhatjuk tehát nélkülözni azt, ami a világalakulás s a történelmi fejlődés lendítő kereke?!

Az bizonyos, hogy a háborúnak voltak s vannak jó hatásai. Ezt nem úgy értem, mintha a háború maga volna a jóság s az érték forrása, hanem, igen a háború volt az a nagy rossz, mely az emberi lelket présbe szorította, az volt az a tűz, mely hevített s rombolt, de egyszersmind olvasztott s ki-gyujtotta forrasztó csövének lángjaiban a lelkeség vakító fényeit. A háború teremtette meg a helyzeteket, hol sokak hőssé lettek, akik nem lettek volna azokká háború nélkül. Helyzetenergia mindenütt van, sziklákban, vizekben, lelkekben egyaránt. Ez az energia a helyzethez van kötve s a helyzet nélkül nem érvényesül. A nagy küzdelmek s szenvedések helyzeteiben is a lélek, az erkölcsi erő, az új megtapasztalás s megérezés energiája dolgozott s e helyzetek nélkül nem szabadult volna fel. Ily magasfokú helyzetenergia a háborúban például az áldozatos szeretet lelkülete, mely életet ad oda másért, mely másért tud meghalni; ilyen a hősiesség, jellemesség s bátorság lelke, mely a veszedelmekkel szembe száll, mely nem fél, mely erőt tud megfeszíteni s tud kitartani s hű a halálig.

De hát ez élet- s erőfejlesztő ingerek miatt az emberiségnek ugyancsak nem lesz szüksége háborúra, annál kevésbbé, minél mélyebb lesz a belátása az erkölcsiség mibenlétébe s minél komolyabban s őszintébben fektet majd súlyt az igazi erkölcsi értékeknek önmagukban való nagybecsülésére s azoknak kialakítására. Mert bármennyire ismerjem is el a háború behatásait a lélek szebb s nemesebb érzéseinek fakasztására, mégis azt kell mondanunk, hogy a háború csak a színtér, csak a keret, mondjuk, a szükséges anyagi szubstrátuma a lelkeségnek, de a lélek nagy vonásait csakis az egyéni öntudat magas erkölcsisége fejtheti ki. A szellemi nagyság nem a tömegpszichének sajátja. Soha sem mondanám, hogy a harcokban sok a hős, sok a vértanú. Az igazi heroizmus az, melyet nem a tömegpsziché éleszt, hanem mely tudja, mit csinál s mely önmagából emel ki s állít a világba nagy, lelki értékeket. Ezt nem szabad összetéveszteni a tömegpsziché izgalmaival, ahol az egyesek alig gondolkoznak, hanem ragadtnak, sodortatnak. Hány embert mondanak a harcokban hősnak, ki az önfegyelmzésnek ugyancsak alacsony fokán áll, s ki a csendes, hivatásos élet köznapi megpróbál-

tatásai közt csődöt mond. A hősiesség, mint mely az erényesség magas foka, csak egyéniségekben lehető fel; amit pedig a tömegek hősiességnek mondanak, az a vadakban, sőt a ragadozó állatokban is föllelhető. Ez a különböztetés bizonyára helyén van s ezzel nem tagadjuk a nagy ethikai erőket, melyek a harcokban megnyilatkoznak, hanem ki akarjuk emelni azt, hogy az egyéniség nagy, nemes erkölcsiségének nem a harc, nem a háború a hivatott miliője. Emberek, kik nagy hitből élnek s nagy lelkiismeretességgel dolgoznak, kik a köznapi kötelességek teljesítésében nagy önfegyelméletet gyakorolnak, kik a lélek tisztaságát nemes jó szándékok átlátszóságában tükröztetik, kik a munka áldozatait meghozzák, kik a keresztet s igazságtalanságot egy fölényes öntudat nyugalomával elviselik, azok sokkal nagyobb ethikai erőket fejtenek ki magukban s állítanak a köznek szolgálatába, mint a hadseregek.

Vagy mondjuk-e tán, hogy az élettől való könnyű megválás divatja, az a körülmény, hogy milliók adják oda életüket, akár csak egy karaj kenyeret adnának, kiemeli a hit világát s fölragyogtatja a lelket mint magasabb értéket? Mondjuk-e, hogy mikor az emberek milliósámmra hálnak s hálnak hanyatthomlok, hogy akkor hirdetik: van lélek, van halhatatlanság, vannak magasabb, örök értékek, van egy felsőbb világ, s odasietünk s azt jobban szeretjük, mint ezt az életet? Az bizonyos, hogy ugyancsak közel fekszik a gondolat, hogy ahol a világ, az élet, az ifjúság úgy pusztul, ahol az élet oly törekeny, ott a létnek s az életnek értelmét ugyancsak nem szabad a földi élethez kötnünk, mint ahogy nem lehet az élet értelmének kifejezése a hajótörés, bármily luxus-hajón menjen is az végbe. De ez elmélyedő irányzat, ez a benyomás nem épen a tömeghalálból, hanem egyáltalában a halál problémájából való. Ugyanezt a filozófiát s hitet meritjük mi azokból a halálesetekből, melyek száma millió háború nélkül is. A vég mindig nagy, mindig örvényes s mindig azt a benyomást kelti föl bennünk, hogy nem lehet az a vég igazán vég, akár egy csendes temető sírhantjánál, akár csatamezők hekatombáinál álljunk.

Több, igazabb s ép azért egyénibb s magunkban kidolgozott erkölcsiségre van a világnak szüksége, s ha ezt komolyan neveljük s fejlesztjük, akkor bizonyára nem lesz szükségünk a háború s a barbárság által felkeltett erkölcsi reakciókra. Mily szörnyű állítás s szomorú gondolat volna is az, ha valaki komolyan állítaná, hogy a lelki embernek az állati

ember kegyetlenségein és eszeveszettségén kell kialakulnia és kiemelkednie?! Ellenkezőleg, az állatot le kell győznünk, az ösztönösséget fegyelmeznünk, az alacsony erkölcsiségi szintjét föl kell emelnünk s az irracionális történést sorsunkat belátó intézéssé kell elváltóztatnunk: akkor tért foglal az emberi értelmes élet s abban a mértékben leszorul az irracionális pusztítás, mely végre is, míg embert pusztít, addig nemcsak az ellenségben, hanem önmagunkban is tesz kárt.

A háború mindig emberhez nem méltó garázdálkodás és pusztítás. A háború mindig kultúra-irtás, tehát saját világunk pusztítása. Pusztít embert, tehát testvért, s pusztít művet, kathedrálisokat s Tiepolo-festményeket, tehát a mi műveinket. Abban a régióban, hol az igazi, emberi értékek honolnak, hol az ember kifejezésre hozza saját értékességét, abban a régióban nincs ellentét ember s ember közt; ott minden a miénk. Lehet az a mű Flandriában vagy Reimsben vagy Velencében vagy Görzben, az mégsem olasz, sem francia, sem flamand, hanem az közös, mert azt a géniusz csinálta, s a géniusz nyomában felénk ragyogó szépséget isszuk mindnyájan, isszuk mint a vizet, mint a napsugárt. S azért a magamét pusztítom, ha a zseniálist pusztítom és irtom, s esztelenül teszek, ha azt olasznak vagy franciának tartom s elfelejtem, hogy az bizony az enyém is. Az, hogy francia vagy olasz volt a művész s hogy articsókát evett-e vagy osztrigát, egészen alárendelt kategória; hanem az, hogy az eszményt szolgálta s a lelkünkben pihenő érzéket annak megközelítésére szerencsésen fölbresztette, ez az a felsőbb érdek s nagy szerencse, s ezt alsóbb, vad hajlamokkal legázolni s aknákkal légbe röpíteni vagy puszkatusokkal megcsonkítani nem szabad. Ez volna feleletem a «Magyar Figyelő» egyik mult számának eszmefuttatására is abban a kérdésben, hogy szabad-e a műremekeket készakarva hadászati célokból megsemmisíteni.

Mindezeket összefoglalva, méltán állíthatom, hogy az emberiségnek nagy hite s nagy ideálja s ugyancsak kultúrvágya s fejlődési iránya az örök béke Isten-országa. Ez az ideál már nincs oly távol tőlünk, hogy csak akadémikus disszertációk s emberszerető álmodozások tárgya volna: ellenkezőleg úgy látszik, hogy gyakorlati érdek, melynek megérzése többé-kevésbé általános s melynek kidolgozása s megvalósítása a közeli jövő feladata. A háború ellenkezik a modern emberiség összes érzéseivel, s azt rossznak tartjuk mint az alkoholizmust s a prostitúciót, melyet szintén le kell

győznünk. Minél jobban nemesbül az ember, annál elviselhetetlenebb lesz neki a háború, minél mélyebben veszi bele magát lelkébe s kedélyébe az Isten-országá s az igazi jószág, annál általánosabb lesz az elfordulás e világtörténeti rettenetes örökségtől, mely mint vérbaj szedte eddig áldozatait, de melyet az önmaga fölé, a régi alacsonyysága s neveletlensége fölé emelkedő ember szégyel s önmagából kiirt. Az áldozatok karácsonyi imája is az, hogy bár lennének sokan s minél többen, kik bátran állnak ki a világba ez elvek mellé s kik a meggyőződés radikalizmusával odakiáltják a történeti gondolatlanság nehézkessége alatt szenvedő, gyámoltalan világnak, hogy «ismerj magadra ; ez, amit mi hirdetünk, a te tulajdonképeni érzésed ; amiért küzdünk, ez igazi becsületed s méltóságod ; le az álarccal, a félreértéssel, a vadsággal, a háborúval !»

A békevágy karácsonya.

(1917)

Sohasem visszhangzott még eddig a karácsonyi szózat, az, hogy «Dicsőség Istennek, békesség embernek» végig a világon úgy, mint most ; sohasem váltott ki lelkünkől oly izzó, győzni s érvényesülni akaró vágyat a béke után, mint most, a világháború negyedik karácsonyán. E vágy kiterő elfojtott érzéseink, szegény, szenvedő lelkünk mélységéből s nagy öntudatossággal hirdeti, hogy ahol béke nincs, ott kultúra sincs ; e vágy rámutat az evangéliummal való rokonságára, amely szerint ahol béke nincs, ott Isten sincs, ott megváltás sincs, s ha a Krisztus járt is valamikor arra, de országát ott még meg nem alapíthatta igazán.

De hát most már dereng a kegyetlenség s szenvedés hosszú éjjele után a jobb világ hajnala s a karácsonyi énekből valóság készül : világbéke, társadalmi béke, egy jobb világ.

Ezen a világbékén s a benne kialakuló jobb világon sok tényező dolgozhatik ; dolgoznak véres munkában a hadseregek, dolgozik a diplomácia, dolgozik a pápaság és az orosz forradalom ; de ha ezek meg is hozzák nekünk a békét, nem bízunk a béke tartósságában s maradandóságában mindaddig, míg a világ lelke nem lesz karácsonyi, míg a nemzetek érzülete nem lesz krisztusi, míg az országok el nem változnak belső alkatukban s míg törvényeikben s gazdasági berendezésükben meg nem testesítik az evangélium szellemét :

a több igazságosságot s az igazi testvériséget, Krisztus szeretetét.

Ezt a karácsonyi szeretetet nemcsak hirdetni kell szóval, hanem tettet kell neki adni tettekben, törvényekben s gazdasági berendezkedésben. Ennek a karácsonyi szeretetnek fel kell világosítania az emberiséget s rá kell segítenie azt arra a belátásra, hogy a háború nem az Isten akarata, hanem hogy az ellenkezőleg: förtelem és vadság és bűn. Akkor foglal tért Krisztusországába köztünk, ha majd nem lesz háború, ha majd annyira fejlett a világ, hogy a háborút mint poklot gyűlöli s utálja. Hol tartunk még ettől? S mily kevés értelme van még ezidőszerint az anyagi énekeknek, hogy: «Békesség a földön a jóakarátú embereknek?!»

Hát hol, merre van az igazi jóakarát? Az a jóakarát, melynek melegétől s erejétől elváltoznék a világ?!

Az csak az isteni emberben lehet, aki hajdan karácsonykor közénk jött, s aki azzal lépett fel, hogy legyünk hozzá hasonlók s teremtsünk azután világot a mi képünkre s hasonlatosságunkra. Nagy szeretetlenségbe jött, «rossz és bűnös nemzedékbe», de meg akarta javítani; világba jött, melyről tudta, hogy gyűlöli őt, de szeretetével meg akarta a gyűlölködőt téríteni; egy kapzsi és önző világba jött, de megmutatta, hogy a pénz nem boldogít s hogy az arany csengésénél s a bankók suhogásánál szebb zene is van; azután pedig feláldozta magát s meghalt értünk, azaz hogy helyettünk, hogy megváltson a bűntől, az önzéstől s gyűlölködéstől s elzárja a poklot, mely halált okád, s megnyissa a mennyet, mely életet ad.

Mikor fogjuk mindezt megérteni, mikor szállja meg szívünket a világot megváltó s a békét adó szeretetnek szent érzete és varázsa?

Mikor? Hát azt gondolom, hogy akkor, mikor a szeretet, mely úgy tud helyettesíteni, hogy helyettünk meg is tud halni, köznapi, mindennapi történés és megtapasztalás lesz, mikor majd százan s ezren s milliók lesznek, akik meghalni tudnak s meg is haltak értünk és helyettünk, s mikor patakzó vérük a nagy Krisztus vérontásának jelentőségét huzza öntudatunkra, s kifakad lelkünkéből a szenvedélyes érzés, hogy lehetlenség az, hogy egymást öljük s pusztítsuk, hogy egymást nyomorítsuk és zsaroljuk, hogy egymást kínozzuk és gyötörjük, mikor egy örök szeretet toboroz körülöttünk s hív és biztosít, hogy boldogok s testvérek lehetünk s a földön is boldogul élhetünk, s mindezt meg is halt s a legszentebb

áldozat néma felségével kiáltja világgá: szeretet, békesség, testvériség! Ezeket hoztam! Ezek intézzék sorsotokat s építsék fel világotokat!

Ó szent karácsony, nagy hatalom és édes álom! Hatalom, mert belemarkolsz szívünkbe, s édes álom, mert még mindig inkább kép és program vagy, mint élet és valóság!

A piros, véres, helyettesítő szeretet most veti vörös fényét a harcterekről a karácsonyi jászolra s magyarázza s kommentálja az ősi isteni szeretetet. Mintha csak alágyujtana önző, rideg szeretetlenségünknek s egymást zsaroló s szípolyozó kapitalista berendezkedésünknek. Fogjon tüzet tőle a rossz, szenvedő világ, hogy elégjen s elhamvadjon, s fogjon tüzet tőle a lelkünk is, hogy a karácsonyi programot, a világbékét egy jobb s igazságosabb társadalmi s gazdasági rend létesítése által megteremthessük. Ez lesz a mi feladatunk most a közel jövőben s így remélhetjük, hogy idővel igazán békességük lesz a jóakarató embereknek!

Betlehemi furulyaszó.

(1921)

Ez már a hetedik szomorú magyar karácsony, melyet kegyelettel ünneplünk ugyan, ahogyan hitünk tartja s követeli, de amelynek éjtszakájában biztató fények nem igen járnak s mely az angyali éneket a nagy békességről még nem váltja valóvá. Annál inkább van szükségünk belső összeszedettségre, nagy hitre s meleg áhitatra, melyeket az isteni kised föl is éleszt szívünkben, ha szeretettel s alázattal járulunk hozzá.

A hívő, a tisztaszívú ember az isteni kised jászolánál az angyali énekkel, mely békességet hirdet, úgy jár, mint János vitéz nagy Tündérországhban. Ez a János vitéz Petőfi Sándor híres daljátékában valahogy elkerült nagy Tündérországhba, hol kedv, öröm s boldogság környékezte; de amikor meghallotta a furulyaszót, eszébe jutott faluja, a róna, az akácós udvar, a levendulás temető, s otthagytá szép Tündérországot, mert a furulyaszóban hazája hívta őt. Hát mi is így járunk. Itt állunk a zimankós télben, az istentelen, önző s kegyetlen világban, de mikor a betlehemi barlang fölött megcsendül az angyali ének, akkor úgy tetszik, mintha felejténők szomorú környezetünket, felejténők aggodalmainkat s szenvedéseinket s egy más nagy biztató világ felé igazodnánk el; úgy teszünk, mintha hívna minket valaki.

Igen, valaki! Valaki, aki eljött s értünk jött; valaki,

aki lejött nyomorunk s sötétségünk mélységeibe s aki fel akarna segíteni minket. Hív minket valaki s visszahív . . . nem a faluba, nem az akácfák alá, nem a levendulás temetőbe, hanem oda, ahol lelkünk otthont s nyugtot talál. Visszahív Istenhez ; vissza a gyermeki hithez ; vissza az Isten fiainak útjaira.

Lelkünk Istennél van otthon, Isten lévén a lelkek hazája. Aki Istenben marad, az megtalálja lelkének békéjét, tehát lelkének hazáját. De hát könnyű-e hozzá találni? Az élet útjai oly sárosak és sikamlósak, azok nem vezetnek el hozzá. A világ oly önző s kegyetlen, hogy inkább kioltja, nemhogy éleszti a hitet, s oly kevés benne a szeretet, hogy azzal ugyan el nem ér az Isten magaslataira. Igen, a világ s az élet piszkos és kegyetlen, de Betlehem s az isteni kised s a pásztori furulyaszó s az angyali ének nem ilyen, hanem ugyancsak más, s Krisztus azért jött, hogy a sötétben világosságot lássunk s a pásztori furulyaszóban s az angyali énekekben meghívót halljunk. Lássunk világosságot, — ez a világosság az evangélium, s érezzük a furulyaszóban az alázatos hit boldogító erejét, a buzdító hívását.

Ezt mindenki megérzi, aki alázattal leborul a jászol²előtt, s nagy hittel elmondogatja azt, hogy úgy szerette Isten a világot, hogy «egyszülött Fiát adá», s íme itt van : itt fekszik a jászolban ; ő az, akit a nemzetek vártak. Ebben a gyermekben «megjelent a mi Urunk Jézus Krisztus emberséges s barátságos volta» s kinyilatkoztatta magát. Csak benne kell hinnünk s őt kell követnünk, akkor eltűnik az éjtszaka, vagy ha az éjtszaka nem is szűnik meg, de örök világosság két útjainkra, s ez elég.

Ez a nagy hatalom segít s üdvözít majd minket. Amit úgy hívnak, hogy nagyhatalmak, azok a kisebb népeket s köztük minket is csak kifosztani s tönkre tenni tudnak. Ezek a világ nagy hatalmai, Szent Ágoston szerint «magna latrocinia», nagy zsványbandák. Szent karácsony napja van, de nem átalom kimondani e szót — hisz az igazságot karácsonykor is ki lehet mondani : ezektől ne várjunk sokat. De az igazi s áldott nagyhatalom az isteni kised s a karácsonyi kegyelem ; az fölvilágosít, tisztít, biztat s melegít. Az nem viszi el a másét, hanem adja a magáét ; az nem rabol, nem szipolyoz ; az nem keseríti meg kenyerünket s nem szagattja le rólunk ruhánkat ; az nem alacsonyít le, hanem fölemel s Isten fiává tesz. Ah, hogy ilyen is van e rettenetes s kegyetlen világban ! S hogy ezt hinnünk s bírunk lehet !

Legyen ezért Istennek hála, érezzük ezt át s örüljünk neki !

Van-e ennél szebb énekszó, pacsirtaszó, vagy furulyaszó?

Hát csak csengjen a fülünkben s olvadjon le a szívünkbe s fejtse ki bennünk bűvös hatalmát, hogy akik meghallják, azok meginduljanak . . . pokolból egy jobb világba, s a bűn s a pizok mélységeiből a krisztusi érzések magaslataira !

A karácsonyi testvériség.

(1922)

Minden mély s gazdag életnek élményei vannak ; mindenekelőtt pedig ilyen a vallásos élet, melynek a legmélyebb s legfőlségesebb élményekben van része, azokban, melyeket Istentől veszünk. Vallásos életünk az egyházi tan szerint tele van természetfölötti, tehát isteni élményekkel, melyeket kegyelmeknek hívunk, s a mély vallásos élet ez élményeket mint Isten-járást tapasztalja meg. Az egész kereszténységnek, annak, amit Isten gondol, tesz és akar, amit bennünk ébreszt s amit nekünk ad, élménnyé kell válnia bennünk.

A mi ünnepeink is ily természetfölötti élmények atmoszférájában állnak s varázserejüket azok a fények s hevülések teszik, melyeket a hívó lelkek az ünnep titkából, vagyis annak a megünnepelt isteni ténynek megtapasztalásából vesznek. Ilyen a szentkarácsony éjjele. Mennyi fény s érzés, mennyi meglátás s megtapasztalás, mennyi elmélyedés s lélekmegolvadás, szóval mennyi isteni élmény van ez ünnepben megörökítve. Mily szemekkel néztek föl már milliók arra a csillagos égre, mely az első karácsony kis Jézusának volt csillagos terítője ; mily feszülten hallgatóztak régi melódiák tört akkordjaira, melyek kétezer év óta ott zsonganak a szentéj csendjében, s mit éreztek irgalomról, bűnösségről, megváltásról s szeretetről azok az isteni, szikrafogó lelkek, akik minderről nemcsak emberi fogalmak, hanem isteni illetesek révén értesültek.

Nekem is e szentkarácsony ünnepén egy mély megérsésem van, valami sajátos, igaz meglátásom a testvériségről ; úgy érzem ugyanis s úgy látszik nekem, mintha maga a megtestésült Ige a legkifejezőbb kijelentése s kihirdetése volna a testvériségnek. Látom azt, hogy az örök Ige, vagyis az az isteni mondás, mellyel az Isten maga mondta ki s fejezte ki önmagát, énekké fokozódott a megtestésülésben ; hogy az örök Ige csengő himnussá lett, a szeretet s a testvériség him-

nusává, melynek kadenciája mindig az, hogy úgy szeretett, hogy ember, tehát hogy testvérünk lett.

Mi a karácsonyi testvériség? A karácsonyi testvériség az emberségbe öltözött istenség. Az igazi testvériség akkor lépett a világba, mikor maga az Isten, ki Atyánk s Teremtőnk volt, elsőszülött testvérünk lett. Az Isten lejött, de mint testvér jött. Ez a karácsonyi kinyilatkoztatás emberséges eleme. Azért is jött, hogy embert emberhez kössön; azért jött, hogy senki emberfia testvér nélkül ne legyen, hanem egyik a másiknak testvére legyen.

Ezt a karácsonyi testvériséget mint nagy, lángoló kinyilatkoztatást kell szemlélnünk, mely égből szakadó tűzként borul reánk. E tűzben a fogalmak peccsenyévé égnek, de viszont az érzések égre csapnak. E fényből s tűzből tavasz lesz a lelkünkben s új virágzásnak s gyümölcsözésnek indul a testvériségnek annyiszor megalázott s megszentégtelenített érzelme. Imádkozva kiáltjuk a karácsonyi kised felé: Isten gyermekei is csak akkor lehetünk, ha egymásnak testvérei leszünk. Ez a te missziód! Ah, ha a föld éhes az égre, s te az éhséget enyhíteni s kitölteni jöttél: tudod te jól, hogy az emberiség épügy éhes a testvériségre. Oltsd, kérünk, e nagy éhséget is bennünk, tégy minket testvérekké.

Annak van karácsonyi élménye, akit ez az érzés úgy átjár, hogy áttüzesíti s úgy tüzesíti, hogy szinte kínozza. Ah, igen, a nagy s mély érzések egyszersmind kínok és szenvedések, mert mikor melegüket érezzük, akkor egyszersmind megborzadunk a valóság nagy testvérietlen fagyától, s mikor a testvériség s a karitás szárnyain szárnyalunk, akkor látjuk meg egyszersmind az önzés s gyűlölködés szörnyű világát. A testvériségből oly kevés van s az emberek nem hogy idegenekül, de ellenségekül állnak egymással szemben.

Ahol ez van s így van, ott nincs karácsony; ott a karácsonyt még meg nem élték.

Ha a mi szívünk is ily hideg volna, de a hideget már szenvedve érezné meg, akkor jól tennők, ha nagy alázattal a jászol elé borulva a testvériség élményéért esedeznénk. Szenvédünk az embertelenségtől: hiszen már kétezer év előtt mutatkozott be nekünk a mi Urunk Jézus Krisztus «emberséges s barátságos volta». Szinte szégyenkezünk, hogy az elsőszülött testvérnek épen ez a missziója, a testvérülés apostolsága mutat föl annyi megnemértést. Mi még mindig mint idegenek s testvértelen individualisták ütközünk egymásba; szavaink mint ereszről leváló jégcsapok csengése; tekinte-

tünk mint éles pengék mérkőzése ; kevély magatartásunkkal szemben leomlanak a felénk táruló karok ; ah, itt igazán nem testvérek állanak szemben, hanem hideg, önző, számító emberek ; itt a karácsonyi élményt még vasfüggöny borítja.

Pedig annak föl kell gördülnie, s a karácsonynak a maga ideális realizmusával be kell a szívünkbe vonulnia, ha nem akarjuk, hogy Krisztus reánk nézve hiába jött legyen a földre. Azt kell éreznünk, hogy önhibáján kívül elhagyatott, szerencsétlen ember ne álljon testvér nélkül, tehát megértés s segítség nélkül a földön. Azt a nagy keserűséget, melyet a kenyértelenség, a rideg s hideg lebuajok, a szülők könnyei, az édesanyák gondja, keserve, az éhség s betegség szűr össze a lelkek mélyén, s mely kinná, pokollá teszi az életet, a karácsonyi testvériség csak mint szégyent s szenvedést érezheti meg ; de nem tehet mögéje pontot s nem nyughatik meg benne. Ha valahol, hát a karácsonyi jászol mellett nyer lendületet a szociális érzés, mert mi legyen az alapjában más, mint testvériség és testvérülés? !

De a testvériséget a nemzetekre is át kell vinnünk. Nemcsak emberek, hanem nemzetek is éljenek s kapcsolódjanak testvérként egymással, s először is azok érvényesítsék egymással szemben a krisztusi testvériséget, melyek tényleg vér és faj szerint is testvérek volnának. Nem moccan-e meg valami karácsonyi érzés a magyar nép szívében, mikor krisztusi testvériségről akar élményt s a turáni eszme villan meg lelkében. Ezek a turáni népek vér szerint testvéreink volnának ; de mit tettünk értük, hogy lélek szerint is testvéreink legyenek? Van-e misszió-házunk Turán részére? Küldtünk-e már ki hittérítőket hozzájuk, kik nekik a jó hírt az Istenfiúságról s a nagy testvériségről megvigyék? Volt-e már e népekkel szemben karácsonyi élményünk? Ráébredtünk-e arra a tudatra, hogy a nagyobb részben katolikus magyarnak — a finn, az észti rokon ugyan, de protestáns — kellene a szent kereszténység áldásaiban részesítenie a turánságot? Ezek a karácsonyi testvérülés lüktetései, de egyszersmind érdekei is.

Az a karácsonyi kiseded, ki testvérül jött s testvért adni jött, a magyart sem akarja árvaságban hagyni. S nem lesz senki s nem lesz árva a magyar, ha fajtestvéreihez fordul karácsonyi hitével, a szent kereszténységgel. Nekik a magyar különben is nagy értékek, kulturális hajlamok, művészi erők : faji kincsek letéteményese s várva várt jóbarát. Még a gazdag és erős japán is érdeklődve tekint felénk, a török vágyakozás-

sal, a bolgár hittel, az ukrán szeretettel. Nekik kedvesebb lesz minden angol, német, francia könyvnél a magyar írók, a történelmi becsű régi magyar memoire-irodalom fordítása, mert könnyebben is fordítható, s mert faji alapkarakterüket semmiféle más irodalomban meg nem találják úgy, mint a magyarban. Ezzel is közelebb jutunk a szívükhöz. De én most nem faji politikáról, nem a turáni népek gazdasági, majd politikai összekapcsolódásáról írok, hanem karácsonyról s egy édes-erős karácsonyi élményről, a krisztusi testvériségről. Nos, nem különös, hogy a magyar, aki annyit panaszkodik, hogy árva s hogy nincs senkije a földön, még nem fordult testvéri szívvel s krisztusi hittel a sok faj-testvér felé s még nem próbálta meg őket igazán testvéreivé tenni?

Ez is nagy, karácsonyi vízió, mely a magyar katolicizmusnak Ázsia felé fordítja tekintetét. Ez is óriási feladat, évszázadokra való; de amely meg nem ijeszti azokat, kik Istenben mint testvérükben is hisznek, s azt a hivatást s küldetést vallják, hogy az egész világot testvérukké tegyék.

Világfoglalás, testvérülés.

(1922)

A legszebb karácsony képe is ínséges; de annál fényesebb a lelki tartalma s túlvilági csillogása. Nagy ínség néz ki barlangjából, — akárcsak Csonka-Magyarország szegénysége néz ki belőle; nagy keménység ül ki a barlang sziklakapujába, — akárcsak az ántánt kegyetlensége foglalt volna benne helyet. De ínség, szegénység s kegyetlenség fölött angyalfények járnak; a bárdolatlan jászolban az Isten egyszülött Fia fekszik, s jászol s barlang fölött ívelődik annak az első, legszentebb karácsonyi éjnek csillagos ege, mintha csak az újszülött királynak drágaköves s lampionos baldachinja volna, a drágakövek az imádó lelkek, a lampionok sugárzó angyalfejek.

A helyzetek s a szükségletek gravitációjával vonzódnak a betlehemi barlanghoz — mi, magyar keresztények.

Ínségünk s nyomorúságunk nagy, — mondhatom, hogy növekvőben van az utolsó karácsony óta is. Hozzáfoghatóan csak a török hódoltság idejében vagy a földönfutó kurucok sátraiban volt; de az ínség, szegénység s kegyetlenség még nem csinál karácsonyt, hanem karácsonyunk igazában csak akkor lesz, ha az érdesfogású szegénységet s ínséget

kibéleljük kemény hittel s erős akarással, nemkülönben megváltó s üdvözítő szeretettel.

Az a kemény hit a szegénységgel s ínséggel szemben is azt a meggyőződést vallja, hogy a Szentháromság második személye megtestesült s Betlehemben született s mint isteni kisded pólyákba takarva s jászolba fektetve mutatkozott be nekünk. Aki ezt vallja, annak lelke szenvedhet s szíve csikoroghat egy rossz s züllött világban, de ugyanabban a rossz világban meglátja az Isten irgalmának szent titkát is; meglátja a kaoszban is az Isten megváltó gondolatait; hiszi, hogy dacára bajnak s szenvedésnek Isten nincs messze tőlünk, sőt, hogy ő maga közénk állt s istállón s jászolon s szegénységen s ínségen kezdte életét; keményen élt, hogy a mienket a kellő magaslatra s hozzánk illő méltóságra fölségitse.

Isten itt van, ember lett, csecsemő lett, jászolban fekszik — ezek azok az új, eredeti s meglepő hírek, melyeket jó hírnek, evangéliumnak hívnak. E boldogító tartalom által a mi ideális hitünk tele lett realizmussal, tele lett konkrét valósággal; azzal, hogy az Isten köztünk s közénk való valaki s hogy nem lakik megközelíthetlen messziségekben, sem a teozófok szétfolyó s elmosódott gondolkozásában, hanem a szó szoros s fogható értelmében közénk jött s miközttünk lakozik.

A karácsony e szerint világelfoglalás és emberhódítás is. Ami az elsőt illeti, az Úr Jézus közénk jött, a bűnös világba jött, s azt az Isten számára akarta újra elfoglalni. A világ ugyan, bár ördögjárta, de nem az ördögé; csak az ember zavarja össze fogalmi játékaiban s hóbortjaiban, amiket hegyibe még filozófiának hív, az Isten jogcímeit s az erény uralmát a világ fölött. De az Úr Jézus eljött s ki akarja ábrándítani a jóakarató embereket abból a mámorból, mintha a világ nem volna Istené s mintha az Isten távol volna tőle. Eljött s mondotta: Isten a ti Uratok, ti pedig gyermekei volnátok; higgyétek el, én mondom ezt; én, a ti testvéretek.

Kinek higgyünk, ha nem a testvérnek, a legfőlségesebbnek s a legédesebbnek? S ez is karácsony; az a megérzés, hogy testvérünk az Isten Fia, s hogy a testvériség vele vonult be a világba.

Fogadjuk be szívünkbe e nagy kinyilatkoztatást, melyet a karácsony hoz. Fogadjuk azt térdenállva. A világ önzésben, gyűlölködésben s az irigykedés ördögjárásában szenved, mely falut-várost mételyez s kimondhatatlan sok kint hoz reánk. De mit imponálna nekünk a világ, mikor Krisztus eljött

közénk, hogy Megváltónk s testvérünk legyen? Nyissuk meg neki szívünket s tapasztaljuk meg szeretetének tüzeit.

Az igazi karácsonyi élmény végre is az, hogy Isten szeret, s úgy szeret, hogy attól egyszer régen a földön s azóta minden december 25-én szívünkben karácsony lett.

Az igazi karácsony.

(1923)

Régi időknek régi karácsonyát sírjuk vissza, amikor igazán örülhettünk; amikor édes, szent ünnepet ülhettünk, amikor a távoli jövő is biztatóan intett s az élet küzdelmeit a munka gyümölcse édesítette meg. Most azonban más idők járnak — zordak, kemények s ridegek, s ha a háborús évek véres zivatarai köszöntöttek ránk, ezek a mi mostani éveink a gond jegyében s a kétség ónsúlyával nehezednek ránk.

Ez pedig nem karácsonyi lelkület; azaz hogy mégis az, de csak részben, s a másik részét: a karácsony tulajdonképeni lelki tartalmát, azt hozzá kell teremtenünk. Megvan a karácsonyból a betlehemi lakósok sivársága, kik lakást nem adtak a szentcsaládnak; megvan a rideg barlang s a kemény jászol s a tél fagya, mely osztályrésze első beköszöntőkor a Megváltónak; ezeknek a keménységeknek s szenvedéseknek analógiái bőségben megvannak mai helyzetünkben is; de a karácsonyhoz más is kell; kell szeretet, irgalom, kegyelem, önzetlenség, áldozatkészség; kell az Istenember s kellene isteni emberek, kik tűrni, bízni, hinni tudnak; kik sötétben világítanak s kik a fagyban meleg szívvel bírnak. Ettől lett a betlehemi barlangban s az első szent éj rideg keretében fényes s édes karácsony.

Ennek a lelki tartalomnak megteremtésére kell gondunknak lenni, s bármilyennek látszassék is helyzetünk: nem szabad föladnunk a reményt, hogy ez majd sikerül is nekünk.

Ne nézzük ezt a mi társadalmi s gazdasági helyzetünket oly kétségbeejtőnek s ne legyünk igazságtalanok önmagunk és embertársaink iránt. Vagy elhihetnők-e, hogy ne volnának köztünk sokan, kik szeretni s áldozni tudnak és akarnak? Aki ebben kételkedik, az emlékezzék a világháborúra s gondolja el, hogy mint vette ki részét ez a társadalom a világégésből, mint küzdött becsülettel a harc mezején s hozott áldozatot, égbeérő hekatombák oltárán. Az gondolja el, hogy midőn a harc már megszűnt, s harc helyett a munka lett kötelességünk: mint állt be a magyar társadalom s annak leg-

gyökeresebb része a munkába, a szövetkezésbe, a termelésbe, a nevelő s fejlesztő kultúrtörekvések napszámába, s ha ezentúl is harcolt s harcolni ezentúl is akar : ez a küzdelem csak a társadalmi bajok, az erkölcsi züllés s közgazdasági életünket sorvasztó betegség ellen folyik ; ezt a harcot a tisztességért, a munka jogaiért s a jobb magyar jövődőért vívja. S jól teszi, ha e harcot vívja, mely nem pusztít, hanem termel s mely tulajdonképen a legáldottabb konstruktív munka.

A karácsony nekünk a legnagyobb kincset adta : Jézust s az ő megváltó s üdvözítő szeretetét. A magyar karácsonyba is Jézus szíve szeretetéből való szeretetet s áldozatos szívéből való áldozatkészséget kell beleállítanunk, s ez meg is történik. Ismétlem, ne nézzük csak azt, ami még hiányzik, hanem vessük tekintetünket arra is, ami már van. Ami fárad s dolgozik családainkban, hivatalainkban, műhelyeinkben, iskoláinkban s szövetkezeteinkben ; — ami éled s fejlődik, a keresztény nemzeti érzés, a nemzeti öntudat, a vallásos s erkölcsi érzés levegőjében ; ami Magyarország gazdasági életében rátermettséget, erőgyűjtést jelent, aminek következtében már nemcsak koldulunk, hanem adni tudunk, még pedig azt, ami legbecsesebb a magyar nemzet s föld terményeiből : bízó, új nemzedéket s áldott jó kenyeret.

A karácsonyi érzéshez az is kell, hogy a megértés s a szövetkezeti összetartás s a kooperatív munka szelleme járjon át egyre jobban minket, s hogy a testvériség, melyet az Úr Jézus hozott közénk, mint hódító gondolat szálljon meg minket s érvényesítse erőit. Csonka-Magyarországon tán könnyebb testvérnek lenni, mikor oly kicsinyek lettünk s egymáshoz is közelebb jutottunk. Nézzük is csak így magunkat s egymást ! Bizony kicsinyek lettünk s épen azért jobban szorulunk egymásra, s az lesz a gyakorlati karácsonyi szellem, ha kulturális munkánk, nevelési, iskolázási és szövetkezeti törekvéseink úgy lesznek beállítva, hogy a kicsinyek közt is a legkisebbek, s a szegények közt is a legszegényebbek, akik talán épen legtöbbet s legkeservebben küszködnek, juszanak a nemzeti kultúra s a nemzeti munka bőségesebb részéhez.

Ha a magyar nemzet egyetemét ilyen érzések járják át, akkor bátran ünnepelhet. Ne ijedjünk meg se az idegenségtől, mely környékez, se a kegyetlenségtől s keménységtől, melyben az ántánt részesít ; ne ijedjünk meg még saját szegénységünkötől sem, hiszen mindez úgy hasonlít az első karácsony hideg-rideg s kegyetlen keretéhez, mint egy tojás a másikhöz ;

de legyen gondunk arra, hogy a lelkünk is úgy hasonlítson az Údvözítő lelkéhez szeretetben, megértésben, segítésben s mentésben.

A karácsonyt is a karácsony lelke teszi, melyet épen mert lélek volt, a környezet sivársága tönkre nem tehetett.

Nekünk is, sivár környezetünk dacára, lelkünk, karácsonyi, keresztény, nemzeti lelkünk van; no, akkor igazán lehet ünnepünk : legyen is !

A falu karácsonyfája.

(1924)

Karácsony van megint, és a mi Csonka-Magyarországunkat átjárja az élet vágya, s átheviti az élet lángja, s gondolom, szívből imádkozza : édes kis Jézus, szítsd föl árva hazánk életlángját, az igazi, gyakorlati szeretetet !

Hiszen azóta, hogy az Isten emberré — testvérünké lett, a nagy szeretet karácsonyi programjáról úgysem mondhatunk le. Kell szeretnünk Istent s egymást ; kell ezt tennünk, mert Krisztus oltódott közénk s belénk, s a lelke ég bennünk.

Egy az Isten, egy a Krisztus, egy a közösség, — mondja az apostol ; vagyis, ha Krisztus közénk jött s ha köztünk van, akkor a közösségnek, a testvériségnek is meg kell lennie. Igen, kell annak meglennie ; csak hogy sok munka, nagy eszély és hűség és megbízhatóság és összetartás kell hozzá, hogy nehéz időkben is lehessen ezt a szép programot : a testvéri szeretetet, azután a segítő szeretetet, azután azt a szövetező szeretetet, azt mondanám : a gyengék összetartó szeretetét a világba hívni.

Nehéz időket éltünk már meg a szövetezősi program zászlaja alatt, s olyan nem-fényes karácsonyokat a liberalizmus korszakában, mikor a szövetező szeretetnek karácsonyfája hitvány kis csemete volt, és sem szépségesen kigyulni, sem aranyos ajándékot hozni nem tudott.

Nehéz volt küzdelmünk az igazi karácsonyi szeretetért, mely nem azt mondja, hogy éljen a liberalizmus, se azt, hogy mindenkivel egyformán kell bánni, hanem azt, hogy a gyengéket nem szabad az erőseknek kiszolgáltatni, hanem felvértézve kell őket a küzdőtérre léptetni, mert csak így vehetik fel bízvást a harcot azokkal, kikkel érdekellentétben vannak.

Fölvértézve? ! Szép és nagy szó ! De hoi a vért? A vért

a mi közösségi intézményeink ; ezek közt gazdasági téren elsősorban a Hangya.

A szövetkezés fája a mi karácsonyfánk ! Erre a fára tűzzük gyertyácskáinkat, nem a szabadságnak általában, hanem a gyengék szabadságának lángjait ; erre aggatjuk az aranyhaját s a csillogó ékességet, nem az egyenlőségnek általában, hanem a felebaráti szeretetnek bűbajos láncfüzereit !

A szövetkezés csemetéjét évekkel ezelőtt Károlyi Sándor gróf ültette a magyar földbe. A csemetéből azóta, hál' Istennek, fa lett, s mivel szeretet éleszti s mivel sok áldást hoz épen a szegényebb népnek, amivel szabadulást s gazdasági megváltást ígér idővel a gyengéknek : karácsonyfát látok benne, — a falu karácsonyfáját !

S nekem ez a karácsonyfa tetszik igazán, mert betlehemi bűbáj van rajta. Mert hisz' vannak karácsonyfák másfelé is ; vannak ragyogó palotákban s jómódú házakban ; vannak tükrös termekben, tele rakva aranyhajjal, csillogó és illatos gyertyalángokkal, s az ember örömmel nézi. Nézi s megint csak nézi, mert azt, amit ott lát s érez, szavakba foglalni úgy sem lehet. Ki írhatná le azokat az édes érzéseket, melyekbe a karácsonyfa-gyertyák lángja van beleszőve? Ki foglalhatná szavakba mindazt az édes örömet, mely az angyalének glóriája nyomán gyűlt ki a szívekben? Ki festhetné le a karácsonyi esték bűbájának kis mennyországait, a gyermek-örömeket, a csillogó szemeket, gyermekek, szülők és gyermekbarátok legtisztább, legédesebb érzéseit? !

Szép ez mind ; nem hiába az Úr Jézus hozta közénk s a magasból hozta ; de ha a Hangya karácsonyfájára gondolok, arra a ki nem vágott fára, hanem a népélet s a néplélek gyökeréből fakadt s azon a gyökéren ülő fára, melyre nem kell ráaggatni a csinált jégtüskéket s a zuzmarát, hanem amely a gazdasági verseny kemény telében is megállja helyét s le nem hullatja tűit ; ha arra a fára gondolok, melyre nem aggatnak rá aranyozott almát s diót, hanem amely maga meghozza a boldogulás gyümölcseit : akkor hálát adok Istennek, hogy a szegényes multból kihajthatott köztünk a szeretet erejében a falu karácsonyfája, s hogy azt ma is a megértés, a hűség, a fejelem s összetartás érzései éltetik.

Istenem, kis Jézusom, mi lesz e fánkkal, a falu, a Hangya karácsonyfájával? Szakadnak-e majd megint ránk szerencsétlen napok, mikor megérezzük, hogy mily nagy kincs a haza s mily gyöngye jószág az otthon, akárcsak fecskéfészek volna, düledező gerendák közt ; ki tudna erre felelni !?

De jó tanácsot, melyet a krisztusi felebaráti szeretet sugall, azt tudok adni: ne vágjuk ki karácsonyfánkat, mely az igazi, gyakorlati szeretetnek s az egymást-segítésnek gyökeréből fakad! Ne hagyjuk, hogy félreértések, széthúzás s irigykedés folytán a lombja hulljon s ereje vesszen! Sőt azon legyünk, hogy a Hangya karácsonyfáiból erdő legyen, mely a viszontagságok hógörgetegeit is föltartóztatni s feltartani tudná! Ha annyian leszünk, hogy a nemzeti gazdaság erősségévé válhatunk, akkor az ellenséges szélvész is fáink lombjaiban muzsikázó, biztató s bátorító karácsonyi énekké fog válni!

Ez mind meglesz, ha szeretettel s összetartással dolgozunk s ha a szövetkezeti munkát nemcsak anyagi érdekünknek, hanem krisztusi szolgálatnak is tartjuk. Kérje azért minden szövetkezet, minden egylet és szövetség azt, amit cikkem homlokára tűztem:

— Édes kis Jézus, szítsd föl árva hazánk életlángját: az igazi, gyakorlati felebaráti szeretetet!

Dicsőség — békesség!

(1924)

Ki írhatná le azokat az édes érzéseket, melyekbe bele van szöve a karácsony-gyertyák fénye? Ki azt az örömet, mely széles e világon fölcseng az angyalének glóriájának nyomában? Ki tudná lefesteni azokat a ragyogó szemeket, melyeken a karácsony-gyertyák lángjai tükröződnek, s kimérni az édes s szent érzések mélységeit, melyek e napon a gyermekek s a boldog szülők s az együttérző gyermekbarátok szívében nyílnak? S még valamit: ki tudná ízlelni azt a békét, mely a szentkarácsony napján a szenvedő szívekre is száll?!

Szenvedő szívek? Hát vannak ilyenek is? S vannak karácsony napján is? Mi ugyan e napon csak az örvendezőkre, csak a boldogságtól kicsattanó gyermekarcokra, csak a gyermekek örömeiben résztvevő szülőkre, a ki nem hült tűzhelyekre s a meleg otthonokra gondolunk; de hát vannak mások is; vannak, hol a halál angyala járt s leszakított egy-egy fiatal életet, egy-egy bimbót! Vannak özvegy anyák, kik gyermekeiket is siratják. Vannak szülők, kik csak régi, szép karácsonyok emlékéen éldelegnek.

Van-e az ilyeneknek is, s lehet-e nekik is karácsonyuk? ! Az ember ugyanis azt gondolná, hogy éppen ily napon a fáj-

dalom élesebb s a gyász sötétebb s aki ezeknek vigaszt adni akarna, annak mindennél édesebbnek s fényesebbnek s hatalmasabbnak is kellene lennie. S van-e ilyen?

Képzeljük el ezt a megrendítő jelenetet.

Egy özvegy anya karácsonykor kimegy a temetőbe s visz magával kis karácsonyfát. A sírok közt elbotorkál; jól ismeri az utat sötétben is, mely boldogult férje s két gyermeke sírjához vezet. Ott meggyújtja karácsonyfáját s letérdel melléje. Ez az első karácsony, hogy egészen magára maradt. Tavaly volt még egy gyermeke s kis otthonukban égett a fa; de az idén ő jött ki a fával, mert az otthon üres. Letérdel az égő fa mellé és sír csendesen, s mellette áll az éjtszaka s a nagy Isten-végzések kerubinja. Azok is csendesen, mert tisztelik az özvegy s az édesanya keserű fájalmát. Szent éj, csendes éj — neki szomorú, szent éj!

De hát minek is gyujtani itt gyertyát a holtak országában? Minek égnek s mit világítanak meg? Így gondolná az ember; de volna-e valaki, ki a gyertyákat kifújni merné?!

Az özvegy anya sem fújja ki azokat; dehogyan is fújja, sőt révedező, könnyes szemmel néz világosságukba. Hiszen neki éppen világosság, biztatás s vigasz kell. Neki van e világosságra szüksége, neki elsősorban. Ah, ezek a biztató fények — az Úr Jézus fényei; ezek a világosságok, melyek Isten-szeretetet, megváltást, üdvösséget s békességet hirdetnek.

Ebben a világosságban nemcsak lekonyult, sápadó gyermekarcokat lát, letört hervadt virágokat, melyek itt lent száradnak, hanem kedves angyalfejeket, tiszta lelkeket, kik már az Üdvözítőnél vannak s kik bájos arccal a révedezően szenvedő mamának szemébe néznek s azt mondják jól ismerős hangon: «Mamácska, mi élünk, mi szeretjük magát s magáért imádkozunk! Mi az Úrnál vagyunk, édesapánk is ott van s eljövünk magáért is, amikor az Úr úgy akarja. Édesmama, ne sírjon! Karácsony van, az édes békesség ünnepe! Hajtsuk egymáshoz fejünket s énekeljünk glóriát annak, aki minket szeretetben egyesített, aztán elszakított, hogy megint egyesítsen s azt majd végleg és örökre. Amen! Amen!»

Van-e ember, kinek ne lenne karácsonya, ha hisz, szeret, remél? Az édesanya is megenyhül s most már kifújja a gyertyát, miután felsőbb, szívérványosabb fényeket vett föl lelkébe. A karácsonyfácskát elviszi; meggyújtja azt majd még otthon máskor is, mikor arra a vigasztaló békességre s annak átérzésére megint szüksége lesz.

Megy haza; a kivilágított ablakok alatt szemébe özön-

lenek ezek a fények is ; hallja a gyermekek boldog, csengő örömét : a karácsonyi vígság szavát. De lehet-e ezt mind összehasonlítani azzal a fölényes s fölséges békével, azzal a diadalmas érzéssel, melyet az Isten szeretete s az ő szent akaratán való megnyugvás ad s melyet ő hord magában?

Azok a gyermek-karácsony örömei, — ezek pedig a tisztult lélek emelő érzései, valósággal a lélek ünnepe, a Gloria és a Pax, a dicsőség s a békesség egybefolyva.

A gazdasági fölszabadulás betlehemi esillaga.

(1925)

Mint ahogy a győzhetetlen nap, miután december 21-én a legmélyebbre konyult, december 25-én megint emelkedni látszik s bizalommal tölti el a fagyba meredt világot : úgy a szellemi világban, melyet sötétség és fagy gyötör, újra meg újra kigyullad a Krisztus-arc s fényt áraszt s meleget szór reánk. Karácsony van s a szentírás szerint «megjelent a mi Urunk Jézus Krisztusnak barátságos volta s emberisége»; megjelent a szent karácsonyt jellemző testvéri s kegyeletes, meleg érzéseink keretében, hogy arra a nagy hitre segítsen minket, hogy az igazi testvériséget s a felebaráti szeretetet, azt, melyet ő hozott, ki nem irtja semmiféle fagy, önzés és semmiféle kegyetlenség.

A Hangya talaján állva, ilyenkor, karácsonykor érezzük meg azt, hogy mennyire igaz, hogy bátran egymást segítéznünk s a közérdeket mint nagy közjót felkarolnunk kell, s hogy e gyakorlati szövetkezeti szeretet voltaképen az Úr Jézus karácsonyi szelleme !

Mi ezt valljuk s ennek tudatával eltelünk s e gyakorlati s karácsonyi szeretetben kitartani akarunk ; mert ha ezt tesszük, akkor a Hangya karácsonyában is valamiképen a Krisztus-arc felénk-sugárzását vesszük.

Erre az élni akaró s életet állító, bátor lelkületre főleg most van szükségünk, amikor a leromlás, a dekadencia, a kishitűség s a korrupció sírgödrei fölött kell meglengetnünk a Hangya zászlaját ; akkor, amikor a keresztény s nemzeti öntudat s a nemzeti kereskedelem legyönggítésével szemben úgy a keresztény nemzeti öntudatnak, mint a keresztény gazdasági életkörülnék megerősítésére van szükségünk.

Ennek a keresztény nemzeti öntudatnak, nemkülönbön a keresztény gazdasági erők összefogásának sok az ellensége s ezektől az ellenségektől kell azt megvédenünk.

Meg kell a keresztény gazdasági összefogást védenünk a tömegek közönyétől s fásultságától, meg kell védenünk a nyomtatott s félrevezető betűnek s a frázisnak varázslatától, a saját érdeküket hajhászó, hamis prófétáktól, meg kell továbbá védeni a könnyenhívóségtól s a társadalmi szét-húzástól, s végül meg kell óvnunk népünket a tömeglélek járványától, nemkülönben minden haladás koloncától, a gazdasági nyomortól.

Mily óriási munka lenne ez, mely arra vállalkoznék, hogy a tömegeket megóvja a megtévesztéstől s a félrevezetés-től és saját sorsa iránti közönyösségtől. Nagy és nehéz munka bizony ez, mert az emberek, ahogy el vannak gyötörve a gazdasági bajoktól, úgy tapadnak másrészt a nagyképű s lágyvelejű igékhez, mint a legyek a légyvesztőhöz ! Csodálatos dolog, a tömeglélek mennyire tyúkeszű, s mily könnyen lehet szemébe port hinteni ! Mi oly népet szeretnénk a Hangya karácsonyfája alá gyűjteni, mely tisztában van érdekeivel, s mely ugyanakkor a szövetkezeti eszmében a nagy karácsonyi szeretetnek köztünk való gyakorlati meggyökeresedését szemléli s büszke rá !

Ha ez a meggyőződés átcikázik rajtunk, akkor mintha csak villamos áramok emelgetnének, kiemelkedünk a közönyből s a fásultságból s lerázzuk magunkról a falunak ázsiai fatalizmusát, mely nyögi végzetét, de nem érti föl, hiszen ezen végre is önmaga s csakis ő seгіthet.

A gazdasági bajok malomkövei még folyton nyakunkba akasztvák, melyek közt őrlődünk s melyek közt ízzé-porrá tépődik a lelkünk, az idegzetünk s az életkedvünk. Ha az egyik ilyen malomkőtől megszabadulunk, nyomban szakad a nyakunkba más ilyen teher s a gazdasági élet változandósága mellett beláthatatlan, hogy voltaképp mikor lesz e malomkő-járványnak vége.

Nem hiszem, hogy a malomkövek kifognak ; de ha azok ki nem fognak, kell, hogy ki ne fogyjon belőlünk az ellentmondó erő, mely a malomkövek közt meg nem őrlődik s a nemzeti s gazdasági erők összefogását előmozdítja s fejleszti.

Ezek az erők : a vallásos élet, a nemzeti öntudat, a gazdasági tömörülés, a szövetkezeti gondolat s a szövetkezeti nagy tett, mint amilyen, hogy többet ne említsek, a Hangya s a Központi Hitelszövetkezet. Ezek megsegítik a nemzeti gazdasági megszilárdulást a mai kavarodások s katasztrófák közt is. Bármerre nézünk, végig egész Európán, az egy vértívó

Szovjet-Oroszországot kivéve, mindenütt a konstrukció s az összefogó s állító erők összefogása kerekedik felül.

Mi is ott tartunk ; mi is arra felé haladunk. Aki ezt nem hiszi, az idézze fel lelkében az 50 év előtti Magyarország képét ! Mi volt akkor s mi van most? A keresztény érzés s a vele lépést tartó nemzeti öntudat meggyőződött, hogy a gyakorlati kereszténység egyik óriási tere a gazdasági szövetkezés ! Meggyőződött, hogy a gazdasági szövetkezés úgy illik a magyar nép karácsonyfájára, mint a gyermekére a betlehemi csillagot jelképező illatos gyertyafények mellé az aranyos alma és dió.

A betlehemi kisdud meg akarja váltani a magyar népet is, meg akarja váltani a lelkét s az életét is ; de lehet-e ezt akarni gazdasági felszabadulás nélkül ? !

Nem lehet ; azért higgyük el, hogy a szövetkezés, ez a gazdasági segítség s jóltevés a betlehemi felszabadítás irányában indult el s hogy onnan veszi fényét !

A szövetkezés karácsonyfája.

(1926)

Áldott, drága ünnepe az emberiségnek, szent karácsony, melyre mindnyájan várva-várunk, mert éltető, melengető sugaraiddal — hacsak rövid időre is — nemcsak a földre ráboruló jégnek páncélját, de a mi gyarló, emberi voltunkból, emberi gyarlóságunkból folyó közönyünknek, elbizakodottságunknak kergét is megolvasztod. Engedd, hogy árva sorsunk s a sok csapás közelebb hozza egymáshoz szívünket !

Igy kellene imádkoznia minden magyarnak, akár jó-módban, akár kis, nedves kunyhóban lakik. Így kellene észbe térnünk nekünk, kik a népek s nemzetek nagy idegenségébe ki vagyunk vetve s a nemzetközi kapitalizmusnak napszámoskodunk. Meg kellene gondolnunk, hogy a világon nincs senki pártolónk, s hogy azok is, kik itt-ott felemelik érdekünkben szavukat, azt végső elemzésben nem a mi szép szemünkért, hanem saját érdekükben, vagy a nagy emberiség javára teszik. Térítsen minket észre az a körülöttünk settenkedő ármány, az a sok, trónt és oltárt zúzó vörös patkány, mely megrág lassanként hitet, erkölcsöt, kardot, láncot s végpusztulással fenyeget.

S mit csináljunk ezekkel az elgondolásokkal, ezekkel a rémitő képekkel s aggodalmakkal a szentkarácsony ünnepé-

nek áhitatában s a gyertyafényben és szent örömben úszó karácsonyfa alatt? Azt gondolnák, úgy-e t. olvasóim, hogy ez a sok torzonborz s kegyetlen gondolat nem is való a karácsonyfa alá?!

Hát ahogy én gondolom, az épen a karácsonyfa alá való, mert a karácsonyfa a legnagyobb szeretetre figyelmeztet, melyet Isten mutatott irántunk, s ugyancsak arra a hűséges szeretetre int, mellyel egymásnak tartozunk. A szent karácsony estéjén, a szeretet ígézetében jobban érzem, mint más-kor, hogy hogyan kell szeretnem, mily hűséggel s áldozatkészséggel, s hasonlóképen a karácsonyfa alatt érzem át igazán, hogy kiket kell szeretnem mindenekelőtt. Érzéseim azt mondják, hogy azt a népet kell szeretnem, mely leginkább szorul a szeretetre, s hogy azokat kell felkarolnom, akiknek szomorú s fekete a karácsonyuk, vagy akik abban a veszedelemben forognak, hogy nagyhamar talán nem lesz többé gyertyafényes karácsonyfájuk.

Szeretnem kell az árva, pártoló és segítő nélkül álló magyar népet; szeretnem kell karácsonykor a falunak s a városnak azon otthonait, melyekben se fenyőfa nem lesz, sem aranyos dió, sem képeskönyv, sem édes kalács, de talán száraz kenyér sem. Szeretnem kell azokat, kiknek a Megváltó születését hirdető színes viaszgyertyácskák nem fognak a sötét éjtszakában világítani, s ahol a kis ablakok sötétlen maradnak. Szeretnem kell azt a küzdő nemzetet, melynek a mindeneket kormányzó Gondviselés azt a sorsot juttatta, hogy hős legyen, de szegény, hogy dicsőségesen küzdjön, vívjon s ezreivel idegen földekben a feledés szemfödője alatt elpihenjen, de folyton csak szenvedjen.

S akkor azután azt is elgondolom, hogy mit fog nekünk, kik így morfondálunk, az a karácsonyi kis Jézus fülünkbe sügni? Vajjon nem azt, hogy emberek, jó hívek, ha már annyira vagytok a belátás során, hogy a legárvább s a leg-sujtottabb nemzetet s annak ügyefogyottjait s sorsverte fiait kell szeretnetek, akkor hát miért nem csavarjátok magatokra az erkölcsi tanulságot, azt, hogy kezdjétek hát magatokon a karácsonyi szeretetet s a krisztusi könyörületet s a jézusi szánakozást!

Szeressétek és segítsétek egymást!

E szavakra talán egyik-másik el is röstelli magát s a zsebében kotorász, hogy kiszedje belőle az alamizsna papírkoronáit és felajánlja karácsonyfákra, dióra, kalácsra, sőt ha telik, csizmára, gunyára. Rosszul teszi; az a papiros-

koronás szeretet nem segít rajtunk. Én más szeretetet értek most és azt sürgetem.

Értem a szövetekezésben rejlő szeretetet, értem az összetartásban megnyilvánuló, a szövetekezeti ügyet felkaroló hűséget és kitartást. Ezt kell magunkba szívni a karácsonyfa alatt.

Csakis ez a szeretet lesz hathatós és teremtő s Magyarországnak szép jövőt biztosító hatalom. Nagyot kell alkotnunk mindnyájunknak ; de ezt csak akkor és úgy alkothatjuk, ha a szövetekezeti ügynél, annak zászlaja alatt híven kitartunk. Higyjétek el, Magyarországon a «Hangya», a «Hitelszövetekezet», s ami van még ilyen, a fölszabadulás s a boldogulás irányát jelenti ; zászlórudjaik karácsonyfák, melyek a Megváltás gyertyáival világítanak nekünk, s melynek alja is megvan rakva, nem gyerekek való játékkal, hanem a magyar nép boldogulásának áldásaival.

Nem tudom, hogy mily más karácsonyfával kedveskedjék a magyar népnek Magyarország védőangyala?

Ha ez irányzatot hűségesen nem követjük, s ha e zászlórudat kétkézre nem fogjuk, akkor sok-sok házból marad ki a karácsonyfa, s Magyarország majd hasonlít ahhoz a szegény özvegyhez, ki sok árvától környezve, hideg, sötét szobában, megtört szívvel, hangtalan zokogással borul az asztalra szent karácsony ünnepén, a Megváltó születésének áldott estéjén !

Távol legyen tőlünk a szomorú lehetőség. Változtassuk át lehetetlenségé. Szeressük egymást s gyámolítsuk szegényeinket s árváinkat ; de ne érzük be ezzel ; tegyünk többet, tegyünk nagyobbat ! Vegyük gondjainkba a szegény magyar közügyet, a szövetekezeti ügyet s gyujtsunk annak karácsonyfát ; gyujtsuk meg rajta szeretet, az összetartás, a hűség és kitartás viaszgyertyácskáit s övezzük ne színes papírláncokkal, hanem a testvériség s barátság aranyánál, ezüstmél többet érő kapcsaival.

Ez ajándéktól leszünk mi is boldogok, s belőle fakad majd erőnk !

Ami boldog újévet hoz . . .

(1907)

A világfolyás szüntelen tevékeny, csodálatos folyamat december 31-ikén épűgy, mint január elsején, de azért mi mégis új évről beszélünk ez utóbbi napon, mert a régi, ősi folyamatba új lelket, új erőt, új ébredést, új bizalmat kény-

szerülünk beállítani az idők új kikezdésein. Ilyenkor a pszichének kell megújulnia, mert az kopik, az fogy el leginkább; csak új lélek hoz majd új életet, derüt ránk, új esztendőt.

S ugyan miféle lelket, lelkületet kell ma Magyarországra fejlődésébe beállítanunk, mi lesz a pszichológiai «betét», melyre szüksége van itt minálunk a kulturális, gazdasági, politikai fejlődés nagy erőszisztémájának?

Akár a politikát s a társadalmi alakulást nézem, akár a műveltség s a gazdasági fejlődés irányait szemlélem, nem sürgethetek mást, mint *hinni tudó, tehát ideális irányzatú* s ugyanakkor *alakítani, dolgozni tudó akaraterőt*, mely a szellemi aléltásból fölráz s a kulturális s gazdasági elmaradottságból kivezet, s számunkra az egészséges, népszerű haladás útjait megnyitja.

A hinni tudó s dolgozni akaró irányzat Magyarországon nagy reformeszmé, melyből mint eszméből is s annak megtestesüléséből ugyancsak kevés van. Nálunk a művelt, iskolaegyetemet végzett, ügynevezett lateiner-osztály átlag fáradt s blázirt. Ujjainkon megszámlálhatjuk az embereket, kikben hit és akarat, tehát lélek van. A kultúra eddig iszonyú erőpazarlást végzett, elpocsékolta a nemzedékeknek ideális erőit s javait; fölemésztette az akaratenergiákat vagy legalább is ki nem fejtette azokat. Tapasztalataink fényesen kimutatják, hogy a grammatika nem élet, s hogy sem klasszicizmussal, sem eszthétikával nem lehet nemzeti hanyatlásokat feltartóztatni; tapasztaljuk, hogy a történelem, mely a multnak emlékeivel tölti meg a fejet, a jelen élet küzdelmeinek s a világalakításnak szerencsés, mert akarni tudó irányítására azért még nem képesít, s hogy az iskola 12—15 év alatt alaposan tudja eltompítani a lelket s kiszárítani az akaraterő forrásait. Ez irányzatnak ideálja a hivatal, a nyárs-polgári vegetálás, a szerény s legszerényebb polgári egzisztencia s a hatalom szekerével tüskön-bokron, árkon, pocolyákon át való fullajtározás. Aki pedig fönt ül, az is lehetőleg keveset s a legtöbbje semmit sem dolgozik, s nem érzik át helyzetüknek megszégyenítő voltát, hogy voltaképen mások nyakán ülnek, s ezek a mások úgy is hordják őket, hogy leráznák inkább ma, mint holnap. Holt súlynak lenni nem dicsőség.

E szellemnek és senkit sem boldogító irányzatnak ellessé ezidőszert Magyarországon átlag nem lehet más, mint az a gyakorlati s a népjólétnek konkrét föladatait szol-

gáló munka, mely kulturális, politikai, társadalmi, gazdasági téren pozitív célokat tűz maga elé s erős kézzel belc akar nyúlni a népnek, az osztályoknak, a községeknek s városoknak érdekeibe, lendíteni akar azokon s ezáltal tartalmat adni önmaga életének s némi boldogságot teremteni másnak.

Ez alapra kell állnunk mindnyájunknak, hogy egyáltalában megértsenek bennünket, s bizzanak bennünk. Le kell szállnunk a hagyományos politizálásnak s a frázisnak a nép lelkét megmozgatni nem bíró felhős magaslataiból s végrevalahára rá kell lépnünk a reális munkának azon ösvényeire, melyekre a történelmi fejlődés mutat, biztosítván minket, hogy ezek vezetnek egyszersmind a jobb, erkölcsösebb, az öntudatosabb élet magaslataira.

Abban a hagyományos «nemzeti» kardbojt-politikában nem bízunk. Általános kultúr-receptekkel gyógyítani világot nem lehet, s teljesen kinőttünk már a magyar jogász-parlamentnek szellemi inventáriumából, mely a politizálásnak mint úri semmittevésnek időtöltését gondozta, de a nép életén, küzdelmein s szenvedésein nem lendített. Nem kellenek nekünk szavak, hogy 67 vagy 48; s fejlődést merev kategóriákba fiókozni nem lehet, s különben is látjuk, hogy a 67-nek s a 48-nak a tartalmát épúgy elváltoztatta a haladás, épúgy mosta ki az idők folyása, mint a «demokrácia», «arisztokrácia», «szabadság» és «szocializmus» szavak a fogalmak értelmét. Magyar embernek ezt manapság bővebben magyaráznunk nem kell, mikor látja, hogy függetlenségek uralkodnak a 67-es kiegyezés alapján, s a 67-esek fejlesztik ki ugyanazt a kiegyezést függetlenséggé. Máshol meg ugyancsak azt látja, hogy monarchiák demokratikusabbak, mint köztársaságok, lásd Angliát és Franciaországot, s ósdi, elmaradt országok semmire se mennek magas szintájú demokratikus intézményekkel sem, lásd Spanyolország választójogát. A szavak, a nevek, betük telve ólomméreggel; lélek kell beléjük s tartalom. Már pedig ez a lélek költözködik; s szavak s fogalmak országában van lélekvándorlás.

Ugyancsak nem biztosítják a hinni s akarni tudó lelkület energiáját s szerencsés fejlődését a távoli s az életben s szükségseiben nem közvetített célok, amilyenek a «haladás», «szabadság», «nemzeti érzés», «függetlenség» ideáljai, ha az uralgó osztályok ezeket a népélet szükségleteitől, a valóságtól való elfordulásban, az eddigi terméketlen, kritikára szorító irányzatban kultiválják, s ha programjukat a praktikus, pozitív tevékenységnek hiánya jellemzi. Kinek kell

ez? S ki lelkesülhet ezért? Ez az irányzat, aminthogy tényleg a «vezető», vagyis birtokos osztályok foglalkozásának tartották, okvetlenül kísértetbe esik, hogy a népről megfeledekeztek, de ugyanakkor befolyását is veszítse; mert annyi bizonyos, hogy a fejlődés el fog söpörni minden oly osztályt, mely magáért s nem az egészért való, mely élvez s nem dolgozik; a dzsentrivel már végzett; a többi tanuljon tőle, azaz okuljon rajta.

Azért nem sürgethetek mást, mint azt a reális irányzatot, mely jobb, dolgozabb, értelmesebb, mélyebb, erkölcsösebb s vallásosabb népet igyekszik nevelni, s azért közvetlen célul a politikában épügy, mint a kulturális s gazdasági törekvésekben a népemelést, a népérdek szolgálatát tűzi maga elé. Okos, mély belátással azt tartja, hogy a fejlődésnek eleme, a jövő társadalmi kifejeződésnek alkotó tömege a munkás ember. Nekünk meg épen, kik keresztény s hazafias irányban akarjuk szolgálni a haladás nagy ügyét, mélységesen meg kell győződve lennünk arról, hogy a kereszténységhez ragaszkodó alsó osztályok felé fordít a történelmi s keresztény érzék. A középosztály is az alsó, emelkedő osztályok nyomása alatt alakul majd úgy, hogy közelebb jön hozzánk. A mi törekvéseinket odaigazítja az emelkedő, társadalmi réteg ébredése; érezzük, hogy a fölfelé törő elem pszichológiájával kell folytonos és élénk érintkezésben élnünk, s hogy mély benyomást csak az a törekvés tesz a néplélekre, melyet a kulturális, gazdasági, politikai javak s jogok egyre többre való kiterjesztése jellemez.

Ezt tartsa szem előtt a papság is. Törésvölgyön jár, s elszigeteltségében igazán csak ez irányzatokba, a haladás és fejlődés ez isteni gondolataiba való bepillantásból s ez intuíció alapján kialakult jellemességéből merítheti erejét; merítsen hát onnan, van ott fény s meleg elég, s a haladó idő megkoszorúzza majd kitartó törekvéseit. Szolgáljuk mindenütt a népérdeket s a jólétet, s legyünk meggyőződve, hogy a hitet s az erkölcsöt is manapság a gazdasági s politikai szervezkedés által szolgálhatjuk a legkihatóbban. Indítsuk meg ezt a szervezkedést nem a régi, megszokott frázisok alapján, melyek a nép gondolkozását megakasztják s érzelmi hipnózt borítanak agyára. Kossuth-nóta programm már nem lehet; lehetett az, mikor a nemzetnek érzelmi, de csak átmenő eruptív energiára volt szüksége; most nem az kell, hanem szolid kitartó munkában kell kiépítenünk a gazdasági s kulturális Magyarországot, mely ifjú korában érzelmi ki-

kezdéseken indult el, de meglett korában az ideális érdekeket reális alapokra fekteti, hogy biztosítsa azokat.

Ha a népnek jóléti s gazdasági szervezkedését előmozdítanunk s érdekeit ugyancsak szervezkedésben, pl. a népszövetségben fölkarolnunk sikerült, akkor előbbre vittük Magyarország haladását s teremtettünk neki «boldog újévet». Minden más szervezkedés — olvasó- és katolikus köröket sem véve ki — csak cérnaszál s foszló kötelék; a többször hangoztatott, kizárólagos társadalmi alap meg laza homokzátony; ezt a zátonyt elsöpri s a cérnaszálakat szétszakítja a létért, a jobb létért folytatott harc, s a gyorstempójú gazdasági átalakulás. Aki tehát boldog újévet, aki jobb időket akar ránk hozni, az induljon el a társadalmi s ideális munkának, a gyakorlati célokat szolgáló szervezkedésnek ezidő szerint biztosan célravezető útján.

In Cruce salus.

(1916)

A szenvedésnek is megvannak a maga világító fényei, melyek meglepően világítanak bele a lélek mélységeibe, s ilyenkor azután látunk valamit, sőt sokat, egész új világot, amit különben észre sem veszünk, sőt alig sejtünk. Ki is értené meg például békében, jólétben s örömben, hogy mily ösztönök és taszító erők lappanganak az emberben, ki bírná elgondolni, hogy mit takar a történelem csatákat s küzdelmeket dicsőítő frázisa, s hogy mily örvényeken siklik át a haladás optimista gondolata s hogy mit ignorál és felejt a kultúrmámor? ! Szóval ki tudná elgondolni, hogy mi az ember s mit hord magában; azt a gondolat nem győzi, ahhoz a nagy valóság megnyilatkozása kell, s ilyenkor nyilatkozik az meg igazán.

A rossznak, a pokolnak is van kinyilatkoztatása, de annak megértéséhez is kongenialitás kell csakúgy, mint a mennyországéhoz! Hogy valaki a mennyországot értse, ahhoz pünkösdi Lélek, a szeretet lelke kell: épenúgy, hogy valaki a poklot értse, ahhoz a harc s gyűlölség lelke, ahhoz az öldöklés s pusztítás ördöge kell, adjanak annak bármily széphanzású nevet. Hát azt gondolom, hogy a világ most kongeniális a rossznak megértésére, mert oly poklot teremt maga köré s annyi szenvedést zúdit saját lelkére, hogy a rossznak kinyilatkoztatását önmagán tapasztalhatja.

Ami azonban ez elmélkedésemben leginkább megrendít,

az a körülmény, hogy ez a rossz köztünk s bennünk nem is valami idegen s közénk tévedt hatalom, hanem őseredetű jellegünk s velünk született energiánk, melyet kezdet óta vérünk tüzeiben s öntudatlan lelkünk mélyében mint ősi, elidegeníthetlen s megcsonkíthatlan s elfogyhatlan örökséget hordozunk, s mely kifakad s kicsordul időnként belőlünk mint a zslipeken túlsorduló ár. Minden cseppje e tüzes, piszkos árnak belőlünk való. Nincs szenvedés, seb, könny, nincs bánat és keserűség, melyet a pokoltól kellett volna kölcsön kérnünk, hanem az tisztára mind a mi termékünk. Van bennünk ebből annyi, hogy kijut millióknak, ki egy egész világnak! Ha tehát ennek valami köze van a radikális rosszhoz, a bűnhöz s pokolhoz, akkor bizonyos, hogy ez a pokol a mi szívünkben van, s hogy minden átka s ördöge ez esetben sem egyéb mint maga az emberi szellem saját gyűlöletének s szenvedélyeinek kinyilatkoztatásaiban. E fekete fényekben látjuk meg őt, őt, az igazit, — meglátjuk igazi arculatját; meglátjuk azt, hogy mennyire hasonlít ahhoz, ki «gyilkos volt kezdetől fogva».

E kinyilatkoztatásokban értjük meg, hogy mennyire hatotta át az emberi természetet a kultúra, s mily könnyen verődik ki rajta a változatlan nyerstermészet; megértjük, hogy mily könnyen nő ki a «gyöngy»-szemfog agyarrá, a «mandola»-köröm karommá, s mint változik el a szalón-ember egy technikai prothezissel ellátott szörnyé, akinek kezében minden gyilokká, tépő s robbanó szerré válik. A pokol kinyilatkoztatásának bibliája már nem Dante pokla, melyet a XIII. századbeli képzelet színezett; amit az alkotott, az mind elhalványul a hétszázéves haladás teremtette kultúr-munkától — a lövészárkokban. De hogy még száz év óta is mennyit haladtunk, azt átérezzük, ha a francia forradalom s a napoleoni háborúk vérontásait a modern vérözönnel összehasonlítjuk. Lehet az adatokat csűrni-csavarni, lehet azt hirdetni, hogy az ember azért egyetlen kultúrvívmányról sem mond le, lehet magyarázni, hogy a háború kivételes állapota az emberiségnek, amikor eszközökhöz nyúl, melyeket máskor elítél; azért a villámszerű fölvilágosítás mégis csak az a belátás, hogy tehát az ember a lelke fenekén olyan ma, mint amilyen volt régen, hogy természetének mélységei a kultúrától érintetlenek, s hogy ez érintetlen s változatlan blokkban ott rejtőzik s lappang a sötétség hatalma, a radikális rossz, mely időnként kitör s történelmi poklok kinyilatkoztatásaiban mutatkozik be!

Tehát hogy az ember a lelke fenekén rossz, az oly régi dolog, mint az ember maga, de annak közvetlen kinyilatkoztatása oly új, mint a világháború.

A modern embereknek jó lesz, ha ők kultúrmámorukat ez új kinyilatkoztatás verőfényeivel szétoszlatják. Mi ugyanis mindig álmodunk s képzelődünk, szépeket hiszünk s nagyokat mondunk magunkról s nem látjuk, hogy mily nagy hatalom a világban a «sötétség hatalma», a rossz, a bűn, s hogy mily gyöngé Don-Quichote vele szemben a modern ember. Mi azt hisszük, hogy az ember öntudatlan angyal, akit ügyetlenül ébresztenek öntudatra, s így azután nem is jut öntudatára szintiszta voltának; azt hisszük, hogy a természet kristálycsermely, amelybe csak a történelem szelleme dobál bele köveket, hogy felzavarja vizeit, de hogyha a természetet önmagához, «vissza a természethez» vezetnök, akkor gyökeres jósága csupa szentet és hőst állítana a világba; azt hisszük, hogy a jóság, tisztaság, nemesség, az ott zakatol s explodálni készül a lélek mélyén, s csak föl kell szabadítani s föl kell világosítani s akkor bizonyára a szemérem rózsapírja festené szűziesre a demi-monde más krémektől festett arcait. De nemcsak mint kultúremberek, hanem mint keresztények is beleestünk sokféle ábrándba s illúzióba. Éldelegettünk a szentírásnak azon szaván, hogy «a mennyország bennetek van», s ezt sokszor oly egyoldalúsággal s naivsággal kezeltük, hogy feleedtünk s feledtettünk sok mást, amit a szív rejt s a lélek takar. Nevezetesen feleedtük azt, amit a háború fekete angyala most föltár elöttünk s így jellemez: mindez a pokol belőletek való, tehát bennetek van! Ez a gyilkolás, öldöklés, ezek a sebek s veszteségek mind tőletek valók! Így éreztek s így cselekesztek, mert ennyire állatiasak, rosszak s bűnösök vagytok!

S mennyire egy s ugyanaz ez az új kinyilatkoztatás azzal a régivel, azzal, melyet Krisztus keresztje hirdet, hogy a világ rossz, s minden, ami benne van, «az a testnek kívánsága, szemek kívánsága s az élet kevésége», hogy az ember bűnös, s hogy «mindnyájan bűn alatt vannak» (Rom. 3, 9), hogy a természet «hajlandó a gonoszra ifjúságától kezdve» (Gen. 8, 21), hogy a mi erényünk «mint a falevél» s a lélek alapján «tisztátalan» (Isai. 64, 6). De hát mi nem hittünk a régi kinyilatkoztatás fényeinek, azért szakadt ki mellettünk s körülöttünk az új sötétség kinyilatkoztatása, mely megvilágítja a keresztet s igazságait. Ez a fekete angyal újra hirdeti a régi megalázó hitet az emberben lappangó ősi

rosszról; megvilágítja a kultúra útjait, melyek még mindig véres sárban gázolnak; rámutat a «testvériségre», mely nemcsak angol blokáddal, hanem frontmögötti áruuzsorával töltöget zsebket s éhhalállal fenyeget gyomrokat; kiemeli a lelki durvaságnak, könyörtelenségnek, állatiasságnak térfoglalását, mely egyre jobban vadítja a szenvedélyeket s lázítja az erkölcsöket.

Ez a pokol ott ég fekete tűzével az egész emberiség öntudatában s mélységesen s keservesen megtapasztaltatja velünk a radikális rossznak hatalmát az emberben! E megtapasztalástól rendül meg sokaknak hite a jóban s pesszimizmusra hajlanak; mert azt mondják magukban: ha ilyen a rossznak a hatalma, s ily gyöngé és tehetetlen a kultúra befolyása, ha ily mélyen járja át az emberiséget az állati psziché s ily kitörésekkel szégyeníti meg az erkölcsöt s eszményiséget, hol keressük akkor a jónak országát s hol sejtjük meg azokat az erőket, melyek ez elementáris indulattal s erőszakkal szembeszálljanak? Akinek pedig a hite rendült meg a jóban, annak a szeretete is csökken az emberiség iránt. Ki is szeretne ilyen embert? A lélek reakciója is véges energia; egy darabig győzi az ellenkezést, azután rendesen szétmállik. Undor és irtózat fogja el, ha fajtájára gondol s arra az egész erkölcsi s kedélyi alávalóságra és komizságra, mely abba belerekedt. Idegenkedve nézi ember az embert s kutatja, hogy hol árulja el ez a test és vér a testvért. A szeretet e csökkenésével együtt jár a hőslélekű érzések gyérülése is. Csak ha életté váltjuk ki az igazság, testvériség s szabadság ideáljait, melyekért a hősök halni szoktak, csak akkor gyakorlunk igazságot velük szemben s teljesítjük a viszonzás kötelességét; de ha az élet meg nem változik, ha az emberek testvéreik hősiességén meg nem indulnak, s léhaságban, naplopásban s alacsonyóságban élnek tovább életüket, akkor ez önkéntelenül is visszahat a hősiességre s a legjobbabb lelkében is azt a keserű érzést váltja ki: «no, ezért kár volt szenvedni, kár volt meghalni». «Lesz-e új Németország, lesz-e új Ausztria, új Magyarország, fakad-e majd új kultúra, vagy pedig megint ki fog aludni mindez a hősies buzdulás, mely milliókban ég?»

«A léhűtők, a naplopók, a lumpok adnak-e majd czentül is irányt az életnek s oly kaszt vezet-e majd a közvéleményt, melynek semmi érzéke a nemzeti s keresztény élettartalmak iránt? Egy maroknyi börze-arisztokrácia kezeli-e majd a nemzeti vagyont, s az az osztály lesz-e a legelőkelőbb, mely

legtöbbet költhet ruhára, fogatra, fürdőzésre? Lesznek-e ezentúl is többségben keresztényellenes egyetemi tanárok s kisebbségben hithű diákságok? Ezentúl is csak szexuális viszketeg lesz-e a színpad ingere, s a jövő művészetének nagy részéből száműzve lesz-e az igazság s a szépség szelleme? Mert ha ez lesz, minek akkor egy ilyen világért élni, küzdeni s vérezni?! Ez érzületben Krisztusnak olajfakerti hangulata vonaglik, akiről az Irás mondja, hogy félt és «elkedvetlenedett». A hősiességet nagy, tüzes kedv hordozza; nagy események indulatja emeli s nagy javak, a haza s a nemzet boldogulása, a jobb jövő reménye tüzelik; ha ezek kiesnek belőle, akkor nincs ami izgasson s ami égjen, s a lobogó máglya-lelkekből is hamurakás lesz!

Nem mondom, hogy hogyan lesz, mint lesz ezentúl a világ s az élet, de azt újra meg újra hangoztatom, hogy a radikális rossznak bemutatkozása a világháborúban oly sötét és mélységes, hogy azon a legvérmesebb kilátások s remények megvalósulása sem változtatna; azt a hideg szakadékot ki nem melegítik, azt az izzó, pokoli krátert le nem hűtik s be nem temethetik. Sőt, ami jó van a jelenben s lesz a jövőben, az mind csak kiemeli a rossznak hatalmát; először az ellentét által, melyben vele szemben áll, másodsor a jónak s rossznak késhegyre menő harca által, melyben kiviláglik az, hogy íme, mihe kerül az emberiségben a jónak valamiféle térfoglalása is, s hogy ugyancsak rossz s nemtelen lehet az a psziché, mely ily kétségesen s nehézkesen reagál az eszményire, s lomha dög lehet az a pára, melyet így kell ütni-verní s tűzzel-vassal piszkálni, hogy tűzbe jusson maga is s néhány lépést tegyen az eszmények felé. Lehetséges-e egyáltalában, hogy a psziché ennyi bajra s szenvedésre csak nemtelenül reagáljon?

Azt mondhatná erre valaki, hogy ez nagyon egyoldalú eszme-futtatás, melyben csak a rosszat látjuk s a háborúban megnyilatkozó sok jót tekintetbe nem vesszük; pedig a háborúban bemutatkoznak az embernek jó sajátságai is; kivillan ott a lelki kiválóság és fölény is, mely épen a rosszal küzd s az igazságot s jogot megvédi s mások boldogulását vére árán is keresi. Nem fejtenek-e ki a háborúban sokan oly hősiességet, mely acélfürdője a jellemnek s apotheózisa a bajtársi szeretetnek, ébresztője a szociális érzésnek? Hol törik össze jobban a társadalmi, a csinált történelmi kasztok valamennyi tradicionális kategóriája, hol ébred inkább öntudatra a demokrácia pázsit-szintjén álló egyenlőség és testvériség?

Mindezt én magam is folyton dicsérem is, sürgetem is, s következőleg távol áll tőlem, hogy a háborúban megnyilatkozó s a háborút kísérő jót — bár minél több volna belőle — tagadjam vagy kicsinyeljem! Hogyan is tagadhatnám továbbá magát a jót s annak hatalmát s végleges győzelmét, mikor hiszek benne s egész életemmel szolgálom azt; de amiről itt szó van, az nem az, hogy az emberben van-e jó is, vagy az egész rossz; arról sincs szó, hogy tehet-e valami jót; hanem arról van szó, hogy a világháború pokoli kinyilatkoztatásában megrendülők az emberben lappangó s meg nem fogyatkozott ősi rossznak szemléletétől s valamiképen közvetlen megtapasztalásommá válik, hogy a kultúrától nem várhatom a jónak győzelmét s az erőt hozzá nem várhatom alulról (a fejlődéstől), hanem felülről, a hozzám leereszkedő kegyelemtől. Nekem az ember s természete s pszichéje olyan, amilyennek a legigazibb kinyilatkoztatása, a világháború borzalma s kegyetlensége s lelkiismeretlensége bemutatta. Ez a kép az emberi psziché valódi képe, az ideális embernek az erőszak s ösztönösség összes vonásaival éléktelenített karrikatúrája! Ezen a képen a fel-feltünedező jóság s nemeség mit sem változtat. Hiszen lehetetlenség, hogy az ily világot felkorbácsoló viharban a démoni hatalmakkal együtt a jó energiák is föl ne ijedjenek, hogy az ösztönnel együtt az idealizmus is ki ne tüzesedjék; lehetetlenség, hogy amikor a psziché fenekéről felkotródik egy világtörténet fertője és sara, akkor a jóindulat is ne jelentkezzen mint az élet szeretete és védelme! Mindezek a szimptomák azonban csak «epifenomenon»-ok, csak kísérő tünetek, csak a felület tünetei; mialatt a háború maga erőszak, pusztítás, öldöklés, vadság s állatiasság... szégyen. Ezt semminemű hősiesség zászlajával le nem takarhatni!

De hogy az előbbi ellenvetés fonalát felfogjam, nem látszik-e tehát mindezek után mégis csak úgy, mintha tényleg meghódolnék a győzelmes rossz előtt s lemondanék az emberről, lemondanék javulásáról s boldogulásáról?

Szó sincs róla. Az én pesszimizmusom Krisztus keresztjének s a keresztén kínlódo lelkeének a pesszimizmusa, az a hit, mely az ősi rosszban, a bűnben s annak hatalmában hisz, mely azt győzelmesnek hiszi, míg az ember magában s magánál marad s felsőbb erőkből nem táplálkozik. Ezeket a gyógyító s nemesítő erőket azonban nem nélkülözzük, hanem Krisztus keresztje érdemeiből, a kegyelemből vesszük. A kereszténység hite tehát az a nagy pesszimizmus, hogy a radikális rossz

győz az emberen, ugyanakkor pedig az a nagy, sugárzó optimizmus, hogy az ember győz a radikális rosszon Isten erejével, melyet neki Krisztus keresztje juttat.

A háborúban szemmel látjuk, hogy az ősi rossz, az alávaló hatalom teljes érvénycsülésben fejlik ki; ezt a belátást belénk ostromozza a történelem a gonoszság s elvete-műltség sötét villámaival. Ha valamitől, hát ettől dermedhetünk meg, mikor saját testünkön-lelkünkön s az egész emberiség pszichéjén megtapogathatjuk a megbélyegzett alacsonyság s erkölestelenség visító kelevényeit, és semmi sem alázhat meg úgy, mint mikor egy égbemagasztalt kultúra világában pőrere vetkőződik az isteninek képzelt, de állati-nak felismert ember!

Mikor azonban így a mélységbe ereszkedem, akkor emel föl viszont engem optimista hitem, s mikor így a sarat s halált megzleltem, akkor ébreszti fel a kegyelem lelkem szomját s vágyát a nemesebb, a felsőbb, a kultúrától emlegetett, de csak a kegyelem által elérhető élet után. A radikális nagy rosszal szemben, melyet mint népdühöt, mint lealacsonyodást s eldurvulást, mint vérszomjat s bacchanális vérbajt megtapasztaltam, rámutat hitem a nagy jóra, mely nem fogalom, hanem boldog, erős, a rosszat leküzdő s az embert öntudatának méltóságára kiemelő élet. Ez az életirányzat nevel bennem nemességet, fakaszt szépséget s boldogságot; ettől lesz az «én» gazdagabb s nem zárkózik el önösségben, hanem amely mértékben kifejlik a szellemiség energiája, abban a mértékben gyullad ki s foglal tért szeretete. Az állatot töri, a természetet fékezi, hogy a rend s a szépség harmóniájában azt is jobban élvezze; a lélek összes életvágyait éleszti, lánggá, lobogó tüzekké hevíti, hogy erősebb, tartalmasabb, de egyszersmind nemesebb legyen élete.

E két nagy hit, ez a sötétég s ez a fény váltakozik lelkemen, mikor a Krisztus keresztjét lélekben nézem s a világnak mostani nagy keresztjét szenvedem. A világ mai nagy keresztjének értelmetlensége megérteti velem annak a másik keresztnek értelmét, s ennek a rettenetes szenvedésnek lealázó nyomása kiváltja bennem mint valami felszabadító érzést azt, hogy okvetlenül a krisztusi keresztben van az üdv.

A föltámadás gyermekei.

(1905)

Ó húsvét reggel, nagy harcok pihenője, nyílt sírod fölött zeng az engesztelő s biztató szózat, melyet meghallanak ugyan mindnyájan, de melyet csak a föltámadás gyermekei értenek meg. Sírod árok, sírköved bástya, a világtörténelem zajlik körülöttünk ; de húsvéti örömben csak azok hajtják le megnyugodva sírkövedre fejüket, kik hisznek s bíznak a föltámadásban.

Ezek közé tartozunk mi ! Nekünk a húsvét reggele ébredés éjből, tavaszodás télből, éledés halálból ; nekünk az alleluja a világharc diadalmi éneke, s a húsvéti harangszó a fölvonuló örökéletet harangozza be a világba. Mi hiszünk a föltámadásban ; egyesekében épúgy, mint nemzetekében ; mi hiszünk az életben ; bízunk a jobb jövőben, s van reményünk nemzeteknek föléledéséhez. Ez a lendület a mi temperamentumunk, ez a pathosz a mi lelki világunknak s neveltetésünknek sajátos jellege.

E hitünket s bizalmunkat meg nem zavarja sem a nagy-péntek emléke, sem a körülöttünk kísértő romlás ; mi a föltámadás tavaszi sugárzatából nyugodtan nézünk a keresztút távlatába ; mindezek a benyomások meg nem zavarják minket, mint ahogy a ragyogó napkeltét meg nem zavarja az elmúlt éjnek foszladozó homálya, s mint ahogy a tavasz fakadó rügyein s illatos hajtásain nem változtat a sok korhadó ág, melyet az erdő koronájából kitört az északnak bús szélvésze. Sőt épen a romok közt sarjadó új élet s a korhadó, száraz ágak közt fakadó illatos kikelet biztat s bátorít leginkább halállal, enyészettel s éjtszakával szemben s biztosít, hogy e kipusztíthatatlan életerő nem lehet a halál s a romlás prédája.

Új tavasz, olajos rügy, fakadó kikelet nemzetünk életében az a nemzedék, mely hisz a föltámadásban ! Van ilyen, fejlík, erősbül s lelkét s erejét belefekteti majd a nemzet életébe, hogy az egészét föltámassza.

Roosevelt-tel, Amerika elnökével vallja, hogy a nemzeteket is csak az élet erejében lehet föltámasztani, annak az életnek erejében, mely nem gazdagság, termelés, fogyasztás, tudás, hanem hit, jellem, erkölcs, kitartás, lelkesülés, igazságosság és szolidaritás. Hinni és tenni ; eltelni eszményekkel s kiadni az erőt ! De hogy a nemzet éledjen és éljen ez ideális irányzatból, ki kell azt a szellemet terjesztenünk

a nagy összességre ; be kell azt vezetnünk a közérzésbe és közéletbe, hogy necsak a nép, hanem az eszmék járásának kitett intelligencia is éljen belőle. Ne legyen a nagy nemzettestben egy inaszakadt tagunk sem ; mert a fél-élet fél-halál ; a hitből élő nép s a hitben inaszakadt intelligencia oly test, melynek féoldala hűdött ; az ilyen bizonyára nincs hivatva az élet harcaira s a boldogulásnak kivívására.

Intelligenciánk a föltámadás húsvéti nemzedékének járjon nyomaiban s tartsa s élvezze a közös kincset, a közös hitet. Ne legyen abban, ami legfölségesebb s legszentebb, különbség nép és intelligencia közt. Mert valamint közös a napsugár s az erdő s a tenger lehelete, valamint közös a felhő áldása s a Duna árama, s ezektől éledünk mindnyájan : épúgy közösek a legfőbb eszményi kincsek, a hit, az örök remény s a szeretet ; sokkal inkább élünk ezekből, mint a napvilágból s az ég lehelletéből. Ezektől lett életünk emberi, azoktól éled az állat is.

Ezért kell ezeket meg is óvni s munkát s erőt, áldozatot, életet értük nem kimélni.

Nagyra tartjuk a politikai harcokat, de még fontosabbnak ítéljük meg azokat a törekvéseket, melyek szembe szállnak a nemzetek idealizmusából kivetkőztető s hitében s erkölcsében megrendítő tendenciákkal ; szembe szállnak idegen szellemmel, elfajult művészettel, romlott izléssel, hazátlan érzéssel, dekadens fölfogással. A föltámadás angyala a halál sírkövét hengerítette el a sírról, melyben az élet pihent ; a föltámadás nemzedékének ezt a sok mindenféle sírkövet kell komoly, nehéz s egész embert igénylő munkában elhengerítenie a nemzet sírjáról. Nagy szavak nem teszik ; tettek kelljenek. Kurucnóták nem teszik, ha nemzetközi, dekadens, hazátlan szellem párosul velük ; kurucnóták dekadens blazirt nemzet ajkán különben is — akárcsak Rákóczy kardja paralitikus kézben. S dekadencián nem segít sem ipari föllendülés, sem ismereteket közlő iskola, sem önálló vámterület, sem cigány-, sem kurucnóta, hanem csak eszményi hit, tiszta erkölcs, mély meggyőződés, jellem és erős faji érzés.

A föltámadás nemzedéke, mely a legeszményibb, halhatatlan életben hisz, s a legelévülhetlenebb reményben él, hivatva van a nemzetfönntartó szellemnek köztünk való ápolására és érvényesítésére.

Fogjunk vele kezét s irányítsuk nevezetesen fiainkat, hogy e húsvéti nemzedék soraiba álljanak.

A húsvét és a szövetségzetek.

(1924)

A húsvét a feltámadás ünnepe, mely Krisztus Urunk halál-legyőzésének emléknapja, s melynek ereje és szelleme mindennemű halállal és haldoklással ellenkezik. Életet akar a lelkekben, életet a társadalomban s ugyanakkor üldözi a halált, ahol éri, s életmentő és életfokozó tetteket követel tőlünk.

Ha ilyen életmentő és életfokozó tett után nézek szét ebben a mi rossz politikájú országunkban, ahol évtizedeken át nem törődtek a néppel s a faluval, és a magyar kormányok úgyszólván csak Pestben gyönyörködtek s annak szépségében, dicsőségében fürödtek ; ha életmentő s életfokozó tett után nézek az elhanyagolt nép közt, ahol a kisgazda műveltsége és szervezkedése harminc év előtt még csak szép szó s néhány jelesünk ajkán idealista program volt ; ha életmentő és életfokozó tett után nézek a mi elhanyagolt mezőgazdaságunk gazos szántóföldjein, melyek első helyen állhatnának termés, hozam tekintetében, de annyira elmaradtak a nyugati népekétől, hogy a magyar gazda fele, sőt harmada annyi jövedelmet tud teremteni, mint a német vagy cseh : e hazafias széttekintésben s eszmélődéseimben fontosabb tettet mint a szövetségzeti mozgalmat nem ismerek.

E mozgalomban a Hangyát a legelső helyek egyike illeti meg.

A Hangya is dolgozik azon, hogy a gazdasági lét alapjait megerősítse, hogy a megélhetés gondjait csökkentse s hogy mindezzel s ezenfelül távoldartsa azt a nagy veszedelmet, amely népünk gazdasági gyöngülésével magát a kultúrát, a nép lelkét, hazafiságát s bizalmát fenyegeti.

Nincs feltámadás és élet a nép hazafiságában s honszeretében, nincs feltámadás a nép idealizmusában, míg gazdasági létünk meg nem erősödik, s míg a falu, mint kultúrtényező, nem üli meg feltámadását.

A nemzetet s a nemzetben megint a falu népét kell feltámasztanunk, nem mondom a halálból, de haldoklásból ; feltámasztani az önzés s a nemtörődés sírkövei alól. A falusi népet kell megelevenítenünk s kivezetnünk a fásultságból és elmaradottságból.

De ezt a feltámadást csak azok tehetik, kikben lélek, idealizmus s önzetlenség honol s tiszta szeretet lángol a nép iránt.

Mit keressünk a népben honszeretetet és idealizmust, mikor az nincs, vagy mondjuk, mikor kevés van belőle a vezetőkben? ! S mit akarjunk lendületet és összefogó szellemet, összetartást és megértést a néptől, ha az bennünk is hiányos volna? !

Igy panaszkodhattak talán azelőtt, de e panasznak nincs helye most azokban a szövetkezetekben, hol mindent megtesznek, hogy a gazdasági élet hiányait pótolják ; hol a népet érdekeinek felismerésére s azok gondozására oktatják ; hol a vezetők a gazdasági érdekek mellett a falu műveltségét is előmozdítják ; ahol pap, tanító, jegyző összefognak, hogy falusi népiünk helyzetén lendítsenek s tudását és hitét is, hazafiságát és lelkesedését minden szépért s jóért lángra szítsák.

Az ilyenekben él a húsvét hite s ereje, él bennük az Isten és a felebarát szeretetének lelke, és azért tudnak aztán szövetkezeteket is felvirágoztatni, le tudják győzni a magyar halált s száműzni a magyar haldoklást.

Pünkösdi gondolat.

(1898)

A pünkösdi csupa láng és tűz, szellem és gondolat. Egy ily tüzes pünkösdi gondolatot regisztrálunk ma, midőn arról a nagyszerű tüntetésről, arról a világra terjedő hódolatról és imádásról írunk, melyet a keresztény világ 1900-ban készült az Úr Jézus Krisztusnak bemutatni.

A század hódolata akar ez lenni a századok urának és királyának, hódolat az idők oly válságos választó-vonalán, amilyen egy század, még pedig a XIX. század haldoklása s egy új, még nagyobb, még tartalmasabb és kihatóbb korszaknak kezdete.

Örömmel üdvözljük az olasz katolikusoknak e gondolatát, kik élükön Aquaderni lovaggal a keresztény világ figyelmét e főséges tervre fölhívták, a gondolat keresztülvitelére bizottságot alkottak, s már a Pápa öszentségének jóváhagyását is megnyerték. Örömmel üdvözljük e tervet először abból az általános szempontból, hogy a haldokló századra ez ünnepélyben a világ javára való zárkövet helyezük, azután, hogy ez ünnepélyben a halhatatlan kereszténységnek és Istenének, Jézus Krisztusnak a legfényesebb elégtételt szolgáltatassuk és kimutassuk, hogy nem haltunk meg, hanem élünk s élni akarunk.

Bármennyire szidjuk és gáncsoljuk és kifogásoljuk is sok

tekintetben ezt a haldokló századot, annyi tény, hogy nagy és tartalmas, s hogy azok a pályák, melyeket a gondolatnak, a tudásnak s alakulásnak nyitott, sokat ígérnek. Sok Cassandrája akadt ugyan, kik mélabús álomlátomásaikkal, vérrel s tüzellel látták jelezve lenyugtát; sokan a világbomlás titáni romjait látták sírja fölött meredezni a reménytelen jövőbe; de reméljük, hogy nem lesz úgy; s bár nem volt mindenben az üdv, a haladás korszaka, de ha nem is volt mindenben, zengjen legalább sírja fölött az engesztelő szózat s váltsa föl a harcok és versengések lármáját a kibékítő kereszténységnek századot záró Te-Deuma.

De ez általános szempontnál sokkal inkább esik latba a kereszténység szent kötelessége, mely ép a XIX. század végén nehezedik reánk s rákényszerít, hogy elégtételt szolgáltatassunk Jézus Krisztusnak a XIX. század hittagadásáért.

Ép ez a század, mely annyi Krisztus-tagadót számít neves emberei közé, Straussnak, Renannak százada, mely annyiszor hallotta, hogy «Krisztus haldoklik», «Krisztus meghalt»; az a század, melyben annyiszor akartak Heine szavai szerint «dem sterbenden Christengott das Sündenlöcklein läuten», csendíteni a haldokló keresztény Istennek; az a század, mely annyi gyászbeszédet hallott a kereszténységnek állítólag nyílt sírja fölött, ez a század legalkalmasabb arra, hogy világgraszoló Krisztus-imádással végződjék, s azzal a hangos, ünnepélyes hitvallással záródjék: Jézus él, Jézus Krisztus tegnap és ma és ugyanó mindörökké; Krisztus győz, Krisztus országol, Krisztus uralkodik.

Ez ünnepélynek nagy engesztelésnek is kell lennie mindazokért a bűnökért és gaszágokért, melyek a XIX. század lelkiismeretét terhelik az Úr fölkentje s az egyház ellen.

Talán nálunk is gyujt és visszhangot kelt e tüzes, lelkes gondolat, s elmondhatjuk majd mi is a mult évi német nagygyűlés elnökével, dr. Bachemmel: ez ünnepélyen résztveszünk mindnyájan s öntudatos kereszténységünk bélyegét nyomjuk a XIX. századra, hogy ne mint pogány, hanem mint keresztény haljon meg.

A kereszténységtől elfordult elemek ugyan idegenkedve s undorodva húzódoznak e tüntetéstől; de a kereszténység mégis csak azon lesz, hogy ezt a századot is úgy, mint imáit a per Dominum nostrum Jesum Christummal végezze, az újat pedig a szentírás szavait kifejező hódolattal kezdje: Az idők halhatatlan és láthatatlan királyának tisztelet s dicsőség legyen.

Nem kételkedünk, hogy az ilyen ünnepély lelkesítőleg s békítőleg hat majd a szellemi harcok s a földi gondoktól ellankadt emberiségre. Jótékony pünkösdi tűz lesz, mely nem hamvaszt, hanem életet és melegít. Bizonyosság lesz Krisztus Urunknak, melyet a Szentlélek adott s ad mindig az Isten Fiának, s mi azért azt gondoljuk, hogy a főünnepet is a századzáró vagy a századnyitó pünkösdön tartsuk !

Pünkösdi tűz.

(1899)

A pünkösdi tűz, mely az égből szállt alá, nem hamvadt el, hanem új meg új lobbanásokban, változatos, ragyogó színekben gyullad ki a világtörténelem folyamán. Tükröződik nagy lelkeken s a régi eszméket új varázssal ragyogtatja fel rajtuk ; melegít nemes szíveket s általuk alkalmasabb megtestesüléseket teremt az elfogadott eszméknek az élet intézményeiben.

A legnagyobb s legfontosabb eszmék és igazságok készen, tüzes nyelvek alakjában hullottak az égből, de az életet intéző s alakító igazságnak nagy része, mely a természetből való, nem jött le készen ; azt keservesen, vállvetett társadalmi munkában kellett megszerezniünk. Ezt a tüzet mi gyujtottuk magunk ; s lángja és fénye erejében lesz az ember úr a földön, meghódítja a természetet, kihasználja erőit, függetleníti önmagát a természeti erők esélyei alól, s e földi, anyagi uraság által lesz képes a mennyei igazságnak is minél szélesebb körökben, minél teljesebb uralmat biztosítani.

Íme, két igazság tüze lobban föl: az egyik az égből, a másik a földből ; *de nem azért, hogy egymást kioltásák, nem azért, hogy hatásaikat kölcsönösen bénítsák, hanem hogy egymás céljait szolgálják.* Egymásra vannak utalva, egymás nélkül nem is érvényesülhetnek.

A kereszténység legszebb gondolatai : az ember méltóságáról, szabadságáról, egyenlőségéről, a lélek értékéről s ez értéknek megfelelő műveléséről, az erényben való képzéséről merő képtelenségek vagy csak nagyon tökéletlenül valósíthatók meg, ha a gazdasági haladás nem nyújt hozzá utatmódot. A gazdasági haladás által lesz az erkölcsi és fizikai élet finomodása közkinccs ; általa vezethetők be a népesség szélesebb körei az értelmi és művészi javak élvezetébe ; s viszont, míg a népek óriási része marha-módrá le van nyűgözve, míg a lakosságnak túlnyomó fele a munkától el van

csigázva, addig az értelmi s erkölcsi javaktól távol esik. Erkölcsi finomodás képtelenség anyagi, gazdasági eldurvulás mellett.

Az ál-fölvilágosodásnak hatásait ne hozzuk fel ez ellen érvül, hiszen azt szívesen beismerjük, hogy erkölcstelen irányzat mellett semmi sem rosszabb a félműveltségnél.

A pünkösdi tűz elharapódzásának úttörője a gazdasági haladás.

S amint ez a két tűz elhatalmasodik, a szerint alakul a világ. Az igazság győzelmes előhaladása letöri a régi világot s terem újat; nem hiába mondja az Irás: «Küldd ki lelkedet, s újjá alkotsz s megújítod a földnek színét». A praktikus szükségletek befolyása alatt változik, alakul minden jogi s társadalmi intézmény. Semminek sincs az emberi alkotások közt patentje az örökkévalóságra; addig álljon, míg jó; azontúl nincs létjoga. Ezt kívánja a rend. Tehát az Isten is.

Ez fontos fölismerés. Vannak konzervatív nézetek, melyek minden újjáalakítással szemben a «rendre» appellálnak, s minden mozgalmat «rend» szerint fejbe kólintanak. Ezek nem az élet áramának hullámai, hanem csak a védgátak karói. Ők is missziót teljesítenek, de beismerhetik, hogy a föladat súlypontja nem az ő óvakodásukban, hanem az új alakítás, a fejlesztés érdemében fekszik.

Kereszténység és konzervativizmus tehát épen nem mindegy. Ki mondhatja a tüzet konzervatív elemnek? Keményít, de porlaszt is, s talajt készít a jövőendő termékenységnck.

Álljunk tehát bele a nép, az emberiség haladását, fejlesztését, finomodását, művelődését szolgáló áramlatba. A pünkösdi tűz világosságát szolgálja majd ez az áramlat is. Nélkülünk nem eshetik meg ez a nagy munka. Nemde a «lestvérek», a «viri fratres» utódjai vagyunk? Nemde a legnagyobb eszmék a mi egünkön tündökölnék; s járja-e, hogy félreértésből vagy kicsinyes féltékenykedésből meggyanúsítjuk azt a másik tüzet, mely szintén fény, de melyből lidérc lesz, ha hozzá nem csatlakozunk?

Van a szellemi, a művelődési áramlatoknak is sok iszapjuk; van e tüztisztulásnak is sok lepergő salakja; de azért a jó erősebb mint a rossz, s a sok buzdulást és alkotást utóvégre is a tűz próbálja meg; a széna, szalma elég, a maradandó kiállja a próbát.

Hare az életért.

(1902)

A nagy gondolatok nem hálnak meg, csak feledésbe mennek; elmennek, hogy visszajöjjenek. Olyanok mint az üstökösök; jönnek-mennek; senki sem ismeri pályájukat. A nagy gondolatoknak e szeszélyes útján jár a szellemi élet, jár a természetfölötti hit is. Néha izzik, néha épen hogy pislog; néha hamu alatt lappangó szikra; máskor tűzoszlop.

A pünkösöd napja nem a hamvadó szikrának, hanem a lobogó tűzlángnak, nem a szürke skepszisnek, hanem a ragyogó hitnek s az izzó szeretetnek ünnepe; de azért az az áramlat, mely pünkösöd napján indult ki Jeruzsálemből, el nem kerülhette, hogy tavasz és ősz, éledés és hervadás ne váltakozzék fölötte. A szellemi élet hanyatlása beállt a kereszténységben is, mintha a megdicsőült Krisztusnak arcára a hívek szemében is időnként fátyol borult volna s titokzatos behatásaival s kegyelmeinek vonzalmaival szemben érzéketleneknek mutatkoztak volna a lelkek. De azután ismét pünkösöd lett; a megdicsőült arcból izzó nap lett; Krisztusnak gondolatai s érzelmei mint tüzes nyelvek jelentkeztek s imbolyogtak köztünk s addig nem nyugodtak, míg fényüket fölséges keresztény fölfogásban, s melegüket nagylelkű érzésben ki nem váltották.

Nekünk úgy látszik, mintha a magyar kereszténységben megint pünkösöd készülne! Nem mintha már ránk hasadt volna a tűzzel keresztelt apostolok korszaka; nem, ettől még távol vagyunk. Ember, férfiú, ki a tűzkeresztségen átesett volna, aránylag még igen kevés van nálunk; legtöbb a fejletlen, öntudatlan, álcaszerű existencia; a felsőbbek a közjog gubójában, az alsóbbak a tétlenség pókhálójában. Magukban hordják ugyan ezek is az «Isten magvát», de a mag ki nem serken; vízből és lélekből születtek ők is, de lelkük inkább víz, mint tűz; tűzzel kereszteltettek valamiképp ők is, mert az Isten gondolatai és kegyelmei az ő fejükre is hulltak eleven parázként, de ez a tűz bennük hamu alá rejtőzött; arcuk a csecsemőnek kifejezésnélküli arca; erejük gyengeség, természetük törpeség.

De azért a keresztény közönségben már megmozdult a lélek, s ha a tűz még nem is gyulladt ki a lelkekben, a pírját már látni a lelkesülésben. Az örök igazságokat végleg ignorálni nem lehet; föl-föltűnnek azok úgy, mint a vízőzönből kibukkanó hegyek; Krisztus Urunk eszményi alakja fel-

elevenedik a lelkekben, mint a stalaktit-rétegtől megsza-
 bitott katakombafestmény! Öntudatára ébredünk a keresz-
 ténység erejének s ébredésünkben szégyenkezünk gyáva-
 ságunk s érhetlenségünk fölött. Már is nem értjük, hogy mikép
 engedhettük prédára jutni a nagy századok szellemi örök-
 ségét, melynek nagy gondolatait az elfajult utódok saját kép-
 telenségük folytán torzképekké torzították, s nagyszerű
 intézményeit, melyekbe Krisztus lelket lehelt, divatos alko-
 tásokkal cserélték föl. Ez önfeledésnek most vége szakad :
 mert dolgozunk ; hozzáfogtunk a munkához, s kiássuk az
 elfogultság s a feledés törmelékéből a kereszténységet, mint
 kiásták Pompejít és Herkulánomot. A történetnek, a nagy
 keresztény multnak hamisított, parodizált kiadása senkinek
 sem tetszik már ; de nem is gondol már egy katolikus sem
 elfogódva s félénken a középkor szentjeire, tudósaira s pá-
 páira. A vizenyős theológia helyett, mely csak ködképekben
 mutatta meg az evangéliumot, hatalmas szellemi tevékeny-
 ség lépett sorompóba s méltányolva a tudomány haladását,
 utat nyit az ellentétek közt a természetfölöttinek s a hitnek.

Mindenekelőtt pedig püünkösi Lélek szállta meg az
 ifjúságot ; egyik része az ideálok szeretetért, a másik része
 pedig határozottan a kereszténység szeretetért szakított a
 lapos, materialista, szellemtelen irányzattal, s az új nemze-
 déknek új társadalmat, új szellemet követel. Bebizonyult
 rajta a próféta szava : fiaitok látomásokat látnak ! Igen, fia-
 tok vizionáriusok lesznek ! A keresztény társadalom fölvirág-
 zása : ez az ő viziójuk most, hogy később föladatuk s egykoron
 bevégzett napszámuk legyen. Hagyjátok e vizionáriusokat
 lelkesülni ; hadd lássanak szebb jövőt ; hadd ijessze őket a
 jelen, a hanyatlás, a terjedő pusztulás ; az ég csillagaira te-
 kintő hazaszeretet nem tűri a halált, a haldoklást, a szolgál-
 ságot : az életért lelkesül, s életet s boldogságot fakaszt min-
 denütt, ahová ér ; a zsoltárok szerint a pusztából legelőt, s
 víztelen helyből kertet varázsol. Ezt különben is csak vizio-
 náriusok és próféták, ezt csak apostolok tehetik, kiket a
 püünkösi tűz éltet és éget !

Reméljük hát, hogy a püünkösi Lélek nekünk is ád
 tüzet az életre. De ha ad, biztos dolog az is, hogy azt munkára
 és küzdelemre és harcra adja. Emberek, kikben eszmék és
 szenvedélyek égnek, csakis törtetők, harciasak s tevékenyek
 lehetnek. «Mens agitat molem», mondja a pogány költő ;
 «emitte spiritum tuum et creabuntur», mondja a szentírás ;
 a lélek nem pihen ; az mozgat, az kavár, ha néha vihar is lesz

belőle ; az tesz, dolgozik, alakít, teremt ; a nyugalom, a földadás, a lemondás nem a léleké, hanem a lelketlenségé. Amily bizonyos, hogy a szellem nem válhatik testté, a tűz jéggé, a vér vízzé : ép oly bizonyos, hogy a szellem impulzusaitól megrendül a kialakult egyensúly s a léha béke, s tüzetől fölforr a vér. Ez a szellem elriasztja a tűrhetetlen békét, bünteti a gyávéát, megbosszulja az árulást ; nem békül ki az olyan jó emberekkel, kik szeretnek úszni, de a vízbe nem mennek, kik szeretnek harcolni, de fegyvert nem fognak, s minden harcnak és törtetésnek említésénél idegesek lesznek.

Az újjászületett embert a Lélek nem helyezi a paradicsomba, hanem a porondra. Kegyelmeit tetézi azzal, hogy munkát ad neki, melyet el kell végeznie, s ellenségeket, melyeket le kell győznie. Ha nincs ellenség, nem fejlődik az ember. Így volt régen, mikor az első egyházat emelte ki a Szentlélek a keresztvízből, azaz, hogy inkább keresztvízből s a csecsemő mellé nevelőül az üldözött állította ; a gyermek így hamar fejlődött ; harc és szenvedés nevelte nagygyá. Így történt a reformáció korszakában, mikor a protestantizmus támadása fölriasztotta álmából az egyházat, hogy tisztulását a Szentlélek erejében önmagában megindítsa. Az ellenség adott az egyháznak bátorságot, hogy a reformot, melyet száz év óta hiába vártak, megejtse ; az ellenség őrszeme növelte a katolikusok óvakodását ; érzéket, érdeklődést, törekvést ébresztett bennük. Így történik ez most is, hogy messze ne menjünk, Ausztriában ; a Los von Rom mozgalom nagy áldás, valóságos kegyelem arra a jóságos petyhüdt kereszténységre, mely hagyományos semmittevésben tűrte el a népnek elidegenedését az egyháztól. Most beütött a villám, ég a ház, a szent-ház, s a riadalom oly nagy, hogy a mélyen alvók is fölédredtek s munkához fogtak.

Ennyire szereti a Lélek a munkát s a harcot ; ellenségeket támaszt kegyelemből ; megesik a szive a rothadt vizeken s felhőszakadást zúdít rájuk ; utálja a temető békéjét a keresztény élet mezején s életet teremt még erőszak árán is.

Petyhüdség, fásultság, hanyatlás, térvessztés volt és van nálunk is elég ; de végre is ez nyitotta fel szemünket s eltöltött borzalommal és szégyennel. Borzalommal, hogy elveszünk, ha küzdeni s dolgozni nem sietünk, s szégyennel, hogy saját hibánkból, gyávaságunk s elhetetlenségünk miatt veszünk el ! Ez a két érzés kell a Léleknek ; mihelyt borzadunk s szégyenkezünk, mindjárt kezünkbe nyomja a fegyvert s biztat, hogy küzdjünk ; mert a kereszténységnek csak harc

és küzdelem kell, hogy erőssé és nagyvá legyen. S e harcba bele kell állnunk mindnyájunknak sarzsi-különbség nélkül. A hivatalos egyháznak nem privilégiuma a lelkesülés s a vértanúság. Püspök nem lehet mindenki, pap sem lehet bárki, de lelkes hívó lehet, sőt kell lennie minden egyesnek, mert lélekből született, s hősnek illik lennie mindenkinek, hisz tűzzel kereszteltetett. Vigyük bele a harcba vágyainkat, reményeinket; egyesítsük e küzdelemben a hazamentés aggodalmait a kereszténység védelmével; egyenlítsük ki benne a társadalmi osztály- s a nemzetiségi faj-ellentéteket, álljon a harcvonalva hívó és pap hivatalos különbség nélkül: akkor a kereszténység alapján megtaláljuk a közös alapot, melyre a társadalom és hazamentő elemek feltékenység nélkül léphetnek, s a keresztény szellem győzelmével újra fakadnak az erőteljes, nemzeti életnek forrásai.

Világfejlesztő pünkösöd.

(1923)

Mi mindnyájan, kik Istenben hiszünk s «erőt felülről» várunk, egyesek úgy, mint nemzetek, igazi pünkösödöt szeretnénk ülni; pünkösödöt, vagyis a Szentlélek ünnepét!

Erről a Lélekről énekl az egyházi himnus, hogy ő «Creator Spiritus», vagyis teremtő lélek, akire épen most s épen nekünk, letaposott magyaroknak nagy szükségünk van. Mert ugyan hol kellene inkább ez a teremtő lélek, ha nem ott, ahol rombadólt az ország? S mikor lenne szükség arra a nagy Megszentelőre inkább, mint a züllés s a hanyatlás korszakában? Igen, ennek a Léleknek kell az egyesekre bocsátkoznia, s általuk, kik bizonyára sokan lesznek, kell a népnek bátor, bizó, a nemzetet s hazát újjáteremtő lelkévé lennie.

A lelket először nekünk, az egyeseknek kell vennünk; be kell fogadnunk a hit s a tiszta erkölcs s bizalom s a törhetetlen hűség lelkét — ezt kell mindnyájunknak vennünk s tőle meglelkesednünk. Az egyeseknek azért, mert a nemzetnek s a társadalomnak ők az alkotó s dolgozó sejtjei, s ezek az egyesek azok, akiknek van életük vagy nyavalygásuk; van világnézetük, mely vagy igazság, vagy örület; van társadalmi destruktív vagy konstruktív irányzatuk; van faji s nemzeti érzékük vagy érzéketlenségük. Hasonlóképen, ha a nemzetet s társadalmat védeni s menteni akarjuk, akkor ezeknek az egyeseknek kell a züllés s a korrupció ellen védekezniök; ezeknek az egyeseknek kell óvakodniök, hogy a

hitetlenség, az erkölcstelenség s az embertelenség bacillusai ne oltódjanak beléjük.

Ime, erre kell a Szentlélek s a bensőséges s meleg vallásosság, melynek latin neve, a religio is, köteletket jelent. Kötélék az, mely Istenhez s az eszményekhez, az erkölcshöz s minden jóhoz fűz; kötelet, mely embert emberhez, testvért testvérhoz, magyart magyarhoz fűz, s nemcsak kötelet a szétesés, a dekadencia, a széthullás s a züllés ellen.

De a Szentlélek nemcsak az egyesek megszentelésére, hanem a szükséges emberi közületeknek, milyen a család, a nemzet, az állam, az egyház, alakítására s izmosítására s megelkesztésére is jön. Hiszen a közületek s szervezetek nélkül nincs emberiség, s az egyes ember is igazán emberré csak a társadalomban lesz. «Selbst wird der Mann nicht Mensch», mondja Goethe, s azért a Szentlélek is, ki az egyest formálni akarja, azt az embert alakító s nevelő közületekben teszi — teszi azt a keresztény családban, a hitközségben s az államban.

Ezeket a szerveket léptette föl az akkori pogányságban soha az előtt nem látott életképességben s erőben. Soha nem látott törhetetlen közösséget s testvériséget állított föl az apostoli egyházban. Volt-e közösség, összetartás és hűség, testvériség s áldozatkészség, melyet az apostoli kereszténységgel csak összehasonlítani is lehetne? Mily befolyást s mily térítő, hódító hatást gyakorolt a közös nagy hit s lángoló testvériség a zsidó s a pogány tömegekre?! Szóval ez a Lélek a testvéri összefogásnak, a szervezkedésnek s áldozatkészségnek is a lelke.

De az a Lélek nem csak egyszer, akkor régen állított ily csodákat a világba, hanem megújítja s megismétli azokat. Mikor a világ szakad, mikor a társadalmi kapcsok lazulnak, mikor züllik a társadalom s tévedésbe esik s megzavarodik a nemzeti s a faji érzésnek a lelke is: akkor tör ki a szenvedések viharjában s rázza meg az érzéketlen s fásult nemzedékeket; akkor készíti őket új alakulások megsóhajtására s új társadalmi irányok lehetőségének megsejtésére s megindítja legjobbjaikat, kiket ismét megkeresztel tüzzel és lélekkel az ilyen szervező akciókra.

Erre a szervező, társító s testvéresítő Szentlélekre manapság rendkívül szükség van, mert most bomlik a világ, s veszély fenyegeti a nyugateurópai kultúrát.

A nyugateurópai kultúra gazdasági struktúrája tarthatatlanná lett. A kapitalizmus túltengése, a munka s a tőke ütközése, a munkásnak elnyomatása s elnyomoritása türhe-

tetlen egyenlőtlenséget s újdivatú rabszolgaságot teremtett. A liberalizmus bűnei s a liberális állam mulasztásai a termelést teljesen a tőke karmai közé csúszttatták; másrészt pedig a munkást s munkaerejét a mechanika butító s kedvet szegő jármába hajtották. Ideológiájuk, mely tele van téves nézetekkel a társadalmi szervezet természetéről s higiénijáról, a tőke és a munka viszonyáról, a munkás s munkája közti kapcsolatról, végzetes s kegyetlen érzéketlenséget nevelt a társadalomban s a politikában a közösségnek s a munkáosztályoknak bajai s szenvedései iránt. Viszont e szenvedések indították meg a szociáldemokráciának durva s ösztönös reakcióit s mindazt az oktalan túlzást benne, mely Istent s hitet tagad, mely tiszteletlenségre nevel, mely gyűlöletet s szakítást jelent minden ellen s mindennel, ami nemzeti, faji, keresztény jelleget hord magán.

A mai gazdasági berendezkedés előbb-utóbb megbukik s új társadalmi szervezkedésre lesz szükség. Erre kell majd a közösségnek s a testvériségnek az a Lelke, aki új körülmények közt új lehetőségeket lát meg s azok megvalósítására segít.

Három nagy veszedelem fenyegeti a konstrukciónak a közeljövőben fölveendő munkáját, s ezeket csak azzal az új világokat alakító ősi szent Lélekkel háríthatjuk el magunktól.

Az első az, hogy az a szociáldemokrácia, mely teljesen zsidó befolyás alatt áll, amilyen a szovjetországi s a hozzá hasonló magyarországi, kegyetlenül irtja a nemzeti gondolatot. A nemzeti elgondolásokat gúnyolják, a nemzeti érzületet megvetik, azt burzsoának, maradinak s babonának mondják, s mialatt így a tömegekben megrendítik a hitet, a tiszteletet s a faji összetartást, addig a maguk faji érdekeinek az uralmát biztosítják. Nekik minden nemzet idegen; de a zsidófaj, az kiváltságos; annak hajaszála se görbüljön meg.

A másik veszedelem, hogy ez a szociáldemokrácia irtja a keresztény gondolatot. Neki az kezdet óta oktalanság és botrány, s érzi s tudja, hogy térfoglalásának a kereszténység s elsősorban a katolikus egyház a legnagyobb ellensége, s akadálya, s azért ezt kell kiirtania.

A harmadik veszedelem, hogy meggyöngyülven a keresztény s a nemzeti gondolat s a keresztény s nemzeti érzés, szükségképen az ugyanakkor meg nem gyöngített, hanem csak palástolt zsidó faji gondolat s érzés kerekedik felül, s kiterjeszti a világra denevérszárnyait.

E veszedelmekkel szemben a Szentlélek két feladatot

tűz elénk : az első az, hogy álljunk ellen a romlásnak, mely az elzsidósodott szociáldemokrácia felől fenyeget. Emlékezzünk vissza a közéletnek arra a torzalakulatára, mely teljes meztelenségében mutatja be nekünk itt minálunk is a szociáldemokrácia s a kommün handabandázásait s erőteljes s egészséges népélet intézésére való képtelenséget. A sok szó helyett beszéljenek a három év előtti valóságok ; akinek pedig ez nem elég, az nézzen át Szovjetoroszországba !

A második föladatunk a teljes közösség hangoztatása és gyakorlata a szenvedő osztályokkal. Nemcsak a munkások nyomorognak most ; sokkal inkább nyomorog az intelligencia meg a napszámos osztály. Ime, a nyomor más kapcsolatokat teremt, s nem épen osztályok szerint oszlik meg. S ha a nyomor is társadalmi intéző, akkor hát hozza közelebb a nyomorgókat, főleg pedig adjon nekik megértést, hogy itt nem a nemzet rétegei, nem a keresztény s nemzeti elgondolásnak s érzésnek képviselői nyomják az alsóbbakat, hanem más hatalmak, melyeknek megfélemezése közös feladata agynak és ökölnak, intelligenciának és munkásnak egyaránt.

Lehet, hogy vannak köztünk elkeseredett emberek, akik szenvedésükben s kínlódásukban elvesztik lelki egyensúlyukat s tán a zsidó szociáldemokráciától remélik elbúsult pillanataikban a közállapotok javítását. Ezeknek csak azt mondom : várhatta-e a II. Endre alatt nyomorgó köznemes, a IV. Béla alatt elégedetlenkedő jobbágy helyzete javulását a tatártól, s mondhatta-e, hogy jöjjön hát segítségünkre a tatár? Ezt nem várhatta és ezt nem mondhatta soha. Mert a tatár végromlást jelentett a magyar számára, akár nemes, akár jobbágy volt, minden remény kizárásával. Mi is így vagyunk: a szociáldemokrácia, a szovjet zsidó kiadásban s egyáltalában a zsidó vezetés alatt, bármely országban, végleges tatárjárás, a keresztény és nemzeti lét tagadását és lerontását jelenti, zsarnokságot s butaságot jelent, nagyzást s képtelenséget jelent ; csöbör után védret, s nem javulást, hanem eszeveszettséget jelent. Attól semmi jót nem várhatunk, mert annak a szelleme a tévelyek s éretlenségek torz lelke : nem alakító s összefogó, hanem destruktív s hasogató szellem. Ami jó benne ; azt, hogy a tőke uralmát a munka fölött meg kell törni ; azt, hogy a munkást, erejét s lelkét a mechanika jármába mint merő fizikai adatot nem szabad beállítani ; azt, hogy a munka a boldogulást, a jólétet s nem a pénzeszsákokat, a féktelen produkciót szolgálja : azt mi is akarjuk ; de theóriák számára kísérleti házinyúlnak a társadalmat át

nem engedjük. Hogy Szovjetország irtja az orosz népet s hisztérikus elfogultságok, vadságok arénájává változtatja azt át, az örök szégyene az emberiségnek ; de ez a szégyen-pír nem pütkösdí tűz, hanem a gyujtogatók zsarátnokainak visszfénye. Ebből nem kérünk, s józanodjanak ki az örületből mindazok, kiknek még a keresztény nemzeti kultúra áldásából otthonuk, családjuk s kenyerük van. Sok a kín körülöttünk s bennünk, de ne felejtjük el a kintől javainkat : fogjunk össze kínjaink s keserveink csökkentésére. Ez a lelkiület szent is, reális is, s sugallatainak engedve, bizonyára közelebb érünk a kibontakozás felé.

Mult és jelen.

Az Isten országa.

(1904)

A szentírás az ember földi, közvetlen föladatát az első lapon hirdeti: Dominamini. «Légy úr, hangzik az isteni parancs; légy úr föld és tenger, élő és élettelen fölött.» «Dominus»; öntsd ki gondolataidat mindenre, fára, ércre, kőre; műveld ki magadat: eszedet, szemedet, kezedet; alkoss országot: a kultúrvilág országát. Ez a te országod.

Bátran mondhatjuk, hogy a szentírásban a kultúrának két alapparagrafusával találkozunk mindjárt az első lapon: Légy úr! foglald el a földet, s legyen otthonod. Ha végig nézünk a századokon, imponál a veritékes munka, ámulatba ejt a siker; az ember dolgozott észszel, kézzel, karddal, vérrel. A gladius az ő kezében szántó-vassá, majd ismét vésővé, kalapáccsá lett; történelme kavarodás, keveredés, csikorgó, kínos fejlődés, harc volt. Fejlődéseken ment át. Gazdasági, erkölcsi fejlődéseken, de a «regnum mundi»-tól nem felejthette el soha a «regnum Dei»-t. Az indiai, egyiptomi, asszír, görög kultúrák nemtői fölemelték gondteli fejüket s hallgatóztak, midőn minden prófétai szózatot meghaladó meggyőződéssel s minden zsoltárt s Énekek-énekét fölülmuló édességgel csendült meg az evangélium az Isten országáról: jó hír! Mi hír? «Elkövetkezett az Isten országa.»

«Isten országa», igen az kell. S hol leszen? Ott túl vagy itt? S ha itt, mindjárt? S ha nem mindjárt, úgye később, a nemzedékek hosszú munkája után, mikor majd a tudomány fölvilágosít, mikor a haladás az ember új beclését vezet be a világba; mikor a társadalom átalakul, s ledőlnek a válaszfalak? Ugye mikor majd itt lesz a mennyország, mikor minden ember örökké él; mikor mindenki szent és ártatlan lesz; mert az ember csak azért rossz, mert a millióje rossz, s a szenvedő, küzködő emberiség kiszakítja az evangéliumból azt a lapot, vagyis inkább gondolatot, az «Isten országát» s fut, rohan vele.

De Krisztus szól: Emberek! én az Isten-országát valamennyinek hoztam meg, függetlenül korszakoktól, fejlődési fázisoktól, társadalmi alakulásoktól. Tiétek ez ország, ti páriák, heloták, rabszolgák, szabadosok, patriciusok, szkithák, görögök; tiétek — bennetek van; tiétek, ti barbárok, germánok, szarmáták, ti kolonok; tiétek, ti jobbágyok, lovagok, polgárok; tiétek ti politikailag egyenlő, társadalmilag nagyon egyenlőtlen kultúrnépek; valamennyieteké. Sokat haladhattok, fejlődhettek, társadalmilag átalakulhattok; de az Isten országát nem lehet észszel, kézzel, tudással, művészettel, filozófiákkal s kultúrával, hanem alázatos hittel, tiszta szívvel, örök reménnyel, újjászületéssel, erkölcsi átalakulással megteremteni; — az Isten-országát isteni erő teremti meg.

Ezt az ember nem érti s nem hiszi, s azt gondolja: nem hittel, hanem észszel győz. Pedig nem győzhet, mert a tudás ugyan nagy hatalom, de korlátolt hatalom, mely jóllehet szolgálatába hajtja a természetet, mégis megakasztható gyermekkérdésekkel, s ha egyre-másra felel is, mégis csak gyermeknek kell maradnia a végtelennel szemben. Remekelhet specialistaságban, de az a tudás csak egy húr a citerán, egy csillag az égen. A mellett pedig a tudomány nevében körülötünk száguldnak az erőszakos szellemek, kik az eszményeknek sírját ássák. Ezekben a lángész tűzvészé lesz! Minek pedig a «tudomány», mely az égről lekasztja a napot; «tudás», mely a gondolatok mauzoleumává változtatja a lelket? Minek a «tudomány», mely az életet a kín s a gyötrődés öntudatára ébreszti? Akartok ébredni sötétségre, hideg, fagyos éjtszakára?

Mások a művészetben bíznak s az Isten országát a földön kultúra által akarják megteremteni. «Durch Kunst zum Leben». A művészet a mi nélkülözhetetlen, gazdag világunk, ahol alkotunk, teremtünk, ahol lelket, meleg érzést vetítünk kőre, fára, ércre. A művészet hordozza eszményeinket. De erre csak az a művészet képes, mely az örök eszmények látomásának örvend; csak az, mely a regnum Dei-vel összeköttetésben áll. «Die Kunst braucht einen unendlichen Horizont»; e nélkül a műteremből műhely, a művészből kontár lesz.

Mindezek helyett az evangélium a hittel s erkölcsi erővel teljes embert állítja be a világba, akár a klasszikusba, akár a középkoriba vagy a modern világba, s azt mondja — az Isten-országa benned van, fejtsd ki azt, és ne engedj.

S mi az, az az Isten-országa? Mindenekelőtt a meggyőző-

dés az egyén végtelen belső értékéről ; mellyel szemben szétfoszlik Caesar, imperium, Róma, világ . . . «Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, lelkének pedig kárát vallja.»

Te állsz itt, s veled szemben a nagy világ ; de te több vagy együtt mint ez ! Mindennél több. Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri . . .

Értéked képezi méltóságodat, s ezt őrzi felelősséged. A te becsületed s tiszteleted a törvény ! Te az Isten szemében is óriási érték vagy : hajatok szála sem esik le.

Im az isteni ember. Higgy : hitedben legyőzöd a világot. Nyugodj meg : diligit omnia quae sunt . . . Higgy a tisztességben . . . Higgy a boldogságban . . .

Igy leszesz erőforrás ; belőled erő sugárzik ki a világ átalakítására. Te teremtet meg a kultúrát ; rásütöd gondolataidat fára, kőre, vízre, Te teremtet meg, azaz alakítod át az erkölcsi világot. Ezméid eleven erő, meggyőződésed hatalom s felelőséged küzdtet, késztet ; tarts ki s érvényesülj és élj !

Ez a mi méltóságunk, ez erőnk forrása ; e hitben fölébe emelkedünk mindennek s legyőzzük a világot. Az individuum e méltóságát kíséri a felelőség öntudata ; erős vagy, érvényesülj erényben, erkölcsben, s változtasd át a világot. Ez érzéseidben kialakul az, amit Pál apostol kért : az Isten-országa erényesség, béke, élevezet, öröm.

A kísértő az Urat is az ellenkező gondolattal kísértette meg : teremts világot, adj kenyeret ; de az Úr feleli : Lelket mindenekelőtt ; lelket, életet — azután kenyeret is.

Emberek, ez az Isten országa : változtassátok meg a szívet, a lelket : elváltozik a világ. Bementek a mennyek országába. Ez az élet, a jövő is lesz, szétszakítva, két Isten-ország fejlődik majd egybe, a földi Isten-ország az örökkévalóval.

Azért vagytok a földön, hogy az Istent megismerjétek, hogy az Istent szeressétek, hogy őt minden igazban, őt minden jóban kövessétek ; szerinte kialakuljatok. Ez az Isten országa bennetek — míg az ismeret vízióvá, míg a szeretet exaltációvá, míg az utánzás átváltozássá, istenüléssé nem lesz ; ez az Isten országa ott túl. Ha nem e program szerint indultok, tudástok sötétségbe fúl, életetek enerválódik . . . Vessétek meg e poklot, e jégbarlangot, e tömlőcöt ; aki hitből, szeretetből él, az virágokon jár, szabadságot élvez. Az az Isten országát hordozza magában . . . Atyám, jöjjön el a te országod !

Előre a lilimos zászlóval!

(1904)

Május 1-én két zászló leng a világon ; az egyik vérvörös, a másik lilimofehér ; az egyikre rá van írva : regnum mundi, «világ országa», a másikra : regnum Dei, «Isten-ország». Az egyikén új, hamis elvek, téves nézetek, hiú agyrémek koszorúja hervad, a másikon a hit, a halhatatlanság örökzöldje díszlik. Az egyik khaoszt, fölfordulást, pusztulást s utána új, de szegényes s bizonyára lehetetlen világot ígér ; a másik szintén pusztulás, romlás fölött leng, de megújhodást hirdet. Igen, pusztulás fölött leng ez is, a megfogyatkozott hit s erkölcs romjai fölött, melyek közt egy «romlott intelligencia s egy gyöngé nép» tanyáz ; gazdasági pusztulás fölött, melyben az ifjú Magyarország vívódik s nagy áldozatokkal sem képes a züllést megakasztani, nemzeti pusztulás fölött, melyben a tekintély megfogyatkozik s az igazi, józan, demokratikus elvek, melyek a népet egységes nemzeté forrasztanák, nem érvényesülnek. S e sokféle és sokszoros pusztulás fölött ez a fehér lilimos zászló mégis megújhodást hirdet ; hirdeti annak erejében, aki mondotta : *confidite, ego vici mundum...* biztatok bennem, én meggyőztem a világot, azt a világot, mely romlás, kín és enyészet, s «megújítottam mindeneket», «*nova facio omnia*».

Lesz új világ ! ez az a biztató szó . . . lesz. «Lesz-e?» — hallom a kételyt fölajdulni . . . lesz-e? A gondolat, az analízis emberei közül sokan kételkednek ; leülnek Jónással és Illéssel a lemondás borókája alá, a fáradt lélek kétségének árnyékába s nem hiszik. Föllépnek egymásután sötét bölcsek, kiknek «a lét lángoló kín», elgyengült karthauzi-lelkek, kislakú Nikodémusok, s mindezek nem hisznek a világ megújhodásában. De az az együgyű, hívő, síró egyház mégis csak bízik, térdén guggol, sír s imádkozik : ó te, te, ki tüzet adtál az égből, pünkösdi tüzet . . . Te, ki lelket adtál, szivedből lehelt apostolokba, vértanúkba . . . Te, te, ki az élet vizeivel föllocsoltál hervadó világokat . . . Te újítsd meg, kérlek, most is a föld színét.

S íme, az igéből tűz, lélek, éltető vízfolyás lesz ! Mintha a vizek zugását hallanám s emelkedő világok mozgalmát látnám, tör elő egy ifjú csapat a romantizmus lelkesülésével, a hit erejével : «Hogy lesz-e új világ?» — kiáltja. Hogyne lenne? Ha lesz eszményekért lelkesülő, tiszta erkölcsű, munkás ifjúságunk, lesz majd új világ. S hogy csakugyan legyen

egy ily ifjúságunk, jertek ifjak, ne késsetek, keresztelkedjétek meg tűzzel s lélekkel ; kenjétek föl lelketeket a lélek kenetével az erkölcs harcaira ; jertek, neveljétek magatokat munkára. Lélek, tiszta erkölcs, munka teremti majd meg az új nemzedéket s veti meg a magyar keresztény társadalom megújulásának alapját.

A magyar katholicizmus vértanúi.

(1905)

Jézus szent nevének mai ünnepén, e dicsőséges imálandó névnek s a benne rejlő kegyelemnek erejét ünnepli az egyház s az egyházzal épen ez alkalomból kiváltképen Magyarország. E januári vasárnapnak délelőtti óráiban ugyanis boldoggá avattatik három kassai vértanúnk ; oltárra emeli őket a római Szent Péter bazilikában az egyház legfőbb tekintélye ; lehull róluk, mint valami századokon át készült remekműről a lepel, s alakjaik a szentség s a természetfölötti szépség kettős igézetében a nagy keresztény világnak közszemléjére tétetnek ki, mely már nem kritizál, hanem tisztel ; nem disputál, hanem szemlél és csodál ; kicsinyes tekinteteken fönn nem akad s elismerni a hősiességet nem vonakodik ; emléküket kiemeli a régi pártharcok poros, szűklátókörű zónáiból ; hősiességükből senkinek szemrehányást nem csinál, hanem örvend fiai eszménységének s lelkendezve fut az ideális erők ez újonnan fakadó forrásaihoz.

Mi csak ez eszményi szempontból tekintjük új szentjeinket. Erőt s győzelmet ünneplünk emlékezetükben, hitet és odaadást s vértanúi hősiességet dicsőítünk bennük, s ha dicsőült alakjaikra rámutatunk s eszményképeiket oltárainkra emeljük, akkor is csak az erényre fordítjuk a közfigyelmet, s a durva kort s a kegyetlen hóhért ez eszményképeknek még keretébe sem foglaljuk bele. A hóhérnak nincs része a vértanú ünnepében. Senki sem keresi a kalapácsot s a vésőt, mikor Michelangelo Mózesét szemléli, senkit sem zavar meg a reflexió Murillonak már szétfoszlott ecsetére, mikor Immaculata-ját csodálja ; véső, kalapács, ecset, hóhérkard és gyilkos kar mind csak eszközök az Isten kezében ; voltak s nincsenek ; de a remekművek, melyeknek előállításában szerepeltek, megvannak, sőt napról-napra fényt s ragyogást nyernek a közelismeréstől és tisztelettől. Ha csakugyan volna valaki protestáns atyánkfiai közül, aki botránkoznék a kassai vértanú boldoggá avatásán s a vallási békének megsértését

látna a fölséges, de másrészt kegyetlen emlékek földézésében, annak arra a jeles angolra kellene gondolnia, aki a XIII. Leo pápa által szentté avatott angol vértanúkra nézve oly nagy-lelkűen nyugtatta meg honfitársait, mondván: «Nem nézem én most azt, hogy mi rosszat s nemteletet követtek el apáink; azt sem tekintem, hogy testvéreiket kínozták; én most csak azon örülök, hogy angolok kerültek oltárra, s hogy testvéreink lettek az egyház vallásos tiszteletének tárgyai».

Igy gondolkozunk, így érezzük mi is! Örülünk a magyar vértanúk dicsőségének!

Nagy dicsőség a nemzetre nézve, ha templomokat s oltárokat építhet fiainak, s ha vallásos kegyelettel őrizheti a legideálisabb harcoknak emlékét, tiszteletti azoknak győzelmes bajnokait. Dicsőség is, kegyelem is a nemzetre, ha szentjei vannak, kikben az élet eszményisége kialakult s ha vértanúi vannak, kikben a vér fölforrta a legszentebbnek áldozatkész kultuszában s hősiek szeretetében. Ennek örvendjünk, ezzel dicsekedjünk, ezen épüljünk és lelkesedjünk!

Mi, katolikusok azonban vértanúinkban nemcsak nagy harcoknak győzelmes bajnokait tiszteljük, hanem örvendünk hitünk s meggyőződésünk megpecsételőinek, kiknek törhetetlen ragaszkodásából mi is erőt merítünk, s áldozataik példáján kitartani, bízni s hitért s lélekért mindent odaadni tanulunk. Nagy iskola ez, melyben ily eszményképek állnak a nemzedékek szemei előtt; iskola, mely ha egyszer bezárul s eszményképek s tanítók hiányában elárvul, a nemzet is eltörpül s eszményi életében épügy, mint vérében elfajuk s elkorcsosodik.

Politikai izgalmaktól elgyöngült, gazdasági gondoktól elcsigázott, korrupciótól s szocializmustól egyaránt megmértelyezett nemzetünknek ugyancsak szüksége van, hogy a vértanúság eszményképeire fordítsuk figyelmét. Azt mondhatná valaki, hisz mást se teszünk, mint hogy vértanúinkról emlékezünk, szabadságharcunk vértanúit ünnepeljük, vértanúi s elvérző nemzetnek érzületében élünk. Igen, elismerem, hogy a politikai szabadság vértanúiról nem szoktunk megfeledkezni; de a politikai vértanúk érénye a nemzeti életnek csak egy oldalára veti fényét, s az életnek az az iránya nem önmagán épül föl, hanem tiszta, nemes erkölcsben s végre is törhetlen Isten-hűségben bírja alapját. Politikai vértanúink nem lesznek, ha a hitnek s a lelkiismeretnek vértanúi kipusztulnak sorainkból; s nem fogunk vért tudni ontani a hazáért, ha nem tudunk vért s életet áldozni hitért, Isten-szeretetért

s a szív szeplőtelen öntudatáért. Romlott lesz az intelligencia s gyöngé, pénzért bármire kapható lesz a nép, ha a hitnek s kötelességnek szentjeitől, ha szent vértanúktól nem tanulta meg a hazaszeretetet s a tiszta erkölcsöt. Azért van nekünk szükségünk a szeplőtelen büntelenségnek s a vallásos istenhűségnek vértanúira!

Ezek dolgozták ki magukon az egész életnek örök momentumát, melyben a politikai élet csak mint szemer, mint részleges funkció esik latba; ezek fejtették ki magukon az élet tartalmát, értékét s szépségét. A legnagyobb s a legelévülhetetlenebb események s a legideálisabb művészi ihlet jellemzik munkájukat. Ők foglyai lettek eszményüknek, azaz, hogy ezek vitték, emelték, ragadták őket; de ez a rabság szabadság, s ez a szolgálat lelki teltség és gazdagság volt. Telítve eszményi tartalommal, lelkes hittel s tiszta erkölccsel, bámulatos fogékonysággal bírtak a hősiességre, s mialatt önmaguk saját életüknek vértanúi áldozatára értek meg, addig a hősiességnek, önmegtadadásnak s áldozatnak inspirációit közölték s árasztották ki tisztelőikre, s közlik velünk s árasztják ki azokat ránk is s utódainkra is szüntelen!

Ilyen erős kézre, mely nem az erőszaknak, hanem az erényt s a jogot mindenekfölött tisztelő, erős akaratnak organuma, — ilyen erős kézre, mely az élet ideáljait dolgozta ki önmagában, van szüksége a nemzetnek s a nemzet minden fiának. Ez az erős kéz, ez az inspirációs szobrászkar vágja bele a lélekbe az igazi eszményiségnek, a fölséges vallásosságnak s a következetes erkölcsiségnek szép, nemes vonásait. Ez a munka széles is, mély is; kiterjed az egész életre s az élet összes tereire. Nem választ el erkölctől hitet, hittől erkölcsöt, politikától tisztességet, egyéni becsületességtől politikai erkölcsöt; neki az élet egy folyás, egy «öntet»; nem ismer kivételeket az erkölcs kategóriái alól sehol, semmikor; az élet köznapiságában is az erkölcsi tisztaságnak vasárnapi Istentiszteletét tartja; feddhetlenség, integritás, korrektség szempontjából nála köznap nincs; ünnep neki az egész élet; az Isten-imádásnak s az Isten-imitálásnak ünnepé.

Mily dekadens e gyönyörű, vértanúi lelkekkel szemben a nemzeti életnek nagy vásárja; mily khaosz gomolyog a lelki világban; khaosz, amennyiben alaktalan tömeg a nemzet; hiányzik belőle az alakot adó erő, az eszményiség! Öntudatlan lét s nyegle majmolás jellemzik a nemzedéket!

Mily erélytelen s beteges a közérzés, dacára a politikai küzdelmeknek s a köznapni élet marakodásainak. Nagy szen-

vedélyesség lüktet e lázas életben, de e szenvedélyesség még nem erő, s ahelyett hogy adna, inkább hervaszt s fogyaszt életet. Máskülönben pedig az unalom fogta le a szellemeket ; hivalkodás és lelketlenség virít köztünk, mint vadrepce és pipacs a záporosó után meggyérült vetésben.

Ily körülmények közt fájós s vágyódó szívvel s ugyanakkor mély tiszteletet s édes reményt ápoló lélekkel tekintünk föl ma az egyház színe előtt is megdicsőült vértanúinkra. Széles Magyarország volt szintere működésüknek, és sok-sok egyházmegye van érdekelve tevékenységük révén ünneplésüknek emelésében. Mindenekelőtt azonban Esztergom s a Jézus-Társasága, Magyarország első egyházmegyéje s a győzelmes ellenreformációnak, Magyarország rekatholizálásának első, leg-hatalmasabb tényezője. A Jézus-Társaság két vértanúja közbe fogja Esztergomnak vértanú-kanonokját, küzdelmeit küzdelmeivel, szenvedését szenvedésével párosítja s rámutat arra az áldozatos útra, melyen karöltve haladhatunk egyházunk és hazánk felvirágoztatásának s boldogulásának eszményei felé.

E vállvetett munkásságban s ez eszményi törekvésben kezet fogunk mindnyájan s reméljük, hogy a vértanúk emlékében számunkra az öntudatos hithűségnek s a lelkes áldozatkészségnek forrásai fakadnak. Az Árpád-kori szenteknek erejét és lelkét locsolja föl számunkra a vértanúk vére, gyuladjon ki hevülő lelkükön Szent István, Szent László, Szent Erzsébet gyakorlati kereszténysége, hogy a késő nemzedék ismét tanuljon vértanúi szeretettel szeretni Istent, hazát, nemzetet.

Pázmány.

(1905)

A hegyek, erdők, óceánok régen lettek és mégis minket éltetnek ; folyamainkat gördítik, levegőnk élenyét lehelik, alvó energiákat keltegetnek : hasonlóképen a századok szellemi magaslatai s erős érzésének mélységei nagy lelkek életében kialakulva, régen lettek és mégis a mieink ; a történelem egy-egy korszakában éltek, de az idők folyamán végig érvényesülnek ; emelnek, lendítenek, melegítenek világokat.

Ilyen történelmi tünemény s a jelenben is érvényesülő hatalom Pázmány Péter is. Mienk ő, mienk, a magyar kultúráé, melynek egyik őserős, eredeti alakja ; mienk, a magyar katholicizmusé, mint igazságainak szóban és írásban győzelmes vitatója, a katolikus meggyőződés szerencsés élesztője s a leszoruló és térvesztő egyháznak térfoglalója,

triáriusa. Mienk ő, a Pázmány-egyleté, mely a katolicizmus létérdekeinek fölértéséből s a keresztény kultúra védelmének átérzett szükségességéből verődött össze, nagy célokat szerény erőkkal szolgál s ép azért a keresztény eszmék s védelmök egyik leghősiesebb bajnokának inspirációjára szorul. A Pázmány-egylet adta kezembe a serleget, hogy ez ünnepélyes alkalommal Pázmány nagy lelkét idézzem ide s szellemét és erejét magunkban felelésszem.

Pázmány Péteren még a reneszánsz korszakának nagy stílusát látom ; ez a stílus a világosan koncipiáló, hatalmasan alakító s hódító akaratereővel rendelkező génusz. Ez élesztette a művészeket, a kutatókat, a felfedezőket, a hódítókat, a trienti zsinat korszakának feltűnően nagy kardinálisait. Jellegük közös : a teremtő, alakító, életre kiható erő ; a reneszánsz nagy stílje rajtuk : az idealizmus s realizmus párosult életrealitása. A gondolat halaványsága, a világfájdalom, a skepszis, nem kísért köztük ; dolgozni, kihatni, tenni : ez a jelszó. E jelszónak engedelmeskednek a művészek, akik nem vérszegény, átlátszó rajzoló, hanem filigran-karú mintázók, hanem maestrók, kik bőrkötényben járnak, s meztelen, izmos karjaikra művészet és mechanika egyaránt büszke. E jelszónak engedelmeskednek a tudósok, akik gondolkodnak, számolnak, mérnek, de azután szemeket az égről a földre szegzik, tengerekre szállnak s világok konkvisztádorjaivá válnak. Mind a valóság talaján áll, az életerős élet szolgálatában, azzal összenőve, azt formálva s alakítva.

Pázmány Péter is ily alakító munkás, ily fáradhatatlan erő, kinek ösztöne volt a tevékenységre és hivatása a szellemi világ kialakítására. Nem dolgozott kővel, fával, de a világ kő érzéketlenségével s tuskó ormótlanságával ; nincs vésője, se ecsetje, de van tolla, s én e tollban nem kardot látok — a kard nem a pozitív munka eszköze — hanem kalapácsot ; Pázmány tolla a XVII. századbeli magyar katolikus kultúrának kalapácsa : gondolkodáson, érzésen, meggyőződéson dolgozott vele. A kemény, való élet állt vele szemben, ezt a valóságot idomította ; az eszmék hatalma megcsendült nyelvezetében s dialektikájában, mintha pőrölyök s kalapácsok csattogását hallanók. Tevékenységének nagy műhelyében idealizmus s realizmus párosult ; nagy lelkének s magas állásának összes erőit egyesítette az élet kialakítására : gondolattal, szóval, írással, politikával, kulturális intézmények létrehozásával szolgálta a nagy célt. Fejlődésén a génusz erejét és sikerein az Isten kegyelmét s az érvényesülés szerencsését látni.

A tehetség utat tört magának s fejlett eredeti sajátosságában. Ez nem gyengült s magyar maradt németek s olaszok között. Hiszen csak az articsóka nem tud a kerten kívül nőni, a tölgy megterem a síkon és ormon ; Pázmány Péter is kifejlett Grác hegyei s Róma szent falai közt feltartóztat-hatatlanul s hazaérve hozzálátott a kemény munkához. Abbate Galliani szerint a sasok nem élnek együtt mint a varjak, hanem magányosan élnek, magasan repülnek, de karmaik vannak. Pázmány Péter is magányosan élt, élete nem séta narancsberkek közt, hanem hadjárat a pusztában ; magasan repül s e magasból észrevesz mindent, mire idő, érdek, veszedelem figyelmeztette. Pap is, jezsuita is, római kardinális is is volt, de azért szíve-lelke legbensőségesebben összeforrt fájával ; szerette hazáját, szerette faját, s fajszeretett s pillanatnyi érdekek felett tág politikai látóhatárt biztosított magának. S hogy e sasnak karmai is voltak, azt tudjuk, s hogy nagy szerencsével érvényesült, azt csodáljuk ; érzésben a géniusz sorsát az Isten áldása támogatta. Mert voltak korában géniuszok, kik nagy szolgálatokért rossz viszonzásban részesültek s dicsőség helyett rongyokat, jólét helyett éhséget, elismerés helyett fogságot s keresztet juttattak nekik ; Tasso elsorvadt egy bolondház cellájában, Camoens Lissabon utcáin koldult, Columbus börtönbe került, mialatt Pázmány kardinális lett. Kepler mondotta, ha az Isten 6000 évig várt, míg jött valaki, aki művét megértette, nem várhat-e Kepler is évszázadokig? Várt is szegény haláláig, mely Regensburgban érte őt, mint gyalog vándort hat-hét rézpénzzel zsebében. Pázmány Péter nem várt ; sikert aratott, mint kevés haladó.

Ez erőteljes alakon függ tekintetünk.

Alakja bevilágít a pozitívista, elgyöngült gondolat világába, mely a dolgok magvát nem látja, hanem csak a tüneteken mereng, mely az okságot tagadja, de kihatni, teremteni is elfelejtett ; bevilágít egy elváltozott világba, melynek kevés a prófétája, annál több a nemzetgazdász, politikusa és zsurnalisztája ; bevilágít egy kultúrába, mely eszményeket is hirdet, azokat is sürgeti, de az eszmények kultuszára szükséges erkölcsi alapokat megrendíti ; épít repedezett falakat, épít romnak épült templomokat. Repedezett falak között embernek, családnak nincs otthona ; romnak épült templomokban nem a bensőség angyalai, hanem a dekadencia madarai, baglyok, kuvikok, denevérek laknak. Missziója van tehát a nagy Pázmánynak, az erő, a hit s az idealizmus nevében a huszadik század kultúrájához, és evangéliuma,

melyet lelkünkbe köt s szívünkbe olt, a hitnek, a szeplőtelen erkölcsnek, az odaadásnak s bensőségnek evangéliuma. Szolgáljátok — mondja nekünk — az embereknek megfigyelt között hitét s megernyedtt erkölcsiségét. Tanítsátok meg őket hinni, bízni, küzdeni, élni!

De egy nagy különbség van a XVII. és a XX. század szükségletei közt. Az intézmények sorsa ugyan mindig az emberektől függ, a középkorban ép úgy, mint a reneszánszban s korunk demokratikus irányzatában egyaránt; azzal a különbséggel, hogy akkor ember kellett, most meg az egyes ember nem elég, hanem emberek kellene, emberek, mert érvényesülést keresnek a tömegek. Tömegeket kell nevelnünk; az ezerszer komplikáltabbá lett életet kell meghódítanunk, hol új erők, új típusok, új eszmények jelentkeznek — hol a tudomány Faustja nyomában ma már a feminizmus nőideálja keres új utakat, ahol az emberi szellem csodálatos ingerrel szárnyra kél, s az egyedeknek, a nemzeteknek, a népeknek pszichológiájával akarja megtermékenyíteni az öntudatot. E kihatásra sajtó nélkül képtelenek leszünk; s hogy életképes sajtónk legyen, Pázmány szellemét kívánom a Pázmány-körnek, Pázmány hitét, energiáját, szavát, tollát, a sasnak karmát; a régi hithez hozzá kívánom az érzékenységét a modern élet szükségletei iránt. Jelszavunk: «nem vissza, hanem az ideális kereszténység kialakításában előre!» E törekvések talaján Isten segítse a Pázmány-egyesületet; érvényesüljön s éljen!

A keresztény öntudatról.

(1906)

Érdeklődve szemléljük az ember szellemének csodálatos világát abban a műhelyben, ahol a tudományból, művészetből, a kultúrából építenek országokat, építenek csodálatos, hatalmas világokat. Érdeklődve szemléljük egyes korszakoknak hatalmas eszmei világát, a népeknek, nemzeteknek eszményeit. Érdeklődve szemléljük híres, hatalmas géniuszok mélységes belső világát, belenézünk abba a szembe, mely más lát és másképp lát, mint amit mi látunk és ahogy mi látunk. Megszoritjuk Michelangelo és Munkácsy kezét, mert ez a kéz a szellemnek, léleknek hatalmas organum. Mindezeket említem, hivatkozva arra a hatalomra, melyet méterrel, kilogrammally mérni nem lehet, arra a mélységre, feneketlen örvényre, arra a belső lelki világra, amely az emberi lélek csodálatos öntudatának birodalma.

Más az öntudata a hindunak, más a klasszikus rómainak, a cézárnak, más öntudta van a szegény muzsiknak, a tolsztoji orosz parasztnak, más öntudata van a hatalmas hóditónak.

Az öntudaton múlik minden. Felvetem hát a kérdést, miféle öntudat nevelte a keresztény világot, miféle öntudat vezérelte a szenteket és ihlette a vértanúkat? Egy szót mondok csak, de ne ijedjete meg, ne is vessetek rám követ, egy szót, mert nem találok jobbat; azt mondom, hogy: isteni öntudat! Ezt az isteni öntudatot az ember már régebben sejtette, és homályosan tapogatózzott feléje, mert az első kísértés is reámutat: *lesztek, mint az Istenek!* De bár az állatbőrbe öltözött ember nehezen barátkozhatott meg e nagy hivatással, szíve nem tudott letenni a hatalmas vágyról, hogy mégis csak *«lesztek, mint az istenek»*.

Az ószövetségi szentírás tovább fejleszti e tudatot, hirdeti, hogy vannak az emberben értékek, melyek nagyobbak aranynál, ezüstnél. A bölcs szavai szerint: *«Imádkoztam s adatott nekem értelem és bölcsesség. Ezt az értelmet és bölcseséget többre becsültem aranynál, ezüstnél, királyi trónnál, babérnál»*. Ime, újra kigyulladt az eszme, az ember kezdi érezni, hogy van benne érték, melyet arannyal, ezüsttel fölmérni nem lehet. Jóllehet találunk a zsoltárok alázatos hangulatában érzéseket, melyek mintegy hideg vízsugárral lehűtik az embert, de azért a másik lapon ismét ott jelentkezik az isteni öntudat, a mérhetetlen vágy, melyet nem lehet kielégíteni sem Egyiptom tudományával s a Nilus vizével, sem Babilon hatalmával; van bennünk valami, ami egyszerűen nem földi, de isteni.

Nem akarlak titeket továbbra is lefogni az ősidők sötét-ségében, az emberi lélek tapogatózásai közt, hanem lépünk bele az evangélium világosságába, hol Krisztusban megjelent a világ színterén az Istenember s megtanított minket arra, hogy mi az ember. Az ő nyomában indulva mondhatja el mindenki lelkének értékéről: *a templomnál szentebb, a palatinusnál tekintélyesebb, a cézárnál tiszteletreméltóbb vagyok én*. És ne ijedjete meg, testvérek, e nagy szótól: mindnyájan Istennek gyermekei vagytok. Bennetek van az Isten, *bennetek él az Isten-szíkra*, a hatalom és erő, értéketek a ti halhatatlan felséges lelketek. *«Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri»*, ha a lelket csak horzsolja is, nemhogy elveszti. Emberek, ez a világtörténelem fordulópontja, a hatalmas, égbetörő kultúrának titka, hogy a ti lelketek több, mint az egész világ! *Ez az evangélium alfája és omegája, hogy az ember,*

ha rabszolga is, ha az egyiptomi gulákhhoz kockákat fűrészel is, több, mint az egész világ. Sőt a világnál is értékesebb, még annál is többet ér a lélek, t. i. önmagunk életénél. «Ha valaki nem becsüli lelkét életénél többre, nem méltó hozzám» mondja az Úr.

A kereszténység ezzel a páratlan, hatalmas öntudattal, ezzel a győzedelmes hittel hódította meg a világot, s nekünk is föl kell emelkednünk arra, hogy különbek vagyunk, mint az egész világ. El kell telnünk azzal a mélységes meggyőződéssel, hogy *homlokunkon a méltóságnak öntudata dereng*, hogy szemünkben a mélységes örök élet tüze gyullad ki; hihetetlen lelkünk van, melyet Krisztus szeretett, s ő maga lett ennek a gyöngynek első és egyetlen szerencsés halásza. Ez a lélek én vagyok, ezt a lelket lefokozni örülség, kevésbé venni bűn, barbár kegyetlenség.

Ez öntudattal lelkében lépett föl az a nemzedék, mely *többre becsülte hitét a patriciusok méltóságánál.* Így érzett például Agatha, az előkelő patriciuslány, kinek mikor a bíró szemére lobbantotta, hogy nemes leány létére hogyan lehet keresztény, a leány büszkén azt felelte: igenis nemes leány vagyok, de a kereszténység különb a római császár előkelőségénél és nagyságánál. Ebben az öntudatban jelentkezik a szele annak a viharoknak, mely a cézárokat lesöpörte, mint az északi hóra lesöpörte a Palatinum mohát. Merészen nézett a cézárnak szemébe is, mondván: *kunyhóban lakom, de a cézárral nem cserélek, akaratával is dacolok, ha ellenkezik az isteni hitemmel.* Ezt a nyers polgárok bűnnek, lázadásnak, árulásnak mondták, de ez a lázadás új világot teremtett. Ez az öntudat kiállt és meztelen karral nyúlt bele a római hatalom vashengerei és kerekei közé, s bízott benne, hogy megállítja a gépezetet s vérével összeforrasztja a szétfoszlott klasszikus világot.

Ügye tiszteletreméltó, csodálatos nagy hit ez. Felséges, igazán az Isten kincse és tüze; ő gyújtotta meg a hit e fátylóját, ő a bízó szeretetnek ezt a tűzhelyét, hogy édes otthont teremtsen a vándornak a földön is.

Vegyük mi is magunkba e felséges, csodálatos krisztusi öntudatot, fogadjuk ezt Isten ajándékául. Az örökkévalóság súlya, a «*pondus aeternitatis*» nehezdedjék lelkünkre; ez a súly nem zúz össze, hanem fölébreszti lelkünknek erejét. Az örökkévalóság legyen az én gondolatom, aggályom, reménységem, az örökkévalóság az én kincsem, vágyam. Kiülök sokszor az én kedves halottaimnak sírjára, vagy csillagos éjjel fel-

nézek az égre, s lelkemben megszólal az örökkévalóság hite és reménysége. És el tudok mélyedni e csodálatos, titokzatos világba! Vagy gondolok szentjeimre, s átjár nagyságuk érzete; ők ugyancsak legyőzték a világot s éltek s érvényesültek az örökkévaló élet reményében. Kicsiny lett a világ az ő nagy lelküknek. Hallom, amint egyikük mondja: «Mivel én vagyok a legfiatalabb, engedj anyám, hogy én menjek föl a vérpadra elsőnek, én legyek az első vértanú». Homér mélysége, Petőfi lelkesedése elnémul ezen felséges epika előtt. Tiszteletreméltó szűzies érintetlen a lelkük. Végig mennek a világban, el a tömeg között, és felemelik ruhájukat, hogy szélét se mocskolja be a sár; s mikor liliomuknak méltó helyet keresnek, leteszik azt áldozataik oltárára és saját vérükkel permetezik be. A keresztény öntudatot a szentek élték át, az ő képük a leghatalmasabb ideál, azért ne resteljék térdeinket meghajtani előttük. E hódolat testvér-szívből, örökkévalóságra hivatott lélekből fakad. Forog a világ kereke, csikorog a tengelye, lesz más világ is, mely összetörhet, de ne győzzön le; tartsunk ki a halhatatlanság hitében!

Ezzel az öntudattal járunk városunk utcáin, terein, a faluk mesgyéin, ezzel az öntudattal akarjuk fölvilágosítani a világot. Mint a szentek ivadékei, e hitért s hitben élünk, akár selyembe, akár darócruhába öltözködünk, akár palotában, akár kunyhóban lakunk: ez a halhatatlan krisztusi lélek érvényesülni fog majd bennünk. Addig is kísérjen áldásuk s az Isten kegyelme, mely gyöngé testben is legyőzi a világot. Úgy legyen.

Márciusi ifjúság.

(1907)

Vannak korok, korszakok a népek történetében, melyeknek szimboluma a tavasz. Mintha felpeszsdülne a nemzetek vére, mintha lángot fogna a gondolatuk, mintha valami ősi erő vonulna végig rajtuk: lelkesedni kell, tüzelni kell, teremteni kell. A passzivitást az élet vágya váltja fel: új, friss, úde élet szelleme leng végig a világon. Ezekben a korszakokban fordul a világ, ezekben a korszakokban vonul végig az eke, mely mint a glecser új világok alá morzsol hantokat; eke, mely százados, ezredes intézményeket kiforgat, hantokat, sírhantokat, történeti emlékeket, néha egész nemzeteket morzsol szét.

És ilyenkor vonulnak végig a világon a próféták, akár a szentírás prófétái az Isten ihletében, akár az újak az erős

érzés erejében. Egyik a lángész fáklájával, a másik a szónak viharjával, a harmadik a virrasztó remény szent víziójában, de mindig ég, lángol, vágyik énekelni, dalos, költő. És mind a szabadságról énekelnek, népeket ébresztenek s új kincseket emelnek ki és foglalnak intézmények keretébe.

1848 március 15-ike is a szabadságnak ilyen tavasza volt, a nemzeti ébredés, alkotások kora. Ezeknek az alkotásoknak érdemében a magyar katolikus ifjúságnak hatalmas része van, és ez a szabadság eszméje a mai magyar katolikus ifjúságnak is, melyet nem kell a szabadságszeretetre tanítani, mert már ég az lelkében, lángot fogott. Szítsuk ezt a lángot, mert a mi kincsünk a szabadság, a mi Istenünk a szabadság Istene, teológiánkban van a megváltó szabadság, a szabad akaratot valljuk, a mi filozófiánk a szabadság jegyében áll, társadalmunk pedig a szabadság nélkül nem is tudna megállani.

Másokkal szemben az első szabadság a gondolatszabadság s mivel a hit nemcsak gondolat, hanem igaz, nemes, szent gondolat, ezért a lelkiismeret szabadsága kincse a társadalomnak. Ebből vezetjük le a szabadság intézményekép a vezető eszméket, az erő szimbolumát, a tanító alkotó, az akaró szabadságot.

De nekünk mélyebben kell szántanunk. Ezért felvetem a kérdést, honnan a szabadságnak ez a nagy szeretete, kitüzesedése bizonyos korszakokban? Tán a költő gyújtotta fel, vagy pedig a próféták? Nem. Mondják meg nekem: nem tudta Cicero és Szent Ágoston, hogy mi az egyenlőség? És mégis rabszolga társadalomban éltek! És nem hirdették ők is hatalmas szóval, hogy mi az egyenlőség? És még sem mozdult meg szavuktól a világ! És azok a keresztes vitézek, kik saját vérüket ontották Krisztusért, nem tudták mi a testvériség? És mégis a jobbjágy társadalom korában éltek! És a megváltás hitében élő modern ember nem látja-e az óriási gazdasági ellentéteket, hogy ez nem egyenlőség, nem szabadság, legfeljebb az éhenhalás és a szenvedés szabadsága? Hiszen mozog már itt is a föld, de nem a Bebelek, nem a Liebknechtek, nem a Bokányik mozgatják, hanem emelik a befogadó lelkek, a felcsigázott, kialakult, médiumszerű, az újat sürgető, a jobbat szomjazó modern lelkek.

Mint 1848-ban, úgy 1907-ben is a szabadság szolgálatában álló embereknek hinniök kell az eszményekben; abban, hogy a jóság, szépség, igazság nem ideológia, nem hidegsugarú tükör, hanem, hogy mélységes szubstancia. Hinni kell az

eszmékben s hirdetni az egész világon. Először negatív, hogy ne vétsünk ellene, hogy mint a nagy angol konvertita, Newmann, elmondhassuk : Je n'ai jamais péché contre la lumière. Pozitív, hogy az ember áldoz az eszményekért, mert az ember meghal az istenek porától : a sárrá, porrá lett eszméből méreg lesz és mint Scheffel mondja : «Es stirbt der Mensch an seinen Göttern».

És ha így *hisszük és tiszteljük az eszményeket*, akkor bele kell állanunk velük az életbe és áldozatokat kell tudnunk érettük hozni. Aki morzsákból is élni és az igazság küzdelmes kardjával beérni nem tud, annak nincs missziója az eszmék szolgálatában.

Ehhez csatlakozik *a munka szelleme*. Magyarország nem a munka társadalma, mert nem tud az eszmékért dolgozni ; és ezen a téren a magyar katolikus ifjúságra óriási szellemi feladatok várnak. Fel kell magába venni a modern tudás, haladás kincseit és ezekkel megadni a társadalomnak régi keresztény alakját. A munka fogja megteremteni a modern magyar társadalmat. A magyar társadalom nem az a fészék, melynek párkányán a dalos madár elzengi búcsúénekét, hanem otthon, hol a tűzhelyen a honszerelem ég ; azt elhagyni nem szabad, de fel kell emelni a munka erejével. In servitute dolor — in libertate labor : dolgozzatok és szabadok lesztek.

Keresztény magyar ifjúság ! a szabadság kötelez a munkára, a jövő szabadságáért, boldogságáért kell dolgoznotok !

Munka és becsület.

(1907)

Kedves egyesületi társak !

Kedves híveim !

A zászló szent jel. Jele a törekvésnek, küzdelemnek, de jele egyszersmind az összetartásnak, a testvériségnek is. A zászlóra, a jelle ebben a kettős értelemben valóban szükségünk van, mert törekvő, küzdő, munkásemberek vagyunk, nem veszem ki magam, nem veszek ki senkit, mert az Irás mondja : «Aki nem dolgozik, az ne is egyék».

Bármily polcon áll valaki, bármily hivatalt visel, bármily méltóság övezze, értékes élete csak akkor van, ha igazán a munka emeli őt, ha a munkát érvényesíti saját magának és környezetének üdvére. Összetartásra, testvériségre is szükségünk van, mert egy ember, mint az ujjam : elhajlik, lelehad a nagy feladatok terhe alatt. Hatalmas kar kell oda. Seregek

kellenek és a seregek elé való a zászló, ott suhogjon, ott kell kigöngyölni, hogy irányt mutasson és biztatást hirdessen.

Mikor pedig mi mindnyájan itt e zászló alatt kezét fogunk, nagy és mélységes meggyőződésre van szükségünk — meggyőződésre arról, hogy Magyarországon a munka becsületét kell kivívni, és a munkának, mint a boldogulás feltételének kell az alapjait mélyrehatóan megvetni és hogy ezt nem lehet máskép, mint művelt, életrevaló, korát megértő, a színvonal magaslatán álló munkásság által. Mély meggyőződés kell arról, hogy nem a nagyszájú és nagyképszerű ember esik latba, hanem az, akinek esze megéri a világot, s keze az eszén keresztül fogja meg a dolgot; akiben rátermettségek van kézben, iparban, aki becsületes szívben és érzésben, s aki azt mondja: nem kegyelmet kérek, hanem jogot — a tisztességes munka érvényesülését.

Kedves barátaim, kegyetek teremtsék meg a munka becsületét! Tudják, mi a munka becsülete? — Nem a szép szó, hanem a becsületes munkás.

Becsületes munkásokat adjatok nekünk! Ha ilyen emberekből való sereg áll e zászló alatt, nem kételkedem, hogy — talán romokon, keserves tapasztalatokon keresztül is — de győzelemre viszi ügyét.

De becsületes munkás: ez nagy szó. Mert a mai világban, ahol a szép szó vezet, ahol az embereket tényleg osztályharcra s testvérgyűlöletre akarják nevelni, igazán nagy a veszedelem, hogy tönkreteszik a munka és munkás becsületét. A munkások gondolatait megmérgezik ígéretekkel, melyeket senki sem tud beváltani, a józanságot elkeserítik keserű osztályharcra, amely osztályharc öngyilkossága a nemzetnek és a munkásságnak; sárral kenik be az oltárt, papot, királyt, pápát; pelyhes állú gyerekek, zöld arcú emberkéek azt gondolják, hogy ők vannak hivatva az emberek vezetésére, a világ megfejlésére: ilyen időben nagy veszedelem fenyegeti a munka becsületét és a becsületes munkást.

De ti, kedves testvéreim, kik e zászlót ide hoztátok, kik e zászló első menegzői menetét az Úr oltára felé irányítottátok, ti máskép gondoltok. Én is azt hirdetem mindig, hogy nem szabad lecsorítani a munkást, hiszen ő csinálja a világot, ő az egyik lendítő kereke ennek az isteni gépezetnek; azt hirdetem, hogy legyen emberhez méltó élete, legyen elég szabad ideje, hogy nemesebb igényeit kielégíthesse, de — és ezt hangsúlyozom és mikor erről szólok, a mozgató ideget érintem — ha valamikor, valahol becsületes munkát igényel-

tek, ha valamikor becsületes munkást kerestek, ha boldoguló nemzet jelent meg valahol a föld színén : mi volt e munkának titka, mi volt a nemzeti erő biztosítéka, győzelmének záloga? — Az erkölcs.

Erkölcsei alapokat adjatok nekünk. Ne szedjétek szét mindent, ami nagy és szent ; ne tépjétek le koszorúitokat, hogy lábbal tapossátok, ne rontsátok meg ifjúságtokat : emberek, ha ezt teszitek, megőrültetek. Ne mondjátok, hogy komisz a világ, hát én is az leszek : ez a végveszedelem hörgése.

Tudjátok hát, mi kell? Bizalom, kitartás, lelkesülés, józanság, tiszta szív, ragaszkodás hithez, egyházhoz, hazához, oltárhoz : ezek a ti boldogulástok alapköveit. Semmiféle fickó agyrémeiért ezeket megbontani ne hagyjátok.

És ha erő, kitartás, becsület, vigasz kell, hol merítsétek azt? Merítsétek onnét, ahová e zászlót hoztátok : a hitből, vallásból, és merítsétek a tiszta öntudatból. Legyen különbség a népbolondítók és a keresztény munkások között! És ne csak a zászlóban, de az életben !

Ha keresztény szocialisták vagyunk, akkor mindenekelőtt keresztények vagyunk. Mert ha fának virága és gyümölcse van, bizonyára azért van, mert gyökeret bocsájtott a földbe : a ti erőtök a hit gyökeréről ered, a ti nemességtek forrása az oltár szent kövén fakad.

Váltsátok tehát létté a kereszténységet! Ez legyen a különbség köztetek és amazok közt. Azt akarom, hogy a keresztény szocialisták járjanak szentmisére, zászló alatt menjenek a szentáldozáshoz és a programm mellé mutassák életükben az evangélium világosságát, akkor emberek s férfiak leszünk, nem névre, de tetterőre — férfiak, kiknek ereje lelkük nemessége s lelkesülésük az ő áldozatos szeretetük.

Kérlek titeket, legyetek ezeknek a gondolatoknak apostolai, s akkor ez a jel a győzelem jele, a törekvő, szociális, világot boldogító irányzatnak győzelem-jele lesz : akkor ez a nemzeti zászló szárny lesz, a ti lelkesüléstelek szárnya, mely nem a sárban vergődik, de napsugárba vágyódik és Istenhez találja el az utat ; akkor ez a zászló vitorla lesz : duzzadó vitorlája a boldogulásunk sajkájának.

Velünk az Isten, velünk az ész, a szív, velünk a becsület : ne féljétek, győzni fogunk !

Kérlek benneteket, ne hozzatok gyalázatot erre a zászlóra, hanem amint most kezét fogtok alatta, úgy fogjatok kezét ennek az irányzatnak tetté, holdogulássá való változtatásában.

Az imádás és szorgosság ötvenéves jubileuma.

(1910)

A budapesti Oltáregylet ez évi májusban üli ötvenéves jubileumát; jubileumát annak a lelkes fölismerésnek, hogy a hitnek a maga imádását, a szeretetnek pedig a maga hálás viszonzását az Oltáriszentség felé kell fordítania, hogy a bensőséggnek itt kell gyöngéddé s a figyelemnek itt kell leleményessé válnia s hebizonyítania, hogy érti s szereti Urát s Üdvözítőjét, s hogy van szíve az isteni nagy szív legszeretőbb rendelkezése iránt. Ez a figyelmes bensőség s ez a leleményes szeretet azt súgta régtől, az ötven év óta, hogy a katolikus áhítatnak az Oltáriszentség a központja, hogy Istent imádni, világosságának örülni itt kell; sőt mondhatom, hogy az anyaszentegyházat már kezdet óta s oltáregyleteinket az egyház nyomában annyira átjárta az Oltáriszentséggel szemben a hála s a ragaszkodás lelkülete s oly uralkodó érzéssé emelkedett bennük ez a hála, hogy az egyház magát ezt a szent titkot a keresztény szívek uralkodó érzéséből, a *hálából* eucharisztianak, vagyis hálának, hálaadásnak nevezte el s oltáregyleteink elsősorban a hála e szent adóját röjják le imádásban.

De az imádással a szerető szívek be nem érték!

Ugyanaz a hálás s figyelmes szeretet figyelmeztette a kereszténységet abbeli kötelességére is, hogy az Oltáriszentség keretét, a templomot s az oltárt, az istentiszteleti ruhát s díszet nagylelkűen gondolja, s figyelmeztette arra, hogy e keret fényét emelje, hogy az áhítatot a környezet varázsával fokozza, hogy a templom s oltár, liturgia és áhítat hirdessék a nagy, boldogító tény, hogy Jézus itt van, köztünk lakik, hogy Jézus nálunk otthon van s úgy érezze is magát.

Ez a szellem lelkesíti ötven év óta a budapesti Oltáregyletet; ez buzdítja s vigasztalja tagjait s adja Isten, hogy a jubiláló egyesület minél szélesebb körben áraszsa ki e lelkületét és segítse tevékenységével valóra váltani az Úr Jézus szándékait. Toborozzon sok munkást, kik az oltár díszéért dolgoznak, de elsősorban neveljen sok buzgó imádót!

Főleg kettőre gondolok a lelkek e kinevelésében, mint amelyek kiváló módon jellemzik Krisztusnak köztünk való szentségi időzését. Az első az, hogy járjon át minket közelségének fölséges vigasza s megszentelő ereje. Az Oltáriszentség ugyanis Krisztus közvetlen környezetébe állít bele minket, s mi nem menekülhetünk az öntudatunkra jutó befolyás

alól, hogy oltárainkon lévén, köztünk van, kimondhatlanul közel van. Igaz, hogy a kenyér színe alatt, lefátyolozott emberiségével időz itt ; de mit vesz el a fátyol a valóságból? A valóságon ugyancsak nem változtat. De ez a térbeni közelség más közelséget sürget, közelséget, melyet csak hitben s szeretetben való folytonos közeledés által érhetünk el, közelséget, melyben szív szívhez, Krisztus lelke lelkemhez közel áll, s amely közelség pihenni nem hagy, hanem Krisztushoz folyton közeledni késztet. Azért van ő ugyanis oly közel hozzánk, hogy mi hozzá közeledjünk, hogy folyton s folyvást közeledjünk. Ez a közeledés célt végleg sosem ér, a közelséggel sem érjük be soha ; mindig távolságokkal teli közelség lesz az nekünk. A távolságok a hideg érzület, a feledés, a közöny, az ellentétes érdekek ütközése ; mindezt azonban közelséggé kell változtatnunk ; a közelséget magát hűségessé ragaszkodássá fejleszteni. Érezzük is valóban, hogy mily meghitt közelségben vagyunk Krisztushoz, ha szándékainak megfelelünk, s ha kegyelmét, mint uralkodó s minket szerető s eltöltő hatalmat magunkban megvalósulni engedjük. Akkor az a Krisztus oly közel áll hozzám, hogy szinte érzem lehetét, s az a sok más, idegen, érzékies, világias befolyás elveszti erejét rajtam. Érezze is meg egész belső világom, hogy Krisztus közelében, napközben élek ; érezze meg főleg az a sok sötét gondolat, zavaros érzélem, ösztönös veszedelem, mely belém tódul s lelkemben fakad, s ha nem is simíthatom el lelkem hullámozását, de sikerüljön legalább, hogy Jézus közel lévén, befolyást gyakoroljon rám s segítsen, hogy megóvjam lelki világom egyensúlyát. Többet mondok, Jézus közelsége befolyással legyen ösztöneimre, idegeimre, véremre ; nem tudom, hogyan, de éreztem s élveztem ezt sokszor, igénylem is tehát, hogy így legyen.

Azért hát lelkem vágya az, hogy csak közelebb jussak az Úrhoz s bármily közel jutottam már, közeledjem hozzá még jobban, közeledjem hozzá folyton. Nem sokalлом a fáradságot s a küzdelmet, melybe ez a közeledésem kerül. Hiszen út a közeledés útja is s az úton járni s előre törekedni, annyi, mint munkát kifejtteni. A közeledés sok alakuláson és elváltozáson vezet át s némelyiknek gyökeresen kell elváltoznia, míg a közellét varázsát s vigaszát élvezheti. De az nem baj, megéri a munkát. S aki ezen fárad, az végre is eléri, mindegyik a maga módja szerint, a nagy tudós épúgy, mint a sok 'gondú családanya, a tisztaszemű fiú épúgy, mint a viharedzett férfiú. Minden léleknek a napközben, a Krisz-

tus-közelségben van a helye, sőt minél viharosabb s keservesebb valakinek az élete, annál inkább szorul rá, hogy Krisztushoz közel legyen, s hogy az a szerető Krisztus ép a küzdelmes lelkeket vegye föl s állítsa közelségének hathatós befolyása alá.

A második szándéka az Úr Jézusnak az lesz, melyet Szent Pál jelez, mikor a léleknek való kenyérről, az őszinteség s igazság kovásztalan kenyereéről beszél. Jézus az Oltáriszentségben tényleg azért táplál minket, hogy az őszinteséget s egyenességet nevelje ki bennünk. Akarja, hogy vele szemben bennünk csalfaság, látszat, tettetés ne legyen, hanem az érzések igazsága s valósága fűzzön egybe. Az az egyenesség, mellyel lélek léleknek szemébe néz ; az érzéseknek az a valósága, melyből az élet közössége fejlődik ki.

Igen, nemcsak közelség, hanem életközösség, ez a szentségi Úr Jézusnak programja. Ki ne értené, aki már jól áldozott? ! Az érti, hogy jóllehet ketten volnánk : ő meg én, de egy lelkelet hat át minket s egy élet melegít, a közös érzés s a közös élet. Nagy dolog ez, álomlátásba való s mégis igazság s valóság, mert Jézus akarja. Ő akarja, hogy bárki legyenek, akár tanult, akár tanulatlan, akár előkelő, akár közönséges halandó, vágyódjam a vele való életközösség után. Akár az apostoli korszak hívője, akár a XX. század gyermeke legyenek, rám olvassa az evangélium, hogy Krisztus a tőke s én a szőlővessző, az én helyem tehát benne s életem belőle van. Ez az életközösség változatlan igény, kifogyhatlan szent kincs, melyet Krisztus biztosított mindnyájunknak. Olyasmi ez, mint a szülői szeretet ; ez a szeretet minden korban, minden éghajlatban, minden műveltségi fokon lényegében egy s ugyanaz ; akár selyemruhában, akár házi kötényben járjon az édesanya, akár akadémiai polcra, akár műhelyből térjen haza az édesanya, a gyermeket nem ijeszti sem selyemruha, sem polc s époly kevéssé zavarja meg érzésében kötény s műhely ; neki nem ezekhez, hanem a szeretethez van köze. Így vagyunk Krisztussal ez életközösséget illetően ; ez a mi életelemünk, bármily korban éljünk s bármely társadalmi rétegből valók vagyunk. De ebből nem is engedhetünk ; lehet valaki a méltóság magas fokán, vagy siethet 6—7 gyermek lármás köréből az Úrvacsorához : mindenütt ugyanaz az igény vezet, mindenütt ugyanaz a gravitáció vonja s húzza a lelkeket, mindenütt ugyanaz az elmélyedési folyamat megy végbe : Krisztussal egyesülni, Krisztus életéből élni akarunk. Ő be jó ez a közvetlenség, ez a szent közösség ! Be jól esik a léleknek, az élet valóságának, az érzések őszinte-

ségének kenyere! Az táplál, az fejleszt, ez eledelből vonul belénk a krisztusi élet s alakul ki az Isten gyermekének üde, friss, tiszta árnyalatán a krisztusi hasonlóság!

Hát tapasztaljuk meg gyakran s éljük és érezzük át mélyen, hogy Krisztus közel van, s hogy bennünk van, s hogy életét éljük, kik szent testével táplálkozunk. Sugároz-zék ki ez a lelkület a Krisztust imádó s élvező lelkekből! Legyen az Oltáregylet e lelkületnek köre, az érzületnek otthona, s töltsse el azt a köztünk élő Krisztusnak jelenléte s áldása, mint ahogy eltöltötte azt a régi, bethániai házat, hol Mária imádása egyesült Mártha szorgosságával. Imádjá az Oltáregylet is a szentségi Urat s ne fáradjon ki háza, oltára gondozásában . . . legalább megint ötven évig!

Mi és a modern irányzatok.

(1911)

A hívó világ folyton útban van Krisztus felé. De van egy másik modern világ, amely ma még nem ezen az úton halad. Kérdés, mely oldalról lehet hozzáférközni ehhez a hitetlen modern világhoz, és hogyan vezethetjük vissza az elpártolt lelkeket a krisztusi útra? Három irányzat halad azon a másik úton. Az elsőnek ideálja a tudomány mindenhatósága, amely az embert a tudomány nevében akarja üdvözíteni. Ezt az irányzatot azonban, amely az egyedek fejlődésében is tapasztalható, hamar megállásra kényszeríti az a tény, hogy a tudás határai korlátoltak. A kutató embert nyugtalanság fogta el a bizonytalanság és kétely láttára, s önkéntelenül érezte, hogy a száraz tudás nem boldogít, mert az élethez lendület, eszmék kellenek. Ekkor a kötelesség és igazság helyébe a szép eszményét helyezte az előre törekvő modern hitetlen. Azonban ép ezen a ponton készül a modern szellem nagy fordulata, amely a rideg sötétségből a világsághoz, Krisztushoz vezet. Nem találván kivezető utat semerre sem, az élet és a szenvedések iskolája rá fogja téríteni a modern hitetleneket erre az egyedüli kivezető útra.

A második irányzat az élet anyagi érdekeit helyezi minde- nek fölé, de ezen túl nem emelkedik. Ezt a törekvést, amennyi- ben az alsóbb néposztályok fölemelésére irányul, s egy jobb társadalmat akar teremteni, mi is helyeseljük. De a baj az, hogy ez az irányzat csak az anyagiakkal törődik, s elfelejti az erkölcsi elemet. Hideg, lapos világ ez, erkölcsi értékeket nélkülöző pusztaság, amelyben napjainkban a szociáldemo-

krata tábor halad. S ezen a ponton ismét fölvetődik a gondolat : képzelhető-e, hogy az embert egy ilyen komor, vigasztalan világ kielégíthetné? Nem. Épen ellenkezőleg, ez az anyagi világ kényszeríti az embert a visszatérésre Krisztushoz. Így volt ez a multban s úgy lesz a jövőben is !

Végül a harmadik, modern irányzat a féktelen, a korlátlan egyediség, a tekintélyt nem ismerő irányzat. Előtte egyház, állam, társadalom, vallás, erkölcs stb. mind nem számít, neki nem imponál senki és semmi, csak ő maga. S ez most divat. Jelentéktelen, kicsiny egyedek nagyzoalási hóbortba esnek s nagy öntudatossággal, de csirkeésszel nagyságoknak, óriásoknak képzelik magukat. De a fejlődésnek épen ezen pontján itt is be kell állania a fordulatnak. A túltengő egyediségnek be kell látnia, hogy a nagy célokat nem nagyzoalással és szertelen öntudatossággal lehet elérni, hanem kitartással és önfegyelmeléssel. S amint ezt belátja, nyomban értékelni fogja a krisztusi tekintélyt s annak hordozóját, az egyházat.

Mi hívő katolikusok az egyházban ezt a krisztusi tekintélyt tiszteljük és szeretjük s nem félünk tőle. Nem féljük tőle az egyedet, nem az egyed autonómiáját, nem féljük ettől a nagy tekintélytől a fejlődést és a haladást. Egyelőre ugyan még lázban élünk és még sok idő kell hozzá, míg az egész világ az igazi világosságnak hirtokába juthat. De épen ezért nagy feladatunk és hivatásunk, hogy segítsük a világot erre az útra terelni. Adjunk kifejezést önmagunkban a krisztusi szellemnek, s mutassuk meg, hogy a világosság fiai vagyunk. Emelkedjünk fel oda, ahol viharok és romok fölött is a világ megtérését és Krisztus dicsőségét várjuk.

Családaink a háborús időben.

(1914)

A háborúk szélvészét a családi fészke is érzi ; de mennyire érzi ! Mennyi gond s aggodalom fészke ilyenkor a szeretet fészke ; hány szemből csordul ki a bánat könnye s a néma ajkakon ott lebeg a kérdés, melyre nincs felelet : Mi lesz veled? Visszajön? Úgye, visszajön?

Bizony ezt kérdezik és sokan kérdezik, mert bizony sok-sok családból elment az édesapa, elmentek a fiak, a testvérek ; elmentek, még pedig ütközetbe, háborúba mentek, s onnan nem jön mind vissza ; hát ki lesz az, aki nem jön vissza? S ezt kérdezik s összebújnak, mint a csibék, mikor kánya kering

az udvar fölött, vagy mint a juhnyáj kint a legelőn, mikor a vihar közeledik s nem tud haza menni. Milyen fázós hát most az otthon a nagy gondban s milyen láthatatlan árnyékok esnek minden családi fészekre — a veszedelmek árnyai!

Mit kell hát ilyenkor tenni? Mivel fogunk világitani a sötétségben, hogy lássunk s el ne sötétedjék a lelkünk, s mivel fogunk tüzelni e hidegben, hogy el ne hüljünk bizalmunkban? Hát ugyan mivel, ha nem nagy hittel s szeretettel? Ehhez akarnék én is hozzászólni.

Bármily nehéz idő jár fölöttünk, a legszükségesebb az lesz, hogy a családnak feje legyen, s hogy ha a családanya el is ment, mégis minden családban ott legyen az, ki magát a «családos emberhez» hasonlítani szerette. Hinnünk kell, hogy köztünk van az a bizonyos «családos ember», az Isten, s hogy velünk van s el nem hagy, s hogy soha sem lehet őt úgy megérezni, mint ilyenkor, bajban, búban, aggodalomban. Ilyenkor szeret megnyilatkozni; ilyenkor akarja, hogy ráismerjünk, hogy vele szóba álljunk s kegyelmeit vegyük; azért mondja a zsoltárossal, hogy «ő — már mint én, meg te, meg mindenki, ki bajban van — segítségül hív engem: Te vagy Atyám, Istenem s üdvöm oltalma. S én megtartom neki irgalmasságotmat és szövetségemet híven őneki» (Zsolt. 88, 27). Meg kell nyugodnunk abban a hitben, hogy az Isten velünk van, hogy köztünk van s hogy el nem hagy. Ez a hit családainkba zárja őt; ez fogja le s el nem ereszti; úgy tesz mint Jákob pátriárka, ki álmában küzdött a tőle távozni készülő angyallal, megfogta őt s mondotta: «el nem eresztlek, míg meg nem áldasz engem»; mi meg azt mondjuk: áldj meg minket, Uram, áldj meg úgy, hogy el ne menj tőlünk.

Lelkünknek második visszahatása e nehéz időben az lesz, hogy nagyon-nagyon közel akarunk jutni egymáshoz. Bizony az élet nincs mindig kedvező körülmények közé ágyazva, sőt azt nagyon is gyakran ellenséges hatalmak környékezik, melyek gyöngítik az életkedvet s ölik az életörömet. De épen azért tud az élet ellentállást kifejteni s ellenszegül s visszahat a rosszra, akár növény, akár állat vagy ember legyen. Ha sok az eső, akkor a növény becsukja kis ablakait s ajtóit, vagyis pórusait, hogy el ne öntse bensőségét az idegen elem; mikor pedig kevés az eső s nagy a párolgás, akkor pedig azért húzza össze szöveteit, hogy el ne párologjon a nedve. Így teszünk mi is; mikor sok az eső, s bőségesen hull a lélek könnye, vagy ha szárazság van s lelkünk elsorvad a gondtól, akkor a bajok ellen összefogunk, talpra állunk s nem

engedjük magunkat leteperni. Hasonlóképen, mikor ránk csap a háború s a csapások szélvésze, akkor megvetjük a lábunkat, átkaroljuk egymást s kettős bátorsággal s szívósággal óvjuk házunkat, gondozzuk családunkat, gyermekeinket s jószágunkat s várjuk a jobb időt. Oly közel áll ilyenkor ember emberhez, családtag családtaghoz, gyermek édesanyához, s úgy megérik azt mindnyájan, hogy egymásra szorulnak. Mikor úgy kiszakad körükből az édesapa s nincs támasza az édesanyának, mikor a gyermekek is megérik az erős karoknak, annak a bizó szempárnak s meleg szívnek hiányát: akkor valami erős érzés küzdi föl magát a lelkek mélyéből, mely mint nagy vágy s nagy elszántság hatja át valamennyit, s megemberelik magukat s iparkodnak pótolni munkát, vigaszt, meleget s szeretetet.

Mily nagy áldás háramlik tehát még e szomorú időkben is a családokra, ha a veszedelmek behatása alatt tényleg megerősödnek a családi érzések, s ha szülő, gyermek, testvér egyaránt megtapasztalja, hogy egymáséi, hogy egymásra szorulnak s egymásnak köszönnek sok-sok jót, amit magukból, egymagukban állva, soha sem merithetnének; ilyen a családi közösség, a meghitt bizalmasság, a megértő szeretet, a béke és öröm, dacára az élet terhének s küzdelmeinek!

Van azután még egy édes, csengő hang, mely úgy tör ki a családi fészekből, mint viharban a madárfiók síró, sipogó szava anyja után; s ez a buzgó s lelkes vágy a béke után. Honnan szálljon ez föl inkább az égbe, mint épen a családi élet köréből?! A család, ha igazán a szent család mintájára alakult, a legédesebb béke otthona, ahol az erőszaknak sehogysem, de még a törvény beavatkozásainak is alig van helye. Ha valahol, hát a családban találjuk föl a békét. Még ha a közélet zajos is, s a kenyérérti küzdelem keserves is, de a zaj csituljon el a lakóház küszöbén, s a gyűlölködés s a küzdelem hullámai törjenek meg rajta; aki pedig a küszöböt átlépi, az érezze meg annak a nagy elvnek hatalmát, melynek fogva «az én házam az én váram», melynek falai közt megelélem nyugalmasat. Érthető tehát, hogy a béke otthonából száll föl a közbékéért égbe hatoló imádság. Itt el tudják azt mondani, mert itt tudják a béke áldásait élvezni; hiányukat pedig soha s sehol sem érzik meg úgy, mint akkor, mikor az apa vagy a fiú hadba vonult; mikor úgy fájlalják nélkülözéseit s szenvedéseit; mikor egy közös sebből közös fájdalommal vérzik az élet. Azért hát, csak rajta! A családi szentély legyen a béke angyalának otthona, s az

vigye föl az édes szülők s a testvérek imáját az Isten trónja elé s hozza le a népek családjainak a legnagyobb jót, a béke áldását.

Ez érzéseket megtaláljuk a názareti szent családnak körében is. Azt is sanyargatta gyilkos üldözés, azt is beárnyékolta gond és bú, de ugyancsak ott forrtak egybe a szívek nagy hitben s szeretetben. Kétségbeesés s elkeseredés soha sem lépte át azt a küszöböt, ahol maga az Isten lakott s ő váltotta ki a szívükből a hozzá való ragaszkodást s a gondviselésében való megnyugvást. S mily közel álltak azok az isteni, kedves lelkek egymáshoz ! Oly közel egymáshoz, amily közel Istenhez ! Hiszen ő fűzte egybe őket, sőt ő maga volt a kötelékük. Legyen a mi családainknak is szíveket egybefűző köteléke az Isten, legyen ő az összetartás eleme ! Akkor ha el is vész egy-egy kedves tag a családból, majd megtaláljuk azt is Istenben, s rátalálunk majd egymásra is a nagy «családos ember» házában !

Hervadt tulipán — örök árvalányhaj.

(1917)

Máskor is tapasztalhatta már a magyar nemzet, hogy dicsőségét csak tengernyi szenvedések árán érhetette el ; mert a szenvedés, a könny, a vér ez éveiben hajmeresztő véráldozatok árán, fényes dicsőség háramlott a magyar névre, amikor a szibériai farkas éhségével reántkötő orosz áradatot visszazsorította a Kárpátoktól s a hitszegő olaszokat megállította az Isonzónál.

De nem a kénytelen dicsőségre, hanem a kultúra munkájára fektetett dicsőség kell nekünk, melyet végzünk. Künn a fronton diadalmasan lengnek a zászlók, egészséges, életerős ifjak, férfiak milliói állják meg dicsőséggel helyüket, idehaza fekete hadak vonulnak fel : rokkantak, bénák, szegények, árvák, özvegyek ; a diadalmi zászlók helyett özvegyi fátyolok, rongyok lógnak. A küzdők szeme harci dicsőségtől ragyog, itthon a kisírt szemgödrök kísértnek, s vonaglik a lélek ! A kereszties hadak derekasan elvégzik a munkát, de azok nyomában hány keresztet látok ! Világítélet folyik, nemzeteket mérnek. A nemzetek génusza és a háború fúriái összetűznek, a nemzetek erejének, áldozatkészségének tűzpróbáját vívják, de itthon is a legnemesebbet váltják ki a lelkekből. Az áldozatkész irgalmasság megnyilvánulására az ellentétek törvénye indítja az embert ; kiemeli az ideált a

realitás kegyetlenségeiből, megmutatja az idealizmust, melyből élünk és a realitást, melyben élünk.

A világháború szenvedései széttörik az egoizmus láncait. A békében azt hirdettük : az én házam a te korlátod, az én szobám nem a te otthonod, az én kenyérem nem a te éhséged csillapítására szolgál; s most a közös szenvedés idején mindenünket megosszunk a szűkölködőkkel, a háború nyomorultjaival s most azt mondjuk : az én házam előtted mindig nyitva áll, az én otthonom a te otthonod is, az én javam a te javad is ! . . . Így hozza közelebb a szenvedés az embereket ! Míg a békében eltaszítjuk egymást, most testvérek vagyunk ! A szeretet erős, mint az élet ! Az emberek azt akarják, hogy szeressük őket ! Ott akarunk meghalni is, hol szeretnek bennünket, — hát akkor, ha élni akarunk !?

Szeretjük az embereket, de még inkább úgy, ha élnek a nemzetnek, ha élnek a hazának. Lehet keresztelni vérrrel, lehet keresztelni tűzzel; a háború hőseit keresztelik vérrrel, a békének nemes lelkeit keresztelik a szeretet tűzével. Ebben a keresszégben mindnyájan részesek legyünk, mindnyájan akarjunk a szeretet által nemesülni, a nagy emberiség összes ideáljaihoz emelkedni és egy jobb jövőendő útjait egyengetni és ahhoz közelebb jönni !

De nemcsak az ellentéteknek törvénye buzdítja a nemzetet erre a nagy megemberlésre, hanem a hálának kötelessége. Istenem, sokan küzdenek, sokan véreznek érettünk, látom, látjuk mindnyájan, hogy vonulnak harcba katonáink, ezek a mi szegény népfölkelőink, hogy az asszony viszi a batyút és az ember viszi a gyereket, azt az édes csöppséget, amelytől oly nehéz elválni neki, és a költő szavával mondja : feleség, gyerekek, mi lesz hát veletek, válni mégis csak kell és a haza buzdít, és mi mindnyájan elvárjuk a hősoktól, hogy csak váljanak, váljanak és biztosítjuk őket, ne tekintsen senki szívszorongva hátra, csak előre menjen, mint a bátrak bátra. Ti, akik a hazáért őrzt álltok, érettünk, katonák, vitézek, mi is tudjuk otthon a kötelességet.

Ők megtették kötelességüket, nekünk nem volt karácsonyunk, amikor az orosz 6—8 vármegyét megszállt, mikor az osztrák-magyar armádiát az a nagy kudarc érte ott Szerbiában, nekünk inkább Golgotánk volt, mint karácsony. De azután fordult egy év és lett megváltás, leemeltük a hadak útját az égről, trasziroztuk Antwerpenből Bagdadig, és mentek rajtuk azok a seregek, amelyeknek halniok kell, de amelyeknek halálából életet varázsolnak, amelyek meghalva dicső-

séget hoznak, nem alkonypírt a nemzeti történet egén. Ha ezekre a katonákra gondolunk, kérdezzük, mivel tartozunk az elhullott vérüknek, annak a sok kiöntött vérnek; a latin mondás szerint: *qui dat sanguinem, vult vitam*, ki vért ad, az életet akar. De nekik életet nem adhatok, akik elesetek, elhullottak, de ők jussukat az életre átadták árváikban, és az árváknak kettős életre van jussuk, az édesatyjuk életére, aki elesett, és a saját életükre.

A nemzetnek úgy kell árváira tekinteni, mint az élet kettős jussára, mint e kettős jussnak követelőire a szociális jog törvényének szent nevében. Meglehet, hogy nem adtak vért, de adtak testi épséget, rokkantak lettek, adtak testi egészséget és betegek lettek és visszajöttek. Mivel tartozunk mi a testi épségnek, mivel tartozunk mi a testi egészségnek, melyet áldozatul hoztak? Hát tudjátok, mivel: legalább kenyérrel. Aki az otthonért elesett, annak legkevesebb, legalább otthon jár.

Lehet-e, hogy valakinek, amíg távol van, feldulják az otthonát és azután hazajön és azt mondják neki: nincs házad, szegény vagy, nincs telked, koldus vagy! Egy óriási nagy tévedésben leledznénk, ha azt gondolnók. Ha a magyar hadsereg győz és visszajön, az az első napja a békének, mikor visszajön, egy nagy megnyilatkozása az új modern jognak, ha nincs is még a parlament által szentesítve, de a szívekben megérezve: ha valakinek jár rög, annak jár, aki azt vérével öntözte. Nincs az a gróf, nincs az a herceg, nincs az a püspök, akinek annyi joga volna az ősi földhöz, a hazai kenyérhez, mint annak a hősnek, aki saját vérével küzdötte azt ki. Ezek a mi seregeink nem Landsknechtek, nem zsoldosok a középkorban, akik királyukért harcoltak, mert megfizették őket, itt mindenki harcol a hazáért, amely az övé. Mikor tehát visszajönnek, akkor azoknak az embereknek élet, kenyér, otthon, boldogulás, szent jogok kellenek, mert a haza, az egy absztrakt fogalom, a konkrét valóság az a ház, és az a hon az egy későbbi alkalmazása a nyelvszokásnak a hazára, hanem a reális, az az otthon. Senkinek nincs hazája, kinek nincs háza, senkinek nincs hona, akinek nincs otthona. Az érzések logikájának nevében mondom ezt és nem irom alá: *ubi bene, ibi patria*, de azt követelem: *ubi patria, ibi sit et bene*, mert nem kívánhatom azt, hogy ha <valaki> hős volt a csatatéren, hogy aki büszkén hordta a királynak uniformisát, hogy azután olyan hős legyen, aki koldusrongyokba öltözködik: és ha megnézi magát, elpiruljon szégyenében, aki a lövészárookban megállta a helyét dicsőségben.

Van azonban még egy érvem, amely bevilágít abba, hogy miért kell tennem, gyógyitanom, oltalmaznom, enyhítenem, szeretnem, nagyon, nagyon. A magyar földön kettősen igaz, hogy a magyar nép tudja ontani a vért: az egész történet végig véres, az nincs téntával írva, az vérrel van írva, amikor magyar történetről van szó. A magyar tudja ontani a vért, de pocskolni a vért, azt nem szabad. Ontani, ha kell tengeráradatban, de pocskolni, annak minden cseppje bűn. Ha tekintem ezt a magyar történelmet, látom a magyar nép hivatását. Ez a hivatás nem az, hogy az egy nagy nemzet legyen terjedelemben, millió számokban, hanem egy nagy nemzet legyen európai kultúr hivatásában. Azért állítottam oda arra a mesgyére, ahol találkozója, ütközője legyen a keletnek a nyugattal. Beállított a Gondviselés ebbe a medencébe, ahol leszakad az ázsiai fürgeteg özönvize, villáma, ráállított arra a barázdára, ahol Nyugat-Európa fölött a cárizmus és a régi török félhold, nem a mostani, bele szokta eresztetni a maga ekéjét, hogy felszántsa azt és hogy lerontson mindent. Ha tehát elismerem azt, hogy a magyarságnak nem imperialisztikus álmai vannak, és ha elismerem, hogyha a róna tengerre is mutat, dreadnoughtokat sohasem mutat, fel kell ismernem, meg kell győződnöm arról, hogy az embernek itt más hivatása van: az a hivatás, hogy ez a magyar vér, hogy folyjni tudjon, hát erős nemzetiségben fejtse ki az erejét.

De minél inkább győződöm meg, hogy ez a magyar hivatása, annál inkább iszonyodom a vérnek pocskolásától, pazarlásától. Pedig nemcsak harcban folyik a magyarság vére. Gondoljanak az amerikai kivándorlásra. Hogy szakad oda a magyar vér! Gondoljanak a gyermekhalandóságra. A gyermekhalandóság statisztikája a borzalom megvilágítását ereszti bele a kultúra mélységeibe. Azért mondom, testvérek, hogy minden árva egy-egy szétloccsanó hulláma ennek a magyar vérnek; hogy minden szenvedő ember egy kiháló szikrája ennek a hatalmas nemzeti tűznek; azt az árvát meg kell menteni, hogy szét ne loccsanjon a nemzeti hullám; a szenvedőt fel kell emelni, biztosítani, hogy ki ne hüljön a nemzeti erő nemes tüze; épen azért azt szeretném, hogy a magyar nemzetnek ez a népmentési mozgalma erőteljes legyen, valami kultusz legyen; szeretném, hogyha a lelkek kitüzesednének, hogyha olvadnának, ellágyulnának, áttüzesednének, egy prófétai ihlet szállná meg, hogy siessünk, hogy meentsünk, miután e nagy világtörténelmi hivatással bíró nemzetnek vissza kell varázsolnunk mindazokat a nagy áldo-

zatokat, melyeket az emberiségért hozunk; szeretnénk, hogyha ebből a népmentésből a magyarság kultusza lenne.

Egy gondolatot pendíték meg, mely Magyarországon főleg tíz év előtt csendült, vibrált mindnyájunk szívében: akkor megszállt minket valami csodálatos érzés, hogy szeres-sük a magyarságot, és kivirágzott a hazai föld rögéből egy csodálatos virág és belenőtt a szívünkbe: a tulipán. Ez a tulipán máskor is nőtt, de meg nem értették, ott díszelgett azon a fiókládán, ott láttuk a szegedi bicskán, de nem értettük a szavát: hogy szeresd a fajodat, szeresd a magyart, mentsd meg, segítsd meg, ne folyjon ki a vére és az creje, nyúlj a hóna alá, munkád a tied, pénzed a tied, hazádat csak úgy tartod meg, ha gazdaságilag erős leszel! Ez volt a magyarság tíz év előtti szeretete. Szégyenlem magamat, hogy a tulipán elher-vadt, hogy az a szó elnémult; de a magyarság szeretete egy más szimbolummal lép elénk, egy más magyar virággal: az árvalányhajjal. Tíz év előtt tulipán, ma árvalányhaj.

A tulipán elhervadt, az árvalányhaj nem fog elhervadni, mert nem tud elhervadni, azért remélem, hogy az a régi szeretet most, ha megint tíz év múlva az árvák szeretetében tüzet fog, hogy az nem fog elhamvadni, hogy az a szimbolum a nemzet erőteljes akciójában kivirágozva többé nem fog elhervadni. Látom azt a magyar Hungáriát, amint felvillogtatja kardját, mutatja, hogy nézd, szeretem; de a másik kézben az árvalányhaját lobogtatja felém és azt mondja, szeresd te is, én ott künn dicsőséget hoztam rád, a front mögött dicsőséget hozt magaddal, ne vérrel, de vérrel táplálkozó szeretettel. Ne felelj, hogy szeretsz, itt egy felelet van: az a tett. Tégy: ha teszesz, akkor szeretsz. Biztosítlak, hogy ahogy azok győzték ott künn, úgy győzni fogunk itt benn, ha szeretünk, ha nagyon, fölségesen szeretjük ezt a fölséges, áldozni tudó, vérét ontó, de hazáját úgy is megvédő magyar nemzetet. Szeressünk és győzni fogunk!

Tündöklő, duzzadó vitorlával.

(1920)

Vitorlásunk fölszerelve, útra készen áll; horgonyait fölszedte, vitorláit fölhúzta, zászlaját kigöngyölytette, de nem moccan meg addig, míg a hegyek vagy a tenger lehelete nem éri; ez dagasztja majd vitorláit, ez megcsattogtatja zászlaját s ad neki kedvet s erőt, szelni az Óceánt.

Az iskolaév elején vitorlásnak nézem én a diákságot;

vitorlái fölvonta s nézi a ködös tengert. Némely kis Achillesnek szemében még ott ragyog a honvágy könnye, de azt szét kell dörzsölnie s nekivágnia az évek, tíz hónap derűjénekborújának, neki kell vágnia a nehézségek keserű hullámainak, még pedig úgy, hogy keresztül is vágjon rajtuk ; hej, ahhoz nem elég fölszedni az édes vakáció horgonyait, nem elég szétlebbenteni a tudomány papírvitorlái ; nem elég ez, hanem ahhoz mindeneelőtt az kell, hogy az ég leheljen belénk lelket s a vágyak óceános lehelete dagassza szívünket ; erőre, lélekre van szükségünk : a buzdulás hullámaira kell felkapunk s a bátorság sugallataira szert tennünk, vagy hogy a szót ne szaporítsam, megmondom magyarul : Jókedvvel kell kiindulnunk, s erre a jókedvre még a morfondáló fiúnak is rá kell magát nevelnie.

Megteheti. A jókedv ugyanis az erő érzete. Ha az erőből érzet lesz, akkor mint öröm lép öntudatunkba. Így, aki erejét érzi, akinek erős az izma, jó a vére s ruganyos a szervezete ; aki erejét kiadni : tenni, küzdeni s dolgozni tud, az jól érzi magát, annak kedve van. Aki győzi, aki bírja, annak mindig jókedve van. Azért jár minden siker s minden győzelem örömmel, mert ott erő érvényesül. A nehézségek leküzdése, akár mi küzdjük le azokat, akár csak nézzük is, örömré hangozhat legyőzzük, örvendünk ; ha a magas Tátrára fölmásznunk vagy a felnyilalló sast szemléljük s a világ laposságát lenézzük, örvendünk ; épen úgy, mikor a természet fölemel a hegyek s a tenger s a csillagos égbolt fölséges benyomásaival vagy amikor a művészet elárasztja lelkünket s magasra emel a vonalak, színek, hangok mély, misztikus folyamán : akkor is ezt az erőt, ezt a teltséget, mint jókedvet, mint édes örömet érezzük.

Az erő s a szívteltség ez érzetével álljunk ki az év elején küzdelmeink s munkánk porondjára, álljunk ki fáradalmaink s nehézségeink hegyei elé s mondjuk : meggyőzőm, meg, mert erős vagyok.

Erős pedig azért vagyok, mert teli a lelkem, s a lelkem azért teli, mert érzem, hogy kötelességem teljesítve, az Isten akaratát teljesítem. A világok hőse épúgy, mint a diákszoba lakója, az élet legnagyobb tartalmára csak így tesz szert, ha átérzi, hogy tőle az Isten most kötelességteljesítést kíván. Isten akarja ! Fölségesebb indítóok nincs. Az isteni akaratot veszem és srófolom lelkem szervezetébe pislogó, gyöngé, álmos önakaratom helyébe. Az én akaratom gyöngé s csunya,

tehetetlen s szeszélyes jószág, de az isteni akarat az erő és hatalom, s aki úgy ragadja meg életét, kötelességeit s dolgait, hogy isteni akaratnak nézi, az bizonytalán győzi. Mert, ha Isten akarja, akkor megsegít, meg is teszem és ténnyé váltom akaratát.

Akarjátok, amit Isten akar, s istenileg akartok, s megérezitek, hogy az akarat nemcsak szó és parancs, hanem erő, szivárgó erő, mely átjár s tetteivel fiúkat állít a világba. Istennel, gondolataival, világosságával, szeretetével, melegével s erejével van tele a világ, mint ahogy párával, fényvel s hővel az őserdők légköre ; s nézd, mily kedve van, emberileg szólva, annak az erdőnek, hogy szívja magát teli harmattal s napsugárral, hogy fakad és pattog, hogy feszül és szépül s kiszövi az ég ajándékaiból a földi élet illatos szépségét. Nekem is rendelkezésemre áll az Isten, akarata környez s kegyelme emel, s ha a természet napsugárból, harmatból s a föld életelen elemeiből tud szőni menyasszonyi ruhát s örvendező életet, hogyne tudnám azt én, mikor Isten akarja : kegyelme segít rá.

Ismétlem tehát : erős vagyok és győzöm s azért jókedvvel fogok hozzá.

De az erővel úgy átlag s nagyjában be nem érem. Rendelkezésemre áll ennél több. Úgy látom ugyanis, hogy jó kedv ott van, ahol a lélek lendületes ; hol nem a kelletlenség, kedvetlenség, restség üt tanyát, s ólomlábban járnak fajankók ; hol nem úgy köszöntik a reggelt, hogy ásitoznak ima helyett, s örülni, kacagni injekciók nélkül nem tudnak ; hanem ahol pezseg a friss, tiszta vér s szárnyát csattogtatja a bátor, egyenes, tiszta lélek.

No, ha lendületes lélek kell a jókedvhez, hol találunk olyat, ha nem ott, hol lendület, lendítés, indulat, indítóok van páratlan bőségben. Tekints indítóokaidra ! Hited s lelkiismereted kötelességek elé állít s életre utal, melyet elvesztesgetned nem szabad ; ifjúságra mutat, melynek tisztának, erősnek, világosnak kell lennie ; útra állít, mely kiindulás az örökkévalóságba, a szentek közösségébe ; s az angyalok társaságába vezet, géniuszok közé, hol ripóknak bizonyulsz, ha velük rokon nem leszel, s e közösségben körülzsongnak az engedelmességre, bizalomra, tiszteletre, tisztaságra, erőre biztató sugallatok. Indulnod, lendülnöd kell e környezetben, mert millió láthatatlan kéz nyúl feléd, millió kar támogat, s lelked mélyéből két édesen szerető szem, Jézus tekintete, biztat. Tétlen, érzéketlen nem lehetsz, hanem bizonyára kitér

lelkedből a szózat: Rajta hát, vonzzatok, emeljetek, indítsatok szent, titokzatos hatalmak! Csupa lélek s érzék akarok lenni illetétek iránt, csupa készség s szomj sugallataitok iránt! Indulok, mert indítottok; lendülök, mert szárnyaitokra vesztek!

S ha valakinek ily eszményi világossággal van átitatva a lelke, annak okvetlenül fölmelegszik s lobbót vet a lelkesülésnek szent lángjától a szíve. Az már nem morfondál s nem kételkedik, hanem érzi, hogy ereje van a tethez; az átéli azt, hogy az elvont gondolatok s fogalmak tehetetlen, gyöngé árnyak ugyan, de az élet hatalmaivá lesznek, ha mint Homér alvilági árnyai, vért isznak; benne is gondolatból gyújtó eszmény lesz, ha a gondolatba szívet, vért ereszt, vagyis ha megszereti azt; ha bizalommal, tisztelettel s lelkesüléssel köríti; ha szólítgatja, hogy feleljen, s ébresztgeti, hogy foglalja el szívét s vigye és ragadja s tegyen vele, amint tetszik neki. A diáknak, ha lendületes s virágos lelkületre akar szert tenni, féltékenyen kell óvnia lelkének érzékenységét, s lelkiismeretességre, a nagyinak s szentnek tiszteletére, a tisztának s érintetlennek szeretetére s az Isten-közelség édes élvezésére kell önmagát nevelnie. Megérzi akkor, hogy mi az a «szellem és lélek.»

Ez a szellem és lélek kell a diákéletbe, valami e duzzadó lelkesülésből a tiszta, nemes ifjúság fehér vitorláiba. Legyünk meggyőződve, hogy a szerencsés tengerjárás titka s kulcsa a jó kedv s az isteni öröm.

A gubernátor hivatása.

(1920)

A mult esztendő a magyar történelemnek legszomorúbb, legtragikusabb éve. De ahol a tragikum járt, ott nagy heroizmus is támadt, ahol a végletörés kísértett, ott az élni-akaras szenvedélye lobogott fel. Önmagunkon tapasztaltuk ezt. Mert hiszen tavaly, azon a novemberi napon, amikor ott álltunk a csatakos, rossz időben, amikor a szemünkbe csapott az eső, éreztük, hogy melegség járja át szívünket, s ámbár a zászlók csapzottan áztak az esőben, lázas szemekben a nemzeti színek égtek.

Valami hatalmas, fenséges érzés járta át azt az ázó-fázó közönséget. Megérezte a magyar borús felhőkön át is napja virradását. Mikor végigdübörgött Budapest utcáin a nemzeti hadsereg, akkor mi, az akasztófák mellől kiszabadultak, mi,

akik a börtön csőcselékének, hóhérainak szagát éreztük még ruháinkon, azt tapasztaltuk meg, hogy ha le is tört a magyar, a romokból a régmúlt, fölséges, független, nemzeti Magyarország, a független magyar királyság kelt föl, s hogy annak a keményjárású, zsöngé seregnak útját az a sarkcsillag jelzi, amit úgy hívnak, hogy szabad, független, magyar haza. Ez a tapasztalás számunkra kinyilatkoztatás lett, valamiféle mese volt, mely testet öltött, valamiféle rege, mely megvalósult.

Mit is láttunk? Olyast láttunk, amit négyszáz éve nélkülöztünk. Mert hát visszajöttek. Honnan jöttek? Nem a Doberdo mellől jöttek, nem a Piave mellől, nem Szibériából jöttek. Akik onnan visszajöttek, tisztelet, becsület nekik, de mi nem így vártuk őket. Akik most visszajöttek, azok a régmúltból, a mohácsi síkról, a majtényi pástról, a világosi mezőről jöttek. Ez volt a nagy látomás, hogy megláthattuk végre az önálló magyar hadsereget.

Ez a gondolat vezetett a véderőtörvényjavaslat izgalmas tárgyalásai rendjén, hogy szeretnénk végre egy szervezett erőt, szeretnénk olyan Magyarországot, mely nem csonka. Mert csonka Magyarország volt a régi is, mint amilyen ez a mostani. Valóban, Magyarország csonka most, hogy vármegyéit letörték, hogy kincses földjének javát elrabolták. De hisz Magyarország tulajdonkép réges-régen csonka, csonka függetlenségét véve, csonka alkotmányosságát véve, csonka nemzeti életét véve. De most így csonkán, széttört paizsunkon is rácáfoltunk a nemzeti hadsereggel csonkaságunkra. Ez az újraéledt Magyarország nem csonka alkotmánya kiépítésében, mert van nemzeti hadserege.

Legyünk csak büszkék, ha koldusok vagyunk is. Legyünk csak büszkék, mert csak most lettünk nemzetiek igazán. Legyünk csak büszkék, mert a póráz elszakadt, mert Magyarország nem provincia többé, mert Magyarország nem eszköz már egy úgynevezett felsőbb monarchikus egység szolgálatában. Ezt a teljes függetlenséget kifejezésre juttatta a magyar nemzeti hadsereg.

Szükségünk van a hadsereg erejére, ha élni, boldogulni akarunk, mert erő nélkül nem lehet boldogulni. Az erő építő szükséges, mint a hit, mint az erkölcs, mint a jog. A világ tele van jogtalansággal, de tele van az erő tiszteletével is.

A defetizmus, a pacifizmus csak nyávgóságok, melyek beteg világból jajdulnak föl. A mindenáron való békevágó erő nélkül pestis csak, mely lelket és hazát öl. Lélek erő nél-

kül nagyot nem alkothat, ha géniusszal rendelkezik is. A hadsereg nélküli állam tulajdonképpen feyelmezetlen tömeg, prédája minden szomszédnak, tórlőpokróca minden csizmának, nemzeti és politikai tekintetben az egész világnak hamupipőkéje, koldus árvája.

A hadsereg bevonulása óta egy esztendő telt el, mely alatt mi nagyon sokat tapasztaltunk, és bár örülni is kívántunk, voltaképen igen sokat szomorkodtunk. Szomorkodtunk azért, mert a trianoni béke nem az édes, engesztelő, igazságos béke, hanem igazában rettenetes szégyen és gyátlázat. A háborúban a nemzet becsületéért fizettünk vérrrel, a tömegsírok meszes gödreivel. Összeomlásunk óta fizettünk már földdel, városokkal, fizettünk testvéreink szabadságával, éjtszakáik nyugalmaival, nappaluk könnyűivel s fizetünk mi majd többet is. Jön már a trianoni béke végrehajtása, a jóvátételi bizottság, az új ház-, istálló- és ól-motozás. Ki tudja, mit visznek el még tőlünk, fizetünk . . . fizetünk . . . Jaj, Istenem, bármit adjunk, bármit túrjunk, egyről le nem mondunk, az erőről, a reményről, az erős nemzeti hadseregről. Mert ebben van a jövő záloga, a végek reménysége, főtámadásunk, teljes nemzeti életünk biztositéka.

Legyen fényességes a magyar korona, de a korona csak karddal ér valamit. Ezért mondja a királyszentelésnél az ország főpapja : «Vedd a koronát, az ország koronáját, és értsd meg, hogy ez dicsőséget, tisztességet és hatalmat jelent ; de vedd a kardot is, melyet az oltárról veszek, és övezd körül magad, hogy erős légy, mert ha király vagy és erős nem vagy, annál nagyobb a veszteség !» Tehát korona, ragyogó korona, szent korona van, de a korona a nemzeti hadsereg nélkül üres, nemzeti erő nélkül gyenge, nemzeti hadsereg nélkül hívságos szimbolum. Ezért akarunk mi királyt, akarunk ; de ha királyt akarunk, nemzeti hadseregünk is legyen, mert a királyt csak az erős nemzeti hadsereg keretében akarom látni fenn a magasságban, Mátyás palotája helyén.

Ha a magyar történelem és a magyar nép szellemét vizsgálom, ha történelmünk bíboros, aranyos lapjait forgatom, azt látom, hogy ennek a magyar nemzetnek van valami hivatása ; a pogányságban még azt mondanám : fatum, de mivel keresztények vagyunk, azt mondom : missziója, elhivatása, kiválasztása. Mi a magyar nemzet missziója, rendeltetése e nagy világon? Amely nemzet nem ismeri fel misszióját, hivatását, az nincs tisztában önmaga nagyságával, mert az

emberben csak az Isten és a fölséges hivatás tudata kelt föl minden szunnyadó erőt, kelt életre minden képességet.

A magyar nemzet missziója az, amit a pápa mondott, hogy Magyarország bástya legyen, bástyája a nyugat kultúrájának, annak a nyugatnak, amely most, sajnos, Balkánra süllyedt, hiába minden aranyos szó, minden hivalkodás, minden mentegetődzés nyugat népeinél.

A magyar nemzet missziója egy harcoss nemzetnek missziója, mely keresztet, kardot és lantot tudott egyesíteni. Valóban a nagy Isten szava igazolódott be rajta: «Téged tettelek erős várossá, vasoszloppá, téged kemény, erős fallá». Az a magyar nemzeti szellem kell nekünk, mely a régiekből táplálkozik. Olyan nemzet kell, melyet meg nem veszteget a pacifizmus, defetizmus csábos szava; olyan nemzet, mely katonanemzet, nem a háború és harc kedvéért, nem a kultúráról való lemondás miatt, hanem a nemzeti kultúra és a nemzeti élet biztonsága miatt; nem kuruckori merengés, hanem a szomorú, nagy valóság miatt, melyben állunk.

A mi sorsunk a nemzet katonáinak kezében van. Megtépett zászlónk viharban lobog, katonáéknak most ez mutatja az utat. Ne filozófálatok immár magyar testvérek, ne okoskodjatok, higgyetek, bizzatok, lássátok a nemzet misszióját. Nektek itt meg kell állanotok, nektek ezt a szent földet meg kell védenetek, nemcsak magatok érdekében, hanem a szent kereszténységnek javára és érdekében is.

Közel húsz esztendeje, az ősi gyulafehérvári székesegyházban megindultan betűztem egy ütött-kopott szarkofág latin feliratát: «Johannes de Hunyad gubernator regni Hungariae. Hunyadi János, Magyarország, a magyar királyság gubernátora». Nekünk ez a szarkofág többet mond, mint minden költészet, művészet és genialitás. Úgy átjárt annak az ősi egyháznak szent miliójében az emlékezés, hogy az a hatalmas, nagy ember, aki 19 csatában verte meg a törököt — nem mert török volt, hanem mert a keresztény kultúrának ellensége volt — mint alázatos bűnbánó halt meg Kapisztrán Szent János karjaiban. Most pedig átjár a tudat, hogy az a latin felirat nemcsak annak a néma, nagy halottnak a címe, hanem program minden gubernatornak, Horthy Miklósnak is programja.

A következő magyar századok deákja azt fogja valahol írni: «Nicolaus de Horthy gubernator regni Hungariae». Míként Hunyadi kardja nem csorbult ki, az ő kardja se csorbuljon ki, és ahogy a régi gubernátor állt Nyugateurópa kul-

túrájának bástyáján, úgy Horthy Miklós is állja meg a helyét, mint a magyar hadseregnek fővezére, hadura. Hogy a jövő hadserege se meg ne haljon, se meg ne adja magát, az a hadúr szüntelen gondja.

Reánk az a nagy kötelesség hárul, hogy azt az átkos turáni széthúzást legalább ezekben a rekviemes, ünnepélyes években számúzzuk. Az a kötelemünk, hogy becsüljük meg, tiszteljük a nagyot, örüljünk neki, ha akadt férfiú, aki úgy áll a nemzeti hadsereg élén, hogy a magyar büszkeséggel, bizalommal tekint rá. Csak nekünk jó az, ha megbecsüljük a nemzet legjavát, igaz, nagy fiait. Bizony, vesztes hadsereg az, amely nem tudja tisztelni vezérét. És semmikép sincs igaza annak a cinikus francia írónak, aki azt írta: «Nagyok csak azért vannak, mert térdenállva nézik őket». Hogy igazi nagyság legyen, azt térdenállva kell nézni tudni, vagyis mélységes tisztelettel kell hozzá feltekinteni. Amely nemzet lelkesedni nem tud, az blazirt tömeg, az mob, az kisépernivaló, világ szemétdombjára való nép. A magyarság pedig ezekben a nehéz időkben is tisztelettudással akar eltelni. Minél jobban tiszteli azt, aki ott fönn áll, annál jobban gon-dozza és biztosítja saját ügyét.

Bízni akarunk, mert ha zord időket élünk is, hadsere-günkkel majd csak keresztülvágjuk magunkat a környező rablóvilágon. Horthy fogja a kormányrudat. S ahogy a vég-telen óceánokon tudott biztos csapást találni, majd csak talál a végzetes emberi és nemzeti sorsok tengerén is biztos utat nekünk.

Julius Caesarról beszélnek, hogy a tengeren átkelve, azt mondta hajósának: «Vigyázz, Caesart viszed és szerencséjét». Oly erőt adott ez intelem a hajósoknak, hogy viharok között is nyugodalmas révbe vitte a gályát.

Horthy Miklósnak azt súgja Magyarország géniusza: «Horthy Miklós, Magyarországot viszed és az ő szerencséjét». Tudod ezt, Horthy Miklós, s elég ez nekünk. Kísérjen uta-don a magyar igazság és magyar reménység, kísérjen a végek epedő vágya, élő és dicsőült magyarok könnyes sóhajtása, forró imádsága, kísérjen az ország Nagyasszonyának szeme, szíve, anyai gondja, százados, hívséges oltalma, kísérjen a magasságos Isten erős, áldó jobbja.

Fölényes öntudatunk.

(1923)

Bizalomra épen a világrengésben van szükségünk. Mikor minden inog, s ameddig szemünk ér, romok takarják a világot : akkor kell, hogy szembenállva egyrészt a romlással, másrészt állásfoglalásunk nagy motívumaival, mélyen átérezzük, hogy miért kell így állnunk s miért van igazunk. Más szóval tisztában kell lennünk azzal, hogy mi választ el minket a mai kor leromlásától, s hogy mit tegyünk s mit állítsunk föl ezzel szemben.

Az első, ami elválaszt : a mi páratlan lelki világunk, melynek két eleme van, az egyik a hit világa, a krisztusi vilá-gosság ; a másik a mi történelmi, nemzeti létünk világa, a nemzeti élet, egy nagy mult, mely bennünk jelen, s mely jobb s dicsőbb jövőt sürget. A hit világát Isten országának, a nemzeti lét világát Magyarországnak nevezem. Az Isten országa az az égbolt, mely lelkünkben ívelődik, s melyen Krisztus a nap, az örök igazságok és a kegyelmi erők a napsugarak ; Magyarország pedig a föld, hol élünk s halnunk s honnan az égbe néznünk kell.

Mi mindnyájan ezt a krisztusi mennyországot hordozzuk magunkban ; hogy másrésztől mindenestül e magyar világban élünk, rögeiből növünk ki, e sajátos motívumok szerint alakítjuk ki életünket. Minket az Úr Jézus tanítása, az a legfölségesebb eszmei tartalom telít, melynél értékesebbet és boldogítóbbat nem ismer a világ. Az utolsó kisembert is valami képen ez a szellem éleszti, s a legmélyebb életbölcsesség világít neki. Mi mindnyájan oly szellemi közösségben élünk, melyhez fogható nincs, s csak az kívánatos, hogy e sugárzások ne januári csillagfények, hanem éltető tavaszi áramok legyenek, s hogy szeretetünkről ne mondhassák a szovjethívek, hogy az holt szeretet, s hogy többet ér nálánál az élő gyűlölet !

Ez a szellemi világ teremtette meg a nyugateurópai kultúrát. Az kiömlött az erőteljes barbártörzsekre mint igazság és iparkodás, mint szeretet és munkakedv, mint erkölcs és tisztaság ; épített, nevelt fejlesztett és remekelt, úgyhogy minden pillantásunk, melyet a középkori harmonikus és virágban fészlő kultúrára vetünk a mi blazírt s piszkos korunkból olyan, mint mikor a nap áttör ölmos felhőn és szürke porrétegeken s egy-egy pillanatra előnti fényével a tájat. Nekünk tehát más a hitünk, más a reményünk s más a szeretetünk. Ők nem hisznek Istenben, a jóságban s a tisztesség-

ben — mi igen ; ők nem remélhetnek s nem bíznak másban, mint a világ véletlen fordulataiban — mi remélünk örök jókat s odavezérlő nagy segítségeket ; ők nem szeretnek Istent és Istenért embert s az osztályharc indulatát állítják az összefogó s egyesítő szeretet helyébe — mi hiszünk a szeretetben s élünk belőle.

Ezek ugyancsak óriási, kultúrákat elkülönítő különbségek !

Másodszor tudatában kell lennünk, hogy a kereszténység a tekintély elvét mint eleven, isteni erőt állította bele a világba, mely nélkül vagy önkény vagy anarchia uralkodik a tömegek fölött. Az azután mindegy, hogy hogyan hívják őket, vajjon római cézárnak, vagy XIV. Lajosnak, jakobinusoknak vagy elvtársaknak.

A tekintély elve a kereszténységben azt jelenti, hogy az emberek testvérek, de hatóságok alatt állók, a hatóságok pedig mind Isten helyett állnak. «Nincs hatalom — mondja Szent Pál — hanem csak Istentől.» Ahogy az Isten teremtett embert, úgy társadalmakba szervezte őket ; ez a szervező s egybefűző kapocs pedig az ő akarata : Isten így akarja, így orientált, ily létszükségletekkel szerelt föl minket.

Nézzünk szét e magaslatról a szocialista, kommunista, bolsevik hancúrozásokon, melyekkel államokat akarnak fölépíteni új alapokon. Az emberi szenvedésekkel szemben ők is jeremiások, mint mi is. Sajnáljuk, siratjuk a bajokat, melyek az emberiséget gyötrik, mi is, ők is ; de ha valaki államot, társadalmat, összetartást, hűséget, áldozatosságot akar Isten, hit és Krisztus nélkül, mint ahogy azt ők akarják, az akkor már nemcsak az emberi szenvedések résztvevő jeremiása, hanem théoriáknak örültje lesz, ki a szenvedést szenvedésekkel tetézi s képtelen állásfoglalását kegyetlenséggel s perverzítással párosítja.

Tudatában kell továbbá lennünk, hogy a kereszténység az egyszerű, igénytelen, önzetlen s munkás élet szellemét árasztotta a világra s kultúrát teremtett, melynek célja és ura volt az ember. Voltak szegények, alattvalók, hűbéresek, jobbágyok, szolgák s alárendelt munkások, pl. inasok, segédek akkor is, de a gazdasági s ipari munka úgy volt szervezve, hogy a termelés ne a pénzt, az uzsorát, az egyre növekvő gazdagságot, hanem a közjólétet szolgálja. Csak a munka volt termelő — hiszen most is csak az ; de a termelést most a pénz hatalom, a financ-spekuláció, a mondva csinált papiros-értékek óriási vampírhada szívja föl. Ennek nyomában egy

új rabszolgáság keletkezett, a gazdaságilag gyöngék hada, a munkásmilliók, kiknek nyomora nem kisebb, mint volt a pogány imperiumok rabszolgáinak küzködése, azzal a különbséggel, hogy a modern rabszolgáság a szabadság, egyenlőség és testvériség irott malasztjával vigasztalódhatnak. A nagy hazugságok flastroma!

Tudom, hogy ez az állapot a modern világ problémája, mely társadalmi széttölést és mindenestre készületlenséget jelent; de hát épen az ilyen fejletlen s készületlen társadalom zürzavarából már csak nem lehet fölényesen lenézni a társadalmi alakulásnak oly remekét, amilyen a XI., XII., XIII. század flamandi, brabanti, északfranciaországi s a rajnavidéki városok társadalmi és gazdasági szervezete volt? Fog-e a világ még valamikor ehhez foghatót látni?

Végre az egész társadalmi és gazdasági fejlődést a vallásos erkölcs hordozza. Erkölcs és élet az egész vonalon összetartozandónak ítéltetett, s az élet az erkölcs, még pedig a vallásos erkölcs gyökeréből táplálkozott. Ebből fakadt a házasság, a család, az otthon, a nevelés, az ipar, a kereskedelem, a művészet s a közélet. Hol tartunk attól ma, mikor az erkölcs maga egyrészt a melankólikus rezignációnak, másrészt pedig a fiskális csürés-csavarásnak színtere? Minden szabad, vagy legalább is minden érthető, csak a tisztességből s erényből van édeskevés. E részben körülbelül olyan a helyzetünk, mint volna azé a városé, hol sok a család, de gyerek nincs, sok a kórház és szanatórium és bolondház, de egészséges ember alig van. Az ilyen kultúrában tudnak az életről, de az életet nem élik még pedig azért, mert elherdálták erejét s piszkos állatok módjára föltúrták forrásait. Hozzá kell tennem a piszkos állatok javára még azt, hogy ezek csak a vízforrásokat, de a dekadens társadalmak az élet forrásait túrják fel.

Igy fest a párhuzam a modern s a keresztény társadalmi irány közt. Akinek szeme van, az láthatja a kettő közt való ég és föld-különbséget; akinek pedig a szíve is helyén van, az azon iparkodik, hogy a krisztusi s nemzeti tradíciók benne erős meggyőződésé fonódjanak, mely a fogalmakat realitásokká változtatja s a bevált multat boldogító jelenné varázsolja.

A kereszténység s a reneszánsz májusa.

(1924)

A májusi oltárok körül egy csodálatosan megragadó élményem van: megértem s átérzem, hogy miért kellett győznie a keresztény erkölcsnek a pogány ethikai khaosz fölött, s hogy miért izzik még most is fejünk fölött s világítani fog ezentúl is, míg világ áll, a jövőendő nemzedékeknek.

A Szent Szűzben mint eszményben, s a Szent Szűz tisztelében mint gyakorlatban a legfőbb szellemi értékek harmóniáját látom; ezek az igazság, a jóság s a szépség. Az igazság az alap, a jóság az erkölcsi tökély s a szépség a kettőnek sugárzó kifejezése. Ez értékek közül egyet sem tagadunk s mindegyikét a helyére tesszük, hogy azután csengő harmóniában egyesülve mind a három a közvetlen benyomás hódító erejével térdre kényszerítsen. Megtapasztaljuk ilyenkor, amit Heraklit mond, hogy az erkölcsiség az emberre nézve egy felsőbb szellemi hatalom, mely nemcsak hódolatot s szolgálatot követel, hanem amely elbájol s szeretetre gyullaszt.

Ilyen a keresztény erkölcsiség. A lelki szépség s ethikai kialakulás irányában az emberiség a legmagasabb fokra a kereszténységben szökött föl. Semmiféle más ethikai mozgalmat sem hasonlíthatunk össze, illetőleg nem hozhatunk méltó párhuzamba a kereszténységgel: sem a hindu logikátlan álmódosítást, sem a perzsa materialista tisztességet, sem a kínai vagy a japán erkölcsöt, ezt a mondhatnám, ethikai kisüstös gazdálkodást. Hogy az ilyen felfogások évszázadokon át eligazíthatják a népeket, annak egyik oka az, hogy e népek nincsenek kitéve a szubjektívizmus vagy más destruktív filozófiák szellemi áramlatainak, melyek őket szétszedhetnék s züllésbe vihetnék; másik oka pedig, ami az előbbivel összefügg, hogy ott az erkölcsöket a pátriárkális viszonyok, a társadalmi kasztok leköttöttsége s az uralmon levő s áttörhetetlen tradíciók tartják fenn.

Ezzel szemben a keresztény erkölcsiséget nem a társadalmi struktúra tartja fenn, hanem belső energiák, melyeket három pontra vezethetek vissza.

Első eleme az égbenyúló s sziklafal gyanánt álló igazságok s elvek hegyláncja, melyet a hit s az ész állít föl. Ez az a nagy szellemi realitás, melybe belekapcsolódunk s melyre az erkölcsöt alapítjuk. Idetartozik Isten, lélek, cél, igazság, jóság, tökély, örök élet, jutalom, büntetés, segítség, kegyelem. Ezt a szellemi valóságot nem a természettudomány, hanem a filo-

zófia s a hit adja; de ennek is az a jellege, hogy van, s hogy úgy van, ahogy fölismerjük s hogy ez épen olyan valóság, mint az anyagi világ.

A második jellege a keresztény erkölcsnek, hogy itt a törvény az Isten akarata, mely vagy a természet rendjébe van befektetve, vagy a kinyilatkoztatásban van élénk adva. Nálunk az erkölcs nem autonómiára, vagyis magunk által adott törvényre, hanem theonomiára, vagyis Isten által adott törvényre van alapítva. Ez is «imperativus categoricus», melyről Kant beszél, de oly «imperativus», mely nem lóg a levegőben, hanem maga az isteni akarat, mely törvényt hoz s melynek részünkről csak tisztelet, hódolat s engedelmesség jár.

A mi erkölcsiségünk harmadik jellege az embernek fölbecsülése s nemes és erős öntudatra ébresztése, mely hiszi, hogy a törvényt megtarthatja s hogy Isten őt erre rásegíti. Ez úton az erkölcsnek nagy gondolatai, az a «species aeterna», örökkévalóságba gravitáló s világot győző hatalommá teszi, melyet Pál apostol «pondus aeternitatis», az örökkévalóság hajtó energiájának nevez. Ez az erő kiemeli a lelket világ, test, ösztön, szenvedély fölé s azt e világon a legnagyobb értékévé teszi.

Ezzel szemben a dekadencia abban áll, hogy az ember a nagy szellemi valóságoktól, melyenek Isten, lélek, szabad-akarat, cél, igazság, jóság, kikapcsolódik s esetleg ezeket nem ismerő vagy ignoráló úgynevezett természettudományos világnézet alapjára áll, mely, mellékesen emlitem, nem világnézet, hanem anyag-nézés s más egyébnek nemlátása. Ezzel kapcsolatban az isteni törvény helyébe saját, maga-alkotta kódexét állítja, mely bizony csak fügefalevélfűzér s az önkény s az ösztön s a szeszély meztelenségét nem takarhatja. Végre pedig az ilyen erkölcsiség amily célvesztett, mert a célról s az élet értelméről semmit sem tud, épen olyan gyökérvesztett is, s a lelkiség benne elszárad; a lélek a korrupcióba s az egyén a nihilizmusba fúl.

Igy történik ez, bármint hívjuk is a dekadenciát, akár hellénnek, akár reneszánsznak, akár francia illuminatizmusnak vagy modern életfölfogásnak.

S most csak a reneszánszot emelem ki, mely művészet s az emberi energiák megfeszülése tekintetében hatalmas korszakot jelent, de az erkölcsiségre nézve nagy napfogyatkozásszámba jön. Korszak, melyben az egyik irányzat teljesen szakított a kereszténységgel s az erkölccsel, s bár szeretett

görögül olvasni s beszélni, Heraklitnak azt a föntidézett szavát, hogy «ἦθος ἀνθρώπων δαίμων», az éthosz valami felsőbb szellemi hatalom, nagyon könnyen elfelejtette. Ezt az éthoszt, ezt a szellemi hatalmat a kereszténységbe a hit s nevezetesen a cinquecentóba is s társadalmába a középkori aszketikus egyház volt hivatva sugározni; de épen akkor ütött ki az a csodálatos lelki járvány, azokkal az új eszmékkel s új irányzatokkal, melynek hordozója két vágy volt, egyrészt a földi dicsőség s szépség, másrészt pedig a tudás s a világmeghódítás s lefoglalás vágya. Az új élet e lázában a reneszánsznak az az iránya, mely a szép formák mellett a hitet megtartotta s örült Plátónak, mert az is Krisztushoz vezetett, az evangéliumhoz hű maradt; míg ellenben a reneszánsz másik szárnya a pogány formákkal átvette a pogány szellemet is s az evangélium helyébe Lorenzo Valla «De voluptate» című pizkokiratát ültette. S ez lett rémes s végzetes tévedése.

Tévedése nem abban állt, hogy a szépet szerette, sem abban, hogy a történeti pogányság művészi meglátásait fölhasználta, s természetességét irányadónak elfogadta; azt sem vesszük nekik zokon, hogy Plátót s a görög tudományosságot s a hellén nyelvet szerette; hanem azt rójuk fel nekik tévedésül s bűnül, hogy a szépséget s a hatalmat s a külső formát, valamint az élet ingereit többre becsülte az igazságnál, s hogy oda se nézett azoknak a nagy problémáknak, melyek az emberi lelket az örök igazságok s a végcél felé igazítják s abba belekapcsolják. A szellemi realitások megfogása nélkül nincs alap az ember lába alatt, s ebből származik azután az erkölcsi dekadencia.

A szépség, a hatalom, a művészet nem valók az első polcra; az az ismeretnek, az elvek s igazságok s a szellemi valóságok fölismerésének a helye. Ezek az elvek s ezek a szellemi valóságok tartják meg az emberiséget a helyes irányban, s mondhatjuk, hogy a vallási, az erkölcsi s a metafizikai igazságok mint elpusztíthatatlan s szétszakíthatatlan láncok fűzik az emberiséget céljához, Istenhez s boldogságához.

A reneszánsznak ehhez nem volt érzéke. A vezetőszeretpet a művészetnek s a szépségnek juttatta s vallás s erkölcs helyébe a szépséget s a művészetet léptette. A művészet lett a Megváltó; az lett az új korszak, az új kultúra világító napja. Ez által azonban meg lett zavarva, sőt föl lett forgatva a szellemi értékek rendje, s az igazság háttérbeszorításával nemcsak a szépség, hanem az ösztön s az érzékiség tolongott előtérbe. A Borgiák igen szépek voltak, a Cesare Borgia is,

mielőtt a vérbaj szét nem marta arcát, amiért is mindig maszkot hordott, alighanem szép maszkot a belső rothadás palástolására; a Lucrezia Borgia is szép nő volt s szépek voltak a Giulia Gonzágák, a Catarina Sforza-Riatik, a Catarina Medicik, de mindezek teljesen immoralisok, sőt amorálisok voltak, s nem is volt érzékük az erkölcsi szépség s a szellemi kiválóság iránt. Náluk minden a test s a hatalom. Erélyesek is voltak, de mindig csak hatalmi érdekeik szolgálatában. Ők már elérték a Nietzsche által hirdetett új kultúra magaslatát, hogy megszabadultak minden szellemi kötelektől, mely őket Istenbe s a lélekbe kapcsolhatta volna. Ez a paralitikus szertelen ember hirdette ugyanis, hogy az emberiséget meg kell szabadítani a három lánctól, melyet a vallás, az erkölcs s az eszmélődő bölcsészet rak reánk. Ő ezt a beállítást az embernek a felsőbb szellemi valóságba «Ketten-krankheit»-nek, láncos betegségnek hívta.

A reneszánsz e fölszabadítását már négyszáz év előtt hajtotta végre, s a szellemi nagy realitásokból kikapcsolódó tízezer — hál' Istennek, az egész reneszánsz-társadalom száma többre nem is rúgott — e fölszabadulás után vígan csörtetett az érzékiség s a korrupció ingoványába. A humanista pápák alatt világiasodott el az egyház, s a reneszánsz korszaka a maga érzékiségével, frivolitásával, lelkiismeretlenségével s amoralitásával teljes ellentéte s tagadása lett az aszketikus, középkori moralitásnak. Nem tagadom, hogy a művészetnek nagy lendületet adott, de ugyanakkor emancipálta az érzékiséget, s mikor a maga módja szerint meglátta a szép világot s rajongott a görög istenekért, ránkhozta az agnoszticizmust s az atheizmust is. Szóval Faust első része után következik a második rész, a maga tehetetlenségével, kapkodásával s elégtelenségével. A nagy művet, az emberi életet ez alapon s e mértékek alkalmazásával nem lehet tető alá hozni.

Minden élet, bármily bravuros s erélyes legyen, csak szépségre építve, okvetlenül romnak épült szomorú emlék lesz, mely azt kiáltja világgá: így ne építetek, ha elromlani s tönkre menni nem akartok.

Nekünk más eszményünk van. A mi eszményünk az igazság alapján álló s az örök értékek mértékei szerint fölépített szépség. Ez a szépség nem egyéb, mint az igazság s a jószág formája. Mint ahogy az élő természetben a szépség csak öltözet; csak kifejezése s bátor megnyilatkozása a való élet energiájának. A szépség mögött az erő és egészség s a jól megkonstruált valóság áll. Azért az igazi szépség soha sem hiú,

vagyis nem üresség, hanem tartalommal s valósággal teljes forma.

A Boldogságos Szűz kultusza az erkölcsi szépséget sugározza belénk. E szépség a lelkiélet kifejezése, melyet örök igazságok igazítanak el s isteni törvények mértékei alakítanak. Fények s harmóniák töltik ki s járnak benne, s csengésüket meghalljuk, s hódító s lelkesítő hatásukat megérezzük. Így lesz a szépség a Szent Szűz tiszteletében a szó szoros értelmében az erkölcsi jósággal szorosan összefüggő érték, melytől a lélek tisztábbá s szebbé s fölényesebbé lesz. A Szent Szűzhöz hasonulva, kit szeretettel tisztel, mondhatja el a szentírás szavát : «Egészen szép vagy Mária, s makula nincsen rajtad».

Hol maradnak ettől a reneszánszi s a nietschei eszmények?!

A hereceprimás aranymiséjén.

(1924)

Ötven év hosszú út ; erre az útra az Ég napsugara és árnyéka vetődött, de rátűzött annak a felsőbb másik életnek a tüze is, és Isten sok, végtelen kegyelme. Ötven év munkája nagy munka, ehhez tűz, szeretet kell. Magyarország ez idő alatt megmozdult, szárnyra kelték a lelkek, a szerzetesintézmények szelleme megfinomodott, a hittanítás tökéletesbült, a missziók gőzekéje kavarta fel a szellemi magyar avart, *reneszánszot éltünk, amelyből kivette a részét Őeminenciája*.

Hármas ünnep van ma : ünnepel Őeminenciája, ünnepelnek a katolikus hívek, az anyaszentegyház és ünnepel Magyarország. E három gondolat köré csoportosítom szavaimat.

Ünnepi öröm — Ünnep : lendület. Akinek ünnepe van, annak muzsikál a szíve, bárhol jár, sivatagban vagy jéghegyek között, süket, önző emberek tömegében, mindegy : ünnepe van, mert énekel a szíve. De ha résztvevő emberek között ünnepel, akkor is a külső ünneplés, a márvány, a csillogás csak keret ; a gyöngy, a fenséges drágakő : a jubiláns lelke. A primásnak, az aranymisés papnak az öröme az, hogy az Isten kiválasztotta, elhívta, felszentelte és felemelte : *«nemcsak szolgál, barátom lész, mert bensőségembe állítottalak téged»*. Ezek nagy gondolatok, krisztusi koncepciók. Ennek az aranymisés papnak, ha reszketve bár, el kell hinnie, hogy az Isten küldötte, hogy az Isten nyomában a lelkeket megtisztítsa.

Mi az igazi öröm : kincs, hír, fény, paloták, cím, rang? Az igazi öröm az, hogy az Isten szeret, hogy az Isten megcsó-

kolt engem, a lelkét adta nekem. Erre jogcím nincs, mint ahogyan nincs jogcím a májusi napsugárra ; azt az Isten adja. Miért? Mert szeret minket. Öminenciája gondolatai visszaszállnak Szakoicára, a szülői ház felé, ahol a mély hit lelkében meggyökerezett . . .

De ünnepel ma az anyaszentegyház is. Az egyház egységét kisugárzó bíborosnak az ünnepét üli, és mi mindannyian részt kérünk ebből. Az egész keresztény nép a legnagyobb méltóságot látja a papságban, nem a királyi, kormányzói, hadsereg élén álló méltóságot, hanem a szellemi, lelki világét. Az a keresztény nép Krisztust keresi mindenütt. Krisztus helyett áll mindennek alapja, gerince a világban, a világtörténelemben : az anyaszentegyház. Az Isten legnagyobb ajándéka az anyaszentegyház, az egyház, a fáosz, a mi életünk levegője. A keresztény nép szereti az egyházat, úgy szereti, mint Fénélon, aki ezt vésette a sírkövére : «Feledkezem meg magamról, ha rólad megfeledkezem, római anyaszentegyház». Ezek a tömegek, kegyelmes uram, mind az egyházi rend dicsőségét ünneplik Eminenciádban.

Magyarországnak is ünnepe a mai nap. A magyar alkotmány királykoronázóvá tette az esztergomi érseket. És ez a magyar szent korona a királyi tekintélynek és nemzeti szabadságnak szimbóluma, a magyar nemzetet és a nemzetiségeket egy corpus politicummá összefogó szent kapocs, a magyar nemzet kilencszázéves kultúrájának palládiuma. Ezt a koronát a pápa tette Magyarország oltárára, ezt a koronát a prímás, az esztergomi érsek veszi le az oltárról és teszi a felkent király fejére. A királykoronázás liturgia, egyházi szertartás, a király nemcsak a nemzet királya, hanem az Istennek felkentje. Ezért a koronázó esztergomi érsek igazán Magyarország főpapja. És mert a főpap ünnepel, ünnepel az egész Magyarország. Ünnepel az a szép nagy Magyarország, amelyet most elszakítottak tőlünk, ünnepel az a Csonka-Magyarország és mint egy rongyos rokkant, felemeli csonka karjait az égre, hogy kegyelmet, az Isten irgalmát, az Úr Jézus áldását esdje a királykoronázó főpapra.

Megmondom, miért imádkozik ez az egész ország, miért imádkoznak ott túl a demarkációs vonalon. Amikor Eminenciád mint kispap térdepelt és imádkozott az érseki kápolnában, négy címert látott ott. Ott látta Ozor Miklós, Szelepcsényi György, Pázmány Péter és Szcitovszky János címerét. Ezek közül három a széttört ország főpapjának volt a címere. Sztét volt törve akkor Magyarország. Amikor Eminenciád, mint

kispap ezeket a címereket nézte, esze-ágába sem jutott, hogy ötven év mulva szintén ott foglal helyet a címere, még pedig mint a széttört Magyarország főpapjának a jelképe. Ahogy Pázmány és a többiek nézték Nagyszombatból, Szombathelyről az elszakított Esztergomot, úgy nézi Eminenciád az idegen hódoltság alatt lévő esztergomi egyházmegyét. Hát miért imádkoznak itt és ott túl? Uram, adj a főpapnak egész címet, adj neki egész egyházmegyét, add a koronát tartó főpapnak a korona alá tartozó egész Magyarországot!

Kedves testvéreim, ezért ünnepel Magyarország. Sokan vagyunk itt, de sokkal többen ünnepelnek velünk. Ünnepelnek, akik lélek szerint vannak velünk és akik elküldtek ide valamit. Tudjátok, mit küldtek? A könnyeiket küldték. A Zsitva, a Vág, a Morva, az Ipoly, a Garam, mind-mind eljött ide, a könnyeik folytak ide, a könnyező Magyarország csak a könnyeit küldte ide. Hol vannak? Itt folyik a nagy Duna, ott vannak, abban a folyamban hömpölyögnek a lelki szenvedések könnyei: ha Eminenciád belenéz ebbe a Dunába, képeket lát ott. Kékkő várát, a szentbenedeki apátságot, az ipolysági prépostságot, Óbarsot, Újbarsót, a bélyei régi templomot, Nyitra várát, Beczkót, Dévényt, Malacka és Szokolca könnyes képét . . . Amit itt a nagy Duna mutat, az mintegy képviseli azt a földrajzi és víztani egységet, de képviseli a magyar könnyek tengerét.

Nem mondhatok többet, minthogy itt, néhány száz méterre attól a könnyes Dunától, mindnyájunkat át- és átjárt ez a szent és felemelő érzés a mai ünnepen. Áldja meg Eminenciádat az Isten, akinek a kegyelméből ötven évet élt az oltár lépcsőjén. Kísérje az az áldás, amely mint stella matutina ragyogott az ifjúsága egén, legyen, ha nem is stella matutina, hát stella vespertina, az öröm esti csillaga. Ez a csillag hintse be kegyelemmel, fenséges érzésekkel Eminenciád lelkét. Prospere procede! Haladj, küzd le, vidd az élet keresztjét mindnyájunk örömére és annak az egyszer újra egységessé összeforradó Magyarországnak javára!

Mult és jelen.

Aki Székesfehérvár nagy multján s jobb jövőjén elmereng, azt két szellemi jelenlét kísérgeti; az egyik a történelemnek borongó lelke, a másik a küzdelmes jelennek s a jobb jövőt megteremteni akaró igyekezetnek szelleme. Mindkettő nagy hatalom s nem kívánhatok jobbat, épen Székesfehérvár érde-

kében, mintha azt kívánom, hogy bár lehetne a mai alkotás s törekvés stílusa olyan, hogy megütné a nagy multnak mérveit.

Ezt nem a mai törekvések lekicsinylésére, mint inkább a nagy multnak kiemeléseire mondom. Hiszen, aki csak húsz év óta is tanuja a város emelkedésének s mindazoknak a törekvéseknek s annak az ernyedetlen munkának, melyeket a város mai közigazgatása is dícséretesen kifejt, az be fogja ismerni, hogy itt a város kultúrája érdekében több történt, mint más, a lakosság számát véve, Fehérvárt meghaladó városokban.

Aki látja, hogy 30 év óta itt mi minden lett, hogy itt mily épületek és intézetek emelkedtek, hogy bűzös s patkányásta, most beboltozott vízárok s csatornák fölött mily pompás utcák nyíltak, hogy azóta itt vízvezeték, csatornázás, gáz- és villanyvilágítás létesült; aki hozzá még számbaveszi az iskolák s kulturintézmények fejlődését: az alig ismer rá a 30 év előtti Fehérvárra s annak nem lehet önkénytelenebb vágya, mint az, hogy adja Isten, hogy a fejlődés ez üzemből folytatódjék s hogy a város ügyeinek intézése oly hivatott kezekben legyen letéve ezentúl is, mint amilyenekben most van.

Nem mondjuk ezzel azt, hogy a városi kultúra ideálját elértük, de biztatólag hat ránk az, hogy e részben máris hol tartunk. Mert hogy itt azelőtt száz, nemhogy kétszáz év előtt mi volt, azt Székesfehérvár mai arculatának szemléletéhez szokott valaki alig bírja elképzelni. Romok és szegénység, tehetetlenkedés és elmaradottság, idegen érzésű polgárság, osztrák szellem s a nemzeti génusz teljes hiánya jellemezték a várost. Volt azonban akkor még valami, aminek hiányát a nemzeti kultúra érdekében nagyon megsiratjuk; 1700-ban még álltak Székesfehérvár falai s kapui, még állt Nagy Lajos mauzóleuma s talán Mátyásé is; tudták akkor még, hogy a hatalmas romok közt hol vannak a szent királynak s fiának s a magyar királyoknak sírhelyei. Igaz, hogy a város falai alatt terjengtek a lápok is, s aki akart vadkacsázni, annak nem kellett a Sós-tóra menni; fölzavarhatta azokat a mai víziváros s a törvényszék helyén is. Még nem volt meghúzva a Nádorcsatorna, mely a latin történetíró szerint: az «immensis paludibus obsita urbs», a végtelenbe húzódó mocsaraktól — Mór-tól s Várpalotától a Dunáig — körülvett város vizeit levezette volna.

Különben a város tele volt nagy épületek maradványaival, s nem lehet kifogásolni, hogy e romokat el akarták takarítani. Azt én sem kifogásolom, de nagyon szerettem volna

akkor Vámosy Lőrinc, kir. harmincadosnak s Perl bíró uramnak helyén lenni s a romok eltakarításával megbízatni. Mennyi érzéketlenség és bambaság intézkedett e körül akkor, mikor a Szent István király építette bazilikának maradványait s Nagy Lajos s Mátyás király mauzóleumát oly barbár nemtörődéssel kezelték s hagyták veszni, akárcsak török mecset s a dervisek piszkos, füstös putriai voltak volna. Össze-vissza építettek, útvonalakat húztak keresztül-kasul a romokon, úgy hogy később a nemzeti önmegemberelés korában ásatásokat kellett rendezni, hogy megtudjuk, merre is volt a templom. A királyok sírhelyeit, az egy III. Béláét kivéve, ma sem tudjuk, úgy hogy Magyarországon jobban járt Güll-Baba, mint Szent István és Mátyás király, mert annak sírjához járulhatnak buzgó mozlimek, de Fehérváron hiába kérdezik, hogy hol van Szent István király sírja. Lehetséges, hogy az utca kövezete vagy a konflis-állomás aszfaltja alatt is!

De hát ez Magyarország sorsa! Idegen királyok birodalmának elhanyagolt provinciája voltunk; csak így lehetséges az a szörnyűség, mely Fehérváron a nemzeti szentelt tradícióknak sorsa lett.

A történelem szelleme itt romok sírjában hevert, szemfödője idgenségből, nemtörődésből s császári rendeletek pergamentjéből szövdött vagy inkább foltozódott össze. Lipót császár és magyar király ugyanis 1702-ben elrendelte, még pedig «atyai aggodalmas gondoskodásánál fogva», hogy a «hírneves Magyarországot» megszabadítja «a túlsok erőd terhétől» s épen azért «kegyesen megengedte», hogy Székesfehérvár falait lerombolják!

Mily egyszerűen mutatkozott volna be az a magyar apostoli király, I. Lipót, ha Szent István bazilikáját fölépíti, ha Nagy Lajos és Mátyás király mauzóleumait kijavíttatja, ha Szent Istvánnak és Szent Imrének s a magyar királyoknak sírhelyeit megjelölteti! Ha ezt teszi, akkor a szétszakított magyar nemzeti tradícióknak folytonosságát is visszaállítja. Hanem ez nem történt; helyette a rom rom maradt, a falakat lerontották s a lakosok a király rendeletére s a király példáján elindulva azt is széthordták, ami még különben megmaradt volna.

Csak egy darab várfal maradt meg a püspöki kertben. Hányszor állok e falon, s eszembe jön Nürnberg, hol még minden középkori erőben áll, s ahová elzarándokol a félvilág, nézni a nagy nemzeti csodát. Állok e falon s nézem, hogy a vásártéren mint eregetik sarkányaikat a fiúk, s megsóhajtom azt a

nemzedéket, melyik lenne, ha a sárkányok farka nem akác-fák s topolyák ágaiba, hanem a Boldogasszony-templom tornyaiba akadna bele.

Most nép lakik itt, melynek nemzeti érzékét keltegetni kell, még nem éber s még nem egységes eléggé. Nagy, nehéz munka a szétszakított tradíciók fonalát valamiképp egybe-kötni. Ha a várfalak s a kapuk, a templomok s monostorok állanának ; ha Szent István s Szent Imre sírján lámpák égnének ; ha Nagy Lajos s Mátyás mauzóleumaiban koszorúinkat tennénk le, akkor a munka könnyű volna ; de míg a történelem csak papiros s nem átélt jelen, addig még sok lesz a tenni-való.

Sebaj, megéri a munkát, s Székesfehérváron is azon dolgozunk, hogy a mai magyar élet az ősi, nemzeti kultúra gyökeréből fakadjon ; hogy az ősi koronázó város szelleme a mai nemzedéknek is lelke legyen.

Szent István.

Szent István király.

(1898)

Haza és egyház, nemzet és vallás, ez a két gondolat, ez a két szent valóság mozgatja az emberiséget a legkihatóbban minden égőv alatt. Két életnek vágya testesül meg bennük ; élni kívánunk a földön minél tovább, s mivel nem élhetünk soká személyesen, élni akarunk legalább nemzetünkben ; azután élni kívánunk föltétlenül és halhatatlanul, s ezt az életet az örökkévalóságban keressük ; az élet e két vágyából sarjad a nemzet s a vallás szeretete.

Mily szelíd és áldásthozó hatalom ez a két szeretet a békének csendes, százados munkájában, a művelődés s a haladás lépcsőzetes útján ; erőt fejleszt, erényt ápol, népeket nevel s tesz hatalmassá mindkettő s áldással hinti be az ipar s a jólét zajtalan ösvényeit ; de mily örült két hatalom ez, ha vérig sértve, bosszút lihegve fölkorbácsolja az emberi kedélyeket ; vihart arat, vért szomjaz, s nyomában járnak a legvérengzőbb harcok, melyeket a latin jellemez találóan azzal a szólásmódjával «pro aris et focis». A tűzhely a nemzeté, az oltár a vallásé.

A megsemmisülés harcai tombolnak a tűzhelyek s az oltárok körül. Mihelyt a harc odaért, mihelyt tűzcsóvái a tűzhelyt s az oltárt érik, akkor már nincs kimélet, megszünt a könyörület ; ott az egyik félnek vesznie kell, s a győzelemnek teljesnek kell lennie.

Emlékezzünk a római-pún irtó háborúkra ; akkor lánognak föl rémségesen, mikor már a karthágói tűzhelyek körül folynak ; emlékezzünk a husszita harcokra : az a fekete zászló s rajta az arany kehely, mennyi dac, elkeseredés, kegyetlenség, vérengzés fölött lengett ! Miért? Mert a zászló rúdja az oltárra volt tűzve. Emlékezzünk a legrémesebb s legvéresebb harcra, melyet a történelem ismer : Jeruzsálem ostromára milliő hullájával, tízezer keresztrefeszített vonaglójjával ; ennyi fanatizmust csak a tűzhely s az oltár egyesült lángja éleszthetett.

Ahol tehát erő kell békés alkotásra, vagy hősiesség kell pusztító harcokra, ott az «ara» s a «focus», a hit s a haza szeretetét kell föléleszteni, e kettőben kell a boldogulás reményét keresni. Ahol ez a kettő szét van választva, ahol a szívek e két szeretet közt meghasonolva az egyiket a másiknak rovására élesztik vagy tompítják, ott a romlás végzete kísért, s a pusztulás föltartóztathatatlan.

Épűgy vagyunk a mozgalmakkal. Erőtlen s éretlen a mozgalom, mely vagy a vallást ignorálja, vagy a nemzeti eszmét elhanyagolja. A nemzeti elem nélkül nincs a mozgalomban test és vér; a vallási elem nélkül nincs szellem és íelek. <Külön> egyik se való tehát az embernek, még kevésbé a nemzeteknek. Nemzeteket lelkesíteni, szenvedélyeiket fölkorbácsolni, a tengernyi népet megmozgatni csak úgy lehet, akár politikai, akár kulturális legyen a mozgalom, ha belőle a nemzeti színeket s a kereszt jelének árnyalatait ki nem felejtjük.

Magyarország életében ez a két nagy hatalom: nemzet és vallás nincs különválasztva; de sőt legharmonikusabb kifejezést nyer épen a nemzet első királyában, Szent Istvánban. A magyar nép nemzeti ünnepe keresztény vallásos ünnep; a mi nemzeti királyunk az Istennek szentje; a mi koronánk szent korona; első királyunknak nincsen sírja; ha sírjához kívánkozunk, oltárhoz vezetnek s rothadatlan szent jobbára mutatnak; ha nemzeti ünnepet ülni akarunk, letérdelünk s imádkozunk; mintha nemzet és vallás közt, haza és egyház közt, magyar korona és aureola közt, trón és oltár közt, nemzeti lelkesülés és Isten-tisztelet közt különbség nem volna. Boldog a nép, mely ezt a kettőt így egyesíti, s mely lelkesülését a hazáért s a nemzetért a vallás és egyház szeretetének lángjain hevíti.

Szent István király képezi eszményképét e két, szent érzelem osztatlan egyesítésének, s e világtörténeti nagyságában útmutatója lett egyszersmind a keresztény hazafiak életrevaló törekvéseinek. Ne szakítsuk szét e két hatalmat; egyesítve egymást gyámolítják; szétszakítva egymást fogyasztják s emésztenek. Ha őszintén kívánjuk a magyar nemzet nagyságát: adjunk neki «focus»-t, de adjunk neki «ara»-t is; tűzhelyet és oltárt. Oltárokból tűzhelyeket építeni szentségtörés, s tűzhelyeket lerontani, hogy oltároknak kerüljön hely, esztelenség. Szítsuk Szent István emlékével magasra minden magyar kebelben a vallás s a haza szeretetét; csak e párosult érzélemmel szívünkben leszünk képesek meg-

érteni s megünnepelni a magyarság első királyát, apostolat és prófétáját, Szent István királyt.

De épen úgy legyünk meggyőződve arról, hogy erőteljes, az egész nemzet érzését és lelkesülését, kivált pedig kulturális haladását fölkaroló mozgalmat a kereszténységnek a programmból való kihagyásával eszközölni nem lehet. A legmélyebb s a nemzet lelkének a legkényesebb vonzódását, érdekeinek legföltettebb s legelső cikkelyét ignorálni, oly szarvashiba, melyet semmiféle furfang és eszély jóvátenni képtelen. Halvaszületett gyermek, s nem a közérdek karjaiba, de a feledés sírjába való az oly nemzeti politika, mely a vallást ignorálja, hogy elzüllyék; nem védi, hogy rüghasson rajta kedve szerint bárki. Mi Szent István király fontoság alakjáról mást olvasunk le, az ő egyénisége e két üdvhozó hatalomnak elválaszthatlan egységét állítja elének. Alakja nemcsak eszménykép, de programm is; a magyar nemzet haladásának s megerősödésének programmja.

Tiszteljed atyádat . . .

(1902)

A magas Tátra legmagasabb csúcsa már nem Gerlachfalvái, hanem a királyé. Ott, az égbemeredő szirt homlokán ragyog a király neve. Ez a királyi csúcs kiereszti jobbra-balra lejtőit, az egyik oldalon le Pozsonyig, a másikon egész Orsováig, s e sziklakarokkal szorítja földrajzi egységbe a szép Magyarországot. Sziklagerinc képezi falát a gyönyörűség e kertjének; négy folyó öntözi ezt is, mint a régi paradicsomot; földjének veleje a lángliszt, vére a tüzes bor; elmondhatni róla is, hogy tejjel és mézzel folyó.

S valamint a térben égbemeredő csúcsok, a sziklakarok foglalják egységbe az országot: úgy az időben égbemeredő tettek, halhatatlan hősök, kiolthatlan emlékek tűzoszlopai világitanak fölötte. Ezeknek is van erejük, ezeknek is van egységesítő hatalmuk; de ez a hatalom már nem a vidékeket, hanem a lelkeket foglalja egységbe; ez a hatalom nem a földrajzi egységet teremti meg, hanem a nemzeti egységet. A nagy férfiak, a nagy tettek emlékei láncot vonnak a lelkek köré, melyeken tükröződnek, s az érzelmek tüzeit gyújtják a szívekben, melyeket rokon vér táplál. A közös nagy gondolatok egységes öntudatot, a közös nagy érzelmek egységes lelkesedést támasztanak mindazért, amiért azok az úttörők küzdöttek, égték és szenvedtek. Ez egységes öntudatban, e

közös érzésben s lelkesülésben alakul ki a nagy nemzeti test ; így lesz milliőkből nemzet, így a porból haza.

De ha a földrajzi egységet összefoglaló magaslatok közt van egy királyi orom : úgy a nagy lelkek s az általuk létrehívott nagy tettek láncolataiban van szintén egy kimagasló vezéralak ; fölséges, tiszteletreméltó, ősi, komoly, mint a Tátra felhőbe borult csúcsa : ez a Szent Király.

A nemzet, mint nemzet a köztudatból, a közérzésből, a ráhagyományozott nagy eszmékből s a történelem halhatatlanságától informált nagy emlékekből élt. A nemzeti tradíciók a népnek lelke. Míg a hagyomány él, addig él a nemzet. Ameddig lelkesül az ezeréves alkotmányért, az ezeréves művelődésért, a kilencszázéves szent hitért; ameddig a kilencszázéves szent korona felébreszti ragaszkodását királyhoz, országhoz, földhöz, szabadsághoz ; ameddig kincsét képezi a nemzetnek a régi alkotmány, az ősi függetlenség, a régi hősiesség, a meg nem szakított jog és igazság : addig él, s csakis addig él a nemzet.

Ez a hatalmas, ezeréves nemzeti élet, ez áthagyományozott kincsek, ez a századokon átnyilalló közérzés és közlekedés elsősorban a Szent Királyra utalnak vissza. Mint a Tátra csúcsa, úgy emelkedik a magyar nép multjában az ősz király alakja, vele forr össze a haza-megalapítás szentelt emléke, s homlokán dereng a szent korona fénye. A Szent Király lábai mellett ül a nemzet géniusza s pajzsára írja a hármasság hegyet s föléljük a keresztet ; a Szent Király terjeszti ki kezeit s befoglalja a szent korona abroncsába a hazát, a nemzetet. Ez az az abroncs, mely szorosabban köti össze a nemzetet, mint a vámfák, a határkövek és fegyveres seregek : ez az az aranyfoglat, melybe bele van foglalva a népnek alkotmánya, s oldalaira rá van zománcozva a történet minden nevesebb eseménye.

Többet mondok : Magyarország népeiben e szentelt, nemzeti tradíciók vallásos tiszteletnek tárgyaivá lettek ép a Szent Király kapcsán. A magas Tátra ormából oltár lett, s a magyar népnek pátriárkájából *szent* lett. Mert nem frázis az, hanem valóság, hogy mikor a magyarság multját s dicsó emlékeit akarjuk ünnepelni, örömünk imává magasztosul ; mikor lelkesülni kívánunk fölséges példákon, lelkesülésünk Isten-tiszteletté fokozódik ; midőn első szent királyunk sírját keressük, az örök Isten oltáraihoz vezetnek : mintha nemzet és egyház közt, trón és oltár közt, nemzeti lelkesülés és Isten-tisztelet közt különbség sem volna, vagyis inkább, mintha

e két elem egymásba fonódva hatalmasabb egységben, egy vallásos nemzet érzésében virágoznék ki.

Ha a nemzeti nagy hagyományokat a vallásos érzéssel párosítjuk, akkor lelkesülésünknek a legeszményibb irányzatot adtuk s a nemzeti öntudatot a lélek legmélyebb rétegeibe, gyökereibe rétegeztettük bele.

S mindkettőre szükségünk van.

Az európai népek elvesztették a hagyományok tiszteletét; bennük a változatok kegyetlen játéka eltompította a multnak s jelennek egyben való átérzését, meggyöngítette a nemzet egységének tudatát a hatalomra vergődött idegen elemek befolyása alatt, elhalványította a vérrokon hősöknek, vezéreknek s királyoknak képét. Pedig hiába, a történelem bizonyítja, hogy a népek nagyságának, életerejének és hatalmának delelőpontját a tradicionális események tisztelete képezte, a rajongó ragaszkodás Istenhez, királyhoz, hazához, s ugyancsak, hogy költészet s művészet a nemzetek életében ez eszmények rajongó szeretetétől kelt szárnyra.

Honnan vegyük már most a nemzeti s a szellemi életnek e kellékeit? Ki tanítson nemzeti eszményeket szeretni s tisztelni? Ki derítsen sívár, önző korunkra tavaszt? Honnan vegyük a művészet és költészet, szóval a nemzeti lélek kilendüléseit?

Megmondom én. Tanuljatok idealizmust, de nem bármilyet, hanem idealizmust a javából; tanuljatok áhitatot, bensőséget, tanuljatok áhítatos idealizmust! Tekintsetek áhitattal, szent meghatottsággal a koronára! Tekintsetek Istent tisztelő hűséggel a király szentelt személyére, nem mint gyarló halandóra, hanem, mint a tekintély hordozójára s az ezeréves nemzet fejére! Tiszteljétek hőseitekben a szenteket s magasztaljátok föl hazaszereteteteket vallásossággá — s meglátjátok, hogy leolvad szívelekről az érzéketlenség jégkérgé, meglátjátok, hogy ismét lelkesülni tudtok majd a nemzet ideális javaiért, s ez érzések eleveenségétől életre kap a nemzeti öntudat, s népünk egy új virágzásnak tavaszába lép.

Az idealizmusnak e nemét sehol sem tanuljuk meg jobban, mint hagyományaink szent ormain, szentjeinknek oltárainál. Itt leli a hazafias lelkesülés a legeszményibb irányt, itt mélyed a nemzeti öntudat a lélek legmélyebb rétegeibe. Mily óriási szolgálatot tesz tehát a hazának s a nemzetnek, ki a Szent Király napját, mint a haza s az egyház ünnepét üli meg, s az által a nemzeti nagy tradíciókat az oltár lábához állítja, az idealizmusnak legtermékenyebb talajára s az eré-

nyes érzések legbiztosabb alapjára. Eszményeknek alkalmasabb helyet széles e világon találni nem lehet! Róla mondja Guizot: «L'église est l'école du respect ;» mi pedig úgy tapasztaljuk, hogy a templom s az oltár nemcsak a tisztelet tudásnak s az emberi érzésnek, hanem a hazafias kötelességtudásnak s a nagylelkűségnek is iskolája!

Magyarország ezredéves élete e talajból nőtt ki izmos tölgyként, s aki ezt a talajt széthányja, az magát a tölgyet hervasztja. S amint eddig volt, úgy lesz ezentúl is. Ezt a fát átültetni nem lehet; életnedvét, fejlődési képességét csakis a régi eszmények folytonossága biztosítja.

Álljon hát a Szent Király alakja Magyarország népeinek szellemi élete fölött, mint a Tátra orma a földrajzi Magyarország fölött, s foglalja össze az érzés egységébe a nemzet millióit! Álljon, mint az orom, melyet felhő takar s villám koszorúz, s képezzen sziklagátat a beözönlő idegen vér s idegen érzés árja ellen! Járuljon hozzá Magyarország népe valóságosan hazafias érzéssel s szívja magába a friss, ózonos, illatos levegőt, mely a magaslatokról, a multnak nagy emlékeiből áramlik feléje, s igyék a hegyek forrásaiból erőt s ellentállási képességet! S akár csügged, akár hevül, nézzen hőseire! «Minden ember hősokeket keres — mondja Carlyle — kiket tisztelhesen!» Hát legyen úgy; de nekünk nem kell hősokeket keresnünk, hiszen szemeink előtt ragyognak, élükön a Szent Királlyal. Tiszteljük tehát őket a természetes érzés s a vallásos szív párosult lelkesülésével!

Isten óriása.

(1905)

Kedves keresztény hívek! Mi több: a templom, vagy a szentje? A templom szét van dülva, falait szétszedte töröktatár, de a szent él. Mi több: csont, por, hamu, sír, vagy az Istenben megdicsőült s a nép hitében élő lélek? Csont, por, hamu elszóródott, sírját hiába keresem, de a megdicsőült lélek él, mint ragyogó nap jár fölöttünk, melyet a magyar nép egéről lekasztani nem lehet. A népnek szívében él a szent mint a nemzet atyja és királya; Magyarország fölé hajolva látja alakját, mintha édesatyja hajolna gyermekének bölcsője fölé. A világtörténelemben él a szent, mint óriás, ki az első évezred végén megindul, hogy egy új évezredbe tapossa bele nemzetének útjait. A kereszténység életében él a szent, mint hatalmas szellem, az erős akarat és a kegyelem nagy

stílusában kialakítva s az erény eszményi magaslataira emelkedve, s elragadtatva kiáltom : hisz ez ő, s én őt keresem ! Nem a sirt, a port, a templomromot, hanem az Istenben megdicsőült szentet ; azt a lelket, ki hitet oltott és lelket vert belénk ; azt a hatalmas szellemet, ki egyéniségének bűbájával ragyog felénk kilencszázéves sötétségen át ; azt az eszményi nagyságot, mely hódolatot követel s ugyanakkor magához emel.

1. Mi jellemzi Szent István szellemét? Minden szellemóriásnak, legyen az költő, filozóf, művész, szent, belső, lelki világa van, melynek sötétségét vagy ragyogó fényét kiárasztják korukra. E világ mély mint a tenger s magas mint a csillagos égbolt. E belső világban gyúlnak ki az eszmék, fényükből szórnak fényt s kincseik aranyporával hintik be a környezet olmos levegőjét. Szent István lelki világát a XI. század komoly, szent kereszténységének eszményei töltötték ki. Lelkében ragyogtak Krisztus s a Szent Szűz s a szentek ideáljai, a pálmás vértanúk, a liliomos szűzek ; gondolatai mind az örökkévalóság jegyében álltak. Lelkülete istenfélő és gyermekded, áhitata illatos és lendületes volt ; a kétség felhője nem vetette reá árnyékát, s kedélyét a szent béke varázsa ihlette. A XI. század kultúrája minden ízében össze volt forrasztva a kereszténységgel ; iskolái mint a fecskéfészkek a templom oldalán ; városai mint a kagylók, melyeknek gyöngyei a dómok voltak. Ez a szellem ugyanakkor egy félhomályos, misztikus homályba vezetett, mely a világitéletet várta s a predestinációnak aggodalmaival volt telítve, azért alázatos és penitenciás volt ; kegyelemre utalt s imára tanított.

E csodálatos, bűbajos világban élt Szent István, lelke itt feszült meg, itt lett a vágyak emberévé és az imádság angyalává ; s amivel ellelt, azt kiáltotta ki a világba : Krisztust ! Krisztust, a valóságos Istent, az Üdvözítőt, a bűnbocsátót, a kegyelem forrását, az örök élet megnyitóját. Ennek a Krisztusnak építette templomait, az ő kegyelmét lehelte életébe, az ő erejét fektette törvényeibe, az ő tekintélyét tűzte föl koronájának görbe keresztjébe, ezt foglalta kardja markolatába, az ő imálandó vérével pecsételte meg alkotásait.

Ezt az imálandó Krisztust kiáltja felénk is Szent István, prófétánk és apostolunk, s óva int, hogy ne alkudjunk meg ez örökségünkön senkivel, sem modern prófétákkal, sem bűbajos génuszokkal, sem a káprázatos haladás imponáló hatalmával.

Mert járnak köztünk is modern próféták, kik a géniusz ragyogásában s az ékesszólás varázsával hirdetik Krisztust, de nem az egész, nem a keresztény Krisztust.

Róla ír fölségesen Goethe s hirdeti, hogy az isteni senkiben sem gyulladt ki oly ragyogóan mint Krisztusban, jóllehet fölragyogott az Sokratesben, Plátóban, Rafaelben, fölragyog a napsugárban s jelentkezik a fenyves illatában. Ime, az isteni Krisztus. De ez nem a keresztény Krisztus. Goethe is érzi, azért mondja Gretchen Faustnak: «du hast kein Christentum». Mert a kereszténység Krisztusban a valóságos Istent hiszi Péter apostollal: «Te Krisztus vagy az élő Isten Fia»; és a meggyógyult vakkal leborul előtte és imádja; «et procidens adoravit eum.

A modern szellem Krisztusban ünnepli az eszményi embert. Róla ír fölségesen Chamberlain, hogy aki Krisztust valamikor nemcsak szemmel, hanem lélekkel látta, azt többé el nem felejtí. Igen, Krisztus az eszményi ember, de akiben közénk lépett az üdvösség. Lépten-nyomon a maga személyéhez való viszonytól teszi függővé az üdvöt. Ő nemcsak vezető, hanem ő az út s az ajtó. Beszédeiben mindenütt az járja a főszerepet, hogy «énérettem», «énbennem», «éntőlem». Sohasem lépett fel a történelemben ember, ki így följé helyezkedett volna a világnak s minden egyes emberi léleknek.

A modern szellem ünnepli Krisztusban a szenvedő, könyörületes, irgalmas embert, a szenvedések emberét, az alázat, a megadás, a tűrés típusát. Róla ír fönségesen a sötét Tolsztoj, ki bógáncsot, tövisszörűt s kancsukát lenget kezében. Igen, Krisztus irgalmas és megadásteljes, de az ő szenvedése engesztelő s helyettesítő áldozat, miatta s általa nyerünk kegyelmet mindnyájan. Ő megbocsátja bűneinket, s nekünk az kell; bármennyire botránkoztak s botránkoznak régi farizeusok s modern hitetlenek, mégis csak igaz, hogy az emberi szív érzi bűnösségét s bűnbocsánatot, irgalmat, üdvösséget keres, s azt meg is találja, de nem a tehetetlenül szenvedőben, hanem a szenvedést s halált a föltámadás hatalmával legyőző Istenemberben!

Ez erőteljes, mélységes keresztény hit ragyog Szent István homlokán, ez koronájának görbe keresztjén. E szellemmel eltelve áll a magyar nép élén s égbe nézve kiált felénk: ime, látom nyitva az eget s Jézust az Isten jobbjá felől; Jézust az Istenfiát, az Isten üdvözítő erejét.

2. Szent István második jellege az életszentség, melynél fogva az evangéliumot nemcsak hirdette, hanem átérezte s

átélte ; Krisztus tanát, a hitet s az eszményi tökélyt önmagában kialakította.

Az evangélium szép szó ; Isten országát hirdeti, Isten útjait készíti. Jön az Isten kegyelme, jön s eláraszt édes, erős, vigasztaló áldásaival, ezt igéri. Próféták énekliek, apostolok hirdetik ; de a legszebb szó is csak szó marad, a proféták a levegőt verdesik, apostolai világutazóknak minősülnek, ha az a fennhangoztatott s megígért Isten-országa nem köszönt be tényleg, ha a szóból új, életerős vallás, ha élet nem lesz. Krisztus Urunk is úgy tartja : Verba mea spiritus et vita, az én igém szellem és élet. Igen, szó kell, mely szellem, s melyből élet legyen ! S tényleg az életet teremtő szellemet sürgetik mindenütt. Megjelennek köztünk hatalmas szellemek, filozófok s fölséges életrendszereket alakítanak ; csatlakoznak hozzájuk művészek, «több nemesebb élet» a jelszavuk. Dolgozik az ember ekével, boronával ; az iparos kézzel, túvel ; a művész ecsettel, vésővel ; a több, a jobb életet hajszolja valamennyi ; kardból csinálnak kalapácsot ; összetörik a sziklákat, kiolvasztják a vasat, a nemes fémeket, a több életért. Ráöntik a gondolatot fára, kőre, ércre, a jobb, a több, a komfortosabb életért. Minden jó és nemes törekvés többé-kevésbé külsőséges ; a legjobbhat az szolgálja, ki az életet nem színben, nem kőben, hanem önmagában alakítja ; ki nem színeket, hanem szíveket hoz harmóniába s ki az erőt s a szépséget mint erényt, békét és szentséget önmagában átéli. Ezt a szent teszi. Krisztus gondolatait a szent éli át, eszményeinek ő ad testet, boldogságait ő élvezi. Bölcsék, művészek fölött elsősorban a szent a tettek embere.

Szent István is ilyen, nagy, fölséges alak ; a nagy tettek, a krisztusi képmásra alakított, nagy életnek embere. Az Úr gondolatai tükröződnek lelkén s az Úr nyolc boldogsága ünnepel szívében. Lelkén ott ragyog a lelki szegénységnek, az alázatnak nagy jegye a Végtelennel s imálandó intencióival szemben ; a mezítláb járó király szívből alázatos. Ez alázatot egyesíti a szelidség bájával ; hős ő, de nem üt kardjára erőszakkal ; tudja ő azt jól, hogy az emberiség haladását nem az erőszak biztosítja. Szívébe zárja a tisztaság boldogságát, mely a lelkiismeret örömében az Istent látja ; irgalmas szívű és lágy, könyörületes és sirni tud. A nyolc boldogság ragyogó szivárványában kifejlik Istvánban a jóakarát, az erőt, a bensőség és lelkesülést ; kibontott szárnyakon, szabadon, öntudatosan repül a nagy, az örök célok felé. Legyőzi a világot, amennyiben az durva, sötét, alaktalan, állatias, fölemeli a

természetet, finomítja érzéseit s az isteni kegyelem erejében kiemelkedik nemcsak környezetének lapályából, hanem évszázadok s évezredek magaslatai, az «örök halmok» fölé.

3. Így ragyog előttem István király, s mialatt gyönyörködöm nagyságán s lelkesülök érte, lelkembe hatol szózata : ezt tedd és élni fogsz. Teljél el hittel s töltsd meg szivedet tiszta erkölccsel, s belőled is alakul majd ember Isten hasonlatosságára.

Úgye ez kell nekünk? lelkes, ideális hit, mely emeljen köznapi szürkeség, fád, unalmas tengődés fölé; lelkes hit, mely lát s világosságot önt felülről az életnek s küzdelmeinek mélységeibe. Hit kell nekünk vagyis isteni gondolatok, melyek vezessenek, hit kell, vagyis nagy célok, melyek életünkbe lelket verjenek. Isteni gondolatok nélkül elvesz az ember, elernyed a lelke : es stirbt der Mensch an seinen Göttern ; a foszladozó istenkép a lélek hervadása. Azután pedig zsenialitásnál, tudománynál, művészetnél többre kell becsülnünk az életszentséget s sugallatai szerint kell kialakítanunk életünket. Az erkölccsel ellenkező irányzatok a hanyatlásnak, szellemtelenségnek s züllésnek útjai ; a lelki erővel elsorvasztják a testit ; mindent megesznek, de nem hogy vért csinálnának, hanem mérget ; esznek életerőt, mint ahogy a rozsda eszi a vasat, a penész a kenyeret ; eldurvítanak életet, modort, izlést ; még a nyelv is durva lesz, s mint ahogy a mocsaras földben megterem a dudva, s a harasztban kikel a kígyótojás : úgy az Isten oltárának romjain nagygyá nő az «ész istennőjének», a csúnya érzéki észnek bálványozása s vele a babonák raja. Ah, nem ezt, nem ezt, hanem életet, lelket, tehát hitet s tiszta erkölcsöt keresünk.

Mínderre a programm Szent István alakja, kire az egyház rámutat, mondván : ne fajuljatok el az Isten fiainak gondolataitól. Én is ha hallok a honfi keservet, mely a törpe közélet lapályairól fölzokog, hogy «völgyben ül a gyáva kor s határa szűk köréből őse saslakára, szédeleg, ha néha föltekint» ; ha hallok a magyar nép vágyódó énekét, hogy «hol vagy István király, téged magyar kíván», azt kiáltom nekik : ne sírjatok, hanem buzduljatok ; ne kételkedjete, hanem lelkesüljete s a hitnek idealizmusával s az erkölcs ősi erejével érvényesítete a gondviselés szándékait. Óriás áll Szent István személyében a nemzet élén, nyomaiban csak nagy, erőteljes nemzet indul meg. Induljatok hát meg s mondjátok : Hungaria prospere procedet regna. Édes magyar hazánk, Szent István nyomaiban járj, haladj, Isten segítsen. s hatalmad érvényesüljön !

Magyarok apostola.

(1908)

Vértanúi népek, milyen a magyar is, szeretnek történeti hivatásuk sugárzatába beleállni s a multnak nagyságán elmerengeni. Fölsóhajtunk ilyenkor mi is a költővel, hogy «Hej, nagy volt hajdan a magyar, nagy volt hatalma, birtoka, magyar tenger vizében hűnyt el észak, kelet, dél hulló csillaga ;» mikor pedig imádkozunk, akkor is síró vággal a multba tekintünk s mondjuk: «Hol vagy István király? Téged magyar kíván!» Ez az édes melankólia sehol sem szállhatja meg a hívő lelkét jobban, mint Fehérvárott Szent István király napján, mikor a régi dicsőség halvány fényénél földult sírok közt is őt keressük, utána vágyódunk s egyre rebesgetjük: hol vagy? hol vagy István király? De a szellemi világban, hol szakadatlan folytonosság uralkodik, hol a gondolatnak s érzésnek szikrája, épügy, mint akár a természetben a földnek por-szeme, nem vész el, s hol az idő örökkévalósággá válik, hallom a síró szóra a feleletet: Itt vagyok; ne keress a sírban, hisz lelkedben élek; ne sirass a holtak közt, hiszen haladásod, vívódásod élén járok s kilencszázados multból bár, de biztatóan nézlek; nemcsak nézlek, de védlek s vezetek! Jobbom, melyet «szent jobb kéznek» hívsz, száraz már, de a lelkem él, szellemem kihat, s ezzel a szellemmel, mely fölfogást és hitet nyújt, mely lelket világosít s szívet melegít, szeretnélek beoltani, hogy érzed, hogy vagyok, és élek, hatok és mozgatok. Igen, a multba mi csak azért térünk, hogy a jelenben erősebben éljük; halálról is a jobb élet miatt, keresztről dicsőség miatt, bukásról győzelmek miatt elmélkedünk: nem csoda tehát, hogy a keresztény magyarság ósapjáról, apostoláról és szentjéről is a több, jobb, mélyebb, boldogabb élet miatt eszmélünk; ezért keresi őt lelkünk, ezért zarándokol emlékéhez ma is ünneplő áhitatunk.

S ugyan ennek a több, jobb és mélyebb életnek miféle kiadása az, mely minket Szent Istvánhoz vezet? Kimondom mindjárt, hogy a szentnek hitből folyó, Istenben megnyugvó s a XI. században az Isten nagy gondolatait célszerűen és sikeresen megvalósító élete az, melyre figyelmeteket fordítom, hogy azt a mi korunkban körülményeinknek megfelelően utánozzuk.

1. Az emberiség életében az ideiglenes s az örökkévaló valamiképen egyesítve van; darab földből s darab égből, világból s az Isten országából tevődik s szövődik össze az ember

világa ; de az egyik korszak inkább az ideiglenes elemet, a másik inkább az örökkévalót érti meg s emeli ki, a szerint, amint a korszak iránya, győzelmei és vereségei, vívmányai vagy szerencsétlenségei vájják fejlődésének útját. Mennyire elütő világ volt az például, melyben Szent István élt ! Az ember, mint félig barbár állt a természettel szemben, mellyel nem bírt s melyet következőképp ellenségének nézett. A világ neki nagy titok, néma, kegyetlen szfinx volt, melyet értelmi ereje még alig fogott fel s melyben sok sötét, ördögi hatalmat s erőt látott. Nézetei naivak, győzelmekről még nem igen beszélhetett s ugyancsak nem érezte magát úrnak a földön, hiszen a természet erői, betegség, nyomorúság és halál uralkodott rajta. «E siralomnak völgyében, kik nyavalygunk nagy inségben», volt az ő jelszava. A társadalmi alakulás a kezdetlegesség hiányaival sok szenvedést hozott rá ; rend helyett bizonytalanság, jog helyett erőszak uralkodott, s a szolgálai munka jármába lefogott nép lelkén mély szomorúság árnyéka borongott. Ilyen korszak hisz, alázatos, vallásos ; a természetet s az életet csak kétes s bizonyára romlott értéknek nézi s természetes ösztönrel vágyik a más világ után.

Ez alázatos, küzdelmes korszakban élt Szent István ; e korszak atmoszféráját szívta, benyomásai szerint alakult, de szentté nőtte ki magát, vagyis sikerült neki a mélységnek, a fölségnek, a krisztusi alázatnak s kegyelemnek szálait önmagában az Isten erőteljes, szép s nemes hasonmásává szóni s lelkületéből s érzületéből a kor érzésének kétes vagy hiányos elemeit s azok befolyását kizárni. Fölszívta azt, ami erő és szépség volt korában s kizárta azt, ami tünékeny s beteges volt.

Ezért volt meg benne a középkor hite, az az alázatos, imádkozó, Isten irgalmát s kegyelmét leedső hit ; vonzotta őt az Úr. A világ hiúsága nyilvánvaló volt előtte ; keresztül látott délibábos hullámain ; lelke nem volt kritikus ; a kétély akkor még nem ütötte föl fejét, s a tekintély a földön Isten nevében intézkedett. Hogyan tudott István király imádkozni azokban a sötét, alázatos, román templomokban ; hogyan borult mezítláb a kereszt előtt térdre, hogy lelkébe nyomódjék a Megváltónak, az ég és föld királyának képe s e mély megrendülésben irántunk való szeretetből elszenvedett őt sebe !

Reménye az Isten országa felé irányult. Az akkori gyöngé ember, a vajudó élet küzdelmei közt, a siralom völgyében járva s annak nézve az egész világot, szinte természetes ösztönrel is s ugyancsak természetfölötti bizalommal kérte a segílyt, az égi erőt. Magát gyöngének, Istent irgalmasnak is

meg erősnek is érezte. De Szent István nemcsak azt az égi országot áhitotta reménylő lelke elé, hanem várta ő az Isten országát a földön is. Most, most jön el a Krisztus — mondogatták s hitték akkor sokan — s hitük telítve volt apokaliptikus reményekkel s félelmekkel. Így az örökkévalóság városában, a Krisztus országának mintegy portája előtt Szent István lelke is tele volt bizalommal s Isten-félelemmel, bánattal s reménnyel.

Az ilyen lélek lábai alatt a föld csak piederstál, arra való, hogy tapossa s emelkedjék rajta. A földet nem szereti, s ha dolgozik is rajta karddal s ekevassal, de ez a munka mind az égért folyik. Karddal is dolgozott Szent István, de többet költött szegényeire, mint a hadseregére; a királyi trónról szívesen lelépett s járt szegényei közt; erkölcsében tiszta volt s féltékenyen őrizte lelkét, mert népénél, trónjánál jobban szerette az örök életet s a végleges győzelmet.

Ellenben milyen más világ ez a mi világunk, melynek porondjáról s hitnek s kegyelemnek ez égbe nyúló hegyeire nézünk. Más világ, más világitás, más fölfogás, más érzés, más élet! A mai korszak az ember ideiglenes érvényesülésének korszaka, melyben az ész diadalait üli s erejének máris fölébredt s megerősödött öntudatában hivatást érez a föld meghódítására. Nem irtózik a természettől s földi életében is isteni föladatokat lát, melyek megoldását Isten tűzte eléje, hogy azáltal is több ember, nemescbb s úribb típus legyen. Sokféle crónek ébredését ünnepli kultúrájában, melyek izgatják, biztatják s újabb sikereknek fölséges látóhatárait nyitják meg előtte. Lát ő is ellenséges hatalmakat; küzd ő is hullám, villám, bacillus ellen, de küzdelmeiben győzelmekről beszél s sikereinek ingerei közt jobb világról álmodik. S úgye jól teszi?!

De ha így van, s ha győzedelmesebb a modern ember a XI. század jobbágyánál, mit akarunk akkor mi Szent Istvánnal, mit keresünk nála, mit kívánunk tőle? Azt keressük, azt kívánjuk, ami gyöngé és hiányos bennünk, s ami erős s életteljes benne. Nem földet, nem szántóvasat, nem is kardot kérünk tőle; ahhoz jobban értünk; de amihez nem értünk, s ami benne oly fölségesen megnyilatkozott, azt kérjük tőle: hitet, örök reményt, bízó, megnyugvó lelket, eszménységét, tiszta erkölcsiséget, lelkiismeretességét! Mert hiszen haladunk, hogyne haladnánk s fejlődünk is s mindezzel Isten napszámában állunk, de elfelejtjük Istent s a lelket, s betegek vagyunk a földnek azért, mert elhanyagoljuk az eget.

Istent felejteni s lelket elhanyagolni pedig rémes hanyatlás volna, melyért a leggyőzelmesebb haladás sem kárpótolna.

De hát úgy nézünk-e ki voltaképpen, mint akik kárpótlást keresünk Istenért, lélekért, örök életért világnál, kultúránál, jó életnél? Az-e a mai világ arculata, hogy feledve az örök kérdéseket, győzelmi mámorban ölelje a földet? Szó sincs róla. Hisz tudományunk minél tovább halad, egyre rámutat, hogy éther és durva anyag közt, úgy látszik, nincs különbség, s hogy az anyag szinte szellemmé, valami felsőbb energiává válik a radioaktivitásban. Hogy állunk az örök élettel mi, kik a fejlődésben a természetnek alaptörvényét tiszteljük s kik e törvény érvényesülésének végtelen perspektívákat nyitunk?! Már csak nem ellenezhetjük ezt az örök életet s szívesen vesszük a hit szavát, hogy van, a síron túl is van élet s ott érvényesül végleg az az érték, melyet az ember egyéniségében rejt. Mi a szolidaritásnak s társulásnak vagyunk hívei, de bizonyára nem az egyéniség kicsinylésére; hisszük tehát azt is, hogy az erkölcsi felelősség letörhetlen hatalma társuláson, szövetekezésen, szolidaritáson s szocializmuson túl érvényesülni akar s a halál, a nagy individuáló hatalom, amennyiben minden összeköttetést s kapcsolatot szétszakít s az embert önértékére szorítja, figyelmeztet rá, hogy mindenünk a lélek belső világa s a lelkiismeret rendezettsége. Ezekben a tételeken sem haladás, sem kultúra, sem a századok vívmányai nem változtatnak. A lélek mélységeit sem kitölteni, sem áthidalni nem lehet; óceánok azok, melyeken az örökkévalóság s az erkölcsi törvény fölsége tükröződik; óceánok abban a tekintetben is, hogy bár szántsa is fel tükrüket a korszerű eszmék s vívmányok csatája, korbácsolja is föl sírjukat a kétség és tagadás viharja; a mélységbe, az erkölcsi felelősség öntudatába, a nagy kötelességek átérzésének s az örök sejtelmeknek mélyeibe ez a vihar el nem hat; ott csend van, s e csendben lakik az örök vágy, a jobb élet várása, s e csendben szólal meg az Isten biztató s hívó szózata.

Mi tehát kultüremberek, bizvást tekintünk Szent Istvánra; érezzük, hogy nemcsak csont az ő csontjából, vér az ő véreből, de lélek is vagyunk az ő lelkéből; vágyunk, igényünk, kötelemünk a régi; eszményeink is az ő égboltjának csillagjai; legyen hát meg bennünk az érzék az örök hit s remény iránt, forrjon föl bennünk a szent lelkesülés, mellyel ragaszkodunk Istenhez s Krisztushoz, akitől elszakadni lelki-válság és nagy csapás, de soha a kultúra s a haladás követelménye.

Ne féljünk visszanyúlni távoli korok hitébe s elzarándokolni kilencszázad emlékeihez s ne hallgassunk azokra sem, kik mondják : többet tudunk, többet bírunk, minek mennék okulni s lelkesülni a régi multba? ! Úgye kiaknázzuk a köszénréteget, azokat az erőtelepcket, melyeket a régi évezredek erdőiben s mocsaraiban raktározott el számunkra a gondviselés? Úgye kiemeljük a sziklapadokból az aranyat, melyet fémes földekből, nem tudom, viz-e vagy tűz választott ki számunkra? Úgye kiássuk s ragyogó aranyfoglatba, koronánkba s gyűrűnkbe foglaljuk az évezredek homályban pihenő ékköveket, melyeket a természet kincstára őriz? S jól tesszük, ha az erőt, ha a kincset, bárhol legyen, az emberiség javára fordítjuk. De tegyünk így a szellemi világ s a történelem kincseivel is. Régi korok hite, a szentek lelki világa számunkra óriási erők s kincsek telepei ; hatoljunk beléjük ; ott találjuk föl a tiszta érzések aranyát, ott az eszmények ragyogó klenódiumait, ott mindenekelőtt a lélek hevét, mely századokon keresztül sem vesztette el sugárzását, most is melegít, mozgat és emel. Ily érzéssel, ily célzattal szabad a multba elzarándokolni. Azt mondja ugyan Emerson, hogy boldogok a népek, melyeknek nincs történetük ; de ezt csak úgy értelmezhetjük, ha ez a történet haladásuk gátja, ha nem viszi előbbre, hanem megköti őket. Ha pedig a történelem, az elmélyedés, az öntudatra ébredés, a lelkesülés forrása, akkor népeket nevel és boldogít, s így ellenkezőleg boldog a nép, melynek ilyen története van. István király is darabja ily történelemnek, tehát emelője a legmodernebb nemzedéknek is, nevelője a szentek unokáinak. Éljen hitünkben s szívünkben, gyulladjon ki emlékezetünkben, hogy felgyullassza a keresztény szeretetet s tetterőt, melynek erejében nemzet, haza, egyház, lélek boldog fényre derül. Amen.

Szent István király műve.

(1909)

A magyar nép kegyelele Szent István napján a multba néz, mely multja az intézményeknek, multja a harcoknak s győzelmeknek, de amely multban egy örök jelen áll, a keresztény eszményeknek jelenje. A multnak keresztény eszményei nem elmúlt eszmények ; Szent István eszményei sem multak el, köztünk ragyognak, s mi belőlük élünk. Lehet ugyan eszményeket is méltán elhagyni az esetben, ha kinőttünk belőlük, vagy az élet viszonyai változtak el körülöttünk, s e tekintet-

ben Szent István Magyarországa is nagyrészen a múlté; de mikor mi István királyt, a szentet ünnepeljük, akkor ő nekünk nem a mulandó multat, az elmúlt Magyarországot jelzi — mit is csinálnánk azzal — hanem jelzi azt az el nem múlt Magyarországot, a magyar nép életének multba mélyedő, de ma is élő gyökerét; jelzi a keresztény eszmét, az erkölcsi erőt, a szellemi irányt, melyről el kell mondanunk azt, amit Szent Pál Krisztusról mondott, hogy nem tegnapi, hanem mai is, hogy nem mult, hanem jelen s jövő is, vagyis örök valóság s érvényesülés.

Valóban Szent István király korába visszatekintve, a magyar nép úgy érzi, hogy újjászületésének s nemzeti létének hajtó erőit illetőleg István király oly közel áll hozzá, mint a tegnapi nap, sőt, hogy mindenestül belenyúlik a manapságba; érzi, hogy az a mult az övé, mert elve, eszménye, célja, föladata övé, s napszáma is egy s ugyanaz, az a napszám, melynek reggele kilencszáz év előtt hasadt s melynek estéje beláthatatlan, s adja Isten, hogy ne boruljon ránk még soká!

S mi hát az a napszám, mely Szent István kora óta a mai napig tart; mi az a mű, melyen folytatólagosan dolgozunk? Nem lehet az más, mint a magyar nép nemzeti s keresztény egyéniségének a kialakítása.

A nemzeti egyéniség élte s célja hasonló az emberi egyed kialakulásához. Nemzeteknek céljuk nem az impérium, az uralom, nem a harc és győzelem, nem a világra való kiterjeszkedés — mindez csak eszköz a célra, mindez csak fordulat és esély a nagy úton; hanem igenis a nemzetek célja az emberiség nagy munkájában való részesedés, az Isten gondolatainak a haladásban való kifejesztése s tulajdonképen ezáltal a sajátos nemzeti egyéniség kialakítása. Minálunk ez még szembezőköbb. Imperiális ábrándok nálunk kísértetszámba jönnek s nyomtalanul eltűnnek; távol vagyunk a nagy nemzetek viláгурalmi aspirációitól, s ha néha kis nemzetek viláгурalmával is találkozunk, de miután ezt azok, pl. Holland, Portugal, a tengernek köszönték, melytől mi elestünk, számunkra az például nem szolgálhat, s így figyelmünk inkább önmagunkra, a belső immanens nemzeti életre, a nemzeti munkára s boldogulásra szorítkozik. Célunk tehát résztvenni az emberiség haladásának nagy munkájában s kialakítani szerencsésen az erős, egészséges, nemzeti egyéniséget.

Szent István ezt a kereszténység révén vette célba s általa akarta azt kialakítani. Nemzetének egyéniségét kereszténnyé akarta tenni, nemcsak hitben, hanem jellemben is, vagyis

nemcsak a hitet akarta lelkébe oltani, hanem rá akarta önteni a keresztény civilizáció sajátos jellegeit; bele akarta illeszteni azt az ideszakadt darab keletet a nyugati kultúrába, s fejlődésébe beleültetni a néprétegek szintáját emelő, a különbségeket kiegyenlítő, a testvériséget fejlesztő, keresztény népszellemet.

Ez irányzatnak sok nehézséggel kellett megküzdenie a múltban s meg kell küzdenie a jelenben is.

Van a magyar népnek sok szép, nemes jellemvonása. Van intellektuális energiája, nem ugyan a tudományokba való elmerülésre s az elvont fogalmak birodalmának kiépítésére, de a józan világnézetre, melybe beleszövődik a keleti lemondás s az a meggyőződés, hogy kimérte Isten a tudás határait s embertől elfődé felséges titkait; filozófia s a filozófiák termő talaja, a miszticizmus, nem a mi hazánk. Van benne akarati energia, melyet igazságérzet, tisztesség, becsületérzés, türelem, megnyugvás jellemez; de a munkakedv, a fejlődés s a fejlődéssel járó harc, az alakulás, letörés és újjáépítés nem volt szenvedelme. Akadályozta a keresztény, kulturális haladásnak s egészséges, erős népeletnek kifejlesztését Magyarország helyzete is, mely Európa védőbástyájává avatta a nép mellé s kezébe kardot nyomott: háborús, harcias ideálok tiszteletére, úgy hogy azok kultuszában meghagyta a magyar népet, mely kultusz mindenütt az erőszak, a kiváltságok s a nemeség előjogainak kifejlesztésével járt. A harcos mindig úr akar lenni; harcolni s győzni s mást legyőzni s más fölött uralkodni akar; szenvedélye, hogy más nyakára üljön. A magyar népnek ideálja több-kevesebb öntudatossággal ma is az, hogy úr akar lenni s nem akar dolgozni. Ahol pedig sokan akarnak urak lenni, ott természetesen sokaknak szolgálknak kell lenniök; az uralkodó osztályok árnyéka a messze elmaradt árnyba, sötétségbe s inferioritásba szorított nép.

E bajokban sínylődünk ma is, s e bajokon kell segítenie a keresztény restaurációnak s mindenkinek, ki erős, keresztény, nemzeti életet sürget.

A magyar nép ma is két zónára szakadt: a romlott intelligencia s a gyöngye két egymástól messze vetődött zónájára. Ma is a középkori rétegesedés jellemzi, mert ma is két osztálya van, az úriosztály s a szolgálai — akarom mondani, a népnek osztálya. Két zónát azért emlegetek, mert intelligencia és nép ugyancsak távol esnek fölfogásban, műveltségben, életmódban. A népet ugyan vallásosnak mondják, de ez a vallásosság nem öntudat, hanem inkább a tűrés, a megadás

temperamentuma, az a passzív, tradicionális gondolati s érzelmi restség, melyben kevés az erő s gyér az önálló kiindulás; de azért a vallásosság jól kezelve s buzgó papság lelkipásztorkodása alatt nagy, eleven hatalom lehetne, s helyelközzel mint ilyen jelentkezik is.

Aki erős, nemzeti, keresztény életet sürget s Szent István hagyományait tiszteli, annak ezt a népet emelnie kell; új rétegesedést kell benne megindítanunk, új alakulást, új csoportosulást; új érdekek iránt új érdeklődést kell keltenünk; új célok iránt új törekvést, új megfeszülést kell megindítanunk. A mai állapotok közt a magyar nép tovább is úgy él, mint ahogy élt eddig: lesz belőle kiscgazda, béres, juhász, zseléler, szolga, napszámos mindörökkön örökké. Ezt a rétegesedést csak a munka, az ipar, nevezetesen a nagyipar változtathatja meg, az az ipar, mely új életviszonyokat, új igényeket támaszt, mely városokban csoportosít embertömegeket s új életecélok iránt ébreszti föl az érdeklődést.

De hogy ez az irányzat igazi fejlődést jelentsen, s hogy a fejlettebb élet ne sorvassza el a nép életerejét, ahhoz erős, keresztény szellem s nevezetesen egészséges erkölcsi érzés kell. Befolyások alá kell helyeznünk a népet, melyek erősen irányítsák s melyek másrészt nagy bizalmat ébresszenek benne s ennek révén a vezérek hű követésére képesítsék. S ezt megint csak annak a másik, a néptől elszigetelt, de vezetésre született osztálynak közreműködésétől s e működésben megnyilatkozó keresztény s nemzeti érzületétől várhatnók egyedül.

S ugyan várhatjuk-e? Az úriosztálynak kevés munkakedve s munkacereje van, s atmoszférájában elcsenevész minden eszményiség. Vallásossága lapos és erőtlen. Szenvedélye az úrhatnamság s a munkakerülés. Nemzedéke hivatalokba menekül, s régi csatározási kedve a szóharc terére szorul, hol a fringia helyét a frázis foglalja el. Új jellegek kellenének: mélyebb vallásosság, komoly erkölcsi fölfogás, küzdelmes s az élet praktikus föladatait megoldani kész, morális erők, munkakedv s munkára képesség, bátorság az élet új viszonyai közt helyet s állást foglalni. Új munkakörök nélkül, nevezetesen nagyipar nélkül, nincs kilátás az úriosztály lábraállítására; e nélkül nem fog érvényesülni a zsidóság térfoglalásával szemben. A zsidóság a közvetítő kereskedelem alapján lett nagygyá, mondjuk, a magyar nép egyoldalú, agrár munkájának keretében. Míg Magyarország agrár marad s intelligenciája a hivatalokba menekül, addig ez állapotokon senki sem változtathat. Itt megint csak új rétegese-

dés segíthet, még pedig az, melyet a munka, a nagyipar eszközöl.

De ki fogja az intelligenciában a mélyebb vallásos érzést fölkelteni, ki fog beléje munkaerőt s munkakedvet verni? Ki fogja az elernyedtt, mulatozásba s naplopásba beletévedtt nemzedéket erős morális érzésre nevelni? Erre azt felelem: a katolikusok mélységesen érzik, hogy a magyar nép nagy érdekeit elernyedtt s elsorvadtt nemzedékek győzelemre nem vihetik, s azért máris hozzáláltak, hogy hivatottabb pszichológiával s nagyobb ügybuzgalommal neveljék fiaikat, s hogy a hitélet öntudatosabb is, no meg erkölcsösebb legyen; de nem mulaszthatom el kimondani, sőt főnhangom hirdetem, hogy vér, új, friss, egészséges vér kell a keresztyén intelligenciába, s hogy ezt az új vért a romlatlanabb morális érzékkel rendelkező alsóbb osztályokból kell átömlesztelnünk. Példa rá Németország. A német intelligencia sem szolgáltatná a katolikus közélet lelkes bajnokait, ha a tehetős német népből nem emelkednének föl az intelligencia soraiba folyton új elemek, ha a nép fiaiból nem kerülnének föl katolikus ügyvédek, tanárok, bírák, hivatalnokok, s nem foglalnának helyet az akadémiái képzettségű népvezetőség körében. Hiába, az intelligencia többé-kevésbé mindenütt korhadtt s gyöngge, s gyermekei is terheltek a szellemtelenségtől — elkopottatott s elkopott elemek! Nálunk még inkább! Azért tehát úgy vélem, hogy sokat lendítene állapotainkon, ha a magyar katolikus intelligenciának is fölfrissülne a vére a népből való intelligens férfinemzedék fölnevelése által. Az ideális föladatokat ezek sokkal jobban értenék meg s amellettt megtartaná az összeköttetést származási rétegükkel s áthidalni segítenék az ürt nép- s vezetőosztály közt.

Dolgozzunk ez irányban; emeljük a népet s frissítsük föl vérrel is, szellemmel is intelligenciánknak világát; ez által szolgáljuk nemzeti életünk fejlődését s folytatjuk Szent Istvánnak befejezéstől még nagyon távol eső művét!

Szent István király és nemzete.

(1916)

Szent István napján nemcsak alvajárók vagyunk, kik a régi dicső multon elálmodunk s legendás kódében hőseink képét szövögetjük, hanem arra a nagyságra szegezzük tekintetünket, mely nem mult, hanem jelen; arra a küzdelemre gondolunk, mely nem történelem és legenda, hanem jelen-

való küzdelem, szivárgó vér, hősies áldozat. Úgy látjuk most, hogy ez a magyar nép még mindig az áldozatok népe, melyeket saját vérében hoz; úgy tapasztaljuk, hogy a magyar nemzet ma is az európai egyensúly kerékagya, mely mikor béke van, mindig csikorog ki nem elégített nemzetállami igényeitől, de mikor háború van, akkor nem csikorog, hanem forog — forog azért, mert fel van kenve saját áldozatos szellemének s önmérsékletének kenetével.

Tisztelet, becsület az ilyen népnek, mely tud lenni — nagyobb tud lenni önérdékénél. Ilyenkor látjuk, hogy mi rejlik benne; ilyenkor nyilatkoznak meg erői, melyek e küzdelmeket állják s vívják, ilyenkor ébred fel a nemzet géniusza, mely felett eljárhatnak dicstelen évtizedek is, de amely azlán egyszer valamikor kipattan s a lapos jelenből hegyeket emel ki, hogy megrajzolja saját életének s értékének hegycsúcson vonuló határvonalát.

Ilyenkor nyúlik meg Szent István alakja is. Mintha kigyúlna a szeme s villámlanék koronája s aureolája! Ilyenkor érezzük meg, hogy ez az erő, ez a hit és szeretet, ez az öntudat s áldozat az ő öröksége; megérezzük, hogy fiai vagyunk, kik egy régi, még el nem prédált hazai jusson élünk.

Ha pedig kérдем, hogy mi is hát voltakép az a régi magyar virtus, s hol s merre keressem Szent Istvánnak a magyar népben lüktető szellemét s erejét: hiába mondják nekem, hogy ez a nemzet lelke, hogy a nép géniusza, hogy a magyar föld párázata. Hiába mondják e szép nagy szavakat: mert érzem, hogy ezek csak elvont kifejezések s csak képletes szóvirágok. Tudom azt, hogy ami van, az mind egyedi és nem általános, hogy ami van, az mind valóság s nem elvont képzelet. Azért aztán azt a nemzeti nagyságot és fölséget is s azt a nemzeti géniuszt és áldozatkészséget is nem mondva-csinált népben s nemzetben, hanem az egyesben, ezekben a pihegő, földjüket, feleségüket s gyermekeiket szerető, Istenüket féltő, lelket s lelkiismeretet gondozó, búza-földjüket megszántó s kötelességet teljesítő férfiakban keresem s találok, bennük, kiknek kezét adok, kiknek szeretetét szeretettel viszonzom, feleségüket s özvegyeiket tisztellem s árváikat magaménak tekintem. Ők a nép, a nemzet! S mi velük Szent István népe!

Mi teszi a nemzetet? A honfiak összessége! S mi teszi a honfit, a magyart olyanná, amilyen? Nagy hit, nagy tisztesség, nagy szeretet! S e ponton nyílik meg szemeim előtt a kilátás Szent István király történelmi hivatására, s gon-

dolom, helyesen fogom fel, ha azt mondom, hogy ezekhez a valóságos honfi-milliókhoz s minden egyeshez van a szent királynak küldetése, s hozzájuk, gondjukhoz s szeretetükhöz van szava. Nem a nemzetnek, hanem minden egyes magyarnak lelkébe akarja beleégetni eszményi kereszténységét; nem az elvont nemzetet, hanem minden egyest akar átjáratni a kötelességtudásnak, tisztességnek s a becsületnek meleg lelkével; nem a mondva-csinált nemzetnek ködképén, hanem minden egyesnek szemtükre akarja tükröztetni saját lelke képét, melyet az áhitat s a ragaszkodás fest meg, s melyet a bizalom fest alá melegen s a gond árnyal meg sejtelmesen. Ilyenkor, ha így érzünk, s mindegyiknek lelke Szent István lelkével kapcsolódik, értjük csak meg igazán, hogy rokonai vagyunk mindnyájan, hogy közünk van hozzá, mint rokonvérnek vérhez, s hogy amerre ő járt, arra vezet a mi útunk, s hogy ahol ő lakik — fent s nem a posványban — ott van a mi hazánk is, a krisztusi érzések s a magyar vérbe oltott megváltó kegyelem szféráiban.

Ezt a jó, áldott s erős lelkületet kívánom Szent István napján a magyar haza minden fiának és leányának.

Sajnos, azonban ezt a mértéket nem ütöttük meg mindnyájan! Nem csoda, hisz a háború nem a javulásnak s nem az erkölcsi nemesülésnek az ideje. Sőt ellenkezőleg. A háborúban felülkerekedik az ösztönösség s erőszak, s attól zavarodnak meg aztán az erkölcsi fogalmak. A pusztulás és a napszámba végzett emberirtás mintegy megbénítja az erkölcsi érzéket, s a szenvedély nemcsak a harctéren, hanem a front mögött is átcsap a tíz-parancsolat szentelt korlátain. Mikor az erőszak s a hűtlenség és szószegés a kegyetlenség vérözönében fűröszi a népeket, mikor annyi hitványság s hazugság felemelt fővel vonul végig a világ színpadán: akkor nem csodálom, hogy elő mer bújni rejtekeiből a ledér, piszkos bűn, s fehér szoknyában — pedig a szappan drága — sétál és csábít a szemtelenség.

De hát mindezek dacára ragyogó dicsugárzatban áll felettünk Szent István király alakja s rámutat az örök érvényű erőkre, s mint ahogy a napsugár a legerősebb szélben is, hol minden reszket és zörög, zavartalanul s elhomályosodás nélkül világít, s mint ahogy a vizesés felett, hol hullám hullámra szakad s porrá törve ködfelhőkben emelkednek a vízcseppek, megszakítás nélkül boltozódik a szívárvány: úgy világít lelkünkbe Szent István erénye és íveli át a sírokat s a családokat s a nemzet vesztésegeinek örvényeit.

Szemünkben e sugárral s szívünkben a békesség e szivárványával megálljuk helyünket s legyőzzük az áldozatos idők nehézségeit.

Az ideális embertípus.

(1917)

Az ember-elhasználás korában élünk. Ha a csatatereket nézzük, se szeri, se száma az emberpusztulásnak; ha pedig a köznapi igavonó munkát s gondot tekintjük, ott is csak úgy használódik, kopik s fogy el az ember, mint ahogy elhasználódik az erdő, melyet vágnak, s a bányá, melyet föl-tárnak, s a kőc, melyet fonnak s szőnek s azután ronggyá koptatnak. De legijesztőbb az ember-elhasználás mérve az európai kultúra szellemi világában, hol a fáradt, unott s leromlott ember szomorú típusával lépten-nyomon találkozunk. Ez a típus a léha, ideálokból s erkölcsiségből kikapcsolódó' neveletlen s fegyelmezetlen ember, tele göggel s értelmetlenséggel.

A csataterektől csakúgy nem féltém a nemzetet, mint ahogy nem féltém a tölgyest az erdővágástól, mert tudom-hogy azért gyökérzete ismét újra fakad, s évek mulva megint erdő zúg a vágás helyén, a köznapi igavonásba sem szakad bele a nemzedék, melynek hétköznapija után vasárnapja van, s mely a munkát nemcsak izommal, hanem lélekkel győzi, s így az anyagi erőmegfeszüléstől sem féltém a kultúrát, de amitől féltém, az a szellemi világ lapossága, a kedély unottsága s erőtlensége; féltém a nemzedéket a belső embernek elhasználásától; mert, ahol a lélek foszlik, ott pusztul az ember igazán.

Nem ismerek kort — a fölvilágosultság korát sem véve ki —, mely a szellemi világ rokkantsága tekintetében rajtunk túl tett volna; kort, mely oly nagy kiterjedésben s olyannyira elhasználta s elkoptatta volna a hitet s az idealizmust, az erkölcsi tisztaságot s a szeplőtelen jellemességet, mint ez a mi korszakunk, mely a férfi-világot átlag blazirttá teszi, s mely nagykorúsít erkölcsileg teljesen neveletlen nemzedékeket. Ma a betű, a sajtó, a tömeg, az utca, a színház, a hitetlenség s a testnek kultusza — mindaz, amit civilizációnak, vagyis városi életnek hívhatunk, szemben az igazi, a lelki kultúrával, pozdorjává töri s ronggyá tépi a gyenge neveletlen európaiakban, e jellegzetesen «nagyvárosi» tömegekben a lelket. A pénzahajhászás(ban) s a testi élvezetek kergetésében — s a férfivilág e két bálvány rabszolgája — el-

használt s kopott lesz az idegzete, s az ingerek s izgalmak szakadatlan rajtaütésétől ez a folyton kattogó idegszál-szővedék úgy elhangolódik, mint egy desperát rossz zongora, melyen a művészek s a világi nagyjai is az életnek nem himnuszát, hanem csak macskazenéjét játszik. Az elhasznált idegrendszernek természetesen elhasznált a kedélye is, mint ahogy az elhasznált léleknek kialusznak eszményei, elhasznált levegőben a tűz, a lángész is kialszik, s elpattannak rügői s motívumai is.

Az európai lélekkopásnak két okára mutathatok rá; az egyik a hitetlenség, azok az emberek, kik hinni, a föl-ségnek hódolni s a hagyományos ideális irányzatba bekapcsolódni nem akarnak; a másik pedig az erkölcsi blazírt-ság, azok az emberek, kik nem találják föl magukban az erkölcsileg parancsoló hatalmát s ugyancsak nem találják föl az erkölcsi megújulás s megtisztulás forrásait, melyekből erőt meríthetnének s lelkesülést ihatnának.

Ami az elsőt illeti, kétség nem fér hozzá, hogy a hit mindig szellem és lélek, tehát erő, a hitetlenség pedig lelketlenség, bármily tudományossággal s kritikával párosuljon is az. Tudományosság és kritika értelmi kategóriák, míg a hit az egész ember tette s lelkülete. A hiten tudomány s kritika nem változtat, mint ahogy nem változtat a természetben, a tenger mélységein s a csillagok járásán. A fogalmukon változtathat, míg ellenben az egyéni odaadáson, a személyes kapcsolaton, a szerető ragaszkodáson nem változtathat, — pedig ez a hit. Változtat-e a virágon az, hogy Linnét követjük vagy De Vriest a botanikában? Változtat-e a szerelmen s a házasságon, ha a jogot paragrafusokkal megtoldjuk? Mit változtasson hát a belső világ lelkiségén, amilyen a hit, az a körülmény, hogy az első században él az ember, vagy a tizedikben, vagy a huszadikban? A hit ezerkilencszáz év előtt ugyanaz volt Szent Péterben s Szent Pálban, mint amilyen volt kilencszáz év előtt Szent Istvánban, vagy amilyen most a huszadik század hívőjében. Mit változtasson az Isten atyáságán, vagyis jóságán, hogy ismerjük a gravitációt s rájövünk lassanként a meteorológia törvényeire? Elhalaványodott-e az izzólámpáktól Krisztus ragyogó arca s elnémult e szegényében az evangélium a filozófiáktól? Kihült-e tán a kereszten engesztelő áldozatot bemutató szeretet a filológiától s már nem hat rám megrendítő miszticizmusával a transzszubstanciáció titka azért, mert a fizikából vagy kémiából szakvizsgáztam?!

Sokat gondolkoztak már a világ eredetéről, Istenről, az örökkévalóságról, sok tudós disszertációt írtak a jóról s a rosszról, az emberi szabadságról s gyarlóságról; a sok-sok gondolkozás s írás után pedig végre is ott állunk, ahol Thales és Plátó, Szent Ágoston és Szent Tamás, Leibniz és Pascal, Kant, Joubert, — mindnyájan ott állunk a «végtelenség tornácában» s tudunk annyit, amennyit az tudott, kiről írták: «il en savait ce qu'on en a su dans tous les âges, c'est-à-dire fort peu de chose».

S ugyan miért? Mert a hit élet s nem fogalom; a hit odaadás és tett, nem pedig okoskodás! A hit kenyér, melyet nem elemezni, de enni kell; víz, melyet nem elmeire bontani, hanem inni kell; vér, mely ne aludjék meg, hanem keringjen; a hitből élni kell, «vivere ex fide». Ezt az üde, friss életet, ezt a harmatos lelkiiséget nélkülözzük most!

Ha e gondolatok keretéből tekintek Szent István királyra, úgy tetszik nekem, mintha egy parkettgyár ablakából néznék egy már ritkuló, mert kitermelt tölgyesre. A gyárban hangzik a gőzfűrészt nyiszálása s a gyalulógépek zakatolása, ott az erdőben a szépség s az élet ünnepe, — itt a gyárban az elhasznált törzsek roncsai s forgácsolmányai s az egy mintára lesímitott parkettlapokból fölállított tornyok ijesztenek, ott az erdőben pedig az élő törzsek, az élő, bokréta tornyok, a még fel nem használt ősi természet virágozik. A gyár bizonyára végez az erdővel, de az erdő megint kihajt s mivel nem siet, a gyár majd rommá lesz, mialatt az erdő ágaiban megint felzúg a halhatatlan élet rítmusa s zenéje.

Adja Isten, hogy az európai szellemtelenség tatárjárása után az emberiség is tudjon újra kihajtani s le tudja győzni a lélek-elhasználás barbár erőszakát, melyet most kultúrának hívnak, akárcsak a parkettgyárat hívná valaki erdőnek. Az erdő ott van, ahol az élet, ahol a szentek, ahol a lelkiiség misztikus őseréje hajt; amott, Szent István felé!

Az európai lélekkopásnak második oka az erkölcsi blázirtság, melyben az ember lemond az erkölcsi ideálokról s ezzel együtt a küzdelemről s a győzelemről is. Hol van manapság még ember, aki tiszta, nem mondom, mint Szent Alajos, hanem mint Görgey Artúr, aki meglett korban házasodik s addig nőt nem ismer? (Görgey Arthur ifjúsága s fejlődése a forradalomig, 265. és 278. l.) Hol van, aki hisz a győzelmes jóságban s becsületességben, az erkölcsi világrendben s a tökéletesbülésben? Hol van az, aki igazán jó s jobb, tisztább s tökéletesebb akar lenni, s az erre őt rásegítő erőt a

lelkében megnyilatkozó Istenben s annak kegyelmi indításában keresi?

Hol van ilyen? A fajtából kevés van. Az adorátor helyén sok nagyképű orátor papol jellemről, erkölcsiségről s becsületről; az eszményi ember lelkének tengerszeme kiszáradt s ő maga «Überrnensch» lett s sárban ül.

Ah, más a kéklő tengerszem s más a sár; más ez a tikkadt, sáros s testszagú ember, s más az, aki küzd és dolgozik s megint tisztul és fürdik; aki elfárad, de azután ismét fölfrissül, mert kiapadhatlanok erkölcsi akarásának forrásai!

Úgy-e, ez az, amiről Goethe ír: «In unsers Busens Reine wogt ein Streben, sich einern höhern, reinern Unbekanntem, aus Dankbarkeit freiwillig hinzugeben?!» Különös ez a szorongó vágy és törtetés a bennünk megnyilatkozó lelki szépség s tisztaság után! Valami démoni, — plátói értelemben véve e szót — magikus érzés s megézés húzza a jó s romlatlan embert az eszményi szép felé; valami olyan magia, amilyen a zenében is van, ami nem más, mint ütem, lejtés, arány, törvény, tehát fölség és szépség. Az életet is ütemes erőbe, vagyis erkölcsbe kell öltöztetni.

Szent István király alakja az eszményi hitet s szigorú erkölcsöt, az erős s friss élet e két kellékét sugározza bele az európai ember-elhasználás zürzavarába, s ha igaz az, hogy az ember legkevesebbet kételkedik Istenről a jó emberek társaságában: úgy bizonyára igaz az is, hogy az erős életet alakítva s próbálgatva kell megtapasztalni; hogy azt nem könyvből, hanem tapasztalatból kell megismernünk szentjeinknek utánzásában.

Ezt az eugenetikát hirdeti s sürgeti Szent István király!

A kiadó jegyzetei.

155. lap : *A szentéj kerubja* megjelent a «Fejérmegyei Napló» 1906 december 24-i számában.
157. lap : *«Övei be nem fogadták»* megjelent az «Alkotmány» 1906 december 25-i számában.
159. lap : *A mélység ereje* megjelent a «Szabadság»²(Liberty) 1908 december 25-i számában.
161. lap : *A legnagyobb karácsonyi ajándék* megjelent a «Fejérmegyei Napló» 1911 december 24-i számában.
163. lap : *Karácsonyi emberek, karácsonyi nemzetek* megjelent a «Fejérmegyei Napló» 1914 december 25-i számában.
165. lap : *A karácsony pedagógiája* megjelent a «Néptanítók Lapja» 1915-i évfolyamában.
167. lap : *A jobb jövődőség békéje* megjelent a «Függetlenség» (Arad) 1915 december 25-i számában.
169. lap : *«Békesség a földön»* megjelent a «Magyar Figyelő» 1915-i évfolyamában 401 s kk. ll.
178. lap : *A békevágy karácsonya* megjelent az «Alkotmány» 1917 december 25-i számában.
180. lap : *Bellehemi furulyaszó* megjelent a «Fejérmegyei Napló» 1921 december 24-i számában.
182. lap : *A karácsonyi testvériség* megjelent az «Élet» 1922-i évfolyamának december 24-i számában 610 s kk. ll.
185. lap : *Világfogtalás, testvérülés* megjelent a «Fejérmegyei Napló» 1922 december 24-i számában.
187. lap : *Az igazi karácsony* megjelent a «Hangya» 1923 december 23-i számában.
189. lap : *A falu karácsonyjája* megjelent a «Hangya» 1924 december 21-i számában.
191. lap : *Dicsőség — békesség!* megjelent az «Élet» 1924-i évfolyamában 465 s kk. ll.
193. lap : *A gazdasági fölzsabadulás bellehemi csillaga* megjelent a «Hangya» 1925 december 20-i számában.
195. lap : *A szövetekezés karácsonyfája* megjelent a «Hangya» 1926 december 25-i számában.
197. lap : *Ami boldog újévet hoz . . .* megjelent a «Fejérmegyei Napló» 1907 december 31-i számában.
201. lap : *In cruce salus* megjelent az «Élet» 1916-i évfolyamában 338. és 362 s kk. ll.
208. lap : *A föltámadás gyermekei* megjelent az «Esztergom» 1905 április 22-i számában.
210. lap : *A húsvét és a szövetezettek* megjelent a «Hangya» 1924 április 20-i számában.

211. lap: *Pünkösdi gondolat* megjelent az «Esztergom» 1898 május 29-i számában.
213. lap: *Pünkösdi tűz* megjelent az «Esztergom» 1899 május 20-i számában.
215. lap: *Harc az életért* megjelent az «Alkotmány» 1908 május 18-i számában.
218. lap: *Világfejlesztő pünkösöd* megjelent «A nép» 1923 május 20-i számában.
223. lap: *Az Isten országa* megjelent a «Tiszántúl» (Nagyvárad) 1904 április 15-i számában.
226. lap: *Előre a lilomos zászlóval!* megjelent a «Zászlónk» 1903—4-i évfolyamában 215—6. ll.
227. lap: *A magyar katolicizmus vértanúi* megjelent az «Alkotmány» 1905 január 14-i számában.
230. lap: *Pázmány, az Országos Pázmány-Egyesület vascoráján mondott beszéd*; megjelent az «Alkotmány» 1905 október 30-i számában.
233. lap: *A keresztény öntudatról*, a győri kármeliták ünnepén mondott beszéd; megjelent a «Fejérmegyei Napló» 1906 december 4-i számában.
236. lap: *Márciusi ifjúság*, a Szent Imre-körben mondott ünnepi beszéd; megjelent az «Alkotmány» 1907 március 15-i számában.
238. lap: *Munka és becsület*, a székesfehérvári keresztény munkásegylet zászlószentelésén mondott beszéd; megjelent az «Alkotmány» 1907 szeptember 15-i számában.
241. lap: *Az imádás és szorgosság ötvenéves jubileuma* megjelent az «Örökimádás» 1910-i évfolyamában 9 s kk. ll.
244. lap: *Mi és a modern irányzatok* megjelent a «Népnevelő» 1911 január 8-i számában.
245. lap: *Családaink a háborús időben* megjelent a «Szent család» 1914-i évfolyamában 340 s kk. ll.
248. lap: *Hervadt tulipán — örök árvalányhaj* megjelent a hasonló című füzetben 3 s kk. ll.
252. lap: *Tündöklő, duzzadó vitorlákkal* megjelent a «Zászlónk» 1907—8-i évfolyamában 1 s kk. ll. és «Iránytű» 37 s kk. ll.
255. lap: *A gubernátor hivatása*, a Horthy-ünnepélyen mondott beszéd; megjelent az «Ünnepi harangszó» című füzetben, Budapest 1921 (Élet-kiadás), 5 s kk. ll.
260. lap: *Főlényes öntudatunk* megjelent «A magyar asszony» 1923 szeptember—októberi számában 193 s kk. ll.
263. lap: *A kereszténység s a reneszánsz májusa* megjelent az «Élet» 1924-i évfolyamában 181 s kk. ll.
267. lap: *A hercegprímás aranymiséjén*, Csernoch János bíboros-hercegprímás primiciájának ötvenéves évfordulóján a Szent István-bazilikában mondott beszéd; megjelent a «Nemzeti Ujság» 1924 november 19-i számában.
269. lap: *Mult és jelen* nem keltezhető kéziratból.
273. lap: *Szent István király* megjelent az «Esztergom» 1898 augusztus 20-i számában.
275. lap: *Tiszteljed atyádat . . .* megjelent az «Alkotmány» 1902 augusztus 20-i számában.

278. lap : *Isten óriása*, a székesfehérvári székesegyházban mondott beszéd ; megjelent a «Fejérmegyei Napló» 1905 augusztus 22 és 23-i számában.

283. lap : *Magyarok apostola*, a székesfehérvári székesegyházban mondott beszéd ; megjelent a «Fejérmegyei Napló» 1908 augusztus 22-i számában.

287. lap : *Szent István király műve* megjelent az «Alkotmány» 1909 augusztus 20-i számában.

291. lap : *Szent István király és nemzete* megjelent az «Alkotmány» 1916 augusztus 20-i számában.

294. lap : *Az ideális embertípus* megjelent az «Élet» 1917-i évfolyamában 794 s kk. ll.

BETŰRENDES TARTALOMMUTATÓ

Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái:

1. Isten és a világ. Missziós levelek.
2. A keresztény bűnbánat és bűnbocsánat.
3. Föld és ég. I. kötet.
4. Föld és ég. II. kötet.
5. A diadalmas világnézet.
6. Elmélkedések az evangéliumról. I. kötet.
7. Elmélkedések az evangéliumról. II. kötet. Élő vizek forrása.
8. Magasságok felé.
9. Világosság a sötétségben.
10. Korunk lelke.
11. Kultúra és terror.
12. Ünnepnapok.
13. Élet igéi. I. kötet.
14. Az elme útjain.
15. Hit és ész.
16. Utak és állomások.
17. Élet igéi. II. kötet.
18. Élet igéi. III. kötet.
19. Új elmélkedések.
20. Az Úr házáért.
21. Az igazság napszámában.
22. Iránytű.
23. Soliloquia. I. kötet.
24. Soliloquia. II. kötet. Élet kenyere.
25. Sión hegyén.

Utasítások a tartalommutató használására.

A *dőlt* számok a kötetszámot jelzik. (Lásd az Összegyűjtött munkák jegyzékét fönt.)

A *vezérszók* általában közvetlenül kínálkozó alakjukban szerepelnek; a *Szent* és *Nagy* jelzőt és a tulajdonnév előtti számot nem kell tekintetbe venni.

Az *ábécérendben* a hosszú és rövid magánhangzó nem szerepel külön betűként, és a többszavas vezérszó úgy van kezelve, mintha egy szó volna.

- Abaelard 8 83; 12 186
 Ablaknyitás 1 301
 Ábrahám 17 139; 24 354
 Abszolúció: I. föloldozás
 Abszolút akarat 12 77
 Abszolutizmus 10 77; 12 234; 20
 28, 73
 — és egyéniség 10 55
 Abszolút monarchia 10 77
 Absztinencia 21 77, 136
 Absztrahálás 14 268
 Absztrakció 1 50; 8 132; 14 281
 Absztrakciók 14 188; 23 217
 Absztraktság 10 216
 Ács 18 137
 Adakozás 6 341; 20 76
 Adalbert, Szent 13 1
 Ádám 15 56; 20 215; 23 203
 — és Éva 5 110
 Adminisztrálás 23 344
 Adók 21 134
 Adópénz 7 15
 Adópolitika 21 254
 Adoráció 16 244; 17 20; 23 207;
 24 270
 Adoráló típusok 24 273
 Adórendszer 22 235
 Adósságunk Isten iránt 6 276
 Adóterhek 21 253
 Advent 1 227; 6 7; 9 15, 51, 206;
 10 210; 13 54; 17 3; 18 39; 19 1,
 70; 20 232; 23 273
 Adventi erőszak 6 11
 — program 6 12
 Ady E. 22 253, 328
 Aeneis 16 182
 Aeschines 9 305
 Aeterni Patris 15 32
 Afrikába 20 181
 Agape 15 177; 24 287
 Agatha, Szent 18 98; 24 326; 25 235
 Aggodalmaskodás 21 119
 Aggódás 1 263
 Agitálás 11 243; 21 262
 Ágnes, Szent 5 126; 7 35; 17 285;
 18 98, 175
 Agnoéták 15 77
 Agnoszticizmus 15 238, 254, 270
 Ágoston, Szent 2 127; 3 4; 7 55,
 171; 8 311; 12 182, 186, 196;
 15 214; 17 289
 — és evolúció 4 49
 Agrár-politika 21 208
 Agyag 3 63
 Agyagpala 4 89
 Ágyasság 13 26
 Ágyú 16 120
 Áhítat 7 195; 9 297; 17 83, 160;
 19 241; 23 156; 24 53
 Akácia 17 173; 20 206
 Akadályok, lelki 18 205
 Akadémia 16 47
 Akarás előzményei 14 149
 — szüksége 6 174
 Akarat 1 236; 16 178; 18 243
 Akaraterő 14 157
 Akarat és energiamegmaradás 1
 202
 — és szervezet 14 147
 Akaratindíték 14 153, 154, 156
 Akarat kicsinyben 6 180
 Akaratosság 7 11
 Akarat szabadsága, I. szabadakarat
 — szellemisége 5 192
 Akcentusok 24 282
 Akcidensek, I. színek 24 322
 Akció 6 5; 14 193
 Akiba rabbi 22 346
 Aktív és passzív 14 260
 Aktivitás 10 207
 Aktivizmus 14 186, 208; 22 204
 Aktuális szeretet 21 264
 Alacoque Margit 6 138
 Alajos, Szent 12 168; 16 168; 23 18
 Alaki értékek 11 195
 Alakítás 14 242, 302
 Alakító elv 14 80
 Alakoskodás 17 256
 Alamizsna 6 200; 17 117
 Alantás 12 34
 Alanyi ismeret 14 72
 Alapegységek 14 246
 Alapszínek 14 76
 Alapvetés 8 265

- Alaska 16 299
 Alázat 1 261; 6 42, 74, 79 252,
 321, 325; 7 93, 192; 8 312; 9 25;
 17 253; 18 12, 20, 82; 19 229,
 239; 23 13, 43, 116, 140, 142;
 24 172, 181, 347
 Alázatosság 1 256, 313; 8 232, 274;
 17 111
 Albano 8 6
 Albert, Nagy 12 182, 195
 Album 16 250
 Alcuin 12 187
 Áldozás: I. szentáldozás
 Áldozat 8 287; 9 301; 17 138; 18 6,
 7, 157; 19 102, 258; 24 193, 359
 Áldozat-bemutató 18 2; 24 348,
 353
 Áldozat és áldozás 24 368
 Áldozati adomány 24 361
 — akció 24 362
 Áldozatkészség 1 291; 8 313, 321;
 20 225
 Áldozatok 6 150; 9 319; 18 4;
 19 145
 Áldozatos lelkület 6 51; 18 167
 Áldozatosság 6 99, 114, 134, 156,
 190, 251, 327, 333; 7 118, 173,
 206; 10 186, 194, 209; 12 177;
 17 118, 296, 305; 18 3, 144, 152,
 215; 19 296; 25 187
 Áldozatos szeretet 7 51
 Áldozat, öszövettségi 18 161
 — szükségessége 18 161; 24 356
 Áldozócsütörtök 17 228
 d'Alembert 12 13
 Alexander B. 14 272
 Alexander Halensis 12 192
 Al Gesù 16 230
 Alkalmazkodás 1 199; 14 52; 15
 181, 247; 21 148
 Alkoholizmus 9 341; 21 76, 136,
 178
 Alkotmányos Magyarország 18 248
 Alkotmányosság helyreállítása 22
 225
 Alkotmányváltozások 10 89
 Állam 9 246; 10 305; 16 55; 18
 239; 21 109, 151, 214
 Államegyház 13 320; 21 162
 Állam és egyház 21 66
 — és iskola 13 300
 — és társadalom 10 125; 13 336;
 20 5; 21 56, 179
 Állameszme 20 50
 Államfő 22 230
 Államhatalom 12 69
 Állami iskola 21 85
 — mindenhatóság 20 32
 — népoktatás 13 298
 — ipartámogatás 22 25
 — szocializmus 11 3
 Államkölcson 11 201
 Államok kereszténysége 18 233
 Állapotbeli kötelességek 17 105
 — tisztaság 9 309
 Állat 23 201
 Állatbiztosítás 20 219
 — és ember 11 23
 — és növény 4 46
 Állatiasság 9 231, 303
 Állati ösztön 14 52
 — szervezet 1 111; 14 9
 Állatvilág 8 109
 Allegoria 12 318
 Alleluja 1 271; 7 118; 21 50
 Állhatatos könyörgés 6 324
 Állhatatosság 1 238; 9 149, 243
 — kegyelme 17 334
 Állócsillagok 4 8; 15 114
 Alluvium 3 144, 178
 Almanach 16 156
 Álmodozás 7 270
 Álnokság 6 284
 Álmok szolga 6 278
 Álomképek 8 186
 Alpések 3 129; 4 125; 8 99
 — és Himalája 3 106
 Alsóbb néprétegek 5 239; 11 24,
 43
 Általános és egyedi 1 42
 — fogalom 14 277
 — okok 1 44
 — választójog 13 309
 Altruizmus 6 37, 191
 Alvajárás, lelki 6 10
 Alvás 16 109
 Ambíció 6 337; 8 308; 18 114
 Ambrus, Szent 17 40; 20 101; 24
 319
 Amerika 3 220; 16 272
 Amerikai demokrácia 10 109
 — diákok 10 114
 — egyház 10 116
 — forgalom 10 112
 — házak 16 283
 — katolikusok 10 96; 20 75
 — magyarok 10 107; 13 332; 21
 257; 25 160

- Amerikai öseletek 4 142
 — papok 16 293
 — püspökök 16 302
 — rabkereskedés 20 191
 — szabadság 10 113
 — szellem 10 104
 — szocializmus 11 18
 Amerikanizmus 10 100; 15 179, 264
 Amnesztia 19 63; 21 163; 22 268; 24 93
 Amphyktoni szövetség 14 236
 Analfabéták 22 141
 Analógiás ismerés 15 99; 20 133
 Anarchia 8 113; 11 52; 13 243
 Anarchisták 11 57; 17 330; 21 82
 Anarchizmus 12 55
 Andersen 8 114
 Andor Gy. 22 125; 23 273
 — József 12 299—301
 Anglia 10 157
 Anglikanizmus 20 50
 Angol államegyház 20 50
 Angolkisasszonyok 23 237
 Angol kréta 4 119
 Angolok 15 226; 16 43; 21 139
 Angol psziché 10 157; 20 136
 — szocializmus 11 15, 71
 Angyalhíd 16 182
 Angyali szépség 17 287
 — üdvözlét 19 224; 24 39
 Angyalok 17 79, 268; 19 52; 23 171; 24 4, 131, 316
 Animal theologicum 8 30
 Animositás 15 189
 Anjou Róbert 12 181
 Anonymus 8 81
 Antal, Szent 12 131
 Anthropomorfizmus 1 92; 8 175; 9 59; 14 31; 15 196
 Antialkoholizmus 13 205; 21 77, 136, 178
 Antik ember 5 56
 Antimilitarizmus 10 292
 Antinómiák 1 51; 14 283
 Antiszemitizmus 13 316; 22 3, 11, 189, 252, 260, 288
 Antonelli 20 44
 Antonio 8 18
 Anya 17 193, 196; 18 18, 54
 Anyacsillag 4 225
 Anyag 1 114
 Anyagcsere 1 105
 Anyag és élet 4 1
 Anyag és erő 3 52; 14 120
 — és gondolat 178
 — és mennyiség 14 129
 — és szellem 15 230, 233
 Anyagforgalom 3 87
 Anyag funkciói 14 95
 Anyagiasság 9 322
 Anyagi érdekek 20 218; 25 244
 — javak 11 79
 — jólét 21 181
 Anyag mint ósok 1 20
 — mivelta 3 49; 11 285; 15 15, 27
 — örökkévalósága 14 122
 — természetű 1 14
 — végtelensége 1 57; 14 123
 Anyai szeretet 8 171
 Anyák 13 199
 Anya pszichológiája 19 222
 Anyaság 9 325
 Anyaszentegyház, l.: egyház
 Anyavédelem 13 344
 Anzelm, Szent 12 196; 18 211
 Apokalipszis 4 249
 Apokaliptika 7 22
 Apolló 5 110; 8 161; 16 126
 Apostol 6 160; 9 1; 16 295; 17 114, 308; 18 149; 20 284
 Apostoli egyház 2 64; 7 169; 15 146, 154
 — hivatás 6 164, 279
 — igénytelenség 6 205
 — király 12 105
 — jelkület 1 254; 7 154; 17 74, 109; 18 147
 — munka 7 3, 135
 — szellem 8 273; 9 340; 23 80
 — tekintély 10 24; 13 141
 — vezetés 7 155
 Apostolkodás 1 232; 9 276, 337; 13 185; 17 79
 Apostolok 9 101; 17 71
 — kiválasztása 6 184
 — sírja 12 17
 — tűzkeresztje 7 155
 Apostolság 6 175, 235, 305, 337; 7 226; 17 148
 — áldozatossága 7 1, 173; 17 163
 Apostol-sors 17 268
 Aposztázia 12 188, 208, 234; 17 308; 20 11, 96, 126, 230; 24 180
 Apotheózis 18 89, 90
 Appeninek 16 170
 Apponyi A. 21 49; 22 64

- Apponyisták 21 24
 Apró dolgok 11 80
 Aprópénz 15 97
 Aprószentek 6 131
 Arab filozófia 12 188, 196, 199; 14 306
 — kultúra 12 184, 188
 Áramlatok 23 331
 Arany 5 48; 16 280
 — kenyérért 22 222
 Aranymise 20 237
 Arányok 9 111
 Aranyszájú szent János 2 149; 16 114; 17 112
 Ár-apáty 4 245
 Aratás 1 241
 Archeopterix 4 116
 Architektonika 1 147
 Arianizmus 15 53
 Aristoteles 8 82, 151; 12 145, 182, 192, 199; 15 3
 — fizikája 14 246
 Aristotelizmus és atomizmus 15 29
 Arisztokrácia 21 270
 Arisztokrata nemzetség 5 148
 Arisztokratizmus 17 12, 274; 21 28
 Árképcs 11 189
 Armatura Dei 19 55
 Árnyékvilág 9 218
 Árpád-házi szentek 9 284
 Árpádok 13 8
 Ars-i plébános 7 228
 Ártörvény 11 191
 Artus király 12 161
 Áru 11 129
 Árnuló lélek 7 68
 Árvák 8 173; 9 255; 25 250
 Árvalányhaj 25 248
 Árva nemzet 12 302
 Ascensio 12 169
 Assisi 12 125
 — templomai 18 100
 — szent Ferenc 3 8; 5 105;
 6 150, 222, 232, 275; 7 16, 67,
 219, 237; 8 172; 9 96; 12 127,
 164, 242, 278; 17 76, 110, 124
 — és a szegénység 12 129
 — és a szociális kérdés 12 163
 — és a természet 12 133
 — és az egyház 12 164
 — harmadik rendje 12 136
 — kordája 12 183
 — szelleme 12 148
 Asszimilálás 22 192
 Asszony 5 267; 6 59; 9 162; 19 254
 Asszonyok 1 298
 Astra 8 105
 Ásványvilág 8 109
 Aszketizmus 5 162; 8 317; 23 335
 — és papság 6 184
 Aszkézis 7 231, 354; 17 209; 18 94; 22 199
 Asztrofizika 3 60
 Asztronómia 14 136
 Átadás 8 128
 Atavizmus 5 112
 Átézés 8 106; 11 320; 18 245; 19 33, 39, 117; 24 41, 80, 299
 Athanáz, Szent 24 288
 Atheizmus 1 6; 8 104
 Athén 8 166
 Átlag-ember 16 237
 Átlagos munkamennyiség 11 146
 Atlantis 3 127, 234
 Átlényegülés 24 317
 Átmenetek 11 123
 Átmeneti aiak 1 156; 4 38
 Atmoszféra 4 5
 Atom 1 31; 14 137
 Atomizálódás 21 127
 Atomizmus 3 49; 14 282; 15 18
 Átszellemülés 7 113
 Áttérés 22 193
 Attríció 2 101
 Átváltozás 1 143; 24 318
 Atya Lelke 19 150
 Augustus 16 167
 Ausztrália faunája 4 21
 Ausztráliaiak 18 169
 Ausztria 18 67; 21 81
 Autonómia 9 247; 10 50; 13 189, 294, 318; 20 1, 6, 60; 21 149, 213, 220, 230; 22 204
 — és egyházjog 10 57
 — és hívek 10 60
 — pszichológiája 10 50
 Autonomizmus 22 301, 316
 Auvergne-i Vilmos 12 188
 Ave 19 224
 Averrhoes 12 187, 196
 Avicbron 12 184
 Avicenna 12 187
 Avignon 1 220; 23 241
 Azoikus-kor 3 65
 Ázsia 8 152
 Ázsiai ember 18 140

- Ázsiai szellem 5 160
 — tünetek 20 94
 — Ἀρχαίερός; 15 136.
- Bábel** 16 286
 Babilon 8 297
 Babona 20 99
 Babonák 9 167
 Bacillusok 18 261
 Bacon Roger 12 188; 23 275
 Baedeker 16 1
 Baer 15 215; 19 279
 Báj 20 21
 Bajok 6 202, 286, 291
 Bajorország 16 8
 Bajtársak 10 314
 Bakács-kápolna 23 50
 Baktériumok 8 48
 Bálám 15 36
 Balan 16 164
 Ballerini 16 200
 Balmes 8 260
 Bálványimádás 6 151
 Bálványok 20 79; 22 202; 24 259
 Bánát 2 77; 7 73; 9 97, 151; 23 86
 — bölcselete 2 3
 — és erős fogadás 2 113
 — indítékai 2 84; 7 296
 Bánatos szeretet 2 87
 Bánát pszichológiája 2 10
 Bánatszomj 2 79
 Bandvik-gyár 22 35
 Bánffy D. 21 9, 93, 107
 Bányai E. 13 358
 Barátság 1 324; 7 63; 9 129; 19 295
 Barázdabillegető 8 146
 Barbárok 23 328
 Barbárság 8 206
 Barka 18 276
 Bárkony István 8 11
 Bárkony Janka 8 9
 Barlang 16 126; 19 254
 Barlang-kutatás 3 218
 Barokk 24 80, 129, 132
 Bátorság 7 194; 8 251; 9 145; 17 55, 175
 Beati possidentis 21 58
 Beatrice 12 311, 329
 Beatrix királyné 12 94
 Bebel 13 197; 20 22
 Bécsi euch. kongresszus 23 243
 Becsület 21 3; 22 9
 Becsületérzés 10 52; 23 334
 Becsületes munkás 25 239
 Becsületesség 21 3
 Beduin 8 273
 Békák 21 60
 Békatojás 15 162
 Béke 1269, 288, 328; 8 302; 9 225; 12 339; 18 111; 22 127
 — és fegyver 6 242
 Békefi R. 24 14
 Békekötés 24 61
 Békéltetők 21 38
 Békesség 7 126; 9 147; 18 130, 265; 19 242; 22 172; 23 147, 266
 — a Szentlélekben 7 47
 — igénye 10 211
 Békességesek 6 187
 Békétűrés 7 26; 9 282
 Békevágó 25 178, 247
 Békevárás 9 205; 18 131
 Béla, III. 8 79
 — sírja 24 82, 86
 Belenzés 18 32
 Belga szocializmus 11 13
 Bellamy 11 186
 Bellarmin 6 298; 12 13
 Belső bolygók 4 229
 — elv 1 190, 194
 — ember 9 52
 — fejlődési elv 4 36, 51; 14 86, 90
 — világ 8 204; 9 228
 Bemenőm 8 122
 Bencések 8 87
 Benedek, Szent 12 159
 Benedek, XV. 9 330; 20 223
 Bensőnk lelke 19 162
 Bensőség 5 17; 6 283, 302; 7 18, 307; 16 177; 18 39, 219; 20 298; 23 53, 88, 101, 148; 24 260
 Beolvadás 22 193
 Beöthy Zsolt 21 12; 24 17, 104
 Bér 23 293
 Berengár 12 186
 Bér-erkölcs 20 129
 Bérések 9 202
 Bergson 10 145; 14 192
 Berkeley 14 171
 Bérkocsi 16 134
 Bérálás 9 170; 23 265
 Bér munkás 11 28
 Bernadette 18 17
 Bernát, Szent 5 100; 6 58; 7 207; 8 80; 12 197; 16 61; 17 124
 Bernát István 12 35

- Bernini 24 174
 Betegek 9 157
 Betegség 8 139
 Bête humaine 12 173
 Beteljesedett 7 103
 Bethánia 6 320, 342
 Betlehem 6 80; 7 198; 8 307; 15 72; 19 5, 253; 23 132; 24 94
 — hatásai 19 8
 — szegénysége 13 73
 — varázsa 19 20
 Betlehemi barlang 13 73; 24 183
 — csillag 17 57
 — furulyászó 25 180
 Betschwester 17 107
 Betszaida-tavi beteg 6 180
 Betű 23 146
 — és szellem 6 177, 190
 — -tisztelet 15 214
 Betyár 16 118
 Beugratás 21 49
 Beuron 8 303
 Beyschlag 20 82
 Bevándorlás 10 98
 Bevezetés 16 98
 Biblia pauperum 18 16, 22
 Bibliás ember 18 256
 Bibliotheca vitae 23 255
 Bidellus 16 243
 Bigott 16 7
 Biológiai elméletek 4 28
 — módszer 14 252
 Bíró 21 247
 Bírói hatalom 2 38
 Birtok-reform 9 258
 — -viszonyok 11 202
 Bismarck 12 246; 16 127
 Bizalmatlanság 6 247; 17 55
 Bizalom 1 278, 287; 6 273; 7 195; 10 240; 11 226; 13 102; 16 175; 17 308; 19 58, 232; 22 199
 — a Szentlélekben 6 239
 — Istenben 7 292; 9 94; 17 45
 — Krisztusban 7 46
 Bizánc 8 85; 20 38
 Bizánci Krisztus 12 159; 13 94
 Bizet 6 316
 Bizmut 14 18
 Bizonytalanság 19 191
 Biztatás 17 220; 18 89
 Biztostás 21 244
 Blacke 16 121
 Blaskovich F. 21 117
 Blazirtság 10 232; 12 198; 13 41, 198
 Blonde Bestien 12 32
 Blondel 15 268
 Blücher 6 313
 Bocsnátos bűn 2 162; 6 163; 17 141, 251; 23 22, 194
 Bodajk 24 115
 Boëthius 12 187
 Boehm Father 16 291; 23 263
 Boldog ember 5 22
 Boldogok 17 28
 Boldogság 8 187; 9 139; 17 128, 174; 18 200, 284
 — és kín 17 301
 — útja 6 97
 — vágya 5 185, 192
 Boldogtalanság 5 193
 Boldog újév 17 35; 25 197
 Boldogulás 9 23
 Bologna 17 217
 Bolondgombák 11 52
 Bolsanói csoda 7 39; 17 241; 24 311
 Bolsevizmus 13 264; 20 177
 Bolygók 3 196; 4 240; 15 113
 — atmoszférája 4 6
 — és élet 4 5
 — fajsúlya 3 94; 4 223
 Bombavető 11 52
 Bonaventura, Szent 6 141
 Bonifác, VIII. 12 9, 14; 20 86
 Bonifác, IX. 12 12
 Bonn 16 104
 Bonriot 14 162; 20 116
 Bor 8 247; 23 308
 Borbély 23 241
 Bordély 23 299
 Bosnyák Zsófia 7 103
 Bosuet 24 70
 Botanikus 8 94
 Botránkoztatás 6 272
 Bouffon 6 197, 203
 Bourget 10 138; 22 326
 Boutroux 8 164
 Bögölyök 8 109
 Bőjt 6 177, 199; 9 11; 16 163; 20 59
 Bőjti gyakorlatok 1 234
 — önmegtagadás 7 239
 Bölcsélet: I. Filozófia
 Bölcsesség 19 277
 — könyve 8 254
 Bölények 3 229
 Börtön 8 244; 21 9
 Börze 11 193, 196

- Brankovics 8 93
 Brentano 6 276; 17 271
 Brigitta, Szent 2 4 10
 Brunetiére 10 139
 Brühl J. 23 261
 Búcsú 7 190; 12 7
 Búcsúsók 8 186
 Búcsújárás 8 50; 9 72
 Búcsúk 2 258; 17 313
 Búcsúnyerés 2 261
 Búcsúk 8 47; 16 62
 Búcsú-visszaélések 2 267
 Búcsúzás 8 13; 16 250
 Budai hegység 3 142
 Budaörs 2 84
 Budapest 9 277; 12 39; 20 212;
 21 87, 153
 Buddha 8 30; 24 356
 Buddhizmus 8 89; 13 116, 123; 14
 294
 Bukás 17 334; 23 121
 Bukott természet 12 256
 Bundala M. 18 271
 Búrok 21 138
 Bursch-ok 16 103
 Buzgó papok 6 270
 Buzgóság 1 223, 313; 6 99, 129,
 159, 305; 7 5, 216; 8 287, 321;
 17 75, 119, 264; 23 157, 174
 Bűn 2 10; 6 299; 7 78; 8 320; 9
 84, 150, 206; 17 170, 224, 255,
 325, 328; 18 197, 204; 19 33;
 23 117, 142, 158, 171, 335; 24
 150
 Bűnalkalmak 7 73
 Bűnbánat 6 19, 21; 7 88; 9 26, 66;
 13 136; 17 39, 130, 185, 248; 23
 22
 Bűnbánati cselekmények 2 76
 Bűnbánat indítékai 7 91
 Bűnbánati zarándoklások 12 9
 Bűnbánat vágya 12 17
 Bűnbánó aktusok 2 198
 Bűnbánók 17 275
 Bűnbánókat 2 1, 21; 9 151
 — szentsége, lásd Töredelem szent-
 sége
 — teológiája 2 187
 — vágya 2 75
 Bűnbocsátás 6 175, 203
 — bírói jellege 2 37
 Bűnbocsátó hatalom 2 27
 Bűn büntetése 19 87
 Bűneink 7 20
 Bűn és szentségek 2 197
 Bűnfejelem 2 237
 Bűn hatása 19 164
 Bűnhődés 17 314
 Bűn legyőzése 9 62
 Bűnmegtartás 2 45, 195
 Bűnmegvallás 2 118; 6 38
 Bűn mivolta 19 175
 Bűnök 17 151
 — száma 17 154
 Bűnös 17 104
 Bűnösök 22 269
 Bűnösség 6 314; 8 262; 9 319
 Bűnösségem 6 254, 298
 Bűn rabsága 9 22
 Bűntelenség 17 16
 Büntetés 9 188
 — elengedése 2 260
 Büntörlés 2 186
 Büntörlésház 19 164
 Büntudat 7 128; 17 186
 Bűn utálatossága 6 298; 23 34, 109
 165
 — zsoldja 10 182
 Bürokrácia 10 110
 Caballero 8 282
 Calabria 8 176; 16 278
 Camilla Varanno 7 67
 Campagna 16 158
 Campidoglio 8 2
 Canisius Péter 16 184
 Capitale 16 82
 Capitolium 16 208
 Caprivi 20 157
 Capua 13 68
 Carbonium 1 192; 14 93
 Carlyle 5 205; 6 162, 226; 12 32,
 59
 Carnieri 14 172
 Cartesius: I. Descartes
 Cassiodorus 5 100; 12 187
 Casta generatio 12 173
 Castellar 13 34
 Catena aurea 12 191
 Cato 21 15
 Causa finalis 1 90; 14 1
 — formalis 1 32; 14 79
 Caudillo 8 298
 Cavour 12 221; 21 17
 Céhrendszer 5 252
 Cél 5 38; 23 332
 Celesztin pápa 2 58

- Cél gondolat 4 237, 255
 Celibátus 6 328; 17 306; 20 9, 16;
     21 11
 Cella 16 169
 Cél-ok 1 90, 100; 14 1, 174
 Célosság 14 174
 Célszerűség 1 84, 92, 204; 14 9
     — felismerése 1 101
     — fogalma 14 13
     — viszonylagossága 14 24
 Célszerűtlenségek 1 96; 14 20
 Céltalanság 8 114; 9 112
 Centaurus alfája 15 114
 Centralizálás 21 57
 Centrum 16 96
     — és szocialisták 11 108
 Centrum-párt 16 135; 20 168; 21
     59, 69, 100, 271
 Centrum unitatis 16 183
 Ceres 8 290
 Cervinus Marcellus 16 185
 Cethalász 17 223
 Cézár 20 257, 260
 Cézarpapizmus 20 43
 Chamberlain 21 194
 Charybdis 16 279
 Chartreuse, Grand 1 218; 23 241
 Chicago 16 296
 Chrisztologia 17 123
 Christophorus 18 176
 Cicero 15 39; 16 266
 Cicerone 16 147
 Cilinder 16 50
 Cinke 8 260
 Cinizmus 22 325
 Cionizmus 22 256
 Ciprián, Szent 2 50, 69, 81, 228;
     12 6; 24 292
 Ciprus-mocsarak 4 91
 Circulus vitiosus 1 131
 Cirenei Simon 7 87
 Cirill, Alexandriai Szent 24 318
 Cirkusz 8 50
 Ciszterciék 8 87
 Clairvaux 8 78
 Clair-voyance 20 110
 Clark, Sir 24 13
 Clausius tétele 1 69
 Clémenceau 22 291
 Cleveland 16 291
 Cochín 10 147
 Coelestis urbs 1 247
 Cogito, ergo sum 15 13
 Colbert 17 338
 Collegium Germanicum 16 158
     — szelleme 16 172
 Collegium morale 20 252
     — Romanum 8 1; 15 29; 16 191
 Colorado 3 99
 Columbárium 16 171
 Columbus 6 275
 Compassio 17 195; 24 73
 Concha Gy. 23 242
 Concupiscentia 13 25; 23 319; 24
     178
 Confessio 16 183
 Constant Benjamin 6 316
 Copf-stílus 16 119
 Cordara 16 185
 Cordovai egyetem 12 187, 197
 Corpus Christi 13 275
 Correlatio 14 90
 Crawley Pitt 20 135
 Credo 6 66; 13 247
 Cromwell 20 51
 Csábítás 9 305
 Család 8 106; 9 162, 274, 337; 18
     71; 20 254, 315; 22 111, 114,
     284, 310
     — és háború 10 202; 25 245
 Családfa 1 156
 Családfánk 18 90
 Családfő 10 202
 Csalthatatlanság 7 154; 12 208
 Csallóköz 8 259
 Csángók 21 257
 Csapások 21 73
 «Császárharang» 16 115
 Császká 16 235
 Csehek 13 6
 Cselédek 16 42; 22 66
 Cselédkérdés 22 108
 Cselédleányok 22 108
 Cselekvés 9 143
 Csend 6 91; 7 149; 17 65
 Csendes művészek 6 200
 Csendes-óceán 3 125
 Csendes órák 8 193
 Csereérték 11 137, 143
 Csernoch 20 237; 25 267
 Csiga 24 76
 Csík (megye) 8 58
 Csillagok 8 23; 21 106; 24 79
     — lakhatósága 4 1
 Csillagos ég 15 111
 Csipkebokor 24 313
 Csipkerózska 8 157
 Csoda 1 224; 4 158, 191

- Csodálkozás 8 75; 24 308
 Csók 24 137
 Csonkamagyarország 25 185, 268
 Csökevények 1 145
 Csüggedés 6 76; 7 61, 123, 193
 Cumei sibilla 15 44
 Cupiditas 17 243
 Cuvier 3 147, 188
 — *Χειροτομία* 15 155
- Dal** 1 220
 Dalosok 21 254
 Damásdi kereszt 8 49
 — malom 8 49
 Damjanich-u. akácfa 20 206
 Dániel 8 196
 — látomása 5 259
 Dante 1 303; 7 183, 207; 8 297;
 12 10, 145, 188, 309, 347; 15
 254; 20 233, 267
 — pokla 12 323; 22 271
 Darwinizmus 1 22, 32, 128, 164;
 5 10; 12 247; 14 82; 16 3;
 20 135
 — a társadalomban 21 163
 — és célszerűség 14 40
 — és fejlődéelmélet 15 218
 — mérlege 4 186
 Darwin 1 141, 169; 16 16
 — elvei 14 51
 — Erasmus 20 139
 Dávid 2 225; 6 305; 24 91
 Dawkins 4 140
 De Bausset 7 168
 Debrecen 24 64
 Dec. 21 18 264
 Decentralizáció 11 36
 Decius üldözése 2 50, 69
 Deductio ad absurdum 1 151; 13
 236
 Definíció 17 133
 Deificatio 15 63
 Dekadencia 4 35; 5 20, 86; 10 118,
 121, 232; 12 198; 13 263; 16
 255, 257; 20 270; 21 122; 22
 315; 23 347; 24 5; 25 209, 264
 Delbrück 23 227
 De Melis 16 192
 Demiurgos 1 40
 Demokrácia 10 35; 13 309; 16 50;
 18 250; 20 60; 21 271; 22
 228, 335; 23 346; 24 55, 63, 74
 Demokratizálódás 10 37, 91
 Demokratizmus 10 109; 11 46, 60;
 13 215; 15 266; 22 286
 Demokritos 8 255
 Denevérszárnyak 8 181
 Dengel, P. 23 159
 Deo gratias 16 165; 17 18, 29
 De profundis 1 327
 Derült aszketizmus 12 159
 Derültség 16 180; 18 92
 Descartes 6 171, 248; 15 12; 24
 322
 — és Oltáriszentség 15 15
 Destrukción 22 248, 272
 Destruktív sajtó 22 315
 Determizmus 14 155
 «Deum pati» 6 73; 7 132
 Deutz 16 111
 Devóció 6 330
 Diadalmas élet 8 245
 — élel 17 216
 Diadalújjongás 24 348
 Diákgyesület 16 84
 Diakonok 2 205
 Dialektika 12 186; 16 193
 Diasz formáció 4 98
 Diatomáceák 3 85
 Didache 15 151
 Diderot 14 5
 «Die blonde Bestie» 12 69
 Diktátorság 22 283
 Dilettantizmus 6 335; 11 228; 20
 15
 Diluviális ember 4 140
 Diluvium 4 133
 — és vízözön 3 207
 Dinamizmus 14 245; 15 18; 20
 111; 24 323
 Dinotherium 4 131
 Diogenes 18 73
 Diplomácia 10 176
 Dispens 24 81
 Dispozíció 1 31
 Disputa 6 145; 15 1
 Disputák 16 196; 21 53
 Disszertációk 16 245
 Diszharmónia 5 135; 8 203
 Disznód 24 67
 Diszteleológia 14 22
 Divat 9 325; 20 296
 Divatmorál 13 193
 Divatok 20 70; 21 139
 Divina Commedia 12 312, 332; 20
 234
 Dobsinai barlang 19 64; 20 268

- Doctor Angelicus 12 181
 Dogma 1 133; 21 219
 Dogmák 13 211, 224; 17 92; 22 262
 — áldása 13 250
 Dogmatika 16 216
 Dogmatizmus 3 188
 Dogmatörténet 15 176
 Dohánygyári munkásnők 11 271
 Doktorrá-avatás 23 227
 Doktrinék 11 237
 Doktrinéség 13 324; 14 184; 24 298
 — és élet 10 140
 Dolgok léte 14 195
 Dolgozni 18 99, 137, 209, 245; 21 132
 — az örökkévalóságnak 17 340
 Dologtalanság 6 334
 Dóm 16 41, 53, 67, 77
 Domina Paupertas 12 162
 Dominikánusok 12 187; 14 307
 Dominus Jesus 13 86
 Domonkos, Szent 6 158; 7 228, 237; 12 117, 190; 14 307
 Dómtér 16 87
 Donna gentile 12 309, 311
 Dorogh 23 78
 Dosztojevskij 6 215; 7 17; 18 218
 — víziója 5 206; 29 257
 Döllinger 15 155; 16 220
 Drágagyöngy 6 229
 Drágaság és olcsóság 11 151
 Dráma 8 253; 16 68
 Dreismann 10 155
 Dressúra 8 136
 Dualizmus 1 95; 12 194; 14 287
 Dubois-Reymond 20 148
 Duna 3 87; 8 18, 52, 259; 24 173
 — völgye 3 11
 Duns Scotus 2 198
 Durványok 1 145
 Duse 5 193
 Dúsgazdag és nyomorult Lázár 6 313
 Dzsenti 8 9; 12 36; 18 238; 21 132; 22 251
 Dzsingisz khán 13 180
- É**ben v. Káplár 23 247
 Éberség 6 295; 17 336
 Ebner-Eschenbach 23 247
 Ébredő magyarok 22 260, 286, 297
- Ébresztés 9 191
 Ecce homo 7 83; 17 203, 207
 Echinus 15 162
 Eckhart 6 200; 7 76; 12 188
 Édesanya 1 277
 Édeskétség 6 37, 192
 Effeta 6 254
 Ég 3 2; 5 45; 8 104
 Égbolt 24 117
 Egész 8 130
 — ember 5 259; 6 232; 8 159; 18 228, 256; 25 167
 — és rész 1 85
 — lélek 23 247
 Egészség 5 265; 9 36; 22 107
 Egészséges világnézet 5 144
 Éghajlat 3 160
 — -változás 3 172, 182
 Egoizmus, I. önzés
 Ég-tisztulás 21 206
 Egyedi érdekek 25 245
 — és általános 1 42
 Egyed megismerése 14 265, 271
 Egyén értéke 13 330
 — és közösség 10 90, 160
 Egyeneslelkűség 25 243
 Egyén és társadalom 11 116; 25 218
 — és történelem 11 117
 — és tucateMBER 21 97
 Egyénföltöltés 10 175
 Egyéni keze'és 11 222
 Egyéniség 5 251; 6 142; 18 250
 — és á dozat 13 154
 — és élet 5 129
 — és tömeg 25 176
 — fejlődése 10 51
 — kultúrája 10 230
 Egyenlőség 16 163; 19 30, 181; 22 162, 178
 Egyén méltósága 5 162
 Egyensúly 15 247; 21 7
 —, társadalmi 21 238
 Egyesülés 18 227; 20 1; 21 251; 24 260
 — Istennel 23 261
 — Krisztussal 7 38, 312, 316
 Egyetem 16 77, 83, 190; 21 174; 22 246, 305
 Egyetemek 12 183
 Egyetemi ifjúság 21 263
 — internátus 13 192
 Egyetértés 1 324; 8 199
 Egyformaság 4 15

- Egyház 4 200; 6 174, 232; 8 276, 285; 9 69, 165, 245, 292; 13 139; 16 55, 300; 17 87, 162; 18 95; 20 215; 21 142, 151
- áldásai 20 211
  - alkalmazkodása 2 269
  - anyánk 17 316
  - apostolisága 6 260
  - bírói hatalma 15 127
  - bizonyossága 13 246
  - búcsúhatalma 2 263
  - bünbocsátó hatalma 2 24, 37, 179, 203
  - demokráciája 21 149
  - elégtételszabása 2 233
  - elemei 22 203
  - elvilágiasodása 5 222
  - érdemkincse 2 261
  - ereje 11 10
  - és állam 13 174, 319; 20 7; 23 312
  - és demokrácia 10 35, 99
  - és egyén 13 204
  - és erőszak 24 7
  - és evangélium 5 214
  - és haladás 5 218; 10 36; 13 257
  - és hívek 20 60
  - és impérium 5 207
  - és Isten országa 5 237
  - és jelen 13 258
  - és kapitalizmus 11 42
  - és kereszténység 5 212
  - és kommunizmus 20 229; 23 309
  - és kortörténet 5 214
  - és korunk 11 9; 12 88
  - és középkor 5 218
  - és kultúra 23 338
  - és magyarság 12 23
  - és nép 12 40; 13 176; 22 47
  - és Oltáriszentség 24 288
  - és őskereszténység 2 34
  - és pápa 12 88—95
  - és szabadság 13 257; 23 342
  - és szegények 11 289
  - és szociáldemokrácia 11 4, 259
  - és társadalmi feladatok 23 338
  - és testvériség 12 74
  - és történelem 5 210, 234; 11 290; 13 143; 23 310
  - és tradíció 10 21
  - és vallásosság 13 251
  - és világ 13 144
  - és világi hatalom 5 220
- Egyház eucharisztia-tisztelete 10 302
- fogyhatatlansága 5 209
  - fölsége 5 208; 6 260
  - gazdagsága 18 137; 22 23
  - gondossága 9 201
  - hatalma 10 46
- Egyházi adózás 20 76
- Egyháziasság 11 59; 13 146; 17 84; 20 64; 21 221; 23 105; 24 17
- Egyháziatlanság 23 343
- Egyházi élet Magyarországon 23 95
- fórum 2 40; 15 128
  - feladatok 13 258
  - hatalmak 15 125
  - monarchia 15 136, 145
  - reform 12 327
  - reformok 5 16; 8 86; 24 162
- Egyházi rend 9 171
- Egyházi tekintély 10 58
- tevékenység 20 65
  - vagyon 21 52
- Egyház jegyei 5 216
- Egyházjog 16 218
- Egyház katholicitása 6 260; 12 217; 17 67
- konzervativizmusa 10 35; 12 71
  - korszerűsége 13 202
- Egyházközségek 23 339; 24 13
- Egyház kultúrmissziója 9 166
- küldetése 15 125
  - lélegzőköze 17 315
  - lényege 23 309
  - Magyarországon 20 9
  - mérséklete 2 94
  - mint Christophorus 13 176
  - mint nemzetnevelő 12 32, 80
  - mint szervezet 13 255
  - mivelta 10 23
  - műveltségterjesztése 13 202
  - öröme 24 222
  - összeköt Istenet 9 166
  - pártfogója 13 137
  - pedagógiája 2 234
- Egyházpolitika 21 88
- Egyházpolitikai törvények 20 154
- Egyház szabadsága 13 319; 20 28
- szentsége 5 117, 260; 24 190
  - szeretése 6 137; 7 195; 13 147; 17 316
  - szervezete 2 35
  - szükségessége 2 44; 13 246
  - természetfölötti hivatása 18 220

- Egyháztörténelem 8 274; 13 146; 16 220; 17 123
 Egyházüldözés 12 90
 --, francia 23 240
 Egyházvédők 20 62
 Egyház vezeklő fegyelme 17 186
 Egyiptomi futás 17 41
 Egy Isten 13 261
 Egyke 9 47, 325; 20 292; 24 75
 Egymásután és egymásból 1 159
 Egyoldalúság 5 43, 178; 7 6; 13 179; 20 202; 21 8; 23 331
 Egység 13 260; 22 179, 264, 303, 310
 Egységesítés 6 22; 18 207
 Egység, társadalmi 21 277
 Egyszerre való teremtés 15 211
 Egyszerűség 6 51; 7 257; 8 307
 Egy szükséges 6 284
 Együttérzés 10 252
 — Krisztussal 18 169
 Együttműködés 8 214; 21 223; 22 262
 — Krisztussal 17 181
 Együлтszenvedés 10 298
 Éhezés 1 316; 16 63
 Éhínségek 21 156
 Ehrhardt 20 167
 Éjtszaka 8 119; 13 76; 17 40; 19 17, 45; 24 225, 228
 Elállatiasodás 21 282
 Eldurulás 10 316
 Éledés 19 40
 Elefánt 21 165
 Elegáns lélek 6 295, 297
 Elégedetlenség 1 228
 Elégtétel 2 218; 17 312
 — és felfoldozás 2 230
 — és penitenciatartás 2 232
 — filozófiája 2 224
 — vágya 6 223
 Elég volt-e? 22 189
 Elemek 1 21, 30; 15 109
 Élet 5 50; 8 6, 99, 112, 222, 285; 9 53, 80; 14 246; 17 90, 93, 213 239; 18 20, 36, 252; 19 116
 — alaptévékenységei 17 336
 Életáldozat 18 152
 Életáram 23 67; 24 244
 Életbölcsetség 8 120; 14 182
 Élet bősége 19 200
 — ellenmondásai 12 342
 — elterjedtsége 4 2, 236
 — élvezése 5 71
 Élet eredete 15 161
 Életerő 20 141
 Élet értelme 4 163; 5 32
 — és élv 18 146
 — és halál 14 291
 — és munka 11 241
 — és tudás 15 277
 — évszakai 17 297
 Életfakadás 15 277
 Élet fejlődése 13 216
 Élet-fokok 19 40
 Életfolyamat 19 215
 Élet forrásai 9 146; 13 133; 19 286; 24 376
 Életföladatok 19 178
 Élet frontjai 1 298
 Életharmónia 3 12
 Élet határai 3 67, 241
 Élethullám 23 285
 Élet igéi 8 208
 Életingerek 24 247
 Élet iskolája 13 133
 Életismeret 18 127
 Életkedv 19 299
 Élet kenyere 24 243, 374
 Életkép 1 333
 Élet kialakítása 8 163
 — kísértése 19 81
 Életkor 17 341
 Élet korszakai 20 274
 Élet költészete 8 17
 Életmegújulás 8 263
 Élet mélysége 1 259; 3 13; 8 148; 19 118
 — misztériuma 19 133
 — mivolta 20 140
 Életművészet 19 263
 Élet nagyrebecsülése 1 281
 — okozottsága 1 13
 Életöröm 3 245
 Élet összefoglalása 8 156
 Életősz 23 96
 Életosztón 5 109; 10 136
 Élet problémája 14 82; 15 158
 Életrealizmus 17 97
 Élet sivársága 18 72
 Életstandard 10 111
 Életszentség 25 281
 Élet szerete 6 236; 18 93
 Életszerűség 10 149
 Életszomj 17 293
 Élet szuverénsége 19 33
 Élettartalom 9 154
 Élet tényezői 21 274

- Élet terhe 11 319
 — területe 4 5
 — tükre 8 132
 — újsága 6 178
 — útjai 8 105
 — üdesége 24 234
 Életvagy 5 55, 72, 187; 14 301; 17 300
 Eleven holtak 7 114
 Elfoglaltság 18 209
 Elfoglaltság 4 167
 Elizeus 6 255
 Eljegyzés 19 219
 Elkieseredés 23 124
 Elkülsőségesedés 11 306
 Ellenállás 13 197; 15 27
 Ellen Key 6 333
 Ellenszenv 1 255; 6 193
 Ellentét 14 290; 17 302; 23 330
 Ellentmondás 6 121
 Ellenzék 21 93
 Ellenzékiség 21 116, 184
 Elmaradottság 3 4
 Elmélet 21 259
 Elméletek 10 228, 233; 25 158
 Elmélet és gyakorlat 11 107; 21 173
 — és valóság 14 212; 15 224
 Elmélkedés 6 1—6; 8 277; 13 58; 16 178; 17 167; 23 173
 Elmélyülés 4 189; 6 50; 11 319
 Élmény 14 249; 15 273
 Elme spontaneitása 15 246
 Elmülés 10 264
 Élmi Krisztus szerint 19 115
 Elnyomottak 21 28; 22 3
 Élő hit 10 197; 13 37, 79, 362; 15 277; 17 89
 — katolicizmus 13 289
 Előkelőség 17 274
 Élő kenyér 6 248
 — kristályok 4 48
 Élősdiek 4 38
 Élő tekintély 12 210
 — vaióság 19 275
 — víz 6 160
 Elpuhultság 24 24
 Első áldozás 17 217
 — ember 15 56
 — húsvét 19 124
 — keresztények 19 172
 Elsőrendű tulajdonságok 14 73
 Első szentév 12 9
 — szeretet 17 6
 Elsőszülött 13 60; 18 33
 Elsőtétülés 6 124
 Elszántság 17 266; 23 109
 Elszegényedés 21 179
 Elszigeteltség 1 179
 Éltető tekintély 5 232
 Elválás 9 315
 Elváltozások 4 37
 Elvek 6 219; 11 53; 20 167; 21 8, 32, 33, 98, 103, 110, 113, 121, 146, 207; 23 105; 25 265
 —, emberek 21 60, 84, 199
 — változatlanysága 14 181
 Elv és eset 24 39
 — és gyakor.at 21 118
 Elvesség 20 2, 27; 21 186, 189, 204, 230; 24 42
 Elv és személy 21 111
 — és tény 1 167
 — és valóság 14 84
 Elvesztett paradicsom 2 3
 Élvezés 5 68; 18 174
 Élvezet 6 121, 225, 243; 9 194; 16 128; 17 95; 20 274
 — filozófiája 13 117
 Élvezeti javak 11 80
 Élvezetvagy 6 334; 7 231; 8 300; 12 35, 69
 Elvhűség 21 93
 Elvtársak 21 33, 62
 Elvtelenség 11 53; 21 40
 Elzárkózás 16 174
 Elzüllesztés 21 131
 Elzsidósodás 22 253, 295, 304
 Ember 6 290; 8 230, 243; 9 185, 209
 — a természetben 20 150
 Emberbecsülés 17 85
 Ember bukása 18 57
 — célja 23 22
 Emberek 16 107; 23 114, 300
 — alávalósága 24 7
 — megítélése 23 335
 — osztályai 8 265
 — utálatossága 10 185
 —, vizek 24 149
 Ember ellátásiadása 11 23
 Emberélet értéke 10 112
 Ember-elhasználás 25 294
 — eredete 20 136
 — értéke 6 263; 13 105; 18 260
 — és állat 4 62; 5 187; 20 142
 — és kultúra 13 329
 — és majom 4 65
 — és természet 14 287; 20 135

- Ember és világ 5 80; 24 207
 Embereszmény 5 42, 131, 260; 13 66, 128, 221, 323, 328; 15 56; 18 56, 189, 199, 242; 19 107, 110, 112, 178; 20 249; 25 294
 — eszmények 13 111; 18 91
 —, eszményi 18 52
 Emberfölöttiség 10 173
 Emberi igények 11 242
 — kéz 16 49
 — létfeltételek 11 313
 Emberimádkozó lény 18 155
 Emberi intézmény 21 131
 Emberiség 1 317; 12 31
 — energiája 10 249
 — haladása 10 283
 — imádsága 13 95
 — megújhedása 10 280
 Emberismeret 23 353
 Ember : Isten gondolatja 6 47
 — -istenítés 20 121
 — Isten nélkül 13 1
 Emberi szolidaritás 22 278
 — tekintély 12 208
 — tudás 15 99
 Emberkezelés 11 47, 222; 23 221
 Ember kicsínysége 8 270
 — kora 4 139
 — kultúrgőgje 22 201
 — megbecsülése 6 324
 — megjelenése 4 138
 — nyomorúsága 17 209
 — őse 4 63
 Emberpiacok 13 343
 Ember romlottsága 11 223
 — semmisége 9 299
 Emberszeretés 6 281; 10 226, 313; 12 56, 152; 16 278; 17 114; 18 128, 271; 20 249
 Emberszív 19 125
 Ember teremtése 4 60; 18 191, 216
 — típusok 5 42; 10 259; 13 236; 23 249, 333; 25 294
 — urasága 5 241; 21 163
 Embrio 14 98
 Embriológia 1 148
 Emelkedés és süllyedés 3 132
 Emelkedési elmélet 3 104
 Emin basa 20 195
 Emlékezés 9 222; 19 301; 24 65, 167, 263, 287
 Emlősök 4 102
 Emmanuel 24 253
 Emmausi út 7 123
 Emmerich Katalin 17 193; 18 72
 Empirizmus 13 160; 14 1; 19 282
 Ems-fürdő 16 66
 Én 5 130; 13 153; 15 252; 17 220; 18 242
 Ének 9 297; 19 204; 21 285
 Énekek éneke 8 90; 17 17, 285; 19 227; 23 304
 Energia 14 126; 16 49, 108
 Energiák átváltozása 1 61
 — egyenértéke 1 45; 14 155
 Energiamegmaradás 1 72; 14 46
 Én és a világ 5 133
 Engedelmesség 6 78, 99, 116, 322; 9 74; 12 210; 18 7
 Engesztelés 2 15; 6 90, 223; 7 36, 221, 285; 9 182; 17 132; 24 380; 25 212
 — szelleme 7 210; 10 92
 Engesztelő szeretet 10 92, 297
 Ens rationis 18 209
 Enthuziazmus 14 299
 Eocén 4 127
 Eozoon 3 238
 Eötvös J. 22 142
 Epidémia 24 177
 Epifánia 17 56, 61, 67, 87
 — csillaga 20 271
 Építkezés 15 203; 21 80
 Érdekek 11 63; 14 157
 Érdekhajhászás 2 17
 Érdekközösség 21 33
 Érdem 17 53, 102, 226, 277; 18 5; 24 249
 Érdemek feléledése 2 201
 Érdemszerzés 17 38, 298
 Érdemtelenység 9 175
 Érdesség 7 64
 Erdő 14 145; 16 5, 137; 18 184, 205; 23 89
 Eredés 14 204
 Eredet 5 32
 Eredeti bűn 6 44; 11 277; 13 62; 18 35, 44, 57, 196, 199; 19 195
 Eredetünk 18 90
 Ereklük 8 48; 9 296; 16 119
 Erény 18 9; 23 134
 — és gyónás 2 170
 Erényes lélek 23 100
 Erény iskolája 18 17
 Eretnekségek 12 189; 23 264, 302
 Erie 8 61
 Erkölcs 6 37; 8 217; 9 101, 234; 21 216

- Erköles abszolutsága 20 174
 — -emelés 20 9
 — és dogma 13 224
 — és élet 25 262
 — és gazdálkodás 15 227
 — és háború 10 312
 — és hit 12 78; 13 224
 — és jólét 11 254
 — és kényszer 14 176
 — és kereszténység 13 223
 — és vallás 13 226; 20 158
 — hanyatlása 13 342
 — hasznossága 9 119
 Erkölcsei alap 25 240
 — bajok 12 241
 — erők 6 207; 23 211
 — érzelem 20 164
 — eszmények 12 69, 78
 — haladás 9 190
 — hanyatlás 12 226
 — hatalom 12 227
 — kultúra 23 356
 — lendület 13 229
 — megújodás 10 242; 12 37
 — nagyság 18 87
 — nevelés 9 124
 — rend 6 321; 10 198; 24 249
 — romlás 9 242
 — romlottság 19 26
 — törvény 5 201; 23 258
 — válság 22 318
 — világrend 10 180, 191; 13 204
 — züllés 10 242, 316; 11 38
 Erköles létfeltételei 10 318
 Erkölesség 8 209
 Erkölesrendészet 13 343
 Erköles szépsége 6 37, 155, 192
 Erkölestelen irodalom 13 198
 Erkölcstelenség 8 100; 10 100;
 11 17; 13 30, 68, 193; 20 18,
 293
 Erosz 12 348; 14 289; 23 290, 304;
 24 8, 36
 Erő 1 21; 18 116; 19 51; 25 253
 Erőérzet 20 218
 Erő és mozgás 1 46
 — és szeretet 7 5
 Erőfeszítés 17 54
 Erőforrások 13 375; 20 263
 Erő kultusza 13 373
 —, lelki 7 153
 Erős asszony 18 193; 19 255
 — élet 23 233
 — ember 6 107
 Erős fogadás 2 113
 — -lelkűség 18 193
 — szeretet 17 136
 Erőszak 6 186; 8 214; 11 58;
 13 307, 323; 19 97, 147; 21 95;
 25 168, 174
 Erőtlenség 18 83
 Érték 11 67, 141
 Értékek 8 74
 Értékelés 8 152; 14 247
 Értékem 7 31
 Érték és gazdagság 11 151
 — és világnézet 14 248
 — -halmozódás 11 204
 — -képződés 11 140, 198
 — -termelés 11 163
 Értelem 1 236; 8 143, 181; 9 58
 Értelmi cenzus 13 312
 — megismerés 5 188; 14 205, 266
 Eruptív közetek 3 73
 Erzberg 8 56
 Érzék 17 186
 Érzékek 15 104
 — realizmusa 14 105
 Érzékenykedés 6 271
 Érzékenység 7 216; 17 266; 18
 125; 19 166; 20 278
 Érzéki családások 14 107
 — képek 14 64
 — megismerés 14 63; 15 246
 Érzékiség 5 107, 120; 6 9, 11, 18,
 22, 326; 9 320; 17 148, 331
 — és önuralom 5 110
 — rabjai 5 110
 Érzéki szeretet 2 92
 — vágy 14 152
 Érzéklés 14 150, 196; 18 207
 — és fogalom 14 114
 — korlátoltsága 14 113
 — lefolyása 14 77
 — relativitása 14 106, 109
 — rendeltetése 14 112
 — tárgyisága 14 106
 Érzelem 9 58, 73; 17 133; 18 24,
 211; 20 161; 21 259
 Érzélgés 7 307
 Érzelmek elégtelensége 6 212, 231
 Érzelmesség 19 23
 Érzés 1 267; 6 4; 7 121; 8 149,
 239; 14 152
 — mélysége 7 2; 18 121
 Érzésvilágunk és háború 10 307
 Erzsébet, Szent 7 235, 321; 12 114;
 16 142, 146; 17 116; 18 124

- Erzsébet, Aragóniai szent 12 118
 — királyné 13 361; 18 66, 182;
 19 232; 21 81; 22 145
- Esélyek 5 88
- Esetlegesség 1 76
- Eső 23 283
- Esőcseppek 4 212; 24 87
- Esőért imádkozás 4 192
- Esők 4 211
- Esprit de corps 16 171
- Este 8 117
- Esti ima 17 19, 155
- Ész és szív 13 89; 14 297; 18 215
- Ész hajótöröttjei 5 68
- Eszközök létszentségre 6 301
- Eszme 21 124
- Eszmeívatok 11 276; 20 71
- Eszme és művészet 12 262
- Eszmejárások 20 265; 21 200; 24
 44
- Eszmék 5 75; 9 117; 11 111; 13
 158; 19 99; 20 8, 272; 21 103,
 273, 275
- ereje 11 119
- esélyei 10 119
- és termelés 15 231
- föltámadása 19 103
- korszakai 22 331
- változása 15 202
- világa 10 172
- Eszmélődő élet 6 12
- Eszmény 5 149; 8 304; 14 300;
 15 256; 18 51, 217, 257, 276
- Eszményeink 5 50; 6 320
- Eszmények 1 301; 5 48, 141; 7
 233; 8 120, 162, 226, 288; 9 244;
 10 20, 245; 11 239; 13 86; 14
 225; 18 113; 25 170, 237
- realitása 14 231
- Eszményiség 20 11
- Eszménykép 13 65
- Eszmeszegénység 12 34
- Eszmezavar 21 189
- Észrehevés 14 266
- Esztergom 10 104; 16 1, 54, 168;
 21 126, 134, 144, 184, 209
- Esztergom-Bajna 21 260
- Esztergomi bazilika 23 63
- hegyek 4 205
- preparandia 21 261
- szemínárium 8 97
- vashíd 8 17
- Eszterházy M. Móric 18 281
- Eszttika 8 95, 240
- Eszttikai igény 13 377
- megváltás 12 69
- világnézet 5 53
- Eszttizmus 5 5, 138; 10 267; 24
 213
- Étel 16 227
- Éther 14 138
- Étherregések 14 65, 74
- Ethika 8 240, 243; 20 131
- és fizika 1 205
- és nemzetgazdaság 15 228
- és prostitúció 13 338
- és szubjektívizm 14 229
- és társadalom 14 229
- Ethikai egyesületek 20 251
- eszmények 14 230
- istenbizonyítás 15 250
- kultúra 8 245
- problémák 10 235
- Ethikum 14 173
- Ethnologisches Museum 8 161
- Ethosz 14 288
- és természet 14 234
- Eu-angelion 23 153
- Eucharisztia: I. Oltáriszentség
- Eucharisztia neve 17 22
- Eucharisztikus érzék 23 333; 24
 266
- hit 13 362
- kongresszus 23 243
- lelkek 8 196
- Eugenetika 25 297
- Európa 8 30, 169
- arca 21 282; 22 318
- és Amerika 3 126
- és kereszténység 13 91
- és Krisztus 19 100
- és Magyarország 21 200
- és tradíció 10 16
- Európai ember 5 72, 138
- kultúra 20 306; 22 313; 24
 109, 194
- szellem 5 160
- Európa kereszténysége 17 78; 21
 194
- pszichéje 5 44; 23 359
- Evangelisták és Oltáriszentség 24
 286
- Evangelium 8 40, 272; 9 83; 11
 301; 13 121; 17 214, 319; 18
 256; 20 166
- diadala 17 66
- egyszerűsége 23 29
- és diplomácia 11 310

- Evangélium és fejlődés 13 124
 — és filozófia 10 217
 — és gépek 11 309
 — és hazafiság 17 69
 — és jólét 13 124
 — és munka 5 239
 — és pénz 11 309
 — és szocializmus 5 241
 — és társadalmi fejlődés 5 248
 — és Tolsztoj 5 142
 — és filozófiája 8 293
 — haldoklása 8 276
 Evangéliumhirdetés 22 19
 Evangéliumi lelkület 24 82
 — munkások 9 278
 — szegénység 22 17
 — tanácsok 6 301; 17 286
 Evangélium képekonyve 18 77
 — olvasása 7 154
 Evangéliumos ember 23 287
 Evangélium realizmusa 25 167
 — szelleme 18 284
 — terjedése 9 331; 17 63, 78
 — törvénye 19 160
 — veleje 18 135
 — világa 20 302
 Evolúció 4 26, 97; 5 64
 — és darvinizmus 4 52
 — és ember 4 60
 — és erkölcsan 14 172
 — és keresztények 4 54
 — és lélek 14 168
 — és materializmus 4 44
 — és tökéletesedés 4 34
 Evolucionizmus 4 53; 15 237, 249;
 20 135
 — és katolicizmus 4 26
 — és természettudósok 4 50
 Évzárás 1 259; 17 18
 Exaktság 4 146
 Exakt tudományok 10 144; 14 132,
 209
 Exegézis 16 217
 Exerciciumok 8 261, 265, 308
 Expectatio partus 18 39, 210
 Ezechiel 6 305
 — látomása 13 323
 Ezeréves Magyarország 10 13
 Επισκοπος 15 135

 Faber W. 3 245; 12 221
 Facies hominis 13 326
 — leonis 13 323
 Facies vituli 13 325
 Facipó 16 88
 Fadrusz 6 239
 Fagy 21 185
 Fájdalmas anya 17 192; 18 66;
 19 266, 268
 — Szűz 7 100; 18 2
 Fájdalom 1 320; 2 9, 85; 7 275;
 8 312; 9 211; 17 128; 18 67
 — filozófiája 13 50
 — megszentelése 18 69
 — mélységei 7 116
 — problémája 6 237
 Fajgyűlölet 10 257
 Faji jelleg 14 88
 — öntudat 24 64
 Fajkiválás 1 180, 184; 20 146
 Fajok átalakulása 14 97
 — egymásutánja 4 31
 — eredete 1 137, 169
 — és nemek 14 89
 — fejlődése 4 25
 — kora 4 21
 — pusztulása 4 35
 — változatlanúsága 1 173
 Fajszeretet 8 171; 22 218
 Fajtalanság 20 285
 Fajvédelem 22 252, 333
 Fáklyásmenet 16 54
 Falábak 1 291
 Falu 21 56; 24 32,66; 25 210
 — karácsonya 25 189
 — és város 22 290
 —, magyar 21 246
 Falusi nép 21 246
 Fanatikusok 17 100
 Fanatizmus 6 159
 Faraday 6 239
 Fáradt emberek 8 118; 19 118
 Fáradság 21 123
 Faragott kép 8 226
 Farizeizmus 6 176; 21 132
 Farizeus 17 278
 — és vámos 6 325
 Farizeusok 7 17
 Farkas E. 22 223
 Farkas József 20 88
 Farkasok 8 15
 Farmer 10 109
 Farsang 17 126; 21 108
 Fátyol 23 202
 Faust 5 122; 12 347; 16 192
 Fazék, tört 23 294
 Fecsegés 22 307

- Federer H. 12 158
 Fegyelem 6 79; 7 305; 9 286; 18 8
 Fegyelmzetttség 5 116; 17 305
 Fegyház 8 37
 Fegyver 6 242
 Fegyverbarátság 4 177
 Fehérje 1 131; 15 158
 Fehér-terror 22 205
 Fehér vasárnap 17 217, 224
 Fejlődés 1 82, 151, 183, 308; 3 1, 248; 4 25; 8 115, 149, 225, 241; 14 11, 193, 204; 15 162, 211, 237; 18 120; 19 1; 20 145; 21 238; 22 101, 110, 257, 331; 23 319; 25 200
 — belső elvei 14 56
 — -elmélet 11 292; 15 218
 — gondolata 4 40
 — hatalma 11 293
 — titka 11 113, 116
 — törvénye 21 258
 Fekete vasárnap 17 192, 224
 Feladatok 17 119
 Felebaráti szeretet 1 305, 321; 6 282; 7 16; 9 186, 332
 Felekezetek 18 222
 Felekezetieskedés 13 179
 Felekezeti harc 9 284
 — iskola 21 65
 — tanítók 13 295
 Felekezetköziség 15 269
 Felekezetlen iskola 21 83
 Félelem 2 106; 6 240; 20 130
 — és szeretet 2 161
 Felelősségérzet 19 257
 Félemberek 6 232
 Felfedezések 4 185
 Félistenek 21 154
 Fél katolikusok 5 264
 Felmagasztalás 18 81
 Feloldozás 2 47, 176
 — és diakonusok 2 205
 — formulája 2 192
 — hatása 2 180
 — szavai 2 190
 — távolba 2 115
 Félségek 5 261
 Felsőbb osztályok 11 219
 Felsőbbség 8 163
 Felsőbbséges lelkek 5 124, 150
 Felsőmagyarország 22 257
 Félszégesség 5 135, 259
 Felületes lelkek 6 224
 Felületesség 10 162; 21 142
 Felverés célja 11 189
 Felvidék 21 76
 Feminizmus 18 241; 22 58, 81, 161, 195
 Fény 17 212; 19 45
 Fények hierarchiája 10 189
 Fényes lelkek 10 178
 Fénykép 16 92
 Fénylés 24 42
 Fenyő 8 269; 19 24
 Fenyők 23 94
 Ferdinánd 1 327
 Ferdinánd, II. 16 187
 Ferences szónoklat 12 131
 Ferenc Ferdinánd 20 222
 Ferenc József 12 292; 20 227; 23 305
 Férfiak és prostitúció 13 339
 Férfi és nő 13 340
 Férfi teremtése 14 297
 — -tipusok 9 323
 Festés 14 70
 Festőművész 8 94
 Festmény hasonlósága 14 71
 Fészekelhagyás 8 147
 Feuerbach 12 89
 Fiatalon meghalni 18 274
 Fiatalosság 7 11
 Fiatalság 6 307; 10 114
 Fikciók 23 287
 Fiktív tőke 11 208
 Filantrópia 9 246
 Filippo Lippi Madonnája 23 277
 Filogenezis 1 150; 14 97
 Filológia 16 34
 Filozófia 8 84; 15 236; 20 216, 240; 23 327,
 — célja 14 192
 — és alakítás 14 242
 — és szaktudomány 20 242
 Filozófiai rendszerek 8 144, 253; 14 192; 20 135
 Filozofálás 11 318
 Filozófusok 16 246
 Finomodás 24 25
 Finomság 19 166; 22 161, 220
 Finomságok 19 120
 Fioretti 12 139
 Firmamentum veritatis 12 301
 Flume 20 94
 Fizetés 11 251
 Fizetni 10 101; 20 76; 21 238
 Fizika 14 142

- Fizika és ethika 1 205
 — és metafizika 4 235; 14 210
 Fiziológia 16 23
 Flammarión 1 68; 3 95; 4 5;
 20 103
 Flóra vándorlása 4 20
 Foerster W. 23 236, 267, 315
 Fogalmak 1 19; 8 253; 14 300;
 19 42; 23 217; 24 25
 — és élet 24 241, 367
 — rendeltetése 24 294
 Fogalmi ismerés 11 324
 — világ 8 227; 10 235
 Fogalom 8 224; 14 153, 206;
 17 122; 24 56
 — általánossága 14 266
 — ereje 14 220
 — értéke 14 183
 — és intuíció 14 264
 — és titok 24 293
 — és valóság 24 331, 378
 Fogamzás megakadályozása 20 292
 Fogazzaro 5 118
 Fogékonyság 17 65
 Foglalkozások rangsora 11 315
 Foglyok 22 276
 Fogyasztás 22 77
 Fokozatosság 1 124
 Follignói Angela 6 21; 7 67
 Folyamok 18 202
 Fonnyadtság 18 252
 Forel 9 314
 Forgási sebesség 3 66
 Forma 8 244; 24 197
 Formai ok 14 79
 Formációk 3 70, 139
 — egyidejűsége 3 143
 — és kövületek 3 152
 — és kőzetek 3 151
 Formák 23 59, 233
 Formalizmus 6 178, 200, 215;
 7 18; 21 158
 Formaság 9 74
 Forradalmak 11 66, 258; 18 202;
 21 45
 Forradalom 11 7, 235; 20 229;
 22 28, 152, 323; 23 306; 24 7
 Forrás 24 63, 65, 91, 118
 Források 17 295; 18 290
 Forum 16 211
 Forumok 2 40
 Fossil-alakok 3 209
 Főbűnök 2 70; 22 130
 Főhercegnők 8 218
 Főinkvizitor 5 206
 Főispán 21 183
 Főkegyúr 20 68; 21 214, 233
 Főkráterek 3 125, 131
 Főlbuzdulás 9 176
 Föld 22 181, 164
 — alakja 3 29
 — alakulása 1 22; 3 19, 36, 57
 Földbirtok 11 34
 — -reform 22 164, 172, 174, 236,
 242; 23 301
 Föld elemei 4 210
 — eredete 3 28
 — és élet 3 137, 236
 — és ember 3 23
 — és nép 22 177
 — és tenger 3 96
 — fizikája 3 45
 — gömbalakja 3 41
 — -hitel 11 212
 — hűlése 3 61; 4 212
 Földi élet értéke 17 37, 300
 — lét 17 229
 — sors 17 128
 Föld izzása 3 39
 Földkéreg 3 102
 — repedései 3 119
 Föld kezdete 1 27
 — kora 3 156
 — korszakai 4 78, 207
 — középkora 4 101
 Földközi-tenger 3 128
 Föld magva 3 41, 102
 — mechanikája 3 28
 — melege 3 67
 — modern alakja 3 122
 — mozgása 3 32
 — multja 3 3, 13
 Földművelők 21 156
 Földműves egyesületek 11 73
 — osztály 11 35
 Földosztás 23 301
 Föld őskora 4 11, 83
 — összetétele 3 59
 Földpálya excentricitása 3 174
 Földrétegek 3 141
 — kora 4 82
 — sava 1 214, 290; 6 189
 — súlya 3 29, 31
 — szelleme 12 147; 23 320
 — titkai 4 205
 — újkor 4 121
 Fülényes élet 7 8
 — jóindulat 6 206

- Főlényesség 9 220; 22 67; 24 107, 152
 Főlényes vallásosság 10 296
 Főlfeszített 18 160
 Főlség 18 25
 — érzete 6 212
 — tisztelete 6 239
 Főitámadás 7 112; 17 200, 206; 18 47; 19 93, 101, 192, 217; 21 51; 22 238; 23 229; 25 208
 Főitámadási körmenet 23 288
 Főltévések 21 219
 Főlvilágosítás (nemi) 9 307
 Főlvilágosodás 10 64, 77; 18 226
 Főpapak 21 89
 Főpapság 10 40
 Főparancsolat 7 16
 Főrendház 21 172
 Fősvénység 24 96
 Fő típusok 4 33
 Főurak 21 102
 Főzőkanál 16 117
 Fra Angelico 7 4; 8 173; 12 144
 Fractio panis 15 167
 Frakk 16 50
 Fraknoi 16 248
 Francia állapotok 10 3
 — filozófia 10 141
 — forradalom 10 3, 75; 11 8, 257; 12 89
 — írók 10 78
 Franciák 21 139, 215, 271; 23 239, 298
 Francia köldus 5 259
 Franciaország értékei 10 148
 — újjászületése 10 132
 Francia papság 10 44
 — psziché 5 121; 10 133
 — szocializmus 11 13
 Frankfurt 11 75; 16 37
 Frankfurter Zeitung 16 44
 Frankfurter virstli 16 46
 Frank germánság 8 80
 Franzelin 23 4
 Frazeológia 11 234
 Frigyes, II. 12 116, 188; 16 140
 Fructus 11 163
 Furulyaszó 19 57; 25 180
 Fuzió 21 113, 203
 Fűger 12 188
 Fűgés érzése 14 261
 Fűggetlen Magyarország 18 223
 Fűggetlenség 8 237
 Fűggetlenségi párt 21 21
- Fűggség 21 19, 31
 Fűlöp esztergomi érsek 20 313
 Fűrdözés 9 311
 Fűszál 14 6
- G**
 Galicia 21 179
 Galilei kör 22 335
 Gallen Nándor 16 93
 Galléria 16 117
 Gallicanói búcsú 16 269
 Gallikanizmus 20 69
 Gander 3 213
 Garami E. 11 296
 Garay 12 342
 Gauss Frigyes 8 289
 Gazdag élet 13 128
 — ifjú 6 331
 Gazdagodás 11 96; 16 134; 22 4
 Gazdagok 11 252
 Gazdagság 6 149, 225; 8 165, 268; 18 263
 —, igazi 6 295
 —, lelki 19 23
 — veszedelmei 6 333
 Gazdák 20 219; 21 24
 Gazdaság 22 156
 — és vallás 11 261
 — funkciói 11 285
 Gazdasági alapok 21 182
 — élet 5 84; 8 205; 13 173; 15 224; 16 281; 21 280
 — érdek 8 155
 — érzék 22 140
 — fűggetlenség 21 42
 — haladás 25 213
 — harc 6 205; 9 236
 — helyzetünk 21 228
 — jólét 10 129
 — krízis 11 5
 — liberalizmus 10 7; 15 225
 — nyomor 13 341
 — program 21 269
 — szervezetek 10 159
 — szövetkezés 22 337
 Gazdaszövetség 22 171
 Gebula 16 12
 Gefűhlsreligion 6 13
 Gejzir 24 69, 135
 Genius loci 24 104
 Géniusz 5 149, 152; 12 232; 13 356, 358; 14 167
 Géniuszok 8 113; 20 272; 21 229
 Génuai Szent Katalin 7 183

- Geocentrizmus 4 161, 183, 255
 Geográfia 16 129
 Geológia 4 208; 8 65, 108; 15 190
 — és paleontológia 3 237
 — és természetélvezés 3 11
 — filozófiája 3 243
 — határai 3 24
 Geológiai idősorozatok 3 156
 — katasztrófák 3 186
 — korszakok 3 22, 139, 153; 4 78
 — nyár — tél 3 171
 — szünetek 4 43
 Gépek 11 28, 88
 — és szabadszereny 11 91
 Gépember 7 271
 Gépiesség 6 133
 Gerazénusok 6 233
 Gerely J. 18 273; 23 259, 293
 Gergely 17 123
 Gergely, IX. 12 164
 Gergely, XIII. 16 188, 190, 229
 Gerinc 21 147
 Gerincesek 4 85
 Gerlachfalvi csúcs 25 275
 Germán 10 152
 Germánia 16 60, 62
 Germán kultúra 10 150
 — vallásosság 10 155
 Germanico-Hungaricum 16 158
 Germanizmus és romanizmus 5 172
 Germánok és románok 5 221
 Gertrúd, Szent 1 252; 7 261, 272,
 289, 322, 330, 339, 344; 12 158
 Gertrud 24 17
 Gesäuse 8 56
 Getszemáni 23 195
 Ghettó 16 280; 22 192, 342
 Gibbons 7 37
 Giesswein S. 24 14
 Gígas 4 80
 Gimnazisták 16 120
 Giotto 7 237
 Girák 6 341
 Gisbert 16 212
 Giskra 17 146, 182
 Gisler 15 263
 Glaciál-kozmogonia 4 419, 439
 Gladiátor 17 109
 Glazialkozmozogonic 23 258
 Gleccserek 4 134
 Gnájsz 3 76
 Goethe 7 133, 159; 8 98, 231, 285;
 12 347; 15 254; 16 153
 — Werter-je 10 78
 Gogoly 24 33
 Golf-áram 3 199
 Golgota 17 142, 161, 166; 24 250
 Góliát 8 28
 — és Dávid 17 46
 Gombák 11 52
 Gondatlanság 23 129
 Gondolat 8 95, 320; 15 255; 17
 168; 18 216; 20 259
 Gondolataink 17 242
 Gondolatátvitel 20 116
 Gondolat és képzet 14 275
 — és nyelv 14 272
 — és szó 14 274
 Gondolatok 7 158; 14 298; 17 44;
 18 71; 25 215
 Gondolatszabadság 13 257
 Gondolkodás 17 151
 Gondviselés 1 201; 6 241, 286; 8
 174, 248; 9 240, 281; 10 272; 12
 28; 17 41, 299; 23 113, 288; 24
 82, 155, 192
 — és háború 10 185, 290
 — és igyekezet 6 132, 138
 — hite 10 192
 Gordon ezredes 11 40; 20 194
 Gorlice 23 286
 Gótha 16 155
 Gótika 12 266, 268, 269, 270; 16
 113
 Gót templomok 12 271; 18 160
 Gottfried 8 261
 Gournay 11 100
 Görög dekadencia 22 320
 — eszmény 5 113, 142
 — filozófia 12 186; 23 239
 — istenek 5 168
 Görögkeletiek 21 242
 Görög művészet 20 269
 Görögország 8 152, 166; 16 214
 Görögök 19 71
 — vilásképe 3 36
 Görög világ 6 82
 Görres J. 12 91, 154, 262
 Göttinga 16 104
 Gőz 3 123
 Graecia Magna 8 174
 Grál 24 151, 363
 Grál-vár 24 226
 Gramm 14 132
 Gránátalmák 13 311
 Gránit 3 73; 4 126
 Gratia-caritas 17 251
 Gratiolet 16 110

- Gratry 6 47
 Gravitáció 1 225; 3 47; 4 224
 Gregorovius 12 219, 220
 Grünwald 10 38
 Guéranger D. 17 333
 Guizot 12 34, 35
 Gúny 21 28
 Gury 11 156
 Gusztáv Adolf 16 142
 Gútai óvoda 21 65
 Guy de Maupassant 20 14
 Gül Baba sírja 25 271
 Gyakori áldozás 13 365; 24 133
 Gyakorlat és elmélet 21 173
 Gyakorlatiasság 12 280; 17 115; 21 45
 Gyakorlati ember 23 223
 — idealizmus 10 314; 14 255
 — kereszténység 9 50
 — szempontok 20 193
 — szeretet 11 229
 Gyarak 9 339; 11 28, 51; 21 92, 234
 Gyári munkás 11 29
 Gyáripár 11 95
 Gyarlóság 17 211
 Gyarlóságunk 17 254
 Gyász 1 265; 9 215; 18 264
 Gyásznapi 19 190
 Gyász, világi 6 236
 Gyávaság 6 238; 21 195
 Gyermek 6 85, 327, 329; 9 46, 126, 254; 19 74, 78, 222
 Gyermekdedtség 18 65
 Gyermek-éhség 22 221
 Gyermekes 9 320; 19 234
 — nevelése 6 113; 9 293
 Gyermekes családok 20 293
 Gyermeki lelkület 6 95, 201, 272, 275; 12 215
 Gyermek Jézus 23 177
 Gyermekkezelés 20 282
 Gyermekmentés 18 251; 22 221
 Gyermekmunkások 11 17, 95
 Gyermek pszichológiája 6 139
 Gyermekvédelem 22 82
 Gyermekvilág 14 133
 Gyertyaszentelő 6 114—122; 18 1, 6; 19 256
 Gyíkok 4 110
 Gyógyfűvek 8 105
 Gyógyulás 24 144
 Gyomor 16 65
 Gyomorkérdés 11 27
 Gyónás 8 264; 9 153; 17 150 19 120; 24 93
 — a Szentírásban 2 132
 — a történelemben 2 138
 — az egyházban 2 123
 — ereje 2 99
 — és bűnbocsánat 2 135
 — és felekezetek 2 131, 140
 — és társadalom 2 171
 — és tökéletesedés 2 168
 —, gyakori 6 20, 39
 — gyakorisága 2 161
 Gyónási titok 2 144, 154
 Gyónás kötelessége 2 157
 — levélben 2 155
 — nehézségei 2 174
 — parancsa 2 158
 — pecsétje 2 144
 — pszichológiája 2 164
 — ritusa 2 276
 — szükségessége 2 129
 — tanui 2 172
 Gyóntatás 9 134
 Gyóntatók 2 272
 Gyóntatószék 17 210
 Gyöngédség 13 16; 16 6; 18 125
 Gyöngeségeink 7 19
 Gyöngy 21 196; 23 99
 Gyöngyök 21 99
 Gyönyörködni 17 8
 Győry T. 24 47
 Győzelem 11 250; 17 216; 18 115
 Győzelmes élet 6 16
 Győzők 22 152
 Gyújtó gondolat 14 220
 Gyula, III. 16 186
 Gyűlölet 6 315; 17 327; 22 289
 Gyümölcsseikről! 6 210
 Gyümölcsöltő 6 62; 18 10
 Habitualis szeretet 24 264
 Habitualiter 24 166
 Habitus-actus 24 166
 Háború 1 261, 281; 9 185; 25 168
 — áldásai 10 281
 — árnyoldalai 10 242
 — borzalmai 10 278
 — botrányköve 10 278
 — éjtszakája 10 205
 Háború-ellenesség 10 292
 Háború értelme 10 165, 218, 278; 19 53; 23 280; 25 172
 — és béke 25 171

- Háború és család 25 245
 — és erkölcs 10 312
 — és evangélium 22 127
 — és gondviselés 10 272; 23 284
 — és hit 10 293
 — és nemi betegségek 20 290
 — és vallásosság 10 182, 307; 23 277, 303
 — eszmény-rombolása 14 255
 — ethikai hatásai 10 241
 — hatásai 10 202, 299 307; 11 250; 23 283
 — irracionalitása 10 183
 — jótéteménye 22 200
 — lelke 10 165
 — megszűnése 10 304
 — oka 10 292
 — problémája 10 283, 289
 — pusztításai 9 273; 10 183, 268; 25 177
 — rémségei 10 238
 Háborúság 9 286
 Háborús karácsony 10 215
 — kultúra 10 303
 Háború sötétsége 10 189
 — szenvedései 9 225; 10 195, 220, 241, 309
 — tanulságai 9 195; 10 189, 260
 — után 22 172
 Hadak útja 7 178
 Hadgyakorlatok 16 126
 Haditettek 10 168
 Hadnagy 16 115
 Haeckel 4 58; 5 64; 12 76; 14 93; 23 360
 Haffner 16 93
 Hágár 1 271
 Hagyományok 25 277
 Hajlam bűnre 8 321
 Hajnal 10 228; 19 55
 Hajó 9 191
 — ebéd 16 99
 — fülke 16 275
 Hajótörött 8 43, 254
 Hajótöröttek 16 275; 20 106
 Hajózás 8 66; 16 57
 Hal 17 270
 Hála 6 102, 322; 17 21
 Hálaadás 7 43; 9 66; 17 20, 24
 Haladás 5 3, 57; 6 28, 30, 191, 242; 7 145; 8 161; 13 220, 233; 18 152, 259; 19 1, 29, 49, 138, 145; 21 45, 142
 Haladók és maradiak 16 180
 Halál 1 272; 4 11; 5 183; 6 9, 45, 236; 7 229, 239; 8 177, 246; 10 264; 14 20; 17 4, 7, 310; 18 47, 105, 255; 19 188, 190; 20 119; 21 81; 22 289; 23 5, 20, 158, 172, 197, 229; 25 176
 Halálfelelem 5 182; 23 179
 Halál hősköltevénye 8 22
 — királya 19 197
 Halálmadár 16 24
 Halálos bűn 2 60; 7 165; 17 93, 250; 18 204
 Halálra készen 6 297
 Halandóság 20 119
 Haldoklók 8 173; 19 193
 Halévy Judá 12 199
 Halfogás 6 172
 Halhatatlanság 5 182; 6 16, 169, 265; 7 105, 116; 8 2, 7; 9 18, 144, 218, 220; 13 40, 360; 17 214; 18 106; 19 190, 214; 20 99, 153
 — csillaga 12 77
 — érvei 5 184
 — és erkölcs 5 197
 Hallás 14 66
 Hallgatás 6 18; 16 175
 Hallucináció 14 107
 Halmazállapot 14 142
 Halogatás 6 234, 289
 Halottak 9 216; 24 37
 — estéje 19 186
 — napja 1 265; 7 179; 17 309; 18 100, 105; 19 212
 — segítése 19 197
 — tisztelte 9 221
 Halottégetés 19 193
 Hamann O. 4 72
 Hamis próféták 6 210
 Hamlet 8 252
 Hammer püspök 7 254
 Hamvazószerda 7 238
 Hang 14 67
 — terjedése 14 139
 Hangulat-csinálás 8 315
 Hangulatok 6 67, 220; 19 35
 Hangya 21 223; 25 190, 210
 — karácsonya 25 193
 Hanyatlás 10 118; 21 123
 Harag 6 190, 193; 7 5
 Harangok 22 200
 Harangszó 1 287; 9 297; 16 16, 151; 23 96; 24 9, 100
 Hare 5 152; 21 261

- Harc és béke 13 116
 — félszepségek ellen 5 266
 Harciasság 13 116
 — lelki 18 195
 Harcok 18 236, 280; 21 36; 23 91
 Harcosság 20 12
 Harmadik orszög 23 329
 — rend 11 8
 Harmadkor 3 194; 4 121
 — embere 4 145
 — klímája 3 165
 Hármas fényöv 7 199
 Harmónia 5 92, 114, 145; 8 172;
 11 308; 13 377; 17 76, 215; 19
 161; 20 171; 23 200, 218
 — megértése 5 76
 Harmonikus egyéniség 5 129
 — élet 10 234
 — lélek 5 19
 — világnézet 5 23, 50
 Harnack 5 70, 215
 Háromkirály 6 122; 17 57, 77; 24
 324
 Három szó 17 96
 — visszapillantás 6 81
 Hárs 24 76
 Hase K. 12 154
 Hasonlóság 1 149
 Hasonulás 14 100
 Használati érték 11 129
 Használhatóság 11 143
 Hasznosság 1 187, 197; 14 86; 15
 245
 Hatalmak 24 54
 Hatalmaskodás 6 336; 11 264
 Hatalmi ember 5 53
 — érdek 12 34
 — szervezet 22 59
 Hatalom 1 220; 6 289; 8 291; 20
 257, 260
 — divatja 20 70
 — herezise 20 29
 Hatalommal tartók 21 121
 Hatalomvágy 6 337; 21 109
 Határozottság 20 176
 Hatodik parancs 20 18
 Hatóságok 1 296; 9 292
 Hauff 16 58
 Hauptmann 5 48; 15 258
 Havi Boldogasszony 23 227
 Haynald L. 16 235; 24 64
 Haza 1 267, 315; 6 137; 8 101;
 9 166; 10 321; 17 31; 18 110,
 248; 20 315; 22 164
 Hazafiság 10 308; 18 118; 21 15,
 46
 Hazánk jelene 13 269
 Házás élet 9 324
 — hűség 20 289
 Házások szeretete 10 223
 Házasság 1 332; 6 210, 326; 7 11;
 9 31, 171, 304, 307, 315; 13 206;
 18 233; 19 219; 22 114
 — és közzerkölc 13 29
 — fölbonthatatlansága 9 318
 Házasságreformerek 13 206
 — szentség 9 317; 13 26
 Házasságtörő asszony 6 284
 — védelme 9 325, 342
 Hazaszeretet 1 261, 267; 9 251,
 195; 10 254; 16 293; 20 235
 — vértanúi 1 265
 Háziasszony 22 66
 Háziasszonyok szövetsége 22 67
 Házi ipar 13 337; 18 240
 — kenyér 24 143
 Házirend 16 242
 Házórző 18 55
 Háztartás 9 325
 Hazugság 8 211; 22 138
 Hecker 15 266
 Hédonizmus 5 38, 68
 Heer 3 191
 Heeremann 16 73
 Hegelizmus 20 120
 Hegedűs L. 22 267
 Hegy 18 184
 Hegyek 8 127; 18 86, 204, 283; 23
 220, 224, 230, 241; 24 6, 125,
 154, 211, 226
 Hegy-gyűrűk 3 107
 Hegyi beszéd 5 249; 8 86; 12 277;
 17 319
 Hegyrendszerek 3 108
 Hegyvonalak 3 105
 Heine 6 288
 Hellasz 12 30; 24 231
 Hellén világ 5 143
 Helmholtz 1 104; 14 19, 109
 Heloise 8 83
 Henrik herceg 21 95
 Herakleitos 14 202
 Hercegrímás 25 267
 Herkules 21 97
 Hermas 2 61
 Hernyó és lepke 17 201
 Heródes 7 76
 Heroizmus : 1. hősiesség

- Hérosz-igény 24 58
 Herrenhaus 8 56
 Hertwig 4 59
 Hessen 16 130
 Hesseni Fülöp 16 130
 Hétfájdalmú Szűz 23 47, 131
 Hétköznapi kereszténység 13 231
 Hettinger 16 32, 193
 Hetvenkettő öröme 6 289
 Hexaameron 4 149; 15 190, 204
 Hiatus-kérdés 4 147
 Hidépítés 19 191
 Hidjai barát 24 48
 Hierarchia 15 123
 Higiéné 1 333
 Hildegard, Szent 16 61
 Hiloizmus 3 51
 Himalaya 3 198
 Himnus-éneklés 23 318
 Hindu mese 9 146
 — teknős 3 26
 — világ 6 82
 Hipnotizmus 14 151; 20 110
 Hipotézisek 4 220, 234; 14 211;
 15 209; 20 114
 Híresség 21 22
 Historizmus 13 210; 23 353
 Hit 1 215, 257, 263; 6 161, 163;
 8 98, 156, 192, 229, 255; 9 4, 76,
 142, 186, 232, 280, 288; 13 36,
 90, 131; 16 38, 182; 17 31, 47,
 88, 171, 221; 18 110, 172, 217;
 19 262; 20 234; 23 74; 25 282,
 295
 — áldásai 20 176
 Hit-analógiák 23 78
 Hit ápolása 9 42
 — apostoli 6 163
 — a Szentlélekben 19 149
 — átélése 6 34
 — a XIX. században 12 96
 — boldogító 19 234
 Hitből élni 23 19, 79; 24 153
 — való ima 18 15
 Hit egysége 20 217
 Hitel 11 199
 — elemei 15 275
 Hitélet 9 8; 23 340
 Hitelgazdaság 11 201
 Hitelszövetkezetek 21 56; 22 38
 Hitelügy 11 92, 9 6
 Hit elvesztése 10 196
 Hit ereje 6 269; 10 184; 18 256;
 24 112
 Hit erősítése 17 241; 18 48
 Hitérzék 24 306
 Hit és fogalom 14 190
 — és háború 10 289
 — és Oltáriszentség 7 193
 — és szív 7 55
 — és természettudomány 4 164,
 184
 — és teológia 15 275
 — és tisztaság 17 307
 — és tudás 14 190; 15 277 22
 323
 — és tudomány 12 60—62; 13
 281; 20 247
 Híteszmények valósága 13 15
 Hitetlen Állam 12 213
 Hitetlenek és Krisztus 13 235
 Hitetlen kritika 19 65
 Hitetlenség 7 129; 8 100; 9 240,
 333; 12 58, 67, 210; 17 203; 20
 177, 217
 Hitetlen társadalom 12 213
 — természettudomány 4 171
 — tudomány 11 59; 12 213; 21
 191
 Hit fogalmai 24 307
 — gondolati világa 18 73
 — gyökerei 14 190
 — homálya 17 235
 Hithűség 9 274
 Hit indítéka 17 204
 Hitkételyek 19 234
 Hit kötelessége 7 139; 12 207
 — közvetlensége 13 363
 Hitközöny 19 100
 Hitközségek 9 276; 10 116; 16
 294; 23 354, 357; 24 1
 Hit Krisztusban 19 65
 — : meggyőződés 6 66
 — megtapasztalása 9 77
 — mivolta 7 133; 24 312
 Hitoktatók 20 280
 Hit pszichológiája 15 275
 Hit, remény, szeretet 19 165; 23
 100
 — szerepe 19 36
 Hítszerű élet 17 92
 Hittan 21 11
 Hittanítás 9 132, 268
 Hit tartózkodó 19 236
 Hittérítés 13 290; 17 63, 78
 Hittérítők 17 116
 Hitterjesztési Egyesület 9 331
 Hit-típusok 10 290

- Hittitkok 17 235; 23 113; 24 220, 304
 Hitvallás 13 90
 Hitvallásos iskola 13 300
 — nevelés 9 246
 Hitványság 19 92
 Hitvédelem 5 276
 Hit veszélyei 18 48
 — világossága 10 190; 18 85; 19 263
 Hívás 17 70
 Hivatal 1 333
 Hivatalnokok 21 18, 31
 Hivatás 1 214, 231, 284; 6 152, 223; 7 137, 316; 8 136; 17 196; 18 144, 190; 22 58
 Hívés és megtapasztalás 24 304
 Hívó élet 17 89
 — emberek 10 206
 Hlatky E. 12 341; 23 288
 Hódolat 12 207; 14 260; 18 29
 — Istennek 17 238
 — Oltáriszentség előtt 9 296
 Hoerbiger H. 4 219, 239; 14 249; 23 258; 24 51
 — és apokaliptiszis 4 250
 Hold 3 196; 4 222, 241; 23 227; 24 4
 Holdesések 4 231, 246
 Hollandia 9 329
 Hollandok 16 75
 Holtak búcsúi 2 262
 Holtpontok 7 267
 Holt-tenger 3 111
 Holttest 19 192
 Homeros 6 248 12 30, 170; 16 35
 Homo animalis 18 58
 Homológia 1 143; 4 129
 Homo melancholicus 8 111
 Honfoglalás 22 209
 Honi ipar 18 235
 Honnan? 5 32
 Honorius, III. 12 165; 20 88
 Honvágy 17 229; 23 97
 —, mennyei 18 121
 Honvédek 21 154
 Horatius 16 167, 170, 208, 254, 265, 266
 Horatiusok és Curatiusok 22 121
 Hordár 16 105
 Horpadási elmélet 3 192
 Horror peccati 16 239
 Horthy M. 24 23
 Horváth Béla 21 183
 Hosszú idő 1 198
 Hová? 5 38
 Hóvirág 18 260
 Hó 1 116; 3 39
 Hóscincér 21 11
 Hős és szent 10 303
 Hősiesség 1 293; 6 51, 116, 188; 7 2, 282; 8 253; 10 168, 171, 186, 245, 265; 17 141, 306; 18 10; 19 50; 20 11; 23 295
 Hősnők 18 266
 Hősök 23 271; 25 175
 — emléke 18 264
 — és rablók 10 246
 Hős pszichéje 10 193
 Hugo Viktor 13 35
 Humana Commedia 21 170
 Humanizmus 5 5; 17 114; 20 249
 Humbold S. 5 194
 «Hungarian» 16 292
 Hungarizmus 22 190, 214
 Hunyadi János 25 258
 Huron 8 61
 Húsvét 1 235, 255; 7 112; 17 197, 202, 208, 212; 19 93; 21 50; 22 238; 23 125
 —, első 24 145
 Húsvéti bárány 24 337
 — élet 19 122
 — gyónás 2 161
 — hangulat 19 112
 — hit 19 111
 — öröm 7 115; 19 272
 — remények 25 208
 — vacsora 24 276
 Húsvét szelleme 7 169
 — története 19 125
 Husz János 16 47
 XX. század 9 2; 13 168; 19 109; 21 160
 27-es bizottság 13 318
 Huttkay L. 21 17
 Huxley 4 64
 Hüllők 1 152; 4 101
 Hűlő világ 12 154
 Hűség 6 141, 163, 243, 311; 7 137, 216, 276; 9 44, 244, 309
 — a szentszékhez 13 355
 Hű szolga 6 311
 Hűtlenség 6 160

- Ibsen** 7 114; 15 258
Ideál 14 174; 1. eszmény
 — és valóság 14 234
Ideális ember 18 57
 — javak 17 81
Idealisták 21 58
Idealis termelés 11 83
Idealizmus 1 250; 5 6, 9, 52; 10
 20, 173; 11 226, 246, 252; 12
 345; 13 294, 359; 14 33, 81,
 105, 117, 171, 254; 15 271;
 18 77; 20 14; 21 58, 181; 22
 336; 25 277
 — és realizmus 18 278
Ideálok 1 249; 10 235
 — hierarchiája 10 179
 — objektivitása 14 224
 — szükségessége 14 226
Idegek 1 113
Idegen 24 165
Idegrendszer 14 9
Ideiglenes büntetések 2 222
Ideológiák 10 134, 267; 11 234,
 276, 280
Idő 17 23
 — értéke 17 24, 37
 — és örökkévalóság 25 284
 — felhasználása 6 233, 336; 17 339
Időtöltés 5 180
Ifjak hitetlensége 20 124
Ifjúi erő 13 83
Ifjúkor 13 4
Ifjúság 6 329; 8 100, 322; 13 79,
 352; 16 4, 169; 18 195, 234,
 289; 20 209, 255; 21 196, 263,
 265; 22 246, 304, 313; 24 26
 — és magyar éledés 22 207
 — eszményei 13 82
 — eszményei 13 79
 — pünkösdje 25 216
 — -védelem 20 208, 287
Igaz áldozat 18 162
Igazi kultúra 11 325
Igaz, jó, szép 20 272
Igazlelkűség 6 198; 17 97, 254
Igazoló-bizottság 22 249
Igazság 1 240; 5 190; 8 228, 291;
 9 139; 12 214; 14 172; 15
 243; 17 96, 211; 20 273; 21
 51; 24 44
 — bizonyágtétele 7 76
Igazságért szenvedni 6 187
Igazság felismerése 13 273
Igazságok 25 263
Igazságosság 21 237
«Igazság oszlopa» 12 56
Igazságszolgáltatás 8 42; 9 262
Igazságszomj 5 191
Igazságtalanságok 6 188
Igazság teljesítése 6 147
Igaz szőlőtőke 7 48
Ige 19 42; 24 281
Igehirdetés 23 33
Ige megtestesülése 5 156
Igénytelenység 6 51, 93, 203, 205
Ignác, Szent 18 176
Ignác, Szent I. Lojolai
Ignorabimus 12 66
Ijedtség 11 40
Íkrek 15 163
Illat 8 138
Illuzió 8 228; 21 152
Illuziók 21 262; 22 32
Illuzionizmus 14 258
Imádás 1 238; 6 89, 91; 9 65,
 181, 288; 18 155
 — lélekben 18 166
 — szelleme 7 299
Imádkozás 6 268; 20 226, 279;
 23 287; 24 204
 — erdeje, hegye 18 183
 — Szentlélekből 19 152
Imádkozó korrektúra 8 193
 — lélek 6 181, 183, 324; 8 31
Imádság 1 262; 6 102, 200; 7
 170; 8 251, 288; 9 66, 130, 177,
 223; 12 174; 17 19, 167; 18
 231; 22 119
 —, alázatos 18 22
 — ereje 1 205; 4 192; 18 14, 20;
 24 108, 148
 — értéke 23 76
 — és munka 19 50
 — esőért 24 108
 — győzelemért 10 294
 — hangulata 23 65
 —, hívó. 18 15
 — holtakért 13 52
 — iskolája 18 14
 — Jézus nevében 6 292
 — lelke 7 160
 — mivolta 7 64
Imagynakörlatok 7 250
 — pszichológiája 6 253
 — teológiája 4 193
Imelda 17 218
Immaculata: I. Szeplőtelen fogan-
tatás

- Immanens fejlődés 1 190
 Immanentizmus 15 271
 Imperializmus 20 257, 260
 Imperium 17 72
 Imponderabilék 20 267
 Impresszionizmus 15 259
 Improduktív munka 11 75
 — pénz 11 207
 — verseny 11 104
 Imre, Szent 7 233; 12 110; 13 66, 82; 18 112, 20 211
 Inaszakadt 1 223; 6 174
 In Altissimis 19 9
 Ince, III. 12 9, 48, 158, 165
 India és vízőzön 3 218
 Indifferencia 8 268; 23 72, 171, 193
 Indifferentizmus 13 278, 282
 Individualitás 24 122
 Individualizmus 5 200; 10 62; 13 242, 247, 328; 22 325
 Individuum 8 236; 24 145
 Indolencia 12 314
 Indusok 5 57
 Infallibilitás 20 86
 Infekció 13 288
 Infuzóriumok 3 82
 Ingerek 9 310
 Ingyenes népoktatás 13 298
 Inkák 13 61; 18 35
 Inkvizíció 5 211
 Inkvizitorok 13 257
 Inspiráció 9 122; 19 157
 Intellectus agens 12 188, 196
 — possibilis 12 188, 196
 Intellektualisták 12 156; 13 236
 Intellektualizmus 5 4; 6 75; 10 134, 233, 247; 13 210, 282; 14 182, 233, 300; 18 277; 19 30, 33, 39, 42, 99, 112, 116, 135; 20 309; 22 157, 214, 300, 316, 320, 334; 23 217, 222, 248, 314, 315, 318, 339, 350, 359; 24 297, 332
 Intelligencia 9 260; 21 17, 30; 25 209
 — és Oltáriszentség 13 369
 — és vallás 13 161
 Intelligenciánk 21 72
 Interesse-tan 11 154
 Internacionále 11 20
 Internátus 20 208
 Intézeti élet 18 79
 Intézmények 1 253, 290
 Intézmények és emberek 21 221
 Intuición 4 222; 8 84, 154; 12 29, 156; 14 249, 264, 271; 15 251
 Invalidusok 21 25
 Invesztitúra harc 20 41
 Ipar 20 316; 21 91, 233; 22 40
 Iparosok 22 30
 Iparpártolás 11 49; 13 335; 18 239
 Irányi D. 20 9
 Irányítóelv 14 92
 Irek 16 301; 22 290
 Irén, Szent 15 138
 Irénizmus 11 125
 Irgalmasnénék 16 141
 Irgalmasság 6 186, 281; 7 17, 219; 13 49; 16 117
 Irgalom 6 113, 162, 203, 276; 7 302; 22 224
 Irgalomban hinni 7 294
 Irigység 6 336
 Iró 16 27
 Irodalom 10 86; 22 253
 Irracionále 10 261; 14 245, 281
 Irracionális tényezők 10 284
 Irreális tőke 11 204
 Iserlohn 16 122
 Iskola 8 106; 9 246, 275; 16 294; 21 196, 266; 25 198
 — élet 21 71
 — és állam 13 300
 Iskolaév eleje 20 275; 25 252
 Iskolai találkozók 21 127
 Iskolázás 13 312; 21 83
 Iskolázatlanság 12 36
 Ismerés: I. megismerés
 Ismeret 8 93, 114; 9 77; 14 200; 15 243; 20 272
 Ismeretek 23 126
 Ismeretek korlátoltsága 14 257; 15 103
 — rendeltetése 15 103
 Ismeretelmélet 12 197
 Ismeretelméleti idealizmus 14 254
 Ismeretlen erők 15 104
 — világ 17 268
 Ismerettartalom objektivitása 14 201
 Ismeretterjesztés 8 197
 Ismerettevékenység 14 189
 Ismerő tehetség 15 103
 Isten 8 119, 182
 — abszolutsága 15 100

- Isten adása 24 219
 — akarata 1 244; 6 35, 202; 7 132, 258, 306; 17 106, 143, 190; 23 7
 — a mélységben 19 10
 — anyja 19 244
 — arca 19 20
 — a természetben 36; 4179; 15 120
 — Atya 1 279; 8 250; 9 61; 10 301; 14 262
 — a világban 4 191; 23 292; 24 6
 — báránya 9 183
 — -barátság 19 246
 Istenbe-merülés 7 254
 Isten bennünk 1 238; 8 107; 9 107
 — -bizalom 22 118
 — bizonyítás 1 3, 9; 15 239
 — cél 23 252
 — családfő 25 246
 — dicsőítése 1 287; 24 171
 — dicsősége 6 96
 — dolgozik 17 340
 — együttműködése 2 182
 — -elismerés 9 59
 — -ember 15 49; 22 347
 — embere 6 222; 17 273
 — ember-eszméje 18 56 108,
 — emberszeretése 10 224
 — engesztelése 18 157; 24 380
 — érintései 6 5, 6, 214, 340
 — erő 6 37; 9 106
 Istenért 18 5
 Isten- és emberszeretet 7 328, 347
 — és ész 23 24
 — és háború 10 183, 198, 239, 271, 291
 — és házasság 13 26
 — és hit 1 5
 — és nemzetek 10 223
 — és rossz 10 295
 — és természettudomány 15 195
 — és tudat 24 224
 — és tudomány 1 58
 — és világ 6 157; 10 170; 12 97
 Istenezsme 3 9; 4 181; 13 163; 14 44; 15 201; 19 244; 23 284
 Isten éthosza 23 253; 24 179
 Isten-félelem 9 60, 130; 17 332; 23 297
 — féltékenysége 7 314
 — Fia 17 144, 205
 — fiai 5 150; 8 192; 23 57
 — fölsége 9 152; 17 143; 18 172; 19 198; 23 120; 24 374
 Isten függetlensége 15 101
 — gondolatai 1 307; 4 9; 6 220, 227, 335, 338; 7 21, 215 249; 8 53, 177, 277; 15 137; 17 328
 Isten-gyermeki lelkület 6 278
 Isten-gyermekség 6 146, 149, 290, 299, 304; 7 12, 16, 145, 202; 8 271; 9 63, 86; 17 8, 86, 250; 18 55
 Isten gyönyörűsége 7 264
 — gyűlölete 24 152
 — haragja 1 315; 17 144
 — harcai 24 83
 Isten-hasonlóság 19 163
 — hatalma 17 323
 — hegyei 8 131; 18 86
 Istenhez való viszonyunk 7 11; 24 221
 Isteni élet 1 235; 5 163; 6 60, 211; 9 56
 — ember 6 196; 7 153; 8 257
 — erények 17 171
 — erkölcsösség 20 172
 Isteni munka 6 288
 Isten igazságossága 7 188; 17 323; 18 107
 — igéje 8 188
 Isteni gondolatok 12 198
 — hatalom 12 229
 — kéz 16 49
 — küldetés 2 30
 Isten imádása 8 184; 9 67; 10 238; 13 95; 18 166; 24 116, 342, 345
 Isteni munka 18 140
 Isten intimsai 24 258
 Isteni öntudat 9 233
 Isten irlalma 17 322; 23 36, 254
 Isteni szeretet 8 172
 — tekintély 10 26; 13 143
 Isten ítélete 17 153
 — jelenléte 6 246; 8 162
 — jótéteményei 17 22, 26
 — karácsonya 17 14
 — kegyelme 8 139
 — képe 6 173; 8 266; 17 319; 18 207
 Istenkeresés 5 34; 6 15, 172, 181; 8 125; 9 174; 17 15; 18 206
 — útjai 5 276
 Isten kezeműve 9 57
 — kiadásai 24 342
 — király 19 197
 — könyörületés 9 27

- Isten közelsége 4 190; 6 126, 213, 244, 309; 7 3, 75, 312; 8 289; 18 172, 183; 19 231, 245; 24 343, 375; 25 242
- Istenlátás 6 92; 15 75; 17 16
- Isten leereszkedései 6 183
- lehetősége 14 124
- lelke 23 320
- léte 15 238; 24 78
- létteljesség 6 280
- megérvése 24 379
- megismerése 1 5; 7 55; 9 57; 13 164; 15 236
- megtalálása 6 33
- megtestesülése 5 156
- mérhetetlensége 15 111
- minden 24 219
- mindenünk 17 233
- mint elv 23 106
- Isten működése 13 2, 134
- művei 12 197; 24 117
- művészete 13 348; 18 119
- nagysága 4 181; 15 196; 17 236; 24 227
- «nagy úr» 6 24
- napja 17 323
- Istennek tetsző 17 277
- Istennel szemben 6 147
- Isten nyomai 3 6; 12 57
- nyugodtsága 23 254
- orákuluma 12 216
- óriása 25 278
- Isten országa 5 171, 248; 6 23, 27, 202, 227, 338; 7 9, 165, 336; 9 138, 226; 10 212, 215; 12 248; 13 121, 130; 17 66, 68, 77, 161, 230; 18 97; 19 32, 110; 22 156, 346; 23 329; 25 223
- bennünk 6 25; 18 133
- és Magyarország 25 260
- Isten önzetlensége 23 255
- örökkévalósága 4 181
- öröme 24 125
- őselv 23 162
- parancsai 9 127, 304
- pszichológiája 6 37
- Isten remekműve 18 52, 120
- Isten-reménylés 17 172
- segítése 17 43
- seregek ura 9 198
- sugalmazása 15 41
- szelleme 6 65; 23 145
- Isten-szeretés 1 229, 283; 6 280; 7 16, 96, 326; 8 249; 9 95, 115; 17 114, 127, 259, 288; 18 19, 211; 19 250; 23 15, 141; 24 113
- szolgálai 22 154
- Isten-szolgálat 6 304
- Isten-szomj 24 164
- Isten szuverénsége 24 80
- Isten-szükségesség 17 299
- Isten-távol 19 189
- Isten-tervei 8 232; 9 187; 12 47, 341
- Isten-testvériség 6 64
- Isten-tisztelet 6 161, 201, 330; 9 69
- az ősegyházban 2 119
- Isten tökéletessége 9 81
- törvényei 9 118
- tudása 15 97
- Isten-tudat 18 244
- Isten útjai 6 43, 151
- Isten üdvözítő 6 25
- Istenülés 8 261
- Isten ütemei 3 247
- Isten-vágyódás 6 3
- változatlanlansága 1 94, 206
- Isten-várás 18 41
- Isten vasvesszeje 9 189
- végcél 19 194
- végtelensége 5 156; 7 132; 8 269; 9 288; 13 36; 17 237; 24 136
- Isten-velünk 7 139, 202; 9 285
- világfenntartása 15 120
- világkormányzása 1 201; 4 192
- világosság 9 241
- Isten világterve 10 295
- István király, Szent 7 231; 10 303; 12 10; 13 7, 12, 34; 16 189; 18 109; 21 207; 18 247; 23 292; 24 156; 25 273
- a háborúban 19 205
- műve 25 288
- nemzete 25 292
- szelleme 13 13; 25 279
- -szobor 13 332
- István főherceg 16 66
- István, Szent vértanú 6 99; 18 130
- Iszákosság 21 76
- Ital-adó 21 179
- Italmérés 22 49
- Itélés 23 335

- Ítélet 17 153, 200; 23 144
 — napja 6 295, 297
 Itélkezés 6 198
 Ivári kiválás 1 180, 184
 Izaiás 9 327
 Izlám 12 197; 20 184
 Izlés 1 216; 21 234
 — és eszme 12 268
 Izmok 1 112
 Izommunka 14 150
 Izomrendszer 14 9
 Izsák 17 140

Jairus leánya 6 235; 17 292
 Jákob 17 342
 Janet, Claude 6 172
 János, Szent Berchmans 16 168
 — evangelista 6 101; 15 143
 — evangéliuma 24 278
 — prologusa 15 73
 János, XXII. 12 181
 János vitéz 19 57
 Jannsen 16 47; 20 55
 Jansenius 2 104
 Janzenisták 2 104, 114, 214
 Janzenizmus 12 208, 209; 24 19
 Japán ethika 11 282
 — fák 24 35
 — kultúra 23 301
 Járadék-szerződés 11 172
 Járulék 15 7
 Játék 24 162
 Javak 11 77
 Jeanne d'Arc 8 261; 18 44
 Jegeces palák 3 79
 Jégeső 21 73
 Jégkorszak 3 132, 136, 165, 172,
 197; 4 133, 244
 — klímája 3 175
 — kora 3 201
 Jégkorszakok periodusossága 3 200
 Jég-kozmogonia 4 219, 239
 Jégverés 24 152
 Jegyes 17 289; 23 345
 Jegyesek 9 322
 Jegyesi lelkület 6 177
 — viszony 6 50
 — szeretet 19 227
 Jel 24 182
 Jelek 18 163; 24 256
 Jelenések 20 105
 Jelenlét 24 75
 Jelentékenység 18 74

 Jelképek és valóság 14 118
 Jellem 23 145, 158, 186, 287
 — alakulás 23 333
 Jellemek 13 23; 20 274
 Jellem-szegénység 23 345
 Jelszavak 23 350; 25 199
 Jena 16 104, 156
 «Jenseits von Gut und Böse» 12 69
 Jeremiás 8 31
 Jerikói vak 6 338
 Jeromos, Szent 8 318
 Jeruzsálem 1 284; 9 173
 Jeruzsálemi község 23 335
 Jeruzsálem leányai 7 91
 Jézus: I. Krisztus
 Jézus neve 6 107; 12 50; 13 103;
 17 36, 47, 51
 — nevében 6 292
 Jézus nevenapja 6 107; 17 46; 23
 137
 Jézus szent Szíve 7 246, 247,
 299, 300, 302; 9 179; 12 56;
 13 104; 15 52; 17 57, 122,
 156, 159, 184; 18 176; 19 91;
 23 116, 127, 141 149, 156, 175;
 24 110, 148
 Joachim de Floris 5 8, 225
 Jóakarát 6 96, 242; 7 21, 65, 78; 25
 179
 Jobb-akarás 24 197
 Jobb világ 10 288
 Jób szenvedése 10 275
 Jocham 20 281
 Jócselekedetek 1 248; 9 223
 Jó és rossz 12 322
 Jog 14 235; 17 74; 18 78; 22 229;
 25 174
 Jogászok 20 34
 Jog az egyházban 6 279
 Jogegyenlőség 12 69
 Jog egyoldalúsága 6 198
 Jogfolytonosság 22 229
 Joghatóság 2 207
 Jogkiterjesztés 13 310
 Jogok 20 63
 Jó gondolatok 17 59
 Jogos háború 10 244
 Jogrendszerek 22 22
 Jogtisztlet 9 271
 Johnson J. 21 141
 Jóindulat 6 193; 9 159; 18 262
 József 8 239
 Jókai 23 133
 «Jó» katolikusok 21 58

- Jókedy 21 145; 25 253
 Jókivánatok 1 251
 Jolánta, Szent 12 118
 Jó lélek 19 146
 Jólét 11 254
 — és bensőség 11 304
 Jólevés 18 254
 Jónás 16 274; 22 229
 Jó pásztor 6 305; 7 214, 249; 17 244, 248; 23 11
 Jordán völgye 3 114
 Jóság 1 323; 6 97; 9 102; 14 172; 19 252; 23 252
 Jó sajtó 22 88
 Jósnök 15 39
 Jötehetség 15 39
 Józág 20 220
 Józándék 2 116
 Jótékonyág 9 247; 21 74, 225
 Jótétemények 17 22, 26
 Jótett 17 103
 Jóvátétel 25 257
 Jozefinizmus 12 209
 József, Szent 6 141; 18 13, 137; 19 222, 260
 József-házasság 24 36
 József, Szent nyomában 6 76
 József, II. 8 39
 Jöjjetek hozzám 6 291
 Jörgensen 23 298
 Jövendölés 11 298; 15 47
 Jövő 17 36
 Jubileum 12 5, 12
 Jubileumok pszichológiája 12 3
 Júdás 1 255; 12 145; 23 16, 134
 Júdás, Szent 1 260
 Judit könyve 8 260
 Judit 18 27
 Juliána Falconieri sz. 6 128; 7 211; 24 55
 Julianna, Boldog 12 201
 Juniperus testvér 12 145
 Június 8 159
 Június 4.-e 13 307
 Jura 4 105
 Juramészkö 4 109
 Jura tenger 4 107
 Jurisdictio 2 207
 Justitia 12 243; 17 96, 11
 Jutalom 9 203; 17 103, 108
- K**
 Kaas I. 18 255
 Kacsóh P. 23 276
 Kafarnaumi százados 6 212
 Kalifa 10 18
 Kalifornia 16 299
 Kálvária 7 93; 16 30
 Kálvinisták 21 173
 Kamasz évek 8 138
 Kamat 11 154
 Kamatszedés 11 154, 206
 Kambri formáció 4 81, 84
 Kanada 8 68
 Kánai menyegző 6 153; 19 264; 23 25
 Kananeai asszony 6 253
 Kandúr 23 353
 Kannibálok 21 36
 Kánoni penitencia 2 64, 125, 210, 219, 236; 12 18
 Kanonisták és kölcsön 11 157
 Kánonjog 10 58
 — és uzsora 11 160
 — pénztana 11 168
 Kant 1 51; 12 62; 14 226, 250; 15 26, 218, 249; 16 54
 Kant-Laplace elmélete 1 35; 3 36; 4 221, 239; 14 121
 Kántorbőjtök 6 42
 Kapcsolat Istennel 6 3; 9 172
 Kapitalisták 11 214
 Kapitalista termelés 11 36
 Kapitalizmus 1 308; 11 30, 58, 115, 182, 258; 13 286; 21 251; 22 13, 17, 328; 23 360; 24 28
 «Käppeli» 16 30
 Karácsony 1 269, 329; 6 78—99; 10 254; 17 8, 14; 19 1—79; 22 172; 23 187, 274; 24 67, 130, 184, 237; 25 155, 157
 — állandósága 19 48
 — a miénk 19 32
 — angyalai 19 51
 — a tisztítóhelyen 19 210
 — édessége 19 63
 Karácsonyék 13 72; 17 18; 19 5, 14
 — kerubja 6 87
 Karácsony ereje 19 28; 24 31
 — értelme 24 190
 — és háború 22 126
 Karácsonyest 19 37
 Karácsony és tisztelet 20 237
 — eszménye 25 187
 Karácsonyfa 1 330; 19 24, 77,

- Karácsony hangulata 19 35
 — hatása 19 7, 20
 — hős jellege 19 50
 — jóhíre 19 27
 — kegyelme 19 26
 — keménysége 22 216
 — képe 25 185
 — művészete 19 46
 — örömei 24 24
 — pedagógiája 25 165
 — püspöke 9 1
 — szelleme 7 169
 — tanulságai 24 184
 — tele 13 76
 — világossága 19 13
 Karácsonyi áhitat 19 241
 — ajándék 19 59, 77; 25 162
 — béke 25 164, 169
 — erő 19 66
 — fények 19 60
 — furulyaszó 19 57
 — gyertyák 24 31; 25 191
 — hit 19 64, 66
 — játékok 15 45
 — mosoly 19 74
 — öröm 19 60
 — testvériség 25 182
 — világ 19 48
 — víziók 19 54; 20 257
 KarácsonySz. Mária lelkében 19 54
 Karácsonyt csinálni 19 59
 Karakterológia 14 249
 Kard 5 152
 — és kar 13 45
 Kárhozat 6 315; 17 247; 18 45;
 19 45
 — félelme 2 106
 Karitás 11 102, 221; 13 180; 20
 248
 Karitatív intézmények 21 133
 Karizma 12 248
 Karlsbad 23 291
 Károgyás 24 81
 Károly, Nagy 16 127
 Károly, IV. 1 310
 Károlyi-forradalom 22 152, 199
 Károlyi M. 22 309
 Károlyi Sándor gr. 18 269
 Káromkodás 9 289; 17 48; 23 297;
 24 58, 62
 Káromlás 9 193
 Kárpátok 3 111
 Karriér 6 140; 8 186
 Kartellek 21 64
 Kartezianusok 24 322
 Karthauzi Dénes 6 145
 Kassai vértanúk 25 227
 Kassel 16 133
 Kaszárnya 18 79
 Kaszinó 24 298
 Kataklizmák 4 246
 Katakombák 15 167; 23 29
 Katasztrófa-elmélet 4 232
 Katasztrófák 3 148
 Katechézis 20 284
 Katekizmus 8 24
 Katholicitás 6 130; 9 327; 17 62
 Katholicizmus 5 175; 10 23
 — áldásai 20 311
 — Amerikában 10 96
 — ereje 20 165; 22 295
 — és forradalom 23 340
 — és haza 13 269
 — és hazafiság 20 8, 97
 — és XX. század 13 168
 — és külsőségek 5 179
 — és modern világ 12 219
 — és protestantizmus 24 96
 — és tudomány 13 158, 179
 — és valláspszichológia 14 216
 — haladása 20 68
 — Magyarországon 17 32; 20 1, 6
 — nemzetalkotó 21 242
 — világnézet 13 178
 Katholikus akció 11 60
 — autonómia 10 50; 13 318; 1.
 Autonómia is
 — ébredés 12 91
 — egyletek 16 45
 — egység 12 92; 13 260; 22 148
 — elvek 13 177
 — feladatok 13 280; 23 95
 — félszerek 5 263
 — házasság 13 27
 — hit 20 234
 — hitvallás 13 178
 — iskola 5 272; 20 75
 — istentisztelet 20 238
 — konstrukciók 13 280
 — körök 21 144; 18 228
 — kritika 13 212
 — kultúrmunka 13 266
 — liturgia 24 373
 — missziók 12 91; 17 116
 — morális 5 174, 176; 12 195
 — nagygyűlések 13 158; 20 202
 — nevelés 21 264
 Katholikusok a háború után 13 273

- Katholikusok lethargiája 21 220
 Katholikus öntudat 18 226; 20 170
 — párt 20 168
 — patronázs 11 217
 — reneszánsz 12 305; 18 225; 23 356, 357
 — restauráció 10 64; 18 203; 20 67; 21 181; 23 244, 343; 25 215
 — sajtó 5 273; 21 286; 22 95, 104, 146
 — Sajtóegyesület 22 70, 86, 93, 104, 123, 148
 — szociálizmus 5 178
 — tanítók 13 296
 — tudomány 12 56; 20 245
 — tudós kongresszus 20 245
 — újságírók 22 90
 — vallásosság 13 252
 — vallápszichológia 14 217
 Katona 8 278
 Katonák 1 263; 22 172; 25 249
 Kávé 16 11
 Kazuisztika 5 172
 Kedély 8 290; 10 154; 17 290
 Kedélyesség 21 145
 Kedves testvérek 8 43
 Kedvetlenség 7 6; 8 111
 Kegyelem 2 1; 8 308; 12 214; 13 134; 17 53, 103, 143, 165, 247, 250, 279; 18 60; 19 73, 116, 162; 24 80, 182, 258; 25 182
 — a házasságban 9 40
 — bősége 19 170
 — elutasítása 19 169
 — értéke 18 38; 19 168, 177
 — és psziché 14 217
 — és természet 17 64; 23 75
 — Isten szépsége 7 150
 — méltósága 2 189
 — mivolta 19 175
 — nagysága 19 240
 — segítsége 19 167
 — szükségessége 13 54
 Kegyelet 6 137; 17 83
 Kegyelmelek 9 177; 17 337
 Kegyelmi élet 6 152, 211
 — rend 12 198; 24 265
 Kegyúri jogok 20 56
 Kehely 24 133, 137
 Kéj 5 120
 Kelce 8 27
 Kelemen, VI. 12 7, 10
 Kelemen levele, Szent 15 131
 Kelet 13 138; 14 263; 19 70; 21 242
 Keleti egyház 2 55; 20 97
 Kelet tradicionalizmusa 10 16
 Kelta szellem 10 152, 156
 Kemencei tenger 4 206
 Kemény bíró 6 324
 — élet 6 231
 — karácsony 19 50
 Keményfy D. 21 89
 Keménység 6 84; 7 186
 Kémia és fiziológia 15 164
 Kempis 7 216; 8 319
 Kenet 19 280
 Kenozoikus kor 4 121
 Kenyér 6 149, 203; 22 223, 235; 24 143, 374
 Kenyérharc 1 325
 Kenyérillat 8 185
 Kenyérkérdés 11 27
 Kenyérzaporítás 6 245; 15 172
 Kenyértörés 15 175
 Kényesség 6 95
 Kényszerhelyzet 22 230
 Képmélet 14 64, 110
 Képeskönyv 13 77; 24 186
 Képesség 9 103
 — és ténylegesség 15 100
 Képmutatás 6 199; 7 17
 Képtár 16 47
 Képviselő 9 269
 Képviselőházi órség 13 303
 Képviselők 21 253; 24 45
 Képzelet 14 248; 16 109
 Képzeletes értékek 11 199
 Képzlődés 16 131, 141; 17 98
 Képzet 14 151
 Kéregtörések 3 105
 Kerek-hegy 4 13
 Kérés 8 251; 17 19
 Kereskedelem 11 195; 22 295
 Kereskedők 18 240
 Kereslet és kínálat 11 152, 191
 Kereszt 1 233, 273; 7 218; 9 184; 17 28, 137, 142, 156, 161, 178, 182, 187, 225, 326; 18 160; 21 176; 23 115, 138
 — alatt 7 95; 17 196; 19 266; 24 97, 160
 Keresztáldozat 17 144
 Keresztek 7 138
 Keresztelés 23 33
 Keresztelő Szent János 6 40, 217, 219; 19 233
 — fővétele 6 242
 — próféta 6 221

- Keresztem 19 89
 Keresztény 22 287
 — ébredés 10 64
 Keresztények 25 226
 — dicsősége 18 124
 — és természet 3 8
 Keresztény életeszmeny 18 91
 Keresztényellenes eszmék 16 93
 Keresztény elvek 21 98
 — embersegítés 13 202
 — erkölcs 12 79; 17 277; 19 111; 22 263
 — eszmény 13 86, 227
 — ethika 22 319
 — fegyverzet 17 171
 — filozófia 15 3
 — földatok 19 171
 — front 22 264
 — gondolat magyar története 10 66
 — gyónás 2 167
 — harcok 13 19
 — jövő 10 123
 — jubileum 12 4
 — karitás 20 248
 — király 13 19
 — kultúra 11 307; 13 172; 19 98; 20 300
 — kultúrfeladatok 13 201
 — kurzus 13 270; 20 309; 22 234, 237, 239, 243, 260, 266, 171, 275, 281, 287, 292, 315
 — magyar reakció 22 227
 — május 25 263
 — méltóság 17 12
 — művészet 12 56, 272
 — öntudat 5 132; 12 313, 316; 17 294; 25 233
 — öröm 13 119, 92
 — párt 18 222; 20 3; 21 176
 — pesszimizmus 12 346
 — politika 21 98, 114, 116
 — program 13 219
 — realizmus 19 112
 — restauráció 23 230
 Kereszténység bánata 2 13
 — bizonyosága Krisztusról 19 180
 — diadala 5 274
 — ellenségei 13 273
 — ereje 13 186
 — és dekadencia 13 187
 — és egyén 13 171
 — és egyház 7 167
 — és emberméltóság 12 72, 73
 Kereszténység és erkölcs 13 223
 — és gazdagság 11 69
 — és geológia 3 1
 — és haladás 10 36
 — és izlam 12 196
 — és kereskedelem 22 295
 — és korunk 25 157
 — és kultúra 11 280, 308; 19 141
 — és lelkség 24 231
 — és magyarság 10 66; 17 31; 20 310
 — és misztérium 24 327
 — és munka 11 306
 — és penitencia 2 32, 34, 200
 — és pogányság 20 2
 — és rabszolgaság 12 74
 — és szabadság 12 73; 20 156
 — és társadalom 11 245
 — és tekintély 10 29
 — és természet 11 281
 — és tömegmozgalom 11 249
 — és világ 15 179
 — ethikája 20 131
 —, gyakorlati 9 265
 — halála 13 182
 — idealizmusa 11 252
 — korszerűsége 5 27
 — kultúrértéke 20 298
 — kultúrhivatása 23 296
 — lényege 20 303; 24 92
 — Magyarországon 13 222
 — megmentése 13 10
 — mint program 21 274
 — nélkülözhetetlensége 13 10
 — szociális hivatása 12 86
 — szükségessége 13 222
 — tartama 24 194
 — természetfölöttisége 23 232; 24 248
 — torzítása 5 1
 — világlegyőzése 14 295
 Keresztény szakszervezetek 15 269
 — szellem 19 128
 — szocializmus 11 60, 88, 217, 242 12 82; 13 191, 286; 21 157, 267; 22 26, 41, 59, 265
 — szolidaritás 11 220
 — szüzieség 5 126
 — tradíció 10 22
 — tragikum 12 346
 — újjászületés 22 188
 — világnézet 5 1; 13 99
 Kereszt értelme 25 201
 Keresztes hadak 2256; 126, 19, 160

- Kereszt és kard 13 46
 — és korona 13 45
 Keresztelés 1 170
 Kereszt-felmagasztaltatás 7 240
 Kereszt hatalma 23 11
 Keresztképek 23 95
 Kereszt páthosza 7 90
 Keresztre szegezve 19 84
 Keresztség 2 63; 9 88, 169; 23 234
 Kereszt szeretése 7 86; 17 188; 19 83
 — szüksége 17 179
 — tövében 9 29
 Keresztút 7 86; 17 194; 23 122
 Kerubok 13 323; 19 51
 Keskeny út 6 209
 Készség 6 116, 296; 9 113; 18 144
 Készülés áldozásra 24 350
 Készület 17 4
 Kételkedés 6 35; 17 203; 24 75
 Kétely 8 113; 13 161
 Kételyek 12 66; 23 247
 Két-gyermek rendszer 20 293
 Két lélek 19 127
 Kétség 8 175
 Kétségbeesés 10 193
 Ketteler 16 53, 240
 Kettős morál 13 193
 Két úrnak szolgálni 6 312
 Két város 13 48
 «Két zászló» 8 274, 291
 Keuper erdők 4 104
 Kevélység 6 325; 17 257; 18 83
 Kezdeményezés 21 56
 Kezdés 17 5
 Kezdet 1 27; 3 25
 Kezdők 6 15, 232; 18 204
 Kézfeltevés 2 195, 277
 Kézmű 8 181
 Khosaz 14 61
 Kiábrándulás 11 229
 Kiállítás 16 116
 Kiegészítés 10 72
 Kiközösítés 2 237
 Kilenc mód 5 180
 Kimenőm 8 124
 Kína 6 82; 9 161
 Kínai psziché 13 99
 Kincsek 8 308
 Kinyilatkoztatás 4 179; 5 231; 8 153; 9 113, 231; 10 30; 12 77, 98; 13 211; 17 88; 19 154; 22 302; 23 228; 24 118
 Király 8 280; 9 180; 10 17
 Királyhűség 18 223
 Királyi palota 16 138
 — papság 6 305
 — udvar 13 3
 — vér 18 28
 Királyné 18 25
 Királynék 18 66
 Királyság 12 209
 Kirándulók 16 264; 23 98
 Kirgizek 18 78
 Kirké 18 50, 195
 Kisasszony napja 7 221
 Kis bűnök 7 297
 — dolgok 6 136; 8 316; 18 80
 Kis-Duna 16 2
 Kisebb testvérek 12 148
 Kisértés 6 203; 17 146; 19 81
 Kisértések 7 63; 13 58; 17 304; 18 195
 Kiszagdapárt 22 290
 Kisiklás 22 243
 Kisipar 11 28, 123; 13 337; 18 225; 20 3; 22 24
 Kis Jézus 23 277
 Kiskarácsony 6 107
 Kislapok 18 209; 20 241; 23 84
 Kislelkűség 9 144, 212
 Kiss Menyhért 22 271
 Kisvárosiak 21 172
 Kis városok 24 44
 Kitartás 1 260; 6 164, 225, 240, 306, 312; 7 117, 126, 141; 17 334; 22 118
 — kegyelme 13 55
 Kiterjedés 16 8
 Kiválasztás 17 273
 Kiválasztottság 17 267
 Kiváncsiság 16 22
 Kivándorlás 10 115; 16 80, 272; 21 256; 22 173; 24 99
 Kivételes törvény 21 17
 Klasszicizmus 5 58
 Klasszifikálások 4 85
 Klasszikusok és természet 5 99
 Klerikalizmus 20 204
 Klérus: l. papság
 Klima 3 135, 160; 4 18
 Klopp, Ono 16 163
 Klotz P. 22 137
 Kobek 21 210
 Kódexek 19 15
 Kolduló rendek 12 183
 Koldus 23 164
 Koldusbot 21 72

- Koldus tarisznya 21 143
 Kollektív szocializmus 11 4
 Kolping 16 46
 Kolumbus 17 175, 270
 Komárom 21 126
 Komédia 8 253
 Komédiások 21 170
 Komlósi F. 21 26
 Kommunizmus 9 260, 265; 20 229;
   22 261; 23 306
 — és egyház 23 309
 — után 22 237, 281; 24 1
 Koncentrátság 18 210
 Koncertek 21 60
 Kongregáció: I. Mária-kongregáció
 Kongresszus 20 202
 Kongrua 13 294; 16 7; 21 67
 Konkolyhinta 6 226
 Konkordátumok 20 42
 Konkordizmus 4 152; 15 207
 Konkurencia 11 32, 88
 Konokság 23 131
 Konstantin, Nagy 12 330
 Konstatálás 16 111
 Konstruktív erő 14 249
 Konsekráció 24 319
 Kontempláció 6 183; 8 84; 16 59;
   24 212
 — és aktivitás 19 300
 Kontinensek eloszlása 3 93
 Konvertiták 8 256
 Konzervatívok 20 66
 — és haladók 21 90
 Konzervativizmus 4 61; 10 35;
   11 64; 12 235; 21 117, 161
 Kopernikus rendszere 4 2
 Koplalás 16 226
 Koponyák 23 294
 Koporsó 24 45
 Korális ének 16 245
 Korallok 3 84; 4 23, 108
 Korcsma 21 76
 Kormány 21 68, 213, 232
 — és nép 21 109
 Kormányhatalom 12 230
 Kormányok 20 73
 Kormánypártiság 21 147
 Kormányzó 22 230, 268; 25 255
 Korok lelke 24 27
 — változása 5 89
 Korom 16 69
 Korona 18 249; I. szentkorona
 Koronaherceg 16 106
 Koronázó város 18 249
 Korporatív szocializmus 11 4
 Korreláció 1 190
 Korrupció 11 54; 21 5, 216; 23 342
 Korszellem 5 269; 12 56, 69, 207;
   19 95, 104; 20 91, 165; 22 51;
   23 348
 Korszerű eszmék 11 118
 — kereszténység 11 60
 — működés 21 260
 Korszerűség 13 218; 15 184; 21
   273; 23 215
 Korum 20 201
 Korunk 2 5; 4 185; 17 126;
   19 146, 151; 21 72; 22 51, 79,
   82, 232, 300
 — aposztáziája 13 261
 — arculata 5 39; 13 369; 22 14;
   23 18, 21, 49
 — betegsége 13 369
 — dekadenciája 22 324
 — erkölcs 17 230
 — és a hit 10 87; 13 21
 — és teológia 15 236
 — és vallási eszmék 15 50
 — eszméi 10 36; 21 200
 — harca 10 121
 — hitetlensége 20 122
 — lelkülete 13 244
 — materializmusa 11 245
 — munkaláza 18 141
 — pszichéje 5 26; 13 264; 14 182
 — vallásgyengesége 13 13
 — vallástalansága 23 216
 Kossuth Ferenc 21 171
 — Lajos 16 292; 22 285
 Kossuthpárt 21 209
 Kovasav 3 62
 Kovász 6 228
 Kozmikus jég 4 224, 230, 242
 — kapcsolatok 14 260
 — vizek 3 214
 Kozmogónia 1 56; 4 219, 239
 — és teremtés 4 29
 Kozmologiai méretek 15 113
 Kozmológikus érv 1 10
 Kozmopolitizmus 16 281
 Kökényág 19 62
 Kölcsön és kamat 11 209
 Kölcsönök 11 178
 Kölcsönösség 1 190
 Kölliker 4 50
 Köln 16 111
 Kölni dóm 12 47, 181, 264; 16 113
 Költőzködési szabadság 11 30

- Königrätz 18 39
 Könnycs 2 19
 Könnyművészet 17 155
 Könyörgés 7 36
 Könyörgő formulák 2 193
 Könyörület 21 226
 Könyv és akta 20 196
 Könyvtár 16 47
 Könyv-tudomány 16 154
 Kör 14 128
 Körforgás 1 64; 3 34; 14 127
 Körmenetek 9 72, 297
 Környezet 6 142; 7 72; 17 152;
 18 145; 23 62
 Környezet-tanulmány 11 227
 Körök 21 144
 Körtefa 20 178
 Kószén 3 90
 Kószénfauna 4 94
 Kószénflóra 4 92
 Kószén-formáció 4 88
 Kószénkorszak 3 169
 Kószéntelemek 16 69
 Kötelesség 1 243; 8 187, 215;
 21 44
 Kötelességek 8 162
 Kötelességérzés 10 154
 Kötelességteljesítés 6 341; 17 105;
 24 44
 Kötlő- és oldóhatalom 2 233;
 12 207
 Következetesség 20 166
 Következetlenség 10 157; 19 43
 Következtetés 15 105
 Kövületek 4 79
 — és néphit 4 113
 Közbenjárás 7 290; 18 101
 Közeg, fizikai 20 111
 Közéledés 10 203; 15 264
 Közélet 9 338; 13 191
 Közéleti érvényesülés 13 177
 — morál 21 3
 Közelség 18 173
 Középiskolai ifjúság 20 208
 — tanáregyesület 21 11
 Középkor 4 170; 5 78; 8 155
 10 110; 16 205; 17 124; 20 314
 — és szabadság 20 29, 32, 52
 — és természet 5 97
 — hite 13 17
 Középkori egyetemek 12 182
 — kereszténység 7 231; 12 108;
 13 16
 — kollégiumok 12 183
 Középkor pszichéje 5 98, 218
 — termelése 11 133
 Középosztály 8 234; 22 246
 Középut 22 308
 Közérdek 21 223; 22 61
 Közérdeklődés 10 52
 Közérkölc 21 216
 Közézés 10 125; 18 268
 Közvetek 3 64, 69
 — eredete 3 70
 — változatossága 4 15
 Közigazgatás 13 338; 21 245, 246
 Közjótékonyosság 21 74
 Közkereszténység 22 263
 Közmunkás 18 267
 Köznép hite 10 261
 Közönséges ember 19 39
 Közönyösség 5 263; 18 128; 20 14
 Közösködés, vallási 21 15
 Közösség 1 246, 267; 18 95; 20 254
 — érzése 10 320
 — megszentelése 19 174
 Közpapság 21 87
 Központi fogalmak 14 220
 Közszabadságok 10 51; 11 97
 Közszellem 10 177; 16 233; 21 266
 Közteherviselés 21 239
 Közügyek 21 135
 Közvélemény 5 266; 12 208; 17
 330; 19 97; 22 338
 Közvetett bűnbocsátás 2 191
 — tapasztalás 14 167
 Közvetítés 22 48
 Közvetítő 23 228
 — kereskedelem 11 196
 Közvetlen megismerés 14 276
 Közvetlenség 10 262
 Krajcár-csörtetők 8 49
 Krakatoa 4 216
 Kraus F. 20 167
 Krematórium 16 156
 Kréta 4 117
 Krisztina királynő 12 13
 Krisztus 4 200; 8 253, 270, 281;
 20 304
 — a kereszten 12 64; 13 154
 — alázata 19 85
 — áldásai 7 24
 — áldozása 24 366
 — áldozat 7 40; 18 162
 — áldozat-bemutató 7 36; 18 167;
 24 338
 — anyja 19 247
 — apostol 18 149

- Krisztus-arc 5 166; 169, 6 7, 120;
13 95, 109, 326; 17 119; 19
21, 70
- Krisztus a szentmisében 18 167;
24 341
- a templomban 19 259
  - a tengeren 6 246
  - a történelemben 19 106
  - a tudomány előtt 23 282
  - az élet 13 155
  - az eucharishtiában 24 208
  - az Úrvacsorán 18 165; 24 172
- Krisztusban élni 7 312; 9 301
- Krisztus barátsága 6 212; 7 308;
8 284; 9 300; 17 251
- békéje 18 130
  - bemutatása 19 256
  - beszédje 24 281
  - bevonulása 7 1
  - bíró 15 82
  - bizonyossága 13 103, 115; 19
180
  - boldogság 17 50
  - bűjtje 6 149
  - búcsúzása 7 53; 17 158
  - büntelensége 17 16
  - csecsemő 24 255
  - csodái 18 132
  - derűlsége 5 165
  - diadala 7 143; 17 199; 19 96
  - egyénisége 5 156; 19 284
  - egyházi helyettese 15 124
  - éjtszakája 17 198
  - elégtétele 2 222
  - élete 8 291; 13 114
  - életforrás 5 176; 24 198
  - élet-szeretete 6 177; 19 123
  - élet-szerző 19 59
  - elhagyatottsága 7 64
  - elítélése 17 206
  - eljövetele 19 44
  - ellenségei 19 96
  - élvezése 18 174
  - engesztelése 24 381
  - engesztelő áldozat 7 285
  - embereszmény 5 27; 18 91
  - emberi értelme 15 72
  - emberi tökéletessége 15 64
  - emberi tudása 15 59, 72
  - embersége 5 158; 15 49
  - emberszeretete 24 254
  - érdemei 2 261
  - eredetisége 5 167; 13 106
  - eredményei 19 210
- Krisztus ereje 5 161; 13 186;
24 88
- erényei 15 86
  - érintése 18 174; 24 302, 46
  - erőforrás 7 104; 13 115
  - érzelmei 18 167
  - érzelmessége 19 23
  - és a gyermekek 6 329
  - és az ifjúság 6 329
  - és a kritika 5 167; 19 65
  - és a zsidók 13 106; 22 343
  - és buddhizmus 13 107
  - és bűnbocsánat 2 23
  - és egyház 15 124
  - és élet 25 162
  - és ember 20 262
  - és Európa 13 91
  - és házasság 13 26
  - és istenismerés 15 52
  - és Oltáriszentség 15 85
  - és protestánsok 20 92
  - és szentek 15 67
  - és Szentlélek 7 150
  - és természetszeretetés 5 97
  - és tudomány 13 97
  - eszmény 5 149, 155; 13 111, 347
  - eszményi ember 5 130; 19 107
  - eucharisztia-alapítása 19 284;
24 84
  - eucharisztiai áldozat 24 340
  - felé 6 217
  - fiú lelkülete 19 249, 271
  - fogantatása 18 11
  - földre-lépése 6 88
  - föltámadása 13 108; 17 197,
206, 220; 19 271; 21 50; 23
168; 24 208
  - föltámadásunk 6 120; 7 116
  - fősége 15 81; 24 364
  - gazdagsága 18 103
  - gyermek 6 113
  - halála 17 232
  - harca 19 96
  - hármasszeretete 6 90
  - -hasonlóság 6 21; 9 20; 12
154; 15 91; 17 252
  - hatalma 7 138
  - hegy 18 86
  - hegyei 24 211
  - helyettese 13 139
  - hitünk kútforrása 6 144
  - hivatása 15 80
- Krisztushoz 24 218
- Krisztusi alap 12 252

- Krisztusi élet 6 1; 9 52, 89, 336; 12 151; 24 261
 -- életközösség 7 37
 -- ember 9 99; 13 131
 -- ideál 13 227
 -- kapcsolat 7 268
 -- lélek 6 197
 -- lelkület 5 172; 7 28
 Krisztus imádkozása 9 298; 18 158; 23 150
 -- imádság-tanítása 24 204
 Krisztusi öntudat 9 63; 20 307
 -- Isten fia 12 99
 -- Isten-imádása 24 341
 -- Isten-látása 15 76; 17 15
 -- Isten remeke 13 104
 -- istensége 20 120
 Krisztusi szeretet 15 95
 -- szolgák 6 336
 -- tekintély 13 141
 -- típus 6 336
 Krisztus-járás 24 53
 Krisztus jegyese 17 276; 23 261
 -- jelenléte 9 295; 13 230; 24 301
 -- jelentősége 24 190
 -- Kánában 19 264
 -- karácsonya 17 15
 -- kegyelmei 6 211; 13 139; 15 89, 93; 19 174
 -- képeskönyve 24 186
 -- keresése 6 134; 9 16
 -- keresztje 17 137
 -- keresztszeretete 17 188; 19 82
 -- kettős szeretete 19 295
 -- kinszenvedése 7 60—111, 239; 17 127, 138, 142, 145; 19 54; 23 30, 68, 150, 151, 176; 24 73, 339
 -- király 6 245; 15 84; 25 211
 -- királysága 7 75—78; 9 335; 12 205, 212; 23 197
 -- kísértései 5 164; 17 73, 146
 -- követése 6 231, 261, 338; 7 137; 8 272; 9 90; 12 161; 13 148; 19 115
 -- közbenjárása 7 290
 -- közelsége 8 194; 24 180, 269
 Krisztus-közösség 7 3, 342, 352
 -- közvetítő 2 25; 9 299
 -- küldetése 9 3; 19 265
 Krisztus-látás 18 42
 -- lelke 1 312; 5 157; 6 68, 69, 71, 89, 91; 13 350; 15 57, 60; 17 14; 19 22; 23 208; 24 138
 Krisztus liturgiája 24 342
 -- ma 19 303
 -- megdicsőülése 17 198; 19 94
 -- megismerése 12 156; 13 91
 -- megjelenése 7 117, 126
 -- megkeresztelkedése 6 145
 -- megtalálása 13 235
 -- Megváltó 7 203; 9 85; 12 69; 13 102
 -- mester 6 208
 -- misztériumai 24 268
 -- misztikus teste 13 275
 -- művészete 24 85
 -- nagysága 5 161
 -- nagy tény 13 113
 -- nélkül 9 15; 13 50
 -- orákulumom 6 2
 -- országa 8 279; 5 171; 12 213
 -- orvos 7 203
 -- önbizonyosága 6 285
 -- ön-kiüresítése 19 15
 -- öntudata 24 346
 -- örök 19 303
 -- öröme 24 138, 207
 -- öt szent sebe 7 131
 -- pap 18 162
 -- pártja 20 257
 -- példája 6 218; 9 131, 144
 -- reményünk 17 224
 Krisztussá-válás 7 253
 Krisztus sebei 13 135
 -- szavai 24 282
 -- szegénysége 13 73
 -- szelleme 8 294
 -- szemei 1 233; 6 222
 -- szentsége 15 87; 17 17
 -- szenvedni-akarása 24 203
 -- szépsége 15 68
 -- szeretete 7 50; 8 292; 17 189
 -- szeretése 13 110, 378; 19 301; 23 28; 24 134, 366, 382
 -- szeretetreméltósága 7 354; 18 212; 23 148
 -- szolgái 13 100
 -- -szolgálat 18 43
 -- szomorúsága 17 184
 Krisztus szőlőtő 7 48; 24 279
 -- szükségessége 19 67
 -- születése 24 207
 -- támaszunk 9 6
 -- tanító 6 165; 7 203; 15 73
 -- tekintélye 5 232; 12 207
 -- tény 5 159

- Krisztus természet-nézése 18 184
 — teste 23 135; 24 285, 364
 Krisztus-típus 6 279
 Krisztus történetisége 10 25
 — andora 19 90
 — Úr 13 95
 — -utánzás 8 283
 — vágyai 17 57
 — vagy Barrabás 20 179
 — -várás 6 9; 9 21
 — velünk 7 140, 201; 24 254
 — vére 6 107; 7 34; 17 140, 164,
 179; 24 127, 150
 — vezér 13 181
 — világalakítása 13 105
 — világosság 9 5, 83; 13 112
 — zászlója 23 56
 Kritika 8 113, 130; 13 137; 19 30
 Kritizálás 6 146, 286; 9 244; 13
 257
 Kriticizmus 13 210
 Kufárok 7 5
 Kulcsok hatalma 2 44
 Kultúra 5 245; 6 168; 8 197, 202,
 235, 243, 304; 9 231; 11 233,
 301; 13 328; 14 228; 16 133;
 17 87; 18 218, 260; 19 31, 99;
 20 299; 22 141, 278; 23 273,
 296; 24 123; 23 346
 — áldásai 10 213
 Kultúrábrándok 8 229
 Kultúr adósságok 13 253
 Kultúra elpuhultsága 24 24
 — elemei 10 151
 — értelme 10 171
 — és egyén 11 312
 — és evangélium 13 124
 — és kereszténység 13 286
 — és nemzet 22 142
 — és természet 6 242
 — és terror 11 268
 — gyökere 13 241
 — halála 5 40
 — igazi 6 85
 Kultúrák 8 174; 10 150; 23 316,
 328
 — esélyei 15 250
 — haldoklása 10 118
 — korlátoltsága 10 286
 Kulturális műveltség 13 239
 Kultúrállam 10 125; 21 56, 283
 Kultúra megújhedása 10 229
 — mérlege 10 250
 — mivolta 13 201
 Kultúrátlanság 23 241
 Kultúrdivat 12 187
 Kultúrember 8 204
 Kultúrértékek 13 232
 Kultúr-fogékonyság 21 85
 Kultúrfőladatok 13 201; 19 142
 Kultúrideálok 5 51
 Kultúrjólét 13 239
 Kulturkampf 12 90, 263; 21 9
 Kulturkhaosz 13 247
 Kultúr-korszakok 22 280
 Kultúrlázak 21 87
 Kultúrmámor 10 268; 11 279; 25
 203
 Kultúr munka 11 250; 13 209
 Kultúrművek 18 254
 Kultúrnemzetek 18 254
 Kultúrpolitika 21 86, 197
 Kultúrprogramm 11 233
 Kultúrstílus 23 315
 Kultúrtörténet 3 21; 13 160
 Kultúrvilág 6 149
 Kultuszkérdések 13 293
 Kultuszminiszter 21 231
 Kund 8 259
 Kunovszky 6 196
 Kúriai bíraskodás 21 16
 Kurzus 20 309
 Kút 10 240
 Kutak 24 189
 Kutuzov 8 311
 Küldetés 7 127; 8 213
 Külföldieskedés 10 117
 Különb ember 18 242
 Különbségek és ellentétek 5 90
 Különféleség 1 28
 Külső istentisztelet 6 199
 — és belső világ 11 304
 — és látszat 6 210
 — fórum 2 40
 —, igénytelen 18 163
 Külsőségesség 5 134; 13 240
 Külsőséges vallásosság 13 231
 Külvilág 11 254, 318
 Küzdelem 1 176, 303; 7 4; 17
 42; 19 81
 Küzdelmek 6 16; 8 103
 Küzdelmes erény 17 303
 Küzdés 17 55; 18 145, 258
 Kvaternér 4 137
 Kvietizmus 8 89
 Kvóta 21 67

- Lábmosás** *17 158; 24 347*
Lágyság *7 186*
Lahn folyó *16 67*
Laicizált kultúra *13 286*
Laikus erkölcs *17 278; 20 79*
Laikus gyógyás *2 206*
 — iskola *10 139; 12 236*
 — morál *11 56*
Lainez Jakab *16 187*
Lajos, I. *8 39*
Lajos, IX., 7 *232, 237; 10 19; 12 167; 14 154*
Lajos, XIV. *17 326*
Lajos, XVI. *18 169*
Lajos, Nagy *17 11*
Lakáskérdés *11 14; 22 131, 182*
Lakáviszonyok *9 311*
Lamennais *13 56; 20 165*
Lametrie *14 1*
Lancicius, P. *23 173*
Lange *1 96; 2 7; 11 42; 13 113; 14 19, 28; 16 15, 125*
Lángelme: l. zseni
Langyosság *23 110*
Lankadás *17 125*
Lanyhaság *6 162; 23 194, 206*
Laokoon *24 213*
Lapályok *17 167*
Laplace *13 35; 15 210*
Lapp *8 273*
Lappangás *19 194*
Lapsi *2 50*
L'art pour l'art *19 68; 24 213*
La Salle *11 20*
Lassú variálás *14 101*
László, Szent *7 233; 12 112—114*
László-Társulat, Szent *21 256*
Látás *14 65; 8 135; 19 37*
 — szubjektivitása *14 75*
Láthatatlan világ *17 269*
Latin kultúra *10 150*
 — nyelv *16 194*
Látókép *14 68*
Látomások *8 87*
Láva *4 216*
Lavigerie *20 182*
Laxizmus *13 195*
Láz *16 254*
Lázadás *9 210; 21 265*
Lázár *1 226; 6 313, 318*
Lázítás *11 248*
Leányanya *20 294*
Leánykereskedelem *13 338*
Leány-kérdés *22 196*
Leány-kongregáció *21 288*
Leány-nevelés *20 255*
Leányok *18 193*
 — hivatása *20 256*
Leánytípus *22 79*
Leányvédelem *13 344*
Leányvédő egyesület *13 191*
Le Bon *12 198*
Ledérség *10 251*
Legalitás *21 47*
Légáramok *3 33*
Legényegylet *16 40*
Légekör *3 61*
Lehetőség *1 120; 16 121*
Leibniz *6 172; 15 22; 24 323*
Leideni János *16 77*
Léka *24 78*
Lélek *1 216; 6 229; 8 4, 125, 182, 140, 141, 245; 15 241; 18 242; 19 216*
Lélek-aiakítás *17 329; 19 160*
Lélekápolás *8 246*
Lélek arca *1 286*
 — betegsége *8 113*
Lélekébresztés *20 301; 24 123*
Lélek éjtszakája *13 238*
 — elégedetlensége *12 286*
Lélek-éptés *9 302*
Lélek ereje *5 124; 8 321; 13 353; 20 16*
 — értéke *6 129, 234, 262, 272; 13 328; 24 161*
 — és természet *3 14*
 — és test *6 85, 267; 19 130; 20 115; 23 60*
 — fejlődése *8 269; 19 3; 23 165*
 — fejlődésemélete *4 74*
 — finomodás *24 272*
 — fölmagasztalása *24 258*
 — gazdagsága *19 23*
 — gyujtás *23 265*
 — halála *19 164*
 — haldoklása *19 193*
 — háza *9 158*
 — higiénája *14 237*
 — idézés *14 160*
 — idomftás *14 302*
 — Isten képe *18 207*
 — istenközelsége *15 90*
 — ismeretlensége *8 191*
Lélekjárás *22 274, 281; 23 320*
Lélekkel *6 119, 199, 215, 295*
Lélekkeresés *14 285*
Lélek-kezelés *17 120*

- Lélek-kitörés *12 147*
 Lélekközösség *7 266*
 Lélek létezése *14 159*
 — levegője *24 33*
 — megöregedése *6 11*
 — megtapasztalása *14 285*
 Lélekmegújulás *19 118*
 Lélek méltósága *6 26; 23 133*
 — mélységei *3 14; 8 191; 24 102, 103*
 Lélekmentés *1 213, 223, 253; 9 343; 17 109, 163*
 Lélek nyugalma *6 295*
 — ősze *17 297*
 — pihenője *17 203*
 Lélek-segítés *17 311*
 Lélek szárnyai *22 52; 23 61*
 — szava *8 210*
 — szépsége *7 153; 9 106; 13 64; 15 260; 18 113, 192; 23 130*
 — szerepe *23 166*
 Lélek-szomorítás *22 276*
 Lélektan *7 340*
 Lélektavas *17 213, 321*
 Lélektisztulás *10 249, 300; 17 311; 19 120, 201*
 Lélek tükre *8 142*
 Lélekvész *8 226*
 Lélek-vizsgálat *17 209*
 Lelkek bírása *19 199*
 — időjárása *19 292*
 — közössége *7 289*
 — szeretése *17 316*
 — tele *10 92*
 — tisztulása *19 207*
 — zónája *17 293; 19 292*
 Lelkesedés *8 286; 10 166, 246; 13 67; 16 169; 17 95, 109; 23 16, 121*
 Lelki áramlatok *23 331*
 — átlátszóság *13 364*
 — derű *17 208*
 — egyensúly *7 258; 14 259*
 — éhség *6 186*
 — élet *6 153; 9 54; 11 321; 13 131; 18 202*
 — ember *6 204; 7 53*
 — érintések *6 238*
 — erő *17 303; 18 84*
 — finomság *13 364*
 Lelkigyakorlatok *8 259*
 Lelki harc *5 153; 7 282; 8 283; 13 80; 25 217*
 Lelkiismeret *1 297; 2 43; 8 144; 237; 9 188; 22 6*
 — és Egyház *5 223*
 — finomsága *7 304*
 Lelkiismereti szabadság *12 235*
 Lelkiismeretvizsgálat *9 183; 17 150*
 Lelki javak *9 68*
 — kultúra *8 165, 234; 11 239, 301*
 — nemesség *9 312*
 — meddőség *17 298*
 — megújhódás *13 67; 17 207*
 — olvasmány *7 243*
 Lelkipásztorkodás *9 200, 264, 292*
 Lelki rokonság *19 248*
 Lelkiség *1 280; 6 161; 8 236; 10 154, 235; 18 219, 272; 19 179*
 Lelki sekélység *5 35*
 — sötétség *10 195*
 — struktúra *20 278*
 — szabadság *6 122*
 — szegények *6 185*
 — szegénység *18 255*
 — tartalmak *14 218*
 — típusok *24 273*
 — toalett *8 316*
 — újjászületés *13 346*
 — viharok *18 20*
 Lelkivilág *8 133; 11 318*
 Lelkünk lelke *19 145*
 — otthona *19 186*
 — szegénysége *12 64*
 — szeretése *18 109*
 Lemondás *6 332, 333; 7 284; 8 111, 262; 12 66, 67*
 Lemuria *3 126*
 Lendület *11 250; 17 295; 19 293*
 Lengyelek *18 170*
 Lényeg-megismerés *14 200; 15 108*
 Lények különfélesége *1 29*
 Leó, N. Szent *12 17*
 Leó, XIII. *5 235; 9 319; 12 3, 13, 205, 214, 224, 233, 244; 16 230; 18 229; 20 182, 204; 23 30*
 — demokratizmusa *10 48*
 — és Oltáriszentség *19 286*
 — politikája *12 246*
 Leonardo da Vinci *24 276*
 Leroy-Beaulieu *6 233; 12 226*
 Leszármazás *1 137*
 Leszármazáselmélet *1 128, 165*
 Lét *14 199*
 Létért való küzdelem *1 176, 185 14 186*
 Lét és élet *3 244*
 — és tulajdonság *1 41*

- Lét fokai *17* 269
 Létfontartás *22* 332
 Lét harmóniája *5* 76
 — mélységei *8* 135
 — változása *5* 203
 Levegő *3* 31; *24* 33
 — sűrűsége *3* 161
 Leverrier *13* 35; *20* 152
 Lewes *1* 153
 Liberális állam *21* 151
 — elv *10* 9
 — nemzetgazdaságtan *11* 76
 Liberálisok *21* 61, 69, 188
 Liberális sajtó *11* 1
 — tudomány *11* 58
 — utópiák *10* 5
 Liberalizmus *10* 1, 68, 72; *11* 40,
 52, 75, 97; *12* 100, 206, 209, 227;
15 225; *18* 225; *20* 94; *21* 1, 5,
 16, 23, 39, 49, 53, 88, 112,
 114, 115, 117, 155, 188, 199, 203;
22 5, 255, 295, 298, 305, 316
 — csődje *13* 275
 — és munkások *22* 36
 — és szocializmus *11* 272
 —, gazdasági *21* 251
 Libri sententiarum *12* 192
 Lieber *16* 81
 Liliomos zászló *25* 226
 Liliput *23* 110
 Limburg *16* 64
 Limpasz *24* 159, 161, 310
 Lingens *16* 79
 Liszt Ferenc *16* 54; *23* 226
 Litániák *9* 72
 Liturgia *18* 212, 214
 Liturgiai nyelv *23* 312
 Liturgikus mozgalom *24* 217, 350
 Livingstone *20* 181
 Locke *16* 133
 Loeb *15* 161
 Logika *8* 151; *11* 57; *16* 192; *20*
242
 Lohengrin *19* 236
 Lojalitás *21* 102
 Lojola sz. Ignác *6* 159, 240; *8* 259;
12 161, 189; *15* 135; *16* 185; *23*
224
 — elkigyakorlatai *12* 306
 Lollok *17* 342
 Lomposág *10* 161
 Loreley *16* 61
 Losonc *23* 227
 Los von Rom *18* 234
 Lourdes *12* 100; *18* 17, 34
 Lovag *8* 279
 Lovagiasság *12* 160; *16* 59; *18* 29;
21 122
 Lovak *16* 128
 Lovasberényi hárs *24* 76
 Lőrinc, Szent *7* 240; *12* 224
 Lősz *4* 135, 206
 Löwenstein herceg *16* 81
 Luccheni *21* 83
 Lucerna *3* 12
 Lucián presbiter *7* 41; *18* 164
 Lucifer *8* 297
 Ludger, Szent *16* 87
 Lujza (porosz) királyné *1* 271
 Lumen Christi *2* 290; *17* 15
 Lusus naturae *4* 113
 Luther *2* 141; *16* 12, 144; *20* 83
 Lutheránusok *17* 11, 315; *20* 39;
23 232
 Luther-szoba *16* 148
 Lutz *16* 8
 Lyell *3* 148, 186
 Lyoni szegények *12* 190

Ma *19* 303; *23* 350
 Macchiavelli *9* 235
 Mach E. *6* 265; *14* 249
 Madách *12* 340
 Madarak *8* 12
 Madárfészek *8* 146; *23* 228, 246,
248
 Madárpsziché *8* 147
 Madonna *18* 31; *23* 277
 Madreporo *3* 84
 Mag *18* 64; *14* 239; *25* 160
 Magábatérés *9* 192; *18* 89
 Magábavonulás *18* 245
 Magánvagyon *11* 107, 125, 187;
22 181
 Magántulajdon *13* 286; *22* 72
 Magány *6* 243; *17* 94
 Magányosság *18* 257; *19* 267; *25*
232
 Magára-eszmélés *11* 318
 Magasba-törés *23* 224
 Magaslatok *18* 87; *17* 163; *18* 113
 Magasság és mélység *18* 76
 Magdolna *6* 222, 342; *7* 121; *9* 168
 Magdolnák *8* 45
 Magna Domina *18* 24; *12* 120
 Magnificat *19* 237; *6* 75
 Mágusok *6* 125
 — imádsága *6* 127

- Magvető 6 224
 «Magyar Állam» 21 25
 Magyar dekadencia 10 122
 — dicsőség 18 251
 — ébredés 13 334; 22 213
 — egyház 23 305
 — egyházi viszonyok 23 95
 — egyház-művészet 12 267
 — és német 10 158
 — eszmények 12 104
 — falu 24 66
 — félszepségek 5 269
 — forradalom 22 227; 24 11
 — földreform 22 178
 — föltámadás 22 206, 238, 297
 — gazdaság 13 189
 — halál 22 303
 — hálaadás 17 34
 — ifjúság 13 271
 — intelligencia 22 251; 25 290
 — ipar 21 92
 — irodalom 10 71
 — Jura 4 107
 — karácsony 22 216, 264; 25 188
 — katholicizmus 12 22, 45; 13 177; 18 203; 20 9; 23 343
 — katolikusok 13 27, 260; 20 170
 — katolikus restauráció 22 148
 — kereszténység 10 64; 13 9; 18 110; 21 148; 24 20, 35
 — királyság 13 12
 — közélet 10 72; 13 190
 — közérzék 10 255
 — kréta 4 118
 — kultúra 8 199; 13 18; 22 133, 254; 24 20, 31, 35
 — liberalizmus 21 119
 — megemberelés 18 235; 22 281
 — mult 9 333; 18 247
 — munkásság 22 30
 — nembánomság 10 73; 22 308
 — nép 22 7, 240; 25 249
 — népjellem 21 85; 23 104
 — nyelv 13 313
 Magyarok Amerikában 10 107
 — apostola 25 283
 — kultúr-hivatottsága 21 105
 — megtérése 13 7
 — Nagyasszonya 7 225; 18 24, 29
 — Romániában 21 255
 Magyarország 9 330
 — atyja 25 275
 — egysége 21 240
 — Magyarországi és pápaság 13 354
 — és úttörés 10 70
 — határai 8 58
 — hivatása 10 221; 21 94; 25 163, 251, 257
 — jövője 10 14
 — megcsonkítása 9 280
 — nemzetiségei 21 240
 — rekonstrukciója 13 281
 Magyar öntudat 22 214, 217
 — pantheon 12 107
 — papság 11 72
 — pliocén 4 136
 — polgárság 10 67
 — protestantizmus 20 90
 — psziché 3 17; 10 67, 255; 23 242, 297; 24 110; 25 289
 — pünkösöd 22 274; 25 215
 — reneszánsz 12 304
 Magyarság 18 117, 276
 — a kommunizmus után 22 213
 — a középkorban 12 26
 — és kereszténység 13 189; 17 31; 20 310
 — és munka 22 48
 — és vallásüldözés 10 72
 — közérzéke 10 126
 Magyar sírok 13 43
 — sors 17 31
 — stílus 21 122
 — szegényedés 21 166
 — szentek 12 108—119
 — szentkorona 18 249
 — szocializmus 11 14
 — szövetkezetek 10 126
 — társadalom 8 218; 12 33; 21 30; 22 303; 25 290
 — tavasz 13 334; 19 143
 — teológia 20 240
 — történelem 17 33
 — triasz 4 105
 — tudomány 10 70
 — tunyaság 21 220
 — újságírás 22 97
 — városok 10 67
 — vértanúság: l. Vértanú nemzet
 — zárandokok 23 17
 Mahdi 20 185
 Mai Franciaország 10 133
 Maimonides 12 187, 199
 Mainz 16 52
 De Maistre gróf 12 8
 Majna-híd 16 38
 Majna-völgye 16 31

- Majom-elmélet 4 63; 20 139
 — és anatómia 4 64
 Majom-ember 4 64; 15 220
 Május 1 237, 257, 276; 18 61; 23 264; 25 263
 — elseje 13 66; 21 277; 25 226
 Májusi fagy 21 185
 — séta 8 108
 Május királynője 1 319; 19 276
 Makkabeusok anyja 8 225
 Malasztal teljes 19 225
 Malom 21 105
 Malomkövek 25 194
 Malthuzianizmus 20 292
 Mamelukok 21 107
 Mammonizmus 12 227
 Mammot 3 219, 222; 4 139
 Mámor 9 160
 Manning 11 60; 12 240; 20 58
 Manresa 8 261
 Manzoni 5 118; 9 310
 Maradiak 4 166; 22 199
 Maradiság 12 82; 15 191; 21 161, 239; 22 71
 Marcellus színháza 8 5
 Marcion 23 302
 Márciusi ifjúság 18 287; 25 236
 Március 15-e 21 43, 154
 Margit, Aiacoque 7 295
 — (Magyar) Boldog 7 237, 179; 12 117; 14 308
 — kongregáció 21 288
 Margitsziget 12 118
 Máriacell 8 52
 Mária-kongregáció 13 80, 190; 18 188; 20 255; 25 226
 Maria-Mercedes 7 224; 17 264
 Márianosztra 8 38, 47; 23 213; 24 105, 107
 Mária zászló 12 105
 Márosvásárhely 21 171
 Márs 4 229
 — és élet 4 7
 Márta és Mária 6 283
 Márton, V. 12 11
 Marx Károly 11 5, 112; 23 337
 — áruelemlete 11 139
 — értékelmélete 11 141
 Marxizmus 11 1, 122, 248
 — Kapital-ja 11 128
 — munkaelmélete 11 144
 — nemzetgazdaságtana 11 128
 Második lelkünk 24 32
 Mások bűnei 17 131
 Másvilág 7 146, 180, 186; 11 109; 13 150; 17 228; 19 204, 207, 253; 23 154
 — és egyéniség 13 153
 — közelsége 19 187
 Másvilági tanulságok 19 208
 Masztodon 4 209
 Máté, a vámos 6 175
 Mater dolorosa 17 192; 18 66; 19 266; 1. Fájdalmas Anya
 Materializmus 1 81; 2 3; 5 9; 10 85, 145; 11 296; 12 59; 13 169, 268; 14 3, 33, 79, 160, 169, 292; 15 228; 16 125; 21 263, 278; 1. történelmi m. is
 Matha János 24 200
 Matematika 4 234
 Matkovich 21 20
 Mázsálás 21 181
 Mazzella C. 23 239
 Mechanika 1 35, 47
 Mechanikus leszármazás 20 146
 Mechanizmus 1 86; 2 7; 3 51; 5 60; 6 269, 292; 7 12; 8 142; 14 4, 39, 46; 15 18, 108
 Mechtild, Szent 7 344; 17 125
 Meddőség 19 107
 Méditáció: 1. elmélkedés
 Mediumok 14 162
 Medve 16 149
 Megadás 19 261
 Megátalkodottság 7 42
 Megbizottak 9 278
 Megbocsátás 6 276; 19 270; 23 253
 Megdicsőítés 17 178
 Megdicsőülés 18 273
 Megélés 15 273; 1. átélés
 Megérzés 24 158
 Meggyőződés 14 299; 18 84, 217; 19 135; 20 13
 Meggyőződés-hiány 21 19
 Megigazulás 17 11; 24 146
 Megindultság 17 192
 Megismerés 15 243
 — értéke 14 183, 278
 — és akarás 14 189
 — és valóság 14 269
 — szimbólum-jellege 14 114
 — szubjektivitása 14 72
 — szubjektív tényezői 14 254
 — mozzanata 15 246
 — tárgya 15 106
 — transzcendenciája 15 244

- Meglátás 24 158
 Meglátások 24 235
 Megnyugvás 6 167, 206, 295; 7 44;
     9 227, 253
 — Istenben 9 91, 213; 18 134
 — Krisztusban 7 39; 17 240; 19
     298
 Megpróbáltatások 1 271; 6 124,
     134, 180; 9 64, 212; 19 260
 Megrendülés 17 158
 Megszállás 22 317
 Megszentelő kegyelem 2 187; 15
     89; 17 318
 Megszentesülés 6 212; 7 207
 Megszokás 1 118; 17 193
 Megszólás 6 295
 Megtapasztalás 10 217; 1. átélés
 Megtérés 12 129, 155; 14 221; 17
     177
 Megtérések 23 288
 Megtestesülés 7 266; 12 198; 13
     133; 17 63; 18 43; 19 29; 20 301;
     22 347; 23 146, 173, 178, 182,
     191; 24 269
 — indítéka 15 69
 — jelentősége 19 42; 24 190
 — kiválósága 19 29
 — tanulságai 24 184
 Megujhódás Krisztusban 12 253
 Megváltás 12 64; 13 121; 17 161;
     19 18; 20 304
 — módja 19 15
 Megváltások 2 253
 Megváltás szükségessége 19 67
 — vágya 9 25
 Megváltó 12 64; 19 15
 — célja 2 22
 — szenvedés 10 297
 — -várás 15 34
 Megváltók 23 352
 Megváltozás 17 169
 Megye 21 229
 Méhek 1 259
 Méhely K. 11 233
 Mekka 8 30
 Meller R. 24 126
 Méltányosság 7 45
 Méltatlan áldozás 7 41
 Mély lelkek 3 14
 Mélyrelátás 24 324
 Mélység 8 73, 123; 18 21; 19 9; 25
     159
 — és élet 3 241
 Mélységek 6 91, 123, 170, 249, 285;
     8 21; 18 186; 19 205; 24 114,
     169
 Memoria 24 166
 Menedékhely 8 20
 Menekültek 1 307
 Menenius Agrippa 16 225
 Mennybemenetel 7 138; 13 149
 Mennyiség és minőség 14 213
 Mennyiségtan 15 108
 Mennyország 17 276; 18 99
 Menstrua 16 198
 Mentőnk 19 45
 Menyegzős lelkület 6 177; 7 11
 — példabeszéd 7 11; 17 276
 — ruha 7 13
 Menzúra 16 106
 Merénylet 21 81
 Mérés 14 132
 Mérföldjelző 13 24
 Mérhetetlenség 15 106
 Mérséklet 4 168 11 127;
 Mérték 8 115, 202, 239
 Mértékletesség 6 302; 9 312
 Mértékletességi egyetek 21 136
 Mértéktelenség 6 245
 Meschler P. 8 315
 Mese 3 20; 21 49; 23 220
 Messiás országa 17 72; 1. Megváltó,
     Krisztus
 Messiásvárás 22 344
 Messina 8 174
 Mészkö 3 86; 4 109
 Meszlényi püspök 23 266
 Méta 16 263
 Metafizika 1 8; 3 2; 4 57, 191, 235;
     5 1; 13 162; 14 2, 179, 199, 239;
     15 217, 240; 16 203; 19 283; 20
     127; 294
 Metafizikai érzék 4 200; 6 171; 8
     183; 13 151, 160
 — ösztön 5 33
 Metafizikaiszony 5 278
 Metamorfózisok 1 153; 3 76
 Méter 14 132
 Meyer Rudolf 8 288
 Mezei munkások 21 244
 Meztelenség 23 257
 Mezozoikus kor 4 102
 Mezőgazdaság 11 177, 210; 22 337
 Miasszonyunk temploma 16 24
 Miatyánk 6 201, 294; 9 90
 Miazmák 21 202
 Michelangelo 6 66; 8 170
 Michelis 15 205

- Mihály, Szent 7 230; 24 83, 162
 Miklós Gyula 21 1
 Milió 9 128
 Militarizmus 21 269
 Millénium 10 13; 13 43; 17 30;
 21 14
 Mill Stuart 11 278
 Mimikri 1 196; 14 52, 99
 Míndenség érzelmek 7 262
 Míndenszentek 7 175; 18 81, 86,
 90, 97
 — estéje 19 188
 Míndent Istennek 18 5
 Míndentudás 15 72, 79
 Ministránsok 16 91
 Miocén 4 129
 Miramare 8 70
 Mísehallgatás 17 160; 18 159, 166,
 170; 24 216, 370
 Míse megbecsülése 18 169
 Míszés 18 154, 164, 209
 Míszsiók 6 129; 9 327; 12 218, 232;
 16 79; 17 63
 — története 9 328
 — világhiállítása 12 15
 Míszsiós lelkület 9 334
 — levelek 1 211
 Mísztérium 8 84; 13 373; 24 199,
 257, 268
 Mísztériumok (pogány) 19 191
 Míszticizmus 19 41
 Mísztika 8 79, 88; 10 231; 20 279
 Mísztikai megérzés 24 227, 328
 Mísztikus érzék 24 267
 Míthoszok 4 253
 Mocsá 21 129
 Mocsár 8 244
 Modern aktivizmus 14 202
 — állam 12 234
 — állhatatlanság 5 89
 — apologetika 15 268
 — aposztázia 13 185
 — krédó 5 174
 — élet 10 20
 — ember 5 24, 136; 23 285; 25
 285
 — erkölcsök 13 203
 — filozófia 5 62; 10 83; 14 202;
 15 6, 21; 13 97
 — gondolatdivatok 14 209
 — hangulat 5 24
 — hitetlenség 20 122
 — hívés 13 90
 — igények 13 216
 Modern irányok 25 244
 — irodalom 15 257
 Modernisták 24 27
 Modern ízlés 13 15
 Modernizmus 13 209; 15 263; 23
 232, 310
 Modern kor 13 88, 247
 — kultúra 8 155; 10 230; 13 201,
 219
 — kultúrfeladatok 13 291
 — lélek 6 33; 13 235, 370
 — lelkület 11 245
 — lemondás 13 238
 — műveltek 13 41
 — nő 22 80
 — nyugalanság 5 202
 — pasztoráció 13 290
 — problémák 13 193
 — psziché 51, 75, 88; 13 185; 25 286
 — pünkösöd 19 137
 — remények 5 84
 — sajtó 22 89
 Modernség 5 277; 15 179; 21 200
 — és vallás 10 232
 Modern szegénység 22 14
 — szellem 14 183; 20 270; 25 280
 — szocializmus 5 250
 — táncok 21 288
 — tárgyalás 5 2
 — termelés 11 185
 — természetszeretet 3 9; 5 96
 — tudomány 10 84; 13 159, 262;
 15 179
 — vallásosság 4 184, 195; 11 9
 — világ 25 232
 — világnézet 5 15, 202
 Módszer 3 2; 4 156; 15 188
 Mondragone 16 267; 23 12
 Monérák 1 130
 Mohamedanizmus 20 184
 Mókus 16 15
 Mommsen 5 14; 21 218
 Monizmus 1 5; 10 135, 141; 14 210;
 20 79
 Monopóliumok 10 79; 22 18
 Monotheizmus 14 180
 Mons sacer 16 224
 Montaigne 12 62
 Montalembert 10 137; 13 177; 20
 66
 Montanizmus 2 30, 66, 242
 Montes Dei 18 86, 113
 Montforti Simon 7 232; 17 272
 Montolivetó 8 78

- Mont-Pelée 4 215
 Morális 5 172; 8 153; 10 140; 16 217
 Morfológia 1 142
 Mór géniusz 12 197
 — kultúra 14 305
 Moronus János 16 185
 Mór-zsidó kultúra 8 82
 Mosoly 19 74
 Mosóné 16 155
 Mostohák 9 321
 Moszkovita szakadárság 12 231
 Motivumok 19 165
 Mozart Requiem-je 18 264
 Mózes 8 30, 127, 196; 18 88
 Mózesi teremtéstörténet 4 149
 Mózes kozmogóniája 4 151
 Mozgás 1 46; 14 36, 125, 193
 — célja 14 14
 — örökkévalósága 1 59
 Mőser J. 13 128; 18 71
 Mulandóság 1 285; 3 66; 8 210;
 9 61, 219; 17 23, 37, 102; 18 69
 Mult 3 19
 Multunk 18 247
 Munició 1 304
 Munka 1 242; 6 141, 149, 268, 283,
 288, 304, 334; 8 168, 216; 9 2,
 217; 10 111; 11 80, 144, 251,
 320; 13 69, 118, 233; 16 282,
 298; 17 41, 162, 340; 18 80, 137;
 19 81; 20 261, 314; 21 131, 159;
 22 75, 209, 249; 24 144
 Munkabér 5 252; 11 30
 Munkaegyenértékek 11 148
 Munka és becsület 25 238
 — és evangélium 5 239
 — és imádság 10 208
 — és lelkiesség 11 315
 Munkafelosztás 11 93
 Munkaidő 11 313
 Munkaközösség 11 137
 Munka lovagjai 11 18
 Munkamennyiség 11 145
 Munka mint megváltó 12 67
 — nemzeti föladat 18 238
 — organizálása 11 94
 Munkareform 11 102
 Munkácsolások 18 269
 Munkásegyesülés 11 20, 49
 Munkásélet 25 261
 Munkás és erkölcs 22 42
 — és munka 11 175
 Munkáskérdés 1 289; 16 80; 22 28
 Munkás lelki élete 11 321
 Munkásnép 10 127
 — szeretése 13 173
 Munkásnők 1 298, 18 269
 Munkások 5 242; 9 261, 270; 11
 57; 17 80; 21 54; 22 65, 317
 — aposztaziája 13 285
 Munkásokat az aratásba 6 279
 Munkások helyzete 22 31
 Munkásosztály 11 46
 Munkáspártolás 11 49
 Munkássegítés 11 3
 Munkás szerződések 11 176
 Munkaszervezés 10 159; 11 174
 Munkatársadalom 18 238; 21 131
 Munka vallása 11 262
 Murri R. 23 239
 Mustármag 1 300; 6 227
 Mutatio elenchi 1 168
 Múzeum 16 116, 171
 Műelvezet 8 97
 Műipar 21 233
 Müller Ádám 15 227
 Műmunka 23 286
 Müncheni kiállítás 12 261
 Münster 16 1, 71
 Műremekek 19 291; 25 177
 Művelődés 19 243
 Művelt hang 21 128
 — nemzet 12 31
 Műveltség 6 168, 233; 18 111
 Művelt vallásosság 10 274
 Művész 18 183; 14 303
 Művészek 23 235, 262
 Művészet 5 11, 21, 43, 46; 8 154,
 203; 10 86; 12 137, 261; 13 348;
 15 256; 16 297; 17 293; 18 58,
 112; 19 68, 117; 20 165, 258,
 261, 265, 268; 21 123, 234,
 22 55, 135; 23 202; 24 157, 306;
 25 224, 265
 — és erkölcs 7 245; 14 303
 Mysterium iniquitatis 6 120, 253
 Nabukodonozor 9 243; 20 79
 Nacionalizmus 12 220; 13 291;
 15 266; 17 69; 20 94; 22 331;
 23 295
 Nádás 24 120
 Nágeli 1 69, 80, 131
 Nagyboldogasszony 7 228; 23 184,
 229
 Nagyöjt 1 314; 2 250; 9 286;
 19 80—93; 21 175

- Nagybőjtői vezeklés 2 250
 Nagy-Duna 16 2
 Nagy emberek 10 206; 12 245
 — események 17 157
 — és kicsiny 14 139
 Nagygyűlés 16 73; 20 202
 Nagyhatalmak 25 181
 Nagyhatalmi politika 21 94
 Nagyhatalom 22 103
 Nagyhét 7 1; 17 157
 Nagy jel 12 253; 18 55
 Nagy József 14 272
 Nagylelkűség 6 198, 252, 271;
 8 309; 12 177; 23 57, 73
 Nagypéntek 1 275
 Nagypréposti ház 23 351
 Nagyratörés 13 39
 Nagyság 8 189; 23 157, 251
 Nagy Sándor 8 209
 Nagy stílus 12 248
 Nagyvárosok 24 34
 — erkölcsi 17 291
 — térítése 13 188
 Nagyvonalúság 19 171
 Nalmi ifjú 6 215
 Nalvitás 6 273
 Nansen 8 187
 Nantesi zsinat 21 170
 Nap 8 117; 14 15
 Nap-éj 19 18
 Napéjegyponatok 3 173
 Napkeleti bölcsek 9 327; 17 56, 77
 Nap melege 4 228
 Napoleon 6 313; 8 200, 209, 298;
 12 221
 Naprendszer 15 113
 Napsugár 19 122
 Nassau 16 66
 Natalis 2 52
 Náthás katholicizmus 20 168
 Naturalisták 18 32
 Naturalizmus 12 100, 194, 212;
 22 201; 23 347; 24 27
 Naville 1 61
 Názáret 6 136; 18 76; 19 262;
 23 56; 24 196
 Názáreti ház 17 81, 93; 18 13
 — zsinagóga 6 238
 Nazianzi Szent Gergely 15 51;
 17 337
 Négerek 8 166; 20 181
 Néger mese 21 166
 Negri 7 55
 Negyedik rend 11 8, 29
 Negyven nap 18 6
 Negyvennyolc 21 88; 22 306
 Negyvennyolcas párt 21 209, 268
 — törvényhozás 13 305
 Négyszemközt 24 56
 Négyszögű kör 21 144
 Nehézség 8 310
 Nehézségek 6 253; 7 137
 Nehezteles 7 70
 Nektárus 2 148
 Néma kutya 25 358
 — zene 8 202
 Nemek 23 259
 Nemes ércek 18 21
 Nemesítés 18 10
 Német császár 1 277
 Németek 18 256
 Német filozófia 5 12; 22 34
 Német-francia háború 10 134
 — katolikusok 16 72; 20 169
 Németország 9 329; 10 153;
 16 98
 Német psziché 22 34; 23 231
 — szocializmus 11 10
 — triasz 4 102
 — tudomány 10 163
 Nemi bajok 20 22, 289
 — egészség 20 20
 — élet 6 194; 9 308; 13 205; 14
 289
 — megtartóztatás 13 340
 — ösztön 9 304
 — szenvedély 15 259
 — törvényhozás 20 291
 — viszony 6 326
 Nemkatholikusok a gyónásról
 2 172
 Nemzet 10 305, 321; 22 312
 Nemzetállam 11 37; 12 55
 Nemzetek 9 191; 23 318
 — sírja 17 33
 — szövetsége 13 291
 — testvérülése 25 184
 Nemzet és hit 18 110
 — és szent 17 32
 — és vallás 25 274
 Nemzetgazdaság 15 222, 227; 21
 126, 268
 Nemzetgyűlés 22 228; 24 60, 69,
 74, 98, 99, 106
 Nemzeti állam 13 313
 — egyházak 20 39, 47, 95, 99
 — élet 24 65
 — elv 22 333

- Nemzeti érdek 22 55
 — erő 18 262; 22 304
 — érzés 24 64
 — eszme 13 41
 — eszmények 10 178; 12 102
 — föltámadás 19 101
 — géniusz 10 15
 — gondolat 21 241
 — gőg 16 89
 — hadsereg 24 12, 62; 25 256
 — hagyományok 10 14, 19
 — hit 10 223
 — hivatásunk 12 106
 — jelleg 18 30
 — megemberelés 13 334
 — műveltség 18 111
 — nagyok 13 34
 — nevelés 21 198
 — öntudat 22 217
 — politika 18 223
 Nemzetiség 6 129
 Nemzetiségek 13 314; 16 282; 17 69; 18 289; 21 240
 Nemzetközi élet 8 206
 — jog 14 236
 Nemzetköziség 22 301
 Nemzetnevelés 22 139
 Nemzet sírja 13 43
 Nendtwich 14 120
 Neolit-ember 4 147
 Neopaganizmus 12 227
 Nép 7 2; 18 224; 21 42, 246
 Nép-barát 21 207
 Nép becsülése 11 61
 Népbolondítók 22 37
 Népek 9 236
 — ébredése 10 167
 — rothadása 13 266
 Nép-emelés 21 130
 Népének 9 71
 Nép és urak 22 290
 Nép fajok 21 241
 Nép felszabadítása 11 66
 Néphagyományok 23 259, 275
 Néphit 13 147
 Népiskola 13 295, 296; 22 139
 Nép-jólét 21 143
 Népkeveredés 10 105
 Népkultúra 22 112
 Néplélek 10 175; 23 86
 Népmentés 10 127; 20 219; 21 137, 243, 247, 248, 250; 22 56
 Népmozgalom 10 175
 Népművelés 10 43; 13 310
 Népműveltség 21 70, 79, 130
 Népnevelés 21 33; 23 323, 349
 Nép nyelve 11 63
 Népoktatás 11 221
 — ingyenessége 13 298
 Néppárt 11 68; 18 221; 20 27; 21 16, 35, 39, 59, 61, 97, 101, 112, 173, 176, 203, 211, 270
 Népsegítés 10 41; 11 43
 Nép szeretése 11 44 20 232
 Népszövetség 20 173, 216; 21 243
 Néptavas 19 143
 Neptunizmus 3 43, 79, 82; 4 210
 Népvédelem 18 261
 Népvezérek 11 70
 Neri Szent Fülöp 6 16
 Nero 16 167
 Nevelés 1 317; 11 225; 19 234; 20 208, 286; 21 196, 264, 266; 22 85, 111, 140, 197; 23 240, 317 334, 336, 348
 Nevelők 7 54; 9 256
 Nevetés 24 49
 Newman 12 221; 20 98
 Newton 1 107; 3 47, 54; 8 209; 14 4
 New-York 16 279
 Nézetrostálás 21 188, 199, 203
 Niagara 8 61; 16 287; 24 149
 Nietzsche 5 12, 53, 64, 108, 136, 154; 6 214, 237, 248, 251; 8 246; 12 32, 69, 249; 13 170; 20 267, 298
 Nihilizmus 5 41; 13 38
 Nikodémus 6 154
 Nina 12 249
 Nirvána 19 62
 Nivellálás 22 162
 Nomádok 17 65
 Nomádság 22 180
 Non serviam 12 206
 Nothburga, Szent 6 78, 239
 Novatianizmus 2 31, 57, 178
 November 17 3; 19 215; 21 263
 — elseje 13 48
 Noviciátus 24 298
 Novícius 16 171
 Női psziché 8 153; 22 101; 23 237, 345
 Nőiség 6 51; 18 65
 Nők 18 241; 22 196; 23 249, 267
 — a parlamentben 22 210
 Nőkérdés 22 79, 194, 219
 Nők és szövetkezetek 10 131

- Nők félszége 5 267
 — hivatása 7 91; 10 253; 13 337, 344; 14 297; 18 193, 216; 22 101, 219, 282
 — öltözködése 20 296
 — választójoga 13 316
 Nő méltósága 19 220
 — mint szimbólum 23 291
 Nőmozgalom 1 331
 Nőnevelés 1 332
 Nő teremtése 4 75; 14 297
 Nő-típusok 9 323
 Nőtlenység 9 305
 Nővédelem 22 100
 Növények 1 108, 115; 14 8
 Növény és anyag 4 46; 14 14
 Növényvilág 8 109, 242
 Növényzet 23 96
 Numerus clausus 22 245
 Nummulit mészkö 3 83
 Nummulitok 4 122
 Nuytz 20 37, 40
 Nürnberg 16 18; 23 77
 Nyár 20 275
 Nyárspolgár 6 310
 Nyelv 22 312; 24 164
 — géniusza 8 220
 Nyelvtan 8 220
 Nyelvtanulás 16 220
 Nyereszkedés 11 214
 Nyílt levél 22 221
 Nyíltság 6 238
 Nyilvános bűnösök 2 48
 — erkölestelenség 20 293
 — gyónás 2 146
 — penitencia 2 126, 248
 Nyilvánosság 18 272
 Nyilvános vezeklés 2 48
 Nyitra 16 3
 Nyolc boldogság 6 185; 18 282
 Nyomor 11 14, 243; 17 265; 22 20
 Nyomorgók 17 28
 Nyomorultak 8 173
 Nyomorúság 10 270; 21 42, 86, 246, 250; 22 234; 23 88
 Nyssai Szent Gergely 2 56, 72
 Nyugat 12 23; 14 263; 19 70
 Nyugat ébredése 12 183
 Nyugati kultúra 8 85; 20 307, 311
 — műveltség 17 32
 Nyugdíjgyelet 21 46, 235
 Nyugtalanság 6 166; 9 94; 23 186
 Nyugvó lét 14 194
 Nyúl vadászat 14 28
- Óázis 19 115
 Obeliszok 12 205
 Ober-Lahnstein 16 63
 Objektív idealizmus 14 223
 Óceán 16 276
 Odaadás 6 330; 7 38, 133, 317; 9 79; 17 110; 18 244
 Officium 16 245
 Óindiai földművesközség 11 135
 Ojtás 18 10
 Ókatholikusok 16 106
 Ok és okozat 21 50
 Okkultizmus 8 192; 9 167
 Okos sáfár 6 310
 — szűzek 7 29
 Okság elve 1 10, 52; 4 57; 14 34, 106; 15 239
 Oksági istenérv 1 11
 Oktobristák 12 314; 22 306
 Olaj 19 279
 Olajfák hegye 7 21; 13 150
 — kertje 7 60; 17 148; 18 186
 Olasz kertek 17 210
 — szépérzék 16 268
 Olaszság 12 126, 244
 Oldani és kötni 2 29, 39; 12 7; 15 126; 17 315
 Olt 8 59
 Oltáregyesület 18 213; 25 241
 Oltár és tűzhely 25 273
 Oltáriszentség 1 221; 6 248; 7 14, 31—45, 193; 8 193; 9 173, 295; 12 200; 13 369; 20 305; 24 70
 — a középkorban 24 235
 — alapítása 7 33; 24 274, 336
 — áldozat 7 40; 24 336, 338
 — angyala 24 352
 — a XIII. sz.-ban 24 236
 — az ősegyházban 24 235
 — beszédje 24 284
 — célja 24 84
 — csipkebokor 24 314
 — diadala 18 176; 24 326
 — Duna 24 173
 — egyesülés 6 251
 — életforrás 17 294; 19 286
 — életközösség 7 37
 — elevenítés 6 250
 — előtt 19 278—304
 — erőforrás 13 376; 23 276
 — értéke 24 72
 — és akció 24 300
 — és atomizmus 15 18

- Oltáriszentség és bölcsélet 15 1
 — és csoda 24 159
 — és egyesülés 24 262
 — és élet 24 290
 — és ismerettan 24 296
 — és katolikus áhitat 7 197
 — és kegyelem 24 265
 — és megélés 24 309
 — és öröm 24 163, 222
 — és pápák 18 232
 — és racionalisták 24 286
 — és szeretet 13 378
 — és szilencium 24 201
 — és tisztaság 6 156
 — és világnézet 13 372
 — forrás 24 92
 — hárs 24 76
 — hatásai 19 297
 — hegy 24 226
 — hite 17 158
 — hit titka 7 39
 — ígérete 6 248
 Oltáriszentségi jelenlét 24 76
 Oltáriszentségi imádása 7 196; 13 363; 23 59
 — Isten-dicsőítés 24 171, 345
 Oltáriszentségi színek 24 321
 — szózatok 24 90
 Oltáriszentség Krisztus nyelve 24 168
 — Leibniznél 15 23
 — liturgiája 24 332
 — mélységei 24 169, 308
 — motor 24 95
 — nagysága 23 10
 — őrzése 18 178
 — pszichológiája 18 173; 24 271
 — sokasítása 18 179
 — szelleme 18 172
 — szépsége 23 278
 — szeretése 10 95
 — szimbólum 24 270
 — tisztelete 18 123; 24 200, 251
 — titka 19 279
 — új éneke 24 243
 — új megvilágítása 24 198
 — ünneplése 15 171
 — valósága 19 281
 Olvasmány, lelki 7 243
 Olvasó 16 93; 18 20, 232; 23 133; 24 121
 — királynője 18 14
 Olvasós Boldogasszony 7 226
 Omnibusz 16 145
 Ondavai vámos 8 26
 One-step 21 289
 Ontario 8 61
 Ontológia 12 193
 Ontogenezis 1 149; 14 97
 Optimizmus 6 192; 8 228; 12 343; 14 27, 223, 294
 Óra 22 199
 Ora et labora 6 304
 Orate fratres 12 47
 Orbán, IV. 12 191, 200
 Organizmus 1 99
 — és anyag 4 45
 Oriens 12 231
 Origenes 12 17, 182
 Orosz foglyok 22 276
 Oroszlánszívű Rikárd 1 276
 Oroszország 8 306
 Orosz psziché 13 325; 23 347
 Országok 18 97
 Orvietoi dom 17 241
 Orvosok 9 313
 Ostyában 21 98
 Ószövetség 17 284
 — és pogányok 15 35
 — szelleme 18 283
 Osztályharc 6 270; 10 129, 316; 11 287; 12 68; 13 315
 Osztrák-magyar monarchia 23 267
 Otthon 7 47; 8 123, 199; 9 257; 11 314; 16 165; 18 39, 54, 78, 275; 22 67, 175, 183, 311
 — szelleme 6 136
 Ó-újszövetség 18 283
 Óvószerek 20 291
 Oxfordi mozgalom 20 98
 Ozanam F. 12 137, 154
 Ököljog 10 243; 21 48
 Ökörítő 8 200
 Önalakítás 8 194
 Önállóság 8 320; 21 139
 Önálló vámterület 18 237
 Önámítás 2 168; 6 38; 17 155, 331
 Önátadás 7 255; 19 258
 Önbizalom 19 146
 Önéletrajz 20 277
 Önérzet 10 52, 90
 Önfegyelem 8 239
 Önfejűség 9 73; 17 107
 Önfertőzés 6 197; 9 306
 Önhittség 6 252
 Önismeret 6 198; 8 291; 17 98, 209, 317

- Önkény 22 230
 Önkormányzat 10 53
 Önmagábatérés 8 193
 Önmagunk megtalálása 8 193
 Önmegsemmisülés 12 178
 Önmegszentelés 16 238
 Önmegtágadás 1 314; 6 220, 332, 333; 7 38; 9 12; 23 123
 Önmegtartóztatás, nemi 9 48, 309; 20 287
 — és egészség 20 20
 Önnevelés 8 136; 11 312, 318
 Önrendelkezés 1 332; 10 51; 13 320
 — és tekintély 10 61
 Önsanyargatás 12 174
 Önszeretet 2 108; 6 38, 122; 18 109
 Öntevékenység 17 322, 338; 19 19, 49; 20 65; 21 221
 Öntökéletesítés 19 243
 Öntudat 5 20, 130; 8 145, 154, 190; 9 143; 13 374; 14 106, 225, 291; 15 240; 25 234
 —, királyi 7 78
 Öntudatlan tevékenységek 1 113
 Öntudatos élet 5 199
 — jócselekvés 6 335
 — lélek 6 263—267
 — moralitás 7 19
 Öntudatosság 9 105
 Önutalat 17 212
 Önvizsgálat 6 39; 7 19, 25; 17 151
 Önzés 1 295, 304; 2 18; 6 119; 8 168, 300; 9 282; 10 10, 266; 12 54, 68; 15 225; 17 44
 Önzetlenség 7 172; 17 111
 Önzetlen szeretet 7 53
 Órállás 17 305
 Órangyal 18 64; 24 227
 Órdög 6 204; 14 166; 23 240, 289
 Órdög-tipró 18 45
 Órdöngösök 6 233
 Öregség 6 118
 Örök áldozat 24 357
 — béke 10 212, 258; 22 127; 25 169
 Örökbérlés 22 166, 180, 242
 Örök boldogság 17 51
 — élet 1 275; 6 262; 7 146; 17 52; 19 114
 Örökimádás 18 181, 182
 Örök karácsony 19 5
 Örökkévalóság 1 246; 6 171, 316; 8 179, 208; 9 19, 217; 13 358; 16 135; 18 121; 19 209
 — és okság 1 18
 Öröklés 1 174, 184; 14 54
 Öröklét 18 106
 Örök mozgás 14 125
 — nyugalom 13 357; 19 200
 — világ 1 17
 — világosság 12 66
 Öröm 1 236, 329; 3 245; 5 65; 6 98, 274; 7 118; 8 128, 173; 9 153; 12 158; 17 175, 208, 213, 214; 18 75, 200, 219; 19 61, 275; 20 273; 23 234; 24 24, 197, 209, 222
 — a hitben 24 30
 — iskolája 7 320
 Örömtelenség 6 274, 321; 7 321
 Örvedetes év 12 4
 — jelkület 6 15; 7 13
 Örvény 8 66; 16 59
 — szélén 24 305
 Őrzőangyal 6 275
 Ósanyag 1 41
 Ósegyház 2 64
 — bűnfejtelve 2 210
 — bűnbocsátása 2 119
 — demokratizmusa 10 45
 — és búcsú 2 264
 — és bűnbocsánat 2 32
 — és elégtétel 2 227
 — és gyónás 2 124, 157
 — és penitencia 2 239
 — hivatalai 15 147
 — istentisztelete 2 119
 — szervezete 15 123
 Ósegység 20 138
 Ósemler 4 142
 Ósemlerpár 4 76
 Óshegységek 3 238
 Óskeresztények 22 340; 23 336
 Óskereszténység 11 247; 15 169; 23 29
 — hite 19 196
 Óskeresztény kommunizmusa 23 325
 Óskorszak 8 189
 Ósköd 1 48; 3 38; 4 226; 14 122
 Óslények 3 146
 Ósliturgia 15 169
 Ósnemzés 1 32, 128
 Ós-ok 1 20; 15 241
 — metafizikája 1 26
 Óspásztorok 23 275; 24 68

- Ős-réteg 3 75
 Őssejt 1 22, 133; 20 143
 Ős-szubstancia 1 75
 Őstenger 3 239
 Őstermelés 11 34
 Ősszegezés 15 98
 Ősszejövetelek 9 278
 Ősszeszedettség 7 126; 18 206
 Ősszetartás 1 323; 9 7, 262; 21 32, 127, 267
 Ősz 23 99
 Őszinteség 17 113
 Ősztön 1 117; 5 33; 20 162
 — biztossága 14 53
 Ősztönök 6 195; 8 134; 23 298
 Ősztönösség 5 121; 6 208; 7 72, 283; 24 101
 Őt betű 13 135
 Őtezer ember 6 245
 Őzönvíz: l. vízőzön
 Őzveggy 8 95
 Őzveggyek 9 211, 253
 Őzveggy karácsonya 25 192
- Pacifizmus** 10 212, 228; 22 129; 25 256
 Pacsirta 19 56, 85
 Pacsirtaszárnyak 1 282
 Paderborn 16 127
 PÁL, Szent 1 231; 2 63; 6 9; 7 170, 174, 209, 351; 9 156; 11 253; 12 64, 158; 16 135; 15 141; 17 75, 108, 113, 118, 132; 19 1, 67; 24 233
 — megtérése 24 128
 PÁL, II. 12 11
 PÁL, IV. 16 187
 Palák 3 85
 Palazzo 16 160
 Paleolit-ember 4 147
 Paleontológia 1 154; 3 146, 236; 4 19
 Pálffy Geraldine 18 266; 23 251
 Pálinka 21 76
 Pálma 18 275
 Palmavasárnap l. Virágvasárnap
 Palmer 7 22
 Pálosok 8 39; 16 188
 Paludina 1 160
 Pályaválasztás 8 187
 Panamák 21 1
 Panaszkodás 17 304
 Panaszkodók 17 99
- Pankracius 17 140
 Pannonia 16 272
 Pantheizmus 1 5, 73; 3 7; 12 59; 15 121; 20 120, 128; 23 299
 Pantheon 16 181
 Pap 17 121; 18 143; 23 138
 Pápa 10 22; 13 354; 20 54, 223; 21 214; 22 279
 Pápai család kozhatatlanság 12 92, 93
 — szuverénitás 12 233
 Pápa követése 12 264
 Pápaság 12 93, 206, 217, 218, 230; 20 213
 — és magyarság 12 93, 95
 Pap bűnbocsátó hatalma 2 204
 — és gyermek 10 47
 — föloldozó hatalma 2 177
 Pap Géza 21 11
 Paphiány 16 79
 Papi buzgóság 6 270
 — hivatás 6 41, 164, 189, 279
 — jelleg 18 180
 — jellem 20 26
 — lelkiület 18 153
 — nyugdíj 21 236, 238
 — otthon 20 208
 — rénd 2 203
 Papírértékek 11 199
 Papirosbúza 11 194
 Papi szellem 16 54
 — tanács 24 2
 — uralom 21 85
 Pap kellékei 17 272
 Papképzés 23 311
 Pap megbecsülése 18 159
 Papok 16 41; 21 9; 24 77, 107
 — buzgósága 10 99
 — erkölcei 17 282
 — hibái 18 150
 — szentsége 6 117
 Papság 8 275; 9 50, 51; 13 188; 15 129; 17 91, 290; 18 179, 230, 231; 21 132; 23 236, 237, 245; 24 68
 — a politikában 21 270
 — demokratizmusa 10 42
 —, egyetemes 18 3
 — ereje 20 25
 — és hívek 20 264; 23 311
 — és nép 9 9; 10 41
 — és szociális kérdés 11 40
 — feladatai 11 41; 22 21; 25 200
 —, magyar 18 289

- Papság Magyarországon 20 10
 — toborzása 23 259
 Papszentelés 17 22
 Paptanító 18 188
 Paralysis liberalis 21 4
 Parányiség 24 9
 Parányok 14 137
 Paraszt 10 109; 21 129
 Parasztlázadás 5 111
 Parasztok 11 35
 Paráznság 6 194; 9 305; 20 288;
 24 101
 Párizs 8 81, 165
 Párizsi medence 4 123
 Parlament 13 303; 21 96, 113; 22
 306; 24 45
 Pártegység 21 270
 Pártfogás 21 174
 Partikuláre 23 20
 Partikulárizmus 16 247
 Pártok 22 293
 —, politikai 21 113, 212
 Pártpolitika 21 205
 Pártszervezet 22 240
 Pártváltoztatás 21 20
 Pártviszály 9 283; 12 312
 Parzival 12 317
 Pascal 1 287; 7 56
 Passió 17 159, 184; 23 176, 185;
 24 98
 Passzivitás 6 142, 187; 7 125; 8 178
 Pasztorális 16 218
 Pásztorok éjtszakája 6 93
 — hódolata 6 99
 Patak 23 97
 Pathos der Distanz 8 240
 Patkányok 22 308
 Patriarcha 10 18
 P. Patrizi 23 17
 Patronázs 11 217; 18 269
 Patronázmunka 22 57
 Paulin, Szent 7 69
 Pauperizmus 22 15
 Pázmány Péter 12 302; 16 54, 119,
 236; 18 275; 25 230
 Pázmány-egyesület 18 278; 22 90,
 96, 120
 Pázmányos stílus 16 65
 Pazzi Szent Magdolna 7 113
 Pecci 16 231
 Pécsi kongresszus 24 17
 Péczeli 23 259
 Pedagógia 20 283; 21 198
 Peidl 23 358
 Példa 18 146; 23 52
 Példaadás 17 116, 121
 Példabeszédek 9 138; 13 126
 Penitencia 1 275, 315; 7 191; 9 13,
 86, 206; 17 184
 — királya 7 88
 — szelleme 10 92; 13 17
 Penitenciatartás 9 133, 170
 — szentsége 2 195
 Penombra 8 182
 Pénz 9 230; 22 235
 Pénzérték 11 161
 Pénz és munka 11 207
 Pénzgazdaság 11 182; 21 63
 Pénzhiány 11 188
 Pénzkeresés 10 101
 Pénz kezelése 6 341
 — produktivitása 11 154
 Pénzszomj 10 317
 Pénz uralma 11 124, 172; 13 269
 Pénzváltások 2 254
 Perikles 12 30
 Perpetua, Szent 17 260; 18 98, 175
 Perspektíva 24 293
 Pesch 14 111
 Pesszimizmus 5 20, 66; 7 105; 10
 133, 272, 310; 12 341, 344; 13
 97; 14 21, 258, 294
 Péter, Szent 16 180; 17 249; 18 98;
 23 107; 24 102
 Péter és Pál, Szent 12 94
 Péter gróf 8 306
 — Krisztustagadása 7 72
 — tanúsága 6 257
 Petetin 20 117
 Petőfi 24 140
 — felesége 13 356
 — fia 13 356
 Petőfi-társaság 23 246
 Petrarca 5 79
 Petrográfia 3 145
 Petrus Lombardus 12 192
 — Venerabilis 12 187
 Petyhüdség 8 262
 Pfaffengasse 16 60
 Philosophia perennis 14 179, 208
 Piac 11 32
 Piastrella 16 261
 Pichler Gy. 21 263
 Pietá 16 77; 23 118, 152
 Pietás 6 137, 139, 330
 Pílátus 7 75, 77, 83
 Pilis hegye 8 78; 24 14, 18, 20, 29,
 58, 63

- Pílisi erdő 8 88
 — forrás 8 86
 Pílis kora 4 206
 Pillanat 16 135
 Pillangó 16 110; 23 58
 Pincio 16 213
 Pipacs 22 219
 Pireneusok 14 306
 Piros talár 16 236
 Pisztrángok 8 133
 Pius, V. 16 188
 Pius, VI. 12 71, 89
 Pius, VII. 12 71
 Pius, IX. 12 71, 244; 16 229; 23 2
 Pius, IX. és Leó, XIII. 12 222
 Pius, X. 12 251; 20 216
 Pius, XI. 12 185
 Placetum 20 36
 Plaszticitás 4 34; 8 223
 Platon 2 169; 7 149; 12 62, 182,
 184, 188; 16 214
 — filozófiája 12 196
 — ideái 14 267
 — idealizmusa 14 295
 — módszere 14 286
 — symposionja 24 277
 Plébánosok 23 260
 Pliocén 4 132, 137
 Plutokrácia 22 15, 182
 Plutonizmus 3 43, 190; 4 210
 Poema sacro 12 320
 Poézis 8 241
 Pogány erkölcs 17 278
 Pogányok 17 62, 78; 19 16, 69
 — térítése 13 186
 Pogányság 6 129; 9 328; 15 34;
 17 68; 20 270
 Pogány szellem 6 253; 19 128
 Poggius 16 208
 Poincaré 10 144; 14 211
 Poklos-tisztulás 6 173, 214
 Poklos, tiz 6 321
 Pokol 6 314; 7 20; 8 41; 12 318;
 14 291; 17 38, 245; 20 134; 23
 54, 90, 106, 165, 182; 24 150
 Polgári házasság 9 316; 12 235,
 236; 13 25
 Polgármester 21 134
 Polgárság 18 238; 21 30, 75
 Polifilia és monofilia 4 33
 Polikarp 15 138
 Politika 17 70; 22 271; 24 71
 — és vallás 6 130
 Politikai erkölcs 21 20
 Politikai liberalizmus 10 3, 77;
 11 56
 — párt 21 176; 22 240
 — pártok 18 221; 21 98, 110
 — szabadság 10 6, 79; 20 39; 22
 157
 — türelem 22 158
 Politikusok 21 16; 24 87
 Polónyi 20 8
 Poloska 16 37
 Pompa 6 78
 Pomponacius 15 12
 Pondus aeternitatis 12 18; 24 40
 Porciunkula 12 155
 Porosz katolicizmus 20 67
 Poroszok 16 48
 Porta Salaria 16 210
 Porta santa 12 5, 15
 Pozbai szentkút 8 9
 Pozitívizmus 5 25; 10 141; 12 59;
 13 159
 Pozsonyi katolikus 23 343
 Praelectio 16 195
 Prága 13 6
 Pragmatizmus 8 85, 151; 14 211,
 251; 15 243
 Praktikus kereszténység 11 49
 Predestináció 23 199
 Prédikáció 16 122
 Prédikálás 22 19; 23 33
 Prédikátor 16 156
 Prezbyteros 15 129
 Presztizs 21 103
 Prezbiterizmus 15 151
 Pribicz 23 221
 Primicia 16 249; 18 143, 148
 Primitív kultúrák 3 21
 Priscilla katakomba 15 167
 Privilegiumok 13 311
 Problémák 10 218
 — homályai 3 179
 Produkció 11 103
 Produktív képzelet 14 273
 — munka 11 75
 Profanizálás 19 154
 Próféta 6 17, 40, 220; 18 257
 Próféta lelkek 6 41
 — vonás 8 189
 Próféta 9 26, 142; 15 34; 19 154;
 20 266; 22 340
 — és doktorok 15 148, 153
 Programm 21 274
 Programbeszéd 18 221
 Programm és valóság 22 244

- Programmok 21 61
 Prohászka alázata 23 13, 43, 44, 186
 — Albanóban 23 31
 — Amerikában 23 263
 — anyja 23 130, 351
 — arcképei 23 262
 — az egyetemi templomban 24 46, 48
 — az Oltáriszentség előtt 23 52, 67, 82, 84, 97, 149, 154, 160, 167, 207 212 277; 24 91, 95, 120, 137, 139, 140, 143
 — Berlinben 23 231
 — bérmlásai 24 50, 53, 77
 — betegsége 23 16; 24 70
 — bűn-utálata 23 23, 34
 — Dantéja 24 105
 — doktoravatása 23 3
 — egészsége 22 271; 23 221, 280, 290
 — ellenségei 24 4
 — első papi funkciói 23 32
 — elszántsága 23 53, 55, 78, 82, 114, 156, 160
 — és a kommunizmus 20 229; 23 306, 309
 — és a magyar nép 23 17
 — és a nők 23 267, 294, 335, 358
 — és a papság 23 101, 171, 174, 191; 24 68
 — és a politika 22 271; 23 341; 24 57, 87
 — és a szeminárium 23 47, 63, 74, 77, 84, 124, 259, 269
 — és a szépség 23 256
 — és a tudomány 23 16, 69
 — és a világ 24 9
 — és a világháború 23 270, 273, 276, 280, 282, 283, 289, 290, 294, 299, 301
 — és az egyház 23 228, 300, 311
 — és az emberek 23 73, 225, 270, 300, 352; 24 6, 22
 — és az index 23 215, 219, 245, 250, 255
 — és egyházmegyéje 24 37
 — és írásai 23 288
 — és Jézus-társasága 23 36, 42, 44, 51, 60, 68, 113, 159, 224
 — és Simor 23 39
 — Esztergomban 23 238
 — félénksége 23 1
 — fiatal kora 23 66
 Prohászka fölszentelése 23 23, 25, 36, 119
 — föltevési 23 8, 10, 19, 23, 25, 34, 40, 46, 51, 52, 54, 62, 74, 82, 93, 113, 115, 116, 122, 127, 139, 171, 189, 193, 204, 224, 226, 231; 24 155
 — Franciaországban 23 239
 — Frankfurtban 24 79
 — germanikussága 23 58, 72, 74, 104, 148
 — gyermekkora 24 22, 50
 — gyónásai 23 8, 24, 93, 167, 174, 234; 24 46
 — halála 24 23
 — halálra-készülése 24 95
 — hangulatai 23 51, 52, 68, 78, 124, 125, 186; 24 6
 — hivatása 23 49, 59, 60, 66, 85, 87, 91, 94, 178, 181, 183, 184, 189, 194, 204, 215, 258, 293, 313, 324, 332
 — hivatás-tudata 23 6, 42, 47
 — imádságai 24 11
 — irói jubileuma 23 242
 — Isten-szeretése 23 1, 4, 14, 41, 48, 55, 129, 142, 146, 189, 211, 267, 293
 — Isten-szolgálatára 23 6
 — jelleme 23 90
 — Jézus-szeretete 23 52, 65, 75, 85, 92, 103, 107, 112, 117, 119, 121, 157, 164, 176, 185, 209
 — káplán 23 32
 — kápolnája 23 280, 281; 24 21, 42, 72, 90, 114, 131, 132
 — kegyelete pápa iránt 23 2, 30
 — képviselősége 24 42, 43, 46
 — keresztelkedése 24 84
 — kollégiumi évei 23 31, 32, 33, 37, 39, 41
 — konferenciái 23 242
 — lélek-kezelése 23 71
 — lelkigyakorlatai 23 4, 8, 13, 24, 43, 54, 72, 89, 108, 128, 141, 157, 162, 169, 181, 189, 191, 193, 197, 203, 210, 211, 233, 252
 — lelkigyakorlat-vezetése 23 237, 238, 261, 264, 272, 281, 289
 — lelki hangulatai 23 1, 7, 8, 18, 43, 46
 — lelki szárazsága 23 8
 — magányossága 23 39, 61, 63, 69
 — Margitligeten 24 12, 14, 18, 58, 119

- Probátszka Márianosztrán 23 38,
 103, 120, 122, 137, 213; 24 34,
 105
 — meditációi 23 80, 110, 167, 171
 — miniszterelnöksége 24 40
 — mint püspök 23 206, 251, 265,
 268, 313, 325
 — mise közben 23 138, 154
 — misztikai lelkülete 23 85, 204
 — nehézségei 23 72
 — nevelése 5 174
 — önműködés 23 249, 268, 333,
 352
 — öregedése 23 293
 — pástorlevei 9 20, 216—232,
 284; 22 117
 — prédikálása 23 128; 24 34
 — programbeszéde 24 39
 — püspöki palotája 24 119
 — Rómában 23 260
 — sógora 23 223
 — spirituális 23 13, 31
 — szentáldozásai 23 104, 266
 — szentségre-törekvése 23 38, 45,
 78, 147, 156, 159, 172, 194
 — szenvedései 23 70
 — Szűz Mária előtt 23 71, 80, 131,
 140
 — társalgó programja 23 1
 — thomizmusa 24 80
 — utazásai 23 69; 24 36
 — Vágvecsén 24 38
 Pro iuventute catholica 22 184
 Proletárok 11 37, 246; 21 17; 23
 59
 Proletárdiktatura 9 303; 24 1
 Proletariátus 13 285
 Pro libertate 8 99
 Propeller 16 97
 Pro re christiana 22 186
 Prostitúció 1 333; 13 338
 Protekció 21 175; 22 248
 Protestánsok 22 262
 Protestáns polemia 20 84, 87
 — szerénység 20 88
 Protestantizmus 12 206, 208; 15
 168; 16 143; 20 82; 23 245
 — és elégtétel 2 221
 Psenko 21 22
 Psziché 12 198
 — reakciói 25 205
 Pszichiáterek 20 20
 Pszichofizikai dispozició 14 149
 — munka 24 149
 Pszichológia 5 277; 13 236
 — és vallás 14 215
 Pszichológiánk 6 192; 7 135
 Pszichologizmus 13 211; 14 251;
 15 238, 250, 269
 Publicista 18 258, 277
 Puhányok 21 146
 Puhaság 6 18, 84, 95
 Puki M. 20 84
 Pulszky Károly 21 4
 «Pumpernikel» 16 88
 Pápos ember 24 43
 Purgatorio 12 318
 Purgatórium 17 297
 Pusztá 18 78
 — angyala 17 271
 Puszták 3 135
 — népe 9 339
 Pünkösöd 7 148; 11 52; 18 191; 19
 127—185; 23 107; 25 211
 — hatásai 25 218
 Pünkösdi buzgóság 7 160
 — kegyelmek 7 159
 — lélek 19 131; 22 274; 24 146
 — tűz 22 184; 25 213
 Püspök 15 132
 Püspöki kar 21 230
 — kert Fehérvárt 13 250
 — méltóság 21 169
 — szék 13 5
 Püspökök 12 209, 210
 Püspökök kinevezése 13 319; 20 41;
 21 147, 168, 213
 Püspökség 23 206
 Pythagoras 14 140
 Quaestiones disputatae 12 194
 Quantitativ világnézet 14 140, 213
 Quesnay 12 66
 Quo vadis 19 127
 Rab-kiváltás 20 197
 Rabszolgák 5 242; 11 247
 Rabszolda-karavánok 20 186
 — kereskedés 20 181
 Rabszolgaság 20 314
 Rabváltók 24 246
 Racionalizmus 4 175; 5 81; 10 82;
 12 58, 99, 186, 207, 208, 247;
 13 237; 14 215, 233, 279; 15 200,
 248; 22 322; 24 19
 Radikális roszsz 25 204
 Radikalizmus 10 82; 11 126;
 22 150; 23 350

- Rádió 9 341
 Rafael 5 116
 — disputája 15 1
 Rafael-egylet 16 79, 273
 Raffay S. 22 260
 Ragadozók 21 164
 Ragaszkodás egyházhoz 7 155;
 12 92
 Rajna 16 56, 57, 98
 Rajnai várak 16 103
 Rajna-part 16 100
 Rák 21 163; 24 76
 Rákóczi 8 101; 13 78
 — ifjúsága 13 78
 — imája 9 91
 Rákosi Jenő 18 277; 24 59
 Ratio sufficiens 14 32
 Ratisbonne Alfonz 8 224
 Reagálás 21 20, 99
 Reakció 9 261; 10 2; 11 66; 22
 205, 217, 227
 Reális önismeret 7 19
 — termelés 11 81
 Realizmus 5 49; 8 79, 89; 12 346;
 14 63, 199, 293; 18 127; 19 112
 — és idealizmus 14 180
 Recepció 22 1
 Reclus 4 170
 Refektórium 16 163, 223
 Reform 19 16; 20 19
 Reformáció 10 22; 12 206; 13 255;
 20 33, 43; 23 77
 Reformátusok 13 27
 Reformerek 8 213
 Reformpártiak 15 182
 Regalisták 20 35
 Regensburg 16 8; 23 76
 Regensburgi dóm 16 9
 Regény 16 139
 Régi és új 5 13
 — és új utak 5 276
 — kovász 10 280
 Reginhard 12 187
 Regnum Marianum 13 190; 20 211,
 206; 21 264; 23 251
 Reichensperger Ágost 12 261—272
 — P. 22 11
 Reinke 5 230
 Reinkens 16 106
 Rejtekekben dolgozni 18 272
 Rejtett élet 6 199; 24 196
 — kincs 13 126
 Rejtvényben 24 293
 Reklám 21 225
 Relativizmus 19 104; 24 51
 Religio 6 71
 Reliqua 23 169
 Remélni 6 317
 Remény 1 227; 6 105, 112, 118;
 7 26; 8 157; 9 60; 10 287;
 17 48, 51, 170, 224; 19 88
 Reményik 8 91
 Reménytelenség 8 112
 Remeteség 13 4
 Renan 7 231
 Rend 1 89; 8 221, 269; 9 110;
 14 39; 20 313
 Rendeltetés 23 162, 181
 Rendhagyók 8 220
 Rendi alkotmány 10 38
 — kiváltságok 10 37
 Rendiség 5 239; 10 38; 12 27;
 21 129
 Rendi szellem 21 150
 — társadalom 21 30
 Rend öre 22 283
 Rendőrség 13 304, 343
 Rendszer 12 182
 Rendszerek 1 137
 Rendszerező ösztön 3 54
 Reneszánsz 5 77, 90, 107; 22 321
 — emberek 25 231
 — lelke 24 27
 — májusa 25 264
 — pápák 25 266
 Renyhesség 21 132, 220
 «Repete» 16 165
 Repkény 8 33
 Requiem 18 264
 — aeternam 19 200
 Rerum novarum 12 241
 Rész és egész 14 80
 Részletes gyónás 2 135
 Részletmunka 6 5
 Részvényesség 11 211
 Részvét 6 215, 292, 319; 7 67, 302;
 8 16; 17 127, 134, 266; 18 271;
 19 269
 Részvétel Krisztus áldozatában
 18 171
 Részvétlenség 11 40
 Részvevő szeretet 10 94
 Réteges kötetek 3 82
 Retorika 16 219; 23 126
 Reumont 16 164
 Rex saeculorum 12 63
 Rezignáció 22 128
 Ridegség 17 283

- Riemann 14 163
 Rigó Jancsi 24 76
 Rigorizmus 2 58, 104, 114
 Rio de Janeiro 20 105
 Ritmus 24 232
 Riziko 11 159
 Robbanás 4 225
 Robinson 16 34
 — szigete 11 130
 Robot 11 35
 Roeder 8 1
 Róka 23 135
 Rokkantak 1 292; 9 249; 22 241
 Rokkant-egylet 22 66
 Rokoko 5 82
 Rokonságok 1 139
 Rokonszenv 8 170
 Roland vitéz 12 161
 Róma 8 7, 166; 12 101; 16 158, 207, 211; 20 213
 Római jog 11 175; 12 30
 Romain Rolland 24 214
 Római nyár 16 253
 — tél 16 170
 — világ 6 82
 Romanizmus 5 172, 221
 Romanticizmus 18 203
 Romantika 5 25, 87, 91; 10 122
 Romlatlanság 18 49
 Romlottság 19 26
 Romok 9 239; 16 118; 24 57
 Roráté 9 207
 Rossz 1 274, 282; 6 274; 9 188, 243; 22 128; 24 193; 25 204
 — legyőzése 18 132
 — papok 17 92
 — problémája 7 273
 Rosszra való hajlandóság 11 224
 Rossz sajtó 21 217; 22 273
 Roszival kanonok 21 34, 38
 Rothaan P. 8 297
 Rothadás 21 283
 Rotunda 16 73
 Rousseau 6 251; 7 145; 8 162; 12 344; 23 240
 Róza, Szent 6 328
 Rózsafüzér: I. Olvasó
 Röck Szilárd-ünnepe 13 346
 Ruffinella 16 268
 Ruganyosság 6 12; 7 124
 Ruskin 6 196, 204
 Sabatier P. 12 154; 23 298
 Sabbat 3 24; 4 43
 Sachsenhausen 16 39
 Sacré Coeur 8 3
 Sáfár 23 12
 Sáfárkodás 6 310
 Sajtó 5 272; 10 176; 17 80, 88; 18 274, 279; 21 217; 22 70, 137, 146, 326; 24 178
 — -erkölcs 21 27
 — fegyverei 22 124
 — föladata 22 50, 93
 — hatalma 22 120
 — hatása 21 37
 — hazudozásai 22 137
 — hölgybizottság 22 105
 — irányítása 21 27
 — kulik 24 98
 —, modern 23 222
 — pártolás 21 34, 286
 —, piszkos 20 296
 — rombolása 20 265
 Sajtószabadság 21 43; 22 96, 272
 Sajtó szerepe 21 286
 Sallustius kertjei 16 210
 Salve Regina 18 24
 Samassa 10 71; 29 154; 21 97
 San Antonio 16 269
 Sancher 21 158
 Sanctio 14 235
 San Ignazio 16 167
 Sándor, VI. 12 12, 219
 Sándor Pál 21 248; 22 254
 San Lorenzo 12 224
 San Pastore 16 252
 Sár 24 31
 Sárkányok 4 110
 Sárkeresztúr 24 177
 Sarkok vándorlása 3 177
 Sarkvidékek klímája 3 167
 Sarlós Boldogasszony 6 73; 19 230; 24 111
 Sarmatia 8 167
 Sárpentele 8 117
 Sas-arc 13 324
 Schaezman 16 75
 Scheffel V. 4 120, 126
 Scheirich A. 24 47
 Scheuchzer 4 131
 Scheuffgen 21 146
 Schiller 6 142; 8 236; 16 153
 Schleiermacher 4 176
 Schmitt J. 15 222; 20 120
 Schopenhauer 5 136; 8 245; 12 342; 14 292; 24 194
 Schorlemer 16 70

- Schorlemer-Alst 16 74
 Schöpf dr. 21 27
 Schützenhof 16 90
 Schwarzenberg 21 27
 Schwarzwaid 3 98
 Scientia saporosa 24 296, 304
 — visionis 14 264
 Scylla 16 279
 Séance-ok 14 164
 Secchi 15 30
 Second sight 24 59
 Sedan-szobor 16 153
 Seelbières 1 325
 Seewiesen 8 55
 Segítés 13 102
 Segítő kegyelem 15 92
 Ségur 24 384
 Sehonnai 8 234
 Sejt 1 109; 14 7; 15 160
 Sekélyesség 6 170
 Sekrestyék egyháza 13 175
 Selmechánya 3 94; 23 272
 Semen Dei 17 10, 321
 Semiták 5 44
 Semitizmus 5 86
 Semmi 17 178
 Sérelmeink 7 70
 Séta 16 206
 Shakespeare 8 209
 — J. Caesar-ja 22 259
 Sibillák 15 34
 Siena 8 78
 Sienkievicz 14 297; 18 215
 Siker 6 173; 7 30
 Sikerek 23 262
 Sikertelenség 6 172, 246; 7 21, 135
 Siketnémák 16 47
 Silentium 1 219; 8 90, 317; 16 164; 20 238; 24 201
 Sillon 10 137
 Simeon 6 118—121; 18 2
 Simon Jules 12 228
 Simor János 16 235; 23 49
 Simulékonyosság 21 148
 Sinai hegy 18 283
 Sinnfein 22 291
 Sír 13 358
 Sírás 6 186
 Siremlék 17 197
 Sírnai 2 19; 12 159; 18 286
 Sírok 19 189, 191, 209
 Sír szélén 22 226
 Sivatag 1 279
 Sixtina 8 170
 Skander bég 7 151; 8 261; 13 45
 Skepszis 6 118; 13 66, 164, 238; 14 187; 15 254; 20 266
 Skepticizmus 14 255; 20 15, 126
 Skolaszticizmus 14 305
 Skolasztika 8 81; 12 191; 15 4; 16 201
 Skolasztikus ismeretelmélet 14 63
 — theológia 12 191
 Skótok 20 51
 Smith Á. 11 76
 Snell 4 69
 Só 22 286
 Só-képződés 4 103
 Soknyelvűség 9 235
 Sokrates 23 290, 359; 24 277
 Soli Deo 12 73
 Sol invictus 8 121
 Soracte 16 170
 Sorbonne 8 78
 Sozomenos 8 272
 Sörivás 16 53, 83
 «Sötét» 8 44
 — idők 10 178
 — lelki. et 6 255
 Sötétség 7 13; 9 141; 19 266; 24 228
 Spahn M. 4 171; 21 218
 Spanyol zsidóság 12 199
 Spartacus 21 113
 Specialisták 15 256
 Species 1 153, 157, 164
 — impressa 14 64
 Specifikus érzékتهتسégek 14 72
 Spectaculum 12 114
 Spekuláció 11 104, 193; 12 186, 193
 Spencer H. 15 236; 20 266
 Spengler 12 189
 Spinoza 6 265; 8 245; 14 273; 15 21
 Spiritiszta ülések 14 164
 Spiritizmus 13 282; 14 159; 20 99
 Spirituális 16 177
 Spiritualizmus 10 146; 12 59
 Spoletói völgy 12 125
 Sponsus sanguinum 7 108
 Sport 5 260; 7 282
 «Staatsraison» 16 140
 Stabat Mater 17 195
 Stájer 8 132
 Stanley 20 189
 Statisztika 21 17
 Steezy Gy. 23 278

- Steinhuber P. 16 162
 Steinle 16 48
 Stigmatizálás 12 160; 19 172
 Stirner 8 246
 Stoicizmus 2 105
 Stolz Albán 16 57, 150
 Stoppani 3 207; 15 189, 214, 220
 Strauss Dávid 1 5, 17; 12 59, 76
 Stréber 20 26
 Stréberék 21 39, 187
 Stuart Mária 7 34
 Studiorum praefectus 16 191
 Stureci út 8 267
 Suarez 14 265
 Sub specie aeterni 6 140
 Suess 3 97
 Sugallatok 6 122, 157
 Sugalmazás 19 157; 20 253
 Súlyos idők 10 206
 Summák 12 182, 197
 Summa theologica 12 194
 Sunday-school 16 302
 Sundhar Singh 18 286
 Sursum corda 10 188
 Suso Henrik 7 35
 Svéd Krisztina 8 177
 Svéd mese 19 134
 Svihák 16 3
 Swedenborg 20 109
 Syllabus 12 56; 20 27, 37, 86; 21 23
 Synaxis 2 120
- Szabadakarat** 1 201; 2 10; 14 147, 176, 282
 — és idegrendszer 14 48
 Szabad elhatározás 6 321
 — iskola 13 301
 Szabadkőművesesség 5 270; 11 272; 12 237—239; 13 264, 274; 21 225
 Szabadmunka 11 203
 Szabadosság 9 294
 Szabadság 5 164, 206, 251; 8 254, 305; 9 123; 10 4, 5, 31, 98; 11 98, 268; 13 174, 217, 277, 316; 17 73; 18 8, 152, 218; 20 30, 60; 21 43, 155; 22 98, 159, 180, 307; 24 80; 25 237
 — és erőszak 11 269
 — és hatalom 10 88
 — eszméi 10 75
 Szabadságharc 20 58; 21 41, 45
- Szabadság korlátai 5 227
 —, lelki 6 151
 Szabadságok 22 250
 Szabadság, politikai 21 42
 — tudományban 21 218
 Szabadságvágy 10 256
 Szabadság veszélyei 12 85
 «Szabad Sajtó» 20 47
 Szabadtanítás 13 205
 Szabadverseny 11 88
 Szabad vallástanítás 20 78
 Szabó Dezső 24 3
 Szaczellári 21 209
 Szahara 4 136
 Szajkók 20 82
 Szakácskönyv 16 99
 Szakszervezetek 11 240, 264; 13 314
 Szakszervezeti módszer 11 240
 Szalamandra 21 78
 Szalamandrák 4 131
 Szalézi Szent Ferenc 6 158, 240; 12 159; 22 90
 Szamár 16 101
 Szamaragolás 16 151
 Szamaritánus, irgalmas 1 213; 17 253
 Szánalom 7 67; 17 127
 Szanatórium-avatás 18 259
 Szándék tisztasága 6 285
 Szanin 8 200
 Szaniszló, Szent 18 119
 Szántás 1 241
 Szárazföld 3 93
 Szárazság 24 108
 Szatócok 21 248
 Szaurosok 4 115; 21 163
 Szavak 7 313
 — erőtlensége 10 197
 Századok királya 12 49
 Századvég 12 3, 45; 17 30
 Századvégi hódolat 12 45; 25 211
 Széchenyi I. 12 37, 280; 22 48
 Szegények 8 173; 11 252
 — kezelése 11 228
 — szeretése 11 44; 18 154
 Szegény legények 24 177
 Szegénység 6 129, 225; 8 274, 304; 12 37, 127, 164; 13 73; 18 47; 22 14, 29; 25 160, 185
 — és gazdagság 13 73
 Szegény-segítés 21 226
 Szegénység zsoldára 8 19
 Szégyen 9 194

- Székelyek 1306; 21 257
 Székesfehérvár 9 1; 18 247, 261;
 22 292; 23 272; 25 269
 Szekularizáció 10 58; 20 309; 21
 52
 Szél 19 170
 Szélszend 21 151
 Szelekció 22 247
 Széles út 6 209
 Szélfordulás 5 9
 Szelidek 18 286
 Szelídség 6 186; 22 260
 Szélkakasok 5 262
 Szellem 1 56; 8 136; 9 220; 24 17
 Szellemek lázadása 12 213
 — létezése 14 160
 — oszlása 4 164
 Szellem-erkölcsi értékek 10 237
 Szellem és anyag 11 305
 — és élet 7 164
 — és ösztön 14 290
 — felsőbbisége 10 236
 Szellemi arisztokrácia 5 151
 Szellemidzés 14 161
 Szellemi élet 8 165
 — fölözslás 22 300
 — harc 22 133
 — khaosz 13 247
 — munka 11 75; 13 217
 — nagyság 12 332
 — reakciók 10 87
 — szegénység 23 161
 — tunyaság 12 33; 21 132
 — világ 6 1; 7 7; 8 130; 14 238
 Szellemtelenség 15 259; 18 188
 Szellem útjai 17 291
 Széll Kálmán 21 113, 152, 164, 191,
 203
 Szem 1 104; 14 65
 Szemek 8 140
 — kívánsága 8 300
 Személyek 20 300; 21 174
 Személyes egység 15 54, 61
 — politika 21 174
 — szolgálat 11 225; 17 116
 Személy fogalma 24 295
 Személyi javak 11 82
 Szemere Huba 21 209
 Szemérem 9 308; 20 286
 Szeméremézet 9 311
 Szemérmesség 13 83
 Szeminárium 16 53, 88; 17 5, 22,
 136, 292; 20 241, 281
 Szemlélet és eszme 15 241
 Szemlélet és tevékenység 19 300
 Szendrey Julia 13 356
 Szézeny 1 192
 Szentáldozás 7 14, 42; 9 135, 174,
 302; 10 201; 16 124; 17 240;
 24 52, 130, 368
 —, csodálatos 18 122
 — hatása 23 67
 — készület 17 219
 —: oltás 6 63
 —, öntudatos 6 195, 197
 — realizmusa 24 377
 Szent Anna-tó 8 60
 Szentatya 12 214
 Szentatyák és Oltáriszentség 24 288
 — és sibillák 15 42
 Szentcsalád 6 137; 10 204; 17 81,
 93; 18 13, 54, 71, 76, 233
 Szentéj 13 72, 75; 17 18
 — kerubja 25 155
 Szentek 5 125, 151; 9 4; 10 306;
 12 121, 154, 170; 13 14, 39; 15
 67; 16 270; 17 83, 99, 135, 181,
 186, 260; 18 81, 87, 117, 183;
 20 131, 210; 23 98, 103; 24 198,
 253; 25 227, 276
 — egységé 1 245; 7 174, 298,
 17 317; 18 95, 257; 24 229
 — és jó mód 11 312
 — öröksége 8 280
 — szenvedése 7 211
 Szentelepek 4 89
 Szentév 12 4, 9, 21; 17 30
 Szentgyörgymező 8 277
 Szentháromság 9 81; 17 235; 22
 347; 24 124, 174, 215
 Szentháromság-vasárnap 17 235
 Szent hegy 8 91
 Szenthely 8 37
 Szenthelyek 9 291; 12 14
 Szentimentalizmus 10 155
 Szent Imre-kollégium 21 264
 Szent Imre-kör 13 66
 Szentírás 13 286; 19 157
 — első fejezete 4 159
 — -értelmezés 15 197, 205
 — és egyház 13 139
 — és emberteremtés 4 75
 — és geológia 3 209; 4 151
 — és természettudomány 4 151;
 15 191
 — és tudomány 3 18, 231
 — és világalakulás 3 4
 — olvasása 7 159

- Szentírás vallási tartalma 4 151
 — végzavai 17 333
 Szentkorona 10 17; 12 105; 13 14, 45; 18 118; 25 268
 Szent lakoma 24 52
 Szentlélek 1 217, 239, 304; 7 148--169; 8 313; 9 89, 279, 287; 17 123; 23 234; 24 176, 180, 214
 — adományai 15 149
 — ajándékai 12 157; 19 166; 23 43; 24 251
 — akciója 19 171
 — a szentírásban 19 158
 — a történelemben 19 144, 182; 25 219
 — a világban 19 137
 — az egyházban 19 156
 Szentlélekben bizalom 6 239
 Szentlélek elleni bűn 2 61
 — és bűn 19 175
 — és kinyilatkoztatás 19 154
 — és Krisztus 19 174
 — fakadásai 19 136
 — föladatai 19 148, 157, 165
 — gondolatai 19 154
 — hárfái 7 341
 — hatásai 19 162
 — impulzusai 19 168
 Szentlélek-járás 6 157; 19 181; 23 320
 Szentlélek lehívása 18 27
 — mivelta 19 150
 — működése 23 325
 — sugallata 12 145; 19 152
 — tanuzása 19 178
 — temploma 19 152
 — törvénye 19 159
 — tüze 13 5
 Szentmise 9 68, 70, 208, 223, 290; 16 244; 18 155, 160; 24 115, 126
 — ábrázolása 15 171
 — bemutatása 23 277; 24 350
 — célja 24 135
 — és áldozás 24 369
 — fölsége 24 165
 — -hallgatás 7 37
 — halottakért 17 312
 — megbecsülése 18 159
 — mivelta 24 370
 — örömei 24 216
 Szent Péter-tér 12 205
 Szent püspökök 21 169
 Szent Sédán 16 89
 Szentség 6 117
 Szentségek 2 24; 9 123, 133, 169; 13 253; 23 229
 — ereje 24 88
 — formája 2 193
 — hatása 2 182; 23 265
 — nevelő ereje 6 42
 — tisztelete 7 134
 Szentség ereje 23 315
 Szentségház 16 21
 Szentségi elégtétel 2 221, 269
 Szentségi karakter 24 249
 Szentszék 16 78
 — és államok 20 42
 — és szabadságok 20 56
 — győzelme 12 211
 Szent Szív 10 94; 18 220; I. Jézus Szent Szíve
 — tisztelete 7 213
 Szentszövetség 9 237
 Szent Szűz: I. alább Szűz Mária
 Szent titok 8 194
 — vér 24 150
 — zsenialitás 24 251
 Szenvedély 8 41; 18 54
 Szenvedélyek 20 122; 23 298
 Szenvedélyesség 7 130; 9 308
 Szenvedés 1 234; 2 19; 6 131; 7 180, 185, 275; 8 249; 9 210; 10 127, 195, 208; 13 49; 14 286, 301; 16 131; 17 118; 18 3, 108; 19 86, 267, 268, 276; 23 125; 24 185, 192
 — büntetés 19 84
 Szenvedések 6 236, 291, 318; 7 99, 130; 10 224; 18 92; 23 263
 — áldásai 10 249, 297
 Szenvedés értelme 10 186; 25 201
 — és bizalom 10 216
 — és hit 10 262
 — kegyelem 7 1
 — küszöbén 24 280
 — legyőzése 24 356
 — rendeltetése 7 62; 10 272; 23 35
 — szeretete 17 190; 19 82
 Szenvedni 23 304
 Szenvedők 9 156; 17 27
 — segítése 11 219
 Szenvedő lelkek 1 225; 9 222; 13 50; 18 101
 — nemzedékek 19 92
 Szenzórium 8 183
 Szenzualizmus 5 69, 111; 12 194; 14 2; 15 247

- Szepegők 21 23, 119
 Szép egyéniség 5 140
 — élet 5 7, 114; 7 28
 — lélek 6 40, 155, 228, 254; 17 287, 293; 19 291
 Szeplőtelen fogantatás 6 57, 61; 12 100, 247, 251; 13 60; 18 33, 44, 50, 55, 196, 199; 23 26; 24 66
 Szeplőtelenység 18 36
 Szépség 5 115, 148; 7 225; 8 34, 161; 15 261; 18 26, 128, 192; 22 284, 322; 23 227, 256; 25 265
 — kultusza 6 195; 12 301
 Szép szabadság 5 226
 — szeretet 6 46
 — szeretet anyja 19 219, 278
 — természet 5 78; 13 349
 Szerapion 2 215; 7 69
 Szerelem 5 118; 9 323; 17 283
 Szerénység 6 30; 8 253
 Szeretet 1 213, 221, 258, 283, 294; 6 106, 112, 158; 8 25, 42, 76, 85, 170; 9 96, 197, 282; 10 267; 13 155; 17 20, 74, 94, 110, 114, 133, 275, 281; 18 262; 20 250, 278; 22 144; 23 111, 161, 180, 260; 24 10, 164
 — a házasságban 6 327; 9 37
 —, áldozatos 6 114
 — ereje 2 87; 7 225; 24 122
 — és bánat 2 87
 — és békeesség 7 46
 — és értés 23 50
 — és Isten művei 7 136
 — és Oltáriszentség 7 193, 200, 345
 — fokai 17 248
 — főparancsa 6 280
 — gyakorlatiassága 7 137
 — inspirációja 22 198
 — iskolája 17 127
 — készsége 7 280
 —, kétféle 17 243
 — kínjai 7 106
 — lágyága 7 225
 — mivolta 7 345
 — nevelő ereje 11 227
 — parancsa 7 16, 45
 — passzív és aktív jellege 7 208
 — pszichológiája 18 213
 — pünkösti kegyelem 7 160
 —, résztvevő 17 127
 — szava 17 205
 — szociális missziója 7 280
 Szeretetszolgálat 1 264
 Szeretetszövetség 1 230
 Szeretet-temperamentum 7 354
 —, tevékeny 7 225
 — tövise 12 153
 — tüze 19 227
 Szerves alakulások 11 173
 — egység 14 79
 — test 15 158
 — vegytan 14 141
 — vegyület 15 158
 — világ 14 6
 Szervetlen világ 14 13
 Szervezet 9 201
 Szervezetek 1 99
 — egysége 14 79
 — különbözőségei 14 87
 Szervezet és szám 14 144
 Szervezettség 10 158
 Szervezkedés 1 309; 9 273; 11 26; 13 183; 21 73
 Szexualizmus 13 196
 Szférák 12 316
 Szferoid-alak 3 42
 Szfinx 8 190, 248; 12 317
 Szfinxek 13 237
 Szibéria 3 222
 Sziénai Szent Katalin 7 35, 129; 16 236; 17 124; 23 120
 Szieszta 16 262
 Szigetváry 21 11
 Szigorúság 2 58, 121, 242, 270; 6 18
 Szillogizmus 13 236
 Szilur-formáció 4 84
 — -kor 3 64
 — tájkép 4 87
 Szilveszter 1 287; 17 18
 Szilveszter, II. 12 95, 187
 Szilveszter-est 6 103; 17 23, 30; 21 104
 Szimbolum 24 270, 313, 329
 Szimbólumok 14 114; 24 256, 283
 Szimpatia 20 113
 Szindarabok 9 311
 Színek 14 65; 23 70; 24 321
 — és valóságok 24 324
 Színek P. 24 113
 Színpad 22 327
 Szinhetikus eljárás 2 1
 Színhézis 15 98
 Szíronták 8 33
 Szisztéma 12 193
 Szisztémák 3 53
 Szisztematika 1 137
 Szív 293; 8 299; 17 122, 222; 18 215

- Szívárvány 23 88
 — családsága 6 38, 120; 7 89
 Szívünk világa 6 252, 38
 Szláv egyházak 20 94
 Szlávok M. 20 83
 Szlávok 19 72
 Szlávság 12 231
 Szobieszky 1 221
 Szoborkoszorúzás 13 332
 Szobrász 8 266
 Szociáldemokrácia 5 85; 8 234; 10 129; 11 1, 24, 182; 12 83; 13 196, 285; 18 138; 21 277; 22 18, 32, 149, 292, 313, 327, 337; 24 70; 25 220;
 — érdemei 11 274, 235
 — és Egyház 11 289
 — és jövő társadalom 11 108
 — és kereszténység 11 257
 — és vallás 11 295
 — és világnézet 11 277
 — filozófiája 11 284
 — hite 11 241
 — logikája 23 324
 — politikája 23 323
 — térfoglalása 21 258
 Szociáldemokrata etika 11 276
 — taktika 11 263
 Szociális alkotások 22 232
 — bajok 12 241
 — érdekek 22 182
 — érzék 10 187, 255, 312; 11 220; 13 278
 — érzés 1 295; 10 320; 18 268; 22 83, 139
 — fejlődés 11 110; 13 172
 — forradalom 12 149
 — föladatok 7 25
 — gondolat 5 253
 — igazság 12 242
 — jóindulat 6 310
 — képtelenségek 22 109
 — kérdés 5 249; 11 7, 23; 12 56, 163; 21 55; 22 6
 — kötelesség 18 267
 — kultúra 22 160
 — lélek 7 126
 — Misszió-Társulat 8 214; 22 222
 — módszer 11 222
 — mozgalom 19 110
 — munka 8 213; 11 218, 223; 22 110
 — művek 7 219
 — nyomon 12 242
 Szociális olajcsepp 21 225, 268
 — program 21 229
 — struktúra 13 277
 — szabadság 10 6, 79
 — század 12 82
 — szellem 10 89
 — szeretet 10 297
 — szervezkedés 5 255; 11 26; 13 321
 Szocialisták 9 267; 1 227; 18 139 21 250
 — etikája 11 296; 23 314
 — kereszténygyűlölete 11 260
 — taktikája 20 4
 — vallástalansága 11 298
 Szocialista mennyország 22 33
 — terror 11 268
 Szociális tevékenység 1 289; 7 303; 13 190
 — törvényhozás 22 44, 199
 Szocializmus 8 275; 11 2, 24, 44, 67, 107; 12 239—241; 13 174; 16 135; 21 54, 261; 22 7, 12, 54
 — és atheizmus 11 295
 — és szociáldemokrácia 11 2
 — és vallás 11 6; 22 150
 — és zsidóság 11 271
 Szociológia 14 278
 Szodoma és Gomorrha 3 113
 Szofisták 22 320
 Szók jelentése 21 189
 Szolgák 13 100
 Szolgálat szelleme 6 101, 337
 Szolga-lelkület 6 278; 20 129
 Szolgálni Istennek 6 337
 Szolgáság 20 71
 Szolidaritás 11 36; 22 10
 Szolidság 6 155; 8 217
 Szólo-énekesek 21 61
 Szolovjev 8 209; 20 97
 Szomorú lelkek 17 297
 Szomorúság 1 285; 7 54; 9 155, 252; 17 184; 23 196
 Szónoklás 22 298; 24 12
 Szórakozás 6 335
 Szorgalom 6 289; 9 249; 22 249
 Szorongatás 7 54
 Szoros kapu 6 209
 Szovjet 20 176; 25 221
 — disputa 19 126
 Szöllőműves 8 246
 Szöllős gazda 6 334; 7 9; 17 40
 Szöllőtő 8 242
 Szövetkezés 21 222; 22 337; 25 190

- Szövetkezés etikája 10 125
 — karácsonya 25 195
 Szövetkezetek 11 137; 21 223, 249;
 22 43, 45, 54, 62, 293
 — húsvétja 25 210
 Szövetkezeti mozgalom 21 167
 Szövőszek 21 281
 Sztrájk 21 279
 Szubjektív fölfogások 6 294; 7 167
 — idealizmus 14 227
 Szubjektívizmus 5 70; 6 1; 10 230;
 11 282; 13 214, 266; 14 32, 257;
 15 14; 17 126; 20 163; 22 301,
 324
 — és élet 14 228
 Szubjektív korlátoltság 6 271
 — lelki világ 15 252
 Szubstancia 15 6
 — és járulék 15 5
 — megismerése 14 197
 Szudán 20 183
 Szupernaturalizmus 13 168; 12
 247; 18 177
 Szükséglet 11 78
 Szükségszerűség 1 203; 14 176
 — és célszerűség 14 34
 Születés 17 9
 Szülőföld 22 311
 Szülői szeretet 1 229; 8 185; 9 255;
 25 243
 Szülök 9 127, 293
 Szürkeség 18 251
 Szűz 23 261
 Szűzek 5 126; 17 284, 288; 18 64
 Szűzesség 6 328; 17 282, 287, 303;
 18 12, 64; 19 226; 20 17
 Szűziesség 8 103; 23 61
 Szűz Mária 1 243, 277; 6 45—66,
 73—77; 8 53, 101; 9 67; 12 121,
 251, 252; 17 284, 290; 25 155
 — adventje 18 40
 — áhitata 19 241; 24 115
 — a keresztnél 23 11; 19 266
 — alázatossága 18 11; 19 229, 239
 23 13
 — áldozata 19 256; 24 353
 — anyai lelke 19 22, 248
 — arca 6 52
 — a templomban 23 132
 — az olvasóban 24 121
 — becsülete Istennél 18 61
 — bemutatása 7 223
 — Betlehemben 19 253
 — bizalma 17 45
 Szűz Mária diadalmas Asszony
 6 45
 — egyénisége 6 48
 — eljegyzése 19 219
 — és gyermekek 19 234
 — és megváltásunk 18 45
 — és nemzetek 18 30
 — eszmény 6 54; 18 59
 — fájdalmai 18 68; 23 117, 124
 — házassága 19 219
 — hite 19 234, 262
 — húsvétja 19 271, 274
 — irgalma 6 113
 — Isten remeke 6 47; 18 62
 — Isten vágya 18 41
 — Jézus keresése 19 259
 — jóság eszköze 19 252
 — Kánában 6 153; 19 264
 —: karácsony 19 54
 — karácsonya 6 79, 86—88; 17
 14
 — királyné 18 24
 — kiválóságai 18 62; 19 258
 — közbenjárása 18 22, 48
 — látogatása 19 230
 — lelke 6 50; 17 194; 23 166;
 24 41
 — megdicsőülése 19 274
 — megváltottsága 18 63
 — mennybevétele 7 228
 — mennyország újjáalakítója 6
 46
 — «nagy jel» 6 59, 60
 — neve 7 222
 —, olvasós 18 14
 — öröme 19 238
 — összeszedettsége 18 210
 —: pap 18 1
 — szeplőtelenége 6 55
 — szépsége 6 54; 18 27, 37; 19
 230; 23 91, 101, 108; 24 116
 — szenvedése 23 132
 — szeretete 19 221
 — szeretetreméltósága 23 152
 — szimbólum 23 290
 — szíve 18 16; 17 194
 — szülés-várása 18 210
 — születése napja 7 221
 — szűzessége 19 226; 23 198
 — tisztelete 18 61, 121; 19 245
 — tisztulása 18 1; 19 256
 — tövisei 19 277
 — üdesége 19 272; 24 5
 — vadrózsa 24 100

- Táborhegy 7 198; 8 160, 240; 17 166; 18 184
 Táborhegyen 6 267
 Tacitus 15 41
 Taginae 5 100
 Tagoltság 4 15
 Tagozottság 3 137
 Takarékoság 11 213
 Taktikázás 21 120
 Találkozók 21 127
 Talált tárgyak 16 90
 Taláris 16 56
 Talentumok 7 29
 Tallián Béla 22 39
 Tamás hitetlenkedése 7 129
 Tamás, Aquinoi, Szent 12 181;
 14 179, 305; 15 224; 24 178, 360
 — Villanovai, Szent 17 142
 Tanácsok 17 286
 Tanár 16 215
 Tanárok 21 71, 266
 Tánc 24 29
 Táncok 21 288
 Tanganjika-tó 20 186
 Tangenciális lökés 3 58
 Tanítói tekintély 13 142
 Tanítók 9 76, 262; 18 188; 22 63,
 139
 Tanítóképző, esztergomi 21 265
 Tanítónők 18 241
 Tankötelezettség 13 299
 Tannenbaum 1 330
 Tannhäuser 5 122; 6 251; 12 14
 Tanszabadság 13 301; 22 250
 Tanulás 13 162; 16 195
 Tanulmány 8 291
 Tanuságtétel 19 178
 Tapasztalat 1 15; 14 3, 134
 — határai 15 248
 Tapasztalatok 23 259
 Tapintás 14 74
 Tapintatosság 20 171
 Táplálkozás 16 223
 Tarpatak 8 202
 Társadalmi átalakulás 12 84
 — béke 9 271; 20 203
 — egyensúly 21 238
 — fásultság 10 53
 — fejlődés 5 240; 10 2; 11 291;
 12 225; 21 258; 25 157
 — — és házasság 13 196
 Társadalmi formák 25 158
 — forradalom 11 90; 12 225
 — forrongás 22 28
 Társadalmi föladatak 13 204
 — kérdés: 1. Szociális kérdés
 — kiváltságok 10 7
 — közeledés 11 225
 — lény 10 10
 — megújhódás 10 323
 — mozgalmak 5 240
 — műveltség 21 128
 — oltalom 11 224
 — osztályok 11 33, 287
 — program 11 234
 — rend 13 268
 — rétegek 22 57
 — sebek 22 299
 — struktúra 12 301
 — szolgaság 10 6
 Társadalom 8 199, 255; 14 230;
 20 5; 22 269
 — bomlása 11 66; 12 226; 13 261,
 268; 21 127; 24 109
 — ellenesség 10 10
 — építés 22 155
 — erkölcsi alapjai 22 157
 — és állam 21 56
 — és egyén 10 172
 — és Egyház 5 241
 — és gyónás 2 171
 — fölhasználása 22 299
 — föltámadása 19 108
 — haladása 10 37, 323; 11 234
 — újjászületése 20 263
 — züllése 11 33
 Társaság 8 53
 Társas ima 16 178
 — közösség 5 255
 — műveltség 5 256
 — termelés 11 140
 Társító erő 21 150
 Tata 24 227
 Táth 23 68
 Tatianus 2 71
 Tátra 3 110
 Tavasz 1 299; 17 213; 19 56, 114;
 25 236
 Távolba hatás 20 113
 Technika 18 138
 Technikai haladás 11 88, 303
 Tedeum 12 116
 Tegezés 16 247
 Tehenek 16 71
 Tehetetlenség 17 179; 18 83; 21 68
 Tehetségek felhasználása 6 341
 Tehetség és szabadverseny 11 97
 Tejút 4 225, 241; 15 116

- Tekintély 10 24; 12 229; 16 233;
 20 72, 163; 21 140, 143; 23 221
 — az Egyházban 7 168
 — elve 25 261
 — és emancipáció 10 28
 — és ész 10 29
 — és haladás 10 26
 — és önrendelkezés 10 61
 — és szabadság 5 225
 — és történelem 10 33
 — pszichológiája 10 32
 — tisztelet 9 291; 13 216
 — zelótái 5 233
 Tékozló fiú 6 300, 307; 9 28;
 19 251
 Tél 8 14; 13 76
 Teleki P. 24 61
 Telek-spekuláció 22 183
 Teleológia és mechanizmus 1 86
 Teleológikus istenév 1 84
 Telepathia 20 100
 Téli este 19 38
 Teljes búcsú 12 5
 — igazság 6 147
 Temeini búcsúok 23 17
 Temetés 6 319; 8 5; 9 72; 17 155;
 18 256, 281
 Temetések 10 119
 Temető 8 45; 9 72; 16 24; 19 188,
 214; 23 98
 Temetőjárók 19 215
 Temperamentum 18 32
 Templom 6 133; 8 106; 9 70, 289,
 298; 10 115; 14 263; 16 19, 124;
 18 183, 213; 20 264; 21 14;
 23 15
 — -avatás 18 187
 — -díszítés 16 64
 — -építés 15 203
 Tenger 3 91; 8 70, 102; 16 285;
 21 111; 24 120
 — csillaga 12 120
 Tengeráramlások 4 232
 Tenger és szárazföld 3 124
 Tengerjárások 4 244
 Tengermedencék 3 123
 Tengerszem 8 141
 Tenni 21 119
 Tennyson 7 239
 Tények logikája 12 210
 Teozofizmus 6 288; 13 282
 Tér 15 8, 106, 111
 Terciér 4 121
 — hold 4 231, 248
 Terciér tenger 4 122
 Teremtés 139, 129, 134; 3 28, 245;
 4 159; 12 198; 15 190, 203, 211;
 17 178; 24 218
 — és ember 15 231
 — és evolúció 4 29
 — művészete 13 348
 — napjai 4 152, 160
 Teremtéstörténet 4 149
 Teremtő és fejlődés 4 40
 — Lélek 19 151
 — művész 8 95
 — ösztön 8 225
 Tér és idő 17 339
 — végtelensége 15 118
 Terézia, Szent 1 247; 6 57; 7 166;
 8 224; 20 277; 24 174
 Teréz, lisieuxi, Szent 7 292; 12 159
 Térítés 20 123; 22 254, 338
 Térképoltvasás 3 244
 Termelés 5 85; 21 63
 — centralizálása 22 77
 — és áru 11 131
 — és fogyasztás 11 31
 — fejlődése 11 121
 — szocializálása 21 259
 — tényezői 11 206
 Termelő munka 11 76
 Természet 1 7; 6 142; 8 54, 108,
 122, 127, 202, 235; 9 108, 118;
 19 116; 24 49
 — alakvágya 5 198
 — állandósága 3 190
 — becsülése 5 78
 — célszerűsége 14 4
 — élvezése 3 7, 15; 4 178
 — erői 7 4
 Természetes ártörvény 11 191
 Természet és élet 14 290
 Természetes fejlődés 14 57
 Természet és Isten 15 194
 — és kegyelem 5 245; 7 352; 12
 115, 254, 255
 Természetes konkurrencia 11 105
 Természet és kultúra 5 104
 — és mozgás 14 202
 Természetes rendszer 1 138
 Természetesség 6 11; 8 160;
 17 100; 23 126
 Természet és személy 15 60
 — eszméje 15 202
 — fölhasználása 9 92
 Természetfölötti 5 6; 19 162; 23
 348

- Természetfölötti bánat 28
 — élet 1 239; 6 137; 18 74, 229
 — erő 12 214
 — és pszichológia 6 154; 14 217
 — realizmus 13 252
 — rend 8 303; 18 57
 Természetfölöttség 13 168; 23 246
 Természetfölötti tények 13 213
 Természet háztartása 1 115; 14 14
 Természet himnusza 5 103
 Természeti erény 17 319
 — hatékonyság 14 108
 — kapitalizmus 11 184
 — rend 18 67
 Természet-ismeret 15 106
 — isteni nagysága 3 10
 Természetjog 14 236
 Természet jósága 11 277
 — keménysége 6 37
 — -látás 8 110
 — legyőzése 5 104
 — mint műalkotás 3 6
 — munkája 18 137; 19 177
 — művészete 14 5
 — országai 18 84, 97
 — romlottsága 11 302
 — -szemlélet 18 183
 — szeretése 5 83
 — szeretet 5 94
 Természettudomány 16 203; 23 327
 — értéke 14 187
 — és bölcelet 15 217
 — és hit 4 164
 — és Isten 14 43
 — és teológia 4 172, 177; 14 22
 — és vallás 4 184
 — és világnézet 5 56
 — haszna 13 163
 — határai 15 157
 — hitellenessége 15 186
 — korlátai 1 28; 14 121, 136
 Természettudományos elméletek 3 54
 — világnézet 10 142; 11 280
 Természettudósok 15 199
 — elfogultsága 4 30
 Természettudalom 5 246
 Természet világa 6 1
 Terror 11 263, 268; 22 158
 Tertullianus 2 31, 72, 80, 128, 240;
 12 17, 19; 24 290
 Tés 24 2
 Test 19 192
 Test ereje 13 352
 — és lélek 5 145; 6 233, 249, 314;
 7 284
 — föltámadása 6 318; 17 200
 Testi leszármazás 4 69
 — kísértések 17 304
 — vágyak 9 305
 Testiség 7 296; 10 250
 Testkultúra 10 234
 Testkultusz 19 130
 Test megismerése 14 194
 — megszentelése 9 314
 — nevelése 7 229
 Testvérharc 9 261, 272
 Testvériség 7 4, 145; 9 270; 10 253;
 16 166; 18 280; 25 182
 Tétlenség 20 17; 23 135
 Tett 9 79
 — apologiája 13 190
 Tettek 18 74, 95
 Tetterő 7 194
 Tettrekész ember 6 232
 Tévedések 9 110
 Tevékeny élet 6 13
 Tévely 8 244; 19 13
 Theandria 15 54
 Themistokles 22 291
 Theodorus, Mopsuestiai 15 77
 Teológia 15 1, 179; 16 215; 17 289;
 19 21; 20 240, 252; 23 330
 — mivolta 15 276
 — és geológia 3 1
 — és nemzetgazdaság 15 222
 — és természettudomány 4 172,
 177; 15 183, 205
 — és tudomány 12 96
 — és tudományos szabadság
 10 31
 Teológiai kar 24 12
 — kérdések 12 192
 Theologia monumentalis 15 168
 Theológusok 16 246
 Theoriák 11 217; 21 53
 Thierry Amadé 6 172; 13 109, 146
 Thode H. 12 154
 Thomizmus 12 184; 23 4; 24 50
 Thorwaldsen 23 256
 Thuránszky 23 279
 Tiberis 16 182
 Timotheus 15 141
 Tipusok 16 237
 Tisza István 21 49, 171; 22 211
 Tisza Kálmán 21 106
 Tiszta erkölcsök 13 339

- Tiszta ész 5 81
 — lélek 6 294; 17 273
 Tisztaság 6 156, 194—197; 7 207, 233; 8 138; 9 35, 39, 303; 13 68, 83, 85, 195, 206; 16 240; 17 282, 287, 303; 18 12, 49, 116, 122, 195; 19 229, 293; 20 284; 24 147
 — és vallás 13 199
 Tiszta szándék 6 214
 Tisztaszívűek 6 187
 Tisztátlanság 6 194, 233; 18 51; 20 25
 Tisztelet 1 291; 6 3; 8 76, 268; 9 41, 250, 287; 20 237; 24 308
 Tiszteletlenség 13 250; 22 325
 Tisztelet liturgiája 24 372
 — templomban 18 213
 Tisztesség 21 2, 143
 Tisztességtelenség 21 47, 216
 Tisztítóhely 17 297, 311, 313, 318; 18 100
 — karácsonya 19 210
 — tanulságai 19 208
 — újságai 19 204
 Tisztítóút 7 179; 13 48; 19 195
 Tisztulás 8 129; 18 7, 108; 19 196, 201
 Tisztuló lelkek 19 202
 Tisztviselők 21 254
 Titanic 23 270
 Titkos bűnök 2 125
 — gyónás 2 147
 — szavazás 21 70
 Tito 16 161
 Titok 8 248; 18 177; 19 279
 Titus 15 141; 22 342
 Tized 1 326
 XI. század 25 279, 284
 XII. század 8 79
 XIII. század 8 88; 12 162, 189; 14 305; 24 333
 XVII. század 5 82; 22 314
 XVIII. század 22 322; 23 240
 XIX. század 2 6; 8 31; 12 48, 52; 16 103; 20 1; 21 141
 — szelleme 10 75, 132; 13 22
 — társadalmi élete 12 54
 Tizian 1 318; 6 66
 Tizparancsolat 11 5
 Tíz poklos 6 321
 Tíz szűz 7 28; 13 126
 Tó 8 132
 Toblachi gróf 6 323; 7 254; 24 126
 Tojás sárgája 14 240
 Tolsztoj 5 2; 6 248; 8 306; 12 273—279; 15 259; 18 72; 23 256; 24 81, 97
 — levele 5 142
 Tornaverseny 13 352; 16 73
 Torz lelkület 5 19; 6 294; 7 15
 Torzó 8 278
 Tóth Károly 24 38
 Tótok 16 294; 21 9, 76, 137
 Több élet 6 201
 Többség 21 96
 Többtermelés 9 248
 Több út 6 300
 Tőke 1 310; 11 33; 22 170
 Tőkeellenzők 11 186
 Tőke és munka 11 105, 206
 — és pénz 11 183
 Tökéletes bánat 2 86; 17 165
 — hatása 2 181
 Tökéletesedés 1 161; 2 168; 8 264, 310; 9 159
 — és jólét 11 312
 — hajlama 14 92
 Tökéletesség 17 320
 Tökéletes szeretet 2 90
 Tökéletlen bánat 101
 Tökéletlenség 1 96; 15 117
 Tökéletlenségek 14 24
 Tőke uralma 11 99
 Tölcsérsodró 14 55
 Tölgyerdő 25 299
 Tömeg 19 97
 Tömegposztázia 13 284
 Tömegek 25 233
 — és egyesek 23 321
 — mozgatása 11 242
 Tömegmozgalmak 10 166; 11 239; 22 160
 Tömeg-psziché 25 175, 194
 Tömegretség 22 71
 Tömörülés 21 32
 Töredelem 23 235
 Töredelem szentsége 2 76, 99; 7 127
 — és bánat 2 102
 — szertartása 2 274
 Törekenység 18 267
 Törekvés 17 167
 Törekvések 18 208
 Török hódoltság 10 68
 Történelem 8 229; 9 231; 16 132; 24 123
 — érthetlensége 10 285

- Történelemelőtti idők 3 20
 Történelem logikája 21 52 23 322
 Történelem törvényei 12 293
 Történelmi irracionale 10 169
 — katasztrófák 10 279
 — kritika 4 157; 13 209
 Történet 19 6
 Történeti ember 8 228
 — eszmék 11 111
 — fejlődés 10 2; 12 343
 — materializmus 11 114, 118, 236, 260, 278, 284; 12 345; 14 216, 232; 15 228; 21 181; 23 337, 354
 Történeti tények 10 24
 Törtetés 8 302
 Törvény 9 109; 15 209; 17 74; 18 8, 283; 20 159, 273
 — és élet 6 191
 — és társadalom 22 269
 — és szeretet 22 197
 Törvényhozás 21 138
 — és kereszténység 20 155
 — és társadalom 21 245
 Törvény, isteni 12 77
 —, rossz 21 65
 Törvényszerűség 14 34
 Törvénytelen anya 1 333
 Törvénytelen gyermek 20 294; 22 113
 Törvény teljesítése 6 190
 Törvénytisztelet 6 322; 21 95
 Töviserdő 24 233
 Töviskoszorú 7 81, 218
 Trachit 3 73
 — hegyek 4 205
 Tradíció elve 10 13
 Tradíciók 23 275
 Tradicionalizmus 4 172; 13 164; 15 193
 Tragédia 8 253; 12 340
 Tragikum 12 347; 14 258, 290; 19 53; 23 286; 24 206
 Tragós 23 215, 219
 Traján 17 91
 Transzcendentális 1 15
 Transzformizmus és lélek 14 168
 Transzszubstanciáció: l. átlényegülés
 Triász 4 101
 Tridentinum 24 323
 Trilobiták 4 84, 209
 Trinita dei Monti 16 239
 Trinitáriusok 20 197
 Trissl 15 191
 Trogloditák 10 270
 Trója 16 36
 Trottilik 23 298
 Tudás 5 59; 9 78; 17 221
 — és élet 14 184
 — határai 15 157
 — korlátoltsága 15 253
 — rendeltetése 15 253
 Tudat 24 224
 Tudatlanság 12 65
 Tudomány 5 46; 8 152, 184; 10 82; 12 209; 16 33, 105, 297; 18 152, 217, 230; 19 116; 20 165, 245, 258, 260, 272; 21 161; 22 55, 135, 305; 23 83, 202, 330; 24 305; 25 224, 244
 — és hit 13 38, 98; 15 2
 — és Oltáriszentség 15 2
 — és rendeltetés 13 165
 — és szentírás 4 165
 — és teleológia 1 107
 — és vallás 24 103
 — és világfölény 13 371
 — és világnézet 12 310
 — fanatikusai 5 229
 — gyermekbetegségei 15 216
 — haladása 1 47; 4 173; 15 29, 200
 — hatalma 13 159
 —, hitetlen 21 191
 — korlátai 14 278
 —, modern 19 104
 Tudományok differenciálódása 15 222
 Tudományos illúziók 5 59
 Tudomány pszichológiája 15 186
 — rendeltetése 14 280; 15 194
 — szabadsága 5 227; 10 31; 21 218
 — tévedései 13 170
 — változásai 15 202
 Tudás 18 183
 Tudósok 8 87; 13 324; 20 160, 243; 22 121; 23 302
 — elfogultsága 4 168
 Tulipán 18 235
 Tulipánhagyma 18 84
 Tulipánmozgalom 13 334
 Túlnépesedés 9 235
 Túltermelés 11 31, 33
 Túlvilág 9 17; l. másvilág is
 Túlvilági látás 19 204
 Túlvilág más világ 7 143

- Túlvilág tornácában 19 186—218
 Túlzások 11 301
 Túlzók 4 166; 5 16, 174; 13 242;
     14 258; 15 180
 Turán 24 62
 Turanizmus 9 330; 1 25 184
 Turgenjev 12 275
 Turista 8 264
 Turulmadár 18 255
 Tusculum 16 266
 Tusnád 8 58
 Tú 16 123
 Tüdővész 18 261
 Tündés 16 131
 Türelem 1 262; 6 100, 134, 159;
     7 4, 70, 79, 103, 217, 218, 300;
     8 9, 11; 23 135
 Tűrés 6 76; 13 116
 Tűz 8 137; 12 152; 13 67; 19 184;
     24 99
 Tűz-biztosítás 21 79
 Tűzgyík 16 86
 Tűzhányók 2 214
 Tűzhely és oltár 25 273
 Tűzijáték 17 58
 Tűzvész 21 78
 Tyndall 1 101; 14 15, 17
- Udvaroncok 5 82
 Ugrásszerű fejlődés 4 38
 Ugron Gábor 21 21
 Új Ádám 8 278
 — csillagok 3 59
 — ember 15 55
 — érzék 24 204, 266
 — és régi 5 13; 12 71
 Újév 1 229, 249, 312; 6 105; 17 35;
     19 17; 20 240; 21 104, 160, 228;
     25 197
 Új fajok 4 42
 — idők és egyház 22 202
 Újítások 21 161; 23 251
 Újjászületés 7 54, 133, 139; 9 87;
     10 123; 13 346; 19 139; 20 307;
     25 217
 Újkor 2 5
 Új kultúra 22 136
 Új Lap 22 71
 Új látások 19 181
 — lélek 25 198
 — Magyarország 21 46
 Újmise 18 143, 148,
 Új morál 12 76
- Új parancsolat 7 45
 — próféták 13 185
 — pünkösd 19 129
 Ujság 16 81
 Ujságíró-hivatás 21 28
 Ujságírók 12 216; 18 279; 22 86,
     92, 133; 23 105, 271
 Ujságíró program 21 28
 Ujságok 16 65; 21 37, 217
 — problémája 22 88
 Új század 21 141
 — szekta 11 1
 Újszövetség törvénye 19 160
 Új világ 12 85; 19 17, 181; 20 230;
     21 238; 22 153, 174, 199, 208;
     23 313, 349
 Új vulkánok 3 120
 Ultramontanizmus 5 271
 Unalom 18 78
 Undor 5 65; 6 256; 7 4; 12 172;
     17 211
 Unio hypostatica: 1. Személyes
     egyesülés
 Úr 21 129, 163
 Uralkodó eszmék 5 75; 11 111
 — gondolat 14 220
 Uralomvágy 22 5
 Uránia 8 23
 Úr-ember 5 79
 Úrfelmutatás 9 298; 24 129
 Uri ember 18 58
 — morál 13 193
 Úrnap 7 193; 12 201; 24 53
 Ursus 19 127
 Úr színe-változása 6 267
 Úrvacsora 7 212; 17 239
 — jelenetek 19 288
 — lényege 19 298
 Utak 1 253
 — Krisztushoz 13 235
 Utánzás 1 196
 Utazás 8 263; 16 1, 255
 Utca 16 181
 Utilitarizmus 2 17; 14 173
 Utódlás 15 133
 Utolsó ítélet 17 322, 328, 339
 Utolsó kenet 9 171
 Utolsó vacsora 1 255; 7 31; 17 158,
     204; 24 275, 280
 — áldozata 24 336
 Utópia 10 5
 Útravaló 24 277
 Uzsora 11 159; 22 7, 46
 — tilalom 11 155

- Überrnensch 6 235; 12 69; 13 170
 Üdvösség 9 190
 Üdvözítés 6 107
 Üdvözítő anyja 19 250
 — keresztfa 25 201
 Üdvözlégy 19 224
 Üdvözülés 23 151, 163
 Üdv serege 16 299
 Ügyvédek 21 243
 Üldözöttek 6 187
 Üledék-közetek 3 72
 Ünnepek 17 309
 Ünnepeyles feloldozás 2 275
 — penitencia 2 248
 Ünneplés 11 314; 17 168; 18 210, 259; 19 39, 48; 25 267
 Üresség 1 302
 Üvegház 16 172
 Üzlet 16 297
 Üzleti erkölcs 6 343; 22 8
- Vacsorát szerző ember 6 303
 Vadállat 8 227
 Vadász 16 28
 Vadházasságok 13 31, 207
 Vadrózsa 24 100
 Vadzsenik 23 247
 Vae soli 12 62
 — victis! 17 225
 Vágyak, adventi 19 4
 — energiája 1 251
 Vágy Krisztus után 18 40
 Vágyódás 7 4; 8 313; 17 3, 7
 — Isten után 6 248; 9 168
 Vagyoneosztás 21 55
 Vagyon kezelése 6 341
 Vagyonközösség 22 73
 Vagyonosak 21 239
 Vagyonszerzés 10 7; 22 4
 Vakáció 16 264
 Vak királyleány 24 266
 Vakmerő bizakodás 6 317
 Vakok 16 48
 Vakondok 17 231; 23 78
 Vakság 8 134
 —, lelki 6 339
 Válások 13 32
 Választások 21 93, 211
 Választójog 21 69; 24 98
 Választó közönség 22 292
 Választott nép 17 61
 Valeria 5 100
- Vállalatok krízise 11 31
 Vallás 2 7; 8 29, 208; 15 237; 19 3; 20 300; 21 272; 23 195
 — állandósága 4 197
 — a politikában 20 4
 Vallásellenes filozófiák 12 89
 Vallás eredete 25 271
 — ereje 15 50
 — és erkölcs 13 226; 20 172
 — és felekezet 5 270
 — és haladás 13 88
 — és műveltség 24 239
 — és tudomány 10 29
 — és világnézet 10 231
 — gyökerei 4 197
 Vallási béke 15 227
 — eltévelyedés 9 59
 — forradalom 12 149
 — közöny 13 88
 — liberalizmus 10 11
 — ösztön 13 13
 — szervezet 13 254
 — türelem 13 181
 — türelmetlenség 16 49
 Vallás jelentősége 5 73
 Vallaskongresszus 15 265; 24 56
 Vallás magánügy? 11 270, 295; 13 254
 — mivolta 5 33; 6 67; 14 260
 Vallások 2 4; 21 242
 Vallásoktatás 9 276; 20 78; 21 11
 Vallásos érzés 6 29; 15 272; 20 161
 — katholicizmus 20 168
 — lelkiület 6 71
 — nevelés 21 66
 — világnézet 5 29
 Vallásosság 5 43; 9 56, 252; 13 84 87; 20 162; 24 10, 116, 210
 — áldása 9 61, 62, 63
 — és egyház 13 251
 — és elmúlás 10 264
 — és háború 9 181; 10 182, 259
 — és németek 10 156
 — gyökerei 10 277
 — hanyatlása 4 195; 11 62; 13 220, 275
 — típusai 14 260
 Valláspszichológia 14 215
 Vallásszabadság 20 31, 45, 157
 Vallástalan iskola 12 227; 21 83
 Vallástalanság 5 46; 8 235; 9 267; 13 31; 15 50; 20 81; 23 216
 Vallásüldözések 9 268; 17 72

- Valóság *17* 97, 99; *19* 275; *21* 158
 Valóságérzék *7* 282
 Valóságos tölke *11* 205
 Valószínűség *17* 115
 Valószínűség *14* 60
 Valószínűségszámítás *1* 120
 Változás *1* 7; *17* 169; *19* 20
 Változatosság *18* 88
 Változékonyság *1* 182; *20* 147
 Vám *16* 111
 Vámos példabeszéde *6* 325; *17* 253
 Vámosok *6* 175
 Vámpolitika *21* 90
 Vámvédelem *18* 237
 Van der Velde *21* 235
 Vándorlások *3* 34
 Várak *16* 149
 Várakozás *6* 14; *18* 41; *24* 142
 Variabilitás *1* 168, 182; *14* 83, 100
 Variáció *1* 24
 Varjas S. *23* 352
 Város *9* 160; *21* 86
 Városaink *21* 30
 Városhiány, magyar *21* 125
 Városok *8* 165; *10* 106; *18* 233,
   24 7; *21* 125; *22* 132
 Varro T. *23* 251
 Vásár *16* 92
 Vasárnap *11* 314; *16* 44
 Vásártér *24* 111
 «Vasas szűz» *16* 26
 Vastagbőrűek *21* 163
 Vasúti állomás *17* 230
 — társaságok *10* 113
 Vasvári Pál *18* 287
 Vaszary K. *21* 236
 Vatikán *16* 95, 228
 Vatikáni zsinat *12* 56
 Vázsonyi Vilmos *22* 189
 Vazul, Szent *2* 56
 Yédencek *11* 227
 Védővámok *21* 90
 Végesség *9* 228
 Végig való kirtartás *13* 54
 Végletek *22* 285
 Végrendelkezés *21* 167
 Végtelen *1* 55; *8* 124; *12* 60, 198;
   24 112, 147
 Végtelenbe-látás *13* 35
 Végtelen kicsiny *15* 107
 — megismerése *15* 98
 Végtelenség *5* 45; *8* 103, 183; *19*
   186, 292; *24* 328
 — és empiria *14* 122
 Végtelen szám *1* 66; *14* 130
 Vegyesházasság *6* 327; *9* 324, 343
 Vegytan *14* 137
 Vegyületek *1* 31
 Veit Stoss *7* 42
 Velencei tó *8* 72
 Véletlen *1* 101, 125, 185; *14* 34, 60;
   20 101
 Velinszky László *9* 260; *23* 349
 Velsér Filippina *7* 220
 Vencel, Szent *24* 161
 Vendég *18* 79
 Vendéglő *18* 79
 Veni Creator *7* 151
 — Sancte *7* 151; *19* 184; *23* 106;
   24 146; *25* 252
 Vén leány *19* 119
 Venus-hegy *5* 122
 Vér *17* 10, 71; *24* 297
 Veraizmus *13* 194
 Verebek *8* 159
 Vér folyásos asszony *6* 236
 Vergilius *15* 40; *16* 209
 Vérhullám *19* 119
 Veritas *17* 96
 Verklí *16* 52
 Verlaine *14* 303
 Veronika *7* 106
 Vértárgyalás *25* 251
 Vérrokonság *17* 250
 Vérszegénység *10* 123
 Vértanú *23* 303; *24* 40
 Vértanúi hivatás *10* 222
 Vértanúk *7* 157; *9* 195; *17* 47; *24*
   245; *25* 228
 Vértanú nemzet *10* 222, 275; *12* 30;
   25 196; *12* 106; *25* 228, 286
 Vértanúság *6* 99; *7* 226; *10* 220;
   17 263, 306; *18* 28
 Vesztegetés *16* 161
 Veszteség tudata *6* 309
 Vetekedés *6* 269
 Vetés *23* 97
 «Vétkeztem» *6* 19
 Vezeklés *2* 210, 230
 — és feloldozás *2* 211
 Vezeklő állomások *2* 243
 Vezér-kövületek *4* 82
 Vezető eszmék *14* 301
 Vezetők *21* 281
 Vezető körök *11* 219
 Vezúv *4* 216; *21* 115
 Vianney J. *16* 179, 219
 Via Sacra *16* 210

- Vicenzai János 7 232
 Vidámság 7 325; 24 32
 Vidd a mélyre 6 170
 Vigasz, emberi 19 260
 Vigasztalás 22 284; 24 384
 Vigasztaló küldetése 7 52
 — Lélek 7 161
 Vigaszunk 7 140
 Vigília 8 50; 24 126
 Vihar 8 27
 — a tengeren 6 232
 Viharok 18 20
 Világ 8 37, 127, 182; 9 227; 23 63, 197, 200, 289
 Világalakítás 19 172
 Világalakulás 23 313
 Világ bajai 9 93
 — becslése 13 233
 Világbéke 1 270; 9 229; 10 283; 25 178
 Világ célirányossága 1 88
 — csalárdsága 7 58
 — eredete 14 120
 — és egyház 15 180
 — és örökkévalóság 13 152
 Világfejlődés 7 7; 8 176; 19 140; 20 231
 Világfi 7 76
 Világfőljenység 6 150; 8 115, 209; 10 261; 13 370; 14 288
 Világgyűlölet 6 148; 13 122
 Világháború 8 231, 249; 9 180, 209, 239; 19 84, 92, 183, 185, 215, 276; 20 224; 22 120, 137, 144
 — áldozatai 13 358
 — és béke 10 210
 — és ifjúság 22 184
 — és karácsony 25 167
 — és papság 22 126
 — és vallásosság 10 259
 — hatásai 10 150, 171; 11 233; 14 223; 22 176
 — kitörése 22 117; 23 268
 — okai 10 151
 — tanulságai 11 302
 — tényezői 10 176
 — után 11 252
 Világhalál 1 68
 Világ hamissága 7 15
 Világiak apostolkodása 13 185
 Világiasság 1 239; 17 85, 147
 Világítélet 7 24
 Világ káprázatai 7 58
 Világképlet 1 201
 Világ-keresztelés 19 131
 Világ kísértése 6 150; 9 99
 — kora 15 212
 — körforgása 1 64
 — lefoglalása 8 178
 Világtélek 1 80
 Világ lelke 7 175
 — meghódítása 8 198
 Világmegújhódás 1 62; 9 9, 196; 13 129; 14 127; 19 17
 Világ mulandósága 7 146
 Világnézet 5 18, 23, 29, 143; 10 230; 18 280; 20 312; 21 219; 22 135; 23 281
 Világnézetek 10 228; 21 189
 — harca 13 182
 — győzelme 13 187
 — sokfélesége 14 244
 Világnézet és filozófia 5 62; 14 241
 — és psziché 14 243
 — és természettudomány 4 238; 5 56
 — lélektana 14 241
 Világóra 3 23
 Világosság 8 93; 9 140; 10 189; 19 38, 204; 20 312
 — és tűz 7 158
 — gyermekei 8 137
 Világrend 9 117; 11 89
 Világ szelleme 7 162; 17 330
 — szerkezete 1 35
 — szépsége 8 140
 Világterv 8 176, 250
 Világtörténelem 8 207; 22 199
 Világtörténelmi nagybőjt 19 92
 Világtörténet 23 322
 Világ-undor 19 90
 Világ vajúdása 19 2
 Világvég 7 22
 Világ végessége 1 56
 — világossága 6 189
 Vilmos császár 16 112
 Vince, Szent 7 69, 158
 Viperák fajzati 6 31
 Virág 23 71
 Virágok 24 22
 Virágvasárnap 7 1; 17 157; 19 98
 Virchow 20 143
 Visegrád 23 236
 Viszonylagosság 14 109
 Vita communis 16 172
 Vitalizmus 5 11
 Vitellius 8 52

- Víz 1 116; 8 137; 14 16; 24 49
 Vízcepp 24 383
 Vizek 8 140; 23 220, 222; 24 141
 — eloszlása 3 95
 — mozgása 3 33
 Víz ereje 4 212
 Vízesés 8 63
 Vízenergia 8 64
 Víziónok 4 149
 Víz keletkezése 3 60
 Vízkereszt 6 122—133; 17 56; 23 38
 Víz körforgása 3 87
 — műhelye 3 82
 Vízözön 3 173, 180, 205; 4 249;
 15 216
 Vízözön-elmélet 3 206
 Vízözön és modern tudomány 3
 232
 Vízözönök 3 216; 4 243
 Víz rombolása 3 88
 Vogt 4 169
 Voltaire 12 13
 Voluntarizmus 14 186
 Vonal 19 5
 Vonderforst 16 71
 Vonzóerő 1 67
 Vörösek 21 54
 Vörös kereszt 20 224
 Vörös május 24 48
 Vulkánok 3 105, 117; 4 214; 21
 115
- Wagner R.** 5 53; 8 236; 16 105
 Walhalla 16 12; 23 77
 Wartburg 12 115; 16 142; 18 126
 Wegscheid 8 55
 Weimar 16 152
 Wekerle László 15 186
 Weltenmorgen 12 341
 Westfália 16 70
 Westfálok 16 74
 «Wichs» 16 83
 Wiegand 12 212
 Wildalpe 8 55
 Wilfried, Szent 12 221
 Wilhelmshöhe 16 137
 Wilpret 15 167
 Windthorst 16 77, 85, 91, 94, 214
 Winkelried 7 96; 8 281
 Wiseman 12 13
 Wlassics Gy. 21 65
 Wolfram v. Eschenbach 12 317
 Wolkonsky-villa 23 53
- Wrak 16 277; 21 40
 Würzburg 16 29
- Xavéri sz. Ferenc** 6 297; 7 328; 8
 312; 10 127
- Yankee** 10 108; 16 291
Young 14 76
- Zakeus** 6 339; 9 168
Zámoly 24 82
Zárka 8 43
Zárt társaság 11 265
Zászló 23 114; 25 238
 «Zászlónk» 8 100; 20 209; 22 207
Zebedeus-fiak 6 337
Zefirin 2 67
Zeloták 5 229, 233
Zelotizmus 12 83
Zichy Nándor 13 361; 23 235
Zifra 16 259
Zigány 20 175
Zimmermann 9 332
Zinka 8 1
Zirc 24 83
Zita 1 311
 — királynő 22 144
Zola 7 55
Zollbert 11 93
Zónák 19 292; 24 90
- Zsarnokság** 20 313
Zseni 14 167
Zsenialitás 12 157; 24 250
Zsenik erkölcs 23 294
Zsidó gazdagodás 21 166
Zsidó-gyűlölet 22 342
Zsidók 16 37; 17 59; 18 263; 19 68;
 21 9, 47, 180, 248; 22 251, 288,
 339; 24 71, 101
Zsidókérdés 21 183; 22 1, 185, 189;
 23 354
Zsidó-keresztények 22 340
Zsidók és arabok 12 188
 — és háború 22 258
 — és kommunizmus 24 3
 — és Krisztus 22 343
 — és Magyarország 24 5
 — gyónása 1 165
 — keresztényüldözése 11 271

TARTALOMMUTATÓ

381

- Zsidók Messiása 13 125
— összetartása 22 10
Zsidóország 22 191
Zsidópártolás 24 78
Zsidó psziché 24 28
Zsidóság 6 82; 12 187; 13 274; 17
61; 22 1; 23 361
— beolvadása 22 192
— és őskereszténység 15 150
Zsidóság hatalma 11 34, 71
Zsidó szellem 24 16
— theológia 12 187
— vallásbölelelet 12 199
Zsinagóga 15 150; 21 13
Zsitvay Leo 21 7
Zsoltárok 9 174
Zsugorodási elmélet 3 97
Zsurlók 17 294; 19 292
-